

MAGYARORSZÁG

FÜGGETLENSÉGI HARCZÁNAK

T Ö R T É N E T E

1848 és 1849-ben.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

M Á S O D I K K I A D Á S .
MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1872.

K I A D J A R Á T H M Ó R .

TARTALOM.

NEGYEDIK KÖNYV.

Ausztria nyílt háborúja az ország ellen
önvédelme Budapest megszállásáig.

ELSŐ FEJEZET.

**Az ország hangulata. Békekívánatok s kísérletek. Hadi
készületek.**

	Lap
Visszatekintés.....	3
A királyság tekintélyének süllyedése; a király iránti kegyelet meg- szűnése.....	5
A nép hangulata.....	7
A terrorisínus vádjának alaptalansága	8
A nemzeti politika mind e mellett is helytelen	15
Kossuth magaviseletének indokai.....	25
A békepárt működései.....	29
A püspöki kar felirata a királyhoz.....	32
Kossuth elhatározásai s intézkedései	39
Kossuth szándékai a kormány rendezése körüli.....	43
Diplomatikai küldetések: Parisba gróf Teleki László.....	50
Angliába Szalay László.....	51
Turiaba báró Splényi Lajos	54

VI

MÁSODIK FEJEZET.

A bács-bánsági háború seregeinknek onnan kivonultáig.

	Lap
Kossuth szándékai a bács-bánsági hadakkal.....	59
A szerbek támadó hadjárata Ó- és Török-Becse és Kikinda ellen.....	61
Az október lö-ki kihágások Szegeden.....	64
A temes- éa aradvári őrségek kicsapongásai.....	66
Nagy Sándor harczeit a temesváriakkal.....	68
Az Aradvárral folytatott háború.....	70
A bánsági megyék állapota.....	79
Békeszerzési kísérletek a szerbekkel.....	81
A szerbek belső ügyei.....	84
Suplikáczi halála.....	88
A strázsai csata.....	91
A bogsáni csata.....	94
Fehértemplom	97
A november 30-kai támadó munkálatok.....	98
Tomassováczi ostroma december 5-kén.....	99
Alibunár megvétele.....	100
A jarkováczi éjjeli harc.....	101
Pancsova megtámadása.....	106
A fővezérletet Damjanics veszi át.....	107
A bánsági sereg felvonulása.....	109
A bácsi sereg kivonulása.....	110
Vécsey Károly Eszterházy Sándor árulását megghiúsítja	111
A bánsági nép kivándorlása.....	113
Bácska állapota.....	115
Bács és a bánság igazgatása a magyar hadak kivonulta után.....	118

HARMADIK FEJEZET.

A háború Erdélyben Kolozsvár elvesztéig.

A reactióval nő az oláhok izgatása.....	121
Urbán levele a hatóságokhoz.....	123
A balázsfalvi második nepgyűlés.....	125
A lázadás tényleges kezdete.....	128
A báréi csata október 10-kén.....	129
A zalatnai vérfürdő.....	130
A szászok magaviselete.....	133
Báró Puchner főhadikormányzó árulása.....	134
Az agyagfalvi székely gyűlés.....	136
A nagylaki csata.....	139
A krakkói csata.....	140
A radnóti csata. Urbán megveretése.....	141

VII

Lap

M.-Vásárhely eleste.....	142
A huuyadmegyei oláh mozgalom. Kóvár és Kraszna mozgalmái.....	143
Katona Miklós megfútása Dézsról.....	145
Kolozsvár eleste.....	146
Állapotaink november végén.....	150

NEGYEDIK FEJEZET.

A trónváltozás.

Windischgrätz újabb felhívása a magyar sereghez.....	152
A hadvezér válasza.....	153
A trónváltozás.....	156
A trónváltozási okmány.....	159
A két alternatíva; a két párt.....	168
A trónváltozás feletti tanácskozmány. Wesselényi Miklós tanácsa.....	170
Kossuth beszéde.....	171
Kossuth indítványa s illetőleg a törvényhozás határozata	172

ÖTÖDIK FEJEZET.

Windischgrätz. fő- és mellékhadainak betörése.

A két. fél hadainak létszáma.....	179
Hurbán szláv légiójának betörése december 4-én. Schlick betörése a duklai szoroson	181
A kassai csata december 11-én.....	182
A szikszói csata	184
A kassai csata január 4-kén.....	185
Bem erdélyi hadjáratának kezdete.....	186
Bem József.....	187
Windischgrätz, Simunics és Nugent betörése.....	192
A nagyszombati csata.....	194
A parendorf-köpcsényi csata.....	195
Az óvári csata.....	197
A képviselőház s a kormány rendeletei.....	198
A bábolnai csata.....	200
A moóri csata.....	203
Batthyáni nézetei a dolgok állapotáról.....	206
Törekvései Kossuth megbuktatására.....	207
Kossuth indítványa a kormány székhelye tárgyában.....	208
Batthyáni indítványa- a békekövetség iránt.....	209
Kiköltözés Budapestről.....	215
Az országgyűlési küldöttség Windischgrätzhez.....	216
A vezérlet körüli viszonyok.....	218
Az új haditerv.....	219

VIII

ÖTÖDIK KÖNYV. Az ország védelme Debreczenből.

ELSŐ FEJEZET.

A közügyek s a nemzeti önvédelem alakulása Windischgrätz bevonultakor Budapestre.

	Lap
A nyilvános hangalat a főváros feladásakor.....	226
Kossuth a csüggedést bizalomná változtatja.....	228
Kossuth beszéde január 13-kán.....	230
A képviselőház első határozatai Debreczenben.....	232
A körülmények veszélyessége.....	234
Görgey szózata a sereghez.....	236
Windischgrätz eljárása.....	244
Visszahatás Windischgrätz eljárása ellen.....	249

MÁSODIK FEJEZET.

A hadügy szervezése s első véd- majd támadó működéseink a főváros elveszte után.

A hadügy szervezése.....	254
Görgey felvidéki hadjárata.....	257
Hadmenet a felső Vág- és Garanvölgyön	262
Klapka György harcrai Tokajnál.....	269
Perczel hadjárata a közép Tiszánál.....	273
Branyiszkö megvétele.....	275
A hidas-németi csata.....	277
Hadaink őszpontosítása Dembinsky fővezérlete alatt.....	279
A támadó munkálat terve.....	285
A kápolnai ütközet február 26-kán.....	287
A másodnapi harc február 27-kén.....	290
Visszavonulás Poroszlóra. Az eger-far mosi csata.....	298
A fővezér 8 alvezérek közti viszályok.....	299
Dembinski letétele a fővezérségből.....	300
A czibakházi csata február 24-kén.....	308
A szolnoki csata.....	309
A fővezér kinevezése iránti tanácskozmány.....	315
Vetter fővezérré kineveztetése.....	319

IX

HARMADIK FEJEZET.

A bács-bánsági s erdélyi háború márczius végéig.

	Lap
Eszék feladása.....	326
Az ellenség terve az alvidéken. A két részen álló haderő	327
Az új-szegedi csata.....	328
A szőregi csata.....	329
Szabadka megtámadtatása. A bajmoki csata.....	333
Az Aradvár körüli események.....	334
Az aradi ütközet február 8-kán.....	335
Az erdélyi háború Kolozsvár visszavétele után.....	338
A székelyek állapota november óta	341
Gábor Áron.....	343
A hídvégi csata deczamber 24-én.....	345
Békeszerződés.....	346
Nagy-Enyed másodszeri feldúlása ,.....	347
A gálfalvi csata.....	349
A szebeni csata január 21-én.....	351
A muszka seregek behívása.....	353
A szelindeki csata.....	356
A vízaknai csata. Visszavonulás Vízaknáról Pisküig.....	358
A szászvárosi harc. A piskii ütközet február 9-kén.....	361
Bem átmenete a Küküllővölgybe.....	364
A medgyesi ütközet.....	366
Szeben megvétele.....	368

NEGYEDIK FEJEZET.

A debreczeni belviszonyok.

Viszonyok az országgyűlés és a kormány között.....	374
A békepárt.....	375
A békepárt s Kossuth közti viszonyok.....	380
A békepártiak szövetkezése Görgey vet.....	381
Madarász László.....	383
Kossuth beszéde márczius 25-kén.....	389

HATODIK KÖNYV.

A márcziusi alkotmányirat s a nemzet válasza,

ELSŐ FEJEZET.

A tavaszi győzedelmes hadjárat Komárom felmentéséig.

Az alkotmányirat márczius 4-kéről.....	399
Vetter fővezéri fellépte a táborban.....	406

	Lap
A nagy-körösi hadjárat.....	408
A tiszafüredi kiindulás.....	410
Görgey helyettes fővezérré neveztetik.....	413
A hatvani csata.....	415
A bicskei csata.....	417
Az isaszegi ütközet.....	421
Kossuth szózata a nemzethez	431
A váci csata.....	435
Bécs hangulata.....	438
Aulich tüntetései Pest előtt.....	441
A nagy-sarlói ütközet.....	449
A komáromi ütközet.....	457

MÁSODIK FEJEZET.

Perczel hadjárata a Bácskában, Bemé a bánságban. Felsővidéki hadiállapotok.

Pétervárad állapota seregeink kivonulta után a Bácskából	463
A szőregi és sz.-iváni csata.....	465
Zenta megvétele.....	466
Pétervárad megmentése.....	468
Sz.-Tamás megvétele.....	470
A nagy-római sánczok bevétele.....	472
A kovili csata.....	474
Bem hadjárata a bánságban	475
Perczel hadjáratának folytatása a bánságban. A basahidi csata.....	477
A jarkovác-uzdini csata.....	478
Az osztrákok betörése Oláhországból. A fehértemplomi és szászkai csaták.....	481
A felvidéki hadi események.....	483
A védsereg létszerítése.....	484
A védsereg működése.....	486
A védsereg csatája Eperjesnél.....	487
A podheringi csata.....	488

HARMADIK FEJEZET.

A függetlenségi nyilatkozat.

A függetlenségi nyilatkozat indítványa.....	495
A függetlenség ünnepélyes kinyilatkoztatása.....	497
Kossuth Lajos kormányzó elnökké választatik.....	513

XI

NEGYEDIK FEJEZET.

A második felelős minisztérium alakítása.

	Lap
A kormányhatalom meghatározása körüli vitatkozások.....	546
Az új minisztérium szervezete.....	551
A minisztérium fellépte. Szemere feltűnő beszéde.....	561

ÖTÖDIK FEJEZET.

A függetlenségi nyilatkozatra vonatkozó kül- s belviszok. Buda megvétele.

A külföld nézetei a magyar eseményekről.....	569
Teleki -László működése Franciaországban és Angliában	570
Egyéb diplomatikai működések.....	573
A nemzet erőfeszítése a függetlenség kivívására	577
Teendők Komárom felszabadítása után.....	581
A hadjárat iránya megváltoztatásának okai.....	583
Budavár ostroma.....	692
Görgey magatartása.....	600
Görgey s a békepárt fondorlatai.....	610
Intézkedései a hadügyminisztériumban	611
Kossuth terve a fővezérlet iránt.....	614

NEGYEDIK KÖNYV.

**A DYNASZTIA NYÍLT HÁBORÚJA AZ
ORSZÁG ELLEN S ENNEK ÖNVÉDELME BUDAPEST
MEGSZÁLLÁSÁIG.**

ELSŐ FEJEZET.

Az ország hangulata. Békekívánatok s kísérletek. Hadi készültek.

Mióta Olaszországban az osztrák fegyvernek mosolygott a hadi szerencse; mióta Németországban a nemzeti egyesülés tervei az udvarok cselszövényei által háttérbe nyomatnak: a reactionak Magyarországon nem az volt célja többé, hogy az aprili törvények mellőztessenek s minden a régi lábra állíttassák; hanem az, hogy Magyarország fegyvererővel legyőzetvén, őt alkotmányától megfosztassék s az osztrák császárság örökös tartományaival egyesítve, ugyanazon kormány alá vetessék. Innét magyarázható, miérthogy az udvari párt, mióta Jellasics betörése által nyíltan, s az október 3-kai nyilatkozvány által még nyíltabban lépett fel, semmiféle oly szabályhoz nem nyúlt, mely a viszályok kiegyenlítésére hidúl szolgálhatott volna; sőt inkább minden intézkedései oda irányoztak, hogy a szakadás még tágabbá, a kiegyenlítés még lehetetlenebbé váljék.

Az udvar politikája bizonyára nagy fordulatot tett, mióta magát eltökélte, letérni a jog és törvény, az igazság és méltányosság ösvényéről. Láttuk, mikép a reactio, míg magát gyöngének érzé, csak titkon szitogató a lázadást, a fellázadt népfajokat titkon segítette pénzzel, hadiszerekkel, vezérekkel; utóbb a császár neve s tekintélye alá bújva, a trón mögött ellenkező rendeleteket tón azokkal, melyek a király által a törvényes kormány közbejöttével adattak ki; a dynasztia

egy s más tagja aláírásával titkos utasításokat küldözött szét, melyekben állítá, hogy a királyt csak a körülmények hatalma kényszeríti némely rendeletek kibocsátására; azért mi az ő neve alatt nyilvánosan jó ki, az nem valódi akarata, annak engedelmeskedni nem kell, s csak a titkos rendeletek kötelezők. Nem sokára egy lépéssel ismét tovább haladva, a királynak előbb törvényesen kiadott rendeleteit újabbak által, melyeket a minisztérium ellen nem jegyzett, semmitette meg. Végre a gyöngye királyt részint reábirva, részint tudtán kívül, de neve alatt intézkedve, kijelenté, hogy az aprili törvények nem kötelezők; és, minthogy azok megalkotásának formájában hiányt fel nem fedezhetett, állítá, hogy a királynak joga sem volt azokat megerősíteni. Háromszáz év óta folytatta már harczát az udvari kényuralom pártja Magyarország alkotmánya és függetlensége ellen; de azon szélsőségre csak most vetemedett először, hogy érvénytelennek állítaná azt, mit a nemzet törvényes képviselői, a törvényhozás minden szabályaival egyezőleg végezvén, a király elébe terjesztettek, s ez szinte szabályszerűleg erősített meg. Csak most vetemedett azon felségsértésre a magyar korona iránt, hogy tőle egyenesen megtagadná a jogot, megerősíteni, sanctionálni a szabályosan eleibe terjesztett törvényjavaslatokat. Az udvari párt ezóta legkevesebbé sem volt aggodalmas eszközeinek megválasztásában: fondorlat, rágalom, a legkiáltóbb igazságtalanság, egyaránt jónak látszott; és sem jogot, sem törvényt, sem királyi szót, esküt és tekintélyt nem kiméit, ha azoknak sérelme céljához elősegíthető. Intézkedéseit királyi rendeletek alakjában, a beteg király nevével ellátva, minden ellenjegyzés nélkül, vagy törvénytelen ellenjegyzéssel bocsátá ki. És, mi a király nevet s tekintélyt leginkább sérté, ezen ál királyi rendeletek többnyire épen azon rendeletek és törvények ellen voltak intézve, melyeket a fejedelem előbb a törvényes kormány és törvényhozás közbejöttével bocsátott ki. A gyöngye, beteg király bábbá, pusztá eszközzé alacsonyított az ármány végrehajtására. A király nevében lázítottak fel a népfajok,

öldököltettek a békés polgárok, gyűjtattak fel a népes helységek, ágyúztattak a városok, pusztított az egész ország. A királyság, a trón, mely egyébiránt az igazság védőjének, az erkölcsiség paizsának, a rend es törvényesség eszményének szokta magát hirdetni, az udvari reactio által a legkiáltóbb igazságtalanság, a jog- és törvénytapodás, a szó és eskütörés czégérévé alacsonyított.

E szentségtelén játéknak a királyi szóval, névvel, tekintélyvel, elmaradhatlan következése lőn, hogy a király személye s maga a királyság, a trón iránt is lassanként minden tisztelet és kegyelet kiveszett a nemzet szívéből. A történelem számtalan példákban bizonyítja a magyar népről, hogyannak fogalmai az államról s magáról az alkotmányos szabadságról annyira összeforrva valának mindenha a királyság intézményével, hogy e nemzetet valóban kiválólag királyiasnak kellé nevezni. A királyi korona iránt e nép annyi századok viszontagságain keresztül, szinte vallásos kegyelettel viseltetett, melyet még az sem volt képes szívéből kiirtani, hogy a Habsburg-Lothringeni házból származott királyok minden törvények és szerződések, kérelmek s Ígéretek ellenére háromszáz év óta távol laktak az országtól; sőt még az sem, hogy ezen eleitől fogva kényuralomra törekvő dynasztiának tagjai csaknem kivétel nélkül mégsemmisíteni törekedtek az ország alkotmányát s független kormányzatát. E törekvések miatt ugyan gyakran hosszú s makacs harcztot vívott a nemzet az udvarral; de alig csöndesedett le a harci zaj, alig szűnt meg a dynasztia alkotmányos szabadsága élvezetében zaklatni a nemzetet: ez megint mindjárt legfényesebb bizonyítványait adta királya iránti kegyeletének. Mária-Terézia trónraléptekor csak semlegesen kell vala magát viselnie a nemzetnek: s a nyolcz ellenségtől egyszerre szorongatott dynasztia is sírba szállt volna leányágában. De e nemzet, mely csak imént dugta hüvelyébe a kényuralom ellen kivont fegyverét, nem csak közönyös nem maradt, hanem hősics önfeláldozása által meg is menté a dynasziát. A francia háborúk alatt a nemzetnek

csak egy *igent* kell vala mondania Napóleon felszólításaira, hogy a szavukat annyiszor megszegett Habsburgok uralma alól megszabaduljon. De a nemzet, melynek alig hegedtek még be a II. József philantrop, de kényuralmi kormánya által ejtett sebei, az elpártolás helyett öt száz ezerét küldött fiai közül az öt semmikép nem illető háborúba, nemessége négy-szer kelt fel tömegesen, s vagyonából egy milliárd forintot áldozott királyáért.

Valóban, e kegyelet a király iránt annyira vitte a nemzetet, hogy meggondolván azon számtalan zaklatásokat, melyeket e dynasziától szenvedett, az irántai hűséges ragaszkodását méltán szolgálainak, gyávának kellene mondani, ha más részről szabadságszeretetének s hősics bátorságának is nem adta volna fényes bizonyítványait. A Habsburg és Lothringeni dynasziából származott királyok e miatt rendesen „*fidélis, generosa, magnanima natio*” hű, nemes, nagylelkű nemzet” megszólításokkal éltek a hozzá intézett leiratokban; kivált midőn attól valamit a törvényes tartozásokon felül is megnyerni óhajtottak.

Valamint azonban e kegyelet azon eszméből származott, hogy a király a kegyelem és igazság forrása, a nemzet és ország védelme; hogy tőle csak jó és áldás eredhet: úgy most, midőn a nemzet napról napra mindinkább tapasztalta, hogy a király a megtámadott országot nem csak nem védelmezi, a belháborút nem csak lecsilapítani nem törekszik; hanem ellenben épen a király nevében jönnek a nemzetre idegen rabló csoportok, a király nevében mészároltatnak le a fellázított más népfajok által a békés polgárok, a király nevében dúlnak fel, hamvasztatnak el annyi virágzó községek: lehetetlen volt, hogy a kegyelet ne gyöngíttessék, végre pedig ki ne oltassék kebelében. És hogy a nemzetiség lelkesült érzelmeitől áthatott mlvelt osztályok, melyek az udvari ármányok s erkölcstelenségek egész hálózatát átlátták, annyi árulások után megvetéssel, gyűlölettel fordultak el a királyságtól: azon még nem lehet csodálkozni, meggondolván, hogy a nemesebb

önzetlenebb irányú lelkeknek különben is a demokratia s annak legtermészetesb alakja, a respublika, vagy legalább a népképviselőből eredt, felelős kormány divatos eszménye s leghőbb óhajta. De az méltán magára vonható a figyelmet, hogy még a köznép is általánosan így kezdett érzeni, bár tökéletesen még nem értette, mily nagy kincsétől akarják őt a szabad alkotmányosság s független nemzeti kormányzat élvezetében megfosztani. Nem ritkán hallá az ember e népet ekként okoskodni: „Ha a király akarná, hogy köztünk béke legyen, ő megtehetné; de mivel nem akarja, azért bocsátotta reánk az ellenséget, bennünket kiéljen, s mindenünkből kipusztítván, szolgálkává tegyen.”

És nem csak azon vidéken, mely az ellenség által már pusztított, nem is egyedül a magyar ajkú néptől lehetett hallani ilyféle okoskodást. A felvidéki s a bánási vámosokban lakó németiség csaknem általánosan, sőt még a tótság is mindenütt, hol a Hurbán, Hodzsa és Stur-féle gonosz demagógok által communismussal s más, az együgyű nép eszét és szívet könnyen tévutakra vezető eszmékkal nem izgattott, általában osztozott a magyarral az elkeseredettségben, mondhatni gyűlöletben a királyi név iránt. Nem egy községben történt, hogy midőn a lelkész szokott módon a királyért kezdett imádkozni, a nép zúgva takarodott ki a templomból; sőt néhol magát a papot is fenyegette, ha még ezután is merne imádkozni azért, ki, hite szerint, annyi bajt, nyomort és vér-özönt árasztott az országra.

Azelőtt a katonaállítás remegéssel tölte el az ország lakosságát; s azokat, kiket a sors ért, szüleik, rokonaik szerencsétlen elveszettek gyanánt siratták; mert a hosszú capitulatiót s idegen országba hurczoltatást a nép nem tudta megszokni. Most, midőn jelszóvá lett: „harcz a hitszegő király ellen!” — önként, ezereként tódultak a nemzeti zászlók alá. Az ifjú szégyennek tartá hon maradni. Az apák és anyák magok küldék gyermekeiket, a nővérek magok ösztönzék fivéreiket fegyvert ragadniok. És, mi különösen

jellemző a nép hangulata tekintetében, a beállott ifjak rendszeren ezen nyilatkozattal csaptak fel: „de úgy ám, hogy csak az országnak szolgáljunk!” A király nevééről több vidéken már hallani sem akart a nép; de voltak vidékek, kivált melyeken a rácok és horvátok dúltak, hol a király neve káromlással, átokkal említettet.

Azon nyilatkozványokban, melyek az udvari reactio által október és november hónapokban bocsáttattak közre, többszörösen mondatott, hogy „csak egy kis felekezet vakmerősködik magát a hazával és nemzettel, törvénytelen erőszakoskodásait az ország törvényes jogaival, közrombolást okozó törekedéseinek leküzdését az alkotmányos szabadság elnyomásával azonosítani.” És e felekezet, melynek élén Kossuth Lajos személyesen is megemlítettet, arról vádoltaték, mintha, valamely vérengző terrorismussal gátolná meg a közvélemény szabad nyilatkozatát, és zsarnokoskodnék az ország felett

Azonban ily vádakkal legfőlebb az állapotainkat nem ismerő külföldet lehetett csak elámítani s téveszmékre vezetni. Ily nyilatkozatok, melyek által az udvari reactio az országgyűlésre, az attól kinevezett ideiglenes kormányra s általában a nemzeti alkotmányos felekezetre ügyekszik tolni a saját maga bűneit, a törvénytisértést, ámítást, ármánykodást és zsarnokságot, — ily nyilatkozatok, mint megannyi világos valót-lanságok, a népet, mely látta, tudta a bajok eredetét, még csak nagyobb gyűlöletre keserítették el. Zsarnokságról, terrorismusról szóltak, melyet a hazában csak egy kis felekezet gyakorolna: a nemzet pedig úgy érezte, úgy tudta, hogy ezen úgy nevezett kis felekezet nem más, mint maga a nemzetnek hasonlíthatatlanul nagy többsége; úgy tudta, úgy érezte, hogy zsarnokság, terrorismus, sőt még csak igazgatási szigor is soha kevesebb nem volt országban, melynek kebelében háború foly. „Már keresi — úgymond egy ámító nyilatkozat — már keresi a pártgyűlölség a maga áldozatait, hogy rajtok a haza megfertőztetett nevében boszúját tölthesse; a

politikai jogok védelmének színe alatt minden neme a személyes szabadságnak elnyomatik. Az önkényes uralkodásnak egész rendszere készül emelkedni és a személy s birtok minden biztosságát megsemmisíteni” És a nemzet csodálkozott, hogy találatott magyar ember, ki a reactio ilyféle gyártmányait a maga nyelvére lefordítani nem szégyenlé.

Azonban ezen s hasonló vádak, melyekkel a hatalomra jutott, szerintök kis felekezetet illetik, nem is annyira az ország népe, mint az állapotainkat híven nem ismerő külföldre valának számítva; mert arról titkos kémeik által eléggé értesülhettek, miképen maga e nép öntapasztalásából tudja, hogy soha nagyobb személy- és vagyonbátorság, soha teljesebb személyszabadság és, mi figyelemre méltó a háborús körülmények közt, melyekben, mondhatni, semmi rendőrség sem létezett, — soha kevesebb rablás, orzás vagy bármi ilyféle büntény, a lázadóktól menten maradt vidékeken, nem volt az országban, mint épen e korszakban. A lakosság nagy része tűzhelyeitől távol, a fellázadt ráczok, oláhok és horvátok ellen állott fegyverben, s a majdnem egyedül nők, öregek és gyermekek védelmére bizott vagyon teljes biztosságban vala. Börtöneink soha, a legcsöndesebb béke idején sem voltak oly néptelenek, mint most. Még azon romlott erkölcsűekben is, kik előbb idegen vagyon után sóvárgának, elnémult a bűn ösztöne, s helyét a hazafiság erénye váltotta fel: rablókalandok helyett fegyvert fogva, harczmezőre siettek a haza ellenségei ellen.

Hasonló állapotban volt nem csak a vidék, hanem maga a főváros is. Bár állandólag semmi katonaság sem szállásolt kebelében, s a közvagyon feletti szokásos őrállást is nemzet-Őrök végezték; bár a rendőri szolgák oly csekély számmal voltak, hogy a terjedelmes városnak felét is alig tarthatták őrszemmel: mégis a legnagyobb ritkaságok közé tartozott ez időben valamely orzás híre. Zavar pedig s zajlongás a népben egyáltalában nem támadt, kivéve talán azon elkeseredettségnek néha-néha hangosabb kitörését, melyet az udvari po-

litika hűtlensége s árulásai okoztak. De még az ilyféle lázas állapotban is annyira túlnyomó volt a lakosságban a rendtartás ösztöne, miképen egyik vagy másik közbizodalmú tisztvagy képviselőnek felszólalása is elég volt arra, hogy a csoportozatok széteszoljanak, a csönd és nyugalom helyreálljon.

Mi különösen a szabadelvű nemzeti pártot, vagy, helyesebben mondva, a maga jogai, törvényei, alkotmánya védelmére elszánt nemzet hasonlíthatatlanul nagyobb és, bátran mondhatni, jobb részét s annak kifolyását, a képviselőkart és kormány testületet illeti, ebben csak két érzélem élt: a reactio elleni gyűlölet, és a haza megmentését kívánó kötelesség érzete. A reactio elleni gyűlölet a családi tűzhely, baráti találkozás és nyilvános gyülekezet köreiben, szöszéken és hírlapokban, utón útfélen egyaránt hangosan, nem ritkán zajos kitörésekben nyilatkozott. De zsarnokságnak, terrorismusnak nyomára sem akadhatunk. Igaz ugyan, szöszéken és hírlapokban a főkérdésekre, az udvar iránti politikára nézve nem igen lehetett hallani ellenkező véleményt. Ez azonban nem terrorismusnak, nem zsarnokságnak, hanem a nemzet érzelmi s véleményi egységének volt következménye. Az udvari reactio politikája az ország iránt oly áruló, oly kebellázító volt, hogy nem igen találtatott az országban az erkölcsi érzetből annyira kivetkezett egyén, ki az udvarnak e politikáját helyeselni képes volt volna. És ha tán volt is titokban oly elfajzott, megromlott kebel, mely a nemzeti szabad alkotmányos életet kényuralomért kész lett volna áruba adni: azt nem a terrorismus, mi nem létezett, hanem a szégyenérzet, polgártársai megvetésének s a közgyalázatnak félelme tiltá el véleményé nyilvánításától, nem különben mint, például, az orgazdát hasonló érzet és félelem tiltja a rabló tetteinek magasztalása s pártolásától.

De példát sem lehet idézni, melyben a nemzetnek a reactióval harciba keveredett része azok ellen, kik vele kezét fogni bár mi okból is nem akartak, terrorismust gyakorolt volna. Magyarország kevert fajú lakosságában voltak számtalan köz-

ségben, magában az ikerfővárosban is rácok, szlávok, sőt, bár, kevés, németek is, kikről bizonyosan tudatott, hogy a nemzet nagy többségével egyet nem értenek, sőt inkább illyr, vagy pánszláv, vagy sárgafekete sympathiákat ápolnak. És lehet-e mégis csak egyetlen példát is felmutatni, hogy ezek a miatt háborgattak volna? Hogy azonban a nemzet lázadását a maga kebelében büntetlenül nem tűrt, az igen természetes. De pusztá véleményért, érzelmekért, bár mi ellenségesek voltak is azok, ha különben nyugton maradt, nem izgatott, a közbékét nem zavarta, csak oly biztosságban élt a törvények védelme alatt, mint a leghűvebb hazafi. Elő példa Budapesten, a nemzeti mozgalom középpontjában létező, s* az iránt elégszer ellenszenvet tanúsított rác és tót ajkú lakosság. Vagy abban mutatkozott-e tán terrorismus, hogy a lázadók seregében elfogott ezerek, egy pusztá eskü letétele után, miszerint magokat az ország ellen többé nem harcolni kötelezték, tűzhelyeikhez szabadon hazabocsáttattak? Vagy tán abban, hogy az elfogott tiszték, pusztá becsületszavukra, hogy meg nem szöknek, a szabadság kényelmeit csaknem korlátlanul élvezhették, rendes díjakat hiány nélkül megkapták? Vagy továbbá abban, hogy a seregredek tisztjei, bár talán született magyarok, ha velünk harcolni nem akartak, pusztá jelentkezésökre bántatlanul elbocsáttattak, csak azon ígéret kívántatván tőlük, hogy ellenünk sem fognak harcolni? Vagy végre abban lát talán valaki terrorismust, hogy a nemzet ellen nyilván fellázadt egyének birtoka, nehogy abból a lázadását segíthessék, lezároltatott, például a zágrábi püspöknek bánóságban fekvő jószágai? Ha még ennyit sem tesz a kormány, önmaga nyújt vala a nemzet ellen fegyvert a lázadók kefébe. Voltak többen, kik a nemzeti törekvésekkel egyenes ellentétben lévén, az országon kívül tartózkodtak; a hírlapok ezek ellen számtalanszor gáncsolva keltek ki; jószágaik mindazáltal illetetlenül hagyattak; s a nemzetgyűlés megelégedett avval, hogy a reactioban tényleges részvétüket gátolja, s nem száműzetést, nem jószágelkobzást, hanem csak azt határozta

reájok nézve, hogy az ellenök támadt gyanúnak elhárítása végett haza jőjenek, vagy künlétöket kellőleg igazolják.

Hogy az udvari politikának sem szószéken, sem hírlapokban nem támadt pártolója, az bizonyára nem a terrorismus lételét, hanem csak azt bizonyítja, hogy oly erkölcstelen s törvénytapodó volt e politika, miszerint bár ki is képtelenségnek, meggyalázónak, szóval, Tehetetlennek tartá azt pártolni. A kath. vallás azelőtt statusvallás lévén, a kath. papság a királynak és udvarnak mintegy hivatalos pártolója, védelmezője volt. A főpapok azelőtt a főrendek tábláján, a káptalani küldöttek, prépostok és apátok az alsó házban a bécsi Kormány politikájának állandóan minden kérdésben hű szövetségesei, kitartó harczosai voltak elannyira, hogy nem ritkán méltán illette őket a vád, miszerint udvari kegyeknek s a kormány viszonylagos pártolásának a nemzetiségi s alkotmányos jogokat is képesek voltak áldozatul vinni.

Most az értelmesb és egyenesb lelkű főpapok, kik még polgárilag érzeni egészen meg nem szűntek, ha bár nem veyültek is azoknak csoportjai közé, kik minden tartózkodás nélkül nyilvánosan árulást, hitszegést kiáltozának az udvar ellen; ha helyzetök, neveltetésük s az udvar irányában megszokott viszonyaiknál fogva visszatartózkodók voltakis; de miként a királyhoz intézett feliratuk bizonyítja, határozottan roszalták az udvar eljárását. Az alpapság pedig nyíltan felkarolta a nemzet ügyét: sokan közölök nem csak nemzetőri szolgálatokat tőnek, hanem mint nemzetőri tiszttek, csapataik élén, vagy a honvéd-zászlók alatt a harczosok soraiban álltak; a nagy többség pedig hüven nemzetéhez, a jog és igazsághoz, buzgón világosítá fel a népet a nemzet bonyolult állapotai felől s lelkesíté azt hazafiúi köteletségének teljesítésére.

A conservativ párt, mely előbb oly makacsul védte az udvar és a bécsi kormány érdekeit, annyira ellenszegölt a haladásnak, a korkívánta reformok létesítésének, hasonló szerepet játszott most a főpapsággal, mely e pártnak különben is egy jelentékeny részét alkotta. Még olyanoktól, kik azelőtt

az udvari érdekek védelme miatt címekkel, rendjelekkel, méltóságokkal ruháztattak fel, sem volt ritkaság hallani, hogy azok után, a mik történtek, mentségtelen bűn, nyílt hazárulás volna, az udvart céljaiban pártolni. Nem hiányzottak, kik kijelenték, miképen szégyenlik, hogy valaha ezen udvarnak meghittebb szolgálatában álltak. Többen, elhagyván régi pártzászlójakat, a nemzeti jog s alkotmány harcosai közé álltak. A kik pedig visszavonulva hallgattak, azokat bizonyára nem a terrorismus, hanem a reactionak a becsület, lovagiasság és igazság érzete iránt tanúsított megvetése s honárulás nélkül nem pártolható politikája bírt hallgatásra. Midőn szeptemberben elébb István főherceg a nádorságról, utóbb Batthyáni Lajos a miniszterségről lemondott, a conservativ pártnak előbb oly tömött soraiban az udvar nem talált egyént, ki a királyi helytartóságot s evvel az ország kormányzatát elfogadni, — nem talált egyént, ki miniszterséget vállalni hajlandó volt volna; és az udvar kénytelen lón egy ismeretlen nevű, a politikai téren soha fel nem lépett, eladósodott királyi testőrségi hadnagyot megvásárolni, hogy legyen, ki a törvénytelen rendeleteket a törvényes formáság szabálya szerint ellenjegyezze.

Nem tagadhatni ugyan, hogy szeptember vége óta a felső ház tagjai a mágnások és egyáltaljában a conservativ párt hívei közül mind többen visszavonultak. Erre azonban nem terrorismus, mi nem létezett, hanem megszokott conservativ elveik, arisztokratiai szűkkeblűség, a hatalomra jutott demokratiától idegenség s osztályérdekeik által indítottak. Kitérni akartak az átvonuló vihar elől, melynek szele más sűrű porfelleget hajtott fel a láthatárra. A nemzeti párttól s választott kormányától nyíltan elálltak ugyan, mert látták, hogy a játék, melyet az kezde, veszedelmes lehetne reájuk nézve kétes kimenetelében; de, kevés kivétellel, a reactio zászlai alá sem álltak. Rosszalták Kossuth hazátveszélyeztető politikáját, mely elkerülhetlenül háborúra vezet az udvarral; de az udvari politikát sem javalták, mely jog- és törvénytíprása által

Kossuthot s vele a nemzet nagy többségét önvédelemre kényszeríti. És a terrorismusról vádolt „lázádo kis felekezet” még akkor is nyugton hagyta e különböző véleményűeket midőn azok visszavonulása nyilván azt jelenté, hogy az ideiglenes kormány nyal tartani nem akarnak.

Valóban, ha a nemzetnek a maga megtámadott jogait, alkotmányát fegyverrel védelmező nagy többsége s az ebből kifolyó nemzeti gyűlés és az ideiglenes kormány valamiben vétkezett a haza érdekei ellen, az nem erőszak, zsarnokság és terrorismus, hanem eleinte a politikai eszély- s idomhiány, utóbb pedig majdnem a gyávaságig vitt engedékenység, lágy-ság és az aggodalmasan őrzött törvényesség volt, a minden törvényt megvetett reactio irányában. Ez a nemzet ősi bűne; erről lehet annak most is képviselőit s ideiglenes kormányát vádolni; ez vitte egyedül a nemzetet azon térre is, hogy most nyílt háborút kellé viselnie az udvar s annak szövetségesei, az idegen népfajok ellen. A terrorismustól a mozgalmak kezdete óta sokkal inkább iszonyodott mint a reactiótól: azért fejlődhetett oly félelmes erőre a kezdetben oly gyöngé reactio. Ha a magyar kormány egy részről több politikai eszélyt fejt ki; más részről pedig a loyaltáshoz oly aggodalmasan nem ragaszkodik még akkor is, midőn már látta, hogy nem a törvényességtől való eltérése, hanem egyenesen törvényei, alkotmánya s önállása miatt támadtatik meg; és ezen tartózkodás helyett annak idejében kellő erélyt fejt ki, mind a reactio fenéjének terjedését meggátolhatta, mind az általa élesztett pártütést elfojthatta volna néhányak vérében. A rácz lázádas és horvát pártütés csak azért volt képes annyira növekedni, hogy ezrek életét kioltsa, az országnak egész virágzó tartományait borítsa lánggal és rommal, mivel a kormány erélyes, szigorú lenni s az elcsábítottakat egy kis üdvös terrorismus által megfélemlíteni elmulasztotta. Az udvari reactio, mely egy gyöngé kamarilla kebelében foganzott meg s kezdte adni első életjeleit, csak azért lett mind nyíltabb ármányaival, mind bátrabb törvényszegéseivel, mind kíméletlenebb árulá-

saival; mivel látta, hogy a törvényességet, loyaltást, király iránti kegyeletet annyira túlüző, ármányt ármánynyal, erőszakot erőszakkal, árulást szigorral visszatortlani nem tudó, nem merő, most szintoly félónk, mint elébb eszélytelen magyar kormánytól, mely örökké csak békés kiegyenlítést emleget s a miatt egy minisztert a másik után járat Bécsbe és Innsbruckba, mely ott is könyörög, hol követelnie lehetne, a legroszabb esetben sincs mit tartania.

Azonban, nem tekintve is a terrorismusnak ezen alaptalan, rágalomteljes vádját, mi a hatalom birtokában lévő nemzeti nagy többségnek s választott kormányának politikáját illeti; azt helyeselni egyáltalában nem lehet. A történelem soknál több tanulságos példát mutathat fel arra, hogy kényuralmi irányú dynasztiák irányában a nemzetek csupa engedékenységgel s loyautással nem csak nem biztosíthatják szabadságukat, sőt bizonyos veszélynek sietnek elébe. S e tanulságot emulasztá felhasználni nemzetünk s annak kormánya.

Miután az aprili törvények által az országnak azon rég törvényei s a dynasztiával kötött alapszerződvényei, melyek Magyarországnak az osztrák birodalom örökös tartományaitól független, önálló kormányt biztosítanak, valahára teljesezésbe mentek, nem kellett volna az országgyűlésnek és az új kormánynak arról megfedekeznie, hogy már a múlt korban alkotott számos hasonló törvények, melyek az ország kormányzati függetlenségét kikötötték, eddigelé soha sem nyertek végrehajtást. Nem kellett volna megfedekezni, hogy az absolutismusra törekvő dynasztia mindig talált módot részint ravaszsággal, részint erőszakkal meggyöngíteni e törvények és kötvények erejét, és az országot, függetlenségétől megfosztva, mind több és több szálakkal kötni á birodalom örökös tartományainak önkényes kormányához. Az országgyűlés túlságosan bízott abban, hogy az új kormányt független felelős minisztériumnak nevezik, s hogy ennek ellenjegyzése nélkül a királyi rendeleteket érvénytelennek nyilvánítá a megalkotott törvény. Mind az új kormány, mind az országgyűlés

megfeledezett azon lehetőségről, hogy a dynasztia, régi hagyományaihoz szívósan ragaszkodva, ezen újabb törvényeket is megkísértheti akár ravaszsággal akár erőszakkal érvényteleníteni, s a külön választott kormányt inkább mint valaha egyesíteni a birodalom kormányával. Országgyűlésünk és kormányunk e túlságos bizalmának az volt leginkább oka, hogy most már a birodalom minden örökös tartományai is alkotmányt, parlamentaris kormányzatot nyertek. Pedig e körülmény, helyesen tekintve, inkább csökkenté, mint szilárdítá a magyar kormány függetlenségének biztosságát; miután tagadhatatlan, hogy a dynasztia sokkal könnyebben sikerítheté öszpontosító törekvéseit most, mint hajdan, midőn az alkotmányos Magyarországgal egy absolut kormányú birodalom állott szemközt.

Az országgyűlés és az új kormány e lehetőségét az egybeolvasztani kísérleteknek fölteni elmulasztván, egyszersmind elmulasztá oly garantiákról is gondoskodni, melyek mindjárt a kezdetben is elég hatalmasok volnának megvédeni, ha netalán megtámadtatnék, a nemzeti függetlenséget. Alkotott ugyan nemzetörséget, de ez csak évek múlva válhatott czélszeru hatalommá. Ellenben elmulasztá azonnal a reformot tevő pozsonyi országgyűlésen azon viszonyokat elintézni, melyek az országnak a császársággal eddig sokban, törvénytelenül ugyan, de tényleg közös igazgatásából folytak ki. E viszonyok aprilban rögtön megszakasztattak, a nélkül hogy az innen származott nehézségek, érdektalálkozások kölcsönös megegyezéssel kiegyenlítették volna. A státus-adósságok, a vámviszonyok s a hadsereg szükségessé lett új szervezetének nagy kérdései elintézetlenül hagyattak. Pedig mindenki átlátta, hogy azok elintézetlenül egyáltaljában nem maradhatnak s hogy a dynasztia azokat a status quo-ban, melybe a két kormány teljes különválasztása által jutottak, hagyni semmi áron nem fogja, életérdekeinél fogva nem hagyhatja.

A státusadósságok jogilag legkevesebbé semítették ugyan Magyarországot; de míg egy részről ez tagadhatlannak látszik, más részről ismét az mondaték, hogy azoknak terhét a többi tartományok egyedül képtelenek elviselni; minél fogva ha még azon összeg is, melyet eddig, bár törvénytelenül, de tényleg mégis viselt Magyarország, — mi az egésznek mintegy negyedét tévé, — a többi, már is túlterhelt örökös tartományok nyakába vettetik, a státusbukás elkerülhetetlen.

Továbbá a vámrendszer, mely az ország s az osztrák birodalom közt létezett, olynemű volt, miszerint általa Magyarország minden ipara már bölsejében elfojtatott. Védvámrendszer volt ez a már fejlettebb iparú birodalom javára az ipartalan Magyarország ellen. £ kérdés is tehát csak kölcsönös egyezkedés által volt elintézhető.

Mi végre a hadsereget illeti: a magyar ezredek különválasztva léteztek ugyan a birodalom ezredeitől, mint egyes hadi testek; de e különválasztottság csak a közlegénységre nézve létezett; a tisztok vegyesen osztattak szét a magyar és császári ezredekben; a tüzérség és a mérnökkari testek mind a két álladalom seregére nézve közösek valának; és, mi legfőbb, az osztrák császári és magyar királyi összes hadsereg eddigelé ugyanazon főkormánytól és pedig német főkormánytól igazgattatott; s ennél fogva közös volt a szervezet, közös a vezényleti német nyelv, közösek az osztrák császári színek. Különösen az országhoz tartozó örvidéki kerületek, katonai szervezetök miatt, kizárólag azon közös német főhadi kormány igazgatása alatt álltak. Az összes hadsereggel tehát, s így annak magyar ezredeivel is eddigelé kizárólag az osztrák császári kormány intézkedett, fordíthatván azt nemcsak oly háborúra is, mely Magyarországot legkevesebbé sem illette; hanem maga Magyarország ellen is a nélkül, hogy volt volna erkölcsi garantiákon kívül hatalom a magyar királyságban, mely azt meggátolhatná. A kormány-

zati teljes különválasztás tehát most a magyar hadsereg új szervezetét is szükségessé tette.

Márcsak e függőben maradt kérdések pusztá elszámolásából is eléggé kitűnik, miképen azok oly fontosak s nem különben a császári birodalom, mint Magyarország létere nézve oly lényegesek valának, hogy azokat egy perczig sem lehetve veszély nélkül elintézetlenül hagyni. Más részről előre látható volt az is, hogy mind a kényuralmi hajlamú dynasztia, mind az erősen érdeklött új alkotmányos birodalmi kormány követeléseiben ezen pontok iránt sokkal túlzóbbak lesznek, mint a mennyit Magyarországtól nem csak jog, hanem méltányosság szempontjából is lehetne követelni. Kétségtelen volt tehát, hogy mihelyt e kérdések szőnyegre kerülnek, azonnal élénk összeütközés támadand egy részről Magyarország s a birodalom új kormánya, másról ugyanazon Magyarország s a nivelizálni törekedő dynasztia közt, mely a maga érdekeit soha sem akarta egybeolvasztani az országéival. Szintoly kétségtelen volt pedig az is, hogy ezen összeütközés, ezen érdek-harcz csak úgy fog végződhetni békés kiegyenlítéssel, ha az egyezkedő felek erejökre nézve egymást ellensúlyozhatják, nehogy, ha egyik a másikat gyöngének találja, kísértetbe jöjjen azt erőszakosan elnyomni.

Ily elnyomási vágyat Magyarországnak tulajdonítani senkinek sem juthatott eszébe. Mert bár, a státusadósságok kérdését illetőleg, köztudomású dolog volt is, hogy az ország nem nagy hajlamot mutat más adósságát elvállalni; de mint-hogy ^a jogosság erkölcsi erején kívül más hatalommal még nem bírt, remélni lehetve: hogy azon passiv ellentállás, melyet *ezen* adósságok elvállalása iránt eleinte mutatott, azonnal helyet enged a méltányosságnak s politikai eszélyességnek, mihelyt a nemzet látja, hogy az ellenfél is méltányosságot s becsületes kiegyenlítési szándokot hoz magával az egyezkedési tanácskozásokba.

De nem úgy állott a dolog a birodalmi kormánnyal s a dynasztiaival. Mind a kettő hosszú időszakon keresztül oly

előnyöket és hatalmat tartott birtokában, melyekhez joga nem volt, melyeket világos törvények s kötmények ellenére bitorlott, s most legalább is oly részben vissza kellett adnia, mennyit Magyarország a maga jóléte s kormányának függetlensége tekintetében méltányosan követelhetett. Előre is bizonyos volt tehát, hogy sem a dynasztia, sem a birodalmi kormány nem fog engedni, mihelyt magát elég erősnek érzendi a sükeres ellentállásra.

És vájjon miként álltak az erők mind a két részről márczhisban s áprilisban?

A birodalom hitelét, financiáját igen megcsökkenté ugyan az átalános európai mozgalom; de gyöngé bár és zavart; volt mégis financiája, melyet ideiglen kényszerítő szabályokkal is fenn lehetett tartani. A dynasztia hadi rendszere s hatalma, egy század műve, teljes kifejelettségében, évtizedek alatt felhalmozott tömérdek mennyiségű hadi szerektől támogatva állott fenn. És bár erejének nagy részét az olaszországi függetlenségi háborúba kénytelenítettett küldeni: maradt mégis rendelkezésére annyi sereg, hogy avval, ha bátorsága van, még aprii folytában könnyen elnyomhatja Magyarországot. Szövetségesei közül pedig az óriásinak tartott Oroszország annyival is készebb volt bár mikor segedelmére sietni, minthogy ennek magának is érdekében állott elfojtani a közel szomszédságában terjedő s erősödő alkotmányos szabadságot.

És hogyan állott ennek ellenében Magyarország? Midőn az új kormány működni kezdett, kincstárában összesen fél millió forint találtatott. Hitele, mint új, még meg nem állapodott státusnak, a külföldön semmi; benn a bécsi kormány által egy század óta követett vám- és finantzrendszer következtében pénz igen szűken a forgalomban. Katonáságunk nagyobb része künn Olaszországban s más tartományokban; benn az itt szállásolt idegen ezredekkel együtt véve is alig volt 18 ezer. Hadi készülete semmi; a hadszerek, a mennyire itt ott a várakban nem hiányzottak is, osztrák szellemű, idegen tiszték kezében voltak. Fegyvergyára egy sem létezett; fegyvertára-

ban alig 20 ezer, az is rosz, s a felett még ellenséges szellemű tisztek kezében. Szövetségese egy sem volt széles e világon.

Azonban e minden oldalú gyöngeség s készületlenség daczára márcziusban s a következő két három hónapban egy nagy előnye volt a nemzetnek s új kormányának a dynasztia felett. Ezen előny amaz általános európai mozgalomban állott, mely Franciaországból kiindulva, a trónokat sorra megingatá, a népek szabadságát pedig állandólag biztosítani látszott.

A pozsonyi országgyűlésnek s az új független kormánynak tehát ezen időt kellett volna megragadnia, hogy bár mi áron elintézte a régi viszonyok megszakadtából eredt ama lényeges kérdéseket; vagy, ha a kiegyenlítést a dynasztia s a bécsi kormány lehetetlenné teszi, magát idején kellőleg megerősítse a kiegyenlítés későbbi sikerítésére. A Habsburg dynasztia, melynek trónja talán leginkább csak azért nem forgattatott fel márcziusban, mivel a magyar nemzet a maga kívánataival méltányos maradt s egyáltalában nem ment túl azon határokon, melyek már több régi törvények s kötményekben is világosan ki voltak tűzve, a forradalomtól pedig szinte aggodalmasan óvakodott, — a Habsburg dynasztia, e mozgalmak s a szabadság ezen általános diadala által, múltjának minden hagyományos elveiből kiforgatva s fejét veszelve, annyira megfélemlert, hogy székvárosát is elhagyni s a határszéli Innsbruckba kénytelenített megvonulni. Ez időben a pozsonyi országgyűlés és az új kormány, egyedül az európai diadalmas forradalmak erkölcsi ereje által, oly nyomást gyakorolhat vala a dynasztiára, hogy ez kénytelen lett volna elfogadni ama kérdések méltányos kiegyenlítését; más részről pedig elegendő erőt gyűjthet vala a maga s a nemzet függetlenségének biztosítására, Künn levő ezredeinket, ha tán Olaszországból nem is, de a többi örökös tartományokból visszahívhatja, új ezredeket állíthat, a katonaságot nemzeti lábra állíthatja s annak kormányát és vezérletét az idegen, ellenséges szellemű főtisztek kezéből kivéve, hazafiakra bízhatja, s a nemzet és

körülményeink igényei szerint egészen újonnan szervezheti; az idegen katonaságot az országból kiküldheti, a várakat, hazafiak kezére bízván, biztosíthatja. E készülétek alatt pedig erélyesen kell vala sürgetnie ama függő kérdések végelintézését, tudhatván, hogy könnyebb azokat addig megfejtetni, míg a netalán már megfoganzott udvari reactio, a mindenfelé kitört mozgalmak által elfoglalva, fejvesztettségében mindenfelé kapkodva, erejét ellenünk össze nem pontosíthatja. De mind ebből, minek ezen helyrepótolhatlan három első hónap alatt megtörténnie kellett volna, egyáltalában semmi sem történt. Kossuthnak e részben, tagadhatatlan, helyes volt volna politikája, ha azt egyszersmind eszélylyel is támogatja. Miután a független kormány az udvar által elismertett, ő erélyt sürgetett; de a túlloyalis többség által leszavaztatván, szinte tétlenségre lőn kárhóztatva. Abban mindazáltal a többiekkel együtt ő is hibázott, hogy ama függő kérdések kiegyenlítését ő sem sürgette; sőt a státusadósságok népszerűtlen kérdéséről hallani sem akart. A kormány a maga áradozó bizodalomban elég garantiát látott a maga függetlenségének s az alkotmánynak biztosítására abban, hogy jogai kétségbevonhatlanok s újabb törvényekkel, királyi sanctióval megerősítve voltak. De azon esetre nem készült, ha a dynasztia, mint már többször a múltban, most is hajlandó lenne félrevetni a világos törvényt s megsérteni a kétségbevonhatlan jogokat. Megelégedett avval, hogy magát a törvényes ésloyalis téren állónak érzi, s nem tekintett arra, hogy minő szempontból nézetik az udvar s az új bécsi kormány által. Ezredeink künn maradtak Csehországban, Galicziában; a bennlevő katonaság és a várak idegen tisztek kormánya alatt hagyattak, daczára ezek ellenséges szellemének, daczára a dynasztia hamar elárult ármányhálózatának. A független, felelős minisztérium csupa kegyelet, csupa loyaltás volt a dynasztia iránt, merő engedékenység, óvatos kímélet az engedelmeskedni nem akaró s titkon, a Bécsből vett intések szerint, már is árulást tervező katonai parancsnokok iránt. Még csak annyi

erélyt sem fejtett ki, mennyi szükségessé vált ezen parancsnokok nyílt kikeléseit s fenyegetéseit a magyar alkotmány s függetlenség ellen meggátolni vagy megtorlani; még arra is csak nagy nehezen tudott reá menni, hogy a budai és temesvári fegyvertárakban lerakott fegyverek kiadassanak. Ha vagy ezen parancsnokok valamelyike, vagy a korona egy más tiszte, a horvát bán, ismételt világos parancsnokát is megvetve korán elárulta, hogy pártütésre készül: kormányunk a helyett, hogy az engedetlen tisztviselőt egy pár zászlóalj segedelmével letegye s megbüntesse, egyik minisztert a másik után küldé az udvarhoz panaszkodni s orvoslatozt eszközölni ott, honnan az engedetlenség épen szítogattatott. És midőn az udvari reactio, ijedtéből föleszmélve, az országban lakó nemzetiségeket kezdé, leginkább katonatisztek segélyével, fellázítani: kormányunk, bár hamar ráakadt a lázítás forrására, a helyett hogy a bajt, erélylyel fellépve, elfojtaná, a közbéke háborgatóit szigorral fenyítené, — sükeretlen békealkudozásokkal, hol azoknak helye sem volt, vesztegeté a drága időt. Midőn végre a lázadás nyíltan kitört, még az ellene küldött haderőt is idegen vezérek parancsára bízza, mintha szükségkép csak osztrák generálnak kellene lenni a vezérnek; s aztán hónapokon által türe, mikép növekedik, daczára túlnyomó erőnknek, ezen áruló vezérek hadviselése alatt, a lázadás.

Szóval midőn a kormányzati teljes különválás után nyomban eszélyes kiegyenlítés, utóbb csak tevékeny erélyesség, megtörhetlen szilárdság, kérlelhetetlen szigor biztosíthatta volna a nemzet törvényes függetlenségét: az ellenféltől egyáltalában nem méltánylott, meddőloyalitas, bizodalom, kegyelet és törvényesség-szine alatt, minden lépten csak gyöngeséggel, erély és szigorhiánnyal találkozunk. Pedig vagy nem kellett volna márcziusban annyira menni, mint ment a pozsonyi diéta; vagy miután az új törvények a király által is sanctionáltattak, azonnal minden erőt ki kell vala fejteni azoknak biztosítására. Tagadhatatlan, hogy ez igen nagy és nehéz feladat, de lehetetlen nem volt; s kormányunk nem azért

gáncsolandó, hogy elmulasztott *elégseges* erélyt kifejteni, hanem azért, hogy oly térre állt, oly politikát követett, mely szerint lehetetlen volt a *szükséges* erélyt kifejteni; a körülményekkel megalkudni tudó politikai eszélyt pedig a függő kérdések megoldásában egészen mellőzte. Nem hanyagság, nem jó akarat s hazafiúság, hanem politikai ildomoság s előrelátás hiánya, tévesztett szempont, szerencsétlenül választott irány és helytelen politika az, mit a történelem méltán gáncsolhat az első független minisztériumnak eljárásában.

Minisztériumunk végre maga is belátta, hogy ily politikával az ország veszedelme nélkül a kormányon tovább meg nem maradhat: lemondott tehát. De már késő volt! A reactio már a felszított rácz lázadás és horvát pártütés, hadi erejének összpontosítása, olaszországi szerencsés hadjárata s azon bizonyosság által, hogy szükség esetében az orosz hatalomban támaszt nyer, annyira megerősödött, hogy minden tartalék nélkül nyíltan felléphetett a nemzet ellen. A nemzet ellenben oly erőtlenségbe süllyedt már, hogy nem is remélhető, miképen egy erélyesebb politikájú minisztérium, bár az országgyűlés nagy többsége olyant kívánt, megerősítést nyerjen a királytól. Batthyáni Lajos tehát újra a kormányra lépett; s miután meggyőződése szerint a nemzet ellentállásra nem is gondolhatott többé, egy még simogatóbb s engedékenyebb politikát követendő minisztériumot terjesztett fel. De már hasztalan kísérté meg a loyaltásnak s engedékenységnek egész az áldozatig menő bizonyítványaival lecsilapítani a vihart, kieszközölni a békés kiegyenlítést: a reactio reá többé nem hallgatott; győzedelmet a harctéren bizonyosnak tartván, alkudozni többé nem akart a nemzettel, melyet, mivel készületlen volt, gyöngének tartott. És e hitében Batthyánit is lemondásra kényszeríté, Kossuthot és pártját, vagy is a nemzet nagy többségét, mely jogaitól elállani, függetlenségéről lemondani nem akart, lázadónak, felségsértőnek nyilatkoztatta, s előbb Jellasicsot, aztán Windischgrätzet teljes hatalommal ruházta fel az ország leigázására.

Most tehát már mint nyílt ellenség, hatalmas sereggel s ennek háta mögött egy még hatalmasabb szövetséggel ellátva, az ármány, fondorlat és cselszövény minden sötét eszközeivel felkészülve állott az udvari reactio a nemzet ellenében, mely saját kebelében minden felől lázadástól körülvéve, kívülről öt-hat oldalról megtámadtatva, alig volt képes összesen 40—50 ezernyi, jobbára újoncz s roszul felszerelt hadat kiállítani.

E körülmények közt nem lehet csodálni, ha a volt conservatív párt tagjai, a mágnások nagy része s egyebek is, kikben a haza és alkotmány iránt lelkesedés hiányzott, ellenben az önzés érzelmei túlsúlylyal bírtak, szintűgy a félnékek, a forradalomtól rettegők, lassanként mindinkább visszavonultak; kivált miután a reactio egy részről az ellenszegülőket szigorú büntetésekkel fenyegette; más részről pedig a törvények és alkotmány fentartását álnokul ígérgette. Ez volt oka, hogy herczeg Eszterházy Miklós, a volt külügyminiszter fia, gróf Eszterházy Kázmér, s többen mások, kik közönyösségökről a nemzet, haza s alkotmány iránt különben is ösmertettek, még a nemzetörségből is kiléptek, melyben előbb, a szabadság fellángolásának idején, hazafiúi érzelmeket színlelve, hiúságból örnagyságot kerestek és vállaltak.

Azonban a körülmények veszélyessége, a csaknem lehetetlennek látszó végdiadal nagy nehézségei s reménytelensége már a leglelkesebb hazafiakat is mély aggodalomba ejtették a haza jövődjé fölött. Ez iránti kétségbeestében zavarodott meg szellemi világa a lánglelkű s hő keblű nagy hazafinak, Széchenyi Istvánnak; ez iránti reménytelensége csüggesztő el alkotmányos szabadságunk egy másik régi hőjét és mátyrát, Wesselényi Miklóst; e miatt távozott a külföldre Eötvös József, a volt cultus-miniszter, s némultak el mind többen a nemzeti gyűlés kebelében.

A hírlapok-ugyan jobbára megtartották elébbi szellemüket s egynémelyik közölök még csak erősebb kikeléseket hallott az udvari reactio ellen s még epésebb modorban fedezte fel

annak, ármányait, ostromozta árulását s erőszaktételeit. De magán körökben, kivált azokéban, kik magokat alaptalan remények csalódásaival táplálni nem szokták, mindinkább a kibékülés, sőt ha kell, meghajolás szükségéről folyt a társalgás. Nem ritkán lehetett hallani olyféle nyilatkozatokat, miképen a jelen állapotnak, mely végromlásra vezet, mennél előbb, bár mi módon s áron véget kell szakasztani; mert azon mulasztások után, melyek a múlt hónapok alatt megtörténtek, oly készületlen állapotban, minőben a nemzet létezik, haza elleni vétek volna, tovább is ujjat húzni s harcra kelni a dynasziával. Minthogy az ellentállásban nincs remény, békét kell kötni bár mi áldozattal. Ha a pénz, had és kereskedelmi tárczák eltörlése, a státusadósságok egy részének elvállalása a többi törvényeket és jogokat biztosíthatja: ám ezen áldozatokra is készen kell lenni. Sokan még a leglelkesebb hazafiak közöl is ekként okoskodván, hajlandók valának követni a hajós példáját, kit a körölte tomboló vihar arra indít, hogy, menekülés reményében, drága terhének egy részét önként a hullámok közé temesse.

De nem így gondolkodott Kossuth és vele együtt a nemzet nagy része. Mi befolyása volt az ő jelen gondolkodására s véleményirányára a haza ügye s a teendőik felett annak, hogy a reactio által a király nevében kiadott manifestumokban ő névszerint felségsértőnek vádoltatott: azt csak ő maga, s a veséket és szíveket vizsgáló isten tudja. Annyi bizonyos, hogy ő nem hajlott a békepolitikára, ő a békekötést lehetetlennek tartotta. Az udvari reactio azon ármányos fogása, mely által őt egyedül terhelte a felségsértés vádjával; őt egyedül jelölte ki azok gyűlöletének tárgyául, kik a jelen állapotokból menekülni óhajtanak; egyedül reá mutatott, mint bűnbakra, ki nek feláldoztával másoknak kegyelmi reményeket tüntetett fel a hódolat jutalmául, — kétségkívül tetőpontjára emelték szívében az udvar elleni gyűlölet indulatát. A borzasztó sors, mely őt azon esetre vára, ha a nemzet meghódolván, vagy leigáztatván, ő az udvar hatalmába esnék, őt természetsszerű-

leg boszúra, ellentállásra tüzelte az udvar ellen. A büszkeség, melyet méltán érezhetett a felett, hogy a mire a nemzet oly rég törekedett, a nemzeti jogokat biztosító törvények és kötmények leginkább az ő törekvései által nyertek valahára érvényt, ő vívta ki első sorban a független, alkotmányos kormányzatot, melyet most eltörölni szándékoznak, — kétségen túl daczra, ellentállásra tüzelé különben is becsvágyó, a dicsőség és nagyravágyás ingereinek nyílt kebelét. A hatalomvágy, mely, daczára minden contestationinak, minden afféle nyilatkozatainak, hogy ő semmire sem vágyódik inkább, mint a magán élet és visszavonultság nyugalma, oly nagy mértékben dagasztá kebelét, hogy arra törekvésében korlátot nem ismert, sőt vetélytársat sem túrt, — bizonyosan hatalmasan izgatá most lelkét, hogy a dynasztiával nyílt háborút kezdjen, mely alatt kétségtelenül ő leend a nemzet vezetője, ő kezelendi annak egész hatalmát; és ha a nemzet győzne, ő tartaná holtáiglan annak első kormányhivatalát; míg ellenben végbukás esetében sem várhat magára rosszabb sorsot, mint a minőt a reactio már eleve kitűzött számára, midőn őt lázadónak kiáltotta ki.

Mind ez nem maradhatott hatástalan az ő kedélyére; s kétségkívül az említett indokok mindegyikének meg volt a maga része elhatározásaiban. De tagadni nem lehet, hogy nemesebb indok is elég volt, mely őt ellentállásra lelkesítheté. A márcziusi napokban ő volt a békés átalakulás főindítója; ő eszközlé ki leginkább az aprili törvényeket. Meggyőződése rendíthetetlen volt, hogy ezen átalakulás nem csak szükséges, de teljesen jogos is vala; hogy a független kormányzat, mely az aprili törvények által létrehozott, nem valamely új s a dynasziától nehéz körülményei közt kicsikart nyeresmény, mint például a bécsi alkotmány; hanem a dynasziával kötött több rendű szerződéseken s jelesen a pragmatica sanction is, valamint számos régiebb s újabb, nevezetesen az 1790-ki törvényeken alapuló kétségbehozhatlan joga s igaza a nemzetnek; hogy ennél fogva az aprili törvények nem egyebet esz-

közlöttek ki, mint valahára létrehozták azt, mit ama régibb kötmények és törvények világosan parancsoltak: hogy tudniillik Magyarország nem a többi örökös tartományok módjára s azokkal összevegyítve, hanem mint önálló ország, azoktól függetlenül, saját törvényei szerint, saját hazafiai által kormányoztassék.

Az udvari reactio pedig, mely még augusztusban ama híres státusirat szerint csak a had-, kereskedelem- s pénzügytárczákat követelte vissza, állítván, hogy azokat a birodalom kormányától elszakasztani magának a császárnak sem volt joga, s e tárczák árán minden egyéb nemzeti jogot illetlenül hagyni ígért, — ugyanazon reactio most már mindent követelt; az októberi s novemberi nyilatkozványaiban nyíltan kimondá, hogy kitűzött célja nem kevesebb, mint a dynasztia alatt létező minden országok és tartományok kormányát a nemzetek egyenjogúsága alapján összpontosítani; se szerint Magyarországot a maga nyolcz százados alkotmányától, minden külön jogaitól, törvényeitől megfosztani, az országgal kötött minden szerződ vényeket mellőzve, azt oly korona-tartományyá alakítani, mint minő Slézia, Morva stb.; szóval a magyar álladalmat eltörölni, s a kegyelemtől függő octroyrozott chartával megajándékozott. császári birodalomba olvasztani.

Vájjon Kossuth, ha meggyőződhetik vala, hogy egynémi jognak, a törvény és alkotmány egynémely részletének áldozatával az alkotmány lényegét, a független kormányzat egy részét, szóval, a pénzügyi, hadi s kereskedelmi tárczákon kívül a háború kockajátéka nélkül minden egyebet megmenthet; — vájjon hajlandó lett volna-e ő személyes érdekeinek, hatalomra s nagyravágásának meghozni a békeáldozatot, ki tudná megmondani?

De akár a nemzeti büszkeség, mely benne nagy mértékben létezett, s a haza- és szabadságszeretet, melyet tőle megtagadni joga senkinek sincs; akár a személyes érdekek, önzés, nagyravágás, hatalomszomj hatott is erősebben el-

határozásaira: annyi bizonyos, hogy a reactio már oly messze ment boszúindulatában, s ármányai által oly térre sodorta a nemzetet, hogy hasznos és becsületes békére már ekkor nem lehetett kilátás. Miután Windischgrätz, a teljes-hatalmú császári képviselő akként nyilatkozott, hogy „rebelisekkel nem alkudozik s föltételetlen hódolatot kíván”, nem látott egyebet a nemzet a maga számára fenmaradva a kétségbeesett önvédelemnél.

És ezen önvédelmet nem is látta Kossuth s vele együtt igen sokan oly reménytelennek, mint azok, kik a cselekvés téréről végkép visszavonultak, vagy legalább a békülést s ha az másként nem lehet, a hódolást is jobbnak vélték a háborúnál. Lehet, hogy az eddigelé nyert némi hadi előnyök után ő s vele sokan túlbecsülték azon hadi erőt, mely önkéntesek, újonczok s rendezetlen, felkelt népből kiállítható; de a nemzetet minden készületlensége mellett sem tartá oly gyöngének, hogy minden ellentállás nélkül kénytelennek látná meghajolni a zsarnoki szó előtt, mely politikai halálát oly elbizottsággal mondotta ki. Ő s vele sokan úgy gondolkodának, hogy a feltételetlen meghódolásra a legyőzetés után is lesz még idő; most pedig minden védelem nélkül engedni, hogy a nemzettől elragadtassák apáinak minden hagyománya, nyilvános életének annyi századok viszontagságai között is megőrzött sajtóságos nemzeti fejleménye, annyi volna, mint megérdemelni a reá oly kevélyen kimondott nemzeti halált.

A nemzet nagy tömege fiatal, pezsgő erőt s életrevalóságot érzett magában, s Kossuth több ízben tanúja volt azon lelkesedésnek, melylyel még az alsóbb osztályok is viseltetnek a nemzeti szabadság, törvények s alkotmány iránt. Tapasztalta, mikép a nép, hallván az ő ajkairól azon veszélyeket, melyek ama drága kincseit fenyegetik, önként, felhívás nélkül is esküre nyitotta meg ajkait s emelte fel kezeit, hogy kész e nemzeti kincseket vérével, életével megvédeni, kész inkább elvérzeni, mintsem hogy nyakát német kormány alá hajtsa. Tapasztalta, hogy felhívására valóban is ezrenként siettek a

nemzeti zászlók alá, s a fegyver és készültek hiányát lelkesedéssel, a hadi gyakorlottság hiányát bátorsággal és vitézséggel pótolják.

És mind ezeket megfontolva, ha talán nem ápolta is oly vérmes reményeket, hogy a nemzet végeredményben tökéletes diadalt vivand ki, minden jogát és törvényét csonkíttatlanul mentendi meg: arról mégis meg volt győződve, hogy a megtámadás ellen képes leend annyi erőt kifejteni, mely által a reactio kevély követeléseit lehangolja, s az alkotmányos szabadság és nemzeti önállás lényegét megmenthesse.

Ily meggyőződéssel, ily reménnyel ment ő okt. közepén a lajtai táborba. De míg ott működék, a képviselő ház kisebbsége, mely előbb Batthyáni Lajos pártját alkotta, s mások is, kik akként vélekedtek, hogy miután az alkalmas idő készültek nélkül pazaroltatott el, most már eszélytelenség volna háborúba ereszkedni; sőt a honvédelmi bizottmánynak néhány tagja is azon munkálkodott, hogy a békealkudozásra valamikép út töressék. E végre a püspöki kar látszott mind állásánál, mind eddigi semleges magaviseleténél fogva legalkalmasb közvetítőnek. Minthogy magának e testületnek meggyőződései, elvei, hajlamai békére voltak irányozva; más részről az a vallás iránt mindig ragaszkodást nyilvánító udvarnál, melynek érdekeit védeni szinte mindig ügyekezett, tekintélyben állott: sokan úgy vélekedtek, hogy, ha a püspökök a nemzet és dynasztia közt mint békeéltetők lépnek föl, közbenjárásukból legalább is annyi süker remélhető, hogy az alkudozásra az udvar is hajlandóvá leend s az értekezletek számai megkötethetnek.

E kívánság szolgálatuknak igénybe vétele iránt magánúton többféleképen tudtára esett a püspököknek. Ők annál nagyobb készséggel ajánlkoztak szinte magánúton megtenni mindent, mi a nemzettől a háború nyomorait s veszedelmeit elfordíthatná, minthogy ez időben több oldalról vád emeltetett ellenök, mikép azon hatalmat s befolyást, melyet a népre helysetök s hivataluknál fogva birnak, föl nem használva, közönyös

tétlenségben nézik a haza egére tornyosodó vihart. E vád nem volt egészen alaptalan, s mentségül részben legalább csak az szolgálhatott, hogy a Pesten jelenlévő főpapok nagyobb része, nevezetesen: a hercegprímás és esztergomi érsek, Hám János, az egri érsek, Lonovics József, a szepesi püspök, Jekelfalusy Vincze s a csanádi püspök, Horváth Mihály, egyházi székeikben, melyekre a kineveztetést még júniusban nyerték, a pápa által mind eddig nem lévén megerősítve, megyéikben még nem is gyakorolhatták az egyházi batóságot. Örömmel ragadták meg tehát az alkalmat a püspökök, mely tolok a közönyösség vádját eltávolíthatja. Hám János hercegprímás s a püspöki kar legtekintélyesebb tagja, a kitűnő tehetségei és széles tudományossága miatt nem csak az országban nagyra becsült, hanem 1848 előtt az udvarral s különösen a tanácsait több ízben kikért Metternich herceggel is összeköttetésben állott egri érsek, Lonovics József, szívesen ajánlkoztak, személyesen felmenni Olmützbe az udvarhoz s utat törni a béke üdves művének. Ezen eszme Nyáry Pálnak s Perényi Zsigmond felsőházi alelnököknek, kik a honvédelmi bizottmány tagjai közül legbuzgóbban óhajtják megkezdetni a békealkudozást, igen tetszett. Voltak azonban nem csak a honvédelmi bizottmány tágjai közül többen, hanem a püspökök közül is egy, a csanádi, kik úgy vélekedtek, hogy az érsekek e lépése a körülmények közt semmi eredményre sem fog vezetni, ha azok valami ténylegessel, mi az alkudozás megkezdésének alapjául szolgáljon, nem jelenthetnek meg az udvarnál. És e végre azt kívánták, hogy akár a honvédelmi bizottmány, akár maga az országgyűlés határozná valamit a viszály főkérdései felett, mire aztán az érsekek az udvarnál támaszkodhassanak s mi kiindulási pontú szolgáljon működéseikben.

A védelmi bizottmány azonban sem maga nem volt hajlandó Kossuth távollétében ilyféle tanácskozásba ereszkedni, sem a képviselőház elébe nem merte vinni a tárgyat, mely, mi-

ként előre látható vala, a jelen pillanatban, midőn a schwechati ütközet még meg nem történt, s Bécs ellentállásában is nagy volt a bizodalom, nem csak többséget nem nyert, hanem még gyanúval is fogadtatott volna. S valóban is, azon körülmény-nél fogva, hogy a kibocsátott udvari manifestumokban egyedül Kossuth jelöltetett ki névszerint pártütőül, oly színben is tűnhetett volna fel e tárgy a képviselők nagy része előtt, mintha a békét minden áron kívánó felekezett, Kossuth távollétét felhasználva, az ő mellőztével s megbuktatására kívánna alkudozásba ereszkedni a dynasziával.

Az érsekek olyféle utasítás nélkül is hajlandók valának útnak indulni, mihelyt a honvédelmi bizottmány arra megegyezését adja. De a fentebbi oknál fogva végre az mondatott, halasztanak útjokat, míg Kossuth visszatér, s ez iránt ő is kimondja véleményét.

A honvédelmi bizottmány több tagja ezután más irányban óhajtá működtetni a püspököket, kik e végett a bizottmány egy ülésébe is meghívtak. Szemere itt a különben honaruló Rajasics rácz érsek lázító működéseit állítá fel szemök előtt példányul, s a bizottmány többségének nevében azon óhajtását fejezte ki irányukban, hogy ők is, e példát, de megfordított irányban követve, a háborúnak s a legelszántabb ellentállásnak apostolaiként lépjenek fel híveik között. A püspökök azonban, ily működést hivatásukkal, mi a béke és szeretet hirdetése, megegyeztetetőnek nem tartván, e felhívásra tagadólag válaszoltak. Az érsekek e jelenet után annál inkább óhajtják tervezett utazásukat az udvarhoz végrehajtani: s már utikészületekkel foglalkodának, midőn a csanádi püspök egy indítvány a ügynek más fordulatot adott. Ezen indítvány abban állott, hogy miután az érsekek Kossuth megegyezte nélkül sükeresen alig hajthatnák végre szándékukat, az indulást annak visszatértéig halasztanak el, addig is azonban egy felirat küldetnék a királyhoz a püspöki kar nevében. Az indítvány elfogadtatván, pár nap múlva Fogarassy, nagyváradi kanonok

és címzetes püspök a következő felirattal*) indult meg Olmützbe:

„Czászári s apostoli királyi Fölség, legkegyelmesebb Urunk!

„Szívünk legmélyebb fájdalomában sokat szenvedett szegény hazánk sorsa felett jobbágyi hódolattal járulunk Fölséged elébe, biztatva azon reménytől, hogy Fölséged e véres háború veszedelmeivel terhes időben kegyelmesen fogadandja azoknak folyamodását, kik magas kir. kegyelem által jutván a magyar anyaszentegyház kormánylatára, szóval és tettel mindenkor világosan tanúsították alattvalói hűségöket s ragaszkodásukat cs. kir. Fölséged iránt, s kik legszorosabb főpásztori kötelességöknek tartják, a haza, egyház és kir. trón érdekében felszólalni.

„Fölséges úr! lehetlennék tartjuk, hogy Fölséged, távol árva hazánktól, híven értesítettett ennek mostani állapotáról s voltaképen feltűntek volna előtte azon még nagyobb veszélyek, melyek, ha Fölséged saját jó szívének sugallata szerint legfelsőbb kir. hatalmával gyorsan közbe nem lép, nem csak az országot, hanem Fölséged kir. székét is mindinkább fenyegetik.

„Mert valóban szomorító, Fölséges úr, hazánknak jelen állapotja. Az alvidéken egy népfaj, bár hazánk többi lakosaival mindenben egyaránt jogosított, elámítva, felbujtva ármanyos izgatók által, már hónapok óta, minden ok nélkül, iszonyú lázadásban áll, kiirtani törekedvén onnan Fölséged trónjának legbiztosabb támaszát, a magyar és német ajkú népet. S fájdalom, már számos virágzó város és helység

*) E fölirat fogalmazata miatt a püspöki karnak egyik legérdemesebb tagja, az egri érsek, vétetett utóbb gyanúba. Az igazság érdekében tehát kijelentjük, hogy az minden másnak hozzájárulása nélkül az indítványtevő csanádi püspöknek, e munka szerzőjének, tollából folyt, s csak több kifejezések lágyítása után fogadtatott el egyértelműleg a püspököknek e végett tartott tanácskozmányában. Miből az következik, hogy a fogalmazót kivéve, a többiek abban egyaránt részesültek.

pusztított el és több ezernyi ártatlan magyar és német polgár esett a csaknem vadállati bősziúságig felizgatottak dühének áldozatává, részint földönfutókká tétetvén, részint borzasztó kegyetlenséggel meggyilkoltatván. Azonban mind ez, bár iszonyú jelenetekben mutatkozik, csak kezdete volt a csapásoknak, melyek szegény hazánkra mérettek. Nem akarjuk ezeknek hosszú, részletes elsorolásával terhelni Fölségedet. Csak röviden érintjük meg, hogy a különböző népfajok, melyek hazánkban laknak, a legaljasabb ármánnyal bujtogattak fel a magyarok ellen, és számos ezernyi fegyveres nép ellenségesen barangolta be hazánk több vidékeit, ölte, pusztítva, rabolva mindenütt a békés polgárokat.

„Fölséges úr, a magyar nemzet, mint egykor védőfala a kereszténységnek s európai civilizációnak a pogány vadság romboló árja ellen, már számtalan viharoktól hányatott ezred éves európai életében. De egyszerre annyi veszély még nem gyűlt össze feje fölött; annyi cselszövény még nem hálózta körül, s nem pusztított oly iszonyú kegyetlenséggel mint most. És lelkünk mély fájalmában tapasztaljuk, hogy mind ez Fölséged uralkodása alatt, Fölségednek, bár tudtán kívül, de mégis legmagasabb nevében történik. Fölséged kir. nevében ágyúzárok s borítják lángba virágzó városainkat; Fölséged nevében üldözik népünket, irtják a magyar és német fajt; Fölséged nevében, kinek atyai jó szívét s népei iránti szeretetét világosan bizonyítja az, hogy Magyarország, mióta Fölséged magas kir. háza ül a magyar trónon, nemzetisége tekintetében egy királyának sem köszönhetett annyit, mint Fölségednek; jóllétében, szabadságában, boldogságában pedig szemlátó mást gyarapodott, kivált mióta Fölséged, az utolsó pozsonyi országgyűlésen meghallgatván hű magyar nemzetének kérelmeit s engedvén a kor kívánatainak, egy új, tágasabb alapú alkotmány s tökéletesebb modorú, független kormányzat megalapításához kir. jóváhagyásával s megerősítésével hozzájárulni méltóztatott.

„Épen ezért, Fölséges úr, mivel a magyar nemzet Fölséged ezen atyai jóságét a legforróbb hálával fogadta s egyébiránt is megszokta volt, csak jót venni Fölséged jó szívetől midőn az saját sugallata szerint nyilatkozott: velünk együtt lehetetlen elhinnie, hogy Fölséged híven értesítve volna arról, miként izgatták fel nemzetünk és szabadságunk ellenségei, Fölséged nevével szentségtelenül visszaélve, az egymással eddig békében, szabadságban élt népfajokat, miként forgatták fel gyökerestül a státus lételeimeit; semmitették meg a Fölséged hozzájárultával és jóváhagyásával constituált törvényes hatalmakat; miként tiporták ez által a kir. méltóság iránt népünk szívében oly mélyen gyökerező kegyeletet, nem rettegven hirdetni, hogy Fölséged a magyar nemzetnek kir. esküvel pecsételt jogait eltörölni, az utolsó pozsonyi országgyűlésen kir. szentesítésével megerősített törvényeket, a nemzet szabad alkotmányát s független kormányát megsemmisíteni, az ország szolgálai járomba vetni, s jogtalan tartománynyá alacsonyítani szándékozik.

„Fölséges úr, ezen új törvények, ezen új kormányforma, a nép szabadságának új biztosítékokat adván, rövid idő alatt is oly mély gyökereket vertek a nép szívében, hogy főpásztori kötelességünk szerint kénytelenek vagyunk előadni, mikép oly állapotba jutott már nemzetünk, hogy azonnal kiveszne kedélyéből minden, eddig oly hű, kegyelet a kir. trón iránt, mihelyt elhihetné, hogy a Fölséged kir. szavával szentesített új. törvények s független kormányzat ellen Fölséged megegyeztével intéztetnek ezen csapások.

„A magyar nemzet ezt még mind ezen megtámadások daczára sem hiheti, s velünk együtt meg van győződve, hogy midőn a maga védelmére föllépett: e tért, melyen jelenleg áll, nem csak önfentartása ösztönétől, hanem azon kötelességéértől is lelkesítve foglalta el, miszerint a kir. méltóság szentségét teljes épségben megvédje azok ellen, kik a trón felségével s a nemzet boldogságával oly veszélyes játékot űzni nem iszonyodnak.

„Fölséges úr, mi ezen nemzet nagy részének lelki pásztorai, közelebbről ismerjük annak érzelmeit s bizton állíthatjuk, hogy, mit a történet is világosan tanúsít, nincs fejedelme iránt hívebb nép a magyarnál, ha törvényszerűleg kormányoztatik. Kezeskedünk érte, hogy e nemzet, mely jelen fölingerlett, független nemzeti szabadságát féltő és védő állapotjában is mintegy ösztönszerűleg hódol a rendnek és törvénynek polgári életében, nem kíván egyebet, mint békében éldelhetni Fölséged jóváhagyásával szentesített törvényes szabadságát.

„E hittől áthatva, s nem kevésbé egyházunknak, mely Fölségedben első szülöttjét tiszteli, szent érdekeitől, mint hazánk iránti kötelességünktől fölhívatva érezzük magunkat mi, Magyarország püspöki kara, jobbagyi alázattal felkérni Fölségedet, méltóztassék megfontolni azon szomorú állapotot, melybe hazánk, melybe annyi ezer hű s önvétők nélkül végső inségbe sülyedt polgárai jutottak. Patakokként foly hazánkban a polgári vér; ezerenként öletnek le, vagy lesznek földönfutókká Fölséged hű alattvalói; romokban fekszenek elpusztított, elhamvasztott városai s helységei; a folytonos fegyverzajban kiürülnek templomaink; gyászba borulva kesereg egyházunk a vallás és népnevelés hanyatlásán; ezer rémalakban terjed a nyomor, nő az inség, vesz a nép erkölcsisége s boldogsága az emésztő belháborúban. Méltóztassék megfontolni e pusztító háború még gyászosabb következményeit nem csak a polgárok birtoki s erkölcsi érdekeire s az egész haza jóllétére, hanem Fölséged kir. trónjára is, mely, ha Fölséged szilárd kir. akarata e vészlángokat rövid idő alatt el nem oltja, azoktól a nőttön növä elkeseredettségben könnyen elboríthatik. Méltóztassék megfontolni, hol lesz határa ezen vad szenvedélyeknek, melyeket hazánk és szabadságunk ellenségei annyi csellel izgattak föl az egymással eddig békében élt népfajokban? S hogyan lehet majd a törvényes rend ösvényére visszavezetni az 'elvakított s a legvérengzőbb kegyetlenségig felizgatott népet, mely az alvidéken már is jörjög

féktelen dühében? És miként állítatik majd vissza szeplőtelen fénye a királyi fölségnek, melyet a rász akarát Fölséged tudta nélkül oly szánandólag kizsákmányolt? Miként szereztethetik vissza szentsége a kir. szónak és eskünek, melylyel hazánk, szabadságunk ellenségei elannyira visszaélnék? És ki fog felelni a mindenható igaz isten bírószéke előtt azon ezereknek ártatlan véréért, kik e gyászos beiháborúnak estek áldozatául?

„Fölséges úr, jobbágyi hűség, hazánk és szentegyházunk java s boldogsága az, mi bennünket ezen őszinte felszólásra ösztönöz. Miért is azon reménység él keblünkben, hogy Fölséged nem csak kegyelmesen fogadandja ezen, szent kötelességünk érzetéből eredő lépésünket, hanem egyszersmind, megemlékezvén azon ünnepélyes esküjéről, melyet koronáztatásakor e nemzet jogainak és szabadságának megtartására, védelmére és gyarapítására, e haza népének boldogítására a mindenható isten színe előtt letett, s melyre Fölséged is oly sok ízben vallásos kegyelettel hivatkozott, — azon iszonyú feleletterhet, melylyel e véres polgári háború a kir. trónra nehezedik, magas személyétől elhárítandja, s kibontakozván a baltanácsok cselszövényeiből, hazánkban, mely eddig is főtámasza volt Fölséged trónjának, a belbékét törvényszabta úton mihamarább helyreállítandja: hogy e sokat szenvedett ország, isten segedelmével újra felvirulván, a hű nemzet hálája örök emléket emelhessen Fölséged szíve jóságának. Kik egyébiránt stb. Pesten 1848-ki okt. 28-kán Magyarország kath. püspöki kara.”

A püspöki kar e föliratot útnak indítván, nem mondott le azon szándékáról, hogy, mihelyt Kossuth Pestre visszajövend, s az országgyűlés a békealku iránt valamit határozand, kebeléből a két érseket személyesen is felküldje a királyhoz, előre látván, hogy feliratának nem lehet oly sükere, mint a személyes találkozásnak. Ez iratot tehát csak inkább előzményül küldé fel a végre, hogy az ellenségeskedést, ha lehet, addig is megállítaná; mert nem kételkedett a püspöki kar,

hogy a feliratnak, ha a fejedelem kezébe jut, nagy hatása lesz annak gyöngéd kedélyére, meggyőződve lévén egyéb-iránt is, hogy ő az udvari kamarilla által féltékenyen őriztetvén, azokból alig tud valamit, mik az országban történnek. Arra fordíták tehát gondjokat a püspökök, feogy a fölirat valóban fel is jusson a király kezeibe; s e végre tesületük egy tagját, Fogarassy czímetes püspököt bízták meg a fölirat kézbesítésével.

Fogarassy püspök, minthogy a határszélek a schwechati ütközet után osztrák hadakkal valának megrakva, több napig Pozsonyban kénytelenített vesztegleni. Közlé itt küldetése czélját Kossuthal is, ki helyeslé ugyan a küldetést, de kijelenté, hogy attól semmi eredményt nem vár. Nézete valósult is nem sokára. Fogarassy végre november 10-ke körül érkezett Olmützbe. Meghallgattatást kérvén, Lobkovitz herczegtől azon választ vette: miszerint ő Fölsége tesületektől nem fogadhat el küldöttséget s lepecsételt iratokat nem szokott átvenni. A küldött, hogy czélját érje, nem ellenzé, hogy a fölirat mielőtt a császár-király elébe jutna, felbontassák s azt e végett át is adta a herczegnek. A fölirat az eredeti mellett német fordításban is meglévén, az udvari kamarilla tagjai közt azonnal nagy sürgés támadt, s az adandó válasz végett tanácskozások tartattak. Válaszul végre az mondatott a püspöknek-hogy a császár a fölirat több pontjaiért, különösen azért, melyben mondatik, hogy a háború a kir. trónra nehezedik, és melyben a püspöki kar a királyt esküjére bátorzkodott emlékeztetni, igen neheztel, s azért őt, mint a kath. főpapok küldöttjét, semmi esetre sem fogadhatja; hanem mint egykori udvari káplánt, Lobkovitz jelenlétében látni mégis kívánja, oly fel-tétel alatt mindazáltal, hogy küldetésének tárgyáról egy szóval se emlékezzék. A jámbor püspök e szabályt valóban a király parancsának tartván, a helyett hogy visszatért volna, a királynál csakugyan mint magán személy tisztelkedett, ki aztán őt némi közönyös dolgokról folytatott beszélgetés után azon kéréssel bocsátá el magától, hogy társainak is mondaná

meg, imádkozzanak, hogy az isten a nehéz napokat mi hamarabb fordítsa el. Kétséged nem szenved, hogy a király egy szóval sem volt értesítve a püspök küldetésének valódi céljáról s a feliratról; és vagy mint csupán tisztelgő magán személyt, vagy csak úgy mutatták be őt neki, mint a ki a püspöki karnak a jelen szomorú körülmények fölötti részvétét és sajnálkozását akarja följelenteni. Szintoly bizonyos azonban, hogy a fölíratnak nagy hatása volt a királyt népétől s az eseményektől elzáró kamarilla tagjaira. Megdöbbenve látták abból, hogy még azon püspöki karra sem számolhatnak, mely eddig föltétlenül s oly buzgón szokta volt védelmezni a dynasztia érdekeit, tőle várván viszont a maga érdekeinek gyámolítását. Megijedve tapasztalták, mikópen a főpapokra, — tán egyet kettőt, például Szcitovszky pécsi, Zichy veszprémi, fiaulik zágrábi és Karner fehérvári püspököket kivéve, kiknek rokonszenvéről meg voltak győződve, — mind a mellett sem számolhatnak, hogy a papi javak secularisatiojának kérdése fölött mind több szó emelkedik, az pedig a közel jövőben várható, hogy az egyházi javak jövedelmeiben, melyeket eddig kizárólag a püspökök és káptalanok élveztek, a tized elvesztése által megkárosodott, vagy különben kellőleg el nem látott alpapság is arányosan fog részesíttetni. Láthatta ebből a reactio, hogy erősnek kell lenni a meggyőződésnek, szilárdnak az elhatározottságnak, mely még az önérdék sugallatait s ösztönét is képes legyőzni.

Még mielőtt a püspöki kar küldötte fogadtatása hírével megérkezett, Kossuth a táborból Pestre visszatérvén, azonnal értesíttetett az érsekek szándokáról, személyesen felkeresni a fejedelmet. Véleménye az volt, miszerint ő nem fogja ugyan meggátolni az érdemes főpapokat szándékuk végrehajtásában; a maga részéről azonban most ily lépéstől sem sükert sem hasznot nem vár, s azt ez idő szerint épen nem látja alkalmasnak jobb fordulatot adni a haza ügyeinek, ő meg van győződve, hogy a reactio jelenleg, Bécs megalázása után oly elbizakodott, követeléseiben oly annyira nem ismer határt,

hogy avval most teljesen lehetetlen csak kezdeni is valamely alkudozást. Különbén is a király nevében kibocsátott nyilatkozványokban világosan kijelenti, hogy nem alkudozást, hanem feltételetlen meghódolást kíván. Ezen elbizakodottságában pedig mind addig nem fog alább hangoltatni, míg a nemzet valamely érzékenyebb csapást nem mérend reája. Mivel pedig a reactio jelenleg ily hangulatú, a nemzet sem volna képes egyelőre valamit határozni az alkudozás alapja iránt; mi nélkül süketlen lenne az érsekek minden fáradozása. Jöhet azonban idő, midőn a püspöki kar hasznos szolgálatot tehetend közbenjárása által a királynál. Ez lévén Kossuth véleménye az érsekek is fölhagytak szándékukkal a királyhoz utazni. Egyébiránt is Fogarassynak Olmützből néhány nap múlva visszatérte után, semmi kétség sem maradt fenn többé, hogy az ő utazásuk is oly eredménytelen leend vala, mint volt a fölirat; s a gyöngye királyt az igaz szó minden hangjától, minden jobb tanácstól elzáró kamarilla nekik sem engedett volna szabad bemenetet a királyhoz.

Megfordult-e már ez időben Kossuth agyában a gondolat, Magyarországot Ausztriától végkép elszakasztani, s a Habsburg Lothringeni dynasziát trónvesztettnek nyilatkoztatni, ő rajta s a szíveket vizsgáló istenen kívül ki tudná megmondani? De ha tán ötlött volna is eszébe ily féle kósza gondolat, annyi bizonyos, hogy szándékká az még nem érett meg lelkében. Hitte ugyan, hogy képes leend némi sikerrel ellentállni a reactionnak, bár az most már a birodalom egész erejével rendelkezik; hogy azonban elszakadási szándékot táplált volna magában, azt még sem az ország haderejének csekélyesége, sem a közvélemény hangulata, sem a mindenfelől környező veszélyek nagysága nem teszi valószínűvé. Szándoka ez időben, miként némely nyilatkozataiból kitűnik, nem volt egyéb, mint annyi erőt gyűjteni a minden pillanatban várható megtámadtatás ellen, hogy, ha diadalt nem vívhatna is ki, az ellenséget legalább a tél beálltaig tartóztassa fel a határokon; mert azt hitte, a tél folytában oly fokra

emelendheti a nemzet hadi erejét, hogy a dynasztia, ha Magyarországot végkép elveszteni nem akarja, kénytelen leend az ország alkotmányának s törvényes függetlenségének alapján megalkudni. „Én — úgymonda egyebek közt, a táborból visszatérte után, a képviselőház november 9-kei ülésében, — ön azon meggyőződésből indulok, miszerint a históriában is láttam Magyarországot sok háborúk, sok viszontagságok által környezve; de a szabadságért vívott egyetlen egy harcza sem végződött legyőzetéssel; hanem közönségesen alkuk által végeztetett be,... melyeket a nemzetnek felejteni mindig kész nagylelkűsége helybenhagyott. E harcok, bár hosszán, de végiglen győzelemmel folytak. Most is kész vagyok tehát a nemzet szabadságáért folytatni az igazságos harcot... Az ellenséges seregek, melyek nemzetünk szabadságát el akarják tiporni, meg fogják ugyan kísértetni az áttörést a Lajtánál; de ha ott azokat meg nem győzzük: meggyőzzük Győrnél, ha itt nem, Komáromnál vagy Pestnél, vagy a Tiszánál, vagy távol a hegyek rejtekeiben, de végre meggyőzzük. Ha a nemzet ezen meggyőződéstől vezéreltetik, bizvást nézheti a múltnak történelmében jövődjének képét.”

Reményét fejezi ki aztán, hogy a tavasz előtt nagyobb ütközetek, melyek a nemzet sorsára döntőleg hatnának, nem fognak vívatni. „Akkor pedig — úgymond — az ellenség oly készen fogja találni a nemzetet, hogy azok, kik azt a legvégsőre kényszerítették, meg fogják bánni vakságukat.” E hitben arra inté a képviselőházat, hogy félbeszakasztott tanácskozásait legalább is, a legszükségesebb tárgyakra nézve, minő, például, az adó, kezdené meg ismét s folytatná azon nyugalommal és higgadtsággal, mintha az ország a legcsondesebb békét élvezné; „mert — úgymond — a nemzet sorsa nincs veszélyben, s bár a haza sok részről meg van támadva, és sok egyes szerencsétlenségeket lesz kénytelen szenvedni, de igazságos ügyének végdiadala előtte nem kétséges.”

Igazi meggyőződése volt-e ez Kossuthnak? — vagy csak azért tüntette fel beszédében a nemzet végdiadalának reményét

annyi bizodalommal, hogy a képviselőházat némileg megnyugtassa, s a békét óhajtók törekvéseit háttérbe szorítsa s megszüntesse? — a dolgon mit sem változtat: annyi bizonyos, hogy ő a szerencsétlen kimenetelű schwechati ütközet után is teljesen el volt határozva, folytatni a háborút az ország függetlenségeért.

Ez lévén pedig elhatározása, mindenek előtt arról kellett gondoskodnia, hogy a „feltétlen meghódolást” kívánó Windischgrätz tábornagy s császári képviselőnek a tél beálltáig a határokon sükeresen ellentállhasson; mert kétkedni alig lehetett, hogy az ország meghódoltatásával megbízott herczeg, miután már Bécsset is megalázta s lecsönDESítette, mennél előbb Magyarország ellen fordítandja túlnyomó haderejét.

Kossuth e végett, mihelyt az Ausztriából visszatért hadak a határokon elhelyeztettek, hosszú tanácskozásokat tartott Görgeyvel, kit, miként fentebb elbeszéltek, Móga leköszönése után a feldunai hadak fővezérévé nevezett. Már a schwechati ütközet előtt is, midőn a felett tétovázott a seregvezér s a képviselőház egyaránt, vájjon hadaink átlépják-e az osztrák határokat, — Kossuthnak az volt kedvencz eszméje, hogy a bács-bánsági harcztéren minden támadó működések felüggesztetvén, ott néhány vádponton csak annyi erő hagyassák, mennyi a szerbek előnyomulásának meggátolására egyáltalában nélkülözhetetlen: s az onnan visszahúzó, már harcedzett hadaink az újdonszerű honvédzászlóaljakkal együtt mind az osztrák határszélekre küldessenek; hogy ott a támadó harcz nagyobb mérvben megindítván, a forradalom az ország határain túl az osztrák tartományokba is kiterjesztessék. E nézet helyességét a háborúviselés szempontjából lehetetlen kétségbevonni: a' terv mindazáltal egy részről a dunai táborunk főtisztjeinél, kiknek a határokat átlépni egyáltalában nem volt kedvök, más részről a bács-bánsági seregek vezéreinek, kik viszont legjobb zászlóaljaiktól megválni sem-

mikép sem akartak, annyi nehézségekre talált, hogy Kossuth arról egyelőre kénytelen lón lemondani.

E tervet ő most megint szóba hozta a Görgeyvel folytatott tanácskozásaiban; de a felett, hogy a régi nehézségek még most is fennálltak, a támadó háborút Görgey, még tetemes erőszaporodás esetében is, mindaddig lehetetlennek állítá, míg összehevenyészett serege teljesen újra nem szerveztetik. Ő, e szervezés czélszerű végrehajthatása végett még azt is kívánta, hogy serege a határszélekről Győrig vonuljon vissza, hol a múlt hónap folytában egy megerősített táborhely készített; nem alap nélkül jegyezvén meg, hogy a fáradalmas határőrzés, mely miatt a hadat múlhatatlanul hosszú vonalon kellene szétosztani, az újjászervezést majdnem lehetlenné teszi. Kossuth azonban a sereget egyáltalában nem akarta visszavonni a határoktól, úgy vélekedvén, hogy védetlenül egy talpalattnyit sem szabad feladni a haza földéből, s hogy a határőrzés céljainkat is jobban elrejtendi az ellenség előtt. Sőt, az ő eszméje szerint Görgeynek a határokról szünetlenül apró támadásokkal kell vala háborgatni az ellenséget, feltéve, hogy az a tavaszig halasztja támadó működéseit.

E tanácskozások folytában végre is abban állapodának meg, hogy a sereget Görgey a határszéleken elhelyezvén, annak újjászervezéséhez lásson; ha pedig az ellenség támadó működéseit még a tél beállta előtt megkezdené, szétszakgatott hadait Győrnél pontosítsa össze s vagy ott, vagy a Vérteshegység valamely kedvező pontján, vagy legrosszabb esetben, Buda előtt kísértsen meg egy elhatározó ütközetet.

Az ellenség, szerencsére, nem sietett megkezdeni támadó működéseit, neki is többféle hiányt kellvén pótolni hadaiban, mielőtt a bajos téli hadjáratra megindulna. Görgey ennél fogva hat hetet nyert seregének szervezésére.

Míg tehát itt az események függőben maradtak, s mielőtt elbeszélésünk azokra visszatérne, lássuk, mi történt,

függetlenségi harczunk egyéb téréin, különösen a Bánságban, Bácskában és Erdélyben, az év végéig.

De még ezt is megelőzve, említenünk kell egynómit azokból, mik Kossuthnak a seregből visszatérte után a fővárosban történtek.

Windischgrätz késedelmezése a támadó munkálatok megkezdésében, Kossuthot mindinkább azon reményben ringatá, hogy a herczeg egészen a tavaszig szándékozik elhalasztani az ország meghódoltatását. Ő tehát, hogy ezt akkora is megghiúsítsa, Pestre visszatérte után, minden irányban nagy munkásságot fejtett ki. Figyelme, törekvése kiváltképen három főpontra lón irányozva: az ideiglenes, de a kilátások szerint hosszabb ideig fennállható kormány czólszerűbb szervezésére; a hadviselés minden kellékeinek a lehető legnagyobb mennyiségben s gyors előteremtésére; és a fellázadt népfajok megbékítésére vagy gyors legyőzésére. Ezek mellett némileg még a külhatalmakkal való viszonyokra is kiterjesztette figyelmét.

A kormány, melyet Batthyányi Lajos véglemondása óta a honvédelmi bizottmány az alstátustitkárok segedelmével igazgatott, eddigelé egészen rendezetlen volt. A bizottmány tagjai naponként több óráig összeültek s meghallgatták a státustitkárok előadásait; felolvastatták az érkezett hivatalos iratokat, s a szükséges intézkedések felett azonnal testületileg határoztak; gyakran egyik s másik tag egymaga is elintézte a teendőket. Az igazgatás gyorsasága ezen modor mellett nem szenvedett ugyan hátramaradást; mert a felmerült ügyekben többnyire mindjárt ugyanazon vagy a következő napon kiadatott az intézkedés: de mivel a határozatok majd az egyik, majd a másik bizottmányi tagtól származtak, annál inkább hiányzott a rend, egység, összesség az intézkedésekben; hiányzott a belterjesség s a körülmények által szükségelt szervezések s újjáalakítások rendszeressége; és, minthogy a bizottmányi tagok nem egyénileg

saját nevökben, hanem a bizottmány nevében intézkedtek, hiányzott a felelősség.

Kossuth tehát úgy kívánta szervezni a kormányt, hogy mindezen hiányok pótoltsanak: egység, rend, felelősség legyen az igazgatás külön ágaiban. E végett ő, s hihetőleg azért is, mert az oly esetlegesen támadt honvédelmi bizottmánynak néhány tagját nem szívesen látá részt venni a kormányban, a külön tárczák vezetésére felelős minisztereket kívánt kineveztetni a maga elnöklete alatt. Értekezett is e végett többekkel, kiket az egyik vagy másik tárcza elvállalására felszólított; de nagy nehézségekre találván, nehogy vizsályt idézzen elő, szándokával felhagyott s csak arra szorítkozék, hogy a közigazgatásnak a körülmények által kiváló fontosságot nyert némely ága, külön egy-egy bizottmányi tag vezetésére bizassék. S így lőn, hogy ő maga, az egésznek intézése mellett, a pénzügyi igazgatást Duschek státtitkár, az újonczok felszerelését Nyáry Pál, a hadügy egyéb ágait Mészáros, a rendőrséget Madarász László stb. vette át.

A hadsereget illetőleg, a schwechati ütközet óta főgondja volt Kossuthnak, hogy az mind a feldunai táborban, mint egyebütt nemzeti lábra állíttatván, azon különbség, mely eddig a régi sorkatonaság, a honvédek s önkéntes csapatok közt létezett, megszűnjék, s az alkotmányra minden zászlóalj feleskettetvén, bensőleg is egyaránt szerveztessék, a nemzetietlen vagy épen ellenséges elemektől pedig megtisztíttassék. Ez utolsóra annál nagyobb volt a szükség, mivel az alvidéken eddigelé leginkább a rősz érzelmű tisztek árulása rontotta meg a működések sikerét. Például Witte őrnagy még októberben is olyféle tanácskozmányokat tartott néhány tisztársával és olyatén aláírásokat gyűjtögetett, melyek egyenesen a honárlási bűnök sorába esnek. A szervezés mellett, mi a fegyelmet biztosítá, a sereg szaporítása volt a főgond. Újonczokban nem volt hiány; mert

a megyei s városi hatóságok általában véve elég buzgalommal jártak el kötelességükben, s a nép is kézséggel küldé fiait a haza védelmére. Volt több hatóság, mely az országgyűlés által megajánlott kétszázezerből reá eső illetménynek, nem, miként eleinte kívántatott, negyed részét, hanem némelyek felét, mások az egész illetményt kiállították. Az újonczok kiállításánál sokkal nagyobb nehézségekkel járt a felszerelés. A budai ruhabizottmánynak régi, jobbára sárga fekete színű tiszteivel, kik titokban ezer meg ezer akadályt gördítének az egyenruhák s más felszerelési tárgyak gyorsabb kiállítása elébe, sok ideig kelle küzdeni a honvédelmi bizottmánynak; és e dolog minden sürgetések és parancsok daczára is igen lassan haladt elő, míg végre Nyáry Pál, a felügyelést magára vállalván, a titkos ármányoknak határt nem szabott; a rász érzelmű tisztviselőket újakkal váltotta fel; a ruhaneműek s egyéb szerek kiállítására nemcsak több műhelyeket, hanem a magániparosok közt is pályázást nyitattott. Egyébiránt a szükséges fehéreneműek nagy részét az ország külön vidékein keletkezett számos nőegyletek ajándékképen állították ki.

Még több s nagyobb nehézségekkel küzdött a kormány a fegyverek kiállításában. A nemzet részére biztosított várakban s a pesti tüzérlaktanyában, az úgynevezett újépületben, ágyú, szerencsére, oly számmal találtatott, hogy újak öntésére nem igen volt szükség, s csak felszerelni kellett a mindenfelől összehordott különféle nagyságú löszereket. Öntettek mindazáltal újak is, mi végre számos község hazafiúi kézséggel ajánlá fel templomi harangjait. Az apró lőfegyvert illetőleg, már említők, mily árulásokat követtek el azon katonatisztek, kiket még Batthyáni Lajos küldött a külföldre fegyvert szerezni. Midőn pedig, ezek árulása napvilágra jöven, a fegyverszerzéssel mások bíztak meg, akkor már az ellenségeskedés köztünk s az osztrák kormány közt oly fokra hágott volt, hogy az osztrák tartományokon keresztül, melyektől környezteténk, semmit sem lehetett többé beszél-

lítani. Hír szerint azon fegyverek közt is, melyeket a bécsi nép okt. 6-kán a fegyvertárban lefoglalt, több ezer magyar pénzen vásárlott fegyver találtatott.

A budai fegyvertárt a kormány, daczára mindazon árulásoknak, melyek a katonatisztek által követettek el, megfoghatatlan bizodalommal, vagy inkább könnyelműséggel, egész okt. közepéig azon idegen, ellenséges érzelmű tisztel kezelése alatt hagyta, kik oda még a bécsi hadi kormány-szék által voltak kinevezve; s ezek itt is árulással viszonozták kormányunk bizodalját. Polacsek őrnagy s fegyvertári felügyelő még októberben is többféle áruláson kaptott rajta. Nevezetesen okt. 3-kán a budai hídfőnél bárom, fegyverrel erősen megrakott szekér foglaltatott le, melyek Budáról Kassa felé, a galicziai határszélekre voltak utasítva. Ugyanazon napokban Polacsek a jászkun lovasok számára szükséges ötszáz darab kardot kiadni vonakodott, állítván, hogy kard a fegyvertárban nem létezik; holott utóbb, a fegyvertár megvizsgáltatván, két ezernél több kard találtatott. A honvédelmi bizottmány e keserű tapasztalások után a derék Labner őrnagyot nevezte ki nemcsak a fegyvertár, hanem egyáltalában az egész fegyverkiállítás igazgatására. Csak ezután, e derék, erélyes tiszt működése következtében, jutott még a kormány tudomására mindazon alávaló árulásoknak, melyeket a fegyvertár előbbi felügyelői elkövettek. Elébb minden sürgetésekre az volt a válasz, hogy nincs fegyver: Lahner azonban mindjárt igazgatása első napjaiban annyit talált különféle helyeken eldugva, hogy a legsürgetőbb szükségét azonnal kielégítheté. Egyebek közt hús ezer puska-csövet is fedezett fel, melyeket aztán nagy szorgalommal szereltetett fel a gyorsan szaporodó zászlóaljnak számára.

A szükséges fegyvermennyiségnek oly igen érezhető hiánya a pesti gépgyár és vasöntöde birtokosait már a múlt hónapokban arra bírta, hogy gyárukat fegyvergyárrá alakítsák át. E gyárhoz eleinte nagy remények csatlakoztak. Hír szerint már októberben naponként száz darab fegyvert kellett

volna annak elkészítem. E remények azonban még novemberben sem teljesedtek; sőt még a gépek sem voltak mind fölállítva. Több száz mives dolgozott ugyan már benne; de még mindig nem volt kielégítő az eredmény. E lassúság arra bírta Kossuthot, hogy e különben nagyszerű gyárat a birtokos társaságtól az ország számára vásárolja meg; mit aztán a nemzet hadiszertárai közé sorozván, Lahner ezredes felügyelése alatt, az ügyes Rombauer, iparügyi osztályfőnök igazgatására bízott. Hogy e gyár munkásokkal kellőleg elláttassék, nem csak azon honvédek, kik előbbi mesterségök-nél fogva a fegyvergyártáshoz értettek, a gyárba rendeltének, hanem minden nagyobb városok puskaművesei is összeírtattak; hasonlókép a közálladalmi vasgyárak és bányák munkásai közül is az ügyesbek e gyárba küldettek; a munkások valamennyien biztosítottván arról, hogy illő díj ok mellett mindazon jótéteményekben is részesíttetnek, melyek a státus szolgálira nézve szabályszerűleg fennállanak. A gyár ekként kevés idő alatt elegendő munkásokkal ellátatván, nagyobb eredmény nyel kezdett működni. A várakozásnak mindazáltal egészen soha sem felelhetett meg azon oknál fogva, hogy a külföldön mégrendelt gépek szállítása elkés-vén, azoknak egy részét behozni most már lehetlenné vált. E fő gyáron kívül kisebb műhelyekben még több más helytt is gyártattak fegyverek; egyebek közt maga a kincstár még Kassán és Beszterczebányán is alakíttatott fegyvergyárakat. Ezeknek működése tette aztán a kormányt azon állapotba, hogy november közepéig már ötven, végéig ötvenhat tökéletesen felszerelt zászlóalj s részint egészen felsze-relt, részint felszerelés alatt lévő tizenkét huszárezredet küldhetett a táborba. A honvédzászlóaljakkal s huszárezre-dekkel egy arányban szaporodott a tüzérek, utászok, hidászok s más hadi testületek száma is. A pesti egyetemnél, hol a tanulmányok folyama a háborús körülmények miatt megszüntetett; a hadi tan és tábori mind ember-, mind barom-orvositanfolyamok annál nagyobb szorgalommal látogattattak.

Az ifjúság egy része, mely még fegyverben nem állott, jobbára ezen tanfolyamok s a tüzéri gyakorlatok felé tódult; melyeket bevégezvén, mind újabb pótlékokkal nevelte a nemzet védseregét s egészítette ki a hadviselésre szükséges különféle fegyvernemeket s hadi testületeket. A tüérek jobbára a míveltebb osztályból, vagy már némi előismeretekkel bíró tanuló ifjúságból származván, rövid egypár héti gyakorlat után elküldethettek a táborokba; s lelkesedve a hazaszeretettől, ily rövid tanulás és gyakorlat után is oly ügyessékké váltak, hogy az ellenség sokáig azon balhitben volt, miképen francia tüérek működnek ágyúink mellett. Csak az úgynevezett manoeverekben árulták még el a hosszabb gyakorlottság hiányát.

Lassabban haladt előre a huszárság kiállítása. Lóban ugyan nem volt hiány az országban, mely e nemes állat tenyésztésével oly terjedten foglalkodik; de mivel itt már nem csak az újonczot, hanem lovát is be kellé tanítani, a kiállítás több időbe került. Ennek gyorsítása s még inkább azon páratlan harczias szellemnek, ügyességnek és bátorságnak fentartása végett, mely a magyar huszárt a maga nemében egyetlenné teszi s minden nemzetek könnyű lovassága közt első helyre emeli, a kormány jobbára csak a régi századokat pótolta ki, az öreg huszárok mellé, s mintegy vezetésök alá, adván az újonczokat. Mert a tapasztalás hamar kimutató, hogy az újonczok az öregek közt pár hét múlva s gyakran már az első tűzben is ezekhez mindenben hasonlókká, hozzájuk méltókká lettek. Minthogy azonban a tizenkét huszárezred egy része Olaszországban táborozott, vagy más osztrák birodalmi tartományban mintegy fogva őriztetett, utóbb még is kénytelen lón a kormány egész ezredeket is csupa újonczokból állítani. Méltó magasztalással kell egyebek közt megemlíteni gróf Károlyi Istvánt, ki azon összezen, mely a terjedelmes jószágaiban eltörölt úrbériség kárpótlása fejében őt illeté, hazafiúi áldozattal egy 1800 főre menő s egészen a háború bevégeztéig szolgálatban maradandó huszár

ezredet ajánlkozott felállítani. A kormány, a nemzeti hálának némi jeléül, e lovasságot a gróf nevére keresztelte, ezredesévé pedig őt magát nevezte ki. A nemes gróf, betegeskedése daczára, hazafiúi lelkesedéssel fogadta e kinevezetést s intézte el lovassága kiállítását.

E hadszaporítási buzgalom következtében, tényleges hadi erőnk az év végével ekként állott:

A régi magyar serezekből a kormány rendelkezésére állott huszonegy zászlóalj, melyekhez járultak még az ügyünkhöz csatlakozott Zanini és Ceccopieri olasz ezredek némely, szinte két zászlóaljra számítható osztályai; Összesen mintegy 16,000 ember.

Honvédszászlóaljainkból, de részben még hézagosan felszerelve, létezett hatvan, melyek mindenike ezer főből állott; tehát összesen 60,000 ember. Ezeket még mintegy két ezerrel szaporítá a Vysoczky és Bulharin által vezérlett lengyel, s a bécsi akadémiái legio és a tiroli vadászcsapat. A háború elején felállított négy önkéntes hadtest a honvédszászlóaljak szaporodtával folyton csökkenőben vak; az év végén még mintegy 10—12 ezer ember állott közölök fegyverben.

Eégi huszárezredeink, melyekből, mint fentebb láttuk, jobbára beszökés következtében és hézagosan tíz létezett az országban, íVjabb nyolcz ezreddel szaporíthattak; mikből azonban az év végével még kevés volt felszerelve. Lovasságunk száma már mégis mintegy tiz ezerre emelkedett.

Fiatal tüzérségünk létszáma végre ez időben mintegy öt-hat ezerre ment kétszáz ötven ágyúval.

A nemzet régi kívánata volt egy hadi akadémia felállítása, hol fiai katonatiszteké míveltetnének ki. Az eszme, mint tudjuk, még a francia háborúk korszakában pendített meg; és számos hazafiak tetemes áldozatokkal járultak annak létrehozásához. A béke helyreállta után azonban a bécsi kormány számtalan akadályokat vetett a intézet felállítása elébe, míg végre az 1825-ki és 1830-ki országgyűlések leküzdvén, az építés valahára megkezdett. Az intézet

Ludoviceum nevet nyert Mária Ludovica királynő nevérol, ki midón 1808-ban megkoronáztatott, a nemzettől neki szokás szerint felajánlott koronázási ajándékot nagy részben ezen intézet számára engedte át. A fényes épület Pest keleti szélén már 1836-ban készen állott; a nemzet hajlandó volt azt gazdagon megalapítani; de mivel azt kívánta, hogy fiai ott a hadi tudományokban nemzeti nyelven taníttassanak, a bécsi kormány semmi módon nem engedte meg az intézet felállítását; s a palotaszerű épület mind eddig néptelenül állott.

Most annál nagyobb szüksége volt a nemzetnek ilyféle intézetre, mennél inkább éreztetett hiánya a tudományosan kiképzett katonatiszteknek. Mészáros hadügyminiszternek mindjárt tárczája átvételekor, egyik első gondja lett az intézet felállítása, és azonnal nagy tárgyszeretettel s ismerettel fogott is hozzá. Azonban, a sereg szervezésének tömérdek munkájával elhalmozva s a több ízbeni hosszas táborban léte által meggátolva, csak nov. végén foga fel ismét az intézet ügyét; midón végre minden arra vonatkozó terveit befejezván, a tanfolyam megkezdését a következő év elejére tűzte ki.

Míg az országban ekként folytak a hadi készülétek, a honvédelmi bizottmány s annak élén Kossuth a kühországok kormányainál is megkísértett némely lépést, hogy azokkal barátságos viszonyt kössön; de, fájdalom, mindenütt sikertelenül. A francia republica eleinte óhajtani látszék ugyan kormányunkkal az Összeköttetést, s maga adá ennek értésére óhajtását, Parisban egy magyar követet láthatni, részéről szinte hajlandónak nyilatkozván, képviselőjét Budapestre küldeni. Hír szerint ily képviselő már ki is volt volna jelölve Duprat Pascal személyében. Ennélfogva tehát még Batthyáni Lajos gróf Teleki Lászlót küldé a magyar kormány meghatalmazott képviselőjévé Parisba. Azonban, mire Teleki odaérkezett, bár alkalmasb egyéniséget ezen állomásra kormányunk nem találhatott volna, ott is megváltoztak a körülmények. Azért-e, mivel Teleki megbízatása nem a király aláírásával adatott ki;

vagy azért, mivel a minisztérium lemondott, az ideiglenes kormány pedig a dynasziával időközben nyílt háborúba bonyolódott, minek következtében Cavaignac tábornok s kormányelnök, ki ez időben a római respublica iránt sem mutatott rokonszenvet, Ausztriával ellenséges viszonyba bonyolódni nem akart? — annyi bizonyos, hogy Teleki a francia kormánytól Magyarország képviselőjének el nem ismertett. A gróf erre kijelenté, hogy Parisból, hol e szerint dolga többé nincs, távozni szándékozik. A francia kormány azonban a nélkül, hogy őt hivatalosan elfogadná, magán úton egyre tartóztatá biztatásaival; de melyeknek végre sem lett semmi kívánatos eredménye. Teleki e várakozó helyzetében sem mulasztott el semmit, hogy a francia kormányt ügyünk pártolására bírja. Október folytában egy hosszú, alapos jegyzékben fejté ki a francia miniszter előtt a magyar kérdést; az év vége felé pedig egy manifestumot adott ki a magyar nemzet nevében Európa mívelt népeihez: mind hasztalan; a francia respublica kormánya nem lett ügyünknek barátjává, így fogadtatván követünk a francia respublica kormánya által, melynek, ha eredetéhez hű marad, a szabadságra törekvő népek ügyét támogatni, s a democratiát külföldön is erősíteni volt volna, saját érdekében is, természetes hivatása, nem nagy remény biztathatta kormányunkat, hogy a királyok kabinetjeinél szerencsésebb lesz diplomatai lépéseivel. Kossuth mindazáltal mégis tett kísérletet, hogy Angliával némi Összekötésbe léphessen. E végre Szalay Lászlót bízta meg, ki, mióta a német középponti hatalomnál semmi reménye sem maradt fel az iránt, hogy Magyarországgal szövetséget kössön, Parisban tartózkodók. November 12-kén kelt levelében bizá meg őt Kossuth, menjen át Londonba, figyelmeztesse az angol kormányt Magyarország terményi gazdagságára, mely a terjedelmes angol iparnak nagy hasznára válhatnék, ha a két ország közt kereskedelmi viszonyok támadnának. Meghagyja neki, értesítse az angol kormányt Magyarországnak mind általános, mind különösen jelenlegi helyzetéről. Fejtse meg, miképen

ha Magyarország Ausztria iránti régi viszonyaiba visszaesnék, az angol kereskedelem abból, mint eddigelé, úgy a jövőre is kizárva leendene. Adja elő az országban lefolyt újabb eseményeket: miképen mi készünk voltunk Ausztria iránt, mennyire csak az országnak törvények által biztosított függetlensége engedte, minden lehetséges engedményt megadni, s hogy a legvégsőre hajtva is még mindig törvényes téren áll az ország képviselete és kormánya; más részről pedig tárja fel az osztrák udvar ármányait, melyekkel loyaltásunkat viszonzotta. És ha Angolország igaz ügyünket pártolni saját érdekeinél fogva is hajlandó volna, kezdjen vele, a magyar kormány nevében, előleges értekezést s alkudozást, melyet azonban csak egy a londoni kabinettől Pestre küldendő követ által lehetne végképp befejezni; és azért sürgesse a követküldést.

Szalay december 11-kén írta első levelét Palmerstonhoz: de süker nélkül. Az angol kabinet, mint tudva van, a státusok egyensúlya tekintetéből az európai politikában, hitágazatai közé számítá egy erős Ausztria létezésének szükségét. De ha ezt nem vennők is számba, tévútra vezették már azt Ponsonby lord angol követnek, ki tudósításait részben a bécsi kormány sugallataiból, részint az e kormány által fizetett reactionarius bécsi lapokból merítette, az angol kabinethez irt levelei. E leveleknél, melyek utóbb a képviselők házával is közöltetvén, az ügynevezett kék könyvben olvashatók, képzelnem sem lehet együgyűbb s egyoldalúbb tudósításokat egy oly nagy nemzet kormányához. Valamint helyesek valának azon értesítések, melyeket Blackwell, az angol kormány ügynöke irt vala a pozsonyi országgyűlés folyamáról Ponsonbyhoz: oly selejtesek és részrehajlók Ponsonbynak kormányához küldött későbbi tudósításai. Világosan meglátszik rajtok, hogy az udvari reactio már az angol követet is körülhálózta. Ezt tudván, nem csodálkozhatunk az angol kormánynak Szalay levelére adott válaszában. Eddisbury alstátustitkár röviden kijelenté neki Palmerston külügyminiszter nevében, miként ez őt nem fogadhatja. „A britt kormány, úgymond, csak úgy

ismeri Magyarországot, mint az osztrák birodalom egy alkotó részét; és azért, ha a küldöttnek valamely közlése volna az angol kormányhoz, a Nagy-Britannia és Magyarország közt kötendő kereskedelmi szerződésre nézve, az csak báró Koller, az osztrák császárnak képviselője által történhetnék meg.” Híjában válaszolt erre felvilágosítólag Szalay, decz. 15-kén Palmerstonhoz irt levelében; híjában fejté meg neki, mikép ő Koller által, ki egy, Magyarországgal nyílt háborúban lévő osztrák minisztériumtól vette megbízását, az angol kormánnyal nem léphet összeköttetésbe; híjában idézte neki az 1790-ki 10-dik törvénycikket, melyben Magyarország független kormánya s önálló státusléte világos szavakban biztosítatik: az angol kabinet választ sem adott többé levelére. S így azon kormány is, mely a múlt századokban lefolyt forradalmak alkalmával nem egyszer maga kezeskedett aragyar alkotmány biztosításáért, most a megkezdett harc kimenetelétől függesztette fel Magyarország állami függetlenségének elismerését.

Szalay, az angol kormánytól ekként elutasítván,- az épen Londonban időző Guizot, volt francia miniszter által, kivel régibb ismeretségben állott vala, szándékozott megkísérteni, tehetne-e még valamit a *foreign office-nál*. Őt is felkereste tehát. De „újra tapasztaltam, — írta deczember 21-kén Telekinek Parisba — hogy keservesen lakolunk hanyagságunkért, mely forradalmunk első hónapjaiban az európai sajtót alig-alig juttatta eszünkbe. Szerencsém volt újra hallani mindazon alaptalan vádak, melyek itt épen oly stereotypek, mint Francia- s Németországban és Belgiumban. Említette, hogy a race-ok aristokráciája ma már nem igen járja; hogy a tótokat miért nyomjuk el? stb. Fejtegettem előtte, hogy mindezen vádak nyomorú koholmányok; hogy azon gyalázatos eljárásnak, melyhez a reactio irányunkban folyomodott, a históriában nincs párja stb. Előadásom figyelmet gerjesztett benne.” S végre is csak egy tanács lett a látogatás eredménye, mely így hangzott a doctrinairek nagy

mesterének ajkairól: „egyezkedjenek ki Ausztriával; Oroszország intervenciója nekem napról napra valószínűbbnek látszik.”

Még evvel sem elégedvén meg Szalay, Londonban időzése alatt irt Frankfurtba Radovitz porosz tábornoknak ajánló levélért Bunsenhez, a londoni porosz követhez, ki Palmerstonnak nagy barátja, Ausztriának ellene volt, s mint ilyenről feltehető, hogy örömet teend olyast, mi Ausztria bajait neveli. Irt Leiningen herceghez, a német középponti hatalom elnökminiszteréhez, kinek Frankfurtban jó indulatát tapasztalta vala, s kiről azt hitte, hogy mint Victoria királyné féltestvére, mondhatna mellette némi nyomatékos szót. Mind hasztalan. Az év végén sükeretlen hagyá el Londont. Meggyőződve mindazáltal, hogy a magyar ügyet ott a közvéleményre, sajtóra való hatás által mégis szolgálhatja, egy emlékiratot készített.

Szerencsésebb volt Teleki László a piemonti kormánynál, melynek Parisban lévő követével, Ricci Alberttel, lépett összeköttetésbe. Megkeresvén ezt a végett, hogy eszközné ki kormányánál, miszerint a lombard-velenoezi tartományokból Piemontba átszökő magyar katonaság kedvezéssel fogadtassák: Riccitől már november 22-kön oly választ nyert, hogy a szard kormány kész a magyar hadaknak Lombardiából hazamenetelét Piemonton keresztül elősegíteni, csak a módot tudja, miként lehetne ebben segedelmére a magyar kormánynak. Küldene tehát Teleki e végett egy ügynököt Turinba, ki kormányával a hadszállítás módjairól értekeznek. Teleki örömmel ragadá meg az alkalmat s báró Splényi Lajos kapitányt utasítá Turinba.

Splényit eleinte a legszebb remények kecsegtették nemcsak küldetésének kitűzött tárgya, hanem az általános viszony tekintetében is a magyar és piemonti kormány között. December 10-kén vezette be őt La Marmora hadügyminiszter Perron elnökminiszternél, ki neki mindjárt ezen első látogatásakor kijelenté, hogy a szard kormány örömmel lépend a leg-

szorosabb szövetségi viszonyba Magyarországgal. Felszólítja őt, tudassa ezt azonnal kormányával, s tudassa egyszersmind azt is, hogy Piemont a jövő februárban kétség kívül megkezdened a háborút Ausztriával; mihelyt 120 ezer fegyverese lesz talpon, az ágyúk azonnal újra meg fognak dördülni.

Néhány nap múlva megváltozott ugyan a piemonti kormány személyzete, és Gioberti, a bölcsész-pap s az olasz egység egyik főapostola, lépett a minisztérium élére: de ő még tevékenyebb volt az olasz-magyar szövetség megkötésében mint előde. Splényi egy iratára már december 21-kén kijelenté, hogy az olasz kormány buzgón keresi e szövetséget; e végett Monti grófot követül küldé Pestre, s mihelyt a magyar kormány őt hivatalosan elfogadandja, a szard kormány is elismerendi Magyarországgal függetlenségét; s nemcsak mindent kész megtenni a szövetség szilárdítására, hanem, ha majd Magyarország kormányformájáról leend szó, mindenben segélyére leend, hogy az a függetlenség alapján szerveztethessék. Kijelenté továbbá, hogy Monti, utasítása szerint, a Magyarországgal létező olasz katonaságot felszólítandja, csatlakozzék szívvel lélekkel a magyar kormányhoz, eleve is biztosítván a tiszteket, hogy azon rangban, melyet a magyar kormánytól nyerenének, az olasz királytól is meg fognak erősíttetni. Végül ígéretet tőn neki, hogy azon magyar katonák, kik az osztrák zászlókat odahagyva, Piemontba jönnek, mindenkép jó fogadtatásban fognak részesülni.

E végső pont iránt két nap múlva tüzetesen is értekezett Splényi Gioberti elnökminiszterrel, Sonnaz tábornok s hadügyminiszterrel és Negri státustitkárral. Az értekezletnek az lőn eredménye, hogy a turini kormány helyet tűzött ki, hol az átjövendő magyar katonák fogadtassanak, élelemmel s fegyverrel láttassanak el. Mivel az eddig átjöttek közt tiszt nem létezett, a Nostitz-féle osztrák ezredben szolgált s magyarul beszélő olasz tiszteket küldött vezényletökre. A hatóságokhoz pedig körlevelet intézett, megahagyván azoknak,

hogy az eddig átjött, de szétszóródott magyar katonák valamennyien a kitűzött tanyára szállíttassanak. „Az olasz kormány — írja a Telekihez intézett tudósításában Splényi — úgy tekinti Magyarországot, mint üdve horgonyát.” Buzgalmát a magyar ügy felsegítésében nem csak azáltal tanusítja, hogy Montit követül küldötte Pestre; hanem egy más tekintélyes ügynököt, Valerio képviselőt, a déli szláv tartományokba is kiküldeni szándékozott, hogy a kedélyeket ott a magyarok felé hajlítani ügyekezzen. E küldetés azonban a bekövetkezett események miatt nem mehetett végbe.

Bár azonban ekként mindenben megelőző szívességgel fogadtatott a turini kormánytól, küldetése főczélját, a Lombardiában lévő magyar katonaság nagyobb mérvben eszközendő megszojtetését, még sem érthette el Splényi. Nem mulasztta ugyan el hazafias felszólításokat szórni szét a magyar ezredekben; de reményei, melyeket egypár Turinban talált huszár ébresztett benne a tömegesebb átszökés iránt, nem teljesültek. Január 2-kán híret vette, hogy 340 vitéz kelt át a Ticinon; utóbb azonban e hír is valótlannak bizonyult. „A Lombardiába küldötteim elseje — így ír Splényi egyebek közt január 8-ról — szerencsésen visszaérkezett; nagy örömet okozott viszontlátnom e derék fiút, neve Balog Dávid. Megjárta Milánót, Comot, Monzát stb., összefutott négy ezredet, számos tisztet s altiszteket aláírását hozta meg, kik mindnyájan azt izenik, hogy e pillanatban lehetetlen az átszökés, miután a magyar ezredek a határszélektől belebb szállásoltattak el; de mihelyt a háború kitör, a haza számíthat rájuk. Radeczky ezer aranyat hirdetett jutalmul mindazoknak, kik elfogják vagy feladják azon ügynököket, kik a magyar katonák közt kiáltványokat osztanak szét; s elég egyet csak olvasni, vagy birni, hogy föbbe lövessenek. Egy napiparancsot bocsátott ki, melyben mondja, hogy csak egy kis töredék háborog Magyarországon; a nemzet meghódolt a császárnak s 40,000 újonczot ajánlott a császári olasz sereg segélyére. A kémkedés, vádaskodás nagy fejlődést nyert, és szegény vité-

zeink a legcsekélyebb gyanú miatt is könyörület nélkül lövetnek agyon. Ez lett sorsa egyebek közt Berzsényi altisztnak a Ferencz-Károly ezredben, mivel egy kiáltvány találtatott nála. Bámulni kell Balog bátorságát s mindazok hazafias, önzetlen érzelmeit, a kikkel leveleimet, kiáltványaimat közlé, s kik közt egy sem találtatott, ki az ezer aranyat á becsületnél s kötelességnél többre becsülte volna. A haza iránt legbuzgóbbak egyike Újhelyi, egyik ezred papja.”

Ezen s ilyféle rendszabályok által sikerült a tömeges átszökést még azután is meggátolni, midőn a háború kitért Ausztria és Piemont között. Egyesek mindazáltal daczoltak minden veszélylyel; s mintegy százra ment utóbb az ájtettek száma. De a szerencsétlen novarai ütközet után ezek is elhagyni kénytelenítették Olaszországot. Ötvenhatan francia földre jutván, mivel az idegenek légiójában szolgálni s Algírba menni nem akartak, a rendőrség által Boulogneba kísértettek, onnan Angliába, vagy Amerikába szállítatandók. Más húsz közlegény Türr hadnagygyal ment Lyonba, s mivel ott nem türetett, Badenben állt szolgálatba. Mások egyenként szóródtak szét Olaszországban.

Kísérletet tőn Kossuth még a porosz udvarnál is, hova Wimmer, evang. papot küldé némi megbízásokkal. A szerencse azonban ott neki sem szolgálván, Wimmer a Hanza városokban ügyekezett részünkre fordítani a közvéleményt. Majd a kormány megbízatából Londonba utazott fegyvert vásárolni. Szeptember 1-jén 2000 darabot indított vala útnak; de azok az osztrák határszéleken lefoglaltattak. Hasonló sors érte azon fegyvereket, melyeket Sztankó kapitány Lüttichből, Belgiumban, szállított kormányunk számára. Egy szállítmány Boroszlóban koboztatott el. Szalay tudósít, hogy a Cotton-Fry and Trumann háznak, melytől ama 2000 darabot Wimmer vásárolta volt, egy tagja, az év vége felé személyesen járt Pesten, de azon meggyőződéssel tért meg, hogy a további szállításra nem tudott módot találni.

E nehézségek a kész fegyverek szállításában arra bírták Telekit, hogy puska- s más lőszer-műveseket küldjön az országba. Irinyi a melléje küldött segéd által, fogadott is tehát mind Parisban, mind Lüttichben több gyutacs- és puskaművest az ország szolgálatába; kik azonban az osztrák határszéleken szinte nem juthatván át, mindnyájan visszatértek.

MÁSODIK FEJEZET.

A bács-bánsági háború seregeinknek onnan kivonultáig.

Mióta Windischgrätz herceg s tábornagy, császári képviselővé neveztetvén, azon küldetést nyerte feladatául, hogy Magyarországot az október 3-kai és 16-kai manifestumok értelmében, fegyverhatalommal kényszerítse engedelmességre: Kossuthnak, mint említők, az volt terve, hogy Bács és a bán-ság, némely főbb pontok megvédése mellett, ideiglen magokra hagyassanak, s az ott működő számos, épen legedzettebb hadaink, Windischgrätz betörésének meggátlása végett, szinte a Feldunához szállíttassanak. Ő ugyanis úgy volt meggyőződve, hogy a szerbek, kik a védő háborúban oly erőt és szívós-ságot tudnak kifejtetni, a támadó háborút nem képesek nagyobb sikerrel folytatni; s néhány főbb ponton felállítandó hadosztályaink elégségesek lesznek a lázadásnak Bácskán s a bán-ságon túl terjeszkedését meggátolni. Alkalmilag kezdendő békealkudozásokkal is vélt nyerhetni annyi időt, hogy a kivonandó sereget szükség esetében az alakulásban lévő hon-védzászlóaljakkal pótolhassa. De ezen terve, mint már tudjuk, a bács-bánsági hadvezérek, Kiss Ernő és Bakonyi tábornokok vonakodása miatt, nem mehetett foganatba. Midőn aztán Windischgrätz késedelmezése hadjáratának megkezdésében azon reményt ébresztő benne, hogy a herceg a tavasz előtt meg

sem kísérlendi küldetésének végrehajtását: a bánságra s Bácskára nézve oda fordítá leginkább gondjait, hogy a tél folytában ott kifejtendő nagyobb erély s a nyerendő győzedelem után békealkudozások kezdessenek, melyek lehetővé tegyék seregeinket onnan a tavasz kezdetével kivonni s az osztrák hadak ellen vezetni.

Kossuth e nézeteit a háború módjának intézésében lehetetlen nem helyeseim; mert az erélyes működésre a bánságban s Bácskában soha sem volt nagyobb szükség, mint jelenleg, midőn egyrésről a temesvári és aradvári őrségek már nemcsak a szerb lázadást gyámolítottak, hanem, a Bécsből jött rendeletek szerint, magok is élénken megtámadták az országot; másrésről ugyanakkor a szerbek is oly utasítást vettek, Mayerhoffer belgrádi consul útján, hogy minden erejökkel támadólag kezdjenek működni a magyar hadak ellen.

Mayerhoffer, miként a Jellasicshoz még szept. 20-kán intézett levele tanúsítja, ez időben főleg abban működék, hogy a szerbeknél, kik eddigelé egyedül nemzetiségi érdekeik mellett harcolnának, a fajháborút megszüntesse, s belőlök ezentúl a császári érdekek mellett küzdendő császári segédhadakat alkosson. E cél az által véle legkönnyebben elérhető, ha egyrésről Sztratimirovicsot, ki mindenekfelett nemzetisége érdekeit tartván szemei előtt, ha ezek a magyar kormány által kielégíttetnének, a békekötéstől sem volt idegen, — a fővezérlettől elmozdíthatja; másrésről a szerbiánusok segélyhadait az országból eltávolíthatja.

A patriarchát s a főodbor néhány befolyásosabb tagjait megnyervén, valóban sikeralt is neki Sztratimirovics kezéből kivétetni a fővezéri botot De Knicsanin, a szerbiánusok vezére, s maga a Garasanin által vezérlett szerbországi kormány egyáltalában nem volt hajlandó visszavonni a szerbiánus csapatokat, míg fajrokonaik, kikért fegyvert fogtak, nemzetiségi céljaikat el nem érik. Mayerhoffer tehát, őket tűrni kénytelen, oda fordítá törekvését, hogy legalább hadviselésök irányára intéztessék oly módon, miképen azt a császári érdekek kíván-

ják. E végett a patriarcha s a megnyert odbori tagok közbenjárása által túlnyomó befolyást szerzett magának a hadi intézkedésekre. S épen az ő tanácsainak lőn eredménye, hogy a főodbor, mindjárt Sz.-Tamás második sikertelen ostroma után elhatározta, hogy az összes szerb haderő támadólag kezdjen működni a magyarok ellen. Mi alatt Jellasics Buda felé közeledett, a szerbeknek, terv szerint, Szeged felé kell vala előnyoinúlniok s a bán működéseit támogatniuk.

A hadjárat azonban különféle akadályok miatt csak október 13-kán mehetett végbe. Tervök az volt, hogy a Tisza két partján fekvő Ó- és Török-Becsét, úgy Kikindát is elfoglalván, s a lázadást a kikindai kerületre is kiterjesztvén, a bácsi és bánsági hadaink közt eddig fennállott összeköttetést megszakaszszák; s aztán a temesvári őrséggel kezét fogva, a magára maradt bánsági seregünket minden oldalról körülvegyék és elnyomják.

E terv kivitelére, október 13-án, három szerb had, mindenik mintegy három-négy ezer főből álló, indult meg kitűzött célja felé: az egyik, mely a földvári, turiai és sz.-tamási táborból gyűlt össze, Ó-Becsét; — a másik, mely a csurogi táborból a Tiszán átkelvén, Török-Becsét; — a harmadik végre, mely a német bánsági örvidékről Botoson, a Temes folyó mellett összegyűlve, szekereken nyomult előre, Nagy-Kikindát támadta meg. A terv ügyesen készült: ha a szerbek e helyeken győzedelmeskednek, a Becskerek és Versecz vidékén lévő hadaink, minden Összeköttetéstől elvágtatva, s mindenfelől körülvéttve, aligha el nem nyomattak volna a szerbek és a temesvári őrhadak túlnyomó erejétől. Szerencsére, mind a három helyen derék férfiak kezében volt a vezérlet.

A harc Török-Becsén kezdődött, hol Csuha ezredes vezénylete alatt Róhonyz Lipót, helybeli földesúr, különben nyugalmazott csász. kir. kapitány, most nemzetőri őrnagy, a Turszky-féle ezred félszázadával, hatszáz csongrádmegyei nemzetőrrel szállásolt; mely haderőhöz még két-háromszáz

helybeli magyar nemzetőr csatlakozott. De ezekhez még idején érkezett meg Ó-Becséről Damjanics vezérlete alatt egy csapat honvéd és néhány huszár két ágyúval, kiket az ott vezénylő Fack ezredes, mihelyt a szerbek támadásáról értesült, a Tiszán át Franyovára szállított, mely helység majdnem érintkezési közelségben áll Török-Becséhez. A vezényletet a magyar had felett, Csuha alezredes vette át. A szerbek, mintegy háromezren, nyolcz ágyúval oly hevesen rohanták meg a várost, hogy a mieink a város széleiről az annak belsejében készült sánczok és torlaszok mögé kénytelenítették vonulni. A benyomult ellenség e sánczok ellen több ízben, de mindig sikeretlenül, intézett támadást; utóbb pedig az eredménytelen harczot megunván, rabláshoz s gyujtogatáshoz fogott. Rövid idő alatt a városnak általok megszállott részét lángtenger borította, mi azonban vesztökre vált. A helybeli nemzetőrség, vagyónát ekként megemésztetni látván, a boszu dühével rohant ki a torlaszok mögül, s a vásárhelyi nemzetőrségtől támogatva, oly erővel támadá meg a jobbára rablásnak eredt szerbeket, hogy ezek, számos társaik eleste után, a városból kivonulni kényszerítették. Ezen pillanatban érkezett meg Damjanics vezérlete alatt az Ó-Becséről küldött segély, mely aztán a visszavonuló szerbeket, makacs ellentállás után, rendetlen futásra kényszerítette. Az ellenség a harczban és futásban mintegy kétszáz halottat veszített. A mieink, fedett helyzetükben igen csekély veszteséget szenvedtek: a holtak és sebesültek száma alig ment húszra. Ezen utóbbiak közt volt Kürscher, a csongrádmegyei nemzetőrök derék őrnagya is, ki a harczban szép példáját adta rendíthetlen bátorságának. A legénység soraiban a diadal érdeme kivált a helybeli s a vásárhelyi nemzetőröket s a Turszkyak félszázadát illeti. Ez utolsók közül tizenöten nyertek arany érmet. A nemzetőrök mindazáltal a csatában kiérdemlett dicsőséget nem kevésbé homályosították el az által, hogy az ellenség megfutatása után a helybeli szerbekre rohantak, és közülök számos ártatlant — mert a lázadásra hajlók már rég átszöktek a csurogi

táborba, — agyonlőtték vagy kifosztottak. A szerbek gyűjtogatása következtében néhány ház is a lángok martalékává lett.

Nem kevésbé véres volt a harc Ó-Becsénél, hol Fack ezredesnek, miután a török-becseiéknek az említett segílyt átküldötte, még hét század gyalog honvéd, két század Ferdinánd-huszár s majdnem kétezer nemzetőrség és felkelt nép állott rendelkezésére. A szerbek itt is nagy erélyt fejtettek ki a támadásban; de egy makacs harc után itt is hanyathomlok visszafutni kényszerítették földvári sáncaikba. A szerbek huszárainktól egészen a Ferencz-csatornáig üzetvén, e harctéren is nagy veszteséget szenvedtek. E csatáról számos egyes hősi tettek híre keringett az alföldön. Kráy és Pukli huszárszázadosok bátorságát, kik a rohamban századuk élén vágta be az ellenség csoportjaiba, hasonlóképp Orbán huszárkáplár vitézségét, ki az ellenség tömegébe keveredett, Fack ezredes életét mentette meg, az egész tábor magasztalással emlegeté.

A Kikindát megtámadott szerb had sem aratott nagyobb dicsőséget. A támadás itt az ó- és török-becseinél egy nappal később történt. Nagy Sándor alezredes itt csak egy gyöngé nemzetőri csapattal szállásolván, s a szekereken érkezett ellenségtől meglepetvén, kivonulni kénytelenített ugyan a túlnyomó erő előtt; de midőn értesült, hogy a betört rácok az egész terület szerb népségét fegyverre szólítják, gyöngé erejével is annyira nyugtalanítá az ellenséget, hogy ez nem bátorkodott, mint szándéka volt, a ráctság fellazítása végett a szomszéd községekre szétterjedni. Pár nap múlva pedig, a becsei vereségnek s a Becskerekéről kiküldött rendes had közeledésének hírévé, szekereiken, oly gyorsan, mint jöttek volt, tértek vissza a Temes melletti táborukba. A kikindai szerb lakosság, azon bűnéért, hogy a betört végvidékiekkel nemcsak czimborált s magyar és német laktársait fosztogatta, hanem még lövöldözött is a magyar seregre, városnegyedének elhamvasztásával lakolt.

És ez lőn eredménye a Mayerhoffer által előkészített szerb támadásoknak. A Tisza két partján szenvedett érzékeny vereségek rémülést terjesztettek a felkelt szerbek sorában; de egyszersmind a mi részünkről is egy sajnálatos kicsapongásnak szolgáltak indító okául. A szerbek e sűrű támadásainak híre a Becsétől és Kikindától nem messze fekvő Szeged polgáraiban is lázas izgatottságot szült; mert bár a város közelében nem létezett is szerb tábor: közel szomszédságában több népes szerb község feküdt a Tiszán túl. De csakhamar megérkezett az 6- és török-becsei győzelmek híre is a városba, s az elébbi aggodalmokat s izgatottságot féktelen lelkesedéssé változtatta a városi nép alsóbb osztályaiban. Az egymást rögtön felváltó indulatok mintegy elbódíták, s oly borzasztó kicsapongásokra ragadták a népet, melyek, mint függetlenségi harcunk sajnálatos foltjai, szomorú tanúságát adják, mily könnyen vak dühhé fajúi a legszentebb ügy mellett fellobogó lelkesedés is, ha eszélyes vezetés által nem mérsékelteik.

Október 15-kén, Vukovics kormánybiztos felszólítása következtében, hat század nemzetőr indult Szegedről Kikindára. Midőn a nemzetőrség utócsapata Szőregen, a várostól egy negyed mértföldnyire fekvő, jobbára szerbektől lakott községen haladt keresztül, soraiban azon hír futamlék, hogy a helység szerb lakosai fegyvert rejtegetnek, s a nemzetőrség elvonulta után magyar laktársaikat megtámadni szándékoznak. Mennyi való volt e hírben, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy midőn az e hírre felingerült nemzetőrök a ráczok házait megmotozták, fegyvert csakugyan több házban találtak. A házmotozás alatt a nemzetőrök s helybeli szerbek közt verekedés tört ki, minek folytában amazok ezek közül többeket megöltek. E közben két ittas nemzetőr visszafut Szegedre s a város népét azon álhírral riasztja fel, hogy szerviánusok jönnek a város ellen, kik Szőregen már össze is csaptak a nemzetőrökkel. A nép e hírre felháborodik, a harangok félrevertnek, riadó dobol tátik, s mindenki fegyvert ragadva a

Tisza partjára siet; a várban létező ágyúk, kartácsokkal megtöltve, a hídfőre irányoztatnak; a nemzetőrség bódultságában fel s alá futkosva, fegyvereit sütögeti.

E pillanatban Szőreg felől vörös övű oláhországi marhajátók közelednek a hídhöz falkájokkal. A dühétől elvakított nép bennök a hírelt szerviánokat véli szemlélni, rajok rohan s közölök tizenháromat könyörület nélkül felkonczol. Az elkövetett vérengzés, mint történni szokott, a szenvedélyeket még inkább felfokozza; semmi tekintély, a higgadtabb polgárok semmi törekvése nem képes többé lelohasztani a nép dühét. Rárohannak a városbeli szerb kereskedők boltjaira; tőlök löport kívánnak, s mivel azt vagy épen nem, vagy csekély mennyiségben kapnak, négy boltban erőszakos fosztogatáshoz kezdenek; a tulajdonát védő Zseravicz előkelő szerb kereskedőt egy másikkal agyonverik, s még amannak neje ellen is kezet emelnek, kit azonban Czikó kapitány nagy bajjal mégis megment az őrzöngök kezéből. Ez alatt egy más dühös csoport a városi fegyver- s löszertárra rohan, s azt kiüríti. Minden újabb erőszak csak dühét neveli az eszevesztett tömegnek, melyben az első sikerült kísérletek a rablás vágyát is mindinkább felfokozzák. Egy részök a boltokat fosztogatja; más részök a martalékon összeveszve, egymás közt vérengzik; az erősebb leüti a gyöngébbet, hogy zsákmányától megfoszsza. A nemzetőrség nagyobb része a várostól távol, a helyben szállásoló katonaság pedig igen csekély számban lévén, a hatóság hasztalan törekedik véget vetni a dúlongásnak. A dühöngök még a rendet helyreállítani törekvő nemzetőrökre is fegyvert emelnek s közölök többeket lelőnek vagy megsebesítenek. A város egy tekintélyes lakosa, Beniczky birtokos, nemes elszántsággal lép a dühöngök elébe s őket szép szóval ügyekszik lecsöndesíteni; de egy golyó a tömegeből őt is földre teríti. A nap nagy részén megfêkezhetlenül folyt a dúlongás, melynek, Egressy Gábor kormánybiztos jelentése szerint, hatvan halott és sebesült esett áldozatává. A nemzetőrségnek csak más nap sikerült megfêkezni a rendbontókat s beszedni az

elrablott fegyvereket; de a kedélyek ingerültsége, a zavar még több napig s annál károsabban tartott, mivel a város főrak- és szállítóhelye volt az alsó táborok szükségleteinek. Hogy e rendbontás, mely a még márcziusban több helytt végbement zsidóüldözésekkel függetlenségi harczunk egész ideje alatt egyetlen szégyentény a maga nemében, oly borzasztó fokra emelkedhetett, mindenesetre a hatóság erőtelensőségének s annak tulajdonítandó, hogy, a megbukott királyi kamara részrehajló, igazságtalan pártfogása következtében a polgárok s a felettök zsarnokoskodó városi tanács közt kifejlett számos évi viszályok a hatóság tekintélyét egészen aláásták. Végeredményben mindazáltal ezen iszonyú kihágás átka is azok fejére nehezedik, kik a szerb népet az alföldön azon szörnyű kegyetlenségek elkövetésére ingerelték, melyek aztán a magyarokban is fölkeltezték a bosszú s visszatorlás dühét, mely ezen esetben, fájdalom, ártatlanokat ejtett áldozatul.

De bár mily bűnösök is e kicsapongások szerzői, még szigorúbb gáncsot, keményebb megrovást érdemelnek azok, kik hasonló bűnöket nem az indulat vak dühében, hanem higgadt kedélylyel, számító gonosszággal követtek el a haza békés polgárain. Ezek sorában legelői állanak az ország ellen fellázadt temesvári s arad vári őrségek intéző tisztjei, kiknek, mióta az októbor 3-kai kir. manifestum következtében az engedelmességet a kormánynak felmondták, főtörekvése lön, a bánságnak eddigelé még csöndes szerb és oláh népségét a magyarok ellen fellázítani s köztök a legborzasztóbb polgári háborút felszítani.

Mi különösen a temesváriakat illeti: a zsarnokságot, rettetést napról napra iszonyúbban üzték mind a városban mind annak vidékén. A törvényes tisztviselőket elüzték, vagy befogatták, újonczoztak, népfelkelést rendeztek. Azoknak, kik az általok előszabott esküt letették, az elébb elszedett fegyvereket visszaadták; azokat ellenben, kik a hazafiság hírében álltak, vagy gyanújába estek, elfogatták s bebörtönöztették.

Kiket öltönyükön nemzeti színű csokorral, kalapjukon tollal kézre keríthettek, kegyetlenül megverettek. A várban alig hagyhatta el házát veszély nélkül a magyar ember. A rozszzenvedélyek aljas kitérésének a rác és oláh lakosságban tág kaput nyitottak. A rác lakosság, számra különben is túlnyomó, a katonatisztek pártfogása alatt büntetlenül követhetett el magyar polgártársam bármi embertelenséget. A vidéken napirenddé velt, hogy a fellázított rácok s oláhok a zsidók és más nem ó-hitűek házait kirabolták; a vagyonosabb magyar és német lakosokat — mert a felvilágosodott, könnyen el nem csábítható németek is jobbára hívek maradtak a szabadság ügyéhez, — a kalandozó katonaságnak feladták, hogy Temesvárra hurczoltatván, vagyonukat elrabolhassák. Magok a katonatisztek is kaptak ilyféle martalékon: sokakat a vagyonosabbak közül minden ok nélkül is befogattak, hogy tőlök szabadságukért pénzt csikarhassanak ki. Ezt követte el például, Sandrovcics kapitány október 18-kán Csákován, mintegy tizenöt jobb módú magyar és német polgáron. Ugyanezen község féktelen szerb lakossága a szomszéd Gilád helység oláh lakosait papjaik ellen is fellázítá, csak mivel ezeket hü hazafiaknak ismerte. A felbőszült néptömeg saját két derék papját kegyetlenül felkonczolta. Az említett Sandrovcics Csákován, mely Temesmegye egyik újonczozási állomása volt, Kálóczy főhadnagyot hatvan újonczczal fogolylyá tette, a nemzetőrséget lefegyverezte; a vidéki községekben a közadónak a megyei tisztviselők kezébe fizetését eltiltotta.

Hasonló történt néhány nap múlva Lúgossal, Krassó-megye székhelyével. Miután itt a vegyes lakosság az erőnek minden ellentállás nélkül meghódolt, s az ott szállásolt 250 újoncz honvéd s mintegy 300 nemzetőr, a mintegy ezer főből álló ellenséggel nem mérkőzhetvén, a verseczi tábor felé vonult, a császáriak a várost megszállották, a megyei hatóságot feloszlatták, Makay Sándor másodalispánt elfogták s Temesvárott börtönbe vetették; Marsovszky László főszolgabíró

kegyetlenül megverték s veszélyesen megsebesítették. Jakabfy Kristóf alispán elég szerencsés volt mind személyét, mind a megyei pénztárt idején megmenteni. Lúgos elestével Krassó-megye nagyobb része elszakadt a törvényes hatóságtól. És a hová csak a várparancsnokság, mely mintegy hatezernyi gyalog s lovas haddal és 250 ágyúval rendelkezett, hatalmát kiterjeszthető, a haza híveivel mindenütt úgy bánt, mint elítélt felségsértőkkel: személyeiket bebörtönözte, javaikat elko-bozta, vagy a felizgatott rácz s oláh rablócsoportok pusztítá-sainak engedte martalékul. A temesvári börtönök rövid idő alatt megteltek az elfogott s behurczolt békés hazafiakkal. Kiket elfogniok nem sikerült, a felizgatott nép üldözéseinek tárgyaiul tűzték ki: Vukovics kormánybiztos és Kiss Ernő tá-bornok fejére száz-száz, Murányi temesi alispánéra ötven ara-nyat tűztek ki dijul az elfogónak. Majd egy kiáltványt bocsáta ki a várparancsnokság, melyben kijelenté, hogy a magyar „re-belliseknek”, mint a hazafiakat nevezé, jószágaival a háború által kárt szenvedett császári érzelműeket fogja kármentesíteni. De nincs helyünk elbeszélni mindazon borzasztó részleteket, melyeket a lázadó katonaság s az általa felbujtott rácz és oláh nép féktelensége a bánságban elkövetett. A temesvári katonai kormány előzménye volt azon iszonyú zsarnokságnak, melyet Haynau tíz hónap múlva az egész országra kiterjesztett. A magyar kormány, melynek főfigyelmét a Feldunánál Nagy Sándor Windischgrätz vette igénybe, jelentékenyebb haderőt Temes-vár ellen ez időben még nem küldhetvén, legalább a várör-ségnek a megyében megkezdett barangolásait óhajtá lehe-tőleg szűk körre szorítani. Eleinte e végett Csongrád- és Csanádmegyéből s a Jászság- és Kunságból állított fel a Te-mesvárra vezető országutakon mintegy háromezernyi felkelt népet. Majd Nagy Sándor alezredest, ki elébb a kikindai ke-rület fékentartásában nagy hazafiúi buzgalmat fejtett ki, ren-delte oda, egy század Hannover-huszárt s két század bihari lovas nemzetört is küldvén a felkelt nép támogatására.

Nagy Sándor a felkelt nép javából egy mozgó csapatot alakítván, működéseinek alapjául, hogy mind maga összekötésben maradjon ó-aradi táborunkkal, mind az ellenséget élelmezési forrásaitól elzárja, működési alapul Zsombolyát tűzte ki, s onnan Gyertyános, Kis-Jécsa és Biliét helységekig terjeszkedvén, gyakran összecsapott a barangoló várbeliekkel. Ezek aggodalommal szemlélek a magyar had éber mozgalmait s nehogy az a várig terjeszkedjék, Kis-Becskereket, hol több országút egyesül, sánczokkal kezdek körülvétni. De alig értesült erről Nagy Sándor, a helységet november 11-kén megtámadta, s az ott tanyázó ellenséget a várba bekergette. Ez alkalommal egy csapat ohlát is megszabadított, kiket a katonaság erőszakkal kényszerített részt venni kirándulásai-ban. Pár nap múlva azonban egy csapás érte a mozgó hadat. A várbeliek értesülvén, hogy Gyertyánoson csak fél század nemzetőr tanyáz, rajtütöttek s közülök tizenhetet agyonlővén, a többieket magokkal fogságba vitték. Nagy Sándor e veszteséget megboszulandó, november 15-kén Sz.-Andráson támadta meg az ellenséget, s benne mintegy negyvenet levágván, a többieket a várba üzte. Itt vette hirül, hogy a várbeliek egy osztálya Knéz helységet is megszállta, s onnan az aradi táborral való összeköttetését fenyegeti. Ott is felkereste tehát őket; de most nemzetőreink rendültek meg a számosabb rendszer katonaság rohamától s kartácstüzétől, és tetemes veszteség után megfutamodván, Zsombolyára vonultak.

E sajnos esettől fogva rendetlenség harapódzott el mozgó seregünkben; főleg a csanádi nemzetőrök vádoltattak engedetlenségről. Nagy Sándort ezen körülmény arra kényszeríté, hogy azontúl csak védelmi állásban maradjon. Ő azonban egész december végéig, midőn más rendeltetést kapott, nem csak munkálatai alapvonalát megvédte a várbeliek ellen; de a háta mögött fekvő kiskindai kerület nyugalma is gonddal volt, miben őt Dániel Kristóf főbíró buzgón gyámolította.

Temesvárral Aradvár, mint említők, október elején egyszerre lázadt fel, s Ó-Arad városát, mivel a várbelieknek

meghódolni nem akart, már e hónap 7-kén egy óráig lődöztette. Kormányunk, mihelyt a vár fellázadtáról értesült, azonnal segedelmére sietett a derék városnak: és, mivel rendes katonaságát annyifelé meg nem oszthatta, Boczkó Dániel képviselő s kormánybiztos által a szomszéd vármegyék nemzetőrségét szólítá fegyverre. Majd azonban Máriássy Őrnagy alatt rendes honvédeket is küldött a város védelmére. A vezér választásában a kormány nem volt szerencsés. Máriássy ugyan kitünően bátor s vitéz katona, igen is helyén volt egy zászlóalj élén; de gondatlansága, könnyelműsége s elégséges hadi képzettség hiánya őt egyáltalában képtelenné tette egy sereg vezérletére. Ezenfelül magatartásában nyers, cselekvéseiben szeles, hirtelenkedő, maga iránt sem bizodalmat és szeretetet ébreszteni, sem tekintélyt szerezni nem birt magának a táborban.

Máriássy első működése azonban teljes magasztalást érdemel. Feladatát maga a hely viszony félreismerhetlenül tűzte elébe. A vár, a Maros folyam egy szűk kanyarodásában fekvén, miután Ó-Arad városában ellenségre talált, csak Új-Araddal maradt érintkezésben; innen látta el magát élelmi szerekkel; innen tette magát Temesvárral is összeköttetésbe. Első feladata volt tehát Máriássynak, Új-Aradot megszállani s ekként a várat minden összeköttetéstől elzárni. Ezt ő helyesen hajtotta végre. Mivel Blomberg ezredes az Új-Arad szomszédságában fekvő helységeket tartá dzsidásaival megszállva, Máriássy a maga seregét két felé osztá, hogy azok egyike Pécskánál, másika Lippánál kelvén át a Maroson, az ellenséget egyszerre két oldalról lepje meg. Az indulás mind a két felé október 19-kén történt. A pécskai hadosztályt ő maga, a lippait Zurics, a debreczeni nemzetőrök őrnagya, vezette. Berger várparancsnok azonban, kinek a dzsidásokon kívül még egy zászlóalj sorkatonaság áll vala rendelkezésére, értesítve lón a magyar had tervéről, s gyalogsága nélkülözhető részét is a künn tanyázó dzsidások segélyére küldé. Október 21-kén Máriássy nem messze azon ponttól, hol a Maroson át-

Kelt, Zurics pedig Kisfaludon találkozott az ellenséggel. A szerencse mind a két helyen szolgált; a várbeliek Sz.-Péter és Renlak táján 17, Kisfaludnál pedig 54 holtat és 18 lovat hagyván hátra, a várba futottak. Máriássy még az nap elfoglalta Új-Aradot, melyet utóbb a vár ágyúinak hordkörén kívül épített hid által kötött össze Ó-Araddal. Zurics a 450 főnyi veres szalagos, vitéz debreczeni csapattal s a békési nemzetőrökkel Lippán foglalt állomást; hol, fájdalom, a két csapat közt, mivel a debreczeniek a békésieket, s nem minden alap nélkül, bátorsághiányról vádolák, kellemetlen villongások támadtak.

Berger várparancsnok, hadainak kettős megverettetését megboszulni akarván, Ó-Aradot a következő három napon rettenetesen bombáztatá. A kár, melyet a városban tett, felszámíthatlan. A bombák nemcsak több helytt tüzet gyulasztottak, hanem különben is mintegy 300 házat rongáltak meg; a lakosok közül is 15—20 részint megöletett, részint megsebesítettett. Golyó sújtá agyon egyebek közt Arad egyik legtisztosb polgárát, Galinyi gyógyszerészt, gyermekével együtt, midőn épen kocsijába ült, hogy a városból távozzék. Az ágyúzás után Berger október 23-kán kitörést is tőn a hidon át, de az elkeseredett polgároktól visszafizetett. Nehogy ez többször ismételtessék, a várból a városba vezető hid is megrontatott, fölégettett.

Egy időre ezután szünet álla be Arad vára körül: a várbeliek hármás megverettetésök után kitörni nem bátorkodtak; a magyar seregek pedig szerei hiányoztak az ostrom megkezdésére. E szünetet Máriássy az Aradmegyében lázongó oláhok raegfenyítésére fordította.

Az aradmegyei oláhok mozgalmainak nem volt azon fajharczi jelleme, mint az erdélyiekének: ők semmi ilyféle czélt nem ismertek. Lázongásuk csak onnan eredt, hogy a temesvári és aradi várórségektől egyaránt bujtogattattak: tagadnák meg a megye által megrendelt újonczozást, mi nem a császár részére, hanem ellene történik, s kelnének fel a császár mellett, kitől ezért bőséges jutalmat fognának nyerni. Mielőtt a

vár elzárattott, Blomberg csak azért barangold be dzsidásai-val a marosvölgyi oláh községeket, hogy azok lakosait elcsábított, megnyert papjaik által felizgassa. Hol azok a felhívásra hajoltak, fegyvert s lőszert osztattott ki köztök. Az oláhok, így felizgatva, az újonczozó tisztviselőknök ellentálltak, őket elkergették, s aztán, mint minden miveletlen nép-nél történni szokott, kihágásaikat lépésről lépésre a rablásig s gyilkolásig fokozták, kivált miután a várbeliektől a magyarok javainak elfoglalására is ösztönöztettek. A bűn egyszer el lévén követve, félelem szállta meg a zavargó népet; összecsoportozott, magát a megyei hatalom büntető karja ellen védendő. Mióta Ó-Áradon tetemesb hadi erő gyűlönge, Berger várparancsnok oláh nyelven szerkesztett kiáltványokat osztattott szét a községekben, melyek által elhíttetni törekedett a buta tömeggel, hogy a császár ellen fellázadt magyarok őket is kiirtani törekednek: kelnének fel tehát tömegestül és sietnének a vár védelmére; mert ha azt a városiakkal egyesűit magyar had elfoglalja, nekik sem lesz tűzhelyeiknél maradásuk. Ezen, értelmi s erkölcsi tekintetben hihetetlenül alatt álló, elhanyagolt népfaj, ezenkívül, Erdély felől is annyira izgattattott a Maros völgyében, hogy végre elhitte, mikép a magyarok Őket valóban kiirtani szándékoznak; s annál hajlandóbb lett a felkelésre, mivel az erdélyi rokonaiktól vett hírek szerint, szeptember vége óta ott is mind nagyobb terjedelmet nyert az oláhok felkelése.

Az oláhok lázadása e vidéken először Kovaszincz helységben, oktob. 20-kán tört ki, hol a nép a szőlőbirtokosok pinczéit s borházait felvervén, a bentalált bort kiitta, elrabolta vagy kifolyatta. Pár nap múlva a hegyaljai oláh helységekből mintegy öt ezernyi nép csoportozott össze Világoson oly szándékkal, hogy Berger kiáltványai szerint, a vár segedelmére menjen.

Aradi táborunk erről értesűlvén, Gál László őrnagy pár ezernyi nemzetőrrel küldetett ki megfékezésőkre. Az oláhok, számuk nagyságában bízván, ellentállásra készülének; de né-

hány jól intézett kartácslövet által megfutamítottak s szétverettek. Boczkó Dániel kormánybiztos azonnal rögtön ítélő bíróságot állított fel a hely színén, mely az elfogott főbb czinkosok közül hatot, ijesztő példa végett, azonnal kivégeztetett. E szerencsétlenek vallomásai szerint is, leginkább a várbeliek lázító izgatása bírta őket a felkelésre.

De alighogy e zavargás elfojtatott, párnap múlva Erdélyből nyert újabb táplálatot a lázongási metely. Biedl császári őrnagy két század gyalogsággal, ugyanannyi oláhnyelvű székely huszársággal — melynek kétszázadat, mint tudva van, mindig oláhok alkották, — s mintegy nyolcz ezernyi, egész a dühösségig felizgatott felkelt néppel tört be Arad megyébe, borzasztó pusztítást tévén mindenütt a merre járt. Riedlnek azon kettős cél tűzetett elébe, hogy a marosvölgyi oláhságot fel-lázítsa és az erdélyi érczhegységben lévő bányavárosokat elfoglalja. Ő azonban értesülvén Gál seregének közeledtéről, nem mert mélyebben lehatolni a Marosvölgybe; hanem Zaránd megyébe, onnan pedig Erdélybe húzódott vissza. Gál egészen Kőrösbányáig nyomult utána, hol aztán a számos magyar foglyokat kiszabadítván, az ellenszegülő Dombrova, Guravoj és Acsucza helységeket elpusztította s Jankunak a Mogura hegy-ségben lévő néhány ezernyi felkelt népét szótriasztotta.

A mozgó csapat november 10-kén tért az ó-aradi táborba épen midőn Berger a várost harmadszor ágyúztatá. A generálnak ezen ágyúztatással az volt célja, hogy a magyar had figyelmét a városra fordítsa. Élelmi szereit ugyanis eleitől fogva szűken, s most fogyatékán lévén, titkos úton segélyezésre szólítá a temesváriakat, Rukavina tábornok azonnal mintegy két ezernyi gyalog s lovas hadat nyolcz ágyúval indított meg részben Arad, részben Lippa felé; mely útjában mindenütt felkelésre kényszeríté az oláh lakosságot. A két várbeliek szándéka azonban értésére esett mind Máriássynak mind Nagy Sándornak; minek következtében ezek összehangzó működést határoztak. Nagy Sándor a temesváriak oldalában Knézig nyomult előre; Máriássy pedig 800 emberrel Vingáig

jött az ellenség elébe. A szerencse azonban nem szolgált a mieinknek: Nagy Sándor Knézről visszanyomatván, billéjécsai vonalára húzódott; minek következtében Máriássy is elhagyta Vingát s Lippára sietett, melyet a temesváriak egy nagy sereg felkelt oláhsággal már szinte megtámadtak. Lippán Ábrahám és Zurics őrnagyok a debreczeni önkéntesekkel, félszázad huszárral s némi kaszás néppel tanyáznak, midőn két század dzsidás, egy zászlóalj sorkatona s több ezernyi oláhság november 13-kán a várost megtámadta. De az ellenség nagy száma nem riasztotta el a mieinket; sőt a legkedvezőbb helyzeteket azonnal elfoglalván, több óra hosszant estiglen vitézül védték magokat, midőn az ellenség is éji szállására vonult. A más nap korán reggel megérkezett Máriássy csapata újabb lelkesedést öntött a lippaiakba; volt is reá szükség, mert az ellenség most már egy pár zászlóalj gyalogsággal megszorodván, sokkal nagyobb erőt fejtett ki, mint a múlt napon. Több óráig most is vitézül harczolt ugyan kis seregünk; de az egyenetlen harczban végre ellankadván, s löszere is elfogyván, estenden a Maroson át Radnára vonult vissza. E harczban minden jelenlévők magasztalását érdemié ki magának Csernovics Péter temesi főispán, ki a megyei bizottmánylyal Lippán székelvén, nemcsak hogy nem távozott, hanem lóra ülven, tényleges részt vett a csatában, a legveszélyesebb pontokon intézkedve, a csüggedőket lelkesítve, a sebesültekről gondoskodva, ő volt egyike az utolsóknak is, midőn a had Radnára általkelt.

Máriássy Radnáról azonnal visszasietett Aradra, s a helyett hogy Új-Aradot minden erejével védte volna, az ott hagyott csapatokat is visszavonta; s csak nov. 17-kén szállotta meg azt ismét. Elhirtelenkedett kivonulásának eredményeit azonban már nem tehette jóvá; mert a várbeliek az elhagyott Új-Aradról s vidékéről egy időre ismét ellátták magokat élelmi szerekkel. Céljokat a temesváriak ekként elérvén, magok is oda hagyták Lippát, melyet aztán Medveczky főszolgabíró 300 fegyveressel szállott meg. Máriássy a várat ismét elzár-

ván, Asztalos kapitány vezérlete alatt újabban is egy mozgó csapatot küldött ki a Maros jobb partján nyugtalankodó oláh-ság megfélemezésére. A derék Asztalos, egész Soborsinig előre nyomult kisdud hadával, s nemcsak a felkelt oláh tömegeket szétverte; hanem Zámnál, hol egy elsánczolt tömeg egy Aradra intézett jelentékeny sószállítmányt elfoglalt, azt megszabadította, az ellenséget pedig sánczaikból kikergette. A sóval terhelt hajók szerencsésen leúsztak Aradra, hova, feladatának sükeres végeztével decz. 4-kén Asztalos is visszatért. Máriássy elébbi helyzetét elfoglalván, komolyabban gondolkodik a vár teljes elzárásáról, mi végre Új-Arad és a vár közt sánczokat kezdett ásatni, melyekkel a Maros egész kanyarodását átmetszvé, a várat elszigetelje. A hónap végén pedig' egy székely zászlóaljjal, a lengyel légióval Vysoczki alatt, s egy 12 fontos üteggel és négy bombamozsárral erősödvén, az eddig csak elzárolt várnak ostromához is készül e. Azon körülmény, hogy a várban egy század Don Minguel magyar gyalogság is létezett, melyről feltehető vala, hogy, ha alkalom nyílik, hadainkkal közreműködendik, s az összesen csak ezer főre menő őrség, mint néhány átszökött Don Miguel ezredbeli vitéz állítá, felette fáradt és kedvetlen, arra bírta Máriássyt, hogy egy éjjeli megrohanást kísértsen meg. A készülétek megtétetvén, decz. 3-kának éjjelén hadaink nagy csöndben a vár sánczaihoz értek; sőt az árkot is áthidalván, néhány csapat egészen a belső bástya alá nyomult, mielőtt azt az álomba merült őrség észrevette volna. Már csak a kézszen álló hágcsókat kell vala a falakhoz támasztani, hogy vitézeink azokon a belső várba juthassanak. Ekkor azonban néhányak elhamarkodott támadási kiáltása a várbelieket talpra állítá, kik aztán a sánczokban létező vitézeinket a bástyákról heves keresztűzbe fogván, visszavonulásra kényszerítették. Bár nagy zavarban, de végre csak sikerült kimenekülniök a sánczok tömkelegéből. A veszteség első pillanatra igen nagy-nak tartatott, mert miután virradni kezdett, sokan a golyózáppal daczolni nem mervén, a külső bástyák aljánál s a sán-

czok fordulatainál kerestek bűvő helyet, honnan csak a következő éjen szabadulhattak ki. A valóságos veszteség, ezeknek visszatérte után még mindig 51 emberre ment. Köztök volt Zikkó is, a 30-dik honvédszászlóalj őrnagya.

E merénylet miatt Máriássy utóbb sokfélekép gáncsolatott, hogy az erődítések kellő ismerete nélkül, egyedül csak a bástyákat állítólag jól ismert s kalauzul ajánlkozott Don Miguel ezredbeli közvitézek vezetésében bizakodva, s felette hiányos készüléttel indult meg a merényletre, mely annyi vitézeink életébe került. Felmelegítették ez alkalommal minden elébb elkövetett hibái is; különösen az, hogy minap Új-Aradnak elhirtelenkedett kiürítése által az ellenségnek alkalmat nyújtott magát élelmi szerekkel ellátnia, mi nélkül ez már kiéheztetett volna. Mindez végkép megsemmisítette Máriássyban a sereg bizodalját. A várbeliek a város bombázásával álltak boszút háborgattatásukért.

A magyar tábornak azonban még egy súlyos csapást kell vala szenvednie, mielőtt Máriássynak szintoly szerencsétlen, mint könnyelmű vezérletétől megszabadult. Deczember 14-kén Erdélyből hatszáz dragonyos és végvidéki gyalogság érkezett Lippa ála, s az ott talált csekély őrségünket Radnára szorította át. Ugyanakkor Leiningen tábornok mintegy másfél ezernyi rendes katonasággal s 16 ágyúval indult ki Temesvárról s az útjában felkeltett három négy ezernyi oláhsággal Hidegkuton állapotodott meg, hol aztán a Lippát megvett hadosztály lyal egyesült. Czélja Aradvárnak újabb ellátása volt élelmi szerekkel, mikben az már megint oly szükségét kezd vala szenvedni, hogy néhány nap óta lóhusra szorult. Leiningen nagy mennyiségű eleséget is hozott magával.

Közeledtének hírére Máriássy az Ó-Arad védelmére hátrahagyott békési nemzetőrségen kívül, egész seregét a Maros balpartjára átszállítván, Sz.-Miklósnál állítá harczrendbe. Az ellenség nem sokáig váratott magára s oly élénk tüzelést kezdett a helység mellett felhányt sánczokra, hogy azt az ott felállított székely zászlóalj ki nem állhatván, meg-

futamodott. A csoportonként szállongó székelyek a had többi részeinek bátorságát is megingatták. A 30-dik zászlóalj, mielőtt csak egy lövést is tett volna, rútul megfutott. Csak a debreczeni önkénytesek, a lengyel legio s a 27-dik honvédzászlóalj állta ki a tüzet egy ideig s fedte a futamlókat. De, látván, hogy az ellenség lovasságot s ágyúkat indít a híd felé, nehogy visszavonulásuk elmetszessék, utóbb ők is, a hídon alól lévő üres kompokon Ó-Aradra menekültek. A harcz alig tartott félóráig; a visszavonulás a legnagyobb rendetlenséggel ment végbe: katonák, honvédek, nemzetőrök s önkénytesek összezavarodva tolongtak át a hídon; sokan, hogy hamarabb menekülhessenek, a jéghideg vízbe ugorván, úszással törekedtek a túlpartra. A végetlen zavarnak közepette, melyben Máriássy maga is elvesztette fejét, csak Vysoczki, a lengyel legio nagyobb részével, és Asztalos Sándor kapitány, a tábori tisztek egyik legbátrabbika, volt képes egy maroknyi honvéddel, némi rendet tartani s fedezni a sereg hátát. Méltó dicséretet érdemel Kun József aradi nemzetőri tüzértiszt is, ki a hídfőnél felállított ágyúival az ellenség előnyomulását sikeresen megakadályozta. Egyébiránt a tüzérek e napon kiválólággal roszul viselték magukat: egy részök még a Pestről leküldött császári, nemzetiségökre nézve cseh tüzérek is, kétségkívül szándékosan, roszul lőttek; a kik pedig közölök szerét teheték, az ellenséghez át is szöktek. De e napon a honvédtüzérek sem teljesítették kötelességüket. Veszteségünk e szégyenletes csatában 40 halottból, 64 sebesültből, 150 fogolyból s három ágyúból állott. A császáriaknak a hídnál, Kun József ágy uja által elejtett néhány emberükön kívül alig volt egyéb veszteségök.

Csata közben a várbelik is kitörlést kísérlének meg Ó-Aradra; de az otthagyt békési nemzetőrök által visszaverettek; majd a házakat kezdek bombázni, melyekben aztán újabb nagy károkat okoztak. Temesmegye új aradi kaszárnyája is leromboltatott. A közvélemény a harcz szerencsétlenségét főleg a tiszteknek tulajdonította, kik a helyett, hogy

legénységeket a harciba vezették s jó példájukkal kitartásra bátorították volna, elsők voltak a megfutamlásban. Maga Máriássy is, nem ugyan bátorságát, de lélekjelenlétét s a kellő rendelkezések fonalát egészen elvesztette a csata alatt.

A várórség megint legalább két hónapra ellátatott élelmi s lőszerekkel; miben a temesváriak céljokat érven, deczember 17-kén visszatértek saját várukba. Berger ez alkalommal két napig s deczember 22-kén megint keményen lődözteté Ó-Aradot, mely ekkor három helyen lángba is borult. Arad mindinkább egy elpusztult város képét ölté magára. A kívándorlások, melyeknek szenvedéseit a tél ridegsége megkettőztető, már oly nagy mértékben történtek, hogy a pusztá utczákon, kivált melyek a Maros közelében feküdtek, csak itt ott lézenge a kormos vagy roskadozó házfalak közt egy-egy búsongó polgár. Csak a piacok s tágasabb utczák hemzsegetek fegyveres néptől. A polgárok távoztával az élelmi szerek ára nőttön növe, hallatlan magasságra emelkedett; mert a vidéki nép, mely a várost különben éllelmezi, félt a minden órán ágyúzással fenyegetett várost meglátogatni áruival.

A mieink, több napig az erős jégzajlástól is gátoltatván, csak deczemb. 25-kén szállák meg ismét Új-Aradot s zárták el a várat. Ekkor azonban már az elmozdított Máriássy helyét a tábornokká előléptetett Gál Miklós, nyugalmazott cs. kir. mórnökezzredes foglalta el a parancsnokságban. A vár elleni működéseinek elősegítésére ugyanekkor több nehéz ágyút s' öreg mozsarat küldött a kormány; mi aztán az ostrom rendszeres megkezdését is lehetővé tette. Az új vezér megválasztásában sem volt ugyan, mint alább látandjuk, sok szerencséje kormányunknak; mert Gál a hadtudományban ugyan nem járatlan, de ószerű formaságokhoz ragaszkodó, pedáns, tehetségtelen vezérnek tanúsította magát. De a Máriássy vezérlete által lehangolt, elkedvetlenített tábornok mégis örömmre s új reményekre ébreszté megjelenése.

A bánágnak az év vége felé még csak némi töredékei maradtak a magyar kormány rendelkezése alatt. Krassó megye

egészen a császáriak hatalma alatt állott, kivéve talán az egyetlen Szászabányát, mely még mindig érezte a közel j fekvő, hősics Fehértemplom hatalmának befolyását. Legépebb volt a hadaink által jobbára fedett Torontál, melynek csak széleit háborgatták a császáriak s felkelt szerbek. Temes ellenben szétdarabolt állapotban létezett. Maros melléki részén a knézi, lippai és új-aradi szerencsétlen csaták a népet elcsüggesztették, hangulatát mindinkább megrontották, a törvény tekintélyét megcsökkenték. Egy részről a verseczi magyar tábor, másról a temesvári őrség portyázásai közben a nép nem tudta, melyik félnek engedelmeskedjék. Ha ma az egyiknek hódolt, másnap az ellenfél büntető kezét érzi vala nyakán. A megyei bizottmány e zavarok közt is fentartá ugyan magát; de az összeköttetés szakadozottsága miatt székhelyét folyton változtatni kénytelen, majd Verseczen, majd Lippán, majd Új-Aradon s Német-Sz.-Péteren tartotta üléseit. A tisztviselők nagy része bujdosva, a várbeli dzsidásoktól üldöztetve folytatá terhes hivatalkodását. De napról napra szaporodott azon tisztviselők száma is, kik kerületeik s járasaiból kiszorítatván, javaikat elvesztvén, fő s albírákból honvédtisztekké lettek. A falusi jegyzők, csaknem kivétel nélkül alkotmányos érzelmű, hazafias szellemű egyének, legkínosabb helyzetben valának. Családapák, szegények, többen öregek is lévén, állomásaikról nem távozhattak. A megye tőlök engedelmességet kívánt rendeletei iránt; a község minden felmerült bajokért őket okozta; a barangoló várbeliek fogdosták s Temesvárra hurczolták őket.

Az oláhok, a katonaság által izgatván, pártolásában elbizakodván, a földesurak birtokaiban pusztításokat, föld- s jószágfoglalásokat követtek el; sok helytt a zsidó kalmárokkal is éreztették rablóvagyokat. Szécsány, Kétfél, Féregyház, Fűskút, Murány, Knéz s több más helyek durva kihágások és rablások színterévé lettek a várbeliek pártolása alatt. A rendbontás, erőszak, rablás mételye néhol még a német községekre is átragadt. Német-Remetén, a Laczkovics család bir-

tokában, a lakosok az uradalom épületeit feldúlták, gabonáját magok közt felosztották. A keresztesi, kiskfaludi és rétháti németek nyilvános országúton gyilkosságot követtek el Kövér Vincze, egykori főbíró személyén stb.

E zavarteljes állapotban a törvényes hatalom igyekezeteit nemcsak az ellenséges katonaság, hanem a várban polgári hatalmat bitorló Ambrózy-féle bizottmány is zsiszbasztá. A tisztviselők, kik ennyi veszélytől fenyegetve sem szüntek meg szolgálatukat a törvénynek szentelni, valóban, nagy érdemet szereztek magoknak, méltók, hogy emiékök azon vidéken sok időre s magában a történelemben is életben maradjon. A legszívósabb kitarásuak egyike volt Medveczky János, lippai főszolgabíró és Odor Samu szolgabíró, kik rendkívüli ügyességgel s bátorsággal tudták a várbeli katonaság előtt és háta mögött annak rendeleteit felforgatni, s a törvényes hatóság parancsainak érvényt szerezni. E hazafias önfeláldozás azonban még sem volt elég erős kapocs arra, hogy e tisztviselők s oly katonatisztek közt, minő volt Máriássy, egyetértést idézzen elő. Máriássy a maga elbizakodott, kellemetlen bánásmódját nem egyszer durvaságig s törvénysértésig fokozta. Ilyféle tettet követett el Temesmegye két jeles hivatalnoka, Murányi alispán és Vargha főszolgabíró ellen, december 8-kán, midőn báró Izdenczy János jószágainak kormányilag megrendelt zár alá vételét magának igényelvén, az ellenző főszolgabírót haragjában letartóztatni merészkedett. „Ily botrányt még a sárgafekete soldatesca sem tett soha irányunkban,” — úgymond az esetet feljelentő Radványi főbíró. Ez volt az alföldön az első eset, melyben magyar hadi tiszt részéről azon polgáriatlan szellem nyilatkozott, melyet később Görgey a feldunai tábor tisztjei közt majdnem általánossá tett, s mely aztán a haza veszedelmének okai közt nem utolsó helyet foglal el.

De ideje, hogy a Temesvár s Aradvár körüli harcokról visszatérjünk bács-bánsági főseregeink működéseinek elbeszélésére.

Mióta a szerbek támadó munkálatai október 13. és 14-én Ó- és Török-Becsénél oly fényesen visszaverettek, a megrémült szerbek sokáig nyugton maradtak táboraikban. A verbászi és becskerekai magyar táborokban ia ez idő tájon sok készület, de munkálkodás kevés történt. Pedig az ideiglenes középponti kormány soha sem várta nyugtalanabban a szerb lázadásnak valahára elnyomását, mint épen ez időben. Mióta Windischgrätz Bécsset meghódította és összes hadaival Magyarországot fenyegette, a hazára nézve életkérdéssé lett a Bácskában és Bánságban létező seregeink nagyobb részét mi hamarabb Pozsony felé indítani. A kormány tehát, midőn reményeit az alvidéki háborúknak gyors és eldöntő győzelem általi bevégezése iránt mindinkább enyészni látá, hogy a sereget onnan kivonhassa, a szerbekkel békealkudozásra kívánt lépni, megadni szándékozván nekik minden engedményt, mi csak az ország feldarabolása nélkül megadható vala.

E békeszerzési kísérletek töltötték be november nagyobb részét. A békefeltételeket, melyek Klapka György őrnagy által küldettek le Beöthy és Vukovics kormánybiztosokhoz, a következő pontokban határozta meg a honvédelmi bizottmány:

1. Általános bűnbocsánat a fellázadt szerbeknek.
2. Mindazon személy- s birtokszabadságok s jogok élvezetének újabb biztosítása, melyek az aprili törvényekben az ország minden polgárainak, különbség nélkül a nyelvre és vallásra nézve, megadattak.
3. Az ország egész területén, a kapcsolt részekben s végvidéken szintúgy, biztosítása minden nemzetiségnek és saját nyelvök használatának egyházi, iskolai és községi ügyekben s életben.
4. Biztosítása annak, miszerint a szerbek a hatóságokhoz, sőt magához a középponti kormányhoz is minden folyamodásokat s községi jelentéseket saját nyelvökön szerkeszthesse- nek, hasonló nyelven nyerendvén a hatóságok és kormány választát is. Ugyanazon nyelven fognak köztök a törvények

is kihirdettetni. Szlavóniával a kormány a magyar mellett a szlavyon nyelvet is használandja levelezéseiben.

5. A görög n. e. egyház az állam ótalma alatt álland, s annak kedvezéseiben a többi vallásokkal egyaránt részesülend. Egyházi, s iskolai ügyeiket évenkénti congressusaikon tetszésök szerint szabályozhatják s kezelhetik. Patriarchát szabadon választhatnak, kit a kormány mindenkor megerősítend s méltóságához képest annak az országgyűlésen az ország primása után adand ülést.

6. A szerb nemzet a maga igazgatására vajdát nyere, s az országgyűlés minden további kívánataikat s kérelmeiket is méltánylandja.

7. Ha a végvidék a maga jelen állapotát nyomasztónak tekinti, a kormány hajlandó a fennálló katonagyarmati rendszert eltörölni. Ha pedig azt megtartani óhajtják, a már kihirdetett engedmények a robot eltörlésére, a birtok tulajdonára, feloszthatására, szabad költözésre, a kereskedés, ipar, tudományok szabad üzletére nézve megerősítetnek; a katonatisztek előléptetésében gyermekeikre nézve különös figyelem biztosítatik.

E békefeltételek a szerbeknek minden előbbi kívánataikat magokban foglalták azon egyen kívül, hogy a szerbek az ország kebeléből kimetszett s elkülönzött saját államterülettel bírjanak, mi az ország feldarabolását vonta volna maga után.

E feltételeket a bácsi kormánybiztos, Beöthy, a péterváradai főhadai kormányzó, Blagoevics altábornagy által Rajasicscsal, Vukovics bánági kormánybiztos pedig a becskerei tábor akkori helyettes vezére, Vetter tábornok által a Tomasovácson szállásoló Knicsaninnal mindjárt közölte. „Jobbnak láttam volna — így ír a tárgyról nov. 18-kán Beöthy, hogy a szerbek küldöttei bevárassanak; de mivel a honvédelmi bizottmány jelszava: „minden áron pacificálni”, formalitásokhoz nem ragaszkodom; s ezért jónak láttam az alkudozást is német nyelven folytatni.”

A Bánságban eleinte csillámlott némi reménysugár a békealku sikerülte iránt. Tomassovácson Knicsanin s kik körülválának, a föltételekkel hozzájuk küldött Hankovics György bihari nemzetőrkapitányt barátságosan fogadták s a béke óhajtságának sok jeleit mutatták. De az eldöntés hatalma Rajasics kezében volt, s az udvari reactiohoz szövetkezett, ravasz, nagyravágyó főpap nem volt hajlandó a kibékülésre. Blagoevicshez mindenek előtt oly értelmű levelet intézett, hogy, bár az alkudozástól nem idegen, a magyar kormánnyal mind addig nem léphet értekezletbe, míg az ellene hozott határozat vissza nem vétetik s érseki hivatalába visszahelyezettnek nem nyilvánítatik. Pár nap múlva Knicsanin a békefeltételekre is közüli a patriarcha válaszát a seregvezérek s kormánybiztosokkal. A hangulat azonban, mely e választ átlengé, ellenséges sőt gúnyos volt. Szemére hányja a magyar kormánynak, hogy nem áttall vele alkuba lépni, holott előbb általa honárulónak s hivatalvesztettnek jelentetett. Magokra a feltételekre is méltatlan észrevételeket irt: a szerbek, úgymond, a császártól várják nemzeti létezők biztosítását, kinek tántoríthatlan hívei, s ki őket leiraitaiban óvá a magyarokkal való kibéküléstől. Ő tehát nem fog akkor békealkuba bocsátkozni, midőn a diadalmas Windischgratz százezer emberrel közeledik Pest felé, hogy a forradalom hydrájának fejét letapossa.

Megfontolva Rajasics e válaszát a magyar kormány áldozatteljes feltételeire: lehet-e még állítani, hogy ő a szerbek szabadsága és nemzetisége végett szította fel s vezette a szerbek lázadását? A magyar kormány oly messze ment engedményeiben, hogy a szerb nemzet, azokat elfogadván, majdnem státust in statu képezett volna Magyarországbán; hiszen még azon, az egész országot érdeklő kérdést is, megtartassék-e a végvidék katonagyarmati szerkezete, az ő eldöntésöktől függeszté föl! És teljes meggyőződéssel állítjuk, a honvédelmi bizottmány az ország akkori vészteljes helyzetében még az ajánlott engedményeken is túl megy. ha Rajasics az oda nyúj-

tott baráti kezét elfogadva, őszintén kíván vala alkudozni. A háború után többször mondatott, s talán mondatik máiglan is a bécsi kormánytól rászédett s azon bűnökért, hogy üdvöket, szabadságukat egy kényuralmi hajlamú párt Ígéreteire építették, utóbb szinte eléggé bűnhődött szerbektől, hogy az országgyűlésnek a nemzetiségi szabadság iránt Szegeden alkotott határozata már későn jött. De ezen békefeltételekből nem világlik-e ki, hogy a mi Szegeden törvénynyé lett, az már 1848-ki novemberben megajánltatott a szerbeknek?

A magyar ügy kezelői Rajasics levelének vétele után teljesen meggyőződtek a kibékülési kísérletek sikeretlenségéről. „Rajasicscsal — úgymond Beöthy nov. 28-kán Vukovicshoz irt levelében — Rajasicscsal nem boldogulunk. Szerencsét kellene próbálni Vucsicsnál (a szerbországi miniszternél). Megkísértem a népet Rajasics ferde cselekvéseiről felvilágosítani; de ettől sem várok sok jót.” — És valóban nem is lehetett jót várni tőle s nagy részétől azoknak, kik a szerb népet igazgatták. Ők nem a szerbek szabadságát, hanem rosszul értett önhasznukat hordták szívökön; Ők nem a népszabadság és jóllét harcosai, hanem annak álarcza alatt alázatos, engedelmes szolgálói valának a reactionak, mely ármányos törekvéseinek azon célzt tűzte ki, hogy addig folyjon a két nemzet közti vérontás, míg, mind kettőnek kimerülte után, ő tehesse a kényuralom jármát mind a kettő nyakára.

Egyébiránt, a szerb lázadás vezérei már most sem valának teljesen megalégedve a dolgok állásával. Temesvár s Aradvár elszakadását kedvezőnek látták ugyan magokra nézve hadi tekintetben, minthogy a magyarok ellenségei bennök szaporodván, ezek, erejüket megosztani kénytelenek, ellenök nem működhetek többé oly hatalommal. De más részről sajnosán érezték a császári vezérek által csonkíttatni személyes hatalmukat. Kivált a hatalomra vágyó, hiú Rajasicsnak e tekintetben igen meggyűlt a baja Rukavina temesvári vezérrel. Rajasics azon várban is, mint a tervök szerint kimérendő vajdaság létrészében, főhatóságot kívánt gyakorolni.

Rukavina ellenben semmitől nem óvakodott annyira, mint a patriarcha ebbeli követeléseinek megismerésétől; sőt, Rajasics nagy bosszúságára, mind parancsolóbb hangon kezdett szólani a főodborhoz.

Ez annyival érzékenyebben hatott a becsszomjas főpapra, minthogy ő még a vajda kineveztetése után is maga kívánta gyakorolni s ravasz fogásai által gyakorolta is az igazgatási főhatalmat. Suplikáczi vajda irányában ezt nem volt nehéz elérnie. A katonai fegyben megvénült, az udvar iránt engedelmességgel viseltető tábornok e pünkösdi királyságát maga sem tartván nagyra, jobbára a végvidéken időzék, s majdnem kizárólag abban fáradozott, hogy a népet a császári parancsok iránt elébbi vak engedelmességére térítse vissza s a felbomlott végvidéki katonai szerkezetet állítsa helyre. Több baja volt a hatalmára féltékeny főpapnak Sztratimirovicssal, a főodbor elnökével, s a felkelésnek kétségkívül legjelesebb emberével. De őt is sikerült végre azon tiszteletteljes ürügy alatt, hogy Bécsben a hadi költségekre pénzt szerezzen, s a vajdaságnak a karlóczai gyűlésen kijelölt határok közti hivatalos megismertetését kieszközölje, eltávolítani. Mellesleg megérintve, a szerb kincstár ez időben nagyon szűk állapotban létezett, úgy annyira, hogy míg a Bécsből kért pénzsegély megérkeznék, Rajasics azt a szerbországi kormánytól is szorgalmazott. A szerb fejedelem, nehogy a kérelemnek a közpénztárból való teljesítése által magát a küludvarok ügynökei előtt, kik folyton semlegességet sürgetének, compromittálja, végre úgy közleté a dolgot, hogy nem a köz, hanem személyes pénztárból küldött Karlóczára tizenkét ezer forintot, s a magán segélygyűjtést az országban is megengedte.

Azonban Sztratimirovics ügykezetei Bécsben és Olmützben sokáig eredménytelenek maradtak; a német minisztérium huzavonása csaknem végkép kimerítette türelmét, s hazatéréssel fenyegetődött, ha ügyét tárgyalni mégis késnének. Az osztrák minisztérium ezen eljárása otthon is nagy elégületlenséget ébresztett a szerbek közt. Karlóczán

támadt is egy párt, mely Knicsaninnal egyetértve, hajlamot mutatott a magyar kormányval való békealkudozásra. Sztratimirovics természetesen nem mulasztá el azt azonnal tudatni a minisztériummal s magáról az egészen más véleményben lévő patriarcháról is, kit különben személyesen gyűlölt, oly értelemben szólam, mintha a kibékülést szinte óhajtáná.

A csselfogás nem tévesztő el hatását. Az udvar, mihelyt a magyar kormány békekísérleteiről értesült, azonnal sietett elejét venni a békehajlamnak: Sztratimirovicsot a szerb ügy mennél előbbi tárgyalásának ígéretei által csilapítá le, a patriarchához pedig, hűségének szilárdítása végett, nov. 14-kéről következő császári kéziratot bocsátott: „Midőn Kossuth Lajos és társai áruló működése Magyarországon egész a lázadásig emelkedett, s én királyi kötelességemnek tartottam, e párttűtő fegyveres hatalommal elnyomni, hogy hű népemnek békés, alkotmányos létet biztosítsak, Magyarország azon lakosainak, kik az Ön egyházi hatósága alatt állnak, hűségétől elvárom, hogy azon párttal minden közlekedéstől tartózkodni fognak s a rend helyreállításában a Windischgrätz herczeg alatt létező seregemet gyámolítandják. Az Ön hűségéről pedig felteszem, hogy befolyását a szükségtelen elnyomások s bánalmak ellen s minden kegyetlenkedés elkerülésére fordítandja; s így atyai szívem azon kívánságának, hogy a békés állapot helyreállíttassák, melyben szerb alattvalóim méltányos kívánatainak is eleget tehessek, teljesültét előmozdítandja.”

Rajasicsra a császári leirat kétféle, egymással ellenkező benyomást tőn: hízelgett hiúságának, a mennyiben hűségének s befolyásának oly nagy fontosságot tulajdonított; de egyszersemind, mint minden bűnös, midőn palástolni óhajtott tényre emlékeztetik, boszantva érezte magát a kegyetlenkedések mellőzését szívére kötő intés által. S e boszúságot eléggé ki is fejezte a bécsi kormányhoz intézett válaszfeliratában, csakhogy azt inkább a szerb igények megismerésének hosszú halogatása miatt, hivatalos patriarchai s népkormány-

zói mint személyes neheztelés alakjában öntötte ki. „A politikai változás Magyarországon — úgymond egyebek közt — és az összes birodalomban minden népeknek adott szabadságot, csak a szerbeknek nem, és a végvidék, a májusban kelt kir. kézirat által a magyarok önkénye alá vettetett. Különös, hogy a bécsi kormány szívére nem veszi, miként törekednek a magyarok kiirtani a szerbeket, s mily borzasztólag kegyetlenkednek ellenök. Az „ő tekintélyének csökkenése e vészteljes időben az összes birodalomnak kárára válhatik; és mind e mellett sincs még megsemmítve a magyar minisztérium kiadványa, melyben ő hivatalától megfosztatik. Ha a szerbek kívánatainak teljesítése Bécsben halasztatik, ő akarátja ellen is kénytelen leend engedni a közkíváratnak, s békealkura lépni a magyarokkal; mi, ha megtörténnék, ezeknek kétszeres nyereségére válandana: szövetséget nyernének a szerbek részéről, erejüket pedig a császári hadak ellen öszpontosíthatnák. Figyelmezteti a bécsi kormányt arra is, hogy a bán seregének fele görög nem egyesült vallású népből áll, kik hasonlókép befejezettnek tekintenek a háborút, mihelyt a szerbek és magyarok közt béke létesülne.”

A bécsi kormány azonban nem sokat gondolt a patriarcha fennhéjázó, majdnem fenyegető hangjával, mihelyt értesült, Hogy ő a magyarok részéről tett békeajánlatot visszavetette: megelégedett az ő cselekvésével, s a gyűlöletet az egymással harczban lévő nemzetek közt tovább is szítogatta, jól tudván, hogy mihelyt Magyarország meg leend hódoltatva, a hiú főpap is tüstént alázatossá válandik. Aszintoly együgyű, mint ravasz patriarcha nem látta át, hogy maga azon tény, miszerint oly fénhangon merhet a bécsi kormányhoz szólani, nem az ő s a szerb lázadás érdeméből ered, hanem azon hatalomnak eredménye, melyet Magyarország az udvari reactio ellen kifejtett. Egy évvel később, midőn megfosztva minden világi befolyástól, s a bécsi kormány gyanakodó szeme által kísérve, Karlóczán, szűk érseki körében, fájlalható reményei meghíúsultát, valahára elég oka lőn tetteit megbánnia.

És valóban, mily fény, mily dicsőség szállott volna reá a fel szabadult közhazában, ha a magyar kormánynak kibékülésre nyújtott kezét elfogadja, s azáltal nemcsak a haza, hanem, saját szavai szerint, „a szerbek közkívánatát is teljesíti” s azon nagy következményű tény főszközlője leend vala, hogy a szerbek a magyarokkal együtt barcoljanak a közös haza alkotmányos szabadságának s önállásának megvédésében! De, fájdalom, ő e helyett főpapi méltóságát lealázó módon csak az udvar kegyeit vadászta; szemtelen hazugságokkal, minő például az, hogy a magyarok a szerb nép kiirtására törekednek, úgy ekézett meggyőzni a magyarok elleni gyűlöletéről a bécsi udvart, s vakítani a népet olyannyira, hogy az egy századok óta kényuralomra törekvő udvarban szabadsága támaszát, egy közös szabadságért harcoló nemzetben s népies alkotmányában pedig ellenségét látná!

A bécsi minisztérium ez idő szerint még tanácsosnak látta kímélni a hatalom- és becsszomjas patriarcha hiúságát, s említett feliratára adott válaszában biztosította őt, miképen ő felsége sokkal inkább méltányolja az ő magas érdemeit, a vajda kitűnő szolgálatait s a szerbek hűségét, semhogy akár küldöttségek akár feliratokban felterjesztett kérelmek kívánatnának arra, hogy mindnyájan méltó jutalmokat vegyék. E jutalom december 15-kén adatott meg Ferencz József azon leirata által, melyben a patriarcha s a vajda választása megerősített; többi kívánataikra nézve azonban csak azon ígéretet vette vala az ifjú császártól, hogy belső nemzeti igazgatást majd a háború bevégezte után adand nekik az egyenjogúság alapján.

A választások e megerősítésének kézhezvételét Suplikácز vajda már nem élte meg, épen a leirat kelte napján halálozván meg Pancsován. A patriarcha őt a lehető legnagyobb fényvel temette el a krussedoli monostorban. A fővezérlet Suplikácز halála után, a közvélemény szerint is, méltán a népszerú Sztratimirovics igényelte; de a ravasz főpap, félvén az ő népszerűségétől s nemzetiesb irányától, a vezérletet Theo-

dorovics, császári tábornokra bízta. Ez idő óta a szerb sereg, kivéve a Knicsanin alatt létező szervián segélyhadat, mindinkább elvesztette nemzeti önállóságát; császári tisztek, nem csak a végvidékből, hanem más ezredekből is, nyerték benne a legjobb alkalmazásokat; maga a sereg, egészen a végvidéki rendszer szabályai szerint szerveztetett; s a vezényletben herceg Windischgrätz utasításai lőnek kötelezők. Rajasics el nem fojtható aggodalommal tapasztalta, hogy a hatalom főeszközének, a fegyveres erőnek igazgatása mindinkább kisikamlik kezeiből, s még féltékenyebb lőn főnöki tekintélyére.

Időközben Sztratimirovics is megérkezett Bécsből s népszerűségére és a főodbor pártolására támaszkodva, magának követelte a fővezérletet. De Rajasics ép e népszerűség miatt még inkább tartott tőle, mint Theodorovicstól; s egy hadosztály vezérletét sem akarta reábízni. A főodbor, alelnökének jelenléte által felbátorodva, nem csak neki köszönetet szavazott nemzete iránti érdemeiért, hanem Rajasicshoz is egy igen erélyes feliratot intézett, egyebek közt felszólítván őt, hogy Zimonyból, hol egy idő óta tartózkodók, Karlóczára térjen vissza, s a körülmények által szükségessé lett nemzeti gyűlést hívja egybe; önkényes igazgatását pedig alkotmányos korlátok közé szorítsa, vagy ha arra nem hajlandó, végkép mondjon le az igazgatásról, Rajasics jól tudván, honnan ered a főodbor e bátorsága, Sztratimirovicsot árulással vádolta, ellene elfogatási parancsot bocsátott ki, s a papság, a tisztviselők és császári érzelmű tisztekre támaszkodva, december 23-kán oly rendeletet hirdetett ki, miszerint a személye ellen elkövetett sérelmeket is az árulás bűnei közé sorozza. Sztratimirovics ellenben a főodbor, a sereg és az ifjúság pártolásában bizakodva, azontúl sem szűnt meg daczolni a patriarchával.

A békealkudozások sikertelenek maradván, a háború, mely, a keletiebb részeket kivéve, egy időre mindenütt felfüggesztetett, újra megkezdődött. Az ellenséges erők ez időben következő számban álltak egymás ellenében:

1) Bánságban: Nagy-Becskereken 6 zászlóalj, 9 lovas század s 30 ágyú; Verseczen, Fehértemplomban Damjanics és Asbóth alatt 5 zászlóalj, 3 lovas század és 30 ágyú; Nagy Sándor alatt 2 század gyalogság, ugyanannyi lovasság 4 ágyúval; és a táborok közt felosztva 3—4 ezernyi nemzetőrség.

A szerbeknek az alibunári, tomassováczi és pancsovai táborában összesen mintegy 12,000 gyalog s 500 lovas létezett, 80 ágyúval, ide nem értve a temesvári várőrséget, mely 4000 gyalogból, 1000 lovasból, — s a végvidéki rendes hadat, mely 4000 fegyveresből állott.

2) Bácskában: a magyarok becsei, verbászi, kis- és ó-kéri táboraiban létezett 14 zászlóalj, 18 huszárszázad s 40 ágyú. Ellenben a szerbek, sz.-tamási, földvári, turiai, római, sánczi, titeli táboraikban mintegy 10,000 fegyverest, Karlóczán, Kameniczon és Zimonyban pedig 6000 főnyi tartalékot számítottak. Mind a két vidéken, összesen: a magyarok, a péterváradai őrséggel együtt, 29 zászlóaljat, 34 század lovasságot, mi mintegy 28 ezer embert s 3600 lovat tőn, és 104 ágyút állíthattak az ellenség elébe; míg a temesváriak, vég vidékiek és szerbek 36—40 ezer fegyveressel s legalább kétszáz ágyúval folytatták a háborút. A törökországi szerviánok e számnak mintegy negyed részét tették.

Míg a szerbekkel a békealkudozás tartott, a becskerekai tábor, melyben Kiss Ernő tábornok távolléte alatt Vetter tábornok vezérkedett, az utak járhatlansága miatt is, teljes tétlenségben maradt. A verseczi tábor mindazáltal ez idő alatt sem szüntette meg végkép munkálatait. Mióta a temesvári őrség Csákovát megszállotta, hadaink nagy része itt, nehogy a császáriaktól meglepessék, a temesvári országuton szabad ég alatt tölte az éjeket.

November 1-jén e táborban Damjanics János alezredes vette át a vezényletet, a 3-ik honvédzászlóalj három századát, s 370 lovas nemzetőrt s két ágyút hozván magával a tábor erősítésére, mely pár nap múlva még 450 vásárhelyi lovas és

400 csongrádi gyalog nemzetőrrel is szaporodott. Az erélyes vezér azonnal a legnagyobb rendet s fegyelmet hozta be a seregbe; előtte mindenki félt akár hazafiúi buzgalmában habozónak, akár kötelessége teljesítésében hanyagnak látszatni. November 2-kán egy dzsidás csapat nagy oláh néptömegtől kísértetve, indult meg Versecz felé Csákovárról; de már Vojtekről visszahúzódott elébbi állomására. Damjanics a temesváriak ezen óvatosságából meggyőződván, hogy azok magokat gyöngéeknek tartják s Versecz általok nem fog háborgattatni, november 9-kén a 9-dik honvédzászlóalj két, a harmadiknak egy századával, fél század Württemberg-huszárral s a Rózsa Sándor-féle száz főnyi lovas csapattal Strázsa (Lagerdorf) felé indult, honnan a szerbek a Versecz és Fehértemplom közti összeköttetést megnehezítették. E helyet két várda, három ágyú és 1200 jól fegyverzett ember védte. A szerbek a magyar sereg közeledtekor erősen kezdenek ágyúzni; de a Freudenreich főhadnagy által vezérelt tüzeink ágyúikat hamar elnémíták. Majd heves harcz kezdődött kézfegyverrel. Tiszteink itt a példájával is ösztönző erélyes vezér alatt sok hős tettet vittek végbe. Legkitünőbb volt közöttök a félszemű Földváry Károly kapitány, ki honvédéi élén első tört be a helységbe. A két század vörös sapkás — így nevezték fővegőkről a 9-dik zászlóaljat — oroszláni bátorsággal harczolt. A szerbek végre makacs ellentállás után kénytelenek voltak engedni a magyarok heves rohamainak; s midőn a faluból a Karas folyóhoz hátráltak, a soraikba halált és rettegést hozó husároktól vétettek üzőbe, míg nem rendetlen futásban teljesen szétszórtak. Lagerdorf felgyújtatott, a várda és sánczok leromboltak. A diadal azonban érzékeny veszteséggel lőn megvásárolva. A közlegénységből ugyan alig estek el és sebesültek meg összesen húszan; a tisztek közül azonban, kik ez nap vetélkedtek hősicstettekben, a derék huszárhadnagy Resser s a szép reményű Fáy Gyula esett áldozatul. A tiszteken kívül Damjanics még különösen Parcsetics Zsigmond nemzetőri őrnagyot, ki alatt lova is lelövetett,

Damaszkin főbíró, ki egy maroknyi önkénytescsapatot vitézül vezényelt, és Rózsa Sándort csapat jávai együtt méltatta dicséretre. Beszélték, hogy Rózsa, ki e csatában Parcsetics rendeletei alá volt helyezve, egy maga tizenkét szerbet vágott le.

Ez sok éven át a szegedi pusztákon űzött rablásairól nagy hírben állott egyén a honvédelmi bizottmánytól bűnbocsánat feltétele alatt, engedelmet kért egy fegyveres csapat alakítására. Az engedély, többek ellenmondása daczára, Kossuthtól végre megadatott, a bűnbocsánat hadi érdemeitől függesztetvén fel. Rózsa Sándor ennek következtében esongrád- és csanádmegyei pásztorok- és csikósokból száz embert, erős, bátor, szép legényeket gyűjtött össze s őket, mind lóháton, a becskerei táborba vezette. A kormánybiztos hiányos fegyverzetüket kiegészítetvén, őket a verseczi táborba küldötte, épen midőn a lagerdorfi hadjárat volt készülöben.

A mily rendkívüli csekély volt ez ütközetben a magyarok vesztesége, oly aránytalan, mondhatni a bámulatig nagy volt a szerbeké. Legtöbbet szenvedtek a vörös sapkásoktól, kik tisztök, a kedvelt Fáj Gyula eleste miatti elkeseredésükben dühösen vágták s lőtték a már legyőzött szerbeket is. Hivatalos összeszámítás szerint 673 szerb hullája ásatott el. Azonkívül a Karas folyóban is sokan elvesztek, kiknek hulláit a víz Palánkán vetette ki partjaira. Foglyul hetvenen vitettek be Verseczre. Az elfoglalt két ágyún és egy löszertárszekéren kívül Rózsa Sándor sok marhát, lovat, juhot is hajtott be csapatjával a táborba. Ő e csata után méltán gyanút ébresztett régi hajlamainak megújulása iránt, s aggályos kétkedéstarról, vájjon azon haszon, melyet fegyveres szolgálatával tehet, felér-e azon erkölcsi kárral, mely ily bűnbe merült ember megkegyelmezéséből származik? — Lagerdorf bevétele napján még két más helység, Perta és Oresicza is, melyek lakosai a keresztülvonuló magyar seregre löttek, hamuvá tétetett.

Damjanics e diadal után a parancsnokságot ideiglen Kiss Pálra, a vörös sapkások őrnagyára bízván, Becskerekre uta-

zott, a további teendők iránt a fővezérrel értekezendő. Vetter tábornok itt megütközését jelentette ki azon kegyetlenségek miatt, melyeket hadának a lagerdorfi ütközetben hír szerint engedett. Damjanics tagadta, hogy az ellenségen több kegyetlenség követtetett el, mint mennyit a háború természete szükségessé teszen. A két főnök közt e vitában meghasonlás támadt, melynek következései, miként látandjuk, a háború későbbi szakára ie ártalmasán hatottak, Damjanics által azontúl minden elkövettetvén, hogy Vetter lehetlenné válják a fővezérletben.

A lagerdorfi győzedelem óta a verseczi tábornak Zichyfalván tanyázó előőrsei s a 4000 embert és 9 ágyút számláló alibunári szerb tábor előőrsei majdnem minden nap csatáztak egymással. De, bár táborunk a császáriak és szerbek elnyomulását mindenfelől sikeresen meggátolta, azt még sem eszközölheté, hogy az oldalt fekvő helységek ne nyugtalaníttassanak. Különösen Rittberg, derék magyar helység, vonta magára húsége által boszújokat. Egy ízben egy csapat dzsidás és blazsavaí oláh a helységre törvén, több előkelő gazdát s tiz odamenekült megyei hajdút fogtak el, s ez utóbbiakból néhányat agyon is vertek. Hasonlókép Gilád oláh község előjárói s lelkészei is várfogságra hurczoltattak. E portyázások meggátlása végett Parcsetics őrnagy a környékbeli magyar helységek lakosaiból egy mozgó hadat alakított s azzal Temes megye belsejébe nyomult. Ha e csapatot rendes had is támogatja, a temesváriak délkeletről is szintúgy korlátoltathattak volna, mint az éjszaknyugatról Nagy Sándor által eszközöltetett. De, miután a császáriak Rittberget nagyobb erővel megszállták, Parcsetics kénytelen lón Verseczre visszavonulni. A szerbek hasonlókép folytatták, jobbára iszonyatos kegyetlenségekkel szennyezett kalandozásait. November 20-kán Vojvodinczen, a derék községbirót Vúja Maximot, ki becsületessége, ügyessége s bátorsága által a hazai ügynek az egész környéken hasznos szolgálatot tett, külsejére pedig a vidéken a legszebb oláh férfiú volt, meg-

kötözték, az országútra hurczolták, s ott kínzások közt fejezték le.

Damjanics a lagerdorfi győzelem után magát minden megtámadtatás ellen fedve látván, a bányakerület biztosítása végett Asbóth Lajosnak Oraviczán tanyázó hat száz főnyi csapatát három gyalog s egy lovas századdal szaporítá. Asbóth, ekként megerősítettvén, a császáriak által nov. 3-kán elfoglalt Bogsánt, honnan két bányahivatalnokot fogságba vittek, szándékozott visszavenni, s az ott tanyázó 50 dzsidást, 300 karánsebesi katonát s ugyanannyi fegyveres parasztot, ha lehet, fogolylyá tenni. Indulását e végett titokban rendezte el. De a császáriak mind a mellett is idején észrevették őt s Bogsánból még Asbóth megérkezte előtt kitakarodtak. Damjanics az ellenség ezen megmenekültét Asbóth hiányos intézkedéseinek tulajdonítván, a küldött segélyt haragjában visszarendelte; miből aztán szinte meghasonlás támadt a két főnök között.

A császáriak erről értesülvén, Bogsánt visszafoglalni kívánták; s Appel tábornok Prebul helységben elegendő erőt gyűjtvén, nov. 14-kén levél által szólítá fel Asbóthot, „ürítse ki tálnyomó ereje előtt a várost s ne okozzon vérontást, az ő czélja nem más lévén, mint a rendet fentartani s a birtokosoknak a felingerűit parasztok ellen ótalmat nyújtani.” Asbóth a felhívásra tagadólag válaszolt, egyszersmind pedig Verseezre is jelentést tón a Bogsánt fenyegető veszélyről. Kiss Pál, Damjanics távolléte alatt, azonnal küldött is két század honvédet s egy ágyút segedelmére; de az már későn érkezett. Appel a következő napon négy század végvidéki katonával s mintegy 2000 főnyi oláh csoporttal támadta meg a csak száz honvédtől s 350 nemzetőrtől védett várost. Asbóth azonban e maroknyi néppel is oly vitézül védte magát, s ágyúival az ellenség soraiban annyi kárt tett, hogy az este felé, huszonhat halottat és sebesültet vesztvén, a város alul visszavonult. A mieink vesztesége mintegy 15 halottból és sebesültből állott; az elsők közt találatott Bónis, az erdélyi

honvédek hadnagya. A harcz alatt Bogsán egy része porrá égett.

A császáriak a Bogsánnál szenvedett kudarczot más nap Rezsiczán, jelentékeny vasgyárakkal bíró bányahelyen, szándékoztak megbőszülni. Dada császári kapitány két század végvidéki katonával s egy pár ezernyi felizgatott ohlával támadta meg a városkát, melyben Székelyi kapitány csak egy század honvéddel tanyázott. Mihelyt azonban a harcz megkezdődött, melyet a honvédek csekély számuk daczára is elfogadtak, a közel 400 főnyi helybeli nemzetőrség, bányaműhelyeit azonnal elhagyván, a honvédekhez csatlakozott; s az így egyesült erő az ellenséget vitézül visszaverte.

Asbóth alig pihente ki november 15-kei csatáját, már is egy kirándulást tervezett. Ezeres oláh helység ellen, melynek lakossága már több ízben s a nevezett napon is tanúsítá rosz érzelmeit: a császáriak által rendezett oláh népfelkelésekben tanyául szolgált, a magyar tábor körül kémkedett s árulkodott, hazafias lelkű jegyzőjét megölte stb. Ezen ellenséges község megbüntetését Asbóth Rózsa Sándorra bízta, ki a lagerdorfi ütközet után magát az ellene emelt vádaktól kitisztítá s időközben a honvédelmi bizottmánytól ígért kegyelmet is megnyerte. Parcsetics őrnagy most is a csapat mellett volt ugyan, hogy azt a hadi fegyelem féke alatt tartsa; de úgy történt, hogy az ezeresi kirándulásra Rózsa Sándor egyedül küldetett a csapatából kiválasztott negyven emberével. Asbóth azon utasítást adta neki, hogy csak a karhatalom működésére szorítkozzék, a helység lakosait fegyverezze le, a gyanúsakat fogja be stb; de azontúl ok nélkül semmi hantáimat ne kövessen el rajtok. Szép alkalom nyílt Rózsa előtt megmutatnia, hogy miután a polgári társaságba a bűnbocsánat által visszahelyeztetett, a törvény és felsőbbség iránti pontos engedelmissége által azt megérdemleni is tudja. Azonban, ő most is a régi rabló volt, s az alkalmat elébbi életmódjának nagyban folytatására fordította; bár a lakosság nagy része, jöttéről értesülvén, a helységből szétfutamlott, a hátra-

maradtakon mégis iszonyú gyilkosságokat s rablásokat követett el. „Jóllehet — így ír róla jelentésében Asbóth — a legszigorúbban meghagytam neki s embereinek, hogy ártatlanokat ne bántsanak, ők mégis harminczhat embert öltek meg.” Egyéb kihágásaik közt a templomból kihordott egyházi ruhákba öltöztek, a papot miseruhájában lóra ültették s a falun keresztül kergették stb. Végre, a dúlásba elfáradva, záskmánnyal rakottan tértek vissza Bogsánba. Ekként benne lévén ismét szokott foglalkodásaik üzésében, a szomszéd helységeket is kirablották. „E zsvány csapat — így szól jelentésében Parcsetics őrnagy — rémületbe hozta az egész vidéket. Egy felül ők, más felül az ellenség pusztítanak, s miután most úgy is haza kívánkoznak, a csapat elosztatásáról kell gondoskodni.” Graentzenstein pedig hivatalosan kérte a kormánybiztost, hogy mentse meg a vidéket ezen „átkos segítségtől.”

Rózsa Sándor csapatja tehát elbocsáttatott, mely miután a pásztorok és csikósok a karácsony számadásra haza kívánkoztak, úgy sem lett volna többé jó módjával együtt tartható. Az ezeresi kihágásokért azonban méltán maga Asbóth is gáncsolandó, hogy a hol mérséklet kívántatott, oda épen a gyanús Rózsa Sándort szemelte ki.

A bányakerület azonban Appelnek Bogsán alóli visszaveretése után sem örvendhetett békének. A temesvári katonaság mind maga oly sűrűn portyázott, mind a fellázított oláhok annyira nyugtalankodtak, hogy Asbóth Bogsánból majdnem naponként kénytelen volt kirándulásokat tenni az ellenség megfenyítésére. De bár azokban majdnem kivétel nélkül győzedelmet nyert, működése mégis eredménytelen maradt; mert a mint ő csapatjaival Bogsánba és Resiczára visszahúzódt, az ellenség elébbi állomásait ismét elfoglalta. Ezen eredménytelenség Asbóth iránt a fővezérletnél bizalmatlanságot szült, melynek következtében a parancsnokságból vissza is hívatott, Bobics kapitány neveztetvén ki helyébe.

De a parancsnoki változás nem volt képes elhárítani a bányakerület vég elvesztét. Előbb az összeköttetést Bogsán és Resicza közt vágták el; s aztán mind a két várost oly nagy erővel támadták meg, hogy a csekély magyar had, kivált miután az elfáradt, elkedvetlenedett helybeli nemzetőrökben sem talált többé oly lelkesült harcztársakat, december végén kénytelen lőn Verseczre visszavonulni. A császáriak, kivált Resiczán, iszonyú boszút álltak a magát ellenök több ízben oly hősileg védett lakosságon: a várost felgyújtották, a vasműgyárakat elrontották, a lakosok ellen oly kegyetlenül dühöngtek, hogy még asszonyok s gyermekek is találtak a halottak között.

A ruszabányai kerület már november végén kénytelen volt meghódolni az egész pancsovai és karán sebesi ezredekben uralgó ellenségnek. E két ezred közt még csak az egyetlen Fehértemplom áll vala rendületlenül, daczára az ő feje fölött is tornyosodó veszélynek. Kivívott győzedelmei után e várost nem merték többé megtámadni a felkelők; kisebb nagyobb csoportokban mindazáltal nem szüntek körülötte ólálkodni; s ha egy vigyázatlan polgárt vagy honvédet elfoghattak, borzasztó kínzásokkal gyilkolták meg. Az őrséget a városban még folyton a rettegett 9-dik zászlóalj képezte, melynek segedelmére ez időben még 600 újoncz honvéd küldetett. Az ágyúk száma tizennégyre szaporítottott. Ezen erővel Maderspack alezredes, nemcsak a várost, hanem, a bányakerület elvesztéig, Szászka-bányát is megszállva tartá; sőt a portyázó ellenségre is számos kirándulást intézett. Egyebek közt október 17-kén Kussics község megbüntetésére indult, honnan a felkelők a várost minduntalan felriaszták, s annak szölleiből egy ízben négy hölgyet is elrablottak. A helységet ötszáz szerb egy ideig makacsul védelmező; de midőn a vörös sapkások szuronyt szegezve rohantak reájok, 17 halottat hagyván a csatatéren, szétfutottak. A falu lángok marta-lékává lőn.

A szerbekkel folytatott békealku megszakadta után bács-bánsági vezéreink egy közösleges támadást szándékoztak intézni őrvonalunk egész hosszában. A tervet Vetter tábornok, Kiss Ernő távollétében, a bánsági hadak helyettes fővezére, akként fogalmazá, hogy a bal szárnyon Maderspach alezredes Fehértemplomból az Ördöghídját, Kiss Pál őrnagy, a középben, Verseczről Alibanárt, Vetter maga Nagy-Becskerekéről Tomassovácztól támadja meg.

A munkálat azonban, mely november 30-kán intéztetek, csak a balszárnyon, Maderspach által hajtatott végre teljes sikerrel. Ő sűrű köd által fedve, reggeli hét óra tájban, alig ezer főből álló kisdud hadával észrevétlenül Ördöghídjára előtt termett, hol 2500 szerb hét ágyúval táborozék. Ördöghídján seregét az ellenség élénk ágyútüze dacára szerencsésen átvezetvén, harmadfél órai harcz után, a sánczokból szuronyt szegezve üzte ki az ellenséget; mely mintegy 70 halott és sebesült s 15 fogoly hátrahagyásával szerteszt futván, a köd miatt csak kevésbé üzethetett; a tábor azonban feladott, a sánczok lerontattak. Ezek közt három ágyú, melyek egyike 12-fontos, 8 császári löszerszekér s kétezernél több ágyútöltény esett a győzők kezébe. A vezéren kívül, ki az egész munkálat lelke volt, Abankourt lengyel hadnagy, Sándor kapitány, Jekelfalusy és Keresztesy hadnagyok tüntették ki leginkább magokat. A szerbek súlyosan érezték az ördöghídi csapást; a pancsovai odbor december 7-én kelt körlevelében siralmas hangon hányta a végvidékiek szemére, hogy oly könnyen megadják magokat, s a kitarító szerémiak és szerviánok példáját állítá szemök elébe. Az ördöghídi győzelem következtében Fehértemplom mindaddig háborítatlanul maradt, mígnem hadaink az egész bánságot elhagyták.

De csakis ez volt az egyetlen győzelem e napon a magyarok részéről. Kiss Pál, kinek feladata volt az alibunári tábor megvétele, Nikolincze és Karlsdorf mellett szétvert ugyan egy szerb csapatot; de midőn Alibunárról egy, a magáénál sokkal erősebb hadat látott közeledni, ő vonult

vissza-Verseczre. A Becskerekéről Vetter alatt Tomassovácznak indult főerők nem is érte el ezen helyet; oly sűrű köd ereszkedők a vidékre, hogy a vezér minden munkálatot lehetetlennek látván, minden harc nélkül tért vissza táborába.

Mi a bácsi munkálatokat illeti: Komlósy őrnagy Ó-Becséről a szerbek földvári táborát megtámadván, a Kálvária-hegyen fekvő sánezokat megvette ugyan; de a városnál makacs ellentállásra találván, seregét, a rősz idő miatt is visszavezette. O-Kérről a 8-dik zászlóaljnak a sziregi, verbászi hadunknak a sz.-tamási sánczok ellen kell vala tenni erőszakolt szemlét. De amaz visszaveretett; emez pár órai ágyúzás után meg visszatért táborába.

Kiss Ernő tábornok, épen e meghiúsult munkálatok után térvén vissza Becskerekre, Tomassovác ellen, mihelyt az idő jobbra fordult, újabb támadást határozott. E végett deczemb. 4-kén Écskán, Zsigmondfalván és Lázárföldén egész, mintegy tízezernyi haderejét összegyűjté s más nap reggel három osztályban indult meg a szerb fészek ellen. Tomassovác a Temes folyam bal partján fekszik, Becskerektől három mértföldnyire; a folyam jobb partjával a helységet híd köti össze, melyet a békekíséret folytában hídfővel erősítettek meg; a város is magas sánczokkal vétetett körül, melyeket számos ágyú védelmezett. Terv szerint a Zsigmondfalváról kiindult jobb szárnyak egyenes úton kell vala előrenyomulni s a sánczok hosszában fejlődni ki; a balszárny feladata volt, Botos felől intézni a támadást; míg maga Kiss Ernő a legerősebb osztályt Orlovátra vezette s azt kétfelé szakasztván, egyikkel maga Tomassovácznak tartott; a másikat az Orlováton alól készülni kellett híd felé küldő, hogy azon átkelvén, a várost hátmögül támadja meg. Az erőnek e czélszerűtlen feldarabolása azonban minden sikerétől megfosztá a munkálatot. Baj volt az is, hogy a híd a kitűzött időnél csak több órával később készülhetett el. Kiss Ernő, ezt bevárni türelmetlen, dél tájban végre megkezdé a támadást; de két rohama visszaveretvén,

minden további kísérlettel felhagyott. Csak ezután érkezett a város alá, a valahára elkészült hídon keresztül, az Orlovátnál hagyott osztály, s a városnak a sánczokon kívül fekvő részét megvévén, felgyújtotta. Már a sánczokra kezd vala rohanni, midőn észreveszi, hogy a harcz a túlparton megszűnt, és az ellenség egész erejével áll szemben. Ezen osztály is gyorsan visszavonult tehát az orlováti híd felé, hogy a többiekkel együtt Ecskára térjen vissza. Az ügyetlenül intézett ostromkísérlet két száznál több holtunkba és sebesültünkbe került.

A sereg ily kudarczczal térvén vissza Becskerekre, mindebben magában, mind a közönségben nagy elégtelenség támadt a vezérlet ellen; nem mintha a tábornokok elég személyes bátorságot s vitézséget nem fejtettek volna ki, — ebben hiány csakugyan nem volt; hanem mivel a szükségtelen erőeldarabolás miatt már magában is hibás terv még hiányosabban hajtatott végre.

E köz elégtelenség s a hadjárat ellen emelt gáncsok kétszeresen ösztönözték Kiss Ernőt, hogy egy harmadik megtámadás által kísértse meg kifenni a hadi szerencséjén ejtett csorbát. Mihelyt tehát Damjanics, ki a kormánytól sürgős tanácskozások végett Pestre hivatott, a táborba visszatért, azon tervben állapotott meg vele, hogy Damjanics Verseczről Karlsdorfot és Alibunárt vegye meg s aztán Tomassovácz felé nyomuljon; ugyanazon időben ő is kiinduland Becskerekéről, úgy hogy egyszerre két oldalról támadják meg a szerb fészket.

Damjanics tehát, a 10-dik és Waza-féle zászlóaljakkal erősödvén, deczemb. 12-kén Gergely őrmagyot 9 század gyalogsággal, egy század huszárral és három ágyúval Zichyfalváról egyenesen Alibunár felé indítván, ő maga 12 század gyaloggal, másfél század huszárral és 9 ágyúval Verseczről Karlsdorfnak vette útját. Damjanicsot a szerbek Agics és Baraics helységeknel, közel Karlsdorfhoz, ágyúzással fogadták; de fekvésökből hamar kiveretvén, Alibunárra vonultak. A harcz

alatt Karlsdorfnak egy kis része felgyuladt s elégett, bár a magyaroknak épen nem volt szándokában ártani a jó érzelmű német községnek. Midőn Damjanics Alibunár alá érkezett, Gergely osztálya már kemény csatában állott a szerbekkel; ő is azonnal ostromra vezette tehát a maga osztályát. A harc egy ideig mind a két részről makacsul folyt; míg végre a magyarok egy óra tájban a szerbek ágyúit elnémították; a puskázás azonban, még egy pár óráig folyt, midőn végre Joannovics, a szerbek vezére, látván, hogy emberei a 3-dik és 9-dik zászlóaljaink szurony-rohamait ki nem állják, sánczait elhagyván, megvert hadával Pancsova felé futott. Huszáraink azonban csak kis távolságig üzhették a futamlókat, mert sergünknek még az nap tovább kellett baladnia. Ezen ütközet egyike volt a legvéresebbeknek, melyek eddig a'Bánságban történtek. Az ellenség vesztesége holtak és sebesültekben öt száznál többre számított, bár a sebesültek egy része kocsi-kon vitetett el. Két ágyú, ugyanannyi lőszerszekér, kilencz mozsár, 300 puska s két zászló esett a győzők kezébe, kiknek e nap dicsősége csak tizenöt-húsz halottba s ötvenhatvan sebesültbe került. A makacs ellentállás következtében felingerült sereg Alibunárt, melynek lakosai, mióta az egykor virágzó mezőváros táborhelylyé lett, kívándoroltak, feldúlták s porrá égették.

Damjanics innen Tomassovác felé fordult s még az nap Hácnsig haladt, s azt elkövetett számos rablásai megbüntetésül felgyújtatta. A következő napon, 13-kán estenden Jarkováczt szállotta meg. Ott vette Kiss Ernő rendeletét, miszerint 14-kén Tomassovác alá nyomuljon, ott vele egyesülendő. De a parancs későbben jött, mintsem a Temes folyón Neuzina mellett a sereg átszállítása végett épített híd bár mi erőködéssel elkészülhetett volna. Damjanics e miatt 14-kén Jarkovácson maradt, avval töltvén a napot, hogy a csatlakozást s barátságot színlett lakosokat az alkotmányra feleskette. Egy gyöngye osztály a berzavai híd őrzése végett Margiticzán maradt.

Knicsanin a magyarok szándékairól értesülvén s meggyőződve, hogy Tomassováczt a két vezér egyesült hada ellen meg nem védheti, elhatározta magát, hogy az egyesülést megelőzve, Damjanicsot a következő éjen Jarkováczon támadja meg, miről titkon e helység lakosságát is értesíté, s miután az Alibunárból kiűzötteket is összeszedte, mintegy 6000-nyi seregével és 20 ágyújával Jarkovácra indult.

Damjanics a jarkovácziak színlelt barátságát őszintének tartván, a több napi fáradság s a nagy hideg daczára is szabad ég alatt töltött két éj által elcsigázott, nyugalomra vágyó hadát a házakba szállásolta, hol a vitézek család gazdáik által tetetett szívességgel fogadtattak, vacsorával, borral, pálinkával bőven megvendégeltettek. De éjfél utáni egy órakor váratlan puskázás, majd ágyúlövések riaszták fel mély álomba merült vitézeinket, s a visszavonult előőrsökkel ellenség is tolt be a helységbe. Az álomtól mámoros magyarok sietséggel gyülekeznek; de szörnyű meglepetéssel látják, hogy nem csak a betolult ellenséggel, hanem az áruló lakossággal is van dolguk, kik a házak és istállók padlásairól s tetőiről, sőt a házak előtti fákról is lövöldöznek nem rég annyi vendégszeretettel fogadottvendégeikre. Az ágyú-, lőszer- s podgyász-szekerek, melyek azonnal a Berzava-csatorna hídjá felé indítottak, az utat több helytt elállván s a lövöldözés által elszilajult lovak által lefordítottván, a zavart és rendetlenséget rémítőn növelik. E rendkívül veszélyes helyzetben a 9-dik honvédszászlóalj, melynek egy része állott az előőrségen, leghamarább összeszedte magát; kevés idő múlva a Waza-féle zászlóalj is hozzácsatlakozik; és azután a sötét éjben mind a két részről borzasztó vérontás kezdődik. Minthogy az ellenség a helységet megszállván, minden kimenetet erős csapatokkal s ágyúkkal rakott meg, a mieinkre pedig a házakból is minden felől iszonyú tüzelés kezdetett, a sereg ezen elvágott részének nem volt egyéb módja a menekülésre, mint magának utat törni a szabadba. De a számra sokkal erősebb ellenség az előrenyomu-

lókat kétszer visszatolta, s ezeknek helyzete perczről perczre borzasztóbb lőn. A sötét ködös éj, melyen pillanatokra csak az ellenség tüze villámlott keresztül, tájékozást nem engedett, s a gomolyba keveredett csapatokra minden lépésnél egy-egy golyózápor hullott. sikerült végre mégis Kiss Pál őrnagynak hidegvérűsége s lélekjelenléte által némi rendet hozni az elszilajult csapatokba s azok egy részét egy szélmalomnál célgzerűleg felállítani. A renddel a bátorság is visszatért vitézeink kebelébe, s daczára az őket körül fogott sokkal számosabb ellenség heves tüzelésének, szuronyal nyitottak utat magoknak Dobricza felé. A sereg más részével Damjanics fél órai heves harc után az utczákon magát keresztül vágván, a falu éjszaki részén a szabadba vonult s csatarendet alakíta. De az ágyúk közül csak egy jutott át szerencsésen a Berzava-csatorna hidján, hét pedig ugyanannyi lőszerszekérrel a tolakodás közben elszilajult lovak által a csatornába fordíttatott. Mindenek előtt ezeket kellé megmenteni, mi Freudenreich tüzérkapitánynak, bár mondhatlan fáradsággal, végre sikerült is. A megmentett ágyúk a hídtól néhány száz lépésnyire állíttattak fel. Mivel azonban a nagy sötétségben az ellenséget látni nem lehetett, a part felé lovas csapatok küldettek, s csak az ezekre intézett lövésekből s a szerbeknek e közben felfelriadó zajából lehetett aztán ágyúink tüzeinek irányát meghatározni. Tüzereink ekként oly heves kartácstüzet intéztek az ellenségre, hogy az sem a hidhoz, sem az annak közelében megrekedt podgyász-'szekerekhez nem mert közeledni. Mihelyt virradni kezdett, Damjanics a gyalogságot a hidon át ismét a faluba vezette, s házról házra, utczáról utczára verekedve nyomult előre. Majd átrohannak a huszárok is; és Herczeg főhadnagy vezénylete alatt oly dühösen támadják meg a Tomassovác felé nyíló utczában az ott tüzelő határőröket, hogy azok közül számosan elesvén, a többiek szertefutottak. Végre Damjanics is az egész falu hosszán szuronyal tör magának utat s egyesül Kiss Pállal és Aschermannal, kik a 9-dik és Waza-féle zászló-

aljjal az ellenségen még az éjjel áttörtek Dobricza felé, s annak számos rohamait mindannyiszor visszaverték. A sereg részeinek egyesülése, oly borzasztó veszély után, ellentálatlan lelkesedésre fokozta vitézeink bátorságát; s az ellenséget mindenütt hátranyomták. Azonban Knicsanin is összeszedte harcosait s még egy rohamot kísértett meg; de most is nagy veszteséggel veretvén vissza, Pancsova felé megfutamlott, huszáraitól messze üldöztetve. A győzelem tökéletes, de drágán lőn megvásárolva. A mieink majdnem három száz ember vesztét fájlalták, ezek közt találtatott több tisztársával Skublics Rafael őrnagy is. Még sokkal nagyobb volt az ellenség vesztesége, mi körülbelül 8—900-ra számított. Honvédeink s huszáraink az árulástól dühösségreingereltetve, senkinek sem kegyelmeztek, ki fegyverök alá került; a huszárok még az úzás közben elfogottakat is összevagdalták. A helység, lakosainak gyalázatos árulása miatt felgyújtatott s porrá égettetett. A szerb haddal meg nem futott lakosok közül sokan a tűz martalékává lőnek; kik pedig a lángok közül menekülni törekedtek, kímélet nélkül szúráttak le a dühös honvédektől. A faluban szedett zsákmányon kívül, ezer puska jutott a mieink birtokába.

A jarkováczi ütközet, mint súlyos csapás és határozott győzelem, maradt fenn harcosaink emlékében. Az éji meglepetés, hiányos előgondoskodás következménye, s az ebből származott nagy veszteség, szomorító események voltak; ellenben a seregnek gyors rendbeállása s a reggeli győzedelem az alvidéki háború legdicsőbb tettei közé tartoztak. Damjanicsot bátorsága s lélekjelenléte egy perczig sem hagyta el; ő ezen ütközetre mindig fájdalommal vegyes büszkeséggel emlékezett vissza.

Kiss Ernő december 14-kén Damjanics késedelme miatt Botoson maradt, hova a megelőző este tette volt főhadiszállását. Következő reggel hallotta ugyan a jarkováczi ágyúzást; de nem is sejtván, hogy Knicsanin Tomassováczról kitakarodott, Botosról, melyet katonai sokszoros árulásai miatt fel-

gyűjtottak, Tomassovác alá sietett. De, bámulatára, a sánczokat üresen, s két használható ágyú kivételével, minden hadszereitől megfosztva, a hidat és sátrakat elégve találta. A sánczokat tehát lerontatván, mely alkalommal Tomassovácz belső része is felgyújtott, serege nagyjával Damjanics felé indült s vele Szárcsánál egyesült. Az ősz óta rettentő hirre vergődött Tomassovác és Alibunár szerb táborok lerombolását a bács-bánsági magyar községek nagy örömmel üdvözölték s most még nagyobb tetteket vártak a győzedelmes seregtől.

És valóban Alibunár és Tomassovác lerontása s a jar-kovácsi ütközet nagy rémulést okozott a szerbek között. A magyarok főhadiszállásán ennek következtében azon terv lón általában népszerű, hogy a sereg e győzedelmek hatása alatt tüstént Pancsova alá menjen, azt megvegye s gyorsan megfordulván és az aradi táborral egyesülvén, Arad várát is visszafoglalja. Egyéb okokon kívül még azon körülmény is javaslá a szerb lázadásnak a Bánságban mi gyorsabb elnyomását, mivel a kormány, hogy Windischgrätz ellen elég erőt gyűjtessen, a Bácsot és Bánságot magára hagyni s ott létező seregeinket felparancsolni szándékozott. A kormány e szándoka nem maradt titokban az altábor vezérei előtt. „Mi emberileg tehető — így irt már november 24-kéről a honvédelmi bizottmány elnöke Vukovics kormánybiztosnak, — mindent elkövetünk. De a teremendő sereget nem a Bánságba, hanem nyugotra, hol, Windischgrätz közeledése miatt, a haza léteié forog kérdésben, kell indítani. Concentráltassék az erő s ha nem lehet az egész tért megvédeni, legalább Arad melléke és Temes felső része szereztessék vissza.” Még határozottabban irt e tárgyban Kossuth, december 16-kán, Kiss Ernőnek. „Hír szerint, az aradi környező sereg egy Erdélyből jött csapat által megtámadtatott. Ha ez igaz, úgy neki, Kissnek, Szegedre kell vonulnia, minthogy oldalról és hátban volna veszélyezve.”

Fájdalom, e hir a szerencsétlen új-aradi csatáról, való volt. Kiss Ernő arról még Kossuth levelének vétele előtt

értésült, a annak következtében arra határozta magát, hogy mielőtt Pancsovát megtámadná, a temesváriakat üzi be várukba; s hogy őket Aradtól egészen elzárja, Vingát megerősítetteti, és Nagy Sándort egy erősebb hadosztálylyal hagyván őrségül, maga aztán Pancsovának forduland. E terv szerint már egészen Csákováig nyomult előre, midőn híret veszi, hogy a temesváriak egy osztálya Boksány bányavárost foglalta el. Kiss, ezeknek oldalában lévén, a legkedvezőbb alkalmat nyeré, őket nyomban megtámadni, s a vártól elvágva, megsemmisíteni. De a vezér e kedvező körülményt nem tudta felhasználni; sőt azon hibába esett, hogy a segélyért esdő versecziek és fehértemplomiak kérését meghallgatva, hadait Csákováról még visszavezesse. A temesváriak ügyetlen-ségünkön örvendve, Boksányból nyomban visszavonultak. Kiss pedig Becskerekre tért vissza hadaival.

Míg e tétovában nap múlt nap után, a honvédelmi bizottmány sürgős parancsot küldött le, miszerint a becskerekeli táborból négy zászlóalj minden késedelem nélkül Pestre indittassék. Vukovics kormánybiztos pedig Kossuth által december 23-kán oda utasítottatott, hogy akként intézkedjék, miszerint az egész bánági sereg lehető legrövidebb idő alatt Szegedre szállhasson.

Kiss Ernő, ki december 22-kén altábornagyi rangra emeltetett, december 28-kán megkisebbedett hadával megindult Pancsova felé. Már az elindulásnál mutatkozó jelenségek is rosztat jósoltak. A győzelemről nem kétkedő hit helyett, mely azelőtt az annyiszor győzedelmes hadat minden újabb hadjáratnál lelkesíté, most zúgolódás hallatszott mindenfelől, lehangosabban a főtisztek közt, kivált Damjanics körzetében a fővezénylet ellen, hogy most, midőn hada négy zászlóaljjal megfogyott, Pancsova pedig tetemesen megerősítettett, indul az ellenségre, kit a jarkováczi veresége után könnyű volt volna kiűzni az egész bánágból. December 29-kén Kiss Ernő Zichyfalván ütötte fel főhadiszállását, s mind Verseczről, mind Fehértemplomból minden nélkülözhető érot

magához vonván, Maderspachchal, Nagy Sándorral és Kiss Pállal három osztályban lépett be a végvidékbe. Az új év napján Petrovoszellón nyugodván, Neudorf és Franczfelden keresztül január 3-kán Pancsova alá ért, s azt tüstént mind a három osztályával megtámadta.

De a szerbek december 15-ke óta hatalmasan megerősítették sánczaikat, s Knicsanin a magyar had rohamait sikeres ellentállással fogadta. Több órai véres harcz után Kiss Ernő reményét a győzelemre elvesztvén, seregének, mely száznál több holtat és sebesültet veszített, visszavonulásra adott jelt. A hátrálást az ellenség nem háborgatta ugyan, de a néhány nap óta fokról fokra keményebbé vált hideg azt vésszé tette hadainkra nézve. A csikorgó hidegben s azzal aránytalanul könnyű ruházatban vitézeink kínos fájdalmakat szenvedtek; az úton legalább negyven honvéd fagyott meg, sokan kórházba jutottak. A seregnek, midőn részint Becskekre, részint Verseezre ért, szóltan, de annál több fájdalmat tanúsító magaviselete megható benyomást tőn minden szemlélőre. Majd a tisztek, katonák s polgárok részéről haragos panaszkok törtek ki a szerencsétlen fővezér ellen. Mindenki Damjanicsot magasztala, az ő távollétének tulajdonítá a pancsovai hadjárat mostoha eredményét, ki az alatt meghülés okozta betegségtől, ágját őrizni kénytelenített. A közérzelem végre hivatalos tolmácsokat nyert. Január 5-kén Damjanics, Nagy Sándor és Rudics ezredesek a kormánybiztoshoz menvén, őt a had nevében arra kérték, hogy a megbomlott fegyelem helyreállítása s a háborúnak adandó szerencsésebb fordulat végett szólítaná fel Kiss Ernőt a vezénylet letételére. Vukovics, bár Kiss Ernő hazafiúi érdemeit s áldozatait teljesen méltánylá, nem vélte mellőzhetni a közkívánatot, s mind barátságosan, mind hivatalosan felszólítá a lemondásra. Ez egész készséggel hajolt a felszólításra; minek következtében a nem rég tábornokká kinevezett Damjanics vette át a fővezérletet.

A bánási sereg azontúl semmi újabb hadi tettet nem vitt végbe. Egy ideig nyugalomra volt szüksége; majd a sereg felvonultát megrendelő kormányintézkedés foglalta el a kedélyeket. E hír a bánási hazafiúi közönséget rémülésbe ejtette. Annyi véráldozat, annyi szép diadal után, a haza legtermékenyebb vidékét oda hagyni, s a nép azon részét, mely a maga sorsát a haza ügyével összekötötte, az ellenség buszújának védtelenül tenni ki, elviselhetlenül kínos gondolat volt minden hazafinak. De a kormány nem cselekedhetett másképp: Windischgrätz már a haza szívében volt, s ennek létele forogván kérdésben, a magyar had összpontosítását nem lehetett halasztani, s ha bár egyes részek elvéreznének is, a főérdeknek minden mást alá kellett rendelni.

Vukovics kormánybiztos, mihelyt a kormány e szándokáról értesült, a bánási magyar nép személy- és vagyónbiztosságáról hazafiúi buzgalommal gondoskodva, aztanácslá, hogy a fővezér a temesvári hadi kormánylyal egyezkedésbe bocsátkozzék s a kivonulás feltételül a magyar és német hazafiúi érzelmű községeknek oltalmat szerezzen; ha pedig az kieszközölhető nem volna, akkor azon községek oda utasíttassanak, hogy a temesvári hadi kormánylyak még seregünk kivonulta előtt hódoljanak s tőle magok kérjenek oltalmat a szerbek és oláhok boszúvágya ellen, épen úgy, mint a fegyverben nem álló földnépe ideiglenesen világszerte meghódolni szokott az ellenségnek. Es csak is e módon valának a virágzó magyar községek azon borzasztó romlástól megmenthetők, mely őket a sereg kivonulta után fenyegette. De ezen eszme nagyon népszerűtlen volt azon hazafiasnak kikiáltott gondolat ellenében, miszerint a magyar haddal a magyar nép is költözzék ki a Bánásból. Szerencsétlenségre, az eszme, daczára annak, hogy a tél egyike volt a legridegebbeknek, midőn még hadsereget is vajmi nehéz volt messzebb útra szállítani, kivihetőnek tekintetett s a községekbe is mindinkább befészkelte magát. Vukovics ezt megakadályozni szándékozván, jan. 6-kán Pestre indult, de már Szegeden értesült a leverő esetről,

hogy ott Windischgrätz uralg, s a magyar kormány Debreczenbe költözött. Majd azonban maga is súlyos betegségbe esvén, a magyar községeknek említett módon megmentését sem a kormány sem a hadvezér nem hozta többé szóba.

A kivonulási parancs végre megérkezett, s a seregnek jan. 16-kán adatott tudtára. Azonnal mind a katonák, mind a lakosok nagy része rakodni, készülni kezdett a költözésre. A rögtön teendő intézkedéseket azonban a téli évszak, a súlyosan érzett pénzhiány s főleg a sereg fizetésében használhatlan száz forintos bankjegyek, melyeken kívül más kevés volt készletben, végtelenül megnehezítették. Nagy bajt okozott az előfogatok hiánya is: a környék magyar községei mindnyájan kivándorlásra készültek, a rácz parasztok elbújtak, hogy a szekerezési tehertől meneküljenek; s így jobbára csak a német lakosok szekerei álltak ki az adott parancsra. És, bár messze vidékről is rendeltettek be fuvarosok, a hadi szerek elszállítására még sem volt elegendő szekér. A Becskereken felhalmozott élelem- s termény-készlet elhordására gondolni sem lehetett.

A nevezett napon Kiss Ernő és Damjanics két osztályban indíták meg Becskerekről hadaikat. És ha a sereg szomorún távozott, ha a helyben maradt hazafiak vérző szívvel szemlélték azt útnak eredni: a vezéreket is nem kevesebbé kínos érzelmek gyötörték. Ők az elhagyott vidékben szülő földjüktől, hadi érdemeik, dicsőségek színhelyétől búcsúztak el, s e felett Kiss Ernő terjedelmes uradalmat hagyott hátra martalékul az ellenségnek.

A kivonulás okozta keserves fájdalomnak egy harmadik szintoly hú s buzgó hazafi, mint amazok, épen áldozatául esett: ez Maderspach ezredes volt. Ő, ki a derék Fehértemplom lakosait számtalan ízben biztosította, hogy a magyar kormány őket soha sem fogja a szerbek boszújának martalékul hagyni, a kivonulási parancs által végkép lesújtatott, s minden tehetségét a parancs megmásításának kieszközlésére fordította. E miatt a feltételetlen engedelmességet nyersebb

szavakban követelő Damjanics kifejezéseit oly érzékenyen vette, hogy, a pancsovai hadjárat óta különben is gyengélkedő, lázas betegségbe esett. Ily állapotban vezetvén ki osztályát Fehértemplomból, útközben Zsombolyán meghalálozott; hadának általános tisztelete s fájdalma kísérte őt sírjába. A kormány, mivel e közben oly híreket vőn, mintha a Bánságban a kivonulást illetőleg tényleges ellenszegülés mutatkoznék, a képviselő ház másod elnökét, Almásy Pál teljes hatalommal küldte le az akadályok elhárítására, megbízván őt arra is, hogy a fővezényletet teljesen Damjanicsra ruházza át. Almásy Zsombolyán találkozott a hadakkal, s minden egyenetlenséget megszüntetvén, a reábízottakat erélyesen végrehajtá. Kiss Ernő a kormány székhelyére hívatott s az ország főhadí parancsnokának tiszteletes címével félnyugalomba tétetett. Damjanics, már névszerint is parancsnok, január végén Aradon ütötte fel főhadiszállását.

A verseczi osztály, melyhez a fehértemplomi is csatlakozott, útjában háborgatást szenvedett az ellenségtől. A 28-dik zászlóalj három ágyúval s 23 fogolylyal elkésvén, számos szerb csoportok által vétetett körül, s kénytelen lőn magának harczolva nyitni utat; mit nem csak szerencsésen végrehajtott, hanem szét is verte a támadókat. Az utócsapat Pap huszár őrnagy vezénylete alatt január 20-kán hagyta el Becskereket, sehol sem háborgattatván útjában. Néhány nap múlva az egész bánsági had Ó-Aradon pihente ki hosszú, bajos útjának fáradalmait.

Ugyanazon időben hasonló parancs érkezett a bácsi sereg vezérletéhez is; de annak kivonulása váratlan akadályra talált. Gróf Eszterházy Sándor, ki a vezérletben csak néhány hét előtt váltotta fel az osztrákokhoz hajlott Bakonyi tábornokot, s ki míg a Bánságban volt, a tisztek leglelkesebbjei egyikének hírét vívta ki magának, s a magyar kormánytól tábornokságig fogadta el a lépcsőnkénti előléptetést, kezéhez vévén a kivonulási parancsot, rögtön megváltoztatta addigi dicséretes magaviseletét; a bácsi sereget mind vezéri tekintélyével, mind ár-

mánynyal ügyekezett engedetlenségre bírni a kivonulási parancs ellen, „ő — úgymonda — a hazát mindig kész volt védelmezni a felkelő szerbek ellen, mire őt s a sereget a király parancsa hívta fel; addig, míg ő e törvényes téren áll, Windischgrätz által sem tekintethetik ellenségnek; de ha Bácsból kivonul és hadát a császári sereg ellen vezeti, a pártütés bűnébe esik.” A hazához hűtlen tábornokot minden erejével támogató Nádosy ezredes s hadügyminiszteriumi osztályfőnök, kit a kormány némi számolási ügyek megvizsgálása végett ép ez időben küldött a bácsi táborba. Ő a benne helyezett bizodalmat rútul megcsalva, Eszterházy mellett legmunkásabb volt az izgatásban s az árulási szándok végrehajtásában; mi ha sikerüi, a sereg vagy szétbomlik, vagy épen a császári zászlók alá kerül. A két hűtlen főtiszt annál könnyebben végrehajthatónak vélte az árulást, minthogy Beöthy Erdélybe küldetvén, pár hét óta kormánybiztos sem létezett a táborban.

De e súlyos csapástól megmentette a hazát gróf Vécsey Károly tábornok s rangban első Eszterházy után. Az ő hazafisága fellázadt a fővezér magaviseletén, s elszánt fellépésre bátorítá fel őt a tervezett árulás ellen. Ő határozottan felszólítá a tiszti kart s a legénységet, ne kövessék Eszterházy felhívását. Elejökbe adá a végveszélyben forgó haza iránti szent kötelességöket, emlékeztető öket esküjökre, melylyel magokat az alkotmány védelmére, a kormány iránt engedelmes-ségre lekötötték. Szívből folyt szavai nem maradtak hatástalanok: a tiszti karból többen, különösen Lenkey alezredes, ugyanaz, ki tavasszal huszárszázadát Galicziából hazavezette, buzgón gyámolíták őt; s végre az egész sereg engedelmességet fogadott a vezényletet tüstént magához ragadott Vécseynek. Eszterházy s Nádosy, tervöket meghiúsulva látván, több más tiszt kíséretében gyalázatosan megszöktek a táborból.

Az új vezér erélyesen fogott a sereg hűségének szilárdításához. Mind azon tiszteket, kiknek hangulata gyanúsnak látszók, — s ilyenek voltak a Ferdinánd-huszár ezred legtöbb

tisztei, — a táborból elkergette s helyeiket szilárd hazafiakkal töltötte be. A sereg számszerint öt-hat ezer rendes gyalogság, a Ferdinánd-huszárezred s 46 ágyú, ekként megtisztítván, Verbászról jan. 20-kán Szeged felé indult. A történelem Vécsey Károly hazaszeretettől sugallott bátor tettét ugyanazon dicsőségre méltatja, melylyel diadalmas harc vezérének nevét szokta feljegyezni. A honvédelmi bizottmány csak igazságos volt, midőn január 27-kei nyilatkozványa által őt a haza hálájára érdemesnek jelentette.

Bács kiürítése nem volt oly általános mint a bánóságé. Bezerédy nemzetőr-alezredes három-négy ezer nemzetőrrel Pétervárad környékén, Újvidéken és Futakon maradt. Maga Pétervárad őrzése négy zászlóalj honvéddel s fél század Würtemberg-huszárral Csuha tábornok hőségére bízott. A vár öt hónapra való élelemmel volt ellátva. Verbászon szintűgy, miként Becskereken történt, a felhalmozott gabna- és takarmánykészletét, fuvarosok hiánya miatt, nem lehetett megmenteni.

Vécsey jan. 25-kén Szegedre érkezvén, a rend fentartása végett igen szigorú rendeleteket bocsáta ki, s még a polgári hatóságot is maga alá rendelte. A várost néhány napig minden közlekedéstől elzárta, sem ki sem be nem bocsátván senkit különös engedelem nélkül. E szigort avval indokolá, hogy főhadi szállása helyének csak hadi Összeköttetésben kell állnia a kémektől s titkos ellenségektől hemzsegő vidéken. Majd néhány nap múlva Szentesre vezette több zászlóaljjal megszaporodott seregét, Szegeden és Szabadkán két zászlóalj honvédet, harmadfél század huszárt s két lovassági üteget hagyván gróf Hadik Gusztáv vezénylete alatt őrségül.

Vécseynek Szolnok felé irányzott útját a kormány rendelete szerint Damjanics hada is követte Aradról, honnan ugyanazon időben Hrabovszky alezredes alatt öt-hat ezernyi osztály küldetett Bemhez Erdélybe. Aradon Grál Miklós tábornok azután is folytatta hadtestével a vár ostromát. Vécsey és Damjanics hadai Szolnokon egyesülvén, a 3-dik hadtest nevét nyerték, mely alatt azután a szerbek elleni

hadjáratokban kivívott dicsőségüket nem csak megőrizték, hanem öregbítették is későbbi győzedelmeikkel.

Bánságban leírhatatlan volt a gyász és rettegés, melybe a magyar és német helységek annál mélyebben merültek, mennél tovább távoztak tőlök a magyar seregek; mert Vukovicsnak e községek feletti aggályai, fájdalom, igen is alaposaknak bizonyultak be. Mik voltak következményei azon népszerűvé lett tanácsnak, hogy a nép a kivonuló sereget kövesse, eléggé kitűnik egy hiteles szemtanú hivatalos jelentéséből, ki, mint a sereg élelmezési biztosa, a Torontál megyei tisztviselők közt utolsó távozott Becskerekéről. „Szívszagató volt — úgymond — látni, a menekülő magyarok hosszú vonalait. A meddig a láthatár terjed, az utakon szekér szekeket ért. Torda, Magyar-Cserna, Sz.-Mihály, Udvarnok, Tót-Aradác, Török-Becse, Török-Kanisza, Csóka stb. magyar népe mind kivándorlott; 60,000 ember földönfutóvá lett. Sokan el sem érték a Maros vagy Tisza partját, hanem fáradtságtól elnyomatva dőltek el útfélen. Mindnyájan gyalogoltak; mert annyit raktak szekereikre, a mennyit marhájok elbírt. Kun-László ideje látszék megújulni, emberek tolták a taligát, hogy a nagy sárban kiállott vonómarhának segítsenek. Kinek szekere nem volt, prédául hagyta oda vagyonát. Boszúsan szidták a ráozokat és az urakat, kik a háborút kezdték. „Azért küzdöttünk, — így jajveszéklének — azért áldoztunk hét hónapig, hogy végre így dobjanak oda martalékul a rácsoknak.” A nép többnyire Makónak s Földeáknak tartott.

Mindazáltal Szeged vidéke is hamar megtelt a menekülőkkel, miként a szegedi hadválasztmánynak a honvédelmi bizottmányhoz jan. 24-kén intézett jelentése bizonyítja: „Az alvidéki táborok feljebb mozdításával — így szól a jelentés — sejtelveink borzasztó valóságban teljesültek. Bács és Torontál évszázados telepítvényei enyészetre jutottak. Vidékünk a leggyászosabb népvándorlás színhelyévé vált. Ezen iszonyatos állapot bekövetkeztetésére a népet senki sem figyelmeztető

hogy pár nappal elébb legalább élelmi szereit eltakaríthatta volna. Szabadka és a tiszai kerület néhány közelebbi helysége Szeged segélyével egy ideig talán fentartandja magát; de Torontál megyének siralmas állapota leírhatatlan. Nagy-Becskekről a megyei főtisztek eltávoztak; a községekben találtatott gabona eltakarításáról vagy megsemmítéséről nem történt intézkedés. És most a nép országutat, mezőt, pusztát, végtelen tömegben elborítva, mindenének odahagyásával fut, menekül, hogy legalább életét s családját menthesse meg a rabló ráczok öldökléseitől. Bizonytalan jövővel szemben borzasztó éhhalál veszélyétől retteg. A menekülő magyar népség elhagyva vezetőitől Szeged felé nyomul, vissza az ősi forráshoz. Az itteni nép szívesen megosztja rokonaival kenyerét. De a menekülők serege hihetőleg még egyszer annyira szaporítandja a népséget, holott a gabonaszállító vidék az ellenség kezébe került; s ezen állapot Szeged lakosaira is roszt benyomást tett.”

Szeged város és Csanád megye hatóságai azonban dicséretes buzgalommal törekedtek a menekülőket elhelyezni. Február elején Vukovics is leérkezett Debreczenből, hogy mielőtt a 3-dik hadtesttel a felvidékre távoznék, a menekültek összeírását, mennél több helyeken elosztását s élelemmel ellátását elősegítse. De a szükség nagyságához képest csekély volt a segedelem. A menekvők nagy része nyomorban tölte a telet; sok elveszett közölök. Élik elég bátrak valának, a kivándorlási tanács daczára, otthon várni be az eseményeket, vagy a kiket eszköz hiánya gátolt meg a roham követésétől, azok a szerbek első dühének kiállta után békén maradtak tűzhelyeiknél; mindenesetre kevesebbet szenvedtek a kivándorlottaknál, bár a magyar községek nem részesültek a temesvári kormány védelmében, mint a német lakosságú bármint compromittált helyek. Több ily helyekre, Temesvárról kisebb nagyobb őrség küldetett, mely a jelentékenyebb egyéneket, ha őket elfoghatá, bebörtönözte ugyan; de a szerbek pusztításainak is elejét vette. A magyar községek ezen kedvezésben sem részesültek.

Beckereken, a magyar utócsapat eltávozta után, a polgárság a nőttön növvő zavar által fenyegetett személy- s vagyonbátorság biztosítására tizenkét szerb, ugyanannyi magyar érzelmű egyént, Kleszky előkelő polgár elnöklete alatt, bizottmányul választott, s földművelő gazdákból 200 embert csendőrnek esketett föl, s a fehér zászlót kitűzve készült fogadni az ellenséget. — A hősics önvédelme által kitűnt Fehértemplom német, polgárságát a temesvári hadi kormány is védelme alá fogadta, s őrséget küldött a városba. A magyar helységeket azonban egész a Marosig és Tiszáig elfoglalták a magyar sereg nyomában felnyomuló szerb csoportok. Első betörések borzasztó volt. A honmaradtak közül számosan vagonokkal együtt dühök áldozatává lőnek; az üres helységek kipusztítottak; csak sokára s nagy bajjal sikerült a temesvári hadi kormánynak megszüntetni a rablásokat s dúlásokat.

Hasonló volt sorsa a Bácskának, hol egyébiránt a kívándorlás nem lőn oly általános, mint a bánszágban. Verbászon a lakosok, előrelátó németek, hódolattal mentek a szerbek elébe; de mind a mellett sem háríthatták el maguktól a kipródálatást; sőt midőn a vagyonukat rablani kezdő szerbeknek ellentálltak, többen közölök meggyilkoltattak, helységek pedig felgyújtottak. Hegyes és Feketehegy honmaradt magyar lakossága ellentállott s eleinte vissza is verte a dúláshoz fogott szerbeket. De ezek utóbb nagyobb számmal s ágyúkkal tértek vissza, a helységet a maga megadására kényszerítették s felgyújtották. A szeghegyi németek testvéráruhással vásárolták meg bánthatlanságukat, a szerbekhez csatlakozván Hegyes és Feketehegy feldúlására. E német község rút magaviselete egyetlen eset gyanánt áll valamennyi Bács-bánzági német helységek sorában. A fejetlenség s a pusztítás Bácskában általában véve nagyobb volt mint a bánszágban, hol a szerbeket a temesváriak némileg féken tarták. Bácskában majdnem minden magyar helység külön harczot vívott a rabló csoportokkal; s egy helyen ezek, másion a magyarok lettek győztesekké. Piroson a magyarok verték ki a reájok tört szerb csoportot.

Moholon a rácok, eleinte győztesek, a helységet elpusztíták, lakosai közül többeket kegyetlenül megkínóztak s meggyilkoltak. De majd Jankováczról s más magyar községek-ből számos magyar, miután nejeiket, gyermekeiket s öregeiket Szeged felé indították, vezér nélkül összegyülekezvén, a Mohóiban győzedelmök után dobzódó rácokat megtámadták, keményen megverték, s közölök sokakat leölvén, magyar testvéreiket megszabadították. Átalában véve, mint-hogy Bácsban a kivándorlás távolról sem volt oly terjedelmű, mint a bánszágban, a nyomor s pusztulás ott e harcok daczára sem volt oly nagy mint a bánszágban.

A magyar kormány sajnosán érezte a szerencsétlenség súlyát, mely a kivándorlás következtében a magyar földnépet előgondoskodás hiánya miatt érte. Kossuth menteni is akarta magát s a honvédelmi bizottmányt e nagy hiba miatt. „Elkerülhetetlen volt ezen öszpontosítás — úgymond egy február 12-kén Vukovicshoz intézett levelében — mert a főellenség legyőzésével a melléktámadások támaszpontja is elesik. A kormány félesztendei folytonos táborozás s annyi nemes véráldozat, annyi tömérdek költség után meggyőződni kénytelenített, hogy a ráczlázadás ügye nem a rabló rácokkal szemközt, hanem egészen másutt fog eldöntetni. Azért rendelte föl a sereget. A kormány tudta, hogy ennek következtében pillanatnyilag dúlásnak, rablásnak, pusztításnak tétetik ki a bánság s Bácsmegye; mindazáltal, véző szívvel bár, de el kellett magát e lépésre határoznia; mert az egyesek iránti humanitásnak a nemzet lételét nem dobhatá áldozatul. Mégis Szegeden és Szabadkán elegendő erőt hagyott s bízott a magyar nép önvédelmi készségében. Nem is csalódott; de szigorúbb rendezés szüksége nyilatkozott. S azért elébb Hunkárt teljes hatalmú biztosul, most gróf Batthyáni Kázmért katonai és polgári fővezérként küldé Bácsmegyébe.”

Azonban mondani is felesleges, hogy az öszpontosítás szükségét senki sem vonta kétségbe; annak mellőzhetlenségét mindenki világosan látta: a kérdés csak ama szerencsétlenség-

gek elhárítása körül forgott, melyek a kivonulás nyomában a magyar földnépet elborították. Miután pedig e hadkivonulás, melyet Kossuth, katonai szempontból tekintve, igen helyesen, már október óta tervezett, végre is múlhatlanná vált: a kormánynak egyik legsürgetőbb feladatává lett, a védetlenül hagyott magyar nép megmentéséről gondoskodnia. Ezt Kossuth mintegy lehetetlen dolognak tekinti levelében; mások azonban ezt már akkor is kivihetőnek látták. S ha egyebek közt Vukovios említett tanácsai elfogadtatnak, a nép félannyi nyomort sem szenvedend vala és számos nyomorultán elveszettek élete mentetik meg. Való, a temesvári hadi kormányt a nép védelmére felszólító lépés talán ártott volna a kormány népszerűségének s ellenkezett büszkeségével; de ezeknél a nép java minden esetre fontosabb érdek volt.

Így szakadt vége az 1848-ki aprilban a kikindai lázadással kezdődött szerb felkelés elnyomására intézett háborúnak, melyet az okatlan és czélszerűtlen örvonali rendszer, minél fogva hadaink Futaktól és Újvidéktől kezdve, Ó-Kéren, Verbászon, Becsén, Becskereken és Verseczen keresztül, egész Fehértemplomig, mintegy negyven mértföldnyi vonal hosszában szétforgácsoltattak, — egyes győzedelmeink daczára is megfosztott sikerétől. Bács és bánóság, magosabb és sürgetőbb országos érdek miatt, seregeinktől elhagyatván, a szerbek és császáriak által foglaltatott el s egy ideig háborítás nélkül biratott. Néhány hét múlva azonban, mint alább látandjuk, mind Bácsban, mind a bánóságban újabban megkezdődött a háború; de ez lényegesen különbözött a januárban bevezetettől. A háború, mely eddig folyt, lázadás elnyomására, vagy legalább terjedésének meggátlására volt intézve, s természeténél fogva inkább védőnek mint támadónak nevezhető. Az 1849-ki háború ellenben, mely Perczel, Bem és Vetter hadjárait foglalta magában, egy az ellenség kezébe került tartomány visszafoglalásáért vívatott, s ennél fogva lényegesen támadó jelleggel bír, s így az a bevezetettől mind célban, mind természetében különböző.

Seregeink felvonulta után Rajasics azonnal Becskerekre tette át székhelyét, részint hogy közel legyen a hozzá hű Knicsanin és Theodorovics táboraihoz s ekként a karlóczi főodbort, melynek nagyobb része Sztratimirovichhoz szíttott, könynyebben fékentarthassa; részint hogy magát a bánóságban álfjedelmi fényben mutogassa. Becskerekről aztán nagy hangzású szavakban nyilatkozványt bocsátott ki a vajdaság tényleges létesülése iránt; a főodbort oda utasította, hogy őt bánági utazásában kövesse; Karlóczát, hol ellene elégületlen - ség nyilatkozott, ostromállapotba helyezte; a szabadabban szerkesztett ellenzéki szerb lapokat felfüggesztette. Majd Zsombolyára s onnan Temesvárra utazott; február 9-kén és 10-kén főodbori üléseket tartott, magát népkormányzói hivatalában ismét megerősítette, s a vajdaságnak nevezett bánóság és Bácska igazgatására saját elnöklete alatt egy tanácsot rendezett, melyhez alelnökül. Rudics József, volt bácsi főispánt, Mihajlovics Felixet, a zágrábi püspök volt jószágigazgatóját és Fogarassy, volt krassómegyei táblabíró, nevezte ki, az első által a kathol. szerbeket, a második által a g. n. e. szerbeket, a harmadik által az oláhokat képviseltetvén. Majd, hogy hatalmának súlyát érezhetőbbé tegye, néhány hazafi jószágainak elkoboztatását rendelte meg, mintegy jeléül a független vajdaság fejedelmi jogainak.

Azonban még Temesvártt mulatása alatt is eléggé meggyőződhetett Rajasics, miképen a magyar seregek kivonulásának nem az lett következése, hogy a bánóság és Bácska önálló vajdasággá vált, hanem az, hogy a tartomány a temesvári császári vezérek uralmába esett még ott is, hol szerb őrségek léptek a magyarok helyébe. Mert császári tiszték vették vezénylőtök alá a szerb sereget, s abban a szerb zászlók helyett császárit függesztettek ki, a német vezényletszót tették ismét divatossá; az odborokat pedig a kerületekben szétoszlatták.

Knicsanin, legalább ideiglen, serege nagyobb részével maga is visszatért Szerviába. A hatalom- és dicsszomjas

Rajasics kénytelen lőn avval megelégedni, hogy császári biztossá neveztetett ki.

A szerb napilapok e változások miatt kétségbeeső kiáltásokra fakadtak; s kik elébb nemzeti önállás s önkormányzat mellett buzgólkodva emelték fegyvert, az önkormányzatot nekik bizonyos határok közt biztosított, velők minden jogot és szabadságot megosztani kívánt magyarok ellen, most bánni kezdek, hogy a kibékülésre nyújtott baráti kezét el nem fogadták. Be, ki a szerb lázadás véres drámájának részrehajlatlan nézője volt, nem szánhatta, a magyarok pedig némi kárörömmel szemlélhették most e népet, mely szenvedélytől elvakulva, szabadságát vélte kivívni, midőn a kényuralommal kötött szövetséget s annak intésére nem rettegett szentségtörő kezét emelni a közös haza, közös szabadság, közös alkotmány ellen, hogy a kényuralom kegyelmétől nyerje meg szövetsége, szolgálatai béréül szabadságát. A végzet, mely az emberek hibáit nem szokta büntetlenül hagyni, a szerbekre bizonyára nem mérhetett kevesebbet, mint a keserű csalódást önző bűnös számításaikban.

HARMADIK FEJEZET.

A háború Erdélyben, Kolozsvár elvesztéig.

Azon törvénynek, mely Erdélyt, háromszázéves elszakadása után, törvények, institutiok s igazgatás tekintetében Magyarországhoz visszakapcsolá, maga az udvar által megrendelt végrehajtása egy időre békét, nyugalmat szerzett a tartományban. Követeiket, mint látók, az elébb forrongó szászok és oláhok is megválasztották s felküldötték a pesti országgyűlésre. A nyugalom mindazáltal csak látszatos volt a tartományban: a főhadikormány s a szász nemzet vezérei, kik az udvari reactioval folytonos összeköttetésben álltak, ennek utasításai szerint, titokban nem szűntek meg szitogatni a hamu alá takart tüzet, hogy a Bécsből veendő jelre azt lángra gyúlaszthassák. A katonaságon és szászokon kívül, még a reformokkal elégedetlen burokratikus szellemű tisztviselőkbén, s a táblabírák nagy seregében, valamint az arisztokratának az urbériség s nemesi kiváltságok megszűntét érzékenyen fájlaló részében is támaszra talált az udvari reactio. Az önzők e nagy serege nem szűnt meg kívánni s remélni az uniónak s az új igazgatási rendszernek, habár az erőszakos módon történnék is, megsemmítését, a régi renddel és igazgatással saját kiváltságait is helyreállíttatni óhajtván. Ezen reactionarius urak, kiknek egy része utóbb a dühösségig fellázított oláhok áldozatává lett, önzésökbén elvakulva, meg sem gondolták, mily

veszélynek, mily iszonyú pusztulásnak elébe viszik hazájokat s avval együtt önmagokat, midőn az új törvényeket s rendszert a közvéleményben aláásni, annak megszilárdulását meggátolni, az új kormány szabályokat lehetőleg népszerűtleníteni, minden erejükből ügyekeztek.

A főhadikormány, melynek hatalmát b. Puchner altábornagy tartá kezében, a bécsi utasítások szerint, hónapokon keresztül jó egyetértést színlett a tartomány igazgatására kiküldött gróf Vay Miklós királyi biztossal: rendeleteit elfogadta, teljesíteni jobbára Ígérte; de midőn azok a reactio czélzataival összeütközésbe jöttek, vagy épen nem, vagy oly módon teljesítette, hogy belőlök a reactio meríthessen hasznót, így, például, midőn a növekedő oláh mozgalmak miatt aggodó királyi biztos Gyulafehérvár és Maros-Vásárhely biztosítása végett e helyekre székely s honvéd katonaságot kívánt küldetni, Puchner amoda oláh végvidéki, emide Sivkovics-féle lengyel katonaságot rendelt.

És amint az udvari reactio időről időre leplezetlenebből kezdett fellépni a magyar kormány irányában; azon módon nőtt Erdélyben is az izgatás, lönek nyíltabbakká és fenyegetőbbekké a szászok és oláhok mozgalmai *). Midőn az udvar és a bécsi kormány szeptember elején oly nyíltan lépett fel a magyar nemzet és minisztérium ellen, hogy ez hivatásának a törvényes téren többé meg nem felelhetvén, lemondani kényszerítettett, a szász követek, mint látók, tömegesen majd Saguna óhitű oláh püspök is, odahagyták a pesti országgyűlést s hazatértek.

Ez idő óta kezdődék a nyilvánosabb izgatás; ez lön jele a felkelésnek; ekkor jött meg Urbán ezredes is, ki utasítások vétele végett Bécsben járt vala. Az oláhok nemzeti bizott-

*) Ezeket, valamint általában az erdélyi eseményeket, mi itt, helyszüke miatt, csak főbb vonalaiban adhatván elő, az olvasót, a részletek bővebb ismerete végett, Kővári Lászlónak „Erdély Története 1848—1849-ben” című, nagy élénkséggel írt, érdekes olvasatú, jeles munkájára utasítjuk.

mányuk által, mely Barnucz, volt tanár elnöklete alatt, bár titokban, folyton Nagy Szebenben székelt, Balázsfalvára ismét nemzeti gyűlésbe hívtattak.

Az oláh népben, mely értelmi fejletlenségében csak természeti ösztöneinek élt, melynek élete alig volt egyéb állati tengésnél, hasztalan keresnök a nemzetiség érzelmét. A valóban mívelt, de fejletlen népoket önállásra még teljesen képtelenek tartó, s azért a mozgalomba nem is avatkozott, kevés jeles egyéniségek mellett, találunk köztök korlátolt eszű vakbuzgókat, kiknek oláhországi izgatók által elferdített agyában egy daco-román birodalom felállításának zavaros eszméi rajongtak; találunk többeket, kik a zavarosban halászhatni remélve, hivatal, méltóság és gazdagodásért sóvárogva, önzőket nemzeties eszmék s érzelmek palástja alá takarva, nemzetiségük sérelmeiről szónokoltak: a népnek magának azonban nemzeti jogokról fogalma sem volt, az még polgári, sőt emberi jogait is alig tanulta ismerni. Eszköz volt az azok kezében, kik magokat szűk értelméhez mért durva ámitásokkal bizodalomba behízelegtek, neki anyagi jobblétet ígértek. Ők az új törvényeket s institutiokat, melyek annyi százados szolgaság után a haza többi polgáraival nekik is egyenlő szabadságot és jogélvezetet biztosítottak, egyáltalában nem értették. És ha az úrbériség megszűntének, tán azon egyetlen törvénynek, mely némileg általok is felfogatott, érezték is jótéteményeit: még azt sem hitték sokáig békében élvezhetni, azt hallván az izgatóktól, hogy az úrbért, melyet a császár megszüntetett, az urak ismét helyreállítani törekednek. Mi csoda, ha szívökben a harag és boszú indulata lassanként egész a dühösségig fokozódott fel az urak ellen, kik őket a császár adományától megfosztani szándékoznak?

Midőn az ország súlyosbodó körülményei közt a kormány haderőt gyűjtött, a nemzetőrséget rendezte, a zászlók alá önkényteseket, honvédeket szedett: az izgatók azt mondták a buta népnek, hogy azok az urak katonái; az urak megharagudtak a császárra, ki az oláhoknak szabadságot adott,

a robotot és dézsmát eltörülte; s most a császár ellen szedik a katonát. Ezen ámitások pedig az együgyű népnél annál könnyebben találtak hitelre, minthogy a katonatisztek is ilyféléket híreszteltek, s a magyar kormányt minden módon és alkalommal gyalázták.

Még hevesebbé lön az izgatás s ennek következtében forrongóbb a nép, midőn az újoncszedés az oláh vidékeken is megkezdetett. Hol katonai karhatalom nem alkalmaztatott, mint például, Aranyos-Lónán, az újonczozás egyáltalában lehetetlenné lön. Az oláhok több helytt népgyűléseket tartván az újonczadást egyenesen megtagadták. A kényszerítés csak a zavart nevelte. A főizgatók: Laureani, Janku, Barnucz, Pap Sándor, Mikás, Cipariu, helységről helységre járva, izgatták a népet ellentállásra s felfegyverkezésre. Vay királyi biztos a mindenütt izgatásokkal s engedetlenséggel találkozó hatóságoktól s kormánybiztosoktól felszólítva, több megyében rögtönítő bírószágot hirdetett ki.

A zavar azonban e fenyegetések daczára is nőttön nőtti Orláton, a második határőri oláh ezred főhelyén, magának a katonai hatóságnak megegyeztével, nagy oláh népgyűlés tartott, színleg az említett ezred kívánatait összeírni s a kormányhoz felküldeni. A Balázsfalváról jött izgatók befolyása alatt azonban a gyűlés egészen a lázadásig haladt. Végzéssé lön, hogy az oláh nép katonát nem ad, s ha arra erőltetnék, erőszakkal is ellenszegül; de ha a császár maga parancsolja, úgy mindnyájan szívesen felkelnek.

Hogy az izgatás nem egyedül oláh főnököktől, hanem szintazon mértékben a katonai hatalomtól is jó, már e gyűlés hangulata s végzései is eléggé elárulák. De minden kétségen tál emelte e gyanút s azt, hogy ezen izgatás egész Erdélyben egy terv szerint intéztetett, a II. oláh ezred alezredesének, Urbán Károlynak, Naszódról szeptember 14-kén több megyei hatóságokhoz intézett levele, melyben azokat tudósítja, hogy az oláhokat, az akaratak ellen megtörtént unió, a határszéli ezredeknek a minisztérium alá rendelése és a császári osztrák

hadseregtől szándéklott elkülönítése csaknem a lázadásig ingerelték. A ministeriumnak újonczállítási parancsa pedig — úgymond — arra bírta a szomszéd vidéki oláhokat, hogy határszéli testvéreikhez még szorosabban csatlakozzanak. Ennek következtében nála, Naszódon néhány nap óta több mint ötven helység küldöttei jelentek meg, azon kívánattal, hogy egész ifjúságuk a császár és az összes monarchia szolgálatába állíttassák; a magyarországi urak számára pedig közölök egy ember se soroztassék be, különben mindnyájan felzendülnek, uraságaiktól s a megyéktől magokat felmentve, fegyvert fognak. E kívánások — úgymond — a határvidéki oláhságnál legmelegebb pártolásra találtak, kik magok is az uniót felbontatni s magokat a minisztérium alól felmentetni kívánják, mely kívánásaik, mint hűséges érzelmeik kifolyásai, legfelsőbb helyen is bizonyosan kedvező fogadtatásnak fognak örvendeni. Jelenti végre, miszerint a hozzátódult oláh néptömeget azon Ígérettel nyugtatta meg, hogy a császár szolgálatába ajánlkozó minden helységből száz lakos után két újonczot fog szedni a császári zászló alá. „Reménylem, — így végzi levelét, — hogy a tektiszttség nem lesz hajlandó eljárásomat idegen hatóságok jogaiba való beavatkozásnak bélyegezni, hanem abban egy nagy veszedelem elhárítását látandja.”

Urbán, e levele szerint, Jellasics szerepét utánozva, azonnal megkezdte a vidékbeli oláhságot I. Ferdinánd császár iránt hűségre esketni, a fiatalságot pedig zászlai alá besorozni. Beszterczevidék, Belső-Szolnok és Kővárvidék oláh helységeinek lakossága azontúl mintegy búcsút járt Naszódra, hol Urbán által feleskettetvén, a polgári hatóság alól felmentetett. Még Máramarosmegyéből is megjelentek ott Borsa s néhány más határszéli helység küldöttei, kik aztán az eskü letételéről bizonyítványt is vettek Urbántól. Hasonló felesketés folyt Monorban, Kolozsmegye keleti szélén, a megyékben lakó oláhságra nézve. A tartomány nyugoti részén, az I. oláh ezredben viszont, Riebel őrnagy tűzte ki a lázadás zászlaját; mint Urbán Naszódra, úgy ő Hátszegre vándoroltatván a

vidéki oláhságot, felesküdni a császári kétsasra. E mozgalom még Arad s Krassómegeye oláhjaira is áterjedt.

Az izgatás jelszavai ugyanazok voltak a tartomány déli részén, Nagy-Szeben s Balázsfalva táján, mint melyek az éjszaki Besztercze s Kővár vidékét tartották mozgalomban; bár amott, — hihetőleg mivel a Szebenben lakó Puchner a nyílt fellépés idejét a maga személyére nézve még nem látta megérkezettnek, — a katonai hatalom kevésbé vett részt nép lazításában. Itt azonban fölösen pótolták a még tartózkodó katonatisztek a szászok, kikkel az oláh bizottmány tagjai szoros összeköttetésben léteztek.

Ugyanazon időben, midőn az éjszakvidéki oláhok Naszódra s a hunyadmegyebeliek Hátszegre jártak a császár iránt hűséget esküdni, Balázsfalvára is ezereként gyűlöngetek a délvidékiek, főnökeik meghagyása szerint, mindenféle eszközökkel fölfegyverkezve. Szeptember 16-án négy ezernél több oláh tanyázott a várost környező mezőkön. Vay, királyi biztos a forrongok megfékezésére néhány század önkénytest és nemzetőrt indított Balázsfalva felé; majd azonban Ígéretet vévén egy oláh küldöttségtől, hogy minden kicsapongástól óvakodnak, annál tanácsosabbnak látta megadni az engedelmet a gyűlés megtartására, mivel azt Puchner altábornagy pártolása alá fogadta.

A határozatok, melyek eleinte, a gyűlésen jelenvolt néhány értelmesebb ember indítványára alkottattak, némi mérsékletet bizonyítanak, s oda valának irányozva, hogy a rögtönítélő törvényszékek megszüntetessenek, az eddig elfogottak szabadon eresztessenek, minden vádlott a rendes bíróság elé állíttassák; a megyei hivatalnokoknak ne engedessék meg oly törvényt, melyet ő felsége még meg nem erősített, minő az újonczállítás, végrehajtani; a román helységekben s kerületekben is állíttassék fel a nemzetőrség, melynek felfegyverkezésére a főhadikormány szintannyi fegyvert adjon, mennyit e célból a magyar és szász nemzetnek adott; vegyes bizottmány neveztessek ki, oláhok-, szászok- és magyarokból, pa-

raszto-, polgárok- 3 értelmesekből, mely a volt jobbágyok s földesurak közti viszályokban ítéljen.

Majd azonban a Nagy-Szebenből jött szászok és néhány katonatiszt által felbátorítva, más végzéseket is alkotának, melyek már nyílt lázadást foglaltak magokban az ország törvényei s alkotmánya ellen. A jegyzőkönyv, mely ezen végzésekről készítettett, következőleg van fogalmazva.

„A román nép május 12-kén, a szabadság mezején tett esküjéhez híven, szoroson ragaszkodik azon nemzeti gyűlés határozataihoz; magáévá teszi a két román határőrezred végzéseit is: ellenben törvénytelennek nyilvánítja mindazon lépéseket (uniót, követválasztást Pestre), melyeket némely elámított személyek a határozatok s letett esküjük daczára véghezvittek. Ez okból kimondja:

„1. Az uniót, mely ellen eleve is óvást tett, s melynek tárgyalásában az országgyűlésen részt nem vett, el nem ismeri.

„2. A magyar minisztériumot, mint az unió következményét, szinte nem ismeri el.

„3. Csak ő felségétől s a császári minisztériumtól akar függeni s annak rendeleteit a főhadikormány által kívánja venni.

„4. kívánja, hogy mennél előbb nyitassék meg egy nagy nép- és nemzetgyűlés, melyen nemzeti érdekeiről tanácskozhasssak. A május havában választott bizottmány addig is megerősítettik.

„5. kívánja, hogy hirdettessék ki egy erdélyi országgyűlés, melyben a román, szász és magyar nemzet követei az illető népszám aránya szerint jelenjenek meg, tanácskozni az ország sorsáról s rendezéséről.

„6. A gyűlés kikiáltja az osztrák császári alkotmányt, azt Erdélyre is kiterjesztetni kívánván.

„7. Ideiglenesen, míg a rend teljesen helyre álland, a román, szász és magyar nemzetből néparány szerint kíván

egy igazgató kormánytanácsot alkottatni, mely bécsi utasítások szerint intézkedjék.

„Éljen az osztrák kormány!”

„A Balázsfalván összegyűlt román nép.”

E nyilvános végzéseken kívül azonban, melyek a hadi kormány és szász vezetők befolyása alatt alkottattak, az oláh nép vezérei és előbbkelői, kik a néptömeg szétoszlása után még mintegy kétszázan maradtak Balázsfalván, Belecesku, bukaresti tanár és Eliád, oláhországi emissáriusok jelenlétében még más titkos végzéseket is alkottak, melyeknek célja nem kevesebb volt, mint a magyarok kiirtása s egy önálló, Daco-Románia felállítása. Egész Erdély praefecturákra, minden praefectura több tribunátusokra osztatott, úgy, hogy minden 10 helysége egy tribunus jutna. A praefectusok és tribunusok kinevezettek s megbízattak, hogy illető kerületeikbe menvén, a népet e határozatokról értesítsék, felfegyverezzék s táborokba gyűjtsék. Választatott egy középponti ideiglenes kormány is s annak tagjaiul, Barnucz alelnoklethe alatt, Laureani, Belecesku, Treb, Czipariu, Floriánu, Branu stb. nevezettek ki. Megválasztattak továbbá a praefectusok is, kik közül leg-híresebbekké lettek: Mikás Ferencz, elébb ügyvéd; Axente Szever, hivatalától püspöke által felfüggesztett ó-hitű pap; Janku Ábrahám, volt táblai irtok, az úgynevezett havasok királya; és Salamon Miklós, ki arról lett nevezetes, hogy nem öletett s pusztított mint a többiek. E választások tudtára adattak a szász gróf helyettesének is, ki azokat a gróf távollétében helybenhagyván, hozzájuk a szászok részéről Müller Károly segesvári, Langer Péter brassói tanácsnokokat és Roth papot nevezte ki tagokul.

A gyűlés után a kinevezett praefectusok és tribunusok illető kerületeikben megjelenvén, népgyűléseket tartának s a népet fegyverre szólították. Kolozsmegyében már szept. végén több helység, Sz.-Péter, Tusony, Sz.-György stb. tényleg fellázadt s felfegyverkezvén, a hegyeken várta az urak katonáit, kik, tribunusaik bizonyítása szerint, az úrbért akarják

visszaállítani. Kiket a nemesek közül kézre keríthettek, megkötözve hurczolták Monorba és Naszódra Urbánhoz. Egyebek közt Buttyán László és Bencze s Bota László megyei tisztviselőket kegyetlenül megvervén, lánczra fűzték s több másokkal együtt Naszódra vitték.

Október elején már az egész erdélyi oláhság forrongásban vala. E hónap 12-ke határnapul volt kitűzve, melyen az egész oláh nép felkeljen, s egy része Riebelhez Hátszegre, más része Tjrbánhoz Száz-Régenbe, harmadika Jankuhoz Musinára; negyedike az oláh bizottmány rendelkezése alá Balázsfalvára gyűljön. Nagy-Szeben, Balázsfalva, Dézs, Kopánfalva, Kolozs, stb. a legundokabb bujtogatásoknak lőnek színhelyei. Hol a nép önként nem indult, Janku, Pap Sándor, Barnucz s a többi izgatók az urak jószágainak elfoglalásával gazdag martalékkal biztatták s láziták fel azt. És a rablások, gyilkolások, gyújtogatások mindenfelé megkezdettek. A példát a balázsfalvi tábor adta, mely október 13-kán Gyárfás földbirtokost és Dobay Zsigmondot három leányával kegyetlenül megölte. Legborzasztóbb volt a kis-enyedi mézszárlás, hol október 16-kén virradóra az ott menekülés kereső mintegy 400 magyarból 140-en, köztök nők, gyermekek verőkben feküdtek; a többiek a sötét éjben futással szabadulván meg. Egyes helységekben jobbára magok a popák lőnek a felbujtott nép vezérei; hol pedig jobb érzelmű popák találtattak, kik híveiket békére intették, elűzték, fenyegetések által megszalasztattak. Monostoron a pénztár lefoglaltatott s a pénztárnokkal együtt Naszódra vitetett. Ez történt minden egyéb pénztárakkal, melyeket az illetők ideje korán meg nem mentettek. Pap Sándor ugyanezt kísérté meg a m.-vásárhelyi pénztárral is, melyben 10,200 ffc. létezett; de, szerencsére, mielőtt tervét végrehajthatá, elfogatott és Zöllner Károly századossal együtt, ki, mint Bécsből jött futár, M.-Vásárhelyen ment keresztül, s Puchnerhez szóló több levelet vitt magával, Kolozsvárra kísértetett.

Vay kir. biztos a mindenfelől Kolozsvárra menekülő urak és megyei tisztviselők által a történekről értesülven, a törvényhatóságok küldötteit okt. elején magához gyűjté, velök a lázadás elnyomásáról értekezendő. Értesülven egyebek közt, hogy Batternai és Simonics tribunusok Kolozs megye Béré helységében, több ezer oláht táborba gyűjtöttek, két század nemzetört, egy század honvédet s fészázad huszárt rögtön ellenök küldött. Honvédöink s nemzetöreink, csekély számuk daczára is, megtámadták az épen dözsölő oláhokat, s közölök mintegy tízet elejtven, a többit szétverték, Batternait és Simonicsot több főczinkossal együtt elfogták s Kolozsvárra vitték. A kolozsvári nép a foglyok ellen oly annyira fel volt ingerülve, hogy öket maga meg akarta gyilkolni, s csak bajjal sikerült a katonaságnak öket megmenteni.

A foglyok azonnal rögtönítelő törvényszék elébe állítottak. Vallomásaik az egész katonai-szász-oláh lázadásnak nyomára vezettek. A nép dühétől tartó törvényszék öket, valamint az épen akkor behozott Pap Sándort is kötél általi halálra ítélte.

De ezen szigor, mivel a szükséges hadi erő a zavargó vidékeken sehol sem fejtetett ki, már nem volt elegendő elfojtani a sokáig érni hagyott lázadást; sőt a kivégezések híre már csak nevelte az oláhok ingerültségét. Kevés idő alatt Erdélynek mintegy 15 helyén gyűlögtek az oláhok; sőt maga Urbán is táborba szállt Szászrégen táján 1500 oláh határörrel. A terv az volt, hogy a felkelők különböző oldalról egyszerre indulnak Kolozsvár ellen. Az oláh táborokban a nép közt mindenütt volt némi határvidéki katonaság, s ez rendezte a néptömeget.

Maga Urbán okt. 14-kén Szászrégenig nyomult, s a mezőségi román népet fegyverrel és hat napi eleséggel felkészülve parancsolta oda. Ugyanakkor Riebel Hátszegen, míg egy részről a vidéki magyar népségtől minden fegyvert elszedett, az oláhok közt 1600 Fehérvárról nyert fegyvert osztott ki. A főhadi kormányzék pedig az oláh bizottmányt elismervén, egy császári őrnagyot biztosul rendelt melléje. Az

oláhok, ekként támogatva a katonaságtól, nem ismertek többé korlátot pusztításaik s vérengzéseikben. Felbőszült csoportjaik, tribunusaiktól vezetve, mindenfelé barangoltak, tűzzel vassal pusztítva a magyarságot és birtokait. Czirják Józsefet lándzsákkal összeszurkálva ölték meg; Réz Samut háznópestől, Hosszúaszóráról, az urak birtokainak feldulása után, számos családot, köztök Szentkereszti Istvánt családotól, Pánádról b. Splényit, Asszonynépéről több nőt Balázsfalvára hurczoltak. Szinte elfogták gr. Bethlen Lajost, Kendeffy Lajost, Cserényi Sándort és számtalan másokat, kik a magyar részekre menekülni ügykeztek. Az erdélyi lapok hasábjai október 12-ke óta telvék a legiszonyúbb kegyetlenségek leírásával, melyeket a felbőszített s a fanatizált oláhok a magyar urakon elkövettek. Egyebek közt b. Huszárt lakásából kihurczolván, mezítláb kísérték Bunyba: ott kínzások közt fejezték le, hulláját pedig Naszódra vitték. Szélkuton Sinai László és Madaras Gábor szolgabíró házait megrohanták; az utóbbit irtózatosan elverték s félholtan kocsijára kötözve Balázsfalvára vitték, több mint 10 ezer ft. értékű ingó javait egymás közt felosztván. Ugyanazon helységben László Zsigmondnét megnyúzták, oda állítván két lányát, hogy végig nézzék a borzasztó mütéteit. A dombói hegyen, Balázsfalva vidékén, egy utast elfogván, lábát térdeinél, karjait könyökénél levágták, s övig földbe ásván, két őrt állítanak mellé, hogy ki ne vétessék, míg kínosan meg nem hal stb.

De mindeneget meghaladt vérfagyaló kegyetlensége által Zalatna lakosainak iszonyatos lemészárolása. Az erdélyi aranybányai kerület közepén, Gyulafehérvártól kelet felé három órányira, szép regényes hegyvidéken, meredek hegyek-tői környezve az Ompoj patak mellett feküdt Zalatna, kellemes bányavároska, melyet Gyulafehérvárral csak egy szűk mély út, s a hegyek közt mélyebben fekvő Abrudbányával egy fáradalmas hegyi út köt össze. E város csupa oláh helységek-től környezettvén, mintegy oazát képezte a civilisationak. Gyűlhelye lévén a bányászoknak és székhelye a főbánya-

törvényszéknek s a kamarai uradalmi igazgatásnak, lakosai között számos mívelt családot foglalt kebelében. A szorgalom és munkásság azt egy szép, barátságos, boldog községgé tették, hol vagyonosság és megelégedés honolt.

A bányaigazgatóság az oláh mozgalom kezdete óta több ízben hasztalan kérte Puchner hadi kormányzót, küldene a bányák biztosítása végett a fel s alá barangoló népcsoportok ellen némi katonaságot. A kérelem nem teljesítettvén, 250 főből álló nemzetőrség alkottatott, mely aztán Gyulafehérvárról összesen ötvenöt lőfegyverrel látatott el. Október 15-én 300 fegyveres oláh lakosai a trojani völgyben gyűltek össze, hol őket egy izgató beszéd után Dobra Péter volt ügyvéd, most tribunus, többi népével együtt, fegyverforgatásban gyakorolta. 17-kén és 18-kán az oláhok a gyulafehérvári utat elállván, több onnan hazatérő polgárt kiraboltak és megsebesítettek. 21-kén Moga tribun vezetése alatt egy küldöttség jelent meg a városban, s hírül adván, hogy az oláh tábor a város felé közeledik, követelie, hogy a háromszínű magyar zászló vétessék le, a fegyverek s lőszerek adassanak ki. Nemgyei bányatanácsos, a lakosokat a város piacán összegyűjtvén, az oláhok kívánatát nekik tudtul adta. De ezek azt válaszolták, hogy a kívánatnak csak akkor engednek, ha az oláhok arra valamely cs. kir. hatóságtól eredt felhatalmazást mutathatnak elő; különben a kamarai javakat és saját vagyonukat utolsó emberig elhatározzák védelmezni.

Az éj beállott s a szomszéd hegyeken köröskörül számtalan őrtüzek tűntek elő, aggasztóan tanúsítva, hogy az oláh tábor csakugyan megérkezett. A tüzek körül mintegy 10 ezer fegyveres oláh táborozott. A következő nap várakozáson felül csöndesen folyt le; de 23-kán iszonyú ordítások között lavina gyanánt rohant az oláhság a hegyhátról a városba. A kis számú nemzetőrségnek alig volt ideje a várostérre vezető utcákat elállani, melyeken a dühös csoportok ordítva nyomultak előre. A piacra gyűlt lakosság látván nagy számukat, békeköveteket küldött elejökbe. De míg az alkudozás folyt,

az oláhok egy része, rablás vágyától ösztönöztetve, a várost felgyújtá; mire a lakosság futásnak eredt. A zaj, zavar és kétségbeesés, mely e szerencsétlenek közt eláradt, leírhatatlan. Jajveszéklés közt haladt a lakosság Petrozsán faluig, hol azonban a keskeny szorost több ezer oláhtól elállva találták. A férfiak fegyverrel akartak magoknak utat törni Gyulafehérvár felé; de a nők és gyermekek jajveszéklései által abban megakadályoztatván, ismét alkudozni kezdtek. Végre abban állapodtak meg, hogy a nemzetőrség a fegyvert tegye le, s aztán az egész csoport bántatlanul kísértessék Gyulafehérvárig. Az oláhok ezt esküvel ígervén, a szerencsétlenek hittek szavoknak, s fegyvereiket lerakták. Több család tagjai azonban nem bízván az oláhokban, az égő város felé fordultak vissza s az erdőben széledtek el, ismerős parasztoknál keresendők menedéket. De az oláhok ezeket nagy részben még útközt agyonverték. A többi szerencsétlenek fegyvertelen tömege, számszerint mintegy ezer lélek, sűrű oláh csoportoktól körülvéve s mind összébb és összébb szorítatva, az országúton haladt előre. A ki csak szomját is oltandó, kissé messzebb távozott, kímélet nélkül agyon veretett.

A fenesei hidnál az oláhok, mivel már sötétedni kezdett, a menekvőket éjjeli szállásul egy tallóra üzték, fenyegetvén őket, hogy a ki onnan mozdulni mer, tüstént agyon lövetik. Az oláhok egy része két sorban felvont fegyverrel állta őket körül, minden pillanatban kész végrehajtani a fenyegetést, mi többeken, kik a patakra mentek, meg is történt. A szerencsétlen csoport, férfiak, nők, gyermekek, esőtől átázva, éhen szomjan dideregték át a hideg éjt. Éjfélkor új oláh csapatok érkeztek, az öröket felváltandók. Martalékra vágyva, a férfiakat s nőket egyaránt a legszemtelenebb módon kimotózván, a mit a boldogtalanok a lángok közül megmentettek volt, könyör nélkül rabolták el. Reggel egy vad tekintetű oláh lépett ki a többiek soraiból s kérdé: készen van-e minden? Az igenlő válasza Nemgyei bányatanácsost agyonlőtte. E lövés jelül szolgált a közönséges mészárlásra. A kapitány

után a többi puskások lőttek a sűrű csapatba; azután pedig a többiek rohantak rajok, s kinek mi fegyvere volt, avval szúrta, vágta, verte agyba föbe a jajveszéklőket. Kevés idő múlva a férfiak, nők, gyermekek százai halva terűitek el az országúton, a vér patakként folyt a kerékvágásban. A vad állatok módjára dühöngők a holtakat azonnal megfosztották minden ruhájuktól. A nők és leányok közül sokakat hajkónál fogva hurczolta félre a csoporttól s őket elébb buja indulataik áldozatává tevén, utóbb különféleképen megcsónkítván, jobbára szinte agyonverték. Mások a halottak levágott fejét s egyéb tagjait győzelem jelül fákra aggatták.

A mintegy 1000 főnyi raenevők közül, kik Zalatnáról kiindultak, alig százan, mások szerint csak negyvenen, jobbára nők és gyermekek, maradtak életben, azok is nagy részben többé, kevésbbé, megsebesülve. Vértől ázva, a Mál-lott kínok s félelemtől félőrülten vándorogának ezek Metesd falu felé, honnan utóbb a helybeli pap eszközlésére szeke-
reken vitettek Gyulafehérvárra.

Az oláhok a mézárlatról a még égő Zalatnára siettek s elrabláznak és pusztítanak mindent, mit a lángok megkíméltek. A pénztárak, arany- s ezüstváltó hivatalok felferettek; a bennök talált 13,000 darab arany, 20,000 húszas, 6000 ftnyi bankjegy elraboltatott; a huta- s bányaépületekben a drága gépek elpusztítottak; minden, mit elrabolni nem lehetett, még a kertek sövénye is, felgyújtatott

A zalatnai mézárlat azonban csak az áldozatok nagy száma által tűnik ki az oláhok borzasztó tettei közül; mert számos egyes esetet jegyzének fel az erdélyi lapok, melyekben még vérfagyalóbb kegyetlenséggel ölték meg áldozataikat az oláh csoportok. A tömeges gyilkolások krónikájából kiemeljük még a Sárd helységbelit Alsófehérben, hol az oláhok a latosokat egy mély kútba hányták, melyet aztán nagy kövekkel temettek be.

A magyar nép ezen irtásában az oláhokkal több helytt részt vettek a szászok is; mert a lázadás köztök is általánossá

lett. A szebenszékiek oktob. 6-kán Nagy-Szebenben összegyűlvén, egy emlékiratban kijelentették, hogy az uniót felbontják, Magyarországtól elszakadnak, a magyar miniszteriumtól semmi rendeletet el nem fogadnak, hanem egyenesen az osztrák miniszteriumtól akarnak függeni. Ezen emlékiratot aztán nem csak minden szász széknek, az erdélyi guberniumnak, s főhadi kormányának, hanem a bécsi országgyűlésnek s miniszteriumnak, sőt magának a császárnak is megküldötték. A lázadásnak ily módon mind nagyobb mérvben terjedése végre b. Vay Miklós királyi biztost is aggodalommal töltte el. Ő már több ízben felszólítja b. Puchner altábornagyot s főhadi kormányzót, vetne véget Urbán alezredes törvényszegő zavargásainak; de mindannyiszor elaltatni hagyta magát ennek Ígéretei által, hogy Urbánt kérdőre vonandja, a csöndet és rendet pedig minden áron fentartandja; mire nézve azonban soha semmit sem tett. Midőn az oláhok október elején nyilván fellázadtak, Vay ezek megfékezése végett újabban is sürgetéseket intézett vala Puchnerhez. Ő azonban, mivel tudtára esett, hogy Zöllér százados a Bécsből hozzá intézett rendeletekkel elfogott, ezeknek szellemét már az elébb vettekől gyanítva, a királyi biztos minden további sürgetéseinek véget vetendő, október 9-kén kelt levelében kijelenté neki, hogy gyöngélkedő egészsége miatt a hadi kormányt nem folytathatván, arról végkép leköszönt. Ugyanezen napokban mindazáltal az Erdélyben lévő minden rendes katonaság törzstisztjeit Szebenbe magához rendelte. Meghívtattak a három végvidéki székely ezred tisztjei is. Miről folyt e gyülekezetben a tanácskozás; mely rendeletek adattak a jelenvolt tiszteknek, bizonytalan azon egyen kívül, mely szerint végzéssé lett, hogy a tartományban lévő összes cs. kir. katonaság Szeben táján öszpontosíttassék. Híre szárnyalt még, hogy, mivel a székelyek hazafias szelleme eleve is kétségsé tette, fog-e a három végezred a kormánnyal mind nyilvánosabban szakasztó főhadi parancsnokságnak engedelmeskedni?— legalább a jelenvolt főtiszttektől vétetett oly ígélet,

Hogy, ha ezredeik Szebennél megjelenni nem akarnának, ügyekezni fognak azokat semleges állásban tartani végeikben. Az öszpontosítási parancsot ennek folytán Puchner október 16-kán valóban szét is küldte.

E tiszti gyülekezet azonban a katonaságnak már annyiféleképen elárult ellenséges indulata mellett, méltán gyanút ébresztett az erdélyi hazafiakban, kiket más részről az oláhoknak a katonaság által nem csak meg nem fékezett, de még szitogatott lázadása mind nagyobb rettegésbe ejtett. A körülmények kételkedni nem hagyának, hogy a tisztikar honárulást forralt szebeni gyülekezetében. A hazafiak tehát e napról napra fenyegetőbb viszonyok közt aggodalmasan tekintenek szét, honnan nyerhetnének segílyt a veszélyezett hazának. A nemzetőrség, a felett hogy a zavargó oláhoktól mind inkább igénybe vétetett, még rendezetlenebb is vala, mintsem hogy benne rendes katonaság ellen védelmet lehetett volna találni. Egyedül a székelységben volt még tehát remény, mely, a felett hogy keblében rendes katonaság is létezett, fegyverben s hadi gyakorlottságban sem szenvedett oly nagy hiányt, mint a többi magyar népség.

A székelyek már rég óhajtottak olyféle nemzeti gyűlést tartani, minő az oláhoké volt Balázsfalván. De bár a nép szeleme elég bizodalmat ébreszthetett, Vay Miklós, királyi biztos, helytelen félénkségében a netalán itt is kitörhető zavaroktól, azt mindedig meggátolta. Most azonban, kivált mióta Berzenczey László képviselő s a székelyföldre leküldött kormánybiztos is élénkebben kezdett izgatni a gyűlés megtartása mellett, legyőzheti enné lett annak kívánata; minélfogva azt Berzenczey október 16-kára, Vay Miklós ellenzése daczára is kihirdette, Agyagfalvát, a székelyek Rákosát, tűzvén ki annak helyéül. Vay, engedni kénytelen, végre maga is meg egyezett, s gr. Mikó Imre kincstartót küldötte ki a kormányt képviselő biztosul.

A székelység október 15-kén szép rendben gyűlt egybe a nemzetre nézve még a török háborúk korából emlékezetes

agyagfalvi mezőn. Az egybegyűlt nép száma legalább is 30—40 ezerre tétetett. Legtöbben voltak a Csik, Háromszék és Udvarhely, kevesebben a Maros és Aranyosszékekből. A határőri katonaság illető tisztjeik vezérlete alatt fegyverben, a többiek karddal fegyverzett papjaik vezetése alatt jelentek meg.

Más nap a gyűlés gr. Mikó Imre által megnyitván, a nép mindenek előtt V. Ferdinánd magyar király s a magyar alkotmány iránt hűségküvel kötelezte le magát. Ezután végzésé lett, hogy a szász és oláh nemzetekhez nyilatkozvány bocsáttassák, melyben jelentetnék ki, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz s alkotmányhoz hűséggel és engedelmességgel, a magyar haza bármi nyelvű a felekezetű lakosaihoz pedig testvéri vonzalommal viseltetik s mindenki jogait tiszteletben tartja; hívatnának fel a szász és oláh nemzetek, hogy a király, alkotmány s magyar nemzet iránt hasonló érzelmeket tanúsítsanak; jelentetnék ki végre, hogy az ellenségeskedést a székely nemzet hasonlóval torlandja vissza.

Határozatott továbbá, hogy az összes székelység, az idei 22-dik törvényczikk értelmében, nemzeti honvédsereggé alakuland. Addig is, míg a székely végkatonaság átalakulása valósággal megtörténhetnék, annak minden függése megszűnik a főhadi kormánytól; s míg a magyar minisztérium számukra egy főparancsnokot nevezne ki, fővezéröknek b. Vay Miklós kir. biztost ismerik el s a vezényletet, a kormánybiztosok befolyása mellett, Sombory Sándor székely huszár ezredesre ruházzák. E végzéshez képest a jelenvolt csiki és háromszéki katonaság s annak tisztj elöljárósága a király és alkotmány iránt hűségre, a magyar minisztérium iránt engedelmessegre azonnal meg is hiteltetett. Megeskettek egyszermindarra is, hogy a magyar kormány nyal meghasonlott főhadi kormány rendeleteinek engedelmeskedni nem fognak.

A királyi biztos, továbbá, felkéretni határozatott, hogy Erdélyből minden idegen katonaságot távolítson — és Gyulafehérvárt s a többi erősségeket biztos székely őrséggel lássa el.

Az egybegyűlt nép e közben nagy lelkesedéssel fejezte ki mindenkori készségét a haza védelmére.

Más nap híre futott, hogy Urbán ezredes 1500 oláh végvidéki katonával s három ágyúval Maros-Vásárhelyt megszállotta. E váratlan hír villámcsapásként hatott a gyülekezetre. „Most már nem tanácskoznunk, hanem tennünk kell”, kiálta fel Berzenczey kormánybiztos; és javasla, indulna meg tüstént hét-nyolcz ezernyi rendezettebb nemzetőrség, míg a többiek tartalékseregül alakuljanak otthon zászlóaljakká. De a tömeg más véleményen volt. „Ha én megyek, menjen más is; menjünk mindnyájan!” — kiáltanak sokan. S nem lévén, ki őket meggyőzhetné, hogy a rendezettebb had, ha kisebb is, több sükerrel működhetik, a tábor október 18-kán meg is alakult. Háromszéknek Donáthalezredes, Csik-G-yergyónak Dorschner ezredes, Udvarhelyszéknek Beczmann alezredes, Marosszéknek Lázár Dénes nemzetőr-alezredes lón vezérévé; fővezérül Sombory huszár ezredes kiáltatott ki; s a tábor azonnal megindult.

Öt napon át folyt ki, hatalmas tenger gyanánt, Keresztúrszékéből, a székely tábor. És, tekintve az annyi ezernyi, természetes, szép, bátor férfiakat, látva a lelkesedést e nép soraiban: azt kell vala hinni, e tenger mindent elsodor, mi útját állja. De, fájdalom, sem fegyvere elegendő, sem vezére nem volt, ki a népben fegyelmet tartani, annak erejét és lelkesedését felhasználni tudta volna. Sombory hamar gyanúra adott okot magaviseletével; minden esetre kétes marad, míg reá nagyobb világosság nem derül, árulás volt-e hibája, vagy ügyetlenség.

Az Agyagfalváról vett hírek Puchnert is tevékenységre ösztönözték. Ő, ki magát tíz nap előtt, a Vayhoz írt levelében, meggyöngült egészsége miatt a hadi kormány folytatására elégtelennek állította volt, október 18-kán egy nyilatkozványt bocsátott ki Erdély népeihez, melyben kijelenté, hogy császár ő felsége nevében, a tartománynak még polgári igazgatását is kezeibe vette; a reáruházott hatalomnál fogva, az okt. 3-kai cs. kir. manifestum értelmében, Erdélyt hadi törvény alá

veti; a toborzást megszünteti; a nemzetőrséget és bármi néven nevezett önkéntes csapatokat a főhadi kormány parancsa alá helyezi. Mind azokat, kik e rendeletnek ellenszegülni mérésznének, elfogatni s a legközelebbi katonai hatósághoz, hadi törvény szerinti elítéltetés végett, bevitetni parancsolja. Végül a fejedelem nevében felszólítja Erdély minden nemzeteit s lakosait, hogy életök e legfontosabb perczeiben keljenek föl és csatlakozzanak a hű cs. kir. sereghez, fogadják azt a rend védei és a fejedelmi akarat végrehajtói gyanánt. Ugyanekkor a már elébb törvényes hatalomnak elismert oláh bizottmánynyal hivatalos érintkezésbe ereszkedett, s tőle a parancsai alatt álló zászlóaljok kiegészítésére 3745 újonczot, a száz városoktól pedig egy vadász zászlóaljat kívánt kiállíttatni. Majd négy tábort állított fel, Úrban, Riebel, Heidte, s a hazáját, nemzetét megtagadt Gedeon altábornagy alatt, melyek mindegyikébe nagy számú felkelt oláhságot vétetett fel a rendes katonaság gyámolítására.

Pár nap múlva azonban más intézkedéseket tőn az oláhokat illetőleg. Felhatalmazá az oláh bizottmányt, állítana az összes oláhságból 15 legiot, mindenikét 10—12 ezer emberből, melyeket főtisztakkal s hadi szerekkel ő fogna ellátni.

Vay Miklós, ki magát gyöngeségében a ravasz altábornagy által annyi ideig rászedetni engedé, ki oly tétlenül hagyá elrepülni az alkalmas időt, midőn az oláh lázadást még elfojtani, a várakat pedig a nemzet számára biztosítani, a székelységben rejlő erőt rendezni, némi erélylyel egyátaljában nem volt volna lehetetlen, későn látta be csalódását, s hasztalan ügyekezett Puchnerhez intézett óvásai s tiltakozásai által jóvátenni mulasztásait. Ezek sikeretlenségéről hamar meggyőződván; más részről pedig az oláhok borzasztó dühöngéseiről naponként érkezett jelentésekből látván, mily veszélybe ejtette idétlen engedékenysége s erélytelensége által a hazát, október 21-kén és 23-kán maga is egy-egy nyilatkozványt bocsáta ki Puchner ellen. „Árulásról, gyalázatos csalásról vádolja őt ebben, melynél fogva ünnepélyes Ígéreteit nem csak be

nem váltotta; hanem alattomban még maga gyulasztá a polgári háborút; a magyar földet pedig többszöri felszólításai s rendeletei daczára, minden katonaságtól s ótalomtól megfosztotta. Vádolja őt, hogy a békés polgárokat csöndes lakhelyeikből Urbán alezredeshez és Balázsfalvára rabságba hurcoltatni, többeket legyilkoltatni, Fehér várost, a várban lévő katonaság szeme láttára felgyújtatni engedte; hogy árulásának sikeresebb végrehajtására, az élet és vagyon feldúlására, a magyar nemzetiség letiprására, álnokul az országban tanyázott idegen katonaságot használta fel. Mind azokat, kik neki engedelmeskedni merészelnének, újdón nyert szabadságuk s birtokaik elvesztésével fenyegeti. A haza oltalmára s megmentésére általános népfelkelést hirdet, stb.”

A királyi biztos, ki a múlt országgyűléseken fényes szónoki tehetsége által nagy véleményt ébresztett maga iránt a hazában, a kormányra egyáltalában képtelennek bizonyította be magát. Akár félelem, akár tapasztalat hiánya a kormányzásban, vagy akár mi egyéb volt is azonban oka, a célra vezető eszközöket soha nem tudta kellő időben megragadni. Miként elébb elmulasztá megakadályozni a lázadás kitörését: úgy most sem tett semmit azokból, mik a már dulongó lázadás elfojtására vezethettek volna. Az említett nyilatkozványokon s felkelési rendeleten kívül, mik pusztá szavak voltak, alig jött napvilágra valamely más czólszerű rendelkezése. És nem csak hogy a megrendelt népfelkelést nem bírta kieszközölni, — mit, való, most már, midőn egy részről az oláhok ezernyi csoportjai barangolták be az országot, más részről a katonaság is fellázadt, nem volt könnyű dolog végrehajtani; de még azon magas lelkesedést sem volt képes megőrizni s kellőleg ápolni s felhasználni, melyet a székelység oly szívemelő módon nyilvánított agyagfalvi gyűlésén.

És pedig, míg a székelyek e lelkesedése tartott, míg ők fegyverben állának, mind addig nem is tehetett előhaladást a lázadás. Egy század székelyhuszár, Csutak főhadnagy vezérlete alatt, két század honvéddel s ugyanannyi újdón alakult

Mátyás-huszárral egyesülvén, október 23-kán Nagylak és Vajdaszeg közt, egy, körülbelül hatezer főből álló oláh tábornot támadott meg. A szám aránytalanságát részünkről ritka vitézség pótolta. Gróf Bethlen Gergely, a Mátyás-huszárok századosa, báró Bánffy János, a gyaloghonvédek századosa és Csutak főhadnagy oly ügyesen vezényelték vitézeiket, hogy a nagy számú oláhság teljesen szétverett, s a messzeüldözött futamlók közül több százan leölettek.

A kis had másnap Nagy-Enyedre vonult, a Csombord felett és Maros-Sz.-Király mellett, Janku és Axente alatt két csapatban táborozó oláhok megfenyítésére, kik Enyedet több nap óta fenyegetésekkel s lövöldözésekkel háborgaták. Okt. 25-kén a Maroson még hajnal előtt átkelvén, a reggeli ködtől fedve, észrevétlenül az oláhok tanyái előtt termett. A meglepett oláhok rövid ellentállás után az erdőbe és szőlőkbe futottak, mintegy 150 halottat hagyván magok után.

Enyed ekként a háborgatóktól megmentetvén, Bánffy János, egy csapat nemzetőrrel erősítvén seregét, október 28-kán a Gyulafehérvár és Balázsfalva között táborozó nagy oláh tömeget, mely egy héttel előbb Fehérvárost a várbeli katonaság szemeláttára gyűjtotta fel s rabolta ki, szándékozott megtámadni. Az ellenség a köd daczára is értesült kémei által, seregünk jöttéről s azt a Krakkó melletti sánczokban és szőlőhegyeken készen várta. A mieink eddigi tapasztalataikból meggyőződván, hogy az oláhokat, bármi nagy tömegben vannak is, az első, bátor megrohanás hozza rendesen zavarba, az előőrsök rövid tüzelése után rohamot intéztek a lázadókra. A siker igazolta a munkálat helyességét: az oláhok, honvédeink szuronyai s huszáraink kardcsapásai által megzavarodva, sánczaikat s a szőlőhegyeket némi veszteség után hamar odahagyták s rendetlen futásnak eredve, az erdőben kerestek menedéket. A foglyok közt találtatott egy pap és egy tanító, kik mind a ketten lóhátról vezéreltek.

Kis hadunk a futamlókat az erdőbe nem követhetvén, Enyed felé fordult vissza. Az ellenség most újra nekibáto-

rodva; Tövis táján, a mieinknek útját állani szándékozott; de lovasaink által ismét oly hamar megfutamított, hogy a gyalogság fegyvereit sem lőhette ki reá.

Ezalatt az Agyagfalvárói megindult székely tábor is megkezdte működését. Legelőbb a marosszékiekkel gróf Lázár Dénes, dandár-vezér indult meg az oláhok radnóti tábora ellen. Október 24-kén erődített állomásukat egyszerre három oldalról, oly tüzesen támadta meg, hogy az oláhok, miután közölök mintegy 190-en elesetek és száznál többen elfogattak, rendetlen futásnak eredtek. A kastélyban a vidékről összerabolt számos fegyver, két szekér töltény s több mozsárágyú jutott a győzők kezébe; a benntalált magyar foglyok pedig, számszerint hetvenen, megszabadítottak. Radnótot a vezér a Marosvölgy védelmére táborhelylyé alakítá s összekötésbe tette Küküllővárral, hol jobbára nemzetörök s némi honvédekből, szinte keletkezett egy magyar tábor.

Pár nap múlva a többi székely dandárok is megkezdtek a harczot. Híre futamodván, hogy Urbán Szász-Régenből 1500 főre menő oláh határőri katonaságával és egy nagy csapat oláh felkelővel Maros-Vásárhelyt fenyegeti, Dorschner és Beczmann ezredesek haladék nélkül e város felé indultak. Jöttök hírére Urbán Gernyeszegré vonult. Szent-Ivánnál érte őt utói a székely sereg, mely azonnal támadáshoz fogott. Urbán némi veszteség után Radnótfáján vett újra állomást; de a székelyektől onnan is elűzetett. Legérzékenyebb csapást szenvedett azonban Szász-Régennél, melyet a székely had rohammal megvévén, Urbánt onnan is kiűzte. A három csatában megvert lázadó vezér Beszterczére futott vissza, ott várandó be Wardener tábornok, Bukovinából útban lévő dandárát Szász-Régen, mivel a reá kivetett sarczot megfizetni vonakodék, kiraboltatott, mi közben a város egy része el is égett.

A székelyek, bár november 1-jén Sombory is Régen alá érkezett dandárával, nem üldözték Urbán futó hadát; mert híret vévén, hogy Gedeon tábornok egy nagy szász-oláh hadon felül mintegy négyezernyi rendes katonasággal s két üteg

ágyúval útban van Maros-Vásárhely felé, e székely város védelmére siettek. Számuk azonban ekkor már igen megfogyott volt. Szász-Régen kirablása a fegyelmet nagyon megrontotta a seregben. A tisztikar pedig, mióta Puchner kiáltványait olvasta, az Agyagfalván tett ígéretnek ellenére, felette lehangolt lón. A csikszékiek, okú adván, hogy lőszerük elfogytak, — az udvarhelyszékiek, hírét vévén, hogy szász és oláh felkelt nép székekbe tört, haza mentek. Maradtak ugyan még vagy 8 —10 ezerén, de fegyverzetük ezeknek is felette hiányos, ágyújuk egy sem volt. Kedv, lelkesedés, az erélytelen, lehangolt tisztek mellett, egészen kiveszett belőlök. A város lakosága aggodalommal nézett a jövő elébe.

És az aggodalmak kevés nap múlva fájdalmasan megvalósultak. Gedeon jól fegyelmezett, s begyakorlott dandárával november 5-kén támadta meg M.-Vásárhelyt. A székely had, mely bizalmát vezéreiben egészen elveszte, hanyagul gyűlögött a város előtt, míg tisztjei benn tanakodtak; de a szokott lelkesedés nem mutatkozott soraiban. Gedeon egy üteget a Medgyesfalvával szemközt álló hegyhátra vonatott s a várost és védeit lödöztetni kezdé. A 12-dik honvédszászlóalj szuronnyal akarja elfoglalni az üteget; de annak tüzetől visszavetetik s megzavart sorai futásban keresnek menedéket. E zászlóalj példája maga után vonja az egész székely hadat, mely vezereitől s tisztjeitől kellőleg nem gyámolítván, minden irányban futásnak ered s annyira szélyeloszlik, hogy az egész seregből egy osztályt sem lehetett összeszedni. Gedeon a várost és várdát minden további ellentállás nélkül elfoglalta.

A szerencsétlen csata egész Erdély sorsa felett határozott. A kedveszegett székelyek, alkalmas vezér s erélyes tisztek hiányában, teljesen széteszlottak s hazamentek, azontúl semmi ellentállást nem vetvén elébe a főhadikormány rendeleteinek. Csak a tartomány legdélkeletibb szögében fekvő Háromszék maradt hű a haza ügyéhez, s mint alább elbeszélendjük, folytatta hegyei közt megtörhetlen kitartással az egyenetlen harcot. Gedeon, a könnyű, győzedelem után, min-

den nehézség nélkül összeköttetésbe tette magát a megérkezett Wardener tábornokkal és Urbánnal, ki azontúl amannak parancsai alatt vezényletté a maga osztályát.

Ezalatt a tartomány éjszaknyugoti és délynugoti megyéiben is folyt a kis háború, Hunyadmegyében szinte azt mívelte Riebel, csász. kir. őrnagy, mit Urbán Besztercze vidékén. Az oláhság általa felizgatva, Hunyadmegyében szinte csoportosan felesküdt a császári sasra s kisebb nagyobb tömegekben kezdett dúlongani. Minthogy a mozgalom Arad megye keleti részeire is áterjedt, az aradi táborból, mint fentebb elbeszéltük, pár ízben küldetett ki egy mozgó had a Maros völgyén nyugtalankodó oláhság ellen. E had második ízben Asztalos, százados vezérlete alatt, egész Déváiig nyomult előre, az oláh csoportokat szétverte, magát Riebelt is megszalasztotta. De, minthogy néhány nap múlva ismét visszatért Aradra, győzedelmes átvonulásának semmi eredménye nem lett. Az "oláhok annak háta mögött Hunyadmegyében ismét csoportokba gyűlve, Riebel pártfogása alatt azontúl is büntetlenül üzték fosztogatásaikat, gyilkolásaikat s pusztításaikat.

Urbán izgatásai Kővár-, Közép-Szolnok- és Kraszna-roegyékre is kihatván, október folytán ezekben is zajlongani s pusztítani kezdett az oláh nép. A lázadás legelőbb Kraszna-ban tört ki október közepe táján. A megyei tisztség Bihar-megyétől kért segedelmet annak elfojtására; mi végre néhány nap múlva 900 bihari nemzetőr indult meg Kraszna-ba, kik október 27-kén Bogdánházán egy körülbelül ötezernyi oláh csoportot vertek szét. A megvert oláhok, kik néhány halottat, számosabb sebesültet és foglyot vesztek, a Meszes hegy-ségbe futottak. De a derék bihariak által ott is felkeresettvén, magokat megadták s az alkotmányra felesküdték.

Ugyanez időben Zsibón és vidékén, különösen Róna helységben is kiütött a lázadás. Décsey László, kormány-biztos tehát október végén Tóth Ágoston őrnagy alatt mintegy 700 honvédet és 3000 nemzetőrt összegyűjtvén, nov. 2-kán Zsibóra ment. A megrémült lakosság minden ellentállás nél-

kül megadta magát. Még az napon Ziláhról is mintegy 1500 nemzetőr egyesült táborunkkal. De alig hogy seregünk Zsibóra bevonult, Róna helyséből egy nagy oláh csoport közeledett a Szamos hídjához s azt elfoglalta. Tóth Ágoston seregét nyomban ellenök vezette. Az oláhok helyzete oly kedvező lévén, hogy onnan csekélyszámú puskáik nagyobb erőnek is ellentállhattak: lovasságunk s mintegy két század honvéd alább gázoltak s úsztak át a Szamoson, s az oláhokat oldalt fogván, kedvező helyzetükből kiverték. Majd seregünk többi részei is átkeltek s a magaslatokról oly sikerrel kezdenek lődözni az oláhokra, hogy ezek mintegy 50 halottat hagyván hátra, a hegyek- s erdőkben szétfutottak. Róna helység a csata alatt felgyuladt s lángok martalékává lett. E győzedelmek a vidéken nagy lön erkölcsi hatása. A megfélemlített helységek mindenfelől fehér zászlókkal s megtérési ígéretekkel küldöttek papjaikat s elöljáróikat a kormánybiztoshoz.

A kövárvidéki zendülők ellen Katona Miklós őrnagy és Teleki Sándor főispán vezérlete alatt október végén Nagy-Bányán szállott egy, honvédekből és szatmármegyei önkénytes nemzetőrökből álló had táborba, melynek november 2-án történt első összecsapása a lázadókkal. Az oláhok bizonyos Timbul, vagy Dimbuj nyugalmazott hadnagy alatt több ezerezen összegyűlvén, a katalinfalvai hidat, mely Erdélyt Magyarországgal összeköti, akarták elfoglalni. Onnan azonban visszaveretvén, a közelében fekvő Koltó magyar helységre rohantak s azt pusztítani kezdték. De itt is hamar utóíérték őket lovas nemzetőreink, kik két ágyút szegezvén ellenök, majd csoportjaikba vágván, őket szétkergették. Katona Miklós jelentése szerint 68 oláh esett el, százon felül sebesedtek meg s tizenheten estek fogságba. Részünkről csak egy huszár s két ló sebesült meg. A megszaladt lázadók üzésekor Szakállas falu meggyűlván, leégett.

Seregünk e győzelem után Kővár és Belső-Szolnok-megyék nagy részét bejárván, a Sztrimbulynál és Oláh-Láposnál összegyűlt lázongó csoportokat, melyek Domokos, magyar

helységet porrá égették, verte szét; utóbb számos helységet lefegyverzett, harangjaikat, a lázítás egyik főeszközét, leszedte s Nagy-Bányára vitette, a főbujtatókat elfogván, hadi törvényszék elébe állította, kik közül aztán többen kötél által végeztettek ki.

Így vonult át a sereg egész Dézsig, hol Urbán több ezernyi rendes katonával s felkelőkkel táborozott. A mieink közeledtére Urbán némi csatározások után a városból kivonult, minek következtében hadaink november 21-kén ellentállás nélkül szállották meg azt. Negyednapig volt már itt a magyar tábor, midőn 25-kén reggel dobok pergése jelenté az ellenség közeledtét. Táborunk az elmúlt napokban tetemes erővel szaporodott, miszerint az e napon 28 század szatmári nemzetőrből, két század ugyan szatmári önkénytesekből, egy század ugocsai, ugyanannyi szabolcsi önkénytes gyalogból, 140 Vilmos-huszárból, két század lovas önkénytesekből, a körülbelül 80 főnyi bécsi légióból s 17 ágyúból, összesen mintegy 5000 főből állott. De a nemzetőrséget a húsz napi tábori szolgálat, nélkülözés és sanyarúság már nagyon lehangolta. Ehhez járult Katona Miklósnak teljes képtelensége a vezérletre; és e két ok összehatásából eredt, hogy seregünk egy része, mely a számos-újvári úton volt felállítva, ágyúink három lövése után megfutamlott. Katona Miklós erre a sereg többi, még harcolni sem kezdett, sőt ellenséget sem látott részeinek is visszavonulásra adott parancsot; minek következtében az egész tábor vezéri parancsszóra futásnak eredt, meg sem állván Nagy-Bányáig. Katona Miklóst sokan árulásról vádolták; az önkénytesek kijelentették, hogy vezénylete alatt fegyvert többé nem fognak. A haditörvényszék előtt, mely utóbb Katona magaviseletét megvizsgálta, kitént, hogy nem árulás, hanem fejvesztettség és általában a vezérletre teljes képtelensége, volt az ő hibája, melynek érzetében a vezényletet, mielőtt az tőle elvétellett volna, önkényt le is tette.

Ezen, vezérre és hadra gyalázatot hozott megfutamlás utolsó jelenet volt az erdélyi háborúnak első korszakában;

mert ekkor már, a dézsihez hasonló dicstelen táborozás után Kolozsvár, Erdély fővárosa is, több nap óta az ellenség kezében volt.

Kolozsváron Baldacci tábornok, a kolozsvári hadkerület parancsnoka volt a vezér, kiben a képesség ugyan nem, de az erély s hazafiúi lelkesedés hiányzott. Értesülvén, hogy Urbán Szamos-Újvárnál táboroz, november 12-kén négy század honvéd- s hat század nemzetőrségből, két század huszár- s egy század vadászból, néhány száz lándzsásból 8 hat ágyúból álló haddal ellene indult. Urbán seregünk jöttéről tudomást vévén, táborával a hegyekre vonult, minek következtében a völgybe szorult magyar had másnap, rövid csatározás és a honvédek egy részének megfutamodta után, Kolozsvárra húzódott vissza; Urbán pedig egész Bonczhidáig nyomult előre. A császáriaktól támogatott oláhság ezalatt egész Torda, Enyed s Bonczhida vidékét elborította. Kolozsvártt a magyarok részéről elég erő létezett ugyan; de jobbára gyakorlatlan s fegyvertelen nép, s mi több, még vezér is hiányzott, ki az elkedvetlenedett nemzetőrségbe lelkesedést, fegyelmet önteni képes volt volna. Vay, kir. biztos és Baldacci, oly gondatlanok vagy fejvesztettek valának, hogy nem csak a székelység állapotáról semmit sem tudtak; hanem még a Katona Miklós Dézs felé közeledő táborának létezése is ismeretlen volt előttök. A kir. biztos a helyett, hogy a tömeg közt megjelent s azt buzdította volna, elvoná magát; és midőn már a mozgalomba elegyedett, elszalasztá a legkedvezőbb percet; a nép, mely iránta különben sem mutatott soha nagy ragaszkodást, teljesen elveszte iránta bizodalját. Baldacci sem fejtett ki annyi erélyt, mennyinek reménye személyéhez csatlakozott s mennyit tőle a haza méltán követelhetett. Szóval, nem volt, ki a mozgalom élére állva, az erőt rendezni, lelkesíteni tudta volna.

E közben Urbán Wardener tábornok dandárának előhadával november 15-kén Apahidára nyomult s a város feladását kérte. A városban ennek híre szörnyű zavar támadt. A városi tanács, melyben több reactionarius létezett, azon

kérdés felett kezdett tanácskozni: védessék-e vagy feladassék-e a város? A többség házaikat, vagyonukat a feldúlástól féltve, arra hajóit, hogy a fegyveres erőnek s az állományi javaknak kiszállítása után, a város az ellenséggel alkudozásba ereszkedjék. Az utcákon jó érzelműek és reactionariusok különféle értelemben szónokoltak a fel- s alászaladgáló tömeg előtt. Végre egy osztály Makray László lovas őrnagy vezénylete alatt Szamosfalván, közel a városhoz, feltartóztatja az ellenséget, ki a közzavarban különben ellentállás nélkül benyomulhat vala a városba. A vezéreiben bizodalmit veszített, sőt azokat nyilván árulással vádoló nép, Vayt az utcákon szertehurczolá, miközben reá két lövés is történt. Menekülését az ingerült tömeg kezeiből csak Czecz, őrnagy s tábornari főnöknek köszönhetta. Másrészről az ingerült nép az árulónak tartott Baldaccit is fogságba tette. A város előtt tanyázó katonaság erre fölháborodott; sokan elhagyták állomásukat s besietének vezérük kiszabadítására, mi gróf Mikes Kelemen ezredes közbejöttére meg is történt. Baldacci e sérelem miatt boszús, a sereget odahagyván, Pestre sietett, hol aztán haditörvényszék elébe állíttatott.

Ily kétségbeejtő zavarban álltak a város dolgai, midőn este Szamosfalváról jelentés érkezik, hogy seregünk oda-rendelt osztálya, különösen a 11-ik honvédszászlóalj Urbánt megtámadván megfutamította. A hír, mint képzelhető, nagy örömrivalgással fogadtatott; de Kolozsvár ügyének nem adott jobb fordulatot. Az éj beálltával a zavargás lecsendesült, az összegyűlt hadi tanács pedig abban állapodott meg, hogy miután a sereg egy része a zavarban már feloszlott, s alig remélhető, hogy a még együtt maradtak az ellenség rendes katonaságával megmérkőzhessenek, s végre a város kímélése tekintetéből is, mely minden magyar városok közül még egy maga maradt ment a pusztítástól, a sereg másnap Nagy-Váradra vonuljon vissza.

E végzés végrehajtása még azon éjjel megkezdett; és mivel a vezérek az ellenség mozdulatairól s terveiről egyáta-

lában semmit sem tudtak, azt hívének, hogy Urbán sarkukban van, a visszavonulás nagy sietséggel s rendetlenséggel történt. Csak Bánfi-Hunyadon kezdenek kissé szabadabban lélekzeni, látván, hogy ellenség nincsen hatok mögött; csak itt sikerült aztán Czech őrnagynak is némi rendet hozni a hátráló sereg mozdulataiba.

Még ekkor is több mint elegendő idő volt volna arra, hogy a Kolozsvárból kivonult sereg Katona Miklós hadával egyesüljön, mely akkor Dézs táján táborozott. De mint mondták, a kolozsvári vezérek oly gondosak valának, hogy mit sem tudtak a tőlök 5—6 mértföldnyi távolságban létező táborról.

A sereg kitakarodván, a város tanácsa, kivált Goisz polgármester sürgetésére, azonnal békeköveteket küldött Urbánhoz, ki magát annyira megvertnek tartá, hogy ugyanakkor, midőn a magyar sereg a várost nyakrafőre odahagyta, egész Válaszútig hátrált. Itt találták őt a város küldöttei, itt jelentették ki neki a város készségét a maga megadására. Urbán csak 17-kén, Wardener pedig 18-kán vonult be a városba, hol vele pár nap múlva a délről jött Kalliany osztálya is egyesült. Innen fordult aztán pár nap múlva Urbán ismét Dézs felé, honnan Katona Miklós november 25-kén, már Kolozsvár feladása hírének hatása alatt, oly dicstelenül megfutott, mind hadának, mind ágyúinak számára sokkal erősebb seregével.

Kolozsvár feladása és Katona Miklósnak Dézsről megfutamlása következtében egész Erdély az ellenség kezére jutott; és, meg kell vallani, haderőnknek ezen első táborozása Erdélyben épen nem vált dicsőségére a magyar fegyvernek. Maros-Vásárhely egy pár ágyúlövésre meghódolt s a különben vitéz székely nép, majdnem minden havcz nélkül megfutott; Nagy-Enyedet, az ellenség közeledtére lakosainak nagy része elhagyta; Szamos-Ujvár első fel hívásra megadta magát; Torda kapitulált; Kolozsvár és Dézs ellentállás nélkül ereszté kebelébe az ellenséget. November 30-kán, — Urbán felhívására Nagy-Bánya polgársága is hódolatot üzent neki. A kormány

mindazáltal idején gondoskodott, hogy e bányaváros ellenes megrohanás ellen fedve legyen.

A Kolozsvárról megfutott sereg, november 25-kéig Bánfi-Hunyadon és környékén táborozott; a császáriak előnyomulási mozgalmai következtében pedig e napon a csúcsai szorosig hátrált, mely Erdélyt Magyarországgal összeköti. Itt a vezénylet ideiglenesen a táborkari főnökre, Czech őrnagyra ruháztatott; a sereg pedig, a könnyen védhető szoroson többé nem háborgattatván, nyugton maradt a vezérré kinevezett Bemnek nemsokára történt megérkeztéig.

„Erdély eleste — úgymond egy szemtanú — rendszeren vitetett keresztül. Mikor Gyulafehérvárat, Erdély egyetlen erősségét, hol nagymennyiségű ágyú s mindennemű hadi szer létezett, Vay nem igyekezett a nemzetnek biztosítani; — holott augusztusban a sorkatonaság az ő teljes rendelkezése alatt állott s engedelmességének nem egy jelét adta, — minek következése az lőn, hogy a vár oláh határőrkatonassággal rakatott meg, ágyúinkkal a vár ellenünk erősített meg s megerősítették a szász városok is, az ellenség keletkező táborai pedig fölszereltek; — mikor, továbbá, semmi sem tétetett arra, hogy az Erdélyben tanyázó sorkatonaság a nemzetnek megnyeressék, valamint igen kevés arra, hogy honvédseregünk minél nagyobb számban és lehetőleg gyorsan állíttassák ki; — és mikor a szász-oláh comité bujtogatása, az oláhok roppant tömegekben való felkelése, Urbán izgatása és az oláh és magyar községekhez küldözött rendeletei, újonczok szedése és a sárgafekete zászló alá holnapokon át folytatott felesketése, — mikor mindezek történtek s türettek: a mi színleges jóbarátaink által, kik ügyeinket kezelték, szintúgy mint dühös ellenségeink által, nyíltan kovácsoltattak a menykövek a borzasztó kitörésre, Erdély jobbérzésű fiainak s általában a magyar elem nagyobb részének kiölésére.

„Magok azon urak, kik minden polgári s katonai hatalmat magokhoz ragadtak s másoknak semmi befolyást nem

engedtek, — ők juttatták tönkre Erdélyt, ők játszották azt, habár akaratlanul is, az ellenség kezére.

„Kormánybiztosok, kiküldve a minisztériumtól, nem hiányoztak ugyan. De ők nem szerettek ott mulatni, hol a veszély mutatkozott; minek az lett következménye, hogy a mint nőtt a veszély, azon mértékben nőtt részünkről a rendetlenség és fogyott az önbizalom. A kormánybiztosok a sereg összeállításán eléggé nem működvén, semmit sem tettek. A mit tettek, abban sem volt köszönet; működéseikben nem volt semmi rend, semmi határozottság. Azt sem tudták, mit akarnak; mert nem tudták, mit akar az ellenség. Nem tudtak kémekeket tartani. Az ellenség mindezt jól tudta.”

Ha ezekhez még hozzáadjuk, hogy a hadvezérek egytől egyig vagy tehetségtelenek, s vezényletre képtelenek, vagy a nemzeti függetlenség szent ügye iránt lelkesedésre nem hevült, erélytelen, kétesérezelmű férfiak voltak, — legfőbb okait számláltuk elf annak, miért veszett el Erdély csaknem védetlenül s miért lett áldozatává a dühöngő oláhságnak legalább is kétezer magyar család.

November végén még csak a csúcsai szoros, két vagy három helységgel maradt egész Erdélyből a magyar sereg birtokában; többi részeit Puchner tartá elfoglalva 17—18 ezernyi rendes seregével, vagy az oláhok dúlták számos rablócsoportjaikkal. Az állapot majdnem kétségbeejtő volt. Windischgrätz az ország nyugoti határain, a magyar kormány azon reményének ellenére, hogy a tavasz előtt hadjáratát nem kezdi meg, miként mindjárt elmondok leszünk, mozogni kezdett, — miből sejteni lehetett, hogy nemsokára betör az országba; a duklai szorosnál, Galiczia szélein mind több hadak pontosítottak össze, hogy Kassa felé betörjenek; a rácz lázadást bács-bánsági hadaink, minden győzedelmeik daczára sem voltak elfojtani képesek; sőt a bánságban, a temesvári és aradi őrségek s az általok felizgatott oláh lakosság fellázadása következtében, mind veszélyesebb lőn állásunk; Erdély pedig végkép elveszett; s az annak határain összeszedett maroknyi had alig

képes ellentállni Puchner 17 ezernyi rendes seregének, ha ez azt megtámadná. Ez esetben Nagy-Várad s Debreczen is legnagyobb veszélyben forgott; pedig épen e vidékre szándékozott visszavonulni a kormány és országgyűlés, ha Windischgrätz betörése következtében, Budapestet megvédeni képes nem lenne.

E körülmények közt, miután Pozsony vidéke Görgeynek majdnem 25 emerre növekedett serege által tűrhetőleg védve volt, a galicziai széleken egy tábor összevonása, s Erdély, vagy legalább is e tartomány éjszaknyugoti részeinek visszafoglalása, legégetőbb életkérdései lőnek a honvédelmi bizottnánynak. Tett is ez, amit a nehéz körülmények közt tehetett. A bács-bánsági sereget, mint elbeszéltek, a közép Tiszához, Szolnok tájára rendelte; Eperjes táján, Pulszky alezredes vezérlete alatt, jobbára újoncz honvédekből és nemzetőrségből, mintegy tízezernyi tábort alkotott; körülbelül ugyanannyira emelte az erdélyi hadaknak Czech alezredes alatt Csúcsára vonult romjait.

Ezen utolsó pont látszék nemcsak legveszélyezettebbnek, de egyszersmind legfontosabbnak is. A felett, hogy itt az ellenség már hazai földön állott s dühös kegyetlenséggel mészárolta, irtotta a magyar fajt s pusztította annak birtokát, — itt nemcsak védelemről volt többé szó; hanem sürgető szükségnek mutatkozott, hogy az ellenség visszanyomatván, kormányunknak azon erőforrás is megint felnyíljon, mely Erdélynek magyar és székely népségéből a nemzeti ügy támogatására folyhat. Kossuth ez okból Erdélyt minden áron visszafoglalni kívánván, nemcsak a csúcsai sereg szaporításáról, hanem oly vezérről is gondoskodott, kinek tehetségei s tapasztaltsága egyelőre is kezességül szolgáljon a győzedelmre. Ő tehát Bem József lengyel tábornokot nevezte ki vezérül, ki aztán rövid idő alatt, valóban nagy fordulatot hozott Erdély s ezáltal az egész ország ügyeibe.

De mielőtt hadjáratának elbeszélésébe fognánk, egy főfontosságú eseményt kell elmondanunk.

NEGYEDIK FEJEZET. A trónváltozás.

Windischgrätz a schwechati ütközet után Bécsben az ostromállapot életbeléptetésével, vértörvényszékek felállításával, a népszabadság kitűnőbb embereinek kivégeztetésével stb. lévén elfoglalva, Magyarország ellen, az október 17-kén kelt fenyegetései szerint, több hétig nem tett egyéb lépést, minthogy seregeinek egy részét a magyar határszélekig előre mozdította; Simunics tábornokot, mint már elbeszéltek, egy hadtesttel Holicnál az országba küldvén, a Vág völgyön működteté; maga pedig többrendű nyilatkozványokat bocsátott az országba.

November 12-kén, Móga altábornagyot még akkor is a magyar sereg vezérének tartván, egy újabb felszólítást intézett hozzá, melyben a folyó hónap 26-át tűzte ki neki és seregének határnapul, meddig a császári zászlók alá büntetlenül visszatérhetnek. Egy más nyilatkozványban meg Magyarország és Erdély lakosait hívja fel, hogy a felettök zsarnokilag uralkodó Kossuthtól és párttűtő társaitól elállván, neki nyújtsanak segédkezet, miszerint a császár akaratját békés úton hajthassa végre; mert ezt tűzte légyen ki jelszavául: „oltalom a híveknek, bocsánat a megtérőknek, végromlás a párttűtőknek.”

E nyilatkozványokat Windischgrätz két más, a király neve alatt kiadott manifestummal küldözte be az országba. Azok egyikében Kossuth és pártja párttűtőknek és hazaárulók-

nak nyilváníttatnak; másikában a földművelő nép biztosíttatik, hogy a pozsonyi törvények által neki adott engedmények nem fognak visszavétetni: „kezeskedik, — úgymond a nyilatkozvány — kezeskedik ezért nektek a törvény rendelete, kezeskedik királyi *szavam szentsége*,”

Az országgyűlés e nyilatkozványokat, melyek magyar miniszter által ellenjegyezve nem voltak, mint a már előbb kibocsátott hasonlókat, egyszerűn törvényteleneknek nyilatkoztatá, fölöslegesnek tartván bővebb tárgyalásukba ereszkedni.

A feldunai sereg vezérei azonban úgy vélekedtek, hogy azokat válasz nélkül nem hagyhatják. Mivel ezen nyilatkozványokban a nemzet kényszerúsége, miszerint akarata ellenére szorítottatott a fegyveres önvédelem terére, oly színben adatott elő, mintha az egész ellentállás csak Kossuthtól s egy, vele tartó, kis felekezettől eredne, mely terrorismusa által az egész ország felett zsarnoki módon uralkodnék s a maga elvéit kényszerítőleg tolná a nemzetre; minél fogva az egész nemzet s vele együtt a hadsereg is nem volna egyéb, mint ezen zsarnokoskodó felekezet vak eszköze: a hadsereg ezen alaptalan híresztelést magára nézve gyalázónak vélvén, becsületbeli kötelességének tartá, ellene nyilván óvást tenni. A vezérség ennél fogva a következő nyilatkozványnyal válaszolt az említett manifestumokra.”

„Főhadi szállás Pozsony. 1848-ki nov. 26-kán.

„Méltó boszankodással olvastuk az ő Felségének a királynak neve visszaélésével kelt manifestumokat és Windischgrätz tábornagnak folyó hó 12-ről a néphez intézett felhívását, mikben a magyar nemzet ármány és árulással, lázadásra bujtotgatással s ennek kíséretében rablással, gyilkolással vádoltatik; Magyarország pedig a legféktelenebb anarchia székhelye gyanánt tüntettetik elő. De mind ennél inkább töltött el utálattal azon alávaló politika, mely, midőn az egyetemes nemzetet boszújával elérhetni nem reményű, egyes honfiakat szemel ki áldozatul; és midőn ezek nyakába törekszik kerí-

teni a történetek egész terhét, a nemzetet ezen egyesek el-
ámított eszközének lenni hirdeti.

„Mi, feldunai hadserege az alkotmányos Magyarországnak, ebből alkalmat veszünk magunknak, ismételve kijelenteni, hogy mi tökéletes tudomást szerezve a dolgok állásáról, tisztán felismertük kötelességünket. Kijelentjük, hogy ármány és árulás nem a magyar nemzet *által*, mely királya iránti loyaltásában, megszorodva bár, de híven, máiglan megmaradt, hanem a magyar nemzet *ellen* koholtatnak.

„Hazafiúi örömmel nyilvánítjuk, hogy hazánk legnagyobb részében csend és egyetértés uralkodik, és az ország egészének törvényes rendé azon egyes lázadási kísérletek által sincs megzavarva, miket épen a reactio és azon bitorlott hatalom szítogat, mely, a király nevével visszaélve, a király esküjét sárba tapodja.

„Tiltakozunk azon valótlan állítás ellen, mintha minden eddig kelt kormányintézkedések egyes magánszemélyek tettei, az egész nemzet pedig és vele mi, ily egyes pártütők elámitott vak eszközei volnánk; és kijelentjük: hogy Magyarország királyi esküvel szentesített alkotmánya védelmét igaz ügynek tartjuk, és ezen meggyőződésünkben azt minden megtámadás ellen öntudattal védjük.

„Kijelentjük, hogy valamint az egész magyar nemzet mind azon esküszegő árulás daczára, minőnek a históriában párja nincs, királyát folyvást azon loyaltással tiszteli, minőnek a régi és új históriában szinte nincs párja: úgy mi is óhajtjuk virradását azon napnak, melyen a törvényes viszony a király részéről a magyar nemzettel az alkotmány alapján visszaállítassák; hogy azonban most, midőn fejedelmünk és a nemzet közt minden törvényes érintkezés a reactio ármányai által lehetetlenné tétetett, s miután a király törvényes helytartója, a nádor, országunkat elhagyta, mi a nemzet képviselőiben ismerjük fel azon hatalmat, mely egyedül intézkehetik törvényesen Magyarország ügyei felett; hogy e hatalom kifolyását, a honvédelmi bizottmányt, tökéletesen jogszerű korma-

nyunknak tekintjük; ennek rendelkezéseiben az összes nemzetnek az alkotmányos többségben nyilatkozó akaratát hisszük kijelentve lenni; és valamint e meggyőződésünkben eddig minden parancsait híven teljesítettük, úgy ezentúl is, sem biztatás sem fenyegetés által meg nem ingatva, rendelkezéseit kötelességünk szerint teljesíteni szentül fogadjuk.

„Kijelentjük, hogy midőn fennálló kormányunk intézkedéseit az egész nemzet magáévá teszi: mi is legnagyobb készséggel ajánlkozunk, sőt követelünk a felelősségben részt venni.

„Jelszavunk: alkotmányos jog és szabadság; ez alatt készek vagyunk minden megtámadás ellen, utolsó csepp vérig küzdeni, és ez alatt reménylünk minden törvénytelen erő és ármány ellen győzni!

„A feldunai magyar királyi hadsereg nevében. Csányi László főkormánybiztos s. k. G-örgey Arthur tábornok s. k.”

És valamint a sereg, mely magát magyar királyi hadseregnek nevezte, úgy a törvények fentartása mellett küzdő ideiglenes kormány s nemzetgyűlés is megőrzeni ügyekezett a törvényes király iránti tiszteletet s loyaltást. Azon rangú tisztet, kiknek kinevezése a király megerősítésétől volt a törvények által feltételezve, a kormány ezután is a király nevében s utólagos jóváhagyás reményében nevezte ki. És azoktól, kik ezt tán nevetségesnek tartották vagy tartanák, méltán lehetne kérdezni: vájjon érvényesebbek voltak-e azon kinevezések, intézkedések és rendeletek, melyeket az udvari reactio a király nevében ugyan, de annak vagy tudtán kívül, vagy szellemi gyöngeségével visszaélve, a törvényes formák nélkül, a törvények ellenére bocsátott ki? A nemzet egyedül a fennálló törvények s alkotmány védelmére fogván fegyvert, a törvény rendeletének a király iránti viszonyaiban legalább színét akarta fentartani, midőn annak, a királyt mintegy fogva tartó s tőle minden közeledést elzáró udvari párt erőszaka és zsarnoksága miatt, valósággal is meg nem felelhetett. A király a nemzet tekintetében ellenség hatalmában volt; az ideiglenes kormány

tehát jogosan vélt intézkedni a király nevében, kész annak megerősítése alá terjeszteni mindent, mit elintézni a körülmények szükségeltek, mihelyt a király megszabadul, s a törvényes viszony közte s a nemzet közt helyreálland.

Windischgrätz a magyar seregnek ezen világos, határozott válasza után is még több ideig halasztotta teljesíteni fenyegetéseit. Ennek oka nem csak abban feküdt, hogy azon egyéb seregek, melyeknek vele egy időben, de más oldalról kellé működniök, teljesen még nem készültek fel; hanem még inkább abban, hogy a császárság körül ez időben nagy fontosságú politikai változás történt, melynek hatását bevarni tanácsosnak látszék.

December 2-kán. nyanyis Olmützben Ferdinánd és Ferencz-József aláírásával két rendbeli oklevél bocsáttatott közre, melyek a világnak tudtára adták, hogy Ferdinánd koronáiról lemond s azokat praesumtiv utódának, Ferencz-Károly főherczegnek megegyeztével, ennek fiára Ferencz-József főherczegre teszi által.

E nagy fontosságú lépésre különösen a következő indokok vezették az udvari reactiot. Mélyen érezte ez, hogy eddigi működéseiben, a kir. szóval szentesített törvények, királyi esküvel megpecsételt alkotmányos jogok és szerződések ellen intézett megtámadásai által, Ferdinánd személyében sokkal inkább megsértette a kir. tekintélyt, megalázta a kir. méltóságot, megcsorbította a kir. szó és eskü szentségét, elhomályosította, a korona fényét, mintsem hogy ez köz botrány nélkül még tovább is az ő fején maradhatna. Feláldozták tehát őt, azt hívén, hogy a korona méltósága, tekintélye, fénye egy ártatlan ifjú fején magától is megújuland.

Más indokul szolgált az, hogy magok is érezték, mikép azon rendeletek s intézkedések, melyeket azóta bocsáttottak ki, mióta Ferdinánd személyét minden más érintkezéstől elzárva s mintegy fogva tartották, oly annyira ellentétben vannak az ő elébbi intézkedéseivel, adott szavával s rendeleteivel; oly annyira ellenkeznek az ő szelíd, gyöngé, minden véron-

tástól iszonyodó jellemével: miszerint a világgal lehetetlen elhithető, hogy mit az ő neve alatt eddigelé tettek s mit még utóbb tenni szándékoztak, valósággal az ő szabad akaratának nyilatkozatai s kifolyásai volnának. Attól is tartottak, hogy, miként már Magyarországon tökéletesen napvilágra jött, úgy a külföldön is egész Európa előtt világossá leend, mikép mind azon, horvát, rác és oláh lázadások, melyekről Ők azt szerették volna elhithető, hogy egyedül a magyarok zsarnoksága s elnyomó uralkodása miatt, nemzeti érzetből, s minden idegen ok s befolyás hozzájárulta nélkül támadtak, — nem egyebek, mint az ő ármányai, ámító cselszövényeik s izgatásuk szüleménye. És most, midőn e lázadások már erős lángra gyúltak, s több izgatásra részökről nem volt szükség, egy oly nagy fontosságú politikai változással kívántak fellépni, mely Európa figyelmét egészen magára vonja; s az ő ármányai, melyekkel azon elámított népeket lázadásra izgatták, az új fejedelem kormánya alatt feledékenységre merüljenek.

De nem kevesebb tarthattak magától Ferdinándtól. Ő, bár nyavalyája következtében gyöngé, de egyszersmind szelíd, jószívű is vala, ki minden vérengzéstől iszonyodott. Értelmének gyöngesége mellett is élénken élt öntudatában az eskü, melyet Magyarország jogai s alkotmánya fentartására mondott. Félték tehát, hogy végre mégis tudomására jöhet, miként éltek vissza királyi nevével, miként sértették meg kir. esküjét, s mily vérengzésekre izgatták a külön népfajokat: ez esetben pedig attól kellé tartaniok, hogy jószívűségénél fogva a kibékülés ösvényére lépénd jogérzete s lelkiösmeretessége gátot vetend terveik elébe, melyek a joggal, törvénnyel s esküjével ellenkeztek.

Úgy látszik továbbá, hogy miután a népek egymás iránti fajgyűlölete, melyet ármányosan fölébresztettek, oly iszonyú lángokban tört ki, oly borzasztó vérengzések s pusztításoknak lőn forrásává: magok a reactio vezérei is eliszonyodtak eddig felhasznált eszközeik erkölcsstelenségétől; s unni kezdék,

hogy a megkezdett ösvényen ezután is minden lépést, melyet céljok megközelítése kíván, csak hasonló ármánnyal és cselszövénnyel, a király háta mögött, őt hol elámítva s gyöngeségével visszaélve, hol erőszakkal s erkölcsi kényszerítéssel lehetend tennők. Hogy tehát ezen örökös fondorlat kényszerűsége nélkül, nyíltan siethessenek céljok felé: eltökélték végre magokat, túladni Ferdinándon, kit cselszövényeik öntudatlan eszközévé aláztak le.

De ezen indokokon kívül még más is létezett, mely a reactio vezéreit e fontos lépésre bírta. Tagadhatatlan tényül állott, hogy V. Ferdinánd, a megkoronáztatásakor szokott módon kiadott felavatási oklevélben szavát ünnepélyesen lekötötte, miszerint az ország jogait, törvényeit, alkotmányát mind maga megtartandja, mind mások által megtartatni s minden megtámadás ellen védeni fogja. Hasonlóképp tényül állott, hogy Ferdinánd az eddigi uralkodása alatt tartott négy országgyűlésen alkotott törvényeket sanctionálta. Már pedig az udvari reactionak elhatározott akarata volt nem csak az aprili törvényeket, hanem azokat is megsemmíteni, melyek az előbbi országgyűléseken alkottattak, célja lévén magát a nyolcz százados alkotmányt s evvel együtt minden ősi jogot eltörölni, Magyarországnak annyi szerződéses és törvények által biztosított független kormányzatát megszüntetni, s az országot az osztrák császárság koronatartományává tenni. Mind ez világosan ellenkezett Ferdinánd esküjével, lekötött királyi szavával; s így lehetetlen volt ama terveket a magyar alkotmány ellen végrehajtani a nélkül, hogy Ferdinánd király a világ közvéleménye által is szőszegéssel ne vádoltassák. Oly egyéniséget akartak tehát helyébe állítani, a kit ilyféle gáncs a világ előtt ne érhesse. Miként egykor II. József császár, mindjárt trónra léptekor szándéka lévén eltörölni a magyar alkotmányt, nehogy a koronáztatásakor mondandó eskü megszegni kényteleníttessék, magát meg sem koronáztatta: úgy most az udvari reactio, eltörölni akarván a magyar alkotmányt, Ferdinánddal, kit annak megtartására eskü köte-

lezett, lemondattott, a azon szándékkal emelte helyébe Ferencz-Józsefet, hogy ő magát meg nem koronáztatván, s az alkotmányra meg nem esküdvén, az esküszegés vádja nélkül semíthesse meg.

És végre, mivel a történetek után nem lehetett kétségben az udvari reactio, hogy a magyar nemzet önfeláldozó bátorsággal, a haza és szabadság szeretetének lelkesedésével védendi megtámadott ősi alkotmányát; s ennél fogva egyelőre is sejtették, hogy csak kemény, véres harcok után sikerülhet leigázniok a nemzetet: hihetőleg e tekintetnek is volt némi befolyása a trónváltásra. A betegsége miatt tehetetlen, testre lélekre gyöngye császár- király helyébe egy ifjú fejedelmet emeltek fel a trónra, ki az osztrák sereget, melyet semmi eszme által nem lelkesíthetének, szükség esetén személyes vezérlete által tüzelje fel a véres harcra.

Ferdinánd azonban sokat tartott a császárság s királyság birtokára, s egyáltalában nem volt reábirható, hogy arról önként mondjon le. A reactio tehát egy palota forradalmat készített, melynek részleteit azonban eddigelé titok homálya fedi. Közhirre csak annyi jutott, hogy miután Ferdinánd minden kérelmek s rábeszéléseknek, melyekkel őt önkéntes lemondásra bírni törekedtek, állhatatosan ellenszegült, ijesztésekkel kezdenek hatni félénk kedélyére. Néplázadást tíntettek fel előtte, mely semmi egyébbel nem volna lecsilapítható, mint a császár lemondása által. A vérontástól különösen iszonyodó Ferdinánd erre minden további ellenszegülés nélkül aláírta volna az elébe nyújtott lemondási oklevelet.

Ezen okmány szóról szóra következő:

„Mi első Ferdinánd, Isten kedvezőkegyelméből ausztriai császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik királya, Erdély nagyfejedelme stb. Visszatekintve uralkodásunk tizenhárom évet meghaladott folyamatára, megnyugtató reánk nézve azon tiszta öntudat, hogy az isteni gondviselés kegyelméből nyert minden erőnk s tehetségeink, szívünk minden szándéka, uralkodói minden hatalmunk, népeink valóság-

nak, erkölcsi s anyagi javának előmozdítására, terhei enyhítésére, a jog és törvénytisztelet terjesztésére, a polgári szerkezetek kijavítására és közhasznú józan kifejlesztésére volt minden koron és egyedül irányozva. Nem vonta meg tőlünk a mindenség ura áldásának kegyelmét, mert meg volt engedve, ernyedetlen törekvéseinknek azon örvedetes eredményeit, melyek birodalmaink és népeink öregbedett és vidor jóllétének haladásában nyilatkoztak, szemeinkkel látnunk; — részesültünk hív alattvalóink hálás elismerésében, és ezek felett azon jutalmazó biztos remény táplálja szívünket, miképen uralkodói fáradozásaink üdvös sükerei, híven megőrizve és gondosan ápolva, a jövő ivadékokra is átszállandanak, a késő maradéknak is gyümölcsözendek és az utókor ítélőszéke előtt tiszta szándékaink felől teendek maradandó tanúságot.

„Így lévén lelkesítve, mély és sajtó volt azon fájdalom, mely keblünket betöltötte, midőn birodalmaink némely részeiben, és jelesen Magyarországon is, a törvények uralmát s a köz rendet vakmerő lázítók által veszélyeztetve, ezeknek következtül a birodalmi belbékét, a közbátorságot, a népeink közötti jó egyetértést megzavarva, magunkat pedig királyi törvényes és alkotmányos jogainkban megtámadva látni kényszerítettünk.

„Mily intézkedésekhez láttuk magunkat, királyi tisztünk és jogaink érzetében, koronánk hatalmának és biztosságának épségben tartására és a felébb említett veszélyes állapotok megelőzésére és orvoslására nyúlni köteleztetve, az f. é. szeptember hó 22-kén és 25-kén, október hó 3-kán és 20-kán, november hó 6-kán és 7-kén kelt kir. leirataink és nyilatkozványaink által magyar alattvalóinknak már köztudomására adatott. Azon tiszta öntudat, hogy ezen intézkedéseinknek alkalmával is egyedül népeink valódi és állandó jóvolta lebegett szemeink előtt és vezérletté szándékunkat, enyhíté ugyan a helyt foglalt sajnos eseményekből származott megilletődésünket; azonban legőszintébb szándékaink ilyen meghíúsulástól merített szomorú tapasztalásaink egyszersmind Azon

meggyőződést ébresztették fel kebelünkben, hogy népeink boldogságán szívünk óhajtása szerint munkálni immár nem áll tehetségünkben és ennek folytában érett és komoly megfontolás után azon változhatlan és szilárd elhatározásunkat szülték, melyet ezennel minden alattvalóinknak tudtul adni és ünnepélyesen kinyilatkoztatni akarunk, miszerint császári és királyi koronáinkat s hatalmunkat letegyük és uralkodói székünkről leszálljunk.

„Miután pedig továbbá, szeretett testvéröcsénk, fenséges cs. ausztriai fő- és magyar királyi herceg Ferencz-Károly, ki folytonosan hív gyámolítónk volt fáradozásainkban, hasonló meggyőződés által vezéreltetve, a maga részéről azon jogáról, mely őt, egyenes maradékunk nem létezővén, úgy mint természetes és törvényes örökösünket, a *pragmatica sanctio* által szabályozott és az ország alkotmánya és törvényei által elfogadott, elismert és megállapított örökösödésnek rendjéhez képest, illetné, saját ösztönéből egyszersmind örökre lemondott, és ekkép a korona és a vele összekötött minden jog, hatalom és méltóság szeretett testvéröcsénk elsőszülött férfimagzatjára, a mi szeretett unokaöcsénk, fenséges császári ausztriai főherceg és magyar királyi herceg Ferencz-Józsefre, minden birodalmainkban alkotmányosan és törvényesen, tettelesen és valóságosan általszállott: — ezt minden népeink s alattvalóinknak ezennel azon hozzátétellel adjuk tudomására és nyilatkoztatjuk ki, miszerint az ezekről fogalmazott ünnepélyes oklevelet, Általunk, említett szeretett testvéröcsénk és házunk több fenséges tagjai által aláírva és cs. k. pecsétünkkel megerősítve, udvari és álladalmi titkos levéltárunkba letétetni parancsoltuk.

„Egyszersmind minden alattvalóinkat közönségesen, különösen pedig minden rendű hivatalnokainkat, tisztviselőinket, szolgálóinkat a nekünk lekötött eskü és azon hódolat és engedelmség kötelessége alól, melylyel miirántunk, mint törvényes és öröklött Királyuk és uruk iránt köteleztetve valának, ezennel örökre feloldozzuk és úgy minden jogain-

kat s hatalmunkat, koronánk természetes, törvényes és alkotmány szerinti örökösére, említett őszintén kedvelt unokaöcsénk, fens. cs. ausztriai fő- és magy. kir. herceg Ferencz-Józsefre által bocsátjuk és ruházzuk; valamint parancsoljuk és meghagyjuk kegyelmesen. . . hogy azon hódolattal, engedelmesség- és hívséggel, melylyel nekünk, mint törvényes és öröklött királyuk- és uruknak tartoztak, magokat jövőben koronánk természetes és törvényes Örököse, ő csász. kir. ap. Felseje I-ső Ferencz-József iránt köteleztetve lenni tekintsék és elismerjék.

„Mely kir. elhatározásunk és parancsolatunk közzététele után, azon hív alattvalóinknak, kik szándékainkat méltányolva, velünk különböző hatásköreikben készséggel és őszintén közremunkáltak, hálaérzetük azon tettekben nyilatkozott tanúságaiért, melyek szívünket annyiszor megörvendeztették, ezennel érdemlett elismerésünket nyilvánítjuk; a mindenható istenhez pedig nem szününk meg éltünk-fogytaig, egyszersmind azon alázatos és buzgó könyörgéssel járulni: miszerint úgy szeretett unokaöcsénk, valamint népeink szívét, szándékait és akaratját mindig jóra vezelve, uralkodásának korát, az igaz vallásosság és a jó erkölcsök erősödése által isten előtt kedvessé, — a közjó mindennemű gyarapodása által pedig benn és künn hatalmasná, virágzóvá és boldoggá és ekképen a jövő ivadékoknak és késő maradéknak örökre emlékeztetéssé lenni engedje és áldásának kimeríthetlen kegyelemforrását áraszsa szét népeink és házuk felett, kiknek valódi javát hordoztuk mindenkoron szívünkön és fogjuk ezentúl is a legmelegebb részvétellel éltünk végperczéig kísérni.

„Kelt kir. fővárosunkban Olmützben deczemb. hó 2-án, az úr 1848-dik, uralkodásunk tizennegyedik esztendejében. Ferdinánd s. k., Ferencz-József s. k.”

Kapcsolatban ezen okmány nyal az új fejedelem, Ferencz-József, a maga neve alatt és Schwartzemberg miniszter ellenjegyzése mellett, egy más nyilatkozványt is bocsátott ki,

melyben tudtul adván, hogy I. Ferencz-József név alatt trónra lép, kijelenti, miképen elismeri a szabad és korszerű intézmények szükségét; és e végett, míg egyrésről el van határozva az összes birodalmat csonkíttatlanul fenntartani, kész egyszersmind a maga jogait a népek képviselőivel megosztani s bízni benne, hogy a népekkel egyetértve, sikerülni fog, a birodalom minden országait és néptörzseit egy nagy státustestben egyesíteni. Ezen oklevél külön Magyarország számára magyar nyelven is, de lényeges változásokkal adattott ki Windischgrätz által. Mondja ebben Ferencz-József, hogy „ha szíve vonzalmát követhetné, első és legkedvesebb királyi tisztének tartaná, összes törekvéseit magyar népeinek boldogsága és jóléte békés öregbítésére fordítani; most azonban ezen szándokának valóstítása, — mely jövendő uralkodásának hatását jellemezza, — a jelen pillanatban lehetetlen.” Mert most — úgymond — midőn egy vétkes pártfelekezet hű seregét megtámadta s felségsértő ellenszegülésében folyvást megmarad, ennek zsarnoki nyomása alól fegyver erejével szükség az ország lakosainak nagy többségét kiszabadítani. Nyugodt lelkiismerettel s azon reménnyel fog ezen kötelessége teljesítéséhez, hogy Magyarország népei számára a béke malasztjait, minden nemzetiségek elismerését és biztosítását állandósítandja. E célból azon rendeleteket, melyek november 6-kán és 7-kén kiadattak s melyekben Windischgrätz meghatalmaztatik, az országgyűlés feloszlottnak jelentetik Kossuth és pártja lázadónak s honárulónak nyilvánítatik. megerősíti s Windischgrätznek újonnan meghagyja, hogy az országot fegyverrel hódítsa meg.

Ezen manifestumokkal egyidőben érkezett híre annak is, hogy Ferencz-József Jellasics bárót, báni hivatalának megtartása mellett, Dalmátiának és Fiúmének hadi és polgári kormányzójává nevezte; Suplikáczt tábornokot, kit a szerbek vajdájuknak választottak, ezen minőségben megerősítette.

Ha Ferencz-József, e nagy politikai változás alkalmával a reactio hálózatából kibontakozva, a törvény és alkotmány

terén lép fel a nemzet előtt, kétséget nem szenved, hogy a békét Magyarországon nem lett volna lehetetlen helyreállítani. A békepárt, melyet fentebb említünk, időközben napról napra szaporodott s vele együtt mindinkább terjedt azon vélemény is, hogy kerüljön bár nagy áldozatba, a békét helyre kell állítani s az egészhez való makacs ragaszkodással az egészet nem szabad kockáztatni.

Batthyáni Lajoshoz, ki lemondása óta, lóról lebukta által okozott karsérelme miatt ikervári jószágán töltötte idejét, több köztiszteltben álló hazafitól, egyebek közt magától, a képviselőház elnökétől, Pázmándy Dénestől is felszólítások érkeztek, választatná meg magát kerületében, mely lemondása óta még nem volt képviselve, újra képviselővé; állana a békepárt élére, hogy az ekként, az ő tekintélye által erősödve, Kossuthnak ellensúlyt tarthasson s a béke megszerzése iránt, mire a körülmények alkalmat nyújtanak látszanak, a kellő lépések megtétethessenek. És Batthyáni csakis e szándékkal lépett fel követjelöltül s választatta el magát ismét képviselővé. „Windischgrätz — úgymond — épen betörni készült, . . . hogy tehát a jó ügynek szolgálhasson, annál készebb volt elfogadni a képviselői megbízatást, minél inkább meggyőződött, hogy a jóérlmúek visszavonulása ilyenkor csak káros lehet.”

Másrésről Görgeyről s a feldunai seregről, már a fentebb közlött nyilatkozvány is eléggé tanúsítja, hogy a békét, az alkotmány alapján, tárt karokkal kész fogadni.

Ha tehát Ferencz-József a trónváltozás ügyét a még együtt lévő s törvényesen el sem is oszlatott országgyűlés elébe viszi s a múltakra a feledékenység fátyolát vetve, a törvényességnek legalább színével lép fel; azon viszálykérdésekre nézve, melyek egyrészlől a dynasztia s birodalmi kormány, másrészlől Magyarország közt fennforogtak, gyors határozatot kíván s a törvényhozásnak értésére adja, hogy ezen határozat méltányosságától függeszti fel az új minisztérium kinevezését; szóval, ha Ferencz-József első fellépésével biztosítja a nem-

zetet, hogy ősi alkotmányát s jogait megvédeni kész s a végre magát meg is koronáztatja: kétséget nem szenved, hogy szinte úgy, miként az alkotmány sérelmei miatt II. József halálakor forrongásban lévő nemzet II. Leopold törvény-szerű magaviselete által lecsöndesítettett: úgy most is nem csak az ügynevezett jobb oldali békepárt, hanem, kivéve a 30—40 tagra menő radikál pártot, a baloldal nagyobb része is, ezzel együtt pedig a nemzet többsége, a békepolitikához szegődik, érzékenyebb áldozatokkal is kész megvásárolni az ország nyugalalmát. A státusadósságok egy részének elvállalásától, ha azok árán a béke kieszközölhető volna, a józan többség már koránt sem volt oly idegen, mint előbb. A kereskedelmi, pénz- s hadügyi tárczák iránt sem volt volna már lehetetlen az egyezkedés, ha az illető törvények módosítása alkotmányos úton kívántatik, s oly közép ösvényre lép az udvar, melyen a monarchia egységi érdekeit az ország függetlenségi jogaival — miután ezek képezek a botránykövet, kiegyenlíteni, az őszinte, jó akaratnak végre is sikerülhetett volna. Hogy Ferencz-József nem ily módon lépett fel, hogy ő a kibékülést meg sem kísértette, hanem első fejedelmi kötelességének nyilvánította a nemzeti jogok s alkotmány védőit honárulóknak, lázadóknak nyilvánítani s kijelenteni, hogy az országot fegyverrel akarja meghódítani: nyilvános bizonyossága volt annak, miképen ő többet akar elvenni a nemzet jogaiból, mintsem a nemzet által megadhatónak hitt; miképen ő, valamint a reactio által, a nemzet megkérdése nélkül, emeltetett a trónra: úgy annak befolyása alatt akar azontúl is maradni, s el van tökéelve a császárság és királyság ügyét teljesen azonosítani az udvari reactioéval, sőt ezt minden tétovázás nélkül magával együtt emelni fel a fejedelmi székre. Nem lehetett többé kételkedni, hogy az új császárral a reactio nyíltan fellép a kormányra, s annak eddig kijelentett iránya s elvei nemcsak fentartatnak, hanem még tágasabban is kiterjesztetnek: Magyarország, alkotmányától végkép megfosztatván, a császárságba olvasztatik, annak koronatartományává tétetik.

Az ifjú császár manifestumai ez iránt semmi kétségnek nem engedtek helyet Azon kijelentése, miszerint magát „szilárdul elhatározva” lenni monda, „az összes birodalmat csonkíttatlanul fentartani, s a birodalom minden országait és néptörzsökéit egy nagy státustestben egyesíteni;” és mivel „a fölkelés elnyomása a nagy alkotmányú szerencsés sikerének első feltétele,” meg is tette az intézkedéseket, melyek szerint a béke fegyveres kézzel állíttassák helyre, — ezen kijelentés, más szavakkal világosabban kifejezve, annyit akart mondani: „én az ősi magyar alkotmányt eltörölni, s nem ügyelve a törvények- és kötményekre, Magyarországot, a többi örökös tartományokkal egyenlőn egy kormány alá, egy birodalommá egyesíteni szándékozom; ha a magyar nemzet, a maga jogairól s külön kormányáról jó szerével lemondani nem akar, ám határozzon köztünk a fegyver hatalma; én fegyverrel fogom az országot meghódítani, s e végre meg is tettem már intézkedéseimet.”

Hogy ez volt légyen az új fejedelem elhatározott szándoka, a közlött manifestum szavain kívül még a hivatalos hírlap egy cikke is bizonyítja, mely egyenesen a bécsi kabinetből vette eredetét, s melyet még az angol követ, lord Ponsonby is, mint a császári minisztérium szándékainak s véleményének hű kifejezését, küldé meg Palmerstonnak*), ez pedig a parlamenthez a magyar ügyről benyújtott hivatalos jelentésében, az úgynevezett „kék könyvben” is lenyomatott.

A cikkely lényegesb pontjai következők: „Magyarországnak pénzügyi, hadi és kereskedelmi viszonyai tekintetében az utolsó hónapokban történt tényleges elszakadása világosan bizonyítja, hogy Magyarországnak benső organikus egyesülése

*) I have the honour — mond Ponsonby — to inclose an extract from a Journal containing an article respecting Hungary, which I take the liberty to recommend to your Lordship's attention. It is to be depended upon as *the expression of the opinion and the present intentions of the Imperial Ministers*. Vicnna, january 18, 1849.

az egész monarchiával egyenes alapja az osztrák monarchia boldogulásának; s következőleg, hogy ezen egyesülésnek lényeges befolyása van Közép-Európa azon politikájának fentartására, mely a státusok súlyegyenét biztosítja, e politika főtényezője nem lévén más, mint egy nagy és hatalmas Ausztria.

„Ezen belső egység volt, nagy fontossága miatt, századok óta az osztrák kormány irányának célja; de annak valószínűsítése mind addig lehetetlen maradt, míg Magyarország alkotmányos kiváltságokkal bírt, a monarchia többi részei pedig kényuralmilag kormányoztattak . . .

„Ezen különböző formák, melyek a monarchia valóságos egységével folytonosan ellentétben valának, jelenleg teljesen megváltoztak; mert az osztrák monarchia abszolút kormánya alkotmányossá változott, és a magyar alkotmány *megszűnt létezni*, miután nem csak a magyar arisztokrácia fő- és sarkalatos kiváltságai, minők a kizárólagos hivatal- és birtokképeség, had- és adómentesség stb., eltöröltettek; hanem Magyarország alkotmányának nyolcz száz éves palládiuma is, a vármegyék autonómiája, megsemmítettett az utolsó pozsonyi diéta által, mely egy külön, a monarchia kormányától teljesen elválasztott minisztériumot erőszakolt ki, melylyel a vármegyék municipális szabadságainak fennállása megférhetetlen... A mi a magyar alkotmányból a királyra s monarchiára nézve fenmaradt, az megrontatott a Kossuth-Batthyáni-minisztérium és a pesti diéta által, mely félig rász szándékú, félig terrorizált vala. A magyaroknak a *pragmatica sanctio* által engedett jogok*) utolsó nyoma is eltöröltetett a nemes Lamberg gróf

*) Méltán lehet kérdezni: melyek azok a jogok, melyeket a magyaroknak engedett a *pragmatica sanctio*? A magyar nemzet mindig úgy volt meggyőződve, hogy a *pragmatica sanctio* megalkotásakor, nem *néki engedettek* jogok, hanem ő engedett a maga ősi jogaiból *egyet*, azt, mely a királyválasztásra vonatkozik; többi jogait magának továbbra is fentartván. Így érté ezt az udvar is III. Károly és Mária-Terézia alatt. Csak így lehet helyesen magyarázni magát a *pragmatica sanctio* törvényét is.

meggyilkolása óta, Kossuth diktatúrájának terrorismusa és a törvénytelen diéta forradalmi szabályai által, mely az október 3-kai manifestum ellenére is folytatta üléseit, és mely párttűző végzéseit által a legvakmerőbb módon lábbal tapodta a *pragmatica sanctio*t.

„Miután a magyar alkotmány, lényeges részében, magok a magyarok által megsemmítették;*) miután a magyarok fegyveres lázadásuk által megsértették a *pragmatica sanctio*t**) és azon kényszerűséget hozták elő, hogy az ország fegyverrel hódíttassék meg; miután végre az ifjúság erejében lévő császárunknak trónralépte Magyarország viszonyaira nézve teljesen megegyez a pillanat szükségével, s mellőzi a koronázás alkalmával mondott eskü fölösleges *scrupulusait*: az isten és az ész előtt teljesen elfogadható, hogy a magyar alkotmány többé nem létezik, s hogy Magyarország, annyira mennyire szükséges, *tabula rasa* gyanánt tekintendő.”

Ferencz-József császárnak a manifestumban tett kijelentése után, mely a békés kiegyenlítés reményeit végkép megsemmítette, csak e kettő közt lehetett a nemzetnek választani: vagy meghódolni a hatalomszónak s egyszersmind gyáván odadobni őseinek örökségét, nyolcz százados alkotmányát s törvényeit; vagy ezeknek védelme végett élet-halál-harczra készülni.

A nagy többség ez utóbbit választá, eltökélve, daczra daczcal, törvénytelen megtámadásra törvényszerű védelemmel, a háború üzenetre annak elfogadásával válaszolni. E nagy többség mellett azonban létezett egy más párt is, mely tán mivel kiegyenlítési reményeiről még most sem mondott le végképen, tán mivel a passiv ellentállást kevésbé veszélyesnek tartá, — a többség háború-politikáját nem tette a magáévá. E párt az ó *conservative*ken s a jobb oldali, úgy nevezett, békepárti képviselőkön kívül, kik most Kazinczy Gábor és Kovács Lajos

*) Ezt ugyan a legconservativebb magyar sem hiszi el.

**) Sőt önvédelmükkel fentartani akarták, ellenére a *reaction*nak, mely azt megsértette.

vezetése alatt álltak, még néhány más kitűnő hazafit is mind a képviselő mind a felső házból számított tagjai közé. Ilyen volt, hogy többeket ne említsünk, gr. Batthyáni Lajos, ilyen Deák, Klauzál, b. Wesselényi Miklós, ilyen a képviselő ház elnöke, Pázmándy Dénes stb.

Azonban e párt is, többnyire az ősi jogokhoz, alkotmányos szabadsághoz szívvel-lélekkel ragaszkodó hazafiakból állván, nem oly szándékkal vonakodott elfogadni a háború-politikát s válfel az azt követő többségtől, mintha ama másik alternatívához állani, a nemzet alkotmányáról lemondani, az önálló országot osztrák császársági tartományyá tenni hajlandó volt volna. Nem; a nemzeti jogok fentartásáért maga Kossuth sem buzgott inkább, mint például Batthyáni, Deák, Wesselényi, s velők együtt számos más elvokon. De nem járultak a háború-politikához, mert a végdiadalhoz nem volt reményök; mert remegtek, a fegyver kétes szerencsésjétől függeszteni fel a nemzet legdrágább kincseit, politikai lételét, alkotmányát; mert lángoló honszerelmökben annyi keserű, tapasztalatok után sem tudtak még megválni a bár nagy áldozatokba kerülhető, de a lényegét megmenthető békés kiegyenlítés reményétől, nem hihetvén, hogy a dynasztia, melyet nemcsak számos törvények és szerződések ereje, hanem józanul felfogott saját érdeke is kötelez mérsékletre s az ország jogainak tiszteletben tartására, semmi áron ne lenne hajlandó egy alkotmányszerű kiegyenlítésre. Ők a békét, bármi áldozatba kerüljön, az alkotmány lényegének megőrzésére biztosabbnak tartották a háborúnál, melyben a hazának bizonyos romlását vélték szemlélni. És ennél fogva nagy áldozatokra is készek lévén, azt hitték, csak tudatni kell ezt a dynasztiaival s ez is hajlandóbb lesz hüvelyébe dugni a kivont kardot, elfogadni a békét, mint egy oly háborút kezdeni, melyet végkimenetében nem csak ígén véressé s minden esetre felette károssá, hanem még kétségessé is tehet a nemzet elkeseredése s kétségbeesése. Mivel ők, áldozatkészségükben, habár nehéznek, de mégis lehetségesnek tartották a megoldást: nem hitték

hogy az ifjú császár mellett trónra ült reactio megmásíthatlanul ezt tűzte légyen ki jelszavául: „minden, vagy semmi; tökéletes centralisatio, minden országok s tartományok organikus egysége, vagy végbukás! Legrosszabb esetben pedig az eszélyes passiv ellentállást célravezetőbbnek hitték, mint a mindent kockáztató háborút.

A két pártnak illetén vélemény s elvkülönbsége közt nyílt meg decz. 6-kán, az egyesült két háznak közös, zárt tanácskozmányában, a vitatkozás a decz. 2-kai manifestumok fölött, melyek csak magán úton, a Pozsonyban működő kormánybiztos, Csányi László, által jutottak a honvédelmi bizottmányhoz s ettől a törvényhozó karhoz.

A tanácskozást a köztiszteletben álló világtalan Wesselényi Miklós kezdette meg. Beszédében a békepártnak említett elveit s nézeteit fejtegeté s azon tanácscsal végezte előadását, ne kockáztassa a nemzet kétes kimenetű háborúban politikai életét, hanem „meghajolva a kénytelenség hatalma előtt,” fogadja el a manifestumokat, ismerje el királyául Ferencz-Józsefet, s ez által tegye meg az első lépést a még nem lehetetlen békés kiegyenlítésre.

Megható jelenet volt, így beszélni hallani e férfiút; hallani, miként Ő, ki ifjúságától fogva egyike a nemzeti szabadelvű ellenzék vezéreinek, minden fenyegetések, veszélyek, elítélések daczára oly ernyedetlenül küzdött az alkotmányos szabadság és nemzeti jogok mellett; miként ő, ki politikai elveihez, a reform, haladás és nemzeti függetlenség szent ügyéhez oly önfeláldozó elszántsággal ragaszkodott, hogy azokért személyes szabadságát sem kételkedett feláldozni, s kit meggyőződéseiben a felségsértési bűnvád és a fogság sanyarúságai sem valának megingatni képesek, — ő most, bár hangjának régi rendkívüli erejével, de a vakság, erkölcsi szenvedések s imádott hazájának féltése miatt megtört lélekkel, engedékenységet, önmegadást, s a törvénytelen, de túlsúlyú hatalom előtt meghódolást hirdeté. A rendkívüli erejű lélek, ha nem zava-

rodott is meg a szeretett haza veszedelmének sejdítésében, mint barátjának s politikai versenytársának, gróf Széchenyi Istvánnak nagy szelleme: de elveszte ruganyos erélyét s dacz helyett az eszélyt követve, a gyöngének fegyveréhez kívánt nyúlni.

E beszéde, lefolyt politikai életével merőben ellenkező, hattyúdala volt a nagy hazafinak. Kevés nappal utóbb szemének ápolása végett megszokott gyógyhelyére, Graefenbergbe távozván, örökre lelépett a politikai pályáról, melyen a körülmények hatalma által oly ellentétbe hozatott önmagával. Ő, ki önmagát túlélte, hazájának veszedelmét túlélni nem bírván, néhány hónap múlva megszűnt élni.

Wesselényi beszéde nagy hatást gyakorlott a törvényhozó testületre. A hatást azonban, mely nem annyira indokok súlyából s erejéből, mint inkább a szónok nagy tekintélyéből származott, pár perez alatt megrontotta egy sokkal népszerűbb tekintély áradozó, helyenként lángolásával elragadó ékesszólása. Kossuth, — mert róla van szó, — beszédének egyik részében arról ügykezett meggyőzni a nemzet képviselőit, hogy bár mi áldozatot tenne is a nemzet, bár mi és mennyi alkotmányos jogról volna is kész lemondani: a békét a jelen körülmények közt azokon sem volna képes megvásárolni; miután a reaktionak már nem egy s más, hanem egyáltaljában minden alkotmányos és nemzeti jog megsemmítése volna elhatározott, nyíltan kifejezett célja. Ha pedig áldozatokkal sem lehet becsületes békét szerezni, s ha ennél fogva egyáltaljában veszni kell a nemzetnek, jobb hogy fegyverrel kezében s törvényes önvédelemben haljon meg, mint gyáva meghódolásban.

A nemzet ügye mindazáltal — ily értelemben beszélt tovább — nem oly reménytelen, mint némelyek hiszik, s az Önvédelem bizonyosabban célra vezet, mint a gyáva önmegadás, mely még a reményt is megöli. Fejtegeté aztán a manifestumok törvénytelenységét s végül egy indítványt olvasott fel, mely alapjául szolgálhatna a törvényhozás

határozatának. Ezen nagy fontosságú indítvány, mely aztán csaknem egyhangúlag elfogadtatott s következő napon mind a két ház nyílt ülésében országgyűlési határozattá tétetett, következő:

„Magyarország s a hozzákapcsolt országok és részek az ausztriai birodalom részei valamint soha nem voltak, úgy most sem azok, hanem független önálló országot képeznek, mely saját alkotmányával bír s csak a nemzet megegyezésével alkotott saját törvényei szerint kormányoztathatik.

„Ezen függetlenségnek s törvényes önállásnak épségben tartása képi azon sarkalapot, melyen az ausztriai háznak, a *pragmatica sanctio*ban meghatározott örököségi rend szerint, Magyarországon való uralkodása alapszik.

„Az ausztriai császári trónus*) iránt közbejött, merőben családi intézkedések tehát Magyarország s a hozzákapcsolt részek királyi székére ugyan a magyar országgyűlés hozzájárulása s előleges beleegyezése nélkül semmi hatást, semmi befolyást nem gyakorolhatnak.

„Nehogy azonban most, midőn Magyarország s a hozzákapcsolt részek önállása s független alkotmányos létele annyi oldalról, fegyveres erővel, hitszegően megtámadatik, s a nemzet közállományi s nemzeti lételének megtartása végett

*) Ferdinánd manifestumában valóban is csak az osztrák trónról van említés. „Érett megfontolás után tehát — ezek az oklevél szavai — és áthatva a lépés parancsoló szükségétől, elhatároztuk magunkat ezennel az *ausztriai császári trónról* lemondani.” Hogy pedig ebben Magyarország benn sem foglaltatik, meggyőződhetik mindenki, átolvasván azon oklevelet, melyet I. Ferencz 1804-ben kibocsátott, mely által az osztrák császári címet veszi fel, s a császári birodalomhoz tartozó országokat és tartományokat névszerint egyenként elszámolja. Magyarországról, mint különálló független országról, egy külön záradék van ezen oklevélben, mely azt, a többiek sorából kivéve, a császárságtól elkülönzi. Ezért volt Ferdinánd is e néven V-dik magyar király, míg mint császár I-sőnek írta magát. Magyarországhoz, a királyi címében, Csehországot csak azért ragasztá az udvar, hogy Magyarország ön- s különállását gyengítse.

védelmi harczra kényszerítették, az országgyűlés hallgatása a rász akarata által a nemzet jogainak sérelmére magyaráztassák: az ország törvényesen egybegyűlt képviselői s főrendei, mint az alkotmány őrei s a legtörvényesebben eonstituált hatalom, kötélességöknek tartják ezen események iránt a nemzet nevében kinyilatkoztatni: hogy

„Magyarország királyi széke a nemzet előleges meg-
egyezése nélkül, csak az emberiség közös törvénye követ-
keztében a koronás király halála által ürülhet meg.

„A törvényes, koronás király halála esetében az, kit az örökösödés közvetlenül illet, a nemzettel koronázási oklevelet kötni, az ország törvényeire s alkotmányára meg esküdni és magát Sz.-István koronájával megkoronáztatni köteles; a koronázás előtt is gyakorolhatván ugyan némi fejedelmi jogokat, de csak a törvények értelmében.

„Azonban ez csak a koronás király halála esetében történhetik s ezen egy esetet kivéve, a nemzet akarata, a képviselő országgyűlésnek beleegyezése nélkül a magyar kir. szék birtoka körül semmi változás jogszerűen nem történhetik, elannyira, hogy midőn I. Ferencz császár és király a mostan is élő V. Ferdinándnak megkoronáztatása iránt a nemzetet országgyűlésen való egyezkedésre felszólította, 1830-ban az országgyűlés azon világos kikötéssel egyezett csak V. Ferdinánd megkoronáztatásába, hogy atyja életében, *a nemzet előleges beleegyezése nélkül*, semminemű uralkodási jogokba ne avatkozassak.

„Még inkább kívántatik tehát az uralkodás változásához a nemzet előleges megkérdezése s beleegyezése, midőn a trónus birtokában nem volt, tehát arról még nem is rendelkezhető mellékágazati közvetlen praesumtiv koronaörökös és az életben levő király, még netalán születhető gyermekei mellőztével, az uralkodó szék egy távolabb álló családivadékra átruháztatni szándékolatik.

„Miután tehát a nemzet előleges hozzájárulása nélkül a fejedelem életében más senki magának királyi jogokat nem

tulajdoníthat, az örökösödési rendet pedig családi magán-egyezkedésekkel még kevesebbé változtathatja meg;

„Miután a magyar kir. szék birtokához kötött kötelesekről való lemondáshoz a nemzet előleges megegyezése múlhatatlanul megkívánatik;

„Miután a magyar királyság két oldalú kötésen alapszik, melynek egyik sarkalatos oldala az, hogy törvényes királynak csak az tekinthető, ki a nemzettel országgyűlési egyezkedés útján koronázási egyességlevelet kötött, az ország alkotmányára, jogaira s törvényeire megesküdt, s ezen eskü következtében Sz.-István koronájával megkoronáztatott;

„Miután azon esetben is, ha az uralkodó koronás király magát az uralkodás gondjára erőtlennek erezi, az ország ideiglenes kormányzatáról intézkedni, a nemzet jogaihoz tartozik;

„És miután az Olmützbén december 2-kán közbejött minden családi lemondások s jogát ruházások iránt a magyar nemzet előlegesen csak meg sem kérdezett:

„Annál fogva az ausztriai császári székről való lemondás az ausztriai birodalomba különben sem tartozó Magyarország és hozzákapcsolt részek és országok önállásán, alkotmányán és sarkalatos jogain semmit sem változtathatván: az országgyűlés, mint Magyarország törvényes orgánuma, ezennel nyilvánkoztatja, hogy az országgyűlés híre, tudta s megegyezése nélkül a magyar kir. szék birtokával egyoldalúlag senki nem rendelkezhetik.

„És ezért az országgyűlés az ország törvényes függetlenségéhez, alkotmányához s a magyar nemzet sarkalatos jogaihoz szorosan ragaszkodva, az ország s hozzákapcsolt részek minden egyházi, polgári és katonai hatóságainak, tisztviselőinek, hadseregeinek s minden lakosainak a nemzet nevében meghagyja és parancsolja, hogy az alkotmány iránti hűség kötelessége szerint senkinek, kitérve jogositottnak a törvény, alkotmány s az országgyűlés el nem ismerének, bármely hatóságát el nem ismerve és senki ilyennek nem engedelmessége, az ország dolgaiba gyakorolni szándéklandott bármely

avatkozását jogtalan bitorlásnak tekintsék s az ország és alkotmány iránti hűség törvényszerű zászlója alatt hazánkat minden idegenszerű usurpációtól, avatkozástól s ellenséges megtámadástól megóvni s megvédelmezni, hazafiúi szent kötelességüknek ismerjék. Senki a honarulás törvényes büntetésének súlya alatt máskép nem cselekvendvén.”

Ezen indítvány ellen, még mielőtt a nyílt ülésben december 7-kén határozattá lett, a zárt tanácskozmányban Wesselényin kívül még Pázmándy Dénes, a ház elnöke s két vagy három jobboldali tag — a nyílt ülésben pedig, úgy a képviselők, mint a főrendek házában senki sem — szólalt fel. A békepárt mindazáltal a hallgatás daczára sem csatlakozott a határozathoz, kivált december közepe óta, midőn gróf Batthyáni Lajos, mint képviselő, az országgyűlésen ismét megjelenvén, a pártnak fejevé lett.

A gróf a határozat megalkotása után érkezvén Pestre, az ellen a törvényhozás terén többé semmit sem tehetett; de magánkörökben, sőt nyilván gyülekezetekben is, például a nemzeti casinóban, gyakran a legkeményebb kifejezésekben kikelt, s az iránt a honvédelmi bizottmány némely tagjaival nem egyszer heves szóvitát folytatott. Mindez azonban célra nem vezetvén, Batthyáni abban egyezett meg pártfeleivel, hogy az ügyek folyamát figyelemmel kísérik s az első kedvező alkalommal kísérletet tegyenek a határozat ellen.

Legközelebbi célja az volt most Batthyáнинak, hogy Kossuth ellen a képviselőházban egy parlamentáris többséget hozzon létre; s e végre nemcsak Kovács Lajossal, Kazinczyval és Somogyival, hanem több más pártfelekkel is számos tanácskozásokat tartott az Ullman házban, gróf Batthyáni Kázmér szállásán. Hasonlóképp gróf Pálffy Józsefet s a felsőház több tagjait is arra izgatta, alkotnának kebelükben szinte pártot a képviselőház határozatai ellen. Mindez azonban sikertelen maradt; mert idő nem volt többé ilyféle pártizgatások és tömbezésekre.

Az országgyűlés határozata után a trónváltás felett néhány nap múlva Görgey tábornok és Csányi kormánybiztos a feldunai tábor nevében is adtak egy nyilatkozatot a manifestumokra, kijelentvén, hogy miután a koronázott fejedelem életében, a nemzet megegyezte nélkül, királyi jogokat magának senki sem tulajdoníthat, s az öröködési rend kétoldalú viszonylagos szerződésen alapszik: az országgyűlés határozatainak magát alája veti; az ország függetlenségét és alkotmányos jogait a kormány rendeleteihez képest védeni kötelességének tartandja; királyai csak azt fogja elismerni, kit az alkotmány s az országgyűlés annak ismer el s minden másnak beavatkozását jogsérelemnek tekintendi, minek egész erejéből ellentálland.

Az országgyűlés e határozata s a feldunai sereg e nyilatkozata után a háború ténylegesen kitört a nemzet s a dynasztia között. Emez az „egységes, öszpontosított Ausztriát;” — amaz az „önálló, független Magyarországot” tűzte ki lobogóira jelszavául.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Windisohgrätz fő- és mellékhadainak betörése.

A honvédelmi bizottmány, miként annak elevenítő lelke, Kossuth, a schwechati ütközet után mondott beszédeiben kijelenté, azon reménnyel kecsegteté magát, hogy az ország meghódoltatására teljes hatalommal felruházott osztrák tábornagy a tél folytában nagyobb hadakkal nem fog működni. Ezen, eleinte semmi erősebb érvekkel nem támogatható s inkább csak a nemzet pillanatnyi megnyugtatása végett kimondott reményben mindinkább megerősíté Kossuthot az, hogy Windischgrätz november folytában csakugyan nem nyugtalanítá az országot. Kivéve Puchner erdélyi s a temesváriak bánási működéseit, az ellenség mindenütt szünetelt; Puchner is csak védő állást foglalt el, miután hadainkat Erdélyből kiszorította.

De bár azon remény, hogy az ellenség tavaszig halasztja betörését, egyáltalában nem csökkenté a honvédelmi bizottmány buzgalmát az ellentállás készüléteiben; minthogy azonban e készülétek, ezer akadályoktól gátolva, minden buzgalom daczára sem haladhattak kielégítő gyorsasággal: minden hazafi keblét mély aggodalom lepte meg, midőn pár nappal a trónváltozást illető határozat után mind bizonyosabb hírek érkezének, hogy az ellenség mindenfelől mozog: Windischgrätz a Feldunánál, Simunics Morvában, Puchner Erdélyben,

Schlick Galicziában, Nugent a Drávánál, komoly készüléteket teszen, rövid idő alatt megkísérteni a betörést.

E hírek azonban, Kossuth elhatározásában, a legvégső erőfeszítéssel megvédeni az országot, semmit sem változtattak; sőt csak tevékenységét fokozták az ellentállás eszközeinek kiállításában. És valóban, ez idő alatt rendkívüli volt a honvédelmi bizottmány s abban kivált Kossuth munkássága. Azon kívül, hogy a már létező seregeket mind emberben, mind hadi szerekben folyton jelentékeny adalékokkal szaporítá: a betörési készülétek hírére még újabb táborokat is alkotott. Az erdélyi, majdnem egészen feloszlott hadat kétszer akkorrára emelte; Nagy-Bánya táján egy új sereget gyűjtött össze; Kassa táján Pulszky Sándor alezredes vezérlete alatt rögtönzött egy sereget. Hogy ezen annyifelé egyszerre összeállított hadak félig sem voltak felszerelve, lőfegyver helyett nagy részök csak kaszákkal és lándzsákkal láttatott el s a hadviselésre legszükségesebb kellékek is csak lassan küldettek utánok, a rögtönzött kiállítástól elmaradhatlan baj volt; s e mellett aztán a felett sem lehetett csodálkozni, hogy e mindenben hiányt szenvedő, alig fegyverzett s tapasztalatlan vezérek alatt álló újonczhadak az ellenségnek jobbjára veterán s még szám szerint is nagyobb seregein mindjárt eleinte nem nyertek győzedelmeket.

A seregszaporítás volt legégetőbb szükség. E végett a honvédelmi bizottmány a törvényhozás által megajánlott egész 200 ezernyi újonczilletőséget mennél előbb kiállíttatni rendelte. Mivel pedig az eddigi hadakozásban szerzett tapasztalás bizonyítá, hogy a még gyakorlatlan nemzetőrséget nyílt csatákban hasznosan alkalmazni nem igen lehet: a hatóságoknak meghagyta, hogy a tömegesen kiállított nemzetőrség helyett a keblökben önkényt vállalkozó hazafiakból alkossanak gyalog és lovas mozgócsapatokat, melyek vagy az egész háború végéig, vagy legalább hosszabb időre kötelezzék le magokat hadi szolgálatra, azért a rendes katonaságéval egyenlő díjt nyerendők.

December közepén, midőn az ellenség minden oldalról megkezdé támadó működéseit, seregeink létszáma következőleg állott:

A Feldunánál, Görgey Arthur vezérlete alatt	30,000	ember
A morva határszéleken, Beniczky Lajos és		
Querlond alatt.....	3,000	„
Kassa táján, Pulszky Sándor alatt	8,000	„
Erdély szélein, Csúcsánál, Zsibónál és Nagy-		
Bányánál Czecz és Ficzkó alatt.....	10,000	„
Aradnál, Máriássy, majd Gál Miklós alatt	7,000	„
A bács-bánsági sereg, mely a felvonulásra		
már rendeletet vőn, Damjanics és Vé-		
csey alatt.....	23,000	„
Eszéknél, Batthyáni Kázmér alatt.....	3,000	„
A Muraközben, Perczel Mór alatt	6,000	„
Komárom, Lipótvár, Munkács, Pétervárad		
őrségei.....	15,000	„

összesen 105,000 ember,

kiknek azonban legalább ötödrészét még mindig nemzetőrök vagy önkényes csapatok alkották. Sorkatonaságunk ugyanis a régi magyar ezredekéből csak 21 zászlóalj volt az országban. A teljesen felkészült honvédzászlóaljok száma még csak 35-re tehető; de alakulóban volt újabb 25 zászlóalj, melyek szinte nemsokára ellenség elébe küldettek. A régi tizenkét huszár-ezredből csak tíz, s ezek is hézagosan voltak benn a hazában; századaik száma a hetvenet nem haladta meg. Az újonnan felállítandó ezredekéből még csak mintegy tizenkét század volt képes a szolgálatra. Fiatal tüzérségünk száma mintegy öt-hat ezerre ment, körülbelül 250 ágyúval.

Windischgrätz, úgy látszik, csak azon hatás nyilvánulását akarta bevárni, melyet a trónváltásra vonatkozó manifestumok fognának eredményezni; mert mihelyt az országgyűlés ellentállási határozata tudtára esett, azonnal kiadá parancsait a munkálatok megkezdésére.

A munkálati terv főszméje abban állott, hogy az ország egyszerre minden oldalról támadtassék meg s a betörendő seregek valamennyien Pest felé intézvéni irányukat, a fegyveres erő hálózata mind szűkebb körre szorítottassák, míg végre a magyar hadak részint szétveretvéni, részint elfogatván, a nemzet hódolatra kényszerítettessék. E terv végrehajtására a következő haderő állott a tábornagy rendelkezésére:

Az osztrák határokon létező főhad sereg, Jellasics, Wrba és Serbelloni tábornokok alatt három hadtestre osztva, összesen 37,000 gyalogból, 6200 lovasból, 216 ágyúból és 10 hidfogatból állott. Ennek rendeltetése volt: a Pozsony körül táborozó magyar hadat megverni s Komárom körül egy bekerítő hadosztályt hagyván, Budapestre sietni.

Göding mellett, a morva határszéleken Simunic altábornagy mintegy 6000 emberrel s 12 ágyúval foglalt állomást. Célja az volt, hogy a Fehérhegységen keresztül nyomulván, a pozsonyi magyar tábor hátába kerüljön, s Leopoldvárat megvéni, a bányavárosokat foglalja el.

Ugyanezen rendeltetése volt Frischeisen ezredesnek, ki Sléziában, a jablonkai szoros táján ezer emberrel tanyázott.

Galicziában, Schlick altábornagy nyolc ezer embert szedett össze a dukiai szoros táján, hogy azon keresztül hatolván s a kassai magyar hadat megvervén, Miskolcz és Eger felé tegye magát kapcsolatba az időközben Budapestet megszállandó fősereggel.

A Schlick és Frischeisen hadai közt kellé működni Hurbán, Stúr és Janicsek szabadcsapatainak.

Erdélyben Puchner a várak őrségeivel együtt 17,000-nyi sereget tartott készen a betörésre Nagy-Várad és Debreczen fölé.

Az aradi és temesvári őrségek a bács-bánsági szerb hadakkal mintegy 38—40 ezer főből álltak. Ezek is parancsot vettek egészen Szegedig, Kecskemétig előrenyomulni.

Végre Nugent altábornagy 6000-nyi sereggel állott a stájer határszéleken s rendeltetése volt a Balaton felé haladnia.

E szerint mintegy 125—130 ezer ember köralakban tétett mozgásba az ország ellen, kiket, szükség esetében, a Bécsben hagyott 20,000 őrségből még egynémely hadosztály is támogathatott. Windischgrätz egy perczig sem kételkedett, hogy üy túlnyomó erővel, mely a mi hadainkat nemcsak számra, de gyakorlottságra nézve is meghaladta, körülbelül annyi idő alatt ura leend az országnak, a mennyi arra szükséges, hogy az elszámlált seregek, a határszélekről előnyomulva, a Budapestet megszállandó főszereggel összeköttesse lépjenek.

A betörések sorát a lutheránus pap-ezredes, Hurbán, kezdte meg, ki a Frischeisen ezredes által vezérelt Palumbini ezredbeli zászlóaljtól, három század más rendes gyalogságtól s egy század lovasságtól támogatva, Stúr, Hodzsa es Janicsek pánszláv társai kíséretében, 2500 főre menő, prágai pánszláv deákokból s a rablás reményével felizgatott gyülevész népből álló szláv légiójával deczember 4-kén tört be a jablunkai szoroson. A csapat még az nap Csáczára érvén, azt kirabolta. Hurbán a vidéki nép közt kiáltványokat osztatott, melyekben különféle fenyegetések és Ígérek közt parancsolá, hogy a 20 évestől az 50 évesig minden ember fegyvert fogjon. Másnap útját Zsolnának vévén, a népet útjában az úri jószágok felosztásának ígéretével igyekezett felkelésre bírni. Így haladt e csapat, Trencsénmegyén keresztül, minden ellentállás nélkül, Budatinig, a népet a communismus eszméivel csábítva, az urakat és zsidókat kifosztva. Budatinnál azonban, Beniczky és Querlond mozgócsapata megállítá azt haladásában. Kaszákkal fegyverzett nemzetőreink egy része megszaladt ugyan Frischeisen ágyútüzétől; de honvédeink és tüzéreink, bár e csatában először voltak tűzben, a több órai csatát oly vitézül kiállották, hogy Hurbán és Frischeisen Budatint még a beállott éjjel elhagyván, Csáczára vonultak vissza.

Nagyobb eredménye volt Schlick altábornagy betörésének Galicziából a duklai szoroson. E szorosút megerősítése Irányi Dániel képviselőnek s kormánybiztosnak jutott felada-

tául; ki azonban, a rendeleteinek végrehajtásával megbízottak hanyagsága s értelmetlensége miatt, oly kevéssé felelt meg a várakozásnak, hogy a szorost az ellenség december 6-kán, mindjárt első rohamkísérletében elfoglalta s az annak őrizetére rendelt négy század gyalogságot és nemzetőrséget Eperjesre kényszerítette visszavonulni. Schlicknek e szerint kevés erőfeszítésébe került betörni a határokon nyolczezernyi seregével.

Kormányunk, mint említők, mindjárt Schlick betörési készülleteinek hírére, alkotott Kassa-Eperjes táján a környékbeli nemzetőrökből, önkényes csapatokból és három újoncz honvédszászlóaljból egy, számára nézve ugyan az ellenségéhez hasonló, de a háromszáz főnyi lengyel legio kivételével, egészen gyakorlatlan sereget. Például, a 42-dik honvédszászlóalj, mely épen Sárospatakon várta fölszereltesét, a betörés hírére onnan fegyver s ruházat nélkül rendeltetett Kassára.

Ezen elemekből álló sereggel s 14 ágyúval várta be Pulszky Sándor alezredes Kassa és Budamér közt, december 11-kén Schlicket, az osztrák hadsereg legügyesebb vezérei egyikét. Győzedelmet e seregtől alig várt valaki, azon szájhősöket kivéve, kik, mióta Róth és Philipovic hada egy, jobbára nemzetőrökből álló seregtől elfogatott, Pesten, teljes biztosságban lévén, a hadviselés minden ismerete nélkül, minden hírre, mely egy-egy újabb betörésről értesített, mondani szokták volt: „Ám csak jöjjenek; fegyvert szállítanak az abban szűkölködő hadainknak!” Ütközni mindazáltal mulhatatlanul kellett, nehogy az ellenség ellentállás nélkül közeledjék a fővároshoz. Az ütközet tehát szerencsétlenül ütött ki. A kaszások s lándzsások, kik seregünk nagyobb részét képezték, mihelyt néhány úrgolyót láttak csapataik közé hullani és szét pattanni, azonnal rendetlen futásnak eredtek; mi által az egész, különben sem kedvező helyzetben fekvő tábor megzavartván, a városba vonult vissza. Itt azonban a szepesi nemzetőrség s a szinte Szepességben újonczozott honvédszászlóalj a Hernád hídjánál három ágyúval egy ideig feltartóztatta az

ellenséget; míg végre a túlnyomó erőnek engedni kénytelen, tűrhető rendben vonult vissza. Mialatt a derék szepesiek a hidat védték s a futamlóknak, menekülésökre, időt szereztek, az ellenség egy lovasszázada, oldalt, a Hernádon egy gázlót találván, azon a folyam jobb partjára kelt s futamlóinkat üzőbe venni készüle. Szerencsére, legelőbb is a lengyel légióra bukkant. Thworznicky, ennek parancsnoka, öreg, tapasztalt katona, „20—30 lépésnyire várja be csapatával a rohamlókat s ekkor tüzet parancsol; mi annyira megrettentí a sorait ritkulni látó ellenséget, hogy nyomban megfordul s nem gondol többé a mieink üzésére. Csak ezen dicséretes lélekjelenléttel s bátorsággal végrehajtott tett menté meg ágyúinkat az elfoglaltatástól s rendetlenül futamló csapatainkat nagyobb veszélytől. A lengyelek dicsőségében osztozott némileg a 42-dik honvédzászlóalj egy része is, mely daczára annak, hogy a csata előtt három nappal kapott csak fegyvert, derekasan támogató a lengyel legiot futamlóink fedésében. Mintha csak a *honvéd* nevezetben rejlett volna, az erő és bátorság varázsa: e zászlóalj nemcsak rendben vonult vissza, hanem Kassáról még mintegy 150 mázsa lőport is megmentett s a futamlók által elhányt lőfegyvereket is felszedte útjában,— míg ezrek, velők együtt ugyanazon vidék gyermekei s a harcz veszélyeit velők együtt először észlelők, hanyathomlok futamlának.

Nehogy e csatavesztés, mely nagy aggodalmat szült a fővárosban, általános lehangoltságot okozzon, Kossuth mind a képviselőházban, mind a lapokban kijelenté, miképen szem előtt tartva a rögtönzött sereg készületlenségét, a csatavesztés híre épen nem lepte meg a kormányt s a miatt nincs is ok aggodalomra; a kormány gondoskodott már, hogy ne csak Abauj, Szepes, Sáros, Gömör és Zemplén az ellenség háta mögött, előtte pedig Borsod, Heves s a Jászság és Kunság tömegesen keljen fel, hanem ezek gyámolítására oly rendes katonai erő is gyűljön össze Schlick ellenében, „miszerint ez is, miként elébb Róth tábornok, a nemzet fegyverszállítójává

legyen.” Tudtul adta egyszersmind, hogy a sereg vezérletét, maga a hadügyminiszter, Mészáros Lázár veendi át; mert az érkezett hírekből az is kiviláglott, hogy a megverettetésnek egyik főoka a vezérlet hanyagságában s ügyetlenségében keresendő, mely sem a lő-, sem az élelmiszerek rendes kiosztásáról nem gondoskodott.

Schlick, e győzedelme következtében Kassát elfoglalván, hihetőleg, mivel bevárni akarta, míg Windischgrätz is beljebb nyomul a főváros felé, több ideig Kassán tartá főhadiszállását. A városra 60 ezer forintnyi sarcot vetett; a nemzeti függetlenség mellett buzgóbb hazafiakat, kik idején tova nem álltak, elfogatta; a távozottakat törvényen kívülieknek nyilatkoztatta; többeknek, például, Ujházy László, sárosmegyei főispánnak jószágait elpusztította és zár alá vétette; újonczozott, és fájdalom, találkoztak a hazának oly elfajzott fiai, kik az ellenségnek, mindezen működéseiben, segédkezet nyújtottak. Ezek közül méltó megrovással adjuk át Hedry Ernő, sárosmegyei alispán nevét az utókor emlékezetének.

Mészáros tábornok december 18-kán érkezett Miskolcra s vette át a megvert sereg maradványainak vezérletét. Lassanként megérkezett azon rendes katonai erő is, melyet a kormány, a szerencsétlen csata hírére, nyomban útnak indított s melylyel aztán a lengyel légion kívül, hat honvédszászlóaljra, négy század huszárságra, a nemzetőrökkel, gyalog és lovas önkényesekkel mintegy 12 ezerre s 20 ágyúra emelkedett a sereg létszáma. A vidéki nép felkelésének rendezése s egyéb intézkedések végett Szem ere Bertalan, a honvédelmi bizottmány tagja is Miskolcra érkezett.

Schlick, időközben Galicziából seregének egyéb létrészeit is magához vonván, a Szikszó mellett felállított seregünket a Pergen és Deim vezénylete alatt álló dandárokkal december 28-kán újra megtámadta. A szerencse ekkor sem szolgált jobban á mieinknek, mint Kassánál; mert önbizodalom, bátorság még ekkor sem szállta meg az újoncz hadat, s Mészáros, mint emlékirataiban maga vallja, szelídebb kedélyű

volt, mintsem hogy vérengző szigorral tudott volna abba, kivált léha, tapasztalatlan tisztjeibe, több kitarást, szilárdságot önteni. Újoncz tüzérségünk ugyan jó ideig védte különben is alkalmas állását; de miután balszárnyunk, a reá irányzott röppentyűk sívítása miatt megháborodva, hátrahúzódott, egész seregünk követte a rász példát. Az ellenség azonban nem űzte a némi rendben hátrálókat. Azon körülmény, mond maga Mészáros, hogy a jobb szárny is a közésre hatott vissza s minden zászlóalj helyéről egyenes irányban hátrált Miskolcz felé, a szőlőhegyekről lenéző ellenségben hihetőleg azon gondolatot ébresztette, hogy a mieink a kis csatát önkényt szakasztották félbe. E felett ügyes, bátor lovasütegünk néhány lövése az ellenségben is némi zavart okozott. Ennélfogva oly tűrhető rendben érkezett a sereg Miskolczra, hogy a csata ott némelyek által csaknem győzedelemnek hirdettetett. A veszteség egyébiránt csak néhány sebesültből állott.

E csatavesztésnél nagyobb aggodalmat támasztott Mészárosban, a fővárosból vett hír, mely szerint tudtára adatott, hogy Windischgrätz már Budapest közelében van, az országgyűlés a kormánylyal Debreczenbe költözik; igyekezzék tehát minden áron visszaverni Kassáról az ellenséget, nehogy az a kormány új székhelyét háborgassa.

Mészáros ennélfogva, miután intézkedéseket tett, hogy a szepesi felkelt nép Eperjes, — a zempléni nemzetőrség pedig Sziny felől háborgassa az ellenséget, — mi azonban egyik helytt sem vezetett célra, december 2-kán Kassa felé indítá táborát s 4-kén az említett város és Bárcza közti magaslaton az őt készen váró ellenséget megtámadta. De Kassánál egyáltalában nem virult babér újoncz, bátortalan seregünk számára. Alig nyitá meg az ellenség balszárnyunk ellen az ágyútüzet, midőn néhány bomba az ott felállított 53-dik honvédzászlóaljat s a hevesi önkénytes lovasságot annyira megzavarta, hogy azok nyomban futásnak eredtek. Pár perez múlva követte a balszárnyat a közép is, melyet a reá irányzott röppentyűk szokatlan látványa és sívítása szinte elbátortalaní-

tott. Hasztalan ügyekezett Mészáros, személyének nyilvános veszélyeztetésével is, megállítani a futamlókat s rendet hozni a leírhatatlan zavarba: tizenöt percz alatt mindennek vége lön; az üzőbe vett futamlók, hanyathomlok rohantak vissza Enyiczke felé; sokan, mint a hevesi s kunsági önkénytesek s nemzetőrök, nem is Miskolczra vissza, hanem egyenesen háztűzőkhöz. Csak a Dessewffy Arisztid ezredes által vezényleti jobb szárnyunk s abban névszerint a 26-ik honvédszászlóalj s a 8-ik huszárezred három százada tartott némi rendet s utasította vissza az ellenségnek őket üzni megkísérlett vértés osztályát. Veszteségünk, a csata rövidsége daczára is, tömérdek volt. Holtak- és sebesekben elveszett mintegy 250, foglyokban legalább háromszáz. Ágyúinkból nyolcz és néhány kis mozsár jutott az ellenség kezébe; s hogy a többi 12 is el nem veszett, csak a derék Dessewffy ezredesnek s honvédjeinek és huszárjainak, kik a hátvédet képezték, vala köszönhető. Schlick azonban győzedelme daczára sem nyomult előre s időt engedett Mészárosnak, Miskolczon némileg rendezni megvert és szétkuszált seregét. Ez azonban, melynek vezérletét néhány nap múlva Klapka György ezredes vette át, azontúl nem sokáig maradt Miskolczon. Miután a kormány és az országgyűlés, Budapestet elhagyván, Debreczenbe költözött, nehogy ez Schlick támadásainak kitéve legyen, a sereg a Tiszavonal védelmére, Tokaj tájára rendeltetett.

Azon számos és súlyos csapások közt, melyek az év végén ügyeinket nemcsak Kassánál, hanem, miként alább elbeszélendjük, a Feldunánál is sújtották, egyetlen egy szerencsés esemény merült fel, mely a lehangolt kedélyekben némileg még fenntarthatá azon reményt, hogy a haza mindenfelől betódult ellenségtől nem fog egészen s egyszerre elboríttatni, s a nemzetnek marad még némi tere s ideje a maga védelmére. Ezen esemény Bem megjelenése s első szerencsés működései valának Erdélyben.

Elbeszéltük, miképen Puchner altábornagy a tömegesen fölkeltek, de rosszul vezérlett székelyeket szétszórta, többi hadainkat egészen kiszorította Erdélyből, úgy hogy november végén még csak az egy csúcsai szoros maradt birtokunkban. Ha Puchner ekkoron, mit túlnyomó erejével könnyen tehet vala, e szorost is megvévén, Nagy-Váradig s Debreczenig nyomul előre, az évvel együtt hihetőleg függetlenségi harczunknak is vége szakadt volna; mert Windischgrätz Budapesten, Schlick Kassán, Puchner Debreczenben s Váradon lévén, a kormány és az országgyűlés alig talált volna helyet a hazában, honnan a háborút folytathassa, a háború nélkülözhetlen kellékeit, a papírpénzt s minden nemű hadi szereket kiállíthassa.

Ilyféle veszély képzelete nein kevésbé aggasztá kormányunkat, mióta Erdély az ellenség kezére jutott, Schlick Kassánál betört, Windischgrätz pedig a Feldunánál mozogni kezdett. Láttá a kormány, hogy Erdély visszavétele még tán égetőbb életkérdés reá nézve, mint Budapest birtoka. Minden ügyekezését arra fordítá tehát, hogy a Csúcsára szorult sereget annyira erősbitse, miszerint az ennél elébb győzedelmesen vívhasson meg az ellenséggel. S alig is múlt el tíz nap Baldacci és Katona Miklós megverettetése óta, midőn a Csúcsára szorult Czech már is 11 ezernyi gyalogsággal, 1350 lovassal és 24 ágyúval rendelkezhetett. A gyalogságnak mintegy fele, honvédek, lőfegyverrel is el voltak látva; a többi kaszás és lándzsás nemzetőrökből állott.

De nem kevesebb gondja volt a kormánynak arra, hogy a sereg élére oly vezért állítson, kinek neve a sikerért egyelőre is kezeskedhessek. Kossuth tehát Bem József lengyel tábornokot nyerte meg vezérül. E hírneves katona, ki már 1812-ben, mint még csak 17 éves tüzér-hadnagy, Napóleonnak Oroszország elleni hadjáratában kezdte hadi pályáját; s később, míg szabadelvűsége miatt börtönbe nem jutott, a varsói tüzér-akadémiában tanárkodék, az 1831-ki lengyel forradalom alatt egyike lön a legkitűnőbb vezéreknek. Mes-

terileg kezelt ágyúival nem egyszer fordítá meg a veszendőben lévő csata sorsát, és juttatá honosait nem várt győzedelmre. Hazája szabadságának megbukta után 1833-ban a portugali háborúban vett részt; azontúl Franciaországban élt, tudományokkal foglalkodva. Ez évben azon remény, hogy a forradalmi szellem hazájában is rést nyerhet a kitörésre, Lengyelországba csalta őt; midőn pedig reményei ott meg hiúsultak, a múlt októberben Bécsbe ment s ő intézé a város védelmét Windischgrätz ellen mind addig, míg a városi hatóság alkudozni nem kezdett. Ekkor a maga helyét ott többé nem látván, Pozsonyba menekült, s a schwechati csatából visszatért Kossuthnál Magyarországnak ajánlá fel szolgálatát.

Ezen időben már egy pár száz lengyel menekült létezett a fővárosban, kik Vysoczky ezredes alatt, a magyar ügy támogatására oly reményben alakultak egy külön légióvá, hogy végdiadalunk esetében Magyarország is segedelmére leend hazájuknak, az idegen uralom igáját leráznia. E lengyelek, majdnem kivétel nélkül tüzes demokraták, oly féktelen gyűlölettel viseltettek a hazájok iránt különben oly érdemdús tábornok iránt, kiről azt hitték, hogy a Parisban székelő Czartorinski-féle arisztokratiai párthoz tartozik, hogy egy fanatikus ifjú lengyel gyilkos merényletet is követett el élete ellen, orozva sütvén el reá zsebpisztolyát. Szerencsére Bem igen csekély sebet kapott, melyből rövid idő alatt felépülvén, honfitársainak minden fondorlatai daczára, kineveztetett erdélyi hadvezérré. Ugyanakkor Beöthy Ödön, bihari főispán, kormánybiztosi küldetést nyert a visszaszerzendő Erdély polgári kormányának igazgatására.

Bem december közepén, épen akkor érkezett Erdély széleire, midőn a császáriak, Windischgrätz terve s parancsai szerint, támadólag készülének működni Nagy-Várad felé. Seregünk, ekkoron 11,000 gyalog, 1350 lovas és 24 ágyú, három részre volt felosztva Czech őrnagy vezérlete alatt. Jobb szárnya, két honvéd-, három nemzetőrzászlóalj, fél század Kress-féle könnyű lovas és hat ágyú, Biczkó ezredes alatt a

csúcsai szorosnál táborozék. Balszárnya, két honvéd-, fél bécsi legiobeli, egy nemzetőrségi zászlóalj, három huszár-század s fél szatmári önkéntes század és nyolcz ágyú Zsurmay őrnagy alatt Nagy Bányánál feküdt. A közép, három honvéd-, egy nemzetőr-zászlóalj, öt huszár- és két debreczeni század, tíz ágyú, Mikes Kelemen ezredes alatt Ziláhon és Zsibón tanyázék. Czecz maga Szilágy-Somlyón tartá főhadi szállását.

Itt jelent meg Bem december 16-kán, s ekként köszönté a körülötte összegyűlt tisztii kart: „Uraim, a magyar kormány engem a sereg parancsnokául teljes hatalommal nevezett ki. Feltétlen engedelmességet követelek mindenkitől. A ki nem engedelmeskedik, főbe lövötem; de jutalmazni is tudandok.” Czecz őrnagyot nyomban alezredessé s táborkara főnökévé nevezte, s miután tervéről vele tanácskozott, ezt akként állapította meg, hogy míg ő maga Nagybányáról Dézsen keresztül Kolozsvárnak tartand, a jobb szárny és közép is e város felé nyomuljon, s ott az egész sereg egyesüljön, további munkálatait a körülmények szerint intézendő. Ennek foganatba vételére december 17-kén Nagy-Bányára utazott.

Nagy ideje volt a gyors munkálkodásnak; mert a császáriak is e napon kezdek meg a támadást. ”Wardener tábornok Bánfi-Runyadnál 4000, Urbán Nagy-Almásnál 2000 rendes katonával, kiket mind a két helytt egy-egy oláh tömeg támogatott, Jank és Buttyán praefectusok alatt, 19-kén Csúcsát támadták meg. Urbán már a megelőző napon elkezdte a harczot; de az új, hírneves vezérben helyezett bizodalomtól lelkesedett hadaink által Nyíresig visszaveretett; más nap pedig még onnan is kiveretvén, Kolozsvárra hátrált vissza. Wardenernek sem volt több szerencséje Hunyadnál. Dobay százados oly jelesen működteté a tüzérséget, hogy az ellenség Kis-Sebesnél többszöri előrenyomulási kísérleteit megghiúsítva látván, szinte Kolozsvárra vonult.

Ugyanez napon Zsibót is megtámadta a császáriak egy osztálya, melyet Mikás mintegy 15,000 oláhsággal támogatott. Be ezek ágyúink első tüzére hanyathomlok futottak vissza

vezérökkel; a császáriakat pedig Kemény Farkas, majd a megérkezett Czecz és Bethlen Gergely verték vissza. Más nap a mieink kezdték a támadást Szurdoknál, s a császáriakat Gorbóra vetvén vissza, egyenes Összeköttetésbe helyezték magokat a Szamos völgyén Dézs felé nyomuló fővezérrel.

Bem a nagybányai hadosztálylyal 22-kén Kápolnánál talált először egy erős állásba helyezkedett császári oszta-lyt Jablonszki ezredes alatt, melyet azonban négy órai heves ágyúzás után szuronyszegezve Bethlen felé nyomván, a következő napon Dézsre vonult be. Itt a zsidói hadosztályt is magához vonja és Szamos-Újváron keresztül 25-kén, karácson napján, Kolozsvár elébe érkezik, honnan Wardener még az elébbi napon Tordára vonult. Urbán, ki zsidói oszta-lyunk ellen küldetett, s azt Híd-Almás táján vélte föllelni, midőn tévedését észrevette, azt hívén, hogy a császáriak zömét még Kolozsváron találja, ide sietett; de csak a város köze-ében látta, hogy újabban is tévedt. Így tehát Wardener-től már elvágatva, Kolozsvártól éjszakra nagy ügyességgel Besztercze felé menekült; de hátvéde Papfalvánál utóléret-ven, az egész oszta-ly elfogatott.

Kolozsvár örömben úszott; polgárai alig ülték valaha za-josabb örömmel Jézus születése napját, mint ez alkalommal. Egy hét előtt még egész Erdély a császáriak hatalmában léte-zett, s Bem hadvezéri tapintata, és fiatal hadaink ernyedetlen kitartása annak éjszaknyugoti részét a fővárossal már is visz-szaszerezte. Es ha e rövid hadjárat alatt Bem teljes fényben kitüntette ritka hadvezéri tehetségeit: fiatal seregünk, mely elébb, ügyetlen vagy rossz érzelmű vezérek alatt szenvedett veszteségei miatt lehangolva futott ki, a vezérhez méltó vi-tézséggel s kitartással hajtotta végre a hadjáratot. Vitézsé-génél, melylyel e hét alatt öt nap harczott s győzött, tán még nagyobb csodálást és dicsőséget érdemlett ki magának meg-törhetlen kitartása által, melyet a 15—20 foknyi hidegben, hóval jéggel borított hegyes utakon, téli ruhában jobbára szűkölködve, huzamos, fárasztó meneteiben tanúsított.

Bem, kinek a merészség és gyorsaság főtulajdonaihoz tartozott, nem sokáig pihenteté fáradt vitézeit Kolozsvárott. Miután Dézsre és Szamos-Újvárra helyőrségeket rendelt, Czech alezredest egy osztálylyal Tordára küldötte, Tóth Ágoston alezredest Kolozsvár s vidéke hadi parancsnokává nevezte, s deczember 27-kéről Erdély népeihez békéltető kiáltványt intézett, melyben a múltakért minden engedelmességre térőknek feledést, bocsánatot ígér: — egy hadosztálylyal a Besztercze felé menekült Jablonszki és Urbán után indula. Deczember 28-kán Bethlennél érte őket utól, hol azok a Szamos és Bethlen folyamok összefolyásánál igen kedvező helyzetben állították fel hadaikat. Bem más nap heves ágyútűzzel támadta meg őket, s miután ágyúikat négy órai tüzeléssel elnémította, gyalogságát a befagyott folyamon előrenyomván, szuronyszegezve űzte ki őket erős fekvésökből; mihelyt pedig hátrálni kezdenek, huszárait küldő rohamra. A császáriak két osztályra szakadva, rendetlen futásnak eredtek, Urbán Naszód, Jablonszki Besztercze felé. De amazt Riczkó, emezt maga Bem ott is felkeresi. Az év utolsó napján mind a két városnál újra foly a harcz; de a császáriak már képtelenek ellentállni honvédeink lelkesedésének: Besztercze Bemnek, Naszód Riczkónak még az napon hatalmába kerül. Naszódot, a reactio s néplázítás ármányainak fészkrét, seregünk kifosztotta s részben fölégette.

Urbán csak helyismeretének köszönhető, hogy mellékutakon megmenekülhetett s Jablonszkiival a borgói szorosnál egyesülhetett. Itt még egy utolsó kétségbeesett ellentállásra rendezték hadaikat, mit a helyiség kis erőnek is könnyűvé tett. Bemnek azonban oda már lehetetlen volt nyomban követni az ellenséget: seregeink a folytonos menetben és harczban Kolozsvárról Beszterczéig annyira elfáradtak s a csikorgó hidegtől is annyira elgémberedének, hogy a kinyugvás sokakra nézve életkérdéssé lőn. Ott tehát, különben is löszert várván, két napig nyugvást engedett hadának.

A császáriak ez alatt Illucza helység mellett, a szoros torkánál, készültek az utolsó harcra Erdély főidén. Bem 3-kán támadta meg őket igen erős állásukban. A harc rendkívül makacs volt mind a két oldalon; az ellenség már nem annyira győzedelemért, mint életeért küzdött; és csak estve felé sikerült őt Bemnek a szoroson keresztül Bukovinába átnyomni, hol aztán egy részök még fegyvereit s podgyászait is elhányva, rendetlen futásban keresett menedéket.

Seregünk az éjét Pojana Stamesi határszéli kis oláh helységben töltötte. Más nap kiállítatván, parancsot vön Bukovinába nyomulni, mert Bem, hogy hadjáratát a dél felé ez oldalról biztosságban folytathassa, egészen megsemmisíteni akarta ellenét. Bem azonban azt látszék észrevenni, hogy a hideg s munka által szinte elcsigázott seregben nem nagy a kedv átlépni a határokon: ő tehát tetszésére hagyá mindenkinek, menni vagy maradni. A IV-dik zászlóalj egy százada, a debreczeni tüzérek, a bécsi legio, a Székely-, Vilmos- és Mátyás-huszárok készeknek nyilatkoznak oda is követni a győzedelmes vezért; s pár órai menet után Vatra Dorna falunál csatarendben találták az ellenséges had romjait. De ez annyi vereség által megtöretve, kevés ideig állott ellen, s a hegyekben erdőkben felbomolva futott Czernovicz felé, hol a nagyobb rész elfagyott tagokkal, hidegtől, éhségtől, fáradtságtól betegen kórházakba került.

A császári északi had ekként nem létezett többé. És seregeink egy héti győzelmek után, 1849 kezdetén Erdély északi felének uraivá lettek; Magyarország keleti részei megmenekültek az ellenség betörésének félelmétől; Debreczen, Nagy-Várad biztosságban, legalább Erdély felől; s Windischgrätz tervének hálózata ezen oldalról szét volt szakgatva.

De nagy ideje is volt, hogy ez történjék; mert a Duna mellett súlyos csapások érték az ország ügyeit. Windischgrätz a nyugoti határokon is fogatba vette hadi tervét s fölös erejével ellenállhatatlanul nyomula mind belebb az ország

szíve felé. Pedig úgy látszék, ott dől el ennek sorsa; ott volt összpontosítva legtöbb erő mind a két részről.

A császáriak legszélső jobb szárnyát Nugent altábornagy képezte mintegy hat ezernyi osztálylyal a stájer határokon. Középen állott maga Windischgrätz a Duna két partján három hadtestben 52,000 emberrel. A legszélső balszárny Simunic altábornagy alatt, Gödingnél hat ezer embert számlált.

És ezen, összesen 64 ezernyi hadaknak részünkről mindössze is 36 ezer főből álló sereget vethettünk ellenébe. Perczel Mór a Muraközben, Nugent-nal szemközt 6000 fegyverest számlált zászlai alatt. A középen Görgey seregének zöme Sopronytól kezdve, hol Sréter ezredes egy kis csapattal örködött, Nezsideren, Parndorfon, Gátán, Köpcsényen keresztül Pozsonyig elnyújtva, nem ment többre 25—26 ezernél. Legszélső jobb szárnyunkon Ordódy ezredes a nádasi szorosnál s Jablonczánál 3000 főnyi dandárral volt felállítva. Lipótvárát egy zászlóalj őrzé.

Windischgrätz decz. 14-kén kezd vala mozogni hadaival. A 2-dik hadtest Wrba altábornagy alatt, mintegy 15 ezer ember 54 ágyúval, rendeletet vón, a Duna balpartján, a Morva folyamnál Stomfa és Malaczka táján, állást foglalni. Az 1-ső s 3-dik hadtest, Jellasics és Serbelloni tábornokok alatt, ugyanazon időben a Duna jobb partján Bruck és Hamburg táján foglalt állomást, Parndorf és Pozsony felé működendő. Egy osztály Petrichevics Horváth ezredes vezénylete alatt Neustadtba küldetett azon feladattal, hogy Sopronyba nyomuljon. E hadtesteknek a támadás decz. 16-ára volt kitűzve.

Hogy a magyar sereg figyelme a főseregtől elvonassék, Simunic tábornok rendeletet vón, a maga hadtestével, decz. 14-kén Gödingről Holicson keresztül Jabloncza és Nádas felé működni, hogy Nagy Szombaton át a magyar sereg hátába kerülhessen. A nádasi szorost a mi részünkről, mint említők, Ordódy őrnagy egy gyöngye dandárral s némi felkelt néppel tartá elfoglalva. Mihelyt ő, az ellenség nagy számáról értesül-

vén, a sikeres ellentállás lehetetlenségéről meggyőződött, rövid csatározás után Nagyszombatra vonult vissza esapatjával. Görgey látván, hogy, ha Nádas és Nagy-Szombat elvesz, az ő fekvése sem lesz Pozsonynál megtartható, mindjárt Simunics újabb betörésének hírére, egy kisdéd dandárt, mely mintegy 1700 főből állott, küldte Guyon ezredes és Pusztelnik tábornoki őrnagy alatt Ordódy segedelmére. De midőn e dandár megérkezett, az ellenség már Nagy-Szombat alá érkezett, Ordódy pedig Lipótvárba vonult vissza; minek következtében Guyon csekély hada egyedül állott szemközt az ellenség erejével. Megütközni mindazáltal minden áron kellett, nehogy az ellenség hátba fogja Pozsonynál álló seregünket, mi annál könnyebben megtörténhet vala, minthogy e várost vasút köti össze Nagy-Szombattal.

Guyon ezredes maga, Pusztelnik őrnagy, Makk tüzérőrnagy és az Ernő-zászlóalj csodáit mívelték a vitézségnek s hősi elszántságnak; de az annyiszorta túlnyomó szám ellenében győzniök lehetetlen vala. A harcz, az erők aránytalansága daczára is, tovább tartott két óránál. A fiatal tüzéségből, mely magát Makk vezénylete alatt igen jelesen viselte, csak négyen maradtak seb nélkül: két tiszt elesett; maga Makk is sebet kapott. Az Ernő-zászlóalj zászlóját is elveszté; de mielőtt azt elvesztette, 2 egész század hullott el belőle. A kisdéd sereg, minden oldalról körül lévén fogva, menthetetlenül elveszettnek látszott, ha csak fegyverét letéve magát meg nem tadja: de a rettenthetetlen bátorságú Guyonnak mégis sikerült annak romjaival magát keresztültörni az ellenségen. A győzedelem az ellenségé volt; de igen drágán kellett azt megvennie. Részünkről 800 ember volt a veszteség, holtak, sebesültek és foglyokban. Ezen kívül 5 ágyú s több társzekér jutott az ellenség kezére. Guyon hadának maradványaival Szeredre, onnan Komáromba vonult.

Nagy-Szombat eleste után a pozsonyi vonal oldalt és hátmögül fedezetlenné válván, szinte tarthatatlanná lett; mert a nagyszombati csatával egy időben Windischgrätz a fősereggel

is egész vonalon megkezdte működését. A magyar sereg nagyobb része a Duna jobb partján, e folyam s a Fertőjtava közt a Köpcsény, Grata, Újfalú, Parndorf és Nezsider vonalon vala felállítva: Pozsonynál, hol a hajóhid lerontatott, csak egy kis osztály azon parancscsal hagyatván Aulich vezénylete alatt őrségül, hogy az ellenség előnyomulása esetében a Csallóközön Komáromba hátráljon. Görgey tehát az ellenség támadását megelőző éjjelen minden hadtesteit parancsnokának meghagyta, hogy 16-kán korán reggel Óvárra hátráljanak, miszerint ott az egész sereg öszpontosíttatván, a győri sánczok közt foglaljon állomást.

Ez kétségkívül a legjobb rendelet volt, melyet Görgey a maga helyzetében adhatott. Azonban, nem tudni mifokból, pár óra múlva egy újabb rendelet oda módosította az előbb kiadott parancsot, hogy a sereg, állomásait megtartván, csak azon esetre vonuljon vissza Óvárra, ha túlnyomó erő által támadtatnék meg. A rendelet e megmásítására hihetőleg a kormány egy újabb leirata is befolyással volt, melyben Görgey sürgetőleg szólíttatott fel, hogy a határokat minden erejével védeni törekedjék.

Más nap, decz. 16-kán reggel, tizenöt foknyi hidegben, az ellenség az egész vonalon megkezdte támadását. Az első összecsapás Parndorfnál történt, hol három zászlóalj gyalogság s két osztály lovasság nyolcz ágyúval állott Zichy Lipót alezredes vezénylete alatt. Zichy, a vett parancs szerint, e csekély erővel is elfogadta az osztrák sereg egész I-ő hadtestének támadását; mely azonban az ellenség túlnyomó ereje következtében, rövid ágyúzás után a mieink visszavonulásával végződött. A válságos pillanatban a Waza-zászlóalj, osztrák szellemű tisztjeinek nagyobb részétől hűtlenül elhagyatván, megzavarodott, s rendetlen hátrálásában a Porosz-király-féle zászlóaljat is magával vonta. Az ellenség egész súlya tehát a 23-dik honvéd-zászlóaljra nehezedett, mely, vitéz parancsnoka, Kmety őrnagy alatt, a huszároktól is gyámolítva, kitartó ellentállással fedte a dandár visszavonulását.

A vonal többi pontjain, Nezsideren, Gátán, Újfalun és Köpcsényben seregeink az első rendelet értelme szerint, a túlnyomó erejű ellenségnek nem állván ellent, valamennyien Óvár felé vonultak vissza. Az ellenség mindenütt nyomban követte dandárainkat és, mialatt Parendorfnál még egyre folyt a harcz, Zaránd- és Miklósfalvánál az óvári országotat elfoglalta; minek az lón következőse, hogy a parendorfí dandár a többtől elvágatván, Ovárra többé nem juthatott. Kmety ezt észrevévén, Parendorfírol harczolva vonult vissza Nezsiderig, még ott találni remélvén Kargernak a Fertő tavára támaszkodó dandárát. De e dandár is elhagyta volt már Nezsideret és szinte Óvár felé vonult vissza. Kmety is utána indult tehát s azt nem sokára el is érte. A két dandár azonban Kazimir táján az Újfaluról előrenyomult ellenség által már elfoglalva találta az óvári utat, melynek birtokáért aztán a helység előtt heves harcz kezdődött. A huszárok igen kitűntették vitézségüket. Pöltenberg őrnagy egy század Sándorhuszár élén az ellenségen keresztül törve az országútra jut s Óvár felé vonul. Példáját több huszár-század követi nagyobb kisebb szerencsével, míg végre az éj a harcznak véget vetett. A két dandár nagyobb része azonban az országútra nem juthatván, délnek, a Hanság felé vette útját, s a Pomogyi töltésen keresztül, melyen a lakosság által a hidak már elébb elrontattak, mondhatlan fáradtsággal jutott csak Eszterházra. A sereg majdnem járhatatlan utakon nagy erőfeszítéssel végre Kapuvárra, onnan pár nap múlva Györbe érkezett, hol az időközben odáig hátrált főhadisereg többi részeivel egyesült.

A Gátán, Újfalun és Köpcsényben felállított dandárok, mint mondók, ellentállás nélkül húzódtak vissza Óvárra. Itt találta azokat decz. 17-kén Görgey, ki csak a múlt éjen hagyta el Pozsonyt és Somorjánál, a Csallóközben, ment át a Dunán. A gyalogzászlóaljakat s tüzéséget ő azonnal Györbe indítván, azok fedezése végett a lovassággal s néhány üteggel a követ-

kező napig Óváron szándékozott maradni. Ellenség azonban még 18-kán sem mutatván magát, dél tájban a lovasság egy részét is megindította volt, midőn az előőrsöktől azon jelentés érkezett, hogy az ellenség nagy tömegekben közeledik a város felé. Most már az lőn Görgey feladata, hogy mielőtt hátramaradt lovasságával szinte visszahúzódnék, az ellenséget visszaverje. E végett a már megindult századok is visszahívtak, hogy az időközben megütközendő többi lovasságnak tartalékul szolgáljanak.

Minthogy az egymás mellett fekvő Óvár és Mosony városokat délről és nyugotról csatorna környezi; ezen pedig a hidak mind le voltak rontva azon egyet kivéve, mely a tábort a győri országúttal összeköti: e hídon át könnyű volt volna lovasságunknak a legrövidebb utón annyira előre haladni, hogy az ellenség azt Győrig utól nem érheti vala. Görgey azonban, ki a sereget úgyis lehangelva találta, attól tartván, nehogy, ha ő is harcz nélkül vonul vissza, az még inkább elkedvetlenedjék, minek aztán rosz következményei lehetnének a később vívandó harczokra: eltökélte magát, hogy a harczot minden esetre elfogadja. Hadait tehát a még álló hídon átvezetvén, visszavonulás helyett az ellenség elébe ment.

Mosony déli oldalán, a csatorna mellett találkoztak az ellenséges hadak, a mieink jobb, — a császáriak bal szárnyokkal támaszkodva a csatornára. Az ágyúzás azonnal mind a két részről hevesen megkezdett. Az ellenség egy osztályt a mi balszárnyunk megkerülésére küldött; de midőn huszáraink annak elébe vágván, rohamra készültek, az ellenség hirtelen megfordult, s elébb lassan, utóbb oly gyorsan hátrált, hogy még sebeseit is hátrahagyta. Seregeink ezután az ellenség futása által jó kedvre derítve, indultak meg estenden Győr felé, miután a Mosonynál fölhalmozott nagy mennyiségű gabona és takarmány-készletét, nehogy az ellenség javára szolgáljon, felgyújtották. A magyar sereg ekként decz. 19-kén a győri sánczok közt állott öszpontosítva.

Görgey a sereget Győrött több napig pihentetheté; mert Windischgrätz Sopronyt, Pozsonyt és Mosonyt megszállván, 23-ig a vidék lefegyverzésével, osztrák szellemű, új hivatalnokok kinevezésével stb. tölte idejét. Görgey azonban csak hamar meggyőződött, hogy a süker biztosabb reményével Győrött sem képes elhatározóbb csatát adni az ellenségnek. Nem tekintve azt, hogy a város alatt nagy költségekkel készült sánczok oly terjedelmesek valának; miszerint azoknak kellő védelmére legalább is két annyi erő kívántatott volna, — e sánczok, leginkább az itt összefolyó Duna, Rábcza és Rába folyamok fekvésére lévén számítva, most midőn a vizek a rögtön beállott 15—16 foknyi hidegben oly keménynyé fagytak, hogy azokon az ágyúkat is minden veszély nélkül át lehet szállítani, — teljesen haszonvehetlenné s tarthatlanokká lőnek. Görgey tehát elhatározá, hogy innen is visszavonuljon s a Drávától visszahívott Perczel Móricz hadával egyesülvén, Buda előtt vívjon az ellenséggel elhatározó ütközetet. E határozatra őt nem csak Győr tarthatlansága, hanem az is indította, hogy az ellenség Győrben, Komáromnál s egyéb helyeken is őrséget hagyni kénytelenítettvén, hadai tetemesen meggyöngülnek, míg Buda alá érkezik.

Hadainknak ezen, komolyabb ütközet nélküli visszavonulása Kossuthnak a képviselő házban tartott minden biztató s a körülményeket magyarázó szónoklatai daczára is, nem csekély aggodalmat okozott a fővárosban. Az aggodalommal egy mértékben nőtt sokakban a kibékülés óhajtása; a békepártnak pedig a fellépésre mind eddig nem ajánlkozott alkalom nyílt, hogy csöndes izgatása által az ügyeket kibékülés felé vezesse s mind többeket átvonjon a maga pártjára. A képviselő ház többsége mindazáltal folyton ingadozás nélkül ragaszkodott Kossuth politikájához, kinek indítványára decz. 20-ki ülésében a múlt napi csatákra vonatkozva, több határozatokat alkotott, részint a seregek vitézségének ösztönzése, részint a közönség megnyugtatása végett. Különösen: köszönet és előléptetés szavaztatott a magokat mások felett kiténtetett számos tisz-

teknek, a huszárságnak s az Ernő-zászlóaljnak. Ez utolsónak, mely zászlaja elvesztet oly dicsően boszulta meg, a nemzet részéről új, babérral koszorúzott zászló szavaztatott. A Nagy-Szombatnál elesettekért országszerte ünnepélyes gyászmise rendeltetett. Határozatott továbbá, hogy a kormány azok számára, kik magokat a haza függetlenségének védelmében megkülönböztették, érdemkereszteket s egy arany táblát készíttessen, melyre a nemzet szolgálatában rendkívüli érdemekkel kitűnők nevei bevésve adatnának által az utókor hálás tiszteletének. Végre az egyház férfiai is felszólítottak, miszerint népszónoki magasztos hivatásuknak akként feleljenek meg, hogy a haza és szabadság szeretetének szent ígéit hirdetve, a népet a honvédelem szükségelte áldozatokra lelkesítsék, minden alkalommal elszánt kitűrésre buzdítsák.

Mind ezek felett Kossuth a kormány részéről decz. 22-kén az ország népéhez egy szózatot intézett, melyben a maga szívet és kedélyt rázó, indulatot és szenvedélyt ébresztő modorában előadta: miért, miként, mily igazságtalanul támadták meg a haza és szabadság ellenségei a király nevében a nemzetet; miként kínozzák, öldöklük, pusztítják a népet azok, kiket a császár kedves híveinek nevez. Felszólítja a népet, alakuljanak a kijelölt vezérek alatt, önkéntes, szabad csapatok, melyek a népet védjék, az ellenség előtt a hidakat, utakat elrontsák, a szorosokat elzárják, az ellenséget hátul és oldalt nyugtalanítsák, podgyászát, élelem szállítmányait elszedjék, s a védtelent kímélve, a fegyverest amint csak lehet megrontva, a népnek őrangyalai, az ellenségnek rettentő ostorai legyenek. Ígérte egyszersmind a kormány és nemzet nevében, hogy a kit a haza illetén szolgálatában netalán szerencsétlenség érne, annak a kormány e három között enged választást: vagy becsületes ellátás holtiglan; vagy tíz hold örökös földbirtok a koronái uradalmakból; vagy egyszer'mindenkorra ezer ezüst forint.

E közben Görgey serege háborítatlanul pihent Győrött, hova hozzá Kossuthnak azon felhívása érkezett, hogy míg

Budapestről az államjavak elszállíthatatnak, Győrt legalább tíz napig ügyekezzenek megvédeni s az ellenséget ott feltartóztatni. E felszólítása annál könnyebben végrehajtható vala, minthogy az ellenség decz. 26-ig semmi oldalról sem mutatkozott.

Ez időben Perczel dandára is közeledett már Pápa felé, hogy Győrött a fősereggel egyesüljön. Görgey azonban, 26-kán estve az előőrsöktől tudósítván, hogy az ellenség oly annyira előre nyomul, miképen hátrálási vonala veszélyeztetik, még azon éjjel megindítá seregeit, a nagyobb részt Igmánd és Tata, a kisebbet Gönyő és Szöny felé. Ugyanazon időben a Buda táji alkalmasb posztók megvizsgálása végett Kohlmann tábornoki ezredet Budára küldötte; más részről Csányi kormánybiztos által Berezelnek is tudtára adatta, hogy miután maga Győrből már kivonult, hadosztályával ő is Kis-Bér, onnan Bicske felé tartson Pápáról.

És valóban ideje volt, hogy seregünk Győrből meginduljon. A Gönyő felé hátráló hadrész már így is utóléretett egy ellenséges csapat által, melynek csak visszaverése után folytathatta tovább útját. Az ellenség Győrt védetlen állapotban találván, nyomban seregünk után sietett s annak utócsapatát, mit a Porosz-herceg nevét viselő s a zempléni önkéntes zászlóalj, és a Hunyady-huszárok képeztek, Bábolna táján utóíerte s megtámadta. Az újoncz huszárok, mindjárt eleinte megfutamodván némileg a gyalogságot is megzavarták. Ez mindamellet is négyszögbe sorakozva, több sortüzet adott a reárohant vasasokra; kik azonban azt kiállván, a két zászlóalj egyikét elfogták, a másikat szétverték. Veszteségünk itt 300-400 halott és sebesültből s 700 fogolyból állott.

A bábolnai csata szerencsétlen kimenetének hírének kívül nagy aggodalmat gerjesztett sokakban, magában Kossuthban is, azon kétség, vajjon Görgey és Perczel hajlandó lesz-e egyetértőleg működni? Görgey elébb, Róth és Philippovics horvát hadának elfogásakor, Perczel dandárában, annak parancsa alatt állott, most azonban ő volt az idősb tábornok s a fő-

sereg-vezére. Perczelt, ki eddig a főseregtől függetlenül működött, a kormány most Görgey alá rendelte, azt várván mindeniktől, hogy a haza e veszélyes perczeiben egyedül annak szeretetétől lelkesedve s minden rangviszályt félretéve, közös tanácskozás és barátságos egyezés szerint működjenek. Görgey ugyan, eddigelé még nem árulta el annyira a maga nagyra-vágyó, maga felett, vagy maga mellett egy rangban senkit túrni nem tudó s amellet kár vágyó s bosszúálló, rejtélyes jellemét, hogy az ő részéről lehetett volna tartani egyenetlenségtől. Sőt még most közönségesen azon igénytelen, hazafiúságtól lelkesült vezérnek tartatott, minőnek őt, nagy csalódásában, Kossuth ábrázolta a schwechati ütközet után, a képviselőház előtt. Be annál inkább lehetett félni attól, hogy Perczel okozand bajt, ki arról már ismertebb volt, hogy jeles hazafiúi tulajdonaival nagy heveséget s azon hibát egyesíté személyében, hogy gyakran makacs, nézeteit másnak alárendelni, más parancsának engedelmeskedni, nem igen hajlandó. Most azonban a közvárarokozással ellenkező történt. A heves, indulatos, másnak engedni nem szerető, de hazaszeretettől lelkesedett Perczel, meghatva a veszély nagyságától, kész volt magát alárendelni; minek következtében a Csányi által vett utasítás szerint intézte seregének mozdulatait.

Még nagyobb aggodalom s elégedetlenség szállotta meg a fővárost, midőn híre érkezett, hogy Görgey Győrt is ütközet nélkül hagyta el. Már Kossuthnak hite s bizodalma is ingadozni kezdett benne, kit eddig oly nagyra becsült, hogy számos idősbeket mellőzve, reá bízta a sereg fővezérletét s becsületszavával állt érte jót a képviselőházban. „Édes Mórom, — így irt ő Perczelnek, midőn 29-ke éjjelén, Görgey folytonos visszavonulásáról hírt vett, — bizonyosan értesülve vagy már arról, amiről én nagy megütközéssel értesültem, hogy Görgey... visszavonult csata nélkül s levelében azt írja, hogy Bánhidára (Bicskétől két mértföldnyire) vonult! Tehát hat-hét mértföldet Bánhidáig, csata nélkül!! Mi lesz ebből?.. Én csak most kezdek lenni aggodalomban!” Görgeynek

pedig érzékeny szemrehányásokat tett, szintazon éjjel írt levelében: „Múltakról — úgymond — hiába beszélünk. Hogy minek kellett volna történni, nézeteimet igazolták a következesek. Erőconcentrátiót mondtam s támadást: nem történt; már most vége van. Most már koncentrálnók az erőt, csak késő ne legyen. A seregek elvesztették bátorságukat az örökös retirádában. . . . Kimondhatatlanul megütközött a kormány Csányi biztos úrnak azon tudósításában, hogy a főhadiszállás Galláról Bicskére vonul. Tehát még a gallai positio is feladatik? Az nem lehet, azt a kormány meg nem engedheti. Már harmad napja tettem kérdést tábornok úrnak, írja meg: mit szándékozik tenni, hol fogadja el az ütközetet? . . . Még csak választ sem kaptunk s most ismét retirádáról értesülünk!” Ezután rendeletet küld neki, hogy a gallai positiot tartsa meg, Ígervén, hogy erősítésére négyezernyi tartalékhadat küldend Bicskére. Küld neki egyszersmind egy tervet, mely szerint az ütközetet elfogadtatni kívánja.

Már az előbbi levelek is, melyekben Kossuth majd általánosán öszpontosítást sürgetett, majd részletesen is intézkedett a sereg mozdulatairól, boszanták Görgeyt. A december 29-kei levél s hozzákapcsolt ütközeti terv vételénél haragját Kossuth ellen már kíméletlen szavakban engedte kitörni környezetének előtt, hogy nemkatona létére, neki hadi dolgokban szemrehányást tenni, tanácsot adni, sőt neki az ütközetre tervet szabni merészel. Görgey ezóta folyton növekedő gyűlölettel kezd vala viseltetni Kossuth ellen. És bár, mivel nagy fizikai bátorsága mellett, az erkölcsi bátorság csodálatosképen hiányzott kedélyében, — e gyűlöletet, ravaszságánál fogva, hízelgő, mézes szavaival, midőn Kossutthal személyesen találkozott, még sokáig takargatá; de alattomos ellenzéke már e napokban vette kezdetét. A közlött levélre most is sima szavakkal válaszolt ugyan, a körülmények kényszerűségével s némi, különben helyes, hadtani okokkal mentetgetvén visszavonulását; de alattomban boszút forralt ellene rejtélyes kedélyében.

Kossuthot, mint a december 29-ke éjjelén írt levelei tanúsítják, mindenek felett az aggasztá, hogy seregeink Győrből is ütközet nélkül vonultak ki; minek következtében attól félt, hogy Budapest is elébb az ellenség kezére juthat, mintsem onnan a felhalmozott mindennemű készleteket biztosabb helyre el lehetne szállítani. Midőn tehát e miatti aggodalmait az említett levelekben kifejezte, Görgeynek még tervét is küldött, mely szerint az ütközetet elfogadtatni kívánja; Perczelhez pedig, az idézettek után, így ír: „Igyekezéél Görgey balszárnyával csatlakozni; ütközzél, ha valamely detachirozott, nem túlnyomó erő áll előtted; de mindenekelőtt ne risquirozd seregedet; ne hagyj magadat elmetsetni s combináld a két sereg mozdulatait.”

A két sereg december 29-kén még nem egyesűit teljesen; de tudósításokat már válthattak, sőt váltottak is egymással. Görgey Bicskén, az úgynevezett Mészárosúton, tartá főhadiszállását; egyes hadosztályaival a jobbszárnyon a Dunaig, balszárnyával, melyet Karger dandára képezett Csákvárig, terjeszkedvén. Perczel e napon Moórhoz érkezett seregével, s azt fáradalraas menetei után a dermesztő hidegben, a városban szállásoltatta el. Anélkül, hogy az ellenség hollétének és számerejének kipuhatolására messzebb czirkáló s tapogató csapatokat küldött volna, a várostól csekély távolságra állitá ki őrszeit.*)

*) A moóri csata e munka első kiadásában másként van leírva. Ott a csata elveszte miatt főleg Görgeyt vádolám, mivel hitelt adtam Perczel azon levelének, melyet 1849-ki május 18-kán Klapkának írt. A levél egyebek közt így szól: „Ti tölem physikai lehetetlenséget kívántok, hogy lemondásra bírjatok, mint a moóri csata után, hol én csak Kossuth elnök s a pesti haditanács intézkedései, sőt Görgey főparancsnok *rendelete* szerint fogadtam el az ütközetet. De Görgey nekem akkor nem küldött segedelmet, s ígérete szerint nem nyomult Bicskéről Bánhidára, bár az ellenség töié nyolc mértföldnyire volt.” Föltreve pedig, hogy való, mit Perczel ekként Görgey *rendeletéről* s *ígéretéről* írt és Görgey más események alkalmával s eljárásainál észlelt jelleméből is következtetve, úgy hittem, helyesen adom elő indokait a moóri csata elvesztenek. Mióta azonban a moóri csatáról P. által írt s 1847-ben Osterlamm kiadásában megjelent röpiratot

A bekövetkezett éjen egy vidéki egyéniség jelentkezett az őrsvonalon s magát a vezérhez kívánta vezetetni. Ettől úgy értesülvén Perczel, hogy 3000 főből álló császári had közeledik Kis-Bér felől: ő másnap reggel, minden további bővebb értesülés nélkül, elfogadni határozta az ütközetet s a várostól nyugat felé, mintegy félóránnyira, az országúttól jobbra s balra egy erdő előtt állítá fel seregét, mely összesen 5600 fegyveresből áll. HarcSORAI előtt két ágyúüteget rendelt el s azokból az erdőbe, honnan az ellenségnek jönie kellé, heves tüzelést kezdetett.

Jellasics — mert az ő 17—18 ezernyi hadteste közeledett Moór felé, — egy dandárt az erdőben helyezett el lőtávolon kívül, míg seregének zöme megérkeznék. Mintegy két óráig tartott már ütegeink tüzelése az erdőbe, anélkül hogy ellenség mutatkozott volna. Tíz óra tájban azonban, az ellenség ágyúi is megdördültek az erdő szélén; s nemsokára annak egy pár lovasszázada rohamot is kísérelt meg a működő két ütegünk ellen, de ettől kartácsal fogadtatván, megfordult s ekkor a Miklóshuszároktól oldalba fogatván, nagy veszteséggel üzetett vissza.

De a jó kezdetet nemsokára bal fordulat váltotta fel. Az ellenségnek mind nagyobb tömegei érkeztek a csatatérre s

olvastam, az ellenkezőről győződtem meg. Egy perczig sem habozom tehát bevallani tévedésemet, melyet e munka első kiadásában elkövettem, és minthogy történetírói tollamat mindenha egyedül a meggyőződés vezette, most ki is igazítani a tévedést. Vajha hasonlót tehetnék mindazon vádakra nézve, melyek e munkában Görgeyt terhelik! Higye el honvédseregünk egykori hírneves vezére, higye el P. úr, e röpirat szerzője is, hogy azt szintoly örömmel s részrehajlatlansággal fognám tenni, mint a milyennel most felmentem Görgeyt a moóri csata elveszte miatt minden felelősség alól, a történelem előtt. E felelősség az említett röpiratban felhordott számos bizonyítványok s helyes érvelések szerint, egyedül Perczelt terheli, ki elmulasztván, messzebb előre küldött, tapogató czirkálók által kitudni a vele szemközt lévő s feléje közeledő ellenség számát, s azt, téves értesülés nyomán, csak 3000-re becsülvén, a maga hadainál háromszorta számosabb ellenséggel komoly ütközetbe ereszkedett; holott előtte óvatosan hátrálva, két mért-földnyire, Csákváron, Görgeynek egy egész dandárával erősödhetett volna.

minden oldalról fenyegetni kezdek háromszorta kevesebb hadainkat. A Walmoden vértések az elébb győzedelmes huszárainkat visszanyomták, minek következtében az ezek háta mögött álló gyalogság is hátrálni kezdte. Előretolt ütegeink egyike ekként a fedezettől megfosztatván, az ellenség hatalmába esett. A csata ezentúl nem sokáig tartott; az egyik szárny megfutamlása a sereg többi részeinek is jelül szolgált a hátrálásra. Seregünk, az ellenségtől üldöztetvén, annyira szétveretett, hogy Perezel annak romjait csak másnap, Buda táján szedhette össze. Veszteségünk mintegy 400 halottból és sebesültből, hat ágyúból és ezer fogolyból állott.

A moóri csatavesztés híre szörnyű ingerültséget, lehangoltságot és részben rettegést okozott a fővárosban. Magát Kossuthot is mély aggodalom szállotta meg. Meggyőződött, hogy e csatavesztés után Görgey már Buda alatt sem fogadja el az ütközetet; minek következtében a kormánynak és országgyűlésnek a fővárosból sietve ki kell vonulnia, ha a harczot folytatni s magát megadni nem akarja. Senki sem hitte ugyan, hogy a nemzet ügye annyira függne a főváros megtartásától, miszerint ha ez feladatnék, amaz is menthetetlenül veszne volna. Lehetetlen volt azonban nem érezni, hogy a főváros birtokában nagy erő fekszik; és nemcsak anyagi, amennyiben az a sereg felszerelésére legtöbb módot nyújthatott; hanem erkölcsi is, amennyiben kételkedni nem lehetett, hogy annak feladása még azok közül is számos hazafit lehangoland, kik eddigelé lelkesedést tanúsítottak a szabadság ügye mellett. Ehhez járult, hogy a fővárossal együtt az egész dunántúli s dunavidéki országrész, s így az ország fele az ellenség hatalmába kerül.

De voltak még egyéb fontos tekintetek is, melyeknél fogva igen sajnos lett a főváros elvesztése. Mióta az ügyek inkább bonyolódtak, mióta a reactio az országot nyíltan megtámadta, a felsőház tagjai mindinkább gyérülének; s csaknem bizonyosnak lehetete tartani, hogy a főrendek, tán egy-kettőt kivéve, a képviselőházat nem fogják követni új székhelyére.

Tényleges erőt nem vesztett ugyan bennök az ország ügye: legtöbbször, épen a leghatalmasbak, eleitől fogva semlegetesen viselték magokat; a trónváltás óta pedig mind nyíltabban elálltak a nemzettől. De vesztett bennök az ország ügye azáltal, hogy visszavonulásukkal az ellenség erkölcsi erejét növelték. S méltán lehetett attól is tartani, hogy a reactio őket ezután jobban felhasználandja a maga céljaira; s tán valamely törvénytelen országgyűlést is rögtönzend, melylyel mindazt, mit érdekében szükségesnek tekint, megszavaztatván, alkotmánytipró eljárásának még a törvényszerűség némi színét is megadja.

Lehetetlen volt végre előre nem látni, hogy a békepárt is elérkezettnek tartván az időt, melyben nyíltan felléphet s az agitációnak minden nemeit mozgásba teendi, hogy a nemzeti harcznak véget vessen. Pedig már tovább ment ellentállásában a nemzet, mintsem hogy becsületes és hasznos békét, kivált a legközelebbi csatavesztések után, még alaposan lehetett volna remélni. A feltétlen hódolatnál pedig, mi a reactio az alkotmány s nemzeti lét megsemmisítésében többé fel nem tartóztathatta, csakugyan jobb volt a harcz kétes, tehát még sikert is adható szerencséje.

De mindemellett is lehetetlen nem csodálni Batthyáni Lajost megtörhetlen ragaszkodásában a maga elveihez. Ő meggyőződve arról, s most még inkább, mit bármikor azelőtt, hogy a nemzet a maga készületlenségében egyáltalában nem képes a birodalom összes erejének sokáig ellentállani s harcz által szerezni becsületes békét; sőt múlhatatlanul közeinek tartván a catastrophát, mely a nemzet fegyveres meghódításával, annak minden jogát, minden alkotmányos szabadságát, egész politikai lételet menthetetlenül elnyelendi: még egy végső kísérletet szándékozott tenni a harcz megszüntetésére. Azon manifestumok, melyekben a nemzet alkotmányos jogainak kímélete ígértetik s csak a fegyveresen ellentálló párt fenyegetetik a felségsértés büntetésével, újabb indokul szolgáltak, őt véleményében megerősíteni s a reménynek még egy sugarát

élesztgetni kebelében, miszerint, ha a harcznak, bár az azt folytató párt feláldozásával, véget vetnie sikerülne, az alkotmányos jogok egy részét mégis csak meg lehetne menteni. Kossuthot s vele a nemzetölő harcz legtüzesebb pártolóit egy perczig sem kételkedett önkovácsolta sorsukra hagyni, csak nemzetét mentesse meg a bizonyos haláltól. Miután még a legutolsó, Ferencz József által kibocsátott manifestumban is azt olvasá, miszerint „egy vétkes pártfelekezet.... nyílt lázadást támasztott.... és ellenszegülésében folyvást megmarad, azon fájdalmas meggyőződéshez vezérel bennünket, hogy Magyarország jóézésű lakosainak nagy többsége, királya iránti öröklött hívséget nem képes tanúsítani, mielőtt a pártütők zsarnoki nyomása alól a fegyver erejével ki nem szabadíttatik —”: ő igazságos, nemes lelkülete szerint, még egyáltalában nem hihette, hogy az udvar ezen kárhoztatott „pártfelekezet” vétké miatt az egész nemzetet büntesse, kivált ha egy más pártfelekezetnek sikerülne amazt megbuktatni, s a fegyveres erőt a béke helyreállításában gyámolítani. És épen azért, nehogy az udvar, győzedelme esetére, mit bizonyosnak tartott, azon ürügy alatt, hogy a nemzetben egy párt sem merült fel szándékainak gyámolítására, feljogosítva higgye magát az egész nemzetet sújtania, ő elég bátorságot, sőt mondhatni, önfeláldozó honszerelmet érzett kebelében, még egy végső kísérletet tenni, Kossuth és pártja megbuktatására, s a harcznak mennél elébb bevégzésére.

Mihelyt tehát seregeink visszavonulásának s a moóri csatavesztésnek híre elterjedt, tudván hogy Kossuth oly indítványt szándékozik fellépni a képviselőház előtt, miszerint mind az maga, mind a kormány máshová tegye át székhelyét, pártfeleivel az Ullmann-házban, Kovács Lajos szállásán azonnal tanácskozmányt tartott. Batthyáinak két célja volt e válságos perczben: egyik, miszerint a közeledő ellenséges vezérhez, ki teljes hatalommal volt felruházva, békealkudozás, vagy legalább fegyverszünet kieszközlése végett az országgyűlés kebeléből követség küldessék; másik: hogy az ország-

gyűlés, vagy legalább annak egyes tagjai nagyobb számmal Pesten maradjanak, kikkel ellensúlyt képezhessen az eltávozott honvédelmi bizottmány s képviselők ellenében.

A moóri csatavesztés hírének vétele után, december 31-kén, mind a két ház közös, zárt tanácskozmányban ült össze. A képviselőház már az előző napon felszólíttatá elnöke által a kormányt, adna felvilágosítást a seregek mozdulatairól s általában a nemzeti ügy mibenlétéről. E kérdésre válaszolt ma Kossuth, és a seregek visszavonulását s annak okait fejtegetvén, egyszersmind azon indítvánnyal lépett fel: határozni el az országgyűlés, hogy az a kormányval együtt Debreczenbe teendí át székhelyét. Mert bár teljes reménye van, úgymond, a nemzet igazságos ügyének véggyőzedelmében, megtörténhetik mégis, hogy a harcz, mely hihetőleg a főváros vidékén fog vívatni, szerencsétlenül üt ki; minek következtében zavarba jőne az ország kormánya s képvisele, mit megengedni nem szabad, ha csak az országot egy csatavesztés miatt elveszettnek s annak védelmét feladandónak nem tekintik a képviselők. Budapest szíve ugyan az országnak; de annak el vesztével még nem veszett el az ország. A török 150 évig bírta Budát; az ország mégis fennmaradt. Mind a hazának, mind a seregnek tartozik avval az országgyűlés és a kormány, hogy mind a kettő oly állásba helyezze magát, miszerint nyilvánossá legyen, hogy az országot és hadsereget csatavesztés esetében sem adják fel; hanem el vannak határozva, folytatni a nemzet igazságos harczát, biztosítani a kormányzatot s az ország védelmének fennakadás nélküli folytathatását.

Az indítvány, minden további vitatás nélkül felkiáltással fogadtatott el. A leendő székhely választása ellen sem emelkedett ellenszózat. A jelen körülmények közt kétségkívül az látszék legszükségesebbnek, hogy a kormány oly vidéken, oly helyen működhessek, hol a nemzeti harcz folytatására háboríttatlanul gyűjthessen elegendő fegyvererőt. Ily hely volt pedig a tiszántúli vidék, hol a Tisza, Hernád, Sajó, Bodrog,

Berettyó stb. folyamok alkalmas védvonalukat képeztek kiöntéseik- s mocsaraikkal. Jelenleg a folyamok és mocsárok keményen be lévén fagyva, gátot nem vethettek volna ugyan az ellenségnek; de annál több védelmet ígértek a tiszavidéki lakatlan, nagyterjedelmű puszták, melyeknek közepén Debreczen, az alföld legnépesebb városa emelkedik. Az e vidék tisztavérű magyar lakosságának szabadság- és hazaszeretete hatalmas erőfejtést tön lehetővé. Másrészről azon veszélyek, melyek az ellenségre a nagy pusztákon, hol a községek egymástól nagy távolságra fekszenek, egy megtámadó nagyobb sereg élelmezési nehézségéből, az utaknak sokszor járhatlanságából s a vidéken elszórt városok lakosságának indulatából származhattak, oly reményekre jogosították fel a képviselőket, hogy e vidéken a nemzet elegendő időt nyerhet a haza sorsát elhatározó harcokra kellőleg felkészülni. Éhez járult, hogy e vidék kapcsolatban állott az épen e napokban félig megszabadított Erdélylyel, Bácskával és a Bánsággal, minél fogva azon seregek, melyek a különböző részekben működének, szükség esetében könnyen összpontosíthatók valának. És e szerint a Tisza vidéke nemcsak az országgyűlés és a kormány székül a legbiztosabb helynek, hanem a hadimunkálatok legcélszerűbb alapjának is mutatkozott.

Batthyáni Lajos, jól tudván, hogy Kossuth pártjának nagy többsége mellett az indítvány elfogadását meg nem gátolhatja, azt meg sem kísértette, és csak arra szorítkozott, minek biztosan remélheté keresztülvitelét. Indítványt tön ugyanis, hogy mielőtt akár a főváros közelében ütközet vívatnék, akár a kormány és országgyűlés távoznék, az országgyűlés egy választmányt küldene ki a maga kebeléből az ellenséges sereg fővezéréhez, mely neki békét ajánljon, vagy őt legalább fegyverszünetre bírja, hogy azalatt aztán a kibékülésre további lépések tétethessenek.

Miként látók, már több ízben tétettek békekísérletek a minisztérium, utóbb a püspöki kar, ismét később a feldunai hadsereg, sőt legújabbán egy külhatalom által. November

végén az éjszakamerikai státusok Bécsben, lévő követe ajánlatot tőn a honvédelmi bizotmánynak, közbenjárását az osztrák kormánynál megkísérteni. Kossuth, a kormány nevében elfogadta az ajánlatot, hajlandónak nyilatkozván minden becsületes békére, mely a nemzet jogait, alkotmányát biztosítja. A követ tehát megtette a. kellő lépéseket; de a bécsi kormány föltétlenül visszautasítá a közbenjárói ajánlatot. Ennyi kísérletek közt azonban maga a nemzet képviselöje még soha sem tett egyenes lépést a béke kieszközlésére. Erre támaszkodott tehát indítványával Batthyáni, kívánván, hogy az országgyűlés egyenesen is tegyen egy végső kísérletet. Voltak sokan, kik ezen indítványt ellenzetek, melyet annyi, épen a gróf még mint miniszter által tett békekísérletek után szinte sikertelennek s haszontalan idővesztésnek tartottak. Kossuth is hasonló véleményt nyilvánított ugyan, de az indítványt még sem ellenzetté. „Azok után — úgymond — mik az ellenség részéről történtek, s mik a Bécsből Kremsirbe áttett osztrák országgyűlésen a monarchiára s annak egy organikus státussá összeolvasztására nézve mondattak, nincs többé legkisebb reménye is, hogy ezen lépésnek sikere legyen; azt mindazáltal még sem kívánja ellenzeni; mert ha mégis lenne némi sikere, áldani fogná az órát, midőn a nemzet az országgyűlés közbejötté által oly békét eszközöl, mely által becsületét és szabadságát megvédheti. Ha pedig, mint hiszi, nem lesz sikere: úgy e lépés újabb ösztön lesz a nemzetnek, megállani igazságos harczát az utolsó emberig.” Kossuth e nyilatkozata után tehát minden további ellenvetés nélkül elfogadtott Batthyáni indítványa; s még csak az alkudozás alapjairól s a kiküldendő követek számáról s egyéniségéről folyt a tanácskozás.

E tárgyak felett még ugyanaz napi estve, rövidség okáért mindakét ház tartott egy nyilvános vegyes ülést. A tanácskozás itt hasonló okokkal s értelemben folyt, mint a zárt ülésben. Az alkudozás alapjára nézve Kossuth következő értelemben nyilatkozott: „Ha igazságos hasison akarjuk a békét

még egyszer megkísérteni, szívesen hozzá járulok s kijelentem, hogy azokat, kik kiküldetnek, ne tekintsük oly méghatalmazottaknak, kik az országgyűlés helybenhagyása nélkül megköthetik a speciális feltételeket; mert akkor részletes utasítást kellene adni; ez pedig az alkura nem jó eszköz. Kikre ezen szép hivatás és bizalom fog esni, feltalálандják utasításukat azon szavakban, mik itt már elmondattak, hogy t. i. köttessék béke, Magyarország szabadságának, becsületének s jóllétének megóvására.”

A kiküldetés ezen alapon elfogadtatván, Batthyáni tervének másik részével is föllépett, mely oda volt irányozva, hogy az országgyűlést a honvédelmi bizottmánytól, sajátképen Kosuthtól elválaszsa. E végre azon újabb indítványt tette, miszerint az országgyűlés mind addig maradjon Pesten, míg ott maradhatásának végperce el nem érkezett; a kormánynak ellenben hagyja meg, távozzék Debreczenbe minden haladék nélkül, hogy ott biztosságban intézkedhessek azokra nézve, mik a nemzet védelmére megkívántatnak. Az országgyűlésnek fenmarad itt azon tiszte, hogy a küldöttség jelentését elfogadja, bocsátkozzék érintkezésbe ha arra mód nyílik, s általában határozzon a teendők felett; a békekísérlet sikeretlensége esetében utóbb majd hozhatván határozatot a felett, vájjon át kíván-e költözni maga is Debreczenbe, vagy magát bizonyos időre elhalasztja. Ő már eleve az utóbbikra szavaz; mert nem tekintve azt, hogy ily nagy testület egy helyről másra költözése nagy nehézségekkel jár s gyakorlatilag alig kivihető, azon felül az áthelyezés még nem is hasznos, mert csak a kormány lépteit nehezíti; és nem is szükséges, mint-hogy a végrehajtó hatalmat egészen átruházta a honvédelmi bizottmányra, mely valamint eddig a legnagyobb mértékben bírja a bizodalmat, úgy annak ezután is meg fog felelni. Egyébiránt is törvényhozási tanácskozásoknak most, a háború zaja alatt, úgy sincsen ideje.

Batthyáni, ha indítványa többséget nyer, s az országgyűlés, ideiglen még Pesten maradván, a honvédelmi bizottmány-

tói elválasztatik s Kossuth ekként elszigeteltetik, célját aligha el nem éri vala. Ő legalább, mint vádiratában kijelenté, „azon reménnyel kecsegtette magát, hogy, ha az országgyűlés Pesten marad, a küldöttség által Windischgrätzről nyevendő bármi válasz is elég leend az ellentállás megszüntetésére, feltéve, hogy a választ ő személyesen viheti meg az országgyűlésnek.” E reményét ő arra alapítá, hogy eleitől fogva sokakat tapasztalt elégedetleneknek a decz. 7-kei határozattal, melyben Ferencz-József trónra lépte törvénytelennek s el nem ismertnek nyilvánított. E tervének sikerültére, miszerint t. i. az országgyűlés, Pesten maradvá, Kossuthtól elválasztassék s az ellentállás megszüntetessék, természetesen még a sereg megegyezte is múlhatatlanul megkívántott. Értekezett-e ő alattomban ez iránt Görgeyvel, vagy annak megegyeztetét csak utolsó magaviseletéből gyanítva, tartá valószínűnek, bizonytalan.

De az ellenfél átlátta, mily veszélyessé válhatik állása, ha a kormány az országgyűléstől, mely tekintélyének forrása, elválasztatnék. És bár nem fogadtatott is el a veszprémi főispán, Hunkár Antaltól indítványozott azon sanctio, miszerint a Debreczenben meg nem jelenő országgyűlési tagok hazaárulókként tekintessenek: de Batthyáni indítványa is elvette s következő határozat alkottatott: „A honvédelmi bizottmány elnökétől előadatván, hogy az ellenségnek a fővároshoz közeledése miatt az országgyűlés tanácskozása mostani helyén minden, pillanatban lehetlenné válhatik, elhatározatott: hogy az országgyűlés és a kormány Debreczenbe általtetésék; s az ország kormányának engedelmeskedni ezentúl is minden törvényhatóságok tartozzanak. Továbbá, indítvány tétetvén, hogy a békés kiegyenlítés megkísértessék, határozattá lett: hogy Majláth György országbíró, gróf Majláth Antal, Lonovics József érsek, gróf Batthyáni Lajos és Deák Ferencz az ellenség fővezérétől a nemzet becsülete, törvényes szabadsága és jólléte alapjain s biztosításával fegyvernyugvást és békekötést kieszközölni iparkodjanak. Sőt a körülmények

úgy hozván magokkal, ő Felségéhez Ferencz-Józsefhez is járuljanak. Miről jelentésük a törvényhozás elébe elváratik.”

De Batthyáni nem azon férfiú volt, ki elhatározott terveit, kitűzött céljait, mivel tán azok tökéletesen s nehézségek nélkül nem sikerülhetnek, azonnal feladja. Ő még e határozat után is ragaszkodott tervéhez, miszerint az ellentállást megszüntesse; csak taktikáját változtatta meg ama határozat következtében. Miután mind a gyűlésben, mind az után többektől biztosított, hogy a küldöttség visszajöttéig Pesten maradnak, elhatározott szándéka volt, hogy bár mi válaszzal bocsáttatik is vissza a küldöttség, ő a Pesten jelenlévő mind a két házbeli tagokat egybegyűjti s általok Kossuth s a honvédelmi bizottmány ellen fel fog lépni, miként maga fejezte ki magát, „demonstratiot csináltatni.” Milyféle demonstratio volt légyen szándokában, miután maga arról világosan nem nyilatkozott, bizonytalan: de hihetőleg mindenek előtt Ferencz-József elismerését akarta kikiáltatni, s ekként az országgyűlésnek ebbeli határozatát, annak egy töredéke által megsemmíttetni. Ilyféle lépésnek sikerére ő annál biztosabban számított, minthogy tapasztalta, mikép azon határozat most már sokaknak nincs ínyére. A kifejlett körülmények között s az ezek által okozott általános lehangoltságban s aggodalomban a haza jövője felett, meg volt győződve, miképen úgy a seregre, mint számos képviselőre nézve, kik még ingadoznak, nem kell egyéb határozott fellépésnél s egy, a honvédelmi bizottmány hatalom körén kívül eső gyűlhelynél, hogy az udvar iránti loyaltás zászlói alatt egyesülve, az ellentállásnak véget vessenek.

E reményben, a gyűlés után azonnal megkérte Majláth Antalt, mint az udvar előtt leginkább „grata persona”-t, menne ő kiküldött társai előtt Windischgrätz táborába, s értesítene e tervről a tábornagyot, hogy ez válaszáat a küldöttség előadására a terv sikerére való kilátáshoz alkalmazza, bizonyos lehetvén, hogy minél szelídebb, mérsékeltbb lesz annak a bekeajánlatra adandó felelete, annál többen és készségesebben

fognak hajolni a békére s hozandó áldozatokra. Majláth Antal minden ellenvetés nélkül elfogadta Batthyáni tervét s meg is ígérte neki annak, mire felkérte, teljesítését. Miként váltotta be szavát, nem tudatik: annyi bizonyos, hogysen ő, ha mégis Batthyáni értelmében s felhívásához képest tett némi lépést, sem a küldöttség nem örvendhetett sikernek. Batthyáni ezen terve, minthogy azok ellen volt intézve, kik az ország törvényes függetlenségét minden áron fegyverrel megvédeni szándékoztak, azon szint viseli, mintha annak szerzője eddigelé oly szilárd hazafiságában megingatva, elveit megváltoztatta s az ország jogainak sérelmére a dynasziához hajólt volna. De igen csatlakoznék Batthyáni jellemének megítélésében, ki őt e kül szín miatt elítélné, hazafiatlanságról vádolná. Ő most is azon szilárd, tiszta lelkű s a szó legnemesebb értelmében buzgó hazafi volt, mint márczius napjaiban, midőn a reformokat kivíván, neve mindenektől magasztalással, lelkesedéssel említettett. Hazája, annak törvényes függetlensége s alkotmánya volt most is, mint bár mikor legünnepeltebb népszerűsége korszakában, az ő szívének bálványa; s nem elvváltoztatás, nem a reactiohoz való hajlás, hanem egyedül s épen csak a hazaszeretet birta őt most is e lépésre, melyhez, a fenforgó körülmények közt, bizonyára nem kevés bátorság s önzetlen hazafiúi elszántság volt szükséges. Igaz ugyan, hogy a radikál párt tőle minden bizodalmát megvonta, s mióta e párt elveit nyíltan rosszalá és ostromlá, annak tagjai közül többen még hazafiúsága ellen is mertek gyanúskodni; igaz, hogy Madarász László, ki a honvédelmi bizottmány részéről a rendőrséget kezelte, annak egy tisztviselője, Farkas János által folyton őrszemmel tartá lépéseit. E félreismerés, ezen alaptalan gyanú és elfogult gyanúsítás azonban olyanok részéről jött, kik nem valának méltók, hogy „saruja kötelét megoldják,” kik a haza veszedelme miatt s honszerelemtől megtört lelkű Széchenyi István szerencsétlenségét is hajlandók valának tettetésnek tartani. Ez bánthatta, keseríthette ugyan a honáért vérét s életét is feláldozni kész, fedhetetlen

hazafit; de épen azért, mivel oly magas véleménynyel vagyunk Batthyáni politikai jelleméről, nem hihetjük, hogy azon gyűlöletnek, melylyel ő a mindent kockáztatni kész radikálok ellen viseltetett, legkisebb része is volt volna a haza fontosabb ügyeit illető elhatározásaiban és tetteiben. Ő e részben ellentéte volt Görgeynek. Míg ez képes volt magán a hazán is, melyért lelkesedni nem tudott, érzékeny sebet ejteni, ha az által vetélytársának s politikai ellenének árthatott; képes volt csatákat készakarva vesztetni, ha az által gyűlölete tárgyát megbuktathatta: Batthyáni nyílt, nemes jelleméhez, lángoló hazafiságához ily nemtelen, önző boszú nem férhetett, út nem indulat és szenvedély, őt elvek s meggyőzések bírták cselekvésre, ő ellene volt a háborúnak, véget akart vetni a fegyveres ellentállásnak; mert úgy volt meggyőződve, hogy a készületlen nemzet az egész birodalom roppant fegyvererejének sikerrel ellent nem állhat; ha pedig fegyverrel győzetik le, menthetetlenül mindent elveszt, mi előtte szent és becses; míg a hatalom előtti kényszerűit meghajolás, engedékenység által, mi lassanként passiv ellentállássá fejlődhetik, legalább egy részét megmentheti legdrágább jogainak. Személyes bátorságának ő számos, kétségtelen példát adta; maga e végső fellépése nagy erkölcsi bátorságra mutat; de a haza legdrágább kincsei iránt féltékeny, aggodalmas vala; s épen azért, midőn ezek veszélyben forogtak, készebb volt azokból egynémít odaengedni, mint az egészet a harcz esélyeinek kitenni, melynek végén bizonyos bukást látott. Miután a képviselők és főrendek, az idézett határozatot megalkotván, ülésökből az 1848-ki év utolsó órájában szétoszlottak, s a határozat a kormánytisztviselőknek is tudtára adatott: a menekülőknek egész serege tolakodott a szolnoki vaspálya s a fővárosnak egyéb kapui felé. Új év napján oly tekintete volt a fővárosnak, mintha annak összes lakossága vándorlásra indulna. A zaj és zavar, mely e tolakodásban uralkodott, leírhatatlan. És daczára e zavarnak, a papírpénz- és fegyvergyár, a fölszerelési készülétek, a hivatalok irományai

és mind azon hadi szerek, melyek vagy már rég óta készletben tartattak az iker fővárosban vagy az utolsó hónapokban halmozottak fel a bekövetkező háborúra, szóval minden, csak valamennyire is becses és kimozdítható státuszjavarok pár nap alatt mégis útban voltak Debreczen felé. Ezen tömérdek szerek és javak oly gyors és teljes átszállításának érdeme a szörnyű tolongásnak és zavarnak közepette leginkább Csányi Lászlót és Duschek Ferencz státustitkárt illeti, ki a minisztérium lemondása óta e hivatalban igazgatta a finanszügyet.

Mi alatt a fővárost január első napjaiban egy részről az átköltözés ezen zaja, más részről seregeink be- s átvonulása töltötte el, az országgyűlési küldöttség, mely január 1-jén azonnal útnak indult, 3-kán Bicskére Windischgrätz tábornagy főhadi szállására érkezett. Gr. Majláth Antal maga ment előre a tábornaghoz a küldöttség elfogadását kieszközölni. Windischgrätz válasza volt, hogy a küldöttség négy tagját elfogadja ugyan; de az ötödiket, Batthyáni Lajost nem fogadhatja. A négy tag tehát, bár azon véleményben volt, hogy ezen üzenet után mint országos küldöttség nem működhetik; de nehogy a cél elérésére a maga részéről bár mit is elraulaszson, s azon reményben, hogy a teljes hatalmú tábornagy, ha a küldetés céljáról bővebben értesítetik, tán mégis hajlandó lesz az egész küldöttséggel érintkezésbe bocsátkozni, Batthyáni nélkül jelent meg a tábornagy előtt.

„Majláth. György ország bírása — úgymond a küldöttség az országgyűléshez intézett tudósításában — előadá: hogy mi a magyar országgyűlésnek küldöttei vagyunk; — s erre aherczeg főtábornok azonnal azt felelte: hogy ő a magyar országgyűlést el nem ismeri, minthogy azt ő felsége elosztatta. Elmondá mégis az ország bírása békés kiegyenlítésre célzó küldetésünket, de a herczeg főtábornok határozottan azt válaszolá: hogy azok után, mik az országban történtek, sem fegyvernyugvásról, sem bármi egyéb egyezkedésről szó sem lehet; hanem egyedül csak feltételetlen alávetésről (unbedingte Unterwerfung). — Ő az országot fegyverrel fogja elfoglalni;

katonai kormányt hozand be; s majd akkor Ő felsége fogja elhatározni a jövőben teendőket. Most azonban ő felségéhez sem bocsát minket, mert őt ő felsége teljhatalommal ruházta fel, s ő felsége sem adna egyéb feleletet, ő tehát tanácsolja, hogy feltétlen alávetéssel igyekezzünk kegyelmet nyerni ő felségénél. A katonaság azonnal tegye le fegyverét, s esküdjék hűséget ő felségének; az elfoglalt várak pedig haladék nélkül adassanak át.”

Ez volt a válasz az utolsó békeajánlatra. Ha Windischgrätz egy oly nemzettel áll vala szemközt, mely a fennálló törvényeket, történeti jogokat és kötményeket felforgatva, ütött lázadást: a válasz még akkor is igen kemény és kímeletlen volt volna. Ily válasz azonban a magyar nemzet irányában, mely egyedül megtámadott jogai, megsértett törvényei s az uralkodóházzal kötött szerződési védelme s fenntartása végett nyúlt fegyverhez, a lehető legigazságtalanabb, legszarnokibb volt; mert minden jogot, minden törvényt, minden szerződést felforgatott, megsemmített. Azon törvényes jogtapadások, azon eskütörések után mindazáltal, melyeket az udvari reactio a magyar nemzet ellen hónapok óta elkövetett, e válasz sem lephetett meg senkit, s csak arra szolgált, hogy még inkább fellelkesítse az élethalál-harczra a nemzetet, melynek csak élete árán Ígértek békét, s mely a fegyverletétellel halálát írja alá.

Ezen tér, a kétségbeesett önvédelem tere volt tehát az, melyre Windischgrätz, hadjárata kezdetén fegyvereinek sikere által elragadtatva, s a teljes győzedelmet már markában tartani vélve, elbizakodott válaszában leszorította a nemzetet, hogy megkezdje szabadságának, politikai létének élethalál-harczát.

A honvédelmi bizottmány s a képviselők, midőn a fővárosból elköltöztek, csaknem közönségesen azt hitték, hogy seregeink Buda vidéken, hol alkalmas positiok nem hiányoznak, az ütközetet elfogadják az ellenségtől; mert azoknak száma igen csekély volt, kik a békekövetség eljárá-

sától sikert vártak, Kossuth maga még az elutazását megelőző utolsó órákban is oly értelmű utasításokat adott a vezéreknek, hogy ha csak lehet, a fővárosból harcz nélkül ki ne vonuljanak.

Ezen, mondhatni, közóhajtás teljesültét azonban több akadályok gátolták. A szerencsétlen moóri ütközet óta Görgey és Perczel közt az egyetértést, ugyanazon célra intézendő szíves közremunkálást remélni alig lehetett. Még kevesebbé volt volna pedig hajlandó bármelyikök is magát a másíknak alárendelni. Fővezért ennél fogva kettejök közül maga a kormány sem tartá tanácsosnak kinevezni. Görgey katonai képzettségében nagyobb volt ugyan a kormány bizodalma, mint Perczelében; de ezen bizodalmat Görgey akkor még semmi fényesebb hadi tettel nem igazolta volt. Sőt még önmagában is hiányzani látszott az önbizodalom, vezéri tehetéseit illetőleg. Köztudomású dolog volt, hogy Görgey egykoron Csányi, országos biztosnak, kivel bizodalmas viszonyban állott, nyíltan megvallotta légyen: mikép arról ugyan már meg van győződve, hogy sereget létszeríteni tud; de a felett még kételkedik, vájjon képes leend-e ütközetet is rendezni s vezérelni. Ellenben Perczelt, bár Róth táborának elfogása s a murai csatázások sikere által magának a hadi pályán már tagadhatatlan érdemeket szerzett, csekély hadi készütsége miatt, melynél fogva mint katona és tábornok egyaránt újoncz vala, nem lehetett fővezérré kinevezni.

A kormány e körülmények közt, mindjárt akkor, midőn a két hadosztály egyesülését megrendelte, Vetter tábornokot kínálta meg a fővezérlettel. Terjedt haditudománya, melyet a bánóságban, a szerbek elleni hadjárat alkalmával több ízben tanúsított, az alezredesi rangból, melyet elébb a cs. k. seregben elfoglalt, őt gyorsan tábornokká s a táborvezérkar főnökévé emelte. Ő azonban ily veszélyes perczekben nem volt hajlandó elvállalni az igen kétes sikerű feladatot. Ekként tehát sem fővezér a két seregben, sem ezek vezérei közt

szíves egyetértés nem létező, az ütközetnek jó sikerét reményelni nem lehetett. Ezenkívül a hosszas hátrálás, legújabbban pedig a szerencsétlen moóri ütközet a sereg hangulatát is annyira megrontották, hogy maga Csányi kormánybiztos sem javaslá az ütközet elfogadását.

De a körülmények is úgy fordultak, hogy az ütközet az ellenség számának túlnyomósága mellett, könnyen veszélyessé válhatik vak seregünkre. A Duna t. i. a 20 foknyi hidegben szinte befagyván, az ellenségnek mindenféle utat nyitott, seregünknek hátába kerülni, s annak visszavonulási vonalát elmentseni.

Csányi sürgetésére s elnöklete alatt tehát Görgey és Perczel január 2-kán Pesten a további munkálatok megállapítása végett hadi tanácsot tartottak. A két vezéren kívül részt vettek abban Vetter, Klapka, Répási és Lázár tábornokok s több tábornoki főtisztok. A haditerv megállapításánál különösen két szempontt kellé szem előtt tartani vezérelvül. Az egyik volt: hogy miután seregeink nagy része még fegyverforgatásban is alig gyakorlott újonczokból állott, elhatározó ütközetek mindaddig kerülessenek, míg újonczhadunk a hadviselésbe apróbb csatákban be nem tanul s tűzhöz nem szokik; az ország több vidékein elszórt osztályok pedig össze nem pontosítatnak; s különösen a már felrendelt bács-bánsági hadak meg nem érkeznek. A másik irányadó szempont pedig az volt: hogy a Tiszavonal megvédessék; és, hogy a kormánynak a seregszaporításra, felszerelésre és ellátásra elég ideje legyen, az ellenség a Tiszától lehetőleg távol tartassák. E mellett természetesen tekintetbe kellett venni az osztrák seregek mozdulatait is, melyek körülbelül ekként álltak. Windischgrätz a Duna jobb partján három hadtestből álló sereget vezetett Buda felé; a Duna bal partján Schwarzenberg tábornok egy negyedik hadtesttel sietett Pest felé; Simunics Nagy-Szombat felől Verebélyen keresztül egy ötödikkal a Garan felé tartott; Komáromot szinte egy hadtest fogta körül; Nugent, Perczel visszavonulta után a dunántúli vidékre tört be

seregével; Schlick Kassánál táborozott. Hogy Götz és Jablonovszky tábornokok Galicziából a Vág völgybe törni szándékoznak, még nem lehetett tudtára a haditanácsnak.

E szempontokat s az ellenség ezen mozgalmait tekintve véve, alig felelhettek volna meg vezéreink jobban a pillanat szükségének, mint azon terv elfogadásával, miszerint Görgey a Duna balpartján felfelé vonuljon; Perczel pedig a Tiszavonalt fedje a pesti tartalék által, mintegy 10 ezernyire szaporodott hadtestével. Görgeynek a Duna bal partján, ha Windischgrätz főszereget néhány napi menettel megelőzheti, alkalma nyílt Simunics hadosztályát külön megtámadni s megverni, Komáromot felmenteni s annak őrségétől is támogatva az ellenséget bécsi vonalától elmetszeni; sőt ha a szerencse kedvez, az alig megfékezett Bécs ellen is tüntetést intézni. Ellenkező esetben Görgey a bányavárosokba húzódkhatok s ott az arany- s ezüstkészletet megmentvén, a körülmények szerint, vagy e hegyes vidéken fāraszthatá ki menektek s ellenmenetek által az ellenséget, míg azt megvernie jó alkalom ajánlkozik; vagy a Tātra alján Kassa felé vonulva s felvidéki seregeinkkel egyetértve, támadhatá meg az ott táborozó Schlick hadtestét. E terv merészségét maga a munkálati tér nagysága bizonyítja; sikert annak csak a vezér helyismerete s a sereg ernyedetlen kitartása szerezhethet; s hogy e tulajdonok mind a vezérben, mind hadában nagy mértékben léteztek, a csaknem reményt haladó fényes eredmény senkit sem hagy kételkedni. Perczelnek a Duna és Tisza közt védőleg kellé magát hadtestével megvonnia s a körülmények szerint akként intéznie mozdulatait, hogy ütközetet nagyobb ellenséges erőtől mindaddig ne fogadjon el, míg a bácsi és bānsági hadtestekkel, melyek a végre fel rendeltettek, nem egyesülhet.

A munkálati terv fővonalaiban ekként megállapítván, a részletek mikénti végrehajtása a vezérek belátására bízott. Görgey tehát, miután az ellenségnek utána nyomult előhadát visszaverte, január 4-kén hajnalban a Dunán átkelt, és né-

hány zászlóaljzat Perczel erősítésére hagyván hátra, mintegy 16 ezernyi seregével Vác felé irányozta menetét, hol aztán mintegy 4000 újonczot vett fel seregébe. Perczel pedig, a következő napon vonult ki a fővárosból, s a szolnoki vaspálya mentében, melyet Csányi ugyanaz napon használhatlanná tétett, Czegléd felé intézte hátrálását.

ÖTÖDIK KÖNYV.

AZ ORSZÁG VÉDELME DEBRECZENBŐL.

ELSŐ FEJEZET.

A közügyek s a nemzeti önvédelem alakulása Windischgrätz bevonultakor Budapestre.

A kormánynak s országgyűlésnek Pestről Debreczenbe vonulása s a fővárosnak ütközet nélküli feladása, miként már a december 31-kén tartott utolsó parlamenti ülésből is kitűnt, korántsem valamely jól átgondolt terv szerint történt. Kossuth december utolsó napjaiban leginkább azért sürgette a Győr-ből is kivonult Görgeyt, az ütközetnek valahol Buda vidékén elfogadására, hogy a főváros, ha csak lehetséges, megmentesék. Az örökös visszavonulás ütközet nélkül s végre fővárosnak is feladása egyaránt váratlan és meglepő volt a seregre, kormányra, országgyűlésre és az egész országra nézve.

Mennél váratlanabb volt pedig ezen esemény, annál nagyobb levertséget okozott az, midőn megtörtént, a nemzetben. A nyilvános hangulat, mely január első napjaiban a fővárosból menekülők nyomában az országban elterjedt, egyáltalában nem volt olyanmű, hogy abból Ítéelve, hosszabb tartamot lehetett volna ígérni a nemzeti önvédelemnek. A képviselők nagyobb része s mások is, kik Pestről oly sietve vonultak ki, nem annyira azon elhatározott szándokkal távoztak a fővárosból, hogy a nemzet jogainak védelmére a Tisza mögött nagyobb mérvben készüljenek, mint inkább üzelve a győzedelmes Windischgrätz zsarnoki szabályainak félelmétől. Sokan

közölök nem is Debreczenbe, hanem házi tűzhelyeikhez siettek, ott várandók be a nemzeti ügy szomorú fordulatának végkimenetelét. A zavar, levertség és reménytelenség, mondhatni, általános volt az országban a gyorsan terjengő rémhírek hallatára.

Nem kevésbé nevelte pedig a levertséget és kétségbeesést az, hogy többen azok közül, kik eddig a nemzeti ügynek élén állván, annak rendíthetlen bajnokai gyanánt tekintettek, mint például, ifj. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke, Szentkirályi Móricz, a felsőház legtöbb tagjai stb. a nemzeti önvédelem győzedelmes kimenetele iránt kétségbe esve, Pesten maradtak; a seregben pedig számos tiszték lemondtak, sőt néhányan az ellenség táborába mentek át.

E hangulat következtében, mint hasonló szerencsétlen körülmények közt mindig történni szokott, azok, kiknek kezében a hatalom létezett, hangosan gáncsoltattak. Még azok is, kik különben határozottan pártolták a honvédelmi bizottmányt, kikeltek ellene, hibái, erélytelensége, mulasztásai miatt. Nyári és Szemere, annak legkitűnőbb tagjai határozatlansággal, maga Kossuth azzal vádoltatott, hogy a kislelkűségének s erélytelenségének annyi tanúságait adott bizottmányt minap újjá nem alakította.

De egyéb vádak is hallattak Kossuth ellen. Azt ugyan senki sem tagadta, hogy az egész kormányban ő az egyetlen, ki erélyt, határozottságot fejtett ki s a maga sorsát a hazáéval azonosította; gáncsoltatott mindazáltal, hogy a fővárosban több tartaléksereget nem gyűjtött s a hadak öszpontosítását elmulasztá; hogy a dolgok állását nyíltan s annak idején közzé nem tette; most pedig oly gyorsan távozott el Pestről, hogy féltékenysége által a közrémülést s levertséget is öregbítette. Hibául tulajdonított neki, hogy a külön vidékeken oly egyéneket nevezett ki vezérekké, kik vesztett csatáik által eléggé igazolták a közbizalmatlanságot személyeik iránt. És nem egy képviselőtől lehetett hallani, hogy az országgyűlés Debré-

czenben Kossuthot feleletre vonandja s ha Görgey győz, őt nevezendi ki a kormány elnökévé.

Es ama hírek, melyeket a Pestről távozók még útközben, vagy mindjárt Debreczenbe érkeztök után a külön vidékekről hallottak, sem valának olyneműek, hogy a levert kedélyekben némi reményt ébreszthettek volna. A kassai ütközet, melyet Mészáros tábornok január 4-kén Schlick ellenében elvesztett, újabb rémülésnek lett forrásává. Debreczent a kormány s az országgyűlés csak azért választotta új székhelyévé, mivel még akkor remény kecsegteté, hogy felvidéki seregünk Schlicket megveri s a tiszántúli vidék legkevésbé fog háborgattatni az ellenségtől. Miután azonban újoncz hadaink ott, Mészáros minden erőfeszítésének s önfeláldozásának daczára is megverettek, méltán leheté félni, hogy Schlick Kassa vidékéről a Tisza felé fordul s Debreczent, még mielőtt a kormány és országgyűlés ott magát megfészkelhetné s védelmére az al vidékről seregeket pontosíthatna össze, elfoglalja. És valóban, ha Schlick kassai győzedelmet felhasználni tudja, és seregeit Tokajnál a Tiszán átvezetvén, Debreczenbe megy; más részről, ha Windischgrätz Perczel gyöngye hadtestének gyorsan utána ered s azt, mielőtt a fölrendelt bántási sereggel egyesülhete, megsemmíti; — mi mind könnyen megtörténhetik vala: a magyar szabadság-harcznak valószínűleg már az év elején vége szakadt volna. S hogy ez akkor nem történt, bizonyára nem saját erőnknek, hanem egyedül az ellenséges vezérek hibáinak s mulasztásainak vala köszönhető.

E körülmények közt, maga Kossuth is kínos aggályok közt várta Debreczenben a lassan gyülekező képviselőket. Mert, bár népszerűsége nagy volt az országban, mégis azon viszonynál fogva, mely szerint a honvédelmi bizottmány nem önállólag constituált kormányhatalom, hanem csak az országgyűlés kifolyása volt, ennek erkölcsi támogatására múlhatatlan szüksége volt, hogy ily veszélyes körülmények közt a főhatalmat gyakorolhassa s mind a sereg, mind a törvényhatóságok részéről kész engedelmisségre találjon.

Január 8-kán végre mintegy másfél száz képviselő mégis összegyűlt Debreczenben; s előleges tanácskozmány után a testület más nap nyilvános ülést tartott, a reformált vallásúak főiskolájának tágas teremét rögtönözvén ülései helyéül. Kossuth aggálya csak addig tartott, míg valahára ismét a szószéken találhatá magát. A képviselőknek közepette, a szószéken ismét elemébe jutott és szónoklata varázsával hamar eloslatta a bizalmatlanságot, mely az utóbbi napokban ellene emelkedett; sőt még a csüggedő kedélyeket is sikerült némileg felbátorítania. Szónoklatának hatalma, melylyel az ügyek állapotát s a kormánynak a vész elhárítására tett intézkedéseit, Bemnek, az Erdélybe küldött hadvezérnek, első szerencsés működéseit, a haza védelmére kész tiszavidéki magyar népnek lelkesedését s elszántságát ábrázolá, az elcsüggedt lelkeket újabb reményekre ébresztette.

A nemzeti szabadságharcának egy korszakában sem tanúsított Kossuth annyi lelki erőt s erkölcsi bátorságot, mint a legfenyegetőbb veszély és majdnem közönséges elcsüggedés ezen korszakában. Személyének fontossága a haza ügyére nézve soha sem volt oly nagy, mint e korban. Ha ő ekkor a nagy tömeggel együtt elcsügged, s lemond népvezéri szerepéről, pár hét alatt kétségtelenül egy képviselő sincs többé Debreczenben, a seregek feloszlanak, vagy capitulálnak és vége szakad a nemzeti önvédelem harcának. Ha valaha, most bizonyára ő volt az, ki szilárdsága, elhatározottsága által visszaadta a nemzetnek pillanatnyira elvesztett önbizalmát, ki a szétágazó véleményeknek irányt szabott, a képviselő testületet együttmaradásra s egyetértésre bírta, a seregeket elszántságra lelkesítette a haza jogainak védelmében. A haza sorsa személyével azonos lévén, — mert ha mindnyájan remélhetének is kegyelmet a győzedelmes ellenségtől, az ő számára nem volt helye a bocsánatnak, reá már ki volt mondva a lázadás bünsúlya, — a veszély csak erélyét, a közönséges elcsüggedés csak munkásságát kettőztette.

A természet őt nem áldotta meg oly szerencsés idegzet-
tel, hogy a veszélyes helyzeteknek közepette képes volt volna
physikai bátorságot kifejteni; ő az ágyúk dörgését, a csaták
zaját s mind azon körülményeket, melyekben személyét köz-
vetlen veszély fenyegethető, gondosan kerülte; s több alka-
lommal, midőn mégis veszély környezé, bátorsághiányt árult
el. De annál inkább lehet csodálni szellemének ruganyosságát,
melylyel, mihelyt, működései terét, legalább pillanatnyira,
biztosságban látta, s a haza állapotát s körülményeit nyu-
gottabban megfontolható, a veszélyek bármi súlya alatt is
fölemelkedett, s bátorítva és lelkesítve, működve és teremtvé
hatott ki nemzetére.

Első gondja volt a papírpénzgyárt Debreczenben, a refor-
mált vallásúak főiskolájának helyiségeiben, — a fegyver- és
lőszergyárt Nagyváradon felállíttatni s a munkafolyamot meg-
feszített szorgalommal megindítani. Majd Nagybányán s több
más helyeken golyó- és lőpor-gyárakat állíttatott. Az apró
pénznek a forgalomból eltűnté által az adásvevési viszonyok-
ban felmerült s a nép és sereg hangulatára káros befolyást
gyakorló nehézségek elhárítása végett 16 és 30 krajczáros
kincstárutalványokat, — utóbb 3 és 6 krajczáros réz- és
ezüstpénzt készíttetett. A toborzást s újoncziállítást az el-
lenségétől meg nem szállott megyékben újabb erélylyel foly-
tatta; a rendes honvédszászlóaljakon kívül a szolgálatukat
hosszabb időre kötelezett nemzetőrökből mozgó csapatokat
alakíttatott; a kiállított újonczok felszerelésében s fegyver-
zésében, minden akadályok daczára, bámulandó munkásságot
fejtett ki. A tiszavonalnak egy részről Schlick, másról Win-
dischgratz elleni megvédése és Erdélynek visszafoglalása lévén
a legsürgetőbb szükség s főfeltétele minden további mun-
kálkodhatásnak, a seregeket mind a három helyen újabb zász-
lóaljakkal s egyéb fegyveres néppel szaporította. Különösen
a feltiszai sereget, mely csaknem egészen újonczokból s nem-
zetőrökből volt képezve, a tűzpróbát már Mállott vitézekkel

erősítette, s annak vezérletére a vitéz, de szerencsétlen Mézсарos helyébe Klapka ezredest nevezte ki vezérré.

A nemzeti ügy ezen anyagi támogatása mellett különös gondja volt arra, hogy az elcsüggedt kedélyek erkölcsi ereje újabban is lelkesedésre gyuladjon. S e tekintetben nem csak az itt s amott felmerült apróbb szerencsés eseményeket, hanem magát a balsorsot és szerencsétlenséget s az ellenség által elkövetett hibákat és baklövéseket is egyaránt nagy ügyességgel zsákmányolta ki céljára. Különösen jó alkalma nyílt erre január 13-kán, midőn a Windischgrätzhez küldött békekövetség jelentése tárgyalatott a képviselő házban.

Voltak többen, kik az e tárgyat illető pesti határozathoz ragaszkodva, óhajtották, hogy a békekövetség, daczára Windischgrätz általi kevély, minden kibékülést lehetetlenné tevő válaszának, kiküldetésében és felhatalmaztatásában továbbra is meghagyatván, oda utasíttassák, hogy működését a körülmények szerint folytassa, s ha lehet, Ferencz-Józsefhez jusson fel. Kossuth ez alkalmat megragadva, szószerkre lép s miután a dynasziának az ország irányában követett politikáját éles szavakban előterjesztette, imígy kiálta fel:

„És most már kérdem, mi értelme van azon szónak, melylyel herczeg Windischgrätz válaszolt: „Unbedingte Unterwerfung”?

„Nem annyi-e ez mint: Magyarország szűnjék meg Magyarország lenni és legyen az ausztriai birodalom eldarabolt tartományai közöl egy, nemzeti lét, országos existentia nélkül? Nem annyi-e, hogy a nemzet írja alá saját halálának ítéletét?

„Már most kérdem a képviselő házat, melytől a béke árgyanánt nem kevesebbet kívánnak, mint halált, a nemzetnek halálát, ha nem is ember, kiben önérzet van, — ha nem is magyar, kinek ámultakra visszaemlékezve kötelességei vannak ősei és maradékai iránt, — ha nem is képviselő, kinek szent tiszte, megőrzeni a nemzet jogait, hanem csak féreg volna, nyomorult féreg, mely a földön csúsz s melynek azt kötik

ki föltételül: béke lesz veled, hanem meghalsz, — ha féreg volna, mondom, nem védené-e magát a halál ellen? Mi rosszabb történhetik velünk, mint hogy kitörüljenek a nemzetek sorából? Talán hogy közölünk egy párnak fejét leütik, s az örökkévalóságba hamarébb mozdítanak át, mint különben a természet törvényei szerint történt volna? ... De ha a nemzettől kívánják, hogy haljon meg, nem volna-e gyávább, alávalóbb, nyomorultabb a féregnél, ha azt mondaná: meghalok? Előbb tehát megkísérte védelmezni magát, hiszen, ha elvész, sem történhetik rosszabb, mint hogy meghaljon; de jobb történhetik! A halál, melyet itt élénkbe szabnak, bizonyos; de mely a harcz végén történhetik, nem bizonyos; mert van isten az égben és a nemzetben erő; — és ha élni akar, élni fog!

„Én tehát nem arról beszélek, jó-e, tanácsos-e e téren alkudni; hanem azt mondom, hogy nem lehet.... Védjük tehát magunkat; s a békealkudozásról többé szólni sem kell; hanem, vélekedésem szerint azt mondani: Magyarország az önvédelem terén áll, oly igazságos téren, melynél igazságosabbat nem ismer a história. Mégis kinyújtá az engesztelésre karjait. De azt felelték: halj meg, ha békét akarsz! Ha pedig így felelnek, nem tehetünk egyebet, mint hogy védelmezzük magunkat; mert, hiszen, halni lesz idő; erre még reá érünk akkor is, ha elvesztettük a nemzeti lét harczát. Azt kérdi tán valaki: hát lehet-e valami remény a jó kimenetelre? Erre ismét azt felelem: ha semmi remény nem volna is, ha nem is a valószínűség, tehát a véletlenségek sorában megtörténhetik, hogy megmaradunk, ha védjük magunkat; de ha megadjuk magunkat, úgy bizonyosan elvesztünk.

„Ezen a téren vagyunk, s így az sem lehet kérdés, hogy lehet-e jó kimenetel, vagy nem? Mert nincs egyéb választás, mint meghalni mindjárt, vagy megkísérteni védelmünket. S ha ezt mondom: ne vegyék önök biztatásnak, ne tartsák kecsegtetésnek, valamint azt sem, ha mondom: hogy e nemzet, ha élni akar, élni fog. Ha a honvédelmi bizottmány, a

nemzeti képviselők, vagy bár ki azt mondja: ilyen, amolyan erősek vagyunk: ez célra nem vezet. A magyar nemzetnek millióit nem lehet legyilkolni; és ha elvész, csak öngyávasága által veszhet el. Hasztalan minden kecsgetetés: ha nem védelmezi magát a nemzet, ha nem áll fel, mint egy férfiú, úgy meg fog halni gyalázatosan; ellenben, ha védeni fogja magát, akkor megél! Fogja-e ezt tenni? (A képviselők e szavakra, székeikről felugorva, egy hanggal kiáltják: „fogja!”) Ha fogja, akkor esküszöm az örökkévaló istenre, hogy akár én, akár ki a kormányon, megmenti a hazát. De ha nem teszi, akkor tessék leütni még ma fejemet, mert nem tudom megmenteni a hazát!”

A képviselők e szónoklat folytában annyira felmelegedtek, hogy midőn őket Kossuth némi határozatok hozatalára, s különösen arra szólította fel, hogy a harcnak utolsó perczéig együtt maradjanak, a képviselők, felállva, esküre emelt kezekkel, a legnagyobb lelkesedéssel egyhangúlag kiáltanak: „együtt maradunk!” — és azonnal következő határozatokat alkotának:

„1. Hogy miután a magyar nemzet nem új jogok megnyerése, hanem csupán királyi esküvel is biztosított s most hitszegőleg fegyveresen megtámadott ezred éves országos létele, önállása s alkotmányosságának megvédése végett kényszerűi az önfentartás természeti törvényénél fogva szinte fegyveresen elientállani: — a nemzet országos lételét, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csepp vérig tovább is védelmezni fogja.

„2. Ezen határozat kihirdetése napjától mind azok, kik a harczban gyáván megfutamlanak, főkép a tisztek, mint hazaárulók, halállal fognak büntettetni.

„3. A kormány főgondjai közé számítsa ügyelni, hogy a hadjáratok által a nép mennél kevesebb terhet érezzen; minden zsarolás, bár ki követné is el, halállal büntetést huzandván maga után.

„4. Mind azt, mit a nép kiszolgált, a kormány vagy adó fejében fogadja el, vagy kész pénzben fizesse ki; és a mennyiben az álladalom pénzeréje a tüsténti kész fizetést itt ott nem engedné: a képviselő ház ezennel ünnepélyesen fogadja, s ezen kötelezést a nemzeti becsület ótalma alá helyezi, hogy mihelyt a körülmények megengedik, az álladalom részére történt minden bármi nemű kiszolgáltatás törvényes kamatokkal együtt meg fog téríttetni.”

A képviselőket ezen gyűlésen látva, s határozataikat hallva, azt hitte volna az ember, hogy az ügyek állapota már alapos reményre jogosít fel a győzelem iránt, s valamennyinek keblében bátorság és bizodalom váltotta fel az imént mutatkozott csüggedést és levertséget. Ki azonban a kedélyek hangulatát közelebbről vizsgálta, nem maradt kétsége, hogy a bátorság és bizodalom külszíne alatt még egyre aggodalom és reménytelenség gyötri a hazafiakat. Az elszántság, sokakban nem hiányzott ugyan; de annak inkább kétségbeesés, mint remény és bizodalom volt forrása. A szónok lelkesítő szavai pillanatnyilag felmelegíthették ugyan a kebleket; de a szomorú valóság, mely minden felől csak veszedelmeket tüntetett fel, hamar szétoszlatta ismét a jobb jövőnek ábrándképeit, s még komorabb bánatba süllyeszté a hazafiakat. Magán Kossuth beszédjén is, bár, hogy gyulaszson, az indulat lángját vegyíté szavaiba, a legmélyebb aggodalom, a nemzet igaz ügyének féltése, s a kétségbeesés elszántsága szövődik keresztül. Az isten és a nemzet ügyének igazságából ügyekszik erőt meríteni, lelkesedést ébreszteni; de a harczra nem a remény lelkesedésével ébreszt, hanem a halálnak különben el nem kerülhető bizonyosságával ösztönöz. „Védelmezze —úgymond —magát a nemzet, hiszen ha elvész sem történik vele rosszabb, mint hogy meghaljon; — ha nem is a valószínűség, tehát a véletlenségek sorában megtörténhetik, hogy megmaradunk, ha védjük magunkat; de ha megadjuk magunkat, bizonyosan elvesztünk!”

És valóban e reménytelenségre január közepén még több ok létezett, mint előbb, a Debreczenbe történt futás napjaiban. Akkor a sereg vitéz ellentállásában még erős volt a bizodalom. Most már ez is mindinkább tűnni kezdett, a tapasztalás bizonyítván, hogy a sereget is általános csüggedés szállotta meg. Kassánál seregünk Schlick előtt megfutamlott; Tiszafürednél, hol a hidfőt egy zászlóalj védte, egy kis osztrák csapat megjelenése azt, kedvező állása daczára, annyira megrettenté, hogy csata nélkül húzódott vissza. Azon tisztek közül, kik előbb a császári seregben szolgáltak — pedig ezek tették a többséget, s foglalták el a legfőbb rangokat — mind többen átmentek az ellenséghez. A bácskai seregben, melynek nagy része felrendeltetett, a tisztek közül többen kijelentették, hogy a rácok ellen ugyan készek ezután is küzdeni; de a császári seregek ellen harcolni hajlandók nem lévén, lemondásukat nyújtják be. Maga a hadosztály vezére, gróf Eszterházy Sándor tábornok, meg nem elégedvén a lemondással, alattomos fondorlatok s vesztegetések, ígéretek s rettegetések által ügyekezett elcsábítani az egész hadosztályt, hihetőleg czélt is érendő, ha gróf Vécsey ezredes hazafias erélye, néhány derék tiszt, különösen Lenkey ezredes által támogatva, az árulást meg nem hiúsítja. Mint fentebb látók, még a különben hazafias szellemű Kiss Ernő tábornok is nehézségeket gördített a bánági hadtest felvonulásának elébe, minek következtében viszályok támadtak a seregben, melyeket csak bajjal sikerült az oda küldött alsó házi alelnöknek, Almásy Pálnak, kiegyenlíteni.

Az egy Erdélyt kivéve, hol Bem egy ideig még győzedelmesen haladt dél felé, minden felől veszített csaták, hátrálások, árulások és viszályok híre érkezett Debreczenbe; és mindenki óránként rettegett ama hír érkezésétől, hogy Windischgratz a Tiszán áttörve, Debreczent fenyegeti. Perczelnek gyöngé, kifáradt s lehangolt serege ütközetbe is alig bocsátkozhatott volna a sokszorta nagyobb csász. sereggel. Eddigelé csak pár dandárt küldött Windischgrätz Szolnok felé

s Perczel az előtt is egész Szoboszlóig, Debreczen szomszédságába hátrált.

Mind ezen vészterhes körülmények felett Kossuth s az ügyekbe avatottabbak már Görgeyre sem tekinthettek teljes bizalommal: pedig az ő serege volt a nemzet fegyvererejének magköve, melynek hú közremunkálása nélkül egy perczig sem lehetett reményleni a nemzet ügyének diadalát.

Kossuthnak, minden csalódásai közt, melyekben szerencsétlen tapintatú emberismerete elégszer részeltette, Görgeyben már gyanított csalódása fájhatott leginkább. Ő Görgeyt inkább csak alkalmas voltának reményében, mint szerzett érdemeiért, mire még alkalmá sem nyílt, emelte fel a vezérletre; s mi több, oly bizodalmat helyezett benne, hogy a képviselő ház előtt becsületszavával állt érette jót, hogy bár mi körülmények közt is híve leend. a hazának. Még ugyan nem lehetett Görgey viseletét hűtlenséggel bélyegezni; sőt oly kevés homályos, bizonytalan volt még e tekintetben az adat, hogy elhirtelenkedett vakmerőség vádja nélkül még jellemezni is alig lehetett a vezér magaviseletét. Azon rejtélyes szerepet azonban, melyet utóbb árulássá fejtett, már ez időben elkezdé játszani a kormány irányában. Kossuth még nem mondott felette ítéletet; de elébbeni bizodalmának szíves indulatát már nem ok nélkül borították el a gyanú fellegei. Különösen a moóri csatát illetőleg, azon véleményben volt felőle, hogy azt szándékosan veszteté el Perczellel, őt lehetőleg nem segítvén. Erre vonatkozólag mondja jan. 13-kai beszédében: „És ezután adjon nekünk az isten egyetértést, egyetértést vezéreink között, hogy egyik a másik dicsőségét ne irigyelje, és ne calculálja, hogy, ha amaszt megsegítem, az lesz Magyarország vezére; ha nem segítem, elvesz népszerűsége.”

Azonban, mióta a fővárosból kivonult, ennél még sokkal súlyosabb gyanút is vont magára Görgey. Mihelyt Vácra ért, seregének főbb tisztjeit, kikkel bizodalmas viszonyban állá, maga köré gyűjtvén, velők a közelebb teendőkről tanácskoztak. E tanácskozás eredménye két nagy fontosságú ok-

Mány lón, melyek az ő neve alatt tétettek közzé. Ezek egyike: Görgey szózata a sereghez; másika: a hadsereg nyilatkozata, a vezérrel egyetemben, a hazához és annak kormányához. A kormány ezen okmányokat, a jelen körülmények közt méltán oly veszélyeseknek tartá, hogy azokat Debreczenben sokáig mély titok fátyolával ügyekezett elleplezni. A szózat ime következő:

„Azon előnyök, melyeket az ellenség túlnyomó ereje a felső dunai hadtest fölött kivívott; nevezetesen pedig a legújabb események, úgy látszik, némelyekben közölünk, természetes lehangoló befolyásuk által, még azon nemes öntudatot is megingatták, mely a háborúk legigazságosabbikában mindnyájunkat egyesített. Ezen megingatott öntudatot ismét szilárdítani s az által a némileg elcsüggedt bátorságot újra fölleleveníteni a vezér első kötelessége.”

„Én teljesítem e kötelességet, midőn a feldunai hadtestnek, az ellenség egy mellék erejére célba vett diversioja által, kedvezőbb fordulatokra nyújtok kilátást. Főkép pedig az által reményelem a hadtest öntudatát emelni, hogy arról, mi eddig történt, valamint arról, minek részünkről megtörténnie kell, ítéletemet, meggyőződésemet nyíltan és becsületesen kinyilatkoztatom.”

„Én a reám bízott állást elfogadtam, mert Magyarország ügyét igazságosnak tartom. És én ezen állást megtartandom, míg az reám bízva leend, ha bár közölünk a legjobbak ingadoznának s megvonják is karjaikat az igaz ügytől.”

„Ezen önérzet adja nekem az erőt, az 1848. nov. 1-jétől fogva történtek megítélésében saját balfogásaimat leplezetlenül bevallanom, remélve, hogy ez által a hadtestnek a legbiztosabb garantiákat nyújtom arra, hogy a jövőben czélszerűbb rendszabályokhoz nyulandok.”

„Én hibáztam, mikor megszüntem a honvédelmi bizottmányt dönthetetlen okokkal arra bírni, hogy a határvédelem és határzár szerencsétlen elvét adja fel; mert minden többi megtámadtatások, melyeknek a hadtest önhibáján kívül kivéte volt, egyedül csak onnan eredtek, hogy az előőrsi

kimerítő fáradalmak közt a hadsereg organisatiója, valamint szaporítása s megszilárdulása csak jámbor óhajok maradának.

„Hibáztam, midőn a bicskei főhadiszálláson, engedelmeskedtem a honvédelmi bizottmány azon parancsának, hogy a hadtestet az első vonalba, Buda alá visszahúzzam; mert ezen, csak kevésbé indokolt visszavonulás által a hadtest azon kétes világba helyeztetett, mintha az igaz ügy a komoly ütközetet kerülné., Azonban én a parancsot azon hatóságtól nyertem, melyet az ország által választott s V. Ferdinánd királyunk által megerősített magyar felelős hadügyminiszter, Mészáros tábornok is, mint legfelsőbb kormányhatalmat elismert s még folyvást elismer, miután annak megbízásából a tiszai hadtestnek vezérletét az ellenségesen ellenünkbe állított gróf Schlick tábornok ellen maga is elvállalta s aegise alatt még folyvást viszi. És én ezt azon nyugodt öntudattal tehettem, hogy semmi törvénytelenséget nem követek el és a vezényiletemre bízott magyar királyi hadtestet sem vezetem hasonló törvénytelenségre, míg a honvédelmi bizottmány önmagát nem desavouirozta.”

„Miután azonban január 1-jén 1849-ben, mikor a feldunai hadtest a megparancsolt visszavonulás első vonalában Buda alatt Hamzsabég, Tárnok, Sóskút és Bia mellett csatakésszen állott, a honvédelmi bizottmány, a helyett, hogy hősics kitartás által a veszély közelében, azon bizodalmat igazolta volna, melyet mi annak loyaltásába helyezénk, a fővárost megfoghatlan okból elhagyá s ezáltal bennünket, és még inkább a tudtunk és beleegyezésünk nélkül az ellenséges sereg főparancsnokához küldött bizottmányt, tanács- és vigasztalan, sőt kétes helyzetnek átadá: akkor nem egyben közölünk azon gyanúnak kellett támadni, mintha azon magasságból, mely bennünket, mint Magyarország alkotmányos szabadságának védőit, megillet, azon mélységbe aláztattunk volna le, melyben a közönséges eszközöket önző magánérdekek elérésére sikeresen szokták felkeresni. Anélkül, hogy a honvédelmi bizottmány loyaltását, — bármennyire megingatta is bennünk

a fővárosbéli rögtön eltűnése által a benne helyezett bizodalmat, — kétségbe venném: mindamellett is ezennel kötelességemnek tartom, a Hadtestet, hogy azt a minden sorsok legnagyobbjától, a teljes feloszlástól, megóvjam, felszólítani, hogy a következő nyilatkozatot, melynek célja, magunkat mindenekelőtt a becsületteljes állásunkat rágalmazó ráfogásoktól megőrizni, komoly megfontolás után, vagy magáévá tegye, vagy eltérő nézetét nyilvánítsa.” Görgey, tábornok, s. k.

E nyilatkozat pedig következőleg hangzik: „A királyi magyar feldunai hadtest, melynek magva s értelmisége egykor, mielőtt t. i. a kir. magyar hadügyminisztérium alkotása következtében a magyar ezredek csupán ez alá rendeltettek, az egyesült ausztr. hadsereghez tartozott, Magyarország alkotmányos királya akaratának engedelmessé, Magyarország alkotmányára esküt mondott; eleinte aztán a nádor főherczeg fővezérlete alatt a Jellasics alatti cs. kir. csapatokkal állítottatott ellenségesen szemközt; s azóta a leggyászosabb politikai zavarok daczára, esküjéhez mindig híven, csak a kir. felelős magyar hadügyminiszter, vagy ezáltal törvényesnek elismert honvédelmi bizottmány parancsainak engedelmességet. Ezen czáfolhatlan tényre támaszkodva, a feldunai hadsereg a leghatározottabban óvást tesz minden oly nemű ráfogások ellen, mintha valaha Magyarországon valamely párt magánérdekeinek szolgált volna, s minden ilyenféle híreszteléseket alávaló rágalomnak nyilatkoztat. De épen a megingathatlan hűség ezen czáfolhatlan ténye, melylyel a feldunai hadtest a magyar alkotmány fenntartásáért a honvédelmi bizottmány minden rendeleteinek, a kimondhatlan nélkülözések és csalódások daczára, magát alárendelé, feljogosítja a hadtestet annak méltányos varására, hogy a honvédelmi bizottmány legalább egyet lelkiismeretesen kikerülend, t. i. a hadtestet nem fogja valamely kétértelmű helyzetbe hozni. „Miután a feldunai hadtest, a honvédelmi bizottmány rendeletére, a határt egy és fél hónapig ritka önfeláldozással a legterhesebb előőrsi szolgálat által védte; miután a mosonyi

ütközetben a tetemesen nagyobb ellenséges hadsereget győzedelmesen visszanyomta; miután a szerencsétlen győri posztit azon pillanatig rettenthetetlenül megtartá, melyben már az ellenség túlnyomó ereje által jobb oldalán túlszárnyalva volt, s a főváros biztosságára szükséges visszavonulást csak a túlszárnyaló ellenséges hadtesttel vívott makacs ütközet által lehetségesíté; miután anélkül, hogy a dunántúli nép rokonszenvét, melyről annyit álmodoztak, fölhalálta, vagy a honvédelmi bizottmány részéről csak a legcsekélyebb is megtétetett volna, hogy az ellenséges nagyobb erő előnyomulása a tatai, bánhidai, neszmélyi, csákvári, zámolyi, ondódi vagy sárkányi utakon gátolva lett volna, — hadtestünk részint a nevezett helyek előtt, részint mögöttük harczkészen tartotta magát, míg az ellenséges jobb szárnyak győzedelmes előhaladása következtében, Moóron át, részünkről a martonvásári támadó állást el nem foglaltuk, a honvédelmi bizottmány egyenes parancsára azonban a támadó helyzetből a budai védállásba visszavonulni kényszerítettünk: akkor a sokat szorongatott hadtestnek csak egy vigasztaló kilátása maradt: egy eldöntő ütközet közvetlen a főváros előtt és magában a fővárosban.

„A honvédelmi bizottmány rendeleteinek azelőtt oly határozott hangja, valamint nyilatkozványai a néphez, feljogosítanak annak várhatására, hogy az a régen óhajtott s végre bekövetkezett elhatározó perczen egy mindent fellelkesítő erélyt fog kifejteni.

„S mind a helyett, minek történnie kellett, vagy mi történhetett volna, 1849-ki január 1-jén a promontori főhadiszállásra érkezett:

„1. azon jelentés, hogy a honvédelmi bizottmány a fővárost elhagyta;

„2. azon rendelet, mely szerint az úgynevezett első vonalon Buda alatt, a tétényi és biai halmokon eldöntő csata vívassék, de anélkül, hogy a hadtest feláldozva, a főváros ágyúztatásnak kitéve legyen; azaz: a hadtest, ha a csata el-

vész, az egyetlen biztos. átmenet és az üldöző ellenség daczára, a város védelme nélkül, a Duna bal partjára meneküljön;

„3. azon utasítás, hogy egy küldöttség az ellenséges sereg fővezéréhez bocsáttassák.

„Ezen három tény bármelyike elégséges volt volna a hadtest bizalmát a honvédelmi bizottmány férfaiiban megingatni; együttvéve pedig, még azon gyanút is kellé ébreszteniük, mintha a hadtest ekkorig — a legszelídebb kifejezéssel élve, — használható, de veszélyes eszköz volt volna gyakorlatlan kezekben.

„Hogy tehát közepette a politikai fondorkodásoknak, melyeknek hazánk, különösen a legközelebbi múltban kitéve volt, szigorún törvényes állását rendületlenül megtarthassa, a feldunai hadtest ezennel a következő nyilatkozatot bocsátja közre:

„1. A feldunai hadtest hű marad esküjéhez, miszerint Magyarországnak V. Ferdinánd király által szentesített alkotmányát minden külellenség ellen védendi.

„2. Ugyanazon elszántsággal fog azonban a feldunai hadtest mindazok ellen fellépni, kik éretlen respublikái kísérletek által, az ország belsejében az alkotmányos királyságot megdönteni igyekeznek.

„3. Az alkotmányos monarchia fogalmából, melynél a feldunai hadtest utolsó emberig megmarad, magából következik, hogy csupán és egyedül azon parancsoknak fog engedelmeskedni, melyek a felelős magyar hadügy miniszter tói, vagy annak önmaga által nevezett helyettesétől, törvényes úton érkeznek.

„4. Miután a feldunai hadtest, megemlékezve Magyarország alkotmányára letett esküjéről s becsületéről, tökéletes tudattal bír aziránt, hogy mit akar és mit kell tennie: ennél fogva végül kijelenti, hogy az ellenséggel kezdett bármi egyezkedés eredményét csak akkor ismerendi el, ha az egy részről Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a

hadsereg megeskettetett, másrésről a hadtest becsületét is biztosítja.

„Kelt Váczon, január 5-én 1849-ben. Görgey Arthur mk.”

E nyilatkozatnál semmi, egy elvesztett nagy ütközet sem lehetett volna leverőbb Kossuthra s azokra nézve, kik annak tudomására jutottak; mert nem kevesebb volt ez, mint katonai pártütés az ország kormánya s képviselte ellen. Féktelen elbizakodottságában, gyűlöletében és lenézésében tainden polgári hatalom iránt, nemcsak nyíltan megtagadja az engedelmességet a honvédelmi bizottmány iránt; hanem magán, a nemzet képviselén is felülemeli magát és hadtestét, midőn kijelenti, hogy ő az ellenséggel kezdett bármely egyezkedést csak úgy ismeri és fogadja el, ha az 1848-ki alkotmányt s hadteste becsületét biztosítja. Midőn a súlyos csapások által különben is levert nemzetnek egyetértésre volt legnagyobb szüksége: a meghasonlást, vizályt szítogatja azon alaptalan, semmivel sem indokolható vád által, mintha volna párt, mely éretlen republikái kísérletek által, az országban az alkotmányos királyságot megdönteni igyekeznék; s teszi ezt csak azért, hogy lázadással határos engedetlenséget némileg indokolhassa.

Egyébiránt mellőzve azon első tekintetre is feltűnő képzelenségeket s ellen mondásokat, melyeket ez irat magában foglal; — minők például, hegy ő e válságos percekben V. Ferdinánd alkotmányos király seregének adja ki hadtestét: holott a király maga forgatta fel az alkotmányt, midőn Jellasicsot, Windischgrätzet az országba küldé; hogy csak a királyi hadügyminiszternek, Mészárosnak fogad engedelmességet: holott a minisztérium már hónapok óta nem létezett, s Ő maga is ugyanazon ideiglenes kormány által neveztetett ki hadvezérré, melynek most az engedelmességet felmondja: — csak azon tényleges ártalmat emeljük ki, mely ezen iratokból eredt.

Itt vette kezdetét ama, később annyi bajt okozott veszedelmes irány, mely szerint a hadseregben azon hiedelem

fészkelte be magát, hogy annál fogva, mivel az alkotmány megőrzéséért küzd, fel is van jogosítva, magának politikai szerepet igényelni; sőt a kormány lépteit, intézkedéseit bírálgatni, s a maga engedelmisségét attól feltételezni, amint a kormány eljárását helyesnek, vagy helytelennek látja; és mi még ennél is több, fel volna jogosítva igényelni, hogy a legfőbb hatalom a kormány és a sereg közt legyen felosztva, s a kormány az ellenséggel csak úgy kezdhesen alkut, ha abban a sereg is megegyez. Görgey hadteste ezen nyilatkozat óta valóságos középpontjává, tűzhelyévé lett egy alattomos, ellenséges indulatnak, az ország tényleges kormánya ellen. Aki evvel bármi oknál fogva elégtelen volt, Windischgratz főhadiszállásán sem találhatott volna több rokonszenvet és pártolót, nem érezhette volna magát kényelmesebben, mint Görgey főhadiszállásán.

Kossuthban különösen még azért is méltán a legsúlyosabb aggodalmat ébreszthette ezen irat, mivel bár általában szól a honvédelmi bizottmányról, általában vádolja s gáncsolja azt: mégis, minthogy a hadügy nem az egész bizottmány, hanem kizárólag általa igazgattatok, egyenesen őt szándékozik sújtani. Ezenkívül, bár világosan nem mondja is ki, eléggé engedni értetni, miképen a hadsereg olyformán vélekedik, mintha ő, Kossuth, eljárásában önzéstől, magánérdekektől vezetettnek, s a törvényes tért a bizottmánynyal együtt elhagyta volna; minél fogva a sereg a honvédelmi bizottmánytól, mely iránt nyíltan ki is jelenté bizalmatlanságát, különválni szándékoznék.

És valóban is Görgey e pillanattól fogva egészen megszakasztotta összeköttetését a honvédelmi bizottmánynyal; helyzetéről, működéseiről semmi tudósítást nem tett többé, mint szokott volt eddigelé; a hozzáküldött ügynököket pedig többnyire durván, néha gúnyosan is utasítá el magától. És ha Mészároost netalán tudósította is néha szükségeiről egy pár sorral, Kossuthtal s a honvédelmi bizottmánynyal olyannyira került minden érintkezést, hogy Kossuth még egy hónap múlva is azt kénytelenítettett válaszolni e munka szerzőjének, midőn

hozzá ügyeink állásáról kérdést intézett: „ha Görgey nem áruló, azon esetben megelégedhetünk az ügyek állásával.” „Görgey közel áll — írja ugyan ő Szemeréhez, január 19-én — közel áll az áruló névhez, ha már most is nem az.” És, mi ezen állapot veszélyességét még inkább nevelte: Kossuthnak s a nemzet képviselőinek még nem állta hatalmában, a gyanús vezért a seregtől elmozdítani. „Görgey seregével, véleményem szerint, úgy áll a dolog — írja ugyanahhoz január 24-én — hogy jó, bármi szolgálatot tesz. Gyökeres rendszabályok, minő például a vezérváltoztatás, ott katonai lázadást szülne. Ő maga mondja, ha nincs benne bizodalunk, tegyük őt lehetetlenné; mert másként nem megy.” Míg tehát alkalma lenne vele számolni, kénytelen volt őt túrni s magát avval vigasztalni, hogy, „ha nem is egy az ügyök, de ellenségek közös; s ez ellen, — ha nem is a kormány által képviselt hazai ügy kedvéért, de saját kezére, küzdeni fog.”

Görgey, mint a jövő tanúsítá, valóban küzdött is a közös ellenség ellen; s midőn a kormánnyal megint összeköttetésbe lépett, egyedül avval menté ama nyilatkozványát, hogy kénytelen volt ily ellenséges hangon szólni a kormány iránt, különben a régi, félig osztrák szellemű, de egyébiránt jeles tiszték őt tömegesen elhagyták volna. Aki azonban tudta, mily erélylyel s bátorsággal tisztította meg ő a sereget Pozsonyban a rász érzelmű tisztektől, ebben szintoly hiú mentséget látott, mint azon indokolásban, melyet meghittebbjei előtt később hallatott, hogy miután Kossuth s az országgyűlés Pestről elfutott, ő hitét vesztvén, hogy a kormány s országgyűlés még valahol összegyűljön, szükségesnek látta, magát a királyi sereg vezére gyanánt mutatni be, hogy legyen kivel léphessen alkudozásba az ellenséges vezér. Egy mélyebb pillantás azonban szenvedélyes jellemébe s későbbi tetteire kétségtelessé teszi, hogy e nyilatkozványra őt részint az elégtelenség önmagával, hogy az ellenséget ütközet nélkül eresztette be a fővárosba, részint az őt katonai dolgokban is vezetni akaró Kossuth elleni gyűlölete, mindenek felett pedig Kossuth s a

honvédelmi bizottmány megbuktatásának vágya bírta. Ezen nyilatkozat kezdete volt azon engedetlen, daczos, pártoskodó magaviseletének a polgári kormány irányában, melylyel utóbb, még válságosabb pillanatokban, hazáját veszedelembé sodorva, annak valóságos áruelőjává lett. Windischgrätz máris áruelői szándéknak tartá e nyilatkozatot, miként azon követsége tanúsítja, melyet, mint utóbb elbeszélők leszünk, hozzá intézett.

Ily szomorú, ily reménytelen volt a nemzeti ügy állapota csaknem egész január folytában: kívülről veszély mindenfelől a diadalmas ellenségtől; belülről készületlenség, elpártolások, áruelői, szakadás, viszály, kölcsönös bizalmatlanság s mindezekből eredt elcsüggedés. Ha január első heteiben Windischgrätz Szolnoknál, Schlick Tokajnál a Tiszán átmenve, — mint könnyen tehetik vala, — Debreczent elfoglalják s a tiszántúli vidéket megszállják, az egymással még semmi összeköttetésben nem volt hadtesteket lefegyverezniük nem volt volna nehéz feladat. Így néhány hét alatt vége szakad vala a függetlenség harczának; s eszélyes szabályokkal az ország épségét, nemzeti lételét, alkotmányát kimélő, mérsékelt politikával néhány hónap alatt talán még a kedélyeket is le lehetett volna csendesíteni. De "Windischgrätz sem győzedelmes bevonulásának a fővárosba nem tudta aratni gyümölcsseit, sem a mieink készületlenségét, zavart és zilált állapotát felhasználni, sem a kedélyeket megnyugtanni nem értette; sőt azokat önkényes, jogot és igazságot egyaránt sértő zsarnoki szabályai által mind inkább és inkább elkésértette. És ebben fekszik főoka annak, hogy a nemzeti függetlenség harcza igazán véve csak azután kezdődött meg, miután az ellenség a fővárossal az ország egy részét megszállotta.

Windischgrätz herczeg, császári *alterego*, egyedül Pest elfoglalására építette reményeit a magyar szabadság elnyomása iránt. Azt hitte, mihelyt Pest, a nemzeti mozgalom tüzhelye, birtokában s az ideiglenes kormány és országgyűlés onnan kiűzve van: a nemzeti mozgalom, szíven sújtva, szintűgy el lesz fojtva, mint Csehországban Prága, Ausztriában Bécs

elfoglalásával történt. E meggyőződésében Pest megszállását tűzte volt ki főczéljául, semmit sem kételkedvén, hogy a többi, mi az ország lecsöndesítésére még szükséges, néhány, Pestről szétküldött proclamatióra önként is be fog következni, kivált ha néhány csapatot is megindít a hátráló magyar sereg üldözésére. E vélemény helyességéről pedig annál inkább meg volt győződve, mennél könnyebben és saját várakozását is meghaladó gyorsasággal jutott Budapest birtokába. Miként a Pestről szétküldözött nyilatkozatai bizonyítják, azt várta a tábornok, hogy mihelyt Pest elfoglalásának híre az országot bejájja, annak hatásagai a fegyvert azonnal leteszik s hódolatnyilatkozatokkal fogják őt ostromolni. A békekövetségben, melyet az országgyűlés hozzá küldött, sem látott ő egyebet, mint kegyelemesdeklést a legyőzött nemzet részéről. Innen magyarázható csak kevély válasza a küldöttséghez; innen fejthető meg, miért maradt Pest elfoglalása után oly sokáig tétlenül, mintha már ideje volt volna borostyánain megpihenni. Windischgrätz e vélekedése kétségtelenné teszi, hogy ő sem a régibb magyar történetet, sem az ország szerkezetét, sem általában a magyar nemzetet nem ismerte. A történelemben láthatta volna, hogy a mostanihoz hasonló ama számos szabadságharcok, melyek Magyarországon a 17-dik században lefolytak, soha sem voltak bizonyos helyhez kötve; s a török sem semmítette meg Magyarországot az által, hogy fővárosát elfoglalta. A főváros legújabb időkben nagyobb fontossággal birt ugyan a nemzeti életre mint hajdan, s néhány hónap óta a kormánynak és országgyűlésnek széke lévén, tűzhelye volt ugyan a nemzeti mozgalomnak; de az ország élete koránt sem függött tőle. Az ország municipalis, lényegileg decentralizált szerkezete, mely a lefolyt századok alatt főéletelve volt a nemzet alkotmányos szabadságának, s mintegy azonosult magával annak politikai életével, bár az új, miniszteriális kormányforma által nem kevésbé meggyöngyítettett, még mindig bírt annyi ruganyossággal, hogy a kormány más-honnan szintűgy folytathassa a háborút. És a bekövetkezett

események bebizonyították, hogy a főváros birtoka a kormányzatnak és hadviselésnek csak anyagi részére, a seregek felszerelésére stb. nézve bírt fontossággal; de a kormányt és háborút, bár nagyobb anyagi nehézségekkel, azonban szintannyi erkölcsi erővel máshonnan is mind addig lehetett, folytatni, míg csak néhány megye létezett az ideiglenes kormány rendelkezése alatt. Ugyanezen municipalis szerkezetnél fogva történt az is, hogy az ellenséges hadak az ország egyes részeit megszállhatták ugyan; de tulajdonkép csak azt hódították meg, hol időszerint léteztek. Mihelyt a megszálló seregek távoztak, hatok mögött ismét föltámadt a középponti kormány nyal egyező szellemű s ugyanazon célra törekvő nemzeties megyei hatóság, mely elébb, az anyagi erőnek engedve, vagy más, ellenségtől még ment megyébe költözött, vagy ideiglenesen, míg t. i. működéseit szabadon nem folytathatá, feloszlott. Ily szerkezet mellett csak a nemzeti seregek megsemmítése, vagy minden egyes megyének megszállása által lehetett véget vetni a nemzeti szabadságharcznak.

Azon okok közt, melyeknél fogva Windischgrätz Pest elfoglalásával a szabadságharca életerét el nem metszette, még az is említendő, hogy a magyar papírpénzt a hadai által megszállott részeken sem tiltotta ki azonnal a forgalomból. Azon érczalapot, melyre az egy és két forintos jegyek kibocsátva voltak, s melyet a magyar kormány a kereskedelmi banknál, hol az *letéve* létezett, szándékosan hagyott hátra, lefoglalta ugyan Windischgrätz; de az érczérték által fedett jegyeket nyilvános rablás vádja nélkül, ha csak osztrák bankjegyekkel be nem váltá, el sem is tilthatta. Ezekkel együtt forgalomban hagyta pedig hosszabb ideig azon pénzjegyeket is, melyek ily érczalappal nem bírtak. E mulasztás tette aztán lehetővé, hogy az osztrák hadak által megszállott vidékekről minden tilalmak daczára is szállítottak a magyar kormány részére mindennemű felszerelési cikkelyek, melyek nélkül Debreczenben még bajosabban lehetett volna felkészíteni az újonnan toborzott zászlóaljkat.

Alig lehet azonban meghatározni, vajjon e mulasztások gátolták-e inkább az osztrák hatalom megalapítását az országban, vagy Windischgrätz bánásmódja, kibocsátott rendszabályai a megszállott vidékeken. Ha ő azon közönséges elcsüggedésben s reménytelenségben, melybe seregeink örökös hátrálása, a moóri szerencsétlen csata és Pest feladása ejtette a nemzet nagyobb részét, — tekintetbe véve azt is, hogy a nemzet csak kényszerítve, jogainak egyenes megtámadtatása következtében nyúlt fegyverhez, s a törvényesség tagadhatlanul részén áll,— a nemzet önértetét kímélve, szelíden lépett volna fel, s a múltakra nézve feledést, a jövőre jogtiszteletet kibékülést hirdet vala: alig lehet kételkedni, hogy igen sokan találkoztak volna, kik a haza függetlenségének megmentése iránt reményüket vesztvén, legalább magok s javaik megmentése végett hajlandók voltak volna, ha talán vérző szívvel is a haza sorsa felett, elfogadni a kibékülésre nyújtott kezét.

De Windischgrätz szelídség és mérséklet helyett hasonló szigorhoz nyúlt, minőt már elébb Prágában és Bécsben nem siker nélkül gyakorlott. Sem a magyar ügyet, sem a magyarokat nem ismervén, azt hitte, a kíméletlen szigor, legalább külsőleg itt is békét szülend: arra igen kevély volt, hogy megelőző kímélet és méltánylat által a kedélyeket ügyekezett volna megbékíteni. Mihelyt Pestre érkezett, a parancsnokoknak azonnal a legszigorúbb rendszabályokat küldötte zsinórmértékül a „lázadók” iránti viseletökre nézve, nem kételkedvén, hogy a különben is levert kedélyeket a megfélemlítés fogja legbiztosabban letartóztatni a további mozgalmaktól.

Első rendeletei közé tartozott az, mely szerint gróf Batthyáni Lajos volt miniszterelnököt, daczára annak, hogy a dynasztia iránt folyton oly loyaltással viseltetett, minőnél nagyobb az ő helyzetében honárulás bűne nélkül viseltetni alig lehetett, pár óra múlva békekövetségéből való visszatérte után, mondhatni, a nemzetet az uralkodó házzal kibékíteni ügyekező, áldozatteljes működésének közepette, sógorával, gróf Károlyi Györggyel együtt elfogatta s hadi törvényszék

elébe állította jószágait, valamint gr. Batthyáni Kázméréit is zár alá tette. Czuczor Gergely jeles költőnket egy költeménye miatt elfogatván, hat évi várfogságra kárhóztatta; a hadi foglyok közül többeket kötélhalálra ítéltetett. Hasonló elfogatások, jószágelkobzások s kivégeztetések történtek mindenütt azon vidékeken, melyeket seregei megszálltak; s nem volt megye, hol ily sors többeket nem ért volna. A megszállott részeket minden irányban mozgó csapatok kalandozták be, melyek az ostromállapot foganatbavételén kívül a fegyvereket beszédtek, a nemzeti mozgalomban tevékenyebb részt vett hazafiakat magokkal fogva vitték, kiknek megítélésére aztán Windischgrätz Pesten egy középponti vizsgáló bizottmányt állított fel. Azok ellen, kiket ekként elfogni nem sikerült, a hatóságokhoz küldött rendeletei által valóságos vadászatot tartatott, köröztetvén egyszersmind személyes leírásaikat. A vádaskodásnak, a magán szenvedélyek, gyűlölet, boszú játékanak ily módon tágas tér nyitvatott. Az elfogatások mind számosabbakká lőnek; a börtönök kevés idő alatt megteltek; a pesti és pozsonyi vértörvényszékek pedig megkezdték szomorú működéseiket.

Hasonlóképen bánt el Windischgrätz a katonai egyénekkel is. A cs. kir. seregben szolgált s utóbb a magyar zászlók alatt állott katonáknak, ha visszatérnének, az őrmestertől lefelé közbocsánatot ígért ugyan január 12-kei nyilatkozatában; a tiszteket azonban, magok igazolása végett, a vizsgáló bizottmány elébe utasította. E bizottmány mindazáltal oly szigorún bánt a magokat jelentőkkel, hogy azok nem sok követőkre találtak. Hrabovszky altábornagy, kit Ferdinánd király saját kézírata által utasított engedelmességre a magyar minisztérium iránt, s nevezett ki Horvátországba biztosnak a „felségsértő bán” megbüntetésére, bár az október 3-kai manifestumok óta részt semmiben sem vett, — hasonlókép Móga altábornagy, kinek maga István főherczeg adta át a sereg vezérletét, rangjától s rendjeleitől megfosztatott s börtönbe vettetett. Gróf Lázár György, báró

Wiedersperg Alajos kötélhalálra ítéltettek és csak azért *kegyeztettek meg* vasban töltendő tíz évi várfogságra, mivel magokat önkényt jelentették fel. Szóll őrnagy, a tiroli önkényes vadászcsapat parancsnoka, ki január elején szinte Pesten maradt, agyonlövetett stb. stb. És amit tett Windischgrätz Pesten és a Duna vidékén, azt tette Schlick Kassán, Puchner Erdélyben, a temesvári tábornokok a seregeinktől elhagyott bántóságban.

E bánásmódnak természetes következése lőn, hogy mind azok, kik eddigelé bármily csekély részt vettek a nemzeti jogok védelmében, azontúl még szorosabban csatlakoztak a nemzeti zászlókhöz; kiben a remény bátorsága hiányzott, a kétségbeesés bátorsága ébredt fel az élethalál-harczra. Érezni kezdé minden hazafi Kossuth szavainak igazságát, miszerint ha megadjuk magunkat, úgy bizonyosan elvesztünk; de ha védjük magunkat, úgy tán mégis megmaradunk.”

A hírek, melyek a császári *alterego* e méltatlan zsarnoki eljárásáról a meg nem szállott vidékekre naponként érkeztek, a csüggettség helyett, mit az első napokban okoztak, mind mélyebb elkeseredést s evvel együtt elszántságot, bátorságot ébresztettek. A nemzet lassanként meggyőződött, hogy védenie kell magát, ha élni akar. És a visszatért önbizodalom a nemzetben s kormányban bámulatos ruganyosságot fejtett ki, s általános lelkesedést ébresztett, mely félig-meddig már maga is bizonyossá tette e győzedelmet. Így például Debreczen polgárai azon hírre, hogy az ellenség a Tiszán átkelt, fegyverre szólíttatván, pár óra alatt hét-nyolcz ezeren fegyverben gyűltek össze a város alatti mezőn s megesküdtek győzni vagy halni a haza szent ügyéért. Midőn a bántóságból a seregek őszpontosítás végett kivonattak, Szeged és Szabadka polgárai a császári tisztek által vezetett szerbek és vég vidékiek, számra nézve sokkal nagyobb támadó seregeit hősileg visszaverték városuktól. Hasonló példáit adta a nép másutt is csaknem mindenütt önfeláldozási készségnek tűzhelyei, hazája védelmében.

Az újonczok mindenfelé oly buzgalommal állítottak ki, hogy január végéig már 70 honvéd- s tíz huszárszászlóalj állott fegyverben s mások alakulófélben léteztek. A tiszavidéki megyék az országgyűlésileg megajánlott 200 ezer katonából reájok eső illetőségen felül, gyalog és lovas önkénytescsapatokat állítottak ki, melyek hosszabb időre, némelyek a háború végeiglen ajánlották fel szolgálataikat. A községek harangjaikat szedték le tornyaikról s küldték Debreczenbe és Nagyváradra, hogy belőlök a kormány ágyúkat öntessen. A népet egy, minden egyebet háttérbe toló harcias szellem szállotta meg, miszerint gyalázatnak kezdett tartatni, magát a haza védelmének kötelessége alól bármi ürügy alatt kivonni. Az apák és anyák magok küldöttek fiaikat a zászlók alá; és nem egy családot lehetett számítani, melynek három-négy fia állott fegyverben.

E mellett a nép a beszállásolást, fuvarozást s egyéb terheit a háború viselésnek oly készséggel teljesíté, hogy azok miatt ritkaság volt panaszt hallani ajkairól. Még a nők is vételkedni kezdtek a férfiakkal hazaszeretben. Minden városban, minden megyében nőegyesületek támadtak, melyeknek célja volt, a hadsereget fehérműekkel, a táborig kórházakat ágyakkal, tépessél és kötelék-szalagokkal ellátni. E nép valóban nagy, bámulandó volt hazaszeretében.

Nem kevesebb elszántságot s önfeláldozási készséget tanúsított a nép azon részeken is, melyeket az ellenség megszállott. Dunántúl a pilisi, vértesi s bakonyi erdős hegységek közt számos guerillacsapatok alakultak, melyek az ellenség egyes kisebb csapatait több ízben megsemmisítették, fegyverszármazék-szállítmányait lefoglalták: midőn pedig megbüntetésökre nagyobb erő küldetett, rögtön tüzhelyeikhez oszlottak szét, első kedvező alkalmammal ismét összegyűlendő újabb támadásra. A nép még ott is, hol tisztviselőitől, vezéreitől gyáván elhagyatott, állhatatosan megőrzé keblében hazája iránti hűségét. Daczára a szigorú ostromállapotnak, népgyűléseket tartott. A vidéket megszállott Nugent tábornok azon

rendeletei, miszerint minden hatóságtól hódolati nyilatkozványt követelt Ferencz-József iránt, vagy válasz nélkül hagyattak, vagy, ha a nép kénytelen lón engedni az erőnek, oly száraz, vagy kétértelmű nyilatkozatok küldettek be, melyekből nem a hűség, hanem csak az erőszak által kicsikart kényszerűség szava szólt. Tolnamegye, melynek élén a derék Sztánkovánszky Imre, főispán állott, Nugent hódolati parancsára Szegszárdon tartott gyűléséből oly választ küldött hozzá, miszerint „ha Ferencz-József az 1848-ik törvények megtartására megesküszik s magát az ország által megkoronáztatja, akkor őt elismerik királynak.” E határozatot pedig nem egyedül a régi nemes rendek, hanem a több ezernyi főre gyűlt nép alkotta, oly elhatározással, hogy ha Nugent emiatt katonaságot küld a megyére, ezt fegyverrel utasítják vissza, hazaárulónak nyilatkoztatván mindenkit, ki magát az ellenségnek védelem nélkül, gyáván feladja.

És valóban, a nép még ott is, hol az értelmesebb osztályokból kevesen álltak élén, amennyire csak lehetett, erőteljesen torlott vissza. Hol ereje a fegyveres ellentállásra hiányzott, passiv ellentállással nehezítette az ellenség előhaladását az ország meghódításában. Az ellenségnek élelem- és fuvar-kiszolgáltatását illető rendeletei többnyire teljesítetlenül hagyattak, úgy, hogy ahol az célzott akart érnit, oda fegyveres erőt kénytelenített küldeni. Hasztalan hirdette hazug lapjai által, hogy Görgey magát megadta; Perczelt, Mészáros, Klapkát a császári seregek megsemmítették; Komárom magát tovább nem tarthatván, a feladás iránt alkudozik; hogy a magyaroknak sem élelmök, sem lőszerök nincs; hogy a debreczeni országgyűlés hódolatát nyilatkoztatván, szétoszlott; Kossuth, Bem s mások megszöktek, de Galicziában elfogattak; hasztalan közlé a zágrábi lap Kossuthnak még búcsúszózatát is a nemzethez: mindez nem volt képes lehangolni a derék népet; s bár az ügyek valódi állásáról mitsem tudott, megingathatlan maradt győzedelmi hitében s hazafiúi

lelkesedésében. E nép valóban nagy, bámulandó volt hazai és szabadságszeretetében.

Az ellenség hibáiból, mulasztásaiból s a Tisza mögött szaporodó nemzeti haderő növekedéséből merített remény, önbizodalom és bátorság visszatértével, a szerencse is mindinkább visszatérni kezdett fegyvereinkhez. Bem volt az első, ki Erdélyben, mint már részben elbeszéltük, részben alább beszélendjük el, genialis hadjárata által, a szerencsét lekötötte a magyar zászlókhoz. Majd Perczel és Klapka győzelmeinek híre futotta meg január végén az országot.

De lássuk már e hadimunkálatokat.

MÁSODIK FEJEZET.

A hadügy szervezése, s első véd- majd támadó működéseink a főváros elveszte után.

Azon haditervnek, melyet vezéreink Pesten, a január 2-kai tanácskozásban megállapítottak, célja *főleg* az volt: hogy a kormány időt nyerjen a Tisza mögött magát szerveznie, a bács-bánsági hadakat és az alakulásban lévő zászlóaljakat öszpontosítani, a hadviselés eszközeit, a pénzsajtókat, lőszergyárat Debreczenben, Nagy-Váradon rendeznie; és hogy ezek végett az ellenségnek Pest körül létező főhadereje niegosztassék s a Tiszától elvonassék.

A terv kívánat szerint sikerült. Windischgrätz január 6-kán híret vétén, hogy Görgey Vác felé indult seregével, Wrbna altábornagyot a következő napon tíz zászlóaljjal, ugyanannyi lovasszázaddal és 48 ágyúval tüstént üldözésére küldötte. ”Windischgrätznek, ki Komáromnál is hagyott Ramberg altábornagy alatt egy hadosztályt, s a háta mögött lévő, számos felkelőcsapatok által háborgatott többi országrész megfékezése végett is, kénytelen volt néhány várost megszállva tartani, Wrbna hadosztályának távozta után, még mintegy 18—20 zászlóalja, 30—35 lovasszázada és 130 ágyúja maradt Budapesten, mikkel a Tisza felé működhetett volna. Mivel azonban őt azon hiedelem tartá elfogulva, hogy a főváros elfoglalásával, mint Prágánál s Bécsnél történt vala, a forradalom életerét metszette el; s a fővárosból minden erőt

kivonni tán nem is volt volna tanácsos: ahelyett, hogy a Tisza mögé vonult kormányt minden fennmaradt erejével üldözze, megelégedett avval, hogy a Tiszához csak figyelő hadosztályokat küldjön. E végett Ottinger lovas dandára Szolnokon foglalt állomást; Jellasics hadtestének többi osztályai pedig Kecskemét és Nagy-Kőrös felé terjeszkedtek ki, hihetőleg azon szándékkal, hogy Szegeden, Szabadkán keresztül a felkelt szerbeknek nyújtsanak kezet.

Miután Szolnok táján a Tisza bal partjára húzódott Perczel, — Tokajnál pedig Schlick ellen Klapka hadtestei védték a tiszavonalt, kormányunk egyelőre nem látta magát nagyobb veszélytől fenyegetve. Ezen, az ellenség hibájából nyert drága időt tehát azok mellett, miket már említünk, főleg véderőnk szaporítására s az összes hadügy szervezésére fordíthatá.

A helyes terv s működési egység hiánya éreztetett legégetőbben eddigi hadviselésünkben: ezt kellé tehát mindenké előtt pótolni. E végett Kossuth legelőbb is a középponti hadigazgatás szervezését fogta munkába. A hadügy elére megint a tokaji táborból visszatért Mészáros tábornok állíttatott, melléje pedig, fővezérkari főnökké Vetter tábornok, iroda-főnökké báró Stein ezredes neveztetett ki Ezeknek szakértő vezetése alatt aztán az összes hadügy új, czélszerűbb szervezést, az egymással minden összefüggés nélkül működő hadosztályok új felosztást s elhelyezést nyertek, miszerint aztán egybefüggőleg munkálkodhassanak; szóval, határozott terv s egység hozatott hadvezetésünkbe.

Miután Görgey serege jelenleg egészen kívül esett hadügyminisztériumunk hatásán, ez csak a rendelkezésére álló hadakat vehette figyelembe az új szervezésnél. Elbeszélésünkben egyelőre mi is ezekről szólandunk legelőbb, s csak azután térünk vissza Görgey seregére, midőn az összeköttetésbe jött többi hadainkkal. Hogy az ellenségnek sikerrel ellentállni, s a pusztá védelemlről időszerűleg támadó munkálatokra lehessen átmenni, első szükségnek mutatkozott mindezen, rendelkezésére álló hadosztályokat őszpontosítani. Mit Kossuth

október óta már többször, de a hadosztályok vezéreinek vonakodása következtében sikertelenül sürgetett, a bács-bánsági hadak felszállítása, szinte fogamatba vétetett. A bánsági sereg Damjanics, — a bácsi gr. Vécsey tábornokok vezérlete alatt január közepén végre útnak indult a közép Tisza felé. Nehogy pedig ennek következtében a felkelt szerbek nagyon is kiterjeszkedjenek, Hadik ezredes vezérlete alatt újoncz zászlóaljából s nemzetőrökből egy hadtest alkottatott, melynek feladata lón, a szerbeket Szegedtől, Szabadkától távol tartani. Összes haderőnk aztán a következő hadtestekre osztatott fel:

Az I-ső hadtest nevét nyerte a felső Tiszánál, Klapka alatt lévő sereg.

A II-dik hadtestté lett Perczel Mór serege.

A III-dik hadtestet képzék Damjanics és Vécsey útban lévő osztályai.

A IV-dik hadtest nevét nyerték Hadiknak Szegednél és Szabadkánál lévő hadai.

Az V-diket tette az Arad várat ostromló hadtest, Gál Miklós alatt.

A VI-dikat alkották Bem hadai Erdélyben.

A VII-dik hadtestnek neveztetett Görgey feldunai serege.

A VIII-dik hadtest volt a komáromi őrsereg.

A IX-dik a pétervárad-i őrsereg, Bezerédy ezredesnek a vár közelében táborozó osztályával.

Terv szerint az I, II. És III. hadtesteknek, mihelyt ezen utolsó a közép Tiszához érkezik, szintúgy a VII-diknek is, ha felvidéki hadjáratából megtérve, a kormány rendelkezése alá esik, — miről azonban, valamint a sereg mozgalmairól is, még mitsem tudtak Debreczenben —, egy főhadsereggé kell vala alakulnia, mely aztán egy ügyes fővezér alatt támadó munkálatokat kezdjen a császáriak ellen.

De, ki légyen az egyéniség, kire ezen összpontosúlandó, mindenesetre tekintélyes haderő fővezérletét a győzelem reményével bízni lehessen? Ez volt a kérdések kérdése. Mérszáros, amely hasznos egyéniség volt több tekintetből a had-

ügyminisztérium élén, szintoly ügyetlennek és szerencsétlennek bizonyította be magát, személyes bátorsága daczára, a csataterén. Vetter, kibén a készültség nem hiányzott, a hadak bizodalját nem bírta; s önmaga sem akarta elvállalni a fővezérletet, midőn avval a pesti haditanácsban megkínáltatott. Görgeyben, ki arra legalkalmasb lett volna, a váczai nyilatkozvány óta Kossuth méltán elvesztette bizodalját. Damjanicsa szerbek ellen szép győzedelmeket vívott ki, de oly képességnek még nem adta próbáit, hogy bizni lehetett volna benne, miképen a császári rendes hadak ellen is győzedelemre vezetend egy nagyobb hadsereget; különben is egyike volt a rangban legifjabb tábornokoknak. Többi alvezéreink közöl is, egy sem tűntette még ki magát annyira, hogy bizalommal lehetett volna kezébe adni a fővezéri botot.

Ezen tekintetek már deczember elején arra bírták Kossuthot, hogy egy idegen, próbált hadvezért hívjon be seregeink fővezérletére. Választása a Parisban lakó Dembinski Henrik, lengyel tábornokra esett, ki, már 1812-ben is katona, részt vett vala, bár még alárendelt helyzetben I. Napóleon muszkaországi hadjáratában; az 1830-ik lengyel felkelés alkalmával pedig egyike volt a jelesebb hadvezéreknek. Kossuth öt gr. Teleki László, Parisban lévő követünk által szólíttatá fel a magyar ügy szolgálatára; s Dembinski, ki szabadságharczunkból, ha az szerencsésen végződnék, saját leigázott hazája felszabadítására is nagy reményeket merített vala, elfogadta a meghívást. Teleki László deczember 21-kén kötötte meg vele a szerződést, mely szerint Dembinski, bár kijelenté, hogy a fővezérletet, melyet, úgymond, nem lát helyesnek egy idegen kezében, nem vállalja el, kész azonban szolgálni a magyar ügyet oly feltétel alatt, hogy altábornagyi rangja ismertessék el, s más vezérnek ne legyen alárendelve; mellette pedig Brzozowski a tábornokkarban őrnagygyá nevezessék.

Dembinski január 20-ka táján érkezett meg Debreczenben. Kossuth öt, már azon reményben is, hogy szintazon képen

fogja ő is igazolni a lengyel felkelésben szerzett hadvezéri hírnevét, mint igazolja azt akkori fegyvertársa Bem, az oly fényesen megkezdett erdélyi hadjáratában, — azonnal kitűzte seregeink fővezérletére. Kineveztetése azonban egyelőre ket-tejök titka maradt; Kossuth azt, nehogy némely alvezéreink eleve is gyanítható érzékenységét idő előtt felébreszsze, csak akkorra akarta halasztani, midőn a négy hadtest, melyből a főserég képezése tervezetett, tényleg összpontosúlva leend. Ekkorra halasztatott közzététele a hadsereg, egy újabb ta-golásának is, melyet az új fővezér állása a seregben látszék szükségeim.

De lássuk már, mit míveltek addig is külön harcztereiken, Görgey, Klapka és Perczel egymástól még független hadtesteik.

Görgey Arthur, a január 2-káh Pesten tartott haditanács munkálati terve szerint, azon feladatot nyerte, hogy hadtestével, mely, miután abból néhány zászlóaljta a Tisza felé vonulol Perczelnek adott át, mintegy 16,000 emberből állott, — a Duna bal partján működjék, s ott addig foglalkodtassa az ellenséget, míg a Tisza mögött minden haderő összpontosittatik Windischgrätz ellen. Addig a körülmények szerint vagy Komáromot mentse fel az ostrom alól; vagy az ellenség egyes osztályait, névszerint a Lipótvárat ostromló Simunicst, verje meg; vagy ha erre alkalma nem lenne s nagyobb ellenséges erőttől fenyegettetnék, mint a milyennek megfelelni képes; a felvidéken maradt kisebb nagyobb csapatokat, különösen Beniczky Lajos mozgóhadát s a kiállított újonczokat seregéhez kapcsolván, a bányavárosokon keresztül, hol ismét az arany-, ezüst- s más érczkészleteket kellend megmenteni, a Kárpátok alján csatlakozzék a tiszai hadakhoz.

E nagy feladatot Görgey oly ügyességgel fejtette meg, hogy, bár nagyobb csatákat e hadjárat alatt nem vívott, mégis ezáltal alapította meg hadvezéri híret és szerezte magának azon népszerűséget és fontosságot a hazában, melynél fogva Kossuth mellett azontúl ő lett a legkitűnőbb egyéniség, s az egyik sarkpont, mely körül forgott szabadságharcunk története.

Midőn az osztrák had január 5-kén Pestet megszállotta, Görgey már Váczon volt seregével. Itt bocsátotta ki azon fentebb idézett, kétes irányú nyilatkozványt, mely által annyi gyanút ébresztett maga ellen s rejtélyes, vak-merő játékában a haza sorsával első kártyáját adta ki a polgári hatalom élén álló Kossuth irányában.

Az osztrák hadak, melyeket Windischgrätz Wrbna s az őt pár nap múlva felváltott' Csórics altábornagy alatt üldözésére küldött, Hontmegyében, Ipolyság táján érték őt utói. Görgey ugyanis Váczról Nagy-Szombat és Lipótvár felé vette irányát, szándéka lévén, az e várat ostromló Simunics altábornagy seregét megtámadni. Január 10-kén jobb szárnya már Verebélyig, bal szárnya e várostól pár mértföldnyire a Zsitva folyamig, a közép pedig Léváig jutott, midőn az Ipolyságon maradt s onnan épen kiindulni készülő hátvédét Csórics megtámadta. Guyon ezredes, utóhadunk parancsnoka, ütközetet elfogadni gyöngye lévén, folyton csatázva Szántóig, onnan Varsányig nyomult előre a többi hadosztályok után.

E támadás megérteté Görgeyvel, hogy Windischgrätz seregeinek egy része nyomában jár; minél fogva két tűz közé jutás veszélye nélkül a Lipótvárat ostromló Simunics ellen többé nem intézheti hadjáratát; de egyszersmind megérteté vele azt is, hogy visszavonulásának egyik czélja, a császáriak főerejének eltávolítása a Tiszától, már el van érve. Nehogy tehát Csórics Ipolyságról Báton vagy Németin keresztül őt a bányavárosokban megelőzze, elébbi tervét, mely szerint Simunicsot akarta megtámadni, feladván, Léváról a bányavárosokba csapott át. E határozatra még az is indítá őt, hogy serege téli hadjáratra igen hiányosan volt ellátva ruházattal; remeie pedig, hogy a bányavárosokban huzamosabban tarthatja fenn magát, s elég időt nyerhet a Váczról magával vitt posztó- és bőrkészletből seregét a szükségesekkel elláthatni.

Január 14-kén már az egész hadtest a bányavárosok keletében létezett. E napon érkezett Selmeceze, hol Görgey főhadiszállását tartá, egy futár Debreczenből, ki neki Kossuth-

tól pénzt s egy levelet hozott, melyben ez őt a vácsi nyilatkozvány veszélyes ösvényétől barátságosan óva inté. A futár egyszersmind a hadügyminisztériumtól is hozott rendeletet, mely által odautasítatik, hogy a bányavárosokból Kassa felé, Schlick háta mögé forduljon, ki, miután seregünket Kassánál másodszor is megverte, jelenleg Tokaj felé, Klapka hadteste ellen készül működni.

Görgeynek lehetetlen volt be nem látnia a fontosságot, melylyel a tiszavonal biztossága bír a nemzeti harcz folytathatására s az előnyt, mely ügyünkre háramlik, ha Schlick, két tűz közé fogatván, megveretik, s a felvidék minden ellenségtől megtisztítatik. De ő, még folyton azon daczos lélekhangulatban, melyből vácsi nyilatkozványa származott, daczára mind amaz érveknek s ellenére annak is, hogy nyilatkozványában a hadügyminiszter iránt engedelmességet ígért, a rendeletet nem vette figyelembe; hanem megmaradt határozatánál, hogy huzamosabban a bányavárosokban időzik, s hadtestének négy osztályát azonnal téli szállásokra osztotta fel. Aulich osztályának Körmöczöt, Perket és Sz.-Keresztet; Kmety ezredesének Beszterczebányát s vidékét; Pillérének Szalatnyát és Zólyomot; Guyon ezredesének végre Selmeczet és Zsarnóczot rendelte állomásul. Egyszersmind a hadtest tanyáira vezető szorosokat eltorlaszoltatá.

Az okok, melyekkel ezen engedetlenséget elpalástolni igyekezett, — hogy seregét téli ruházattal jobban el kell látnia, hogy a bányavárosok ezenfelül is sok hasznos felszerelési anyagot nyújtanak, hogy ezek kerületében nagy sikerrel újonczozhat, — nem voltak ugyan alaptalanok; de engedetlenségének főoka bizonyosan még sem ezekben, hanem folyton boszús, csökönös indulatában s abban feküdt, hogy Kossuth befolyási körétől, ameddig csak általában lehete, távol maradni igyekezett.

A körülmények hatalma azonban rövid időn kijátszá szándékait. Galicziából a jablonkai szoroson a hónap elején egy újabb császári hadosztály is tört be Götz tábornok alatt,

s Beniczky Lajos mozgócsapatát megnyomván, Privigyének tartott. Ezenkívül Simunics is, Csórics felszólítására, felhagyván ideiglen Lipótvár ostromával, szinte a bányavárosok felé nyomult. E szerint három részről fogta körül az ellenség, túlnyomó erővel a bányavárosok kerületét: Götz éjszokról, Simunics nyugotról, Csórics délről. De ennél nem kevesebb kellemetlen volt Görgeyre nézve főélelmezési biztosának jan. 17-kón beérkezett jelentése, mely szerint tudata vele, hogy a bányavárosok kerületében pár napnál tovább lehetetlen elégséges élelmiszereket beszereznie a sereg számára anélkül, hogy a lakosságot ínségre juttassa. Majd az ellenség is mindenfelől megkezdé támadásait. Görgey tehát kénytelen lón megváltoztatni elébbi elhatározását.

Götznek éjszokról érkezett hadai kezdték a támadást Kőrmöczbánya táján. De ezeket Aulich osztálya oly vereséggel verte vissza Stubnyáig, hogy seregünk ezen oldalról többé nem is háborgattatott. Hasonló módon verte szét Kmety is Besztercebánya táján az ismét betört Hurbán csapatait. De annál inkább nőtt a veszély dél és nyugot felől, honnan Csórics, Simunicstól támogatva, Zsarnócz és Bakabánya felé irányzá hadait. A Zsarnóczon állott gyöngye magyar csapat, január 21-kén, a túlnyomó ellenséges erő által a városból kiszorított. Ugyanaz nap Guyon, ki már két nap óta csatázott az ellenség előhádaival és Windschachtra nyomtatott vissza, ezt is elhagyni és Selmeckre vonulni kényszerűit, az ellene működő Wyss és Jablonovszky dandárai előtt. Másnap Guyon utóhadának fedezésére maga Görgey által Hodricshoz vezetett zászlóalj is vereséget szenvedett. Ugyanekkor Guyon Selmecknél egyszerre két oldalról támadtatván meg, Zólyom felé kényszerűit menekülni.

Az ellenség ezen erélyes előrenyomulása, melynek következtében Guyon hadosztálya e napokban holtak és sebesekben mintegy 700 embert és tíz ágyút veszített, arra indítá Görgeyt, hogy seregével végre tovaálljon. Az eddigi csaták eredményéből meggyőződván, hogy oly nagy tért, a

milyenén hadteste elhelyezve volt, a három oldalról működő és számára nézve is sokkal erősebb császári sereg ellen megvédenie lehetetlen, Besztercebányán határozta összevonni mind a négy osztályát.

E szándék már Selmezc elvesztése előtt megérett volt Görgey agyában; az utolsó napok szerencsétlen csatái annak végrehajtását múlhatatlanná tették. Azonban mi előbb könnyen végrehajtható volt volna, az most Selmezc és Zsarnócz eleste után csak nagy bajjal lón kivihető. Mert miután Guyon és Kmety osztályai Zólyomról már megindultak volt Besztercebánya felé; az ellenség pedig Sz.-Keresztig előrenyomult: Aulich hadosztálya Körmöczbányán nagy veszélybe jutott. Ő eddig győzedelmesen harczolt ugyan Götz dandára ellen; de miután ez Jablonovszky dandarával megerősödött, csekély remény maradt fel arra, hogy Aulich magát Sz.-Kereszt és Zólyom felé keresztülvághassa, kivált miután az idő is megnyúlván, a Garan áradásai az utakat a két város közt több helytt elöntötték. Aulichnak tehát, ha osztályát veszélynek kitenni nem akarja, nem maradt egyéb választása, mint egyenesen törni magának utat Körmöczről Beszterczére. De ez sem volt könnyű feladat. Az egyenes közlekedés a két város közt csak egy keskeny, kevésbé járt, téli időben pedig több helytt annyira járhatlan ösvényen vezet a majdnem háromezer lábnyi magas, meredek hegyen keresztül, hogy magok a vidék lakosai, kik néha e különben sokkal rövidebb utat választák, járműveiket pár helytt szétszedni, s darabonként kénytelenítettek átszállítani, hogy továbbhaladhassanak. Ezen ösvényen kellett tehát Aulich osztályának ágyúival együtt átvonulnia, hogy a még nagyobb veszélyt elkerülhesse.

A súlyos feladatot szerencsésen oldotta meg a derék alvezér. A keskeny ösvényt utászai által s a bányászok segédelmével lehetőleg kiigazítottá s kiszélesítetté; a hegyháton pedig, mely meredek volta miatt a sereg átkelését lehetlenné tette volna, egy régi, nagy, részint bedőlt bányamenetet ásott ki s alagút gyanánt 30 öl hosszóságban gerendákkal erő-

síttetett meg. Ezen alagút a hegy nyugoti oldaláról a keleti lejtőre vezetett; és miután az utat itt is járhatóvá tette, jan. 24-ke éjjelén seregét, bár mondhatatlan erőfeszítéssel a hegyen át, szerencsésen Besztercebányára vezette, az utakat háta mögött mindenütt lehetőleg elrontatván, az alagutat pedig löpor segedelmével betemettetvén.

A sereg ekként Besztercebányán összpontosítva, annál inkább képessé lett az ellenséget, ha volt volna is alkalmá támadásra, visszautasítani, minthogy itt vele Beniczky mozgócsapata és a vidéken kiállított számos újoncz, összesen mintegy 4000 ember egyesült. A feladat egy része tehát szerencsésen végre lőn hajtva; de hátra volt annak még egy tetemes része, mert Görgey itt azon újabb utasítást vette a hadügyminiszter-től, hogy hadtestével lehetőleg sietve vonuljon Tokaj felé, hol Schlick a tiszavonalt és Debreczent fenyegeti.

Miután a hadtest eddigi mozdulatai által az ellenség nagyobb erejét a Tiszától messze tartóztatá, a hadjárat célja el lévén érve, Görgeynek semmi ürgye sem lehetett többé, nyilvános engedetlenség nélkül hosszabban időznie a bányavárosokban, hol a szegény hegyi vidéken különben is terhére vált volna az élelmi szerekben nem bővelkedő lakosságnak. O tehát, bár nem örömet lépett vissza Kossuth hatásának körébe, végre mégis elhatározta magát engedelmeskedni a hadügyminiszter rendeletének. Miután az ellenségtől, mely Selmecz óta csak két dandárral s több napi járat távolságában követte őt, nem háborgattaték, menetét kényelmesen intézhette el. A vidék szegénysége miatt az élelmiszerekben hadtestét kétféle osztá, melyek egyikét, név szerint Aulich és Kmety osztályait, Besztercebányáról Rózsahegyen át a felső Vág völgybe indítá, hogy azon keresztül haladjanak Szepesmegyébe; a két más hadosztályt Pillerés Guyonczredesek alatta Garanvölgyében ereszté útnak, melyből aztán a Királyhegyen át szinte Szepesmegyébe lépjenek, amazokkal ott egyesülendők.

A hadakat mind a két úton a szekereknek végetlen sora követte. A Garan völgyön több száz szekér a tisztek podgyá-

szain kívül a legkülönműbb állami s felszerelési anyagokkal, egy ingó fegyvergyárral, ón- és rézkészletekkel s a bányavárosokban bevásárlott gyarmati árukkal, kávéval, cukorral stb. volt megterhelve. Ezek jobbára oly álladalmi javak voltak, melyeket a kormány még Pestről való kivonulása előtt rendelt vala a fővárosba, s most részint már útfélen találtak, részint tovaszállítás végett voltak itt s ott felhalmozva. A Vág völgyön keresztülhaladó osztályokkal szinte több száz szekéren, a bányavárosokban talált vertpénz s nyers arany-, ezüst- s más becses érczkészlet takarítottatott el az ellenség elől.

Maga Görgey is ezen utóbbi osztályokkal kéjt útra jan. 26-kán Besztercebányáról; mert ezt még egy némi nehézség várta menetében. A Garanvölgyből ugyanis a Vág völgybe csak a Sturecz hegyen át lehetett eljutni, mi téli időben nem kevés bajjal járt. A negyedfél ezer lábnyi magas, hóval fedett Stureczen átvezető út számos hegyipatakokon, iszonyú mélységek mellett kigyózdik a meredek sziklafalak körül. A gyalogságnak csak könnyebb volt haladnia; de a lovasság gyakran leszállni s lovait kézen vezetni kénytelenítettet a sikamlós, szédítő, keskeny utakon s hidakon; a tüzérség pedig csak mondhatatlan erőfeszítéssel haladhatott előre ágyúival. A gyalogságból felváltva egész zászlóaljkat kellett kirendelni, hogy a neliéz lövegeket és társzekereket a meredek helyeken előre tolják. Néhol a hidak oly keskenyek voltak, hogy a terjedelmesb járművek csak szétszedve, részenként juthattak rajtok keresztül. Ekként ezernyi bajjal és nehézséggel küzdve, csak lassan haladhatott felfelé az elláthatlan hosszúságú hadoszlop és szekérsor, mozgalmában, távolról tekintve, hasonló egy ezernyi tagú óriáskígyóhoz. Az utászok mindenütt elől jártak, hogy az akadályokat, mennyire lehet, egyengessék, elhárítsák; az utóhad ellenben a sereg háta mögött az utakat s hidakat rontotta meg a netalán utánok nyomulni akaró ellenség előtt.

Daczára mindezen rémítő nehézségeknek az ernyedetlen utazók tizenhat órai menetben végre szerencsésen feljutottak a hólepte hegygerinczre. Görgey maga, ahol csak nehézség,

baj fordult elő, mindenütt jelen volt, intézkedve, tanácsolva, biztatva s ösztönözve legénységét. De a hegy éjszaki lejtőjén újabb erőfeszítésre volt szükség, hogy a nehéz ágyúk, terhes szekerek a sikamlós, meredek lejtőn baj nélkül le bocsáttassanak. Mindezen akadályokat legyőzve, későn éjjel valahára lejutottak a hegy tövébe, s a fáradt legénység Alsó-, Felső- és Közép-Revueza helységekből von éjszallást. A legnagyobb nehézség le volt győzve; további menetőkben a felső Vág- és Poprádvölgyön hasonló nagyszerű akadályokkal nem kellett küzködniük.

A másik két osztálynak a Garanvölgyön könnyebb volt az útja s csak Gömör- és Szepesmegyék határain, a Királyhegyen átmentében, kellett némi nehézségekkel bajlódni. S ekként február elején mind a négy hadosztály szerencsésen megérkezett Szepesmegyébe, s Lőcsén, honnan Schlicknek egy vigyázócsapatát elűzték, és vidékén pihenték ki a kiállott vizsontagságokat. A tisztikar február 5-kén, Görgey születése napján, Lőcse nővilágában sokáig emlékezetben maradt, fényes tánczvigalmat rendezett.

Mialatt Görgey e nehéz hadmenetét ily szerencsésen végrehajtá, Simunics altábornagy ismét visszatért Lipótvár ostromára, melyben Ordódy ezredes 1360 emberrel örködé. A vár ugyan semmi tekintetben sem volt felkészülve hosszabb ostromra; mindazáltal kitartó, ügyes vezér alatt, pár hónapig megvédhette volna magát. De Ordódy azt már február 2-kán feladta az ellenségnek. Az őrség parancsnokával együtt fogolyként vitetett Pozsonyba, hol aztán báró Mednyánszky László őrnagy s erődítési parancsnok és Gruber kapitány, kik a feladást leginkább ellenzik, a haditörvényszék által nemso-kára kötélhalálra ítéltettek. Az ítélet azonban, mint alább lá-tandjuk, csak később s más által hajtatott végre.

Windischgrätz Pesten, biztosan remélve, hogy Görgey-nek elszigetelt s körülfogott hadteste meg fog semmisíttetni, — mi bizonyára nem is volt volna lehetetlen, — január folytában napról napra fenhéjazóbb hadi tudósítások által hirdeté az

osztrák sereg győzelmeit s Görgeynek minden órán várható fegyverletételét. A fizetett vagy rákényszerített lapok vetelkedtek vele a legkülönműbb koholmányok híresztelésében. Majd azt hirdették, hogy az országgyűlés feloszlott; majd hogy, miután Kossuth, Bem és mások megszöktek, hódolatát készül feljelenteni; majd hogy ez vagy ama „lázado csorda”, melyet elébb már többször megsemmisítettnek állítanak, végkép szétveretett, Kossuth maga elfogatott. Welden tábornok, Bécs hadi parancsnoka, a január 21-kön közzé tett 17-dik hadi bulletinjében hivatalosan tudatta Európával a debreczeni országgyűlés ama határozatát, mely szerint a magyar seregek feloszlataása rendeltetett volna meg.

A mit pedig nyilatkozványaiban hirdetett, hogy Görgey fegyverletétele minden órán várható, azt, miután Csórics az üldöző sereg egy részével Selmeczről visszatért, a hadainkat követő Götz és Jablonovszky dandárnokok tudósításai pedig nem igen kedvezőleg hangzanak,— más utón is ügykezett elérni Windischgrätz. Midőn Görgey Rózsahegyten tartá fő hadi szállását, Windischgrätz egy követe jelenté nála magát, négy szem közt kívánván vele szólni. Görgey megadta a kívánatot; és a követ közíé vele, miképen a herczeg neki, ha hadtestét a császári zászlók alá vezeti, nemcsak bűnbocsánatot, hanem a monarchia határain belül vagy kívül, mint tetszeni fog, fényes elláttatást biztosít. Miután a követ előadását elvégezte, Görgey néhány főtisztet hívatott a terembe, s közölvén velők a titkos beszélgetés tárgyát, a követnek a váczi nyilatkozvány egy példányát oly válaszszal nyujtá át, hogy vinné meg azt küldőjének, ez lévén az ő és seregének ultimátuma. Windischgrätz e kísérletének, melyre ő kétségkívül Görgeynek, áruási szándokra magyarázott, váczi nyilatkozványa által indíttatott, — egy kevésbbé szenvedélyes és cynikus, több erkölcsi érzelmű kedélyre, mint Görgeyé, felette üdves lehetett volna hatása.

E csábítási kísérlet újabban lángra gyulasztá a tisztikar keblében, a váczi nyilatkozvány kibocsátása óta különben is

divatossá lett politikai vitatkozásokat s a kormány tetteiben gáncsoskodni szerető szenvedélyt. E szenvedély, melyet példája által Görgey maga folyton élesztgetett, valódi mételyévé lön e hadtest erkölcsi jellemének. De a fegyelmet különben a szolgálati dolgokban szigorún kezelő vezér példája, elnézése sőt ösztönzése egyébíránt is sok dudvát sarjztatott fel e hadtest erkölcseiben s társasági viszonyaiban. „Görgey hadteste — így ír erről jellemrajzaiban Szemere Bertalan*) — azon időben egy elszigetelt, senkitől sem függő tábornok képezett. Ő maga volt annak korlátlan, független ura. Zászlájára a király nevét tűzte ki, a kinek ép oly kevéssé engedelmességet, mint a nemzeti kormánynak. E helyzet nagyon alkalmas volt az ő valódi jellemének kifejtésére; ebben ő minden daczosságával s ellenmondásaival valóban egész különbségében s önkényében vala látható. Ő egy kis katonai kamarillát képezett ki magának; tiszteket nevezett s bocsáta el. A ki elébb nem volt osztrák tiszt, az nem tartozott barátja! közé; ő, a katona, gyűlölé a polgárt és mindenkit a ki nem volt német nyelvére vagy neveltetésére nézve; hivatalos nyelvé a németet tette, bár maga a sereg magyarokból állta; az arisztokratákat körébe vonta, az ifjú demokratákat üldözte; a pontatlan vagy csaló pénzkezelőt példásan büntette meg, néha akasztó fával; máskor viszont ily módon bölcselkedett tisztjei előtt: „Miért kímélni a pénzt? Ha veszünk, nem költhetünk eleget, mert a fizetés Ausztria gondja lesz; ha pedig győzünk, akkor bár mennyit pazarlunk is el, mind az csekélység ahhoz képest, a mit nyerünk, t. i. egy szabad, független, adósság nélküli országot.” A ki játszék, azt elkergeté, mert a kártyát kicsapongásnak tartá; de a ki megtakarítani akart, azt maga vonta a játékba, mert állítá, hogy a pénzbirtok megférhetetlen a katonai elhatározottsággal. A kormány eltörlötte volt a testi fenytést: ő azt megint helyreállította, s a legmíveltebb ifja-

*) Gr. Ludwig Batthyáni, Arthur Görgey, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Preihcilskriege. Hamburg, 1853. II. 35 kövv.

kat, a kik merő hazafiságból léptek a közkatonák sorába, gyakran puszta szeszélyből megbotoztatá; és midőn ezek egyike azt monda, hogy inkább lőjék mint verjék meg, őt azonnal agyonlövette. Pestről való kiköltöztekor az ezredi zenészeket hátra hagyta; de útközben megint gyűjte össze zenészeket, s mindenütt, a hol csak negyvennyolcz óráig veszteglett, táncz-vigalmakat készítettett. Mind ezt ügyesen tudta ő, ha kellett, indokolni. Ha azt kérdezték tőle, miért e dühös szenvedélye, e mívelt ifjakat, kiknek egy komoly gáncs is elég volna, minden csekélységért botoztatni, azt válaszolá: „Nekem nem elég a lelkesedés, jó ez a harcz hevében, de ezen urakban az épen akkor hiányzik; nincs szükségem lelkesedett, de igen fegyelmzett legénységre, a hadvezér nem lelkesedés, hanem fegyelem által győz. A ki azt várja, hogy, mielőtt büntetném, bepörlöm, az mehet útjára.” Ha pedig az iránt kérdeztették, miért tette divatossá a kártyajátékot, akkor az volt válasza: „A tisztnek ne legyen sok gondja, azért jó, ha pénzét eljátsza; a ki pénzt gyűjt, az a jövőre számít s rószul verekedik; a kinek erszénye üres, az a harczban nem gondol kinceseire.” És ha kérdeztették, nem tartja-e botrányosnak a vigalmakat, míg a haza pusztíttatik s az ártatlanok ezrei vérzenek el, azt válaszolá: „Nem járunk búcsút, nem vagyunk halotti kíséret, — minek a népet szomorú arczok által a háború iszonyaira emlékeztetni? — lássák, hogy vígak vagyunk, hogy nem tartjuk elvesztettnek a hazát; ily hangulatban aztán az ágyúdörgés nem halálharang, hanem örömlövöldözés. A szabadságharcz lehet kegyetlen, véres, pusztító, de szomorúnak nem szabad lennie.”

„Ily ügyesen tudá Görgey indokolni tetteit, és még sem lehetett hinni szavainak. Mert mind környezetében, mind saját egész lényében túlnyomólag nyilatkozott a gyűlölet minden ellen, a mi a kormányt s a nemzeti függetlenséget képviselte. Tábora hasonló volt egy kis szigethez, melyben önkényének s a cynikus orgiák egy nemének engedte át magát. Azon országrész sorsa pedig, mely táborhelyéül nem szol-

gált, egyáltalában nem feküdt szívéen. Midőn a bányavárosokon átvonulta után febr. 6-kán Eperjesre érkezett, valószínűleg elcsodálkozott annak hallattára, hogy a nemzeti kormány még létezik s a haza még nincs megigázva.”

De hagyjuk Görgeyt, bálozó tisztjeivel Lőcsén, s lássuk mi történt idő közben a Tiszánál, melyhez, mint egy futár által Klapkának megizente, már ő is közeledni szándékozott, többi hadainkkal ott közreműködendő.

A Tiszánál most két seregünk létezett s védte Debreczent, Nagyváradot s e városokban a nemzeti képviselőket, kormányt s a hadviselésnek azokban létező s készülő eszközeit: egyik, mely Perczel vezérlete alatt vonult ki Budapestről, s a vasút mentében Szolnokra húzódván, a Tiszán átkelt és Kardszagon, Nádudvaron és Újvároson foglalt állomást; a másik pedig, mely január elején Mészáros vezérlete alatt Szikszónál, Kassánál oly szerencsétlenül harczott s különben Miskolcz körül táborozott. Perczeit sem Szolnokról, sem Tiszafüredről nem háborgatá az ellenség; kétesebb volt a másik hadtest sorsa s ennél fogva Debreczen helyzete.

Schlick ugyanis, miután Mészáros seregét Kassánál január 4-kén megfutamította s Miskolczra visszaüzte, oly kedvező helyzetbe jutott hogy, ha Kassáról Tokajnak fordulva, a Tiszán átkel, Debreczent, Nagyváradot is könnyű szerrel elfoglalhatja; mert Perczel csak január közepe táján rendezhette, említett Kardszag-Újvárosi vonalán, a hosszú hátrálás által megkuszált seregét. Mészáros Miskolczra érkezvén, hol szétfutott seregéből alig volt képes négy-öt ezer embert összeszedni, teljesen méltánylá e veszélyt; s átlátván, hogy a Tiszavonal védelme, annál fogva, hogy e folyam mögött kell felkészíteni az újabb zászlóaljokat s előállítani pénzt, lőszert s mind azt, mi a harc folytatására szükséges, — szabadságharcunk jövőjére életkérdéssé vált: mihelyt seregében némi rendet alkotott, avval mindjárt Tokaj felé vonult, hol aztán január 12-kén a vezérletet is átadta Klapka György ezredesnek.

Klapka György a bécsi tüzériskola növendéke, Görgeyvel együtt a királyi testőrseregben szolgált, honnan 1846-ban főhadnagyi ranggal a karánsebesi határőrezredbe lépett által. Itt azonban lemondását már a következő évben beadta; s midőn aztán 1848-ban az ország kormányát a minisztérium vette át, ennek ajánlotta fel szolgálatát. Egy honvédszászlóaljban őrnagy, eleinte a szerbek ellen harczolt; hol nem sokára a táborvezérkarba, vétetvén fel, leginkább csatatervei által tüntette ki magát, minél fogva az év vége felé Pestre, a központi hadmunkálati iroda vezetésére hivatott fel. Itt vette a kormány rendeletét, mely őt, már ezredest, a Kassánál megvert sereg vezérévé nevezte ki.

Képzettsége a hadi tudományokban, melyet részint a tüzériskolában, részint s még inkább a testőrseregben, melyet akkoron Haller Ferencz tábornok, a testőrség alkapitánya, komolyabb tanulmányokra szorított, — nyert vala, szintúgy mint tehetségei Klapkát mindenestre hasznos egyéniséggé tették egy táborban. Tanulmányaival párosult dús képzelete őt különösen táborvezérkari főnökké képesítették. Hadi tervei, melyeknek készítésével megbízott, jobbára helyeseknek, gyakorlatiaknak találtattak a szakemberektől; de kevésbé érdemié ki ezek dicséretét a seregvezérletben. Az erély, szigor és kitartás, mely Görgeyt a sereg szervezésében, a fegyelem kezelésében s a meghatározott működés végrehajtásában kitűnteté, Klapkában teljesen hiányzott; lágysága, mely őt a szigorúbb rendszabályoktól visszatartá, a válságos percekben nem ritkán gáncsoltatott; határozatlansága s mozgalmas, változékony kedélye nem kevésbé mint szilárdsághiánya őt a kivitelben nem egyszer ingadozóvá tették s megfoszták a sikertől. A nehéz körülmények közt, a balszerencsében könnyen leveretni engedé magát; de a heves képzelet s a mozgalmas kedély, honnan ez származott, jobbára könnyen s hamar fel is emelte őt levertségéből. Ha a kivitelben is annyi lélekjelenlétet, erélyt s határozottságot, annyi szívósságot és szilárdságot tudott volna kifejteni, a mily

lyesek voltak jobbjára nézetei a teendőkre nézve: hatása kétség kívül nagy eredményeket mutatott volna fel szabadságharcunkban. De így is egy némi hasznos szolgálatot tett a hazának; mért helyes nézeteit a tervezésben, a kiviteli erély hiánya mellett is, gyakran pártolta a jó szerencse. Kedvezett ez neki mindjárt most is vezéri pályája kezdetén.

E kedvezést mindenekelőtt abban tapasztalta, hogy Schlick január 4-kén nyert kassai győzelmé után, két hétig tétlenül vesztegelt. Klapka tehát időt nyert a lehangolt sereget rendezni s a kormánytól küldött újabb erővel megszorítva, harczképessé alakítani. Midőn Schlick január 19-kén ismét mozogni kezdett, Klapka már kilencz zászlóaljjal, hét lovas századdal és 30 ágyúval összesen 10,000 emberrel rendelkezett, melyek Bulharyn, Schultz, Dessewffy Aristid és Gedeon vezénylete alatt négy dandárra oszlottak. Bulharyn dandárához tartozott a három századot tevő lengyel legio is Thworznicki vezénylete alatt.

Schlick ereje, miután Galicziából némi erősítvényt kapott, ekkoron 8 zászlóaljból, hat lovas századból és 35 ágyúból állott. Mivel azonban ennek egy részét Kassán és Eperjesen kénytelenítették őrségül hagyni, hogy sikeresen működhesék, Windischgrätztól is erősítést szorgalmazott. A tábornagy január 20-kán Schultzig altábornagyot küldé mintegy öt ezernyi hadosztálylyal segedelmére. Mielőtt azonban az megérkezett, Schlick két dandárral, melyek együtt 6 zászlóaljból, 5 lovas századból és 26 lövegből álltak, ismét megkezdte támadó munkálatát, január 22-kén Sárospatak és Szántó felől törvén hadainkra.

Hadainkekkor, a tetemes szaporodás, a fiatal vezér munkássága s buzdító napi parancsai által hangulatában megjavulva, következő állásban létezének: a jobb szárnyon Schultz dandára Bodrog-Kereszturt, Kisfaludot —; a középen Bulharyn dandára Tarczalt tartá elfoglalva; a balszárnyon Dessewffy még útban vala Szikszóról Tokaj felé, hol Gedeon gyöngé dandára a tartalékot képezé.

A támadás Kisfaludnál kezdődött; hol azonban Schultz hamar visszanyomta az ellenség gyöngye osztályát, melylyel Schlick csak a mieink figyelmét akarta elvonni a fő támadástól, mit ő maga Tarczal ellen intézett. A sűrű köd miatt csak akkor vétetett észre az ellenség, midőn már Tarczal alatt a mieinkkel szemközt állott, úgy hogy alig dördültek meg az első ágyúk, az apró lőfegyver ropogása is azonnal megkezdődött. Mint mondók, Tarczalnál csak Bulharyn dandára, összesen mintegy 3000 vitéz állott, míg Schlick 5 zászlóalját, 4 lovas századot vezetett ellene. De dandárunk közepén a 34-dik zászlóalj, egyike legjobbainknak, Czako kapitány, majd Zakó őrnagy vezénylete alatt, megtörhetlen vitézséget fejtett ki, s a számosabb ellenség ismételt támadását meg hiúsította. Hasonlókép huszáraink is visszaverték az ellenséges lovasság rohamát, melynek parancsnoka is halva maradt a csatatéren. Az ütközet sorsa mindazáltal dandárunk jobb szárnyán dőlt el, hol a lengyel legio a hevesi és abauji önkéntesekkel a tokaji hegy magaslatán foglalt állomást. Schlick e hegy elfoglalására egy zászlóalját indított Fiedler tábornok alatt, mely egy ideig minden nehézség nélkül haladt felfelé, midőn a sűrű ködben rögtön a mieink előtt állás általok vissza is nyomatott. Fiedler azonban újabban is előre vezeté zászlóalját. Ekkor Thworznicki — miként Klapka maga beszéli el — a köd és harc okozta zavarban néhányad magával az ellenségre bukkan; Fiedler tábornok azonnal eleibe lovagol, megismerteti magát, kézzorítást váltanak stb. Végre mondja a tábornok, hogy a lengyel légióval két galicziai zászlóalj áll szemben, kik honfitársaikkal nem örömet vívnának meg, s ennek, bebizonyítására „fegyvert lábhoz!” vezényel, kérvén Thworznickit, tenne hasonló. Így múlt el némi idő, mind a ketten meg valának zavarodva; egyik sem tudta, ki légyen a másik foglya. Ekkor azonban a hevesi önkéntesek, látván, hogy mind tömegesebben gyűlög az ellenség, tüzet adtak, mi a császáriaktól is viszonoztatván, mind a két fél „árulást” kiálta; a császáriak azonban megint visszanyo-

muttak. Schlick utóbb még egy harmadik kísérletet is tétett e magaslatok elfoglalására; de vitézeink ekkor szurony-szegezve üzték le elleneiket a völgybe. E sükeretlen erőködésök után Schlick, ki a köd miatt nem láthatá, hogy mindössze is csak egy dandárral van dolga, bennünket a valónál erősebbnek tartva, Mádra, onnan Tályára von ált vissza.

Más nap Schlick a Kisfalud ellenében álló osztálynak is parancsot küld, hogy Mádon keresztül hozzá csatlakozzék. Schultz, a folyton tartó ködben az ellenség erejét mindjárt meg nem ítéltetvén, annak közeledésére Keresztúr felé húzódott; majd azonban meggyőződván, hogy ennyi erőnek megfelelhet, támadásra vezette dandárát, s az ellenséget Mádra, onnan Tályára kergette. Veszteségünk a két nap alatt körülbelül 100 halottból és sebesültből állott. Az elsők közt volt Kálnoky kapitány, a 43-dik zászlóalj parancsnoka. Schlick a két napi csatában mintegy 150 embert, köztök 9 tisztet, vesztvén, Boldog-Váralja felé húzódott, ott várandó be a Pestről segélyére küldött Schultzig megérkeztét.

Klapka győzött. De, bár győzedelme lelkesedésre hangolta seregét, értesülvén, hogy a Schlick segedelmére jövő Schultzig jan. 25-kén már Miskolczra érkezett, nem akarta kockáztatni nyert előnyeit, s 30-kán a Tisza balpartjára tette át táborát, egyedül a Tiszavonal védelmére szorítkozandó. Az átkelés után egy tüzér tiszt, bár parancs nélkül, a hidat is felégette.

Vezérünk számítása helyesnek bizonyult be. Schlick január 31-kén, 5000 fegyveressel megszapordva, ismét Tokaj előtt állott. Seregünk dereka ekkor Tokajjal szemközt Rákamaznál volt felállítva, s jobb szárnya Szabolcsig és Balsáig, bal szárnya Nagy faluig és Eszlárig terjeszkedett. Komolyabb ütközetre azonban most nem került a dolog. A híd le lévén égve, az ellenség néhány századot a jégen küldött át, melyek azonban a 34-dik és 43-dik zászlóaljainktól a jégen vissza, Tokaj szélső házsoráig úzettek. Schlick ezután, azért-e mivel a jeget már nem találta elég erősnek egész hadának átszállí-

tására? — csak ágyú- s röppentyű-ütegeket vonatott a folyam partjára, mit a mieink is utánoztak. Így folyt a kölcsönös tüzelés estendíg, midőn a városban néhány ház gránátjainktól kigyúladt; minek következtében Schlick a szűk és tekervényes utczákon máris rekedezni látván társzekereit, egész seregével a közel fekvő Keresztúr, Tarczal, Szerencs és Mád városokba húzódott vissza.

Mielőtt Schlick e visszavonulásának okát megfejtenők, el kell még beszélünk, mi történt Perczel hadtestével a közép Tiszánál. Említők már, hogy ő, miután Pestről január elején Szolnokra húzódott, a Tiszán átkelvén, hadtestének rendezése és Debreczen fedezése végett Kardszagtól Nádudvaron keresztül Újvárosig és Tisza-Füredig foglalt állomást. Az ellenség azonban, ki Szolnokot csak Ottinger lovas dandárával, Poroszlót pedig épen nem szállotta meg, nyugton hagyá Debreczent; Perczel tehát elég időt nyert, hadtestét ismét harc-képessé tenni. A kormány ott kevés napok alatt 13 zászlóaljra, 14 lovas-századra, összesen mintegy 15,000 emberre s 40 ágyúra emelte haderejét, melyet aztán ő Répásy, Hertelendy és Kazinczy Lajos vezénylete alatt három dandárra osztott.

Így felkészülve Perczel, a kormány rendelete szerint, január 18-kán indítá meg hadtestét Szolnok visszafoglalására, hol Kossuth nem örömet látta a Debreczenbe vezető hidat az ellenség kezében. Miután tehát Répásy dandárát Tisza-Füreden egy nemzetőr csapattal Asbóth alezredes váltotta fel, azt is magához vonván, hadtestét Szolnok felé indítá. Kazinczy dandárának, Tisza-Beőnél átkelve, hátba kell vala fogni az ellenséget, míg maga Perczel, hada zömével Török-Sz.-Miklósról szemben intézendi a támadást. Kazinczy azonban a rász utak miatt nem jelenhetett meg kiszabott helyére, midőn Perczel Szolnokot 22-kén déltájban megközelítette. Ott, mint mondók, Ottinger lovas dandára táborozott, a bal parti hídfőt csak egy század által őriztetvén. Ez a sűrű köd homályában meglepetvén, a hídfőt rövid védelem után feladta s a városba vonult. Ottinger ezután seregünk áttörését a hídon ágyútűzzel

igyekezett meggátolni; de előhadunk ennek daczára is átnyomult a hídon. Mihelyt pedig az első csapatok a városba jutottak, a lakosság is azonnal előszedte eldugott fegyvereit s a padlásokról kezdett lövöldözni az ellenségre; mások kaszákkal s vasvillákkal fegyverkezve csatlakoztak a városba vergődő hadainkhoz. A császáriak körülkerítéstől tartván, a várost sietve hagyták oda s a vasút mellett, az Abony felé nyúló térségen, álltak csatarendbe; de mintegy másfél órai tüzelés után Abony felé hátrálának, néhány halottat hagyván a csatatéren. Vesztesége kétség kívül tetemesb leend vala, ha Kazinczyt a meglágyult időben fölengedett talaj nem késlelteti Abony elfoglalásában, s az ellenség hátráló vonalának elmetszésében.

Seregeinknek e támadó munkálata, bár magában véve csekély fontosságú vala, nagy mozgalmat okozott Budapesten. Windischgrätz, mintha csak most tudta volna meg, hogy e tájon is létezik magyar had, a fővárosban veszteglett seregét rögtön Abony felé indította; más részről Jellasicsot, ki Kecskemét táján létezett, visszahívta, s a Schlick támogatására küldött Schültzig tábornokot is figyelmezteté a veszélyre.

Perczel nem sokáig veszteglett Szolnokon s Abonyban sem találván ellenséget január 25-kén Czeglédig nyomult előre s Ottingert, ki ott, három gyalog-zászlóaljjal megerősödvén, ellentállott, két órai ágyúzás által visszavonulásra kényszerítette s huszárai által Irsáig űzette. A Hunyady- és Lehel-huszárok e csatában jól állták ki első tűzpróbájokat; a csata eldöntésére azonban, mint Szolnoknál úgy itt is, kivált a derék Wttrtemberg huszárok tettek legtöbbet.

Windischgrätz a czeglédi csata elveszteni hírére, két zászlóaljon kívül valamennyi még Pesten maradt hadait Ottinger segedelmére küldé; maga pedig, miután a Duna jobb partjára hurczolódást rendelt, Üllőre sietett. Itt hallá aztán, liogy Perczel nemcsak Czeglédet, hanem a Tiszán átkelven, Szolnokot is megint odahagyta; minek következtében egy erős dandárt Szolnokra, egy gyöngye csapatot pedig Poroszlóra küldvén, ismét visszatért a fővárosba.

Perczel e rögtön visszavonulásának oka abban feküdt, hogy a czeglédi csata napján Detnbinski is megjelent a táborban, s magát fővezérként mutatván be, a hadat Debreczen fedezésére, melyet a kormány tudósításai szerint Tisza-Füreden keresztül egy nagyobb ellenséges had fenyegetne, visszarendelte. A kormány e tudósításai léteztek ugyan, de csak az ellenség egy cselfogásán alapultak. A Schlick segedelmére küldött Schultzig ugyanis, ki január 23-kán Kápolnára érkezett, értesülvén Perczelnek Czegléd felé irányzott mozdulatáról, hogy őt onnan visszatérésre indítsa, szálláskészítőket küldje Poroszlóra, kik tízezer embernek odaérkezését jelentenék s e sereg számára élelmiszereket rendelnének. E hírek oly erős hitelt adott Dembinski, hogy seregét Czeglédről nem is az egyenes úton, hanem biztosság végett a Tisza bal partján rendelte vissza Tisza-Füredre, Perczel azonban e nagy kerület szükségtelenségét vitatá, s az egyenes úton akart Tisza-Füredre menni, hogy onnan Klapkával egyesüljön. Ebből aztán heves szóváltás támadt, minek az lett eredménye, hogy Perczel a hadtest-parancsnokságot letette s Debreczenbe ment. Dembinski ezután a hadat Szolnoknál a Tisza bal partjára vezetvén, s háta mögött a hidat is fölégettetvén, Madaras felé ment Tisza-Fürednek; s miután Répásy és Hertelendy dandárait ott hagyta, maga Kazinczy dandárával Polgárig haladt felfelé s ott kelt át megint a Tisza jobb partjára, Klapka hadteste felett is átveendő a fővezérletet.

Midőn Dembinski e czéltalan menetek után valahára Szerencsre jutott, nagy változás állott vala be mind a magyar, mind az ellenséges seregek állásában. Schlick, ki január végén Schultzig ötezernyi hadosztályával megerősödve, 31-kén Klapkát Rakamaznál, de mint már elbeszéltük, sikertlenül támadta meg, más nap a hegyaljáról sietve indult vissza Kassára, mert onnan azon tudósítást vette, hogy Görgey a Szepességben van 8 őt hát mögül fenyegeti.

A hír, mint már tudjuk, nem is volt alaptalan; s annak valóságát Schlick pár nap múlva sajnosán érezte. Görgey,

miután a Szepességben hadainak néhány napi nyugvást engedett, megkezdé Schlick elleni hadjáratát. Mióta a magyar hadnak Szepességbe érkezte Schlicknek hírüi esett: ő a Branyszko hegyét, mely Szepest Sáróstól elválasztja s melyen egy szép, kígyózó műúton kell az Eperjesre menni szándékoznak keresztül haladnia, — ágyúkkal s néhány század gyalogsággal rakta meg. Görgey a hegy bevételeire Guyon hadosztályának adott parancsot, mely a bányavárosokban szenvedett veszteségei után most csak egy nógrádi önkénytes s a 13-dik s 33-dik honvéd-, jobbára a bányavárosokban alakított zászlóaljából, egy vadász-, két utász- s ugyanannyi huszár-századból s 24 ágyúból, összesen 3000 emberből áll. Guyon a hegyet február 5-kén déltájban kezdé ostromolni. Újoncz-zászlóaljainkat az ellenség erős helyzetéből több ízben hátrálásra kényszeríté élénk ágyútüze vei. Végre Guyon, ki rettenthetlen bátorságának már több ízben fényes tanúságait adta, maga állott a 33-dik zászlóalj élére, s támogatva az oldalt feltörekvő vadászaitól, a kanyargó úton húsz erős hegyi állásából egymásután kiverete az ellenséget. Több ágyú szuronyszegezve foglaltatott el, s késő éjjelig mind dühösebb elszántsággal folyt a vérengző harc. Mintegy éjjél táján az ellenség utolsó állomásából is kiveretvén, számos holtja és sebesse hátrahagyásával, futásnak eredt. Guyon másnap, 6-kán, minden ellentállás nélkül bevonult Eperjesre.

Schlick ekként, bár még csak távolról, két tűz közé lón fogva. Mert Klapka íb, mihelyt február 1-jén értesült, hogy Schlick Tokajtól egész seregét Kassa felé indította, a Tisza jobb partjára kelt át. Nem kételkedvén, hogy Schlick visszavonúltának csak az lehet oka, hogy Görgeytől már hátban fogatott, maga is Kassa felé szándékozott indulni, a Szepességből arra jövő Görgeynek kezet nyújtandó. Es alig szenved kétséget, hogy, ha Görgey Eperjesről, Klapka a Hegyaljáról haladék nélkül nyomulnak Kassa felé, Schlick seregének nagy részét elvesztette volna. De vezéreink mind a két részről késedelmezének: Görgey tétovából, mely onnan eredt,

hogy Schlick helyzetét és szándékait még nem kémlelte ki; Klapka február 5-kéig azon félelemből, nehogy az erősebb Schlicktől cselbe ejtessék, azután pedig Dembinskitől gátolva, ki hozzá február 5-kén azon rendeletet küldő, hogy hadtestével két nap múlva Miskolczon legyen. Klapka felfogása szerint ez annyit tett, mint Görgey hadtestét, melyet Götz és Tablónovszky egész a Szepeességig követett, most meg Schlick Kassáról készül megtámadni, a számosabb ellenségnek feláldozni, s a jó alkalmat, mely Schlick megverésére ajánkozott, elszalasztani. Ő tehát 6-kán személyesen felkereste szerencsi főhadiszállásán Dembinskit, s nézeteit előadván, kívánta, hogy hadtestével, mely a hozzákapcsolt Kazinczy osztályával mintegy 14 ezerre növekedett, Schlick után indulhasson.

Mi vitte rá Dembinskit, hogy Miskolcz felé tartson, mindjárt meglátandjuk. Ifjú vezéreink állításai után, kik saját hibáikat is örömezt a gyűlölt Dembinskire tolták, a közönségben is divatossá lett Dembinskit gáncsolni amiatt, hogy Schlick 12 ezernyi hadával a mi 30 ezernyi seregeink közül minden vereség nélkül kisikamlott. Az események folyama azonban világosan tanúsítja, hogy Dembinski látott helyesen, midőn a Tokajról összesen 14—15 ezernyi egész hadával Kassa felé menni akaró Klapkának hevesebb szóváltás után is csak azt engedte meg, hogy egyedül Döcswffy hadosztályával, mintegy ötezer emberrel s 15 ágyúval nyomuljon Schlick után, míg maga Kazinczy és Máriássy osztályaival csakugyan Miskolczra, onnan Putnokra ment.

Klapka 7-kén a rendelkezésére hagyott erővel megindult Schlick nyomán s más nap estenden közelítette meg Hidas-Németit, hol az ellenség utóhada a Hernád hídját eltorlaszolja tartá. Klapka azonnal támadást intézett a híd mellett egy erdőcskében lévő ellenségre, kit a derék abauji önkénytosek s a lengyel legio mindjárt az első rohammal a hídra űztek. Most azonban heves ágyú- s puskatűz kezdődött, mely a mieinkben nyílt helyzetöknél fogva, jóval nagyobb kárt tett, mint a helységben eltorlaszolt ellenségben. Mihelyt azonban

sötétedni kezdett, az abaúji zászlóalj az ellenségtől meggyújtott hidat is elfoglalta, s miután annak tüze eloltatott, az titánok siető zászlóaljak segedelmével az ellent torlaszai közül is kivervén, Kassa felé üzte.

A bekövetkezett éjen vette hírért Klapka, hogy Görgey Branyiszkót elfoglalta s Eperjesen áll hadaival. Es most világosan kitűnt Dembinski helyes pillanata, midőn Klapkának Szerencsen váltig monda, hogy Schlicket nem Kassán, hol, Görgey és Klapka hadai közt lévén, bizonyosan nemfogyvesztetlen, hanem Torna- vagy Gömörmegyében lehet csak elfogni vagy megverni. Schlick ugyanis, mihelyt a hidasnémeti vereségről értesült, nehogy két tűz közé szoruljon, hadtestével már 9-kén elhagyta Kassát s közeledő hadaink elől egy mellékúton Tornamegyébe vonult. Világosan kitűnt, hogy Schlick elosonását is Görgeyre kell róni, ki belátás hiányából, vagy, mi valószínűbb, rossz akaratból, nehogy t. i. Dembinski fővezérelte alatt, miről már voltak némi, bár még nem hivatalos tudósításai, valamely fegyvertény jól sikerüljön, — elmulasztá, mit könnyen tehet vala, február 8-kán és 9-kén Eperjesről előrenyomulni s a tornai s gömöri országutakat elfoglalni, vagy Sehlieket legalább hát mögül szorongatni. Görgey csak 10-kén vonult be Kassára, hol vele azon éjjel Klapka is személyesen találkozott. A két vezér itt oly tervben egyezett meg, hogy Klapka Schlick üldözésére induljon, Görgey pedig a nyomában járt s már Szepesbe nyomult Götz és Jablonovszki dandárait keresi fels akadályozza meg a Schlickkel való egyesülésben. De még el sem váltak egymástól vezéreink, midőn Dembinski ismét zavarólag, de megint helyesen, hatott be tervekre, rendelvén, hogy Klapka tüstént Putnok felé tartson, honnan ő a hátráló Sehlieket oldalba fogni szándékozik.

E parancs még inkább felbőszítő vezéreinket Dembinski ellen. Klapka mindemellett is, bár késedezve, engedelmeskedett; Görgey pedig elébbi szándékával felhagyván, maga indított meg, de már későn, két hadosztályt a hátráló Schlick ellen. A kiküldött Guyon és Pillér 13-kán Torna délnyugoti

szélein, Szén helységnél érte utól az ellenség hátvédét, s azt néhány társzeker s egy csapat gyalog és lovas elfogása után Aggtelek felé, de kitartás nélkül üzte. Azonban Dembinski is sokáig késett, Klapkát várva, Miskolczon. Ő Kazinczy osztályával 13-kán Putnokra érkezvén, onnan másnap oldalt, a Tornaijánál Rimaszombat felé hátráló ellenségre csapott; mivel azonban többi hadai meg nem érkeztek, az egy osztálylyal erélyesebben nem, működhetvén, némi ágyúzás után még az nap Putnokra tért vissza. Őt erre azon gyanítás is indítá, hogy Schlick Rimaszombatból Szécsény felé Hatvannak tartand, hogy ott Windischgrätz seregével egyesülvén, közösen intézendenek támadást hadaink ellen; miért is aztán a Miskolczegri úton szándékozott minden hadait összevonni.

Február közepe táján tehát már négy hadtestünk jutott egymással összeköttetésbe, s közelgett az idő, midőn azokkal támadólag is lehetend működni az ellenség főereje ellen. E hadtestek közül egyelőre csak az I., II. és III-dik, mely Damjanics és Vécsey alatt még útban volt a közép Tisza felé, rendeltetett vala Dembinski fővezérlete alá. Most azonban, miután már Görgey is megérkezett Kassára, idején látta a kormány, őt hasonlókép a fővezér parancsai alá rendelni. Görgeynek, miképen ő még február 13-kán is tudósítá Dembinskit, az volt szándéka, hogy az őt Szepességbe is követett s most Lőcse táján táborozó Götz és Jablonovszki dandárok ellen működ-jék. De már a reá következő napon két rendeletet vett a hadügyminisztériumtól, melyek egyikében tudtára adatik, hogy ő is Dembinski fővezérlete alá van rendelve; másikában pedig közöltetik vele azon intézkedés, mely szerint összes haderőnk, az eddig divatos hadtestek helyett, öt-hat ezer emberből álló csapatokra leszen felosztandó, melyek „hadosztályok” elnevezése alatt, külön számokkal jelölnének, s egymástól függetlenek, mindannyi egységek gyanánt szolgálnának a fővezér stratégiai működéseiben. E szerint tehát az eddigi hadtesteknek, különböző nagyságuk szerint ezentúl két-három egymástól független hadosztályra kell vala szakadniok. Görgey had-

teste, mivel létszámáról a kormánynak még nem volt tudomása, egyelőre egészben a „XVI-dik hadosztály” nevet nyerte; majd azonban neki is meghagyatott, hogy seregét három hadosztályra szakaszsa.

A kormány ezen új felosztást avval szerette indokolni, hogy most, midőn nagyobb haderővel fognak megkezdetni a támadó munkálatok, a hadsereg mozgathatóbbá s így a stratégiai célokra alkalmasabbá válandik 5—6 ezernyi főből álló tagokban, mint az előbbi hadtestekben vala. Ezen indokolás ellen nem lehet ugyan kifogást tenni; kétséget mindazáltal nem szenved, hogy ezen új felosztás behozatalának főoka abban feküdt, hogy az eddigi hadtestparancsnokok, kivált pedig a váczai nyilatkozvány óta gyanús irányú, daczos, engedetlen Görgey befolyása csökkentessék, az új fővezéré ellenben gyarapíttassék.

Hadtestvezéreink, Görgey, Klapka csakis ezt tartották az új felosztás okának, s vállatvetve törekvének megghiúsítani az újítást. Dembinski ugyan mindenkép igyekezett azt fenntartani s keresztülvinni; de igyekezete amazok törekvésein végre is hajótörést szenvedett. A csökönyös Görgey ez ellen mindjárt Kassán, február 14-kén megindítá ostromát, a következő napiparancsot tévén közzé hadtestében:

„A február 12-kén kibocsátott hadügyminiszteri rendelet a felső dunai hadtestet a „magy. királyi XVI-dik hadosztály” elnevezése alatt Dembinski altábornagy fővezérlete aláhelyezi. Amidőn ezt én az összes XVI-dik hadosztálylyal hivatalosan tudatom, ünnepélyesen felszólítom az alattam álló minden törzs- és főtiszt urakat, hogy ezen látszatos megalázást ugyanazon egykedvűséggel vegyék, aminővel én hadtestparancsnoki önállóságomról lemondok, magamat az országgyűlés rendeletének s Dembinski altábornagynak, mint mondják, harcban megöszült érdemes hadvezérnek, önkényt alávetem.”

E napiparancs hangja elegendő volt a tábornok mellett képződött tisztai kamarillának arra, hogy vezérok boszús indulatának a magok részéről zajosabb kifejezést adjanak. A tisztai

kar azonnal gyűlést tartott, s mindenféle heves nyilatkozatok után a kormány — mint ők azt nevezték, a „debreczeni irkászok” ellen, kijelentette, hogy tovább is csak tábornokuk vezérlete alatt akar szolgálni. E határozatot egy küldöttség mindjárt megvitte Görgeynek, a Debreczenbe küldött Zuber őrnagy pedig a hadügyminiszternek. E vakmerőségre maga a kormány gyengesége bátorította fel a tisztikart azáltal, hogy Görgeyt, mihelyt, hatása körébe jutott, a váczy nyilatkozványért kérdőre vonni nem mervén, ezt hallgatással mellőzte. Az idézett napiparancsot Mészáros nem mulasztá el ugyan megróni; de — mint emlékirataiban maga megvallja, „elég hibásan, mivel gyengén s illedelemmel hánytva szemére a katonátlan eljárást, sőt még hibásabban jelenté ki neki, hogy felteszi róla, mikép indulatát a haza javáért mérsékelni, s mint hazafi, szolgálatát végezni fogja.” A kormány ezen erélytelen, gyöngé magatartása nem is maradt eredménytelen: Görgey meggyőződött, hogy őt büntetni nem merik, s mind tovább ment csökönységében s önfejű daczosságában, míg azáltal végre hazáját is örvénybe sodorta. Most azonban egyelőre, mint napiparancsából kitűnik, még nem mondta fel ugyan egyenesen az engedelmességet; az mindazáltal határozattá érlelődött lelkében, hogy a „lengyelt”, mihelyt reá alkalma nyílik, megbuktatja. E tervébe, pár nap múlva, midőn ő maga Miskolczon, Klapka Harsányban tartá főhadiszállását, ezen, a fővezérre szinte neheztelő barátját sem mulasztá el belevonni. „Klapka Harsányból — miként Mészáros tanúskodik, minden estve átrándult Miskolczra, Görgeyvel tanakodandó. Átalában Klapka délutáni négy órakor a seregtől eltávozni szeretett, annak vezényletét Bulharynnak adván át. Ezen többszöri összejövetelre történt Szemerének — ki mint kormánytag ekkoron szinte Miskolczon időzék, — figyelmeztetése Dembinskihez; mert ekkor még ő is méltánylotta ennek viseletét.”

De nemcsak Klapkával fondorkodott Görgey a fővezér megbuktatására, hanem tisztikara körében sem mulasztott el

semmi alkalmat, melyben gúnyjának mérges fulánkját ellene kibocsáthatá, iránta a bizalmatlanságot, elégtelenséget terjeszthette hadtestében. E szellem aztán a többi hadtestekbe s osztályokba is annál könnyebben s gyorsabban átszivárgott, minthogy azoknak parancsnokai s Görgey közt jobbára baráti viszony létezett, s még a különben mérsékeltebb s a Görgey tisztikarának pártos szellemétől meg nem mételyezett főtisztetek közül is többen fájlalták, s nemzeti büszkeségöket sértőnek tekintek azt, hogy a nemzet szabadságharczában egy idegen kezébe van adva a fővezéri bot. Egyébiránt meg kell vallani, Dembinskiben sem léteztek ama szívet nyerő tulajdonok, melyek honfitársát, Bemet, oly kedvelté tették az erdélyi hadseregben. A terveiből soha senkivel, semmit sem közlő, magába zárkózott, magaviseletében a főtisztetek iránt hideg, hevességre hajlandó, s haragja kitöréseiben szinte dühös, kíméletlenül sértő, idegen fővezér nem lehetett képes, a tisztikarban maga iránt bizodalmat, tiszteletet, csatlakozást ébreszteni. — De térjünk vissza hadimunkálatainkra.

Dembinski, a tornajai ágyúharcz után, bizonyosnak tartván, hogy Schlick Rimaszombatból, a legközelebbi úton, Füleken, Pásztón és Hatvanon keresztül Windischgrätz hadaival egyesüleud, az eger-pesti vonalra fordítá főfigyelmét. E végett, bár Görgeytől azon kérdésére, mik legközelebbi szándékai s melyek hadainak mozdulatai? — azon választ vette, hogy ő Felsőmagyarországot akarja fedni hadaival s mindezekelőtt a Szepességben létező Ramberg hadosztályát (az őt addig üldözőt Götz és Jablonovszky dandárait) megtámadni: Dembinski, kinek fővezéri hatósága időközben Görgeyre is kiterjesztetett, azt felelte neki, hogy ideje lévén öszpontosított erővel támadni meg az ellenséget, ő hadtestével Miskolczra vonuljon. A többi hadosztályoknak is oly állomásokat tűzött ki, mikből látszék, hogy az eger-pesti vonalon, minthivé, már egyesült Windischgrätz és Schlick ellen akar működni.

Ezen irányból azonban még egyszer kizavarta őt Schlick, ki olyformán, mint nálunk Görgey, egyáltalában önkezére sze-

retett volna működni s míg csak lehetett, mindenkép halásztá az egyesülést Windischgrätzczel. Schlick ugyanis látván, hogy a tornajai ágyúzás után nem üldöztetik, sőt a magyar hadak visszavonulnak; s értesülvén arról is, hogy Klapka hadteste egyedül áll Miskolcz táján: ezt megcsapni óhajtván, Rimaszombatból február 19-kén Putnok felé indult. E mozgalma Dembinskit is arra indítá, hogy részint a Görgeynek Miskolcz felé tartó, részint Klapka hadtestéből néhány osztályt szinte összevonjon Sajó-Sz.-Péteren. S minthogy ez idején történt, Schlick 21-kén, némi csatározás után megint kitért a nagyobb erő elől és gyorsan visszavonult Rimaszombatba.

E hadmozgalom kívánt alkalmat nyújtott Görgeynek, összetűzni a „lengyellel”. Dembinski ugyanis a többi közt a Görgey hadtestéhez tartozó Aulich hadosztályát is, mely épen útban volt Forróról Szikszóra, Görgey tudta nélkül Sajó-Sz.-Péterre rendelte. Aulich engedelmeskedett, de jelentést tett Görgeynek. Ez, ki mitsem akart tudni arról, hogy a febr. 12-kei hadügyminiszteri rendelet szerint minden hadosztály a fővezér egyenes rendelkezése alatt áll, hadtestparancsnoki tekintélyét sértve állítván, egy éles hangú előterjesztést intézett Dembinskihez, ilynemű egyenes avatkozások ellen a hadtestparancsnokok intézkedéseibe, állítván, hogy ennek következtében lehetetlen az osztályok élelmezéséről kellőleg gondoskodni. Pár nap múlva pedig személyesen is felkereste a Sajó-Sz.-Pecrről Miskolczra visszatért fővezért. Dembinski, teljes joggal, szemrehányásokat tett Görgeynek; de hibázott abban, hogy beszédében, indulatos jelleménél fogva, mindinkább oly tűzbe engedte magát ragadtatni, hogy a számításal hideg s hallgatag Görgey, iránta különben is gyöngye tiszteletét teljesen elvesztvén, még eltökéltebb lón, őt az első alkalommal megbuktatnia.

És ezóta Görgey még kevesbbé mulasztá el felhasználni az alkalmakat, melyekben ápolhatá a fővezér iránti bizalmatlanságot, vált légyen az bár a hadseregnek és a hazának kárára; csak arra ügyelt, hogy minden baj, melyet alattomban előidéz,

s érette minden gáncs Dembinskire háramoljék. S ily alkalmat elégszer nyújtott az, hogy Dembinski az önálló hadosztályokra való felosztást fenntartani törekedvén, e hadosztályok mozdulatai iránt a hadtestparancsnokok melióztével is több ízben közvetlen rendelkezett. Görgey azonban, ki egyáltalában fenn akarta tartani a maga régi befolyását hadtestének minden osztályaira, — bár a fővezérnek egyenesen a hadosztályokhoz küldött rendeletei az ő tudomására is eljutottak, ilyenkor szándékosan elmulasztá, gondoskodni a hadosztály élelméről. S midőn aztán e miatt a jó ellátást megszokott hadosztályban zúgolóadás támadt, a hiány okát egyenesen Dembinskire hárítá, ki az ő tudtán kívül rendelkezett légyen a hadosztály mozdulatai iránt. Meg kell azonban vallani, hogy nagy hiba volt, akkor midőn az önálló hadosztályok rendszere behozatott, egyszersmind az élelmezési rendszerben is nem tenni meg a szükséges reformokat.

Ilyféle esetek miatt az elégedetlenség és vizsály menten gyarapodva, oly ijesztő alakban kezdett mutatkozni, hogy annak híre Debreczenbe is elhatott, s Kossuth aggodalomteljesen sietett azonnal a táborba. Az egyenetlenség annál veszélyesebbnek tűnt fel, minthogy a császári sereg mozdulatairól Ítélve, az ütközet ideje csakugyan közeledett, a mi hadaink pedig, jobbára e vizsályok miatt, még korántsem voltak öszpontosítva. Kossuth a táborban kevesebb nehézségre talált az egyetértés színleges helyreállításában, mint egyelőre gondolta. Görgey, a tettetésben mester, a legkészségesebb engedelmességet ígérte, s Dembinskivel sem került a találkozást. Még nélkülözhetőbbnek s könnyebben kipótolhatónak érezvén magát, mintsem hogy tanácsosnak tarthatná, a fővezérrel fontos ok nélkül kikötni: a kormányelnök jelenlétében oly hajlékonynak s jóakarónak színlelé magát, hogy KosButh, gyarló emberismerete mellett, a vizsályt rövid időzése alatt a táborban teljesen kiegyenlítve hívén, örömmel tudósítá visszatérte utáu a képviselőházat, miként „istennek hála, minden rendén van és nincs semmi baj”. Görgey lelkében pedig még heve-

sebben forrt az elfojtott boszú, s Kossuthnak újabban is tapasztalt gyöngesége még inkább megérlelte elhatározását, az első kedvező alkalommal nyíltan felmondani az engedelmességet a gyűlölt „lengyel” irányában. Ezen alkalom nem sokáig késett.

Ugyanazon napon, melyen Dembinski s Görgey közt ama sajnós jelenet lefolyt, vette Dembinski a kormány rendeletét, hogy kezdené meg komolyan a támadó munkálatokat. A kormányt erre felette fontos okok indították. Leopoldvár, s miként utóbb elbeszélendjük, Eszékvár is elesett, Komárom pedig és Pétervárad szorosán körülvéttetett. A szerbek mind nagyobb készüléket tettek Windischgrätz hadaival egyesülni, s csekély erőnk, mely a bács-bánsági hadak felvonulta után, Hadik alatt Szegednél maradt, hosszasan képtelen volt nekik ellentállni. Erdélyben a hadi szerencse megváltozott s miután, mint alább elmondok leszünk, orosz sereg is tört be a császáriak segedelmére, az ügyek igen kétesen álltak. A Tisza bal partján lévő vármegyék, melyek két hónap óta egyedül viseltek a fiáború terheit, mindinkább kimerültek; minél fogva szükséges lón nagyobb területet szerezni a háború táplálására. Ellenben pedig a fősereg, minden egyéb országrészek feláldozásával, oly nagygyá szaporítottott, hogy valahára már képes lehete egy elhatározó csapást mérni az ellenségre.

Dembinski, ki jelenleg már az L, II., III. és VII-dik hadtestek, összesen mintegy 45—50 ezer embernyi hadsereg fölött rendelkezett, teljesen méltánylá a kormány rendeletének indokait, s erélyesen- készült a támadó munkálatra. S e végre ő a következő rendeleteket bocsátá ki: a III-dik hadtest Damjanics és Vécsey alatt Czibakházára nyomuljon; a II-dik hadtest, a szolnok-debreczeni vonalról, Tisza-Fürednél a folyamon átkelve, Poroszlónál állapodjék meg; az I-ső és VII-dik hadtest, amaz Klapka, emez Görgey alatt, az országúton Eger felé haladjon, s mihelyt e két hadtest Poroszló irányába érend, a II-dik hadtest is hozzájuk csatlakozzék, s mind a három együtt a Tarnavonalt foglalja el, ott várandók be,

míg Damjanics a III-dik hadtesttel Czibakházánál a Tiszán átkelvén, Szolnokot megveszi; aki aztán a vasútvonal mentében gyorsan előrehaladva, tegye magát összeköttetésbe a fősereggel s támogassa ennek az osztrák sereg vagy a főváros elleni támadásait.

Az itt csak fővonalaiban közlött terv sikeres végrehajtásába azonban két nem várt körülmény felette zavarólag hatott be. Ezek egyike az, hogy Vécsey és Damjanics hadosztályai, mind amellet, hogy február 1-jén amazé már Szegeden, emezé Aradon állott, mindegyre késett megérkezni a közép Tiszához s megtámadni Szolnokot. A másik pedig, mi amannak elmaradását igen sajnossá tette, az volt, hogy a császári hadak elébb megközelítették a Tárna vonalát, mint azt Dembinski várta volt. Ő azt hitte, a császáriak mindaddig nem fognak előrenyomulni, míg Schlick nem egyesült Windischgratz többi hadaival; Schlick pedig, bár egy dandárát Pásztón, Hatvanon keresztül, az emitt lévő Colloredo dandarához küldötte, maga többi hadaival még mindig a Mátra éjszaki lejtőin, Pétervásár táján táborozott, hol a siroki szoroson keresztül őt megközelítő Máriássynak némi csatázása is volt vele február 24-kén.

A császáriak azonban, midőn Dembinski e napon rendeleteit a Tárna-vonal elfoglalására hadainknak kiadta, már rég megkezdték mozgalmukat seregeink ellenében. Wrbna hadteste 18—20 ezer emberrel és 102 ágyúval február 23-kán már Gödöllő táján, más nap Hatvannál, 25-kén pedig a gyöngös-árokszállási vonalon állott, míg jobb szárnyán Jellasics 12—15 ezer emberrel s 48 ágyúval a vasútvonaltól Tápió-Szelén keresztül Jászberényig terjeszkedett; Schlick pedig parancsot vett a bal szárnyat képezni s a magyar sereget Verpelétnél oldalba fogni. Az ő hadteste, miután tőle, mint mondók, egy dandár Hatvannál a fősereghez csatlakozott, még mintegy 12,000 főre ment. Így tehát összesen, bár igen hosszú vonalon elnyújtva, mintegy 40—45 ezernyi ellenség állott szemben hadainkkal.

Az ellenség e gyors előrehaladása meghiúsította Dembinski azon tervét, melynél fogva Szolnoknál, Damjanics hadteste által kell vala kezdődni a támadásnak; mert ez még Szentesenél késett serege zömével, többi hadaink pedig részben már a Tárna folyam mögött álltak. Midőn az ellenség seregeinek közepe február 25-kén az árokszállás-gyöngyösi vonalba lépett, a mi hadosztályaink a következő állomásokat foglalták el: Dessewffy Verpelétet, Máriássy Kápolnát, Schultz Egert, Szekulics osztálya a II-dik hadtestből Füzes-Abonyt, Hertelendy, szintazon hadtest egy osztályával Poroszlót; Görgey hadteste pedig Maklártól Abrányig nyílt el a Miskolczra vezető országúton. Dembinski maga Egerben tartá főhadiszállását.

Dembinskinék, úgy látszik, a közte és hadtestparancsnokaink közt kitört viszályok következtében, nem voltak helyes tudósításai az ellenség állásáról; különben nem érhető, hogy ő, ha már lemondott is terve azon részéről, mely szerint Damjanicsnak Szolnoknál kell vala kezdeni a támadást, — ily öszpontosíttatlan állásban fogadja el az ütközetet; mert még más nap, február 26-án is, midőn Windischgrütz Gyöngyösről s Arokszállásról, Schlick pedig a siroki szorosnál előrenyomult, csak azon változás történt hadaink állásában, hogy Szekulics Füzes-Abonyból Kaiig, Pöltenberg pedig, ki nemrég a Görgey hadtestében Pillér osztályát vette vezénylete alá, Döbröig haladt előre. EB ekként a Tarnavonalon Siroktól Kálig összesen csak négy hadosztályunk, számszerint 17,000 emberünk volt felállítva, míg Görgey három hadosztálya Makiáron, Mező-Kövesden és Abrányban, Schultz Egernél, Hertelendy Poroszlónál, a Tárnától 4—5 mértföldnyire vesztegeltek.

És hogy a fővezérnek az ellenség állásáról nem volt kellő tudósítása, annyival is valószínűbb, minthogy a Tarnavonal még oly kedvező fekvést sem nyújtott hadainknak, minőt a hatok mögött lévő magaslatokon, például Kerecsend mellett találhattak volna. Erre mutat, hogy maga Dembinski is távol egri főhadiszállásán tölte a napot s csak estve érkezett

a csatatérre. A császáriaknak e váratlanul gyors előrenyomulása következtében a támadó harc, mely részünkről tervben vala, védő harczczá lón átváltoztatva, s az is oly csekély erővel vívandóvá, hogy a majdnem két mértföld hosszú vonalon, melyen négy hadosztályunk elnyújtva létezett, minden lépésre sem jutott egy-egy ember.

A császáriak délután két óraker fejlődtek ki az egri országúttól jobbra s balra, Kompolttól Döbrőig. Az ellenség közeledésére Máriássy a Kápolna előtti lankás magaslaton foglalt állomást, az országút jobbján egy dombhoz, balján pedig egy erdőcskére támaszkodva; mi által összeköttetésbe lépett Szekulicscsal, ki ugyanazon időben ment át a Tárnán Kainál az ellenség elébe. Máriássy megindultakor a jobb szárnyán lévő Pöltenberget is felszólíttatá, kelne át Debrónél a vízen s fogná oldalba a Tótfalunál előrenyomuló ellenséget.

„Az ellenség első rohama, — mond az ütközet egyik tényezője, Klapka, — Kápolna mellett történt... Itt az ellenség, daczára hadoszlopi túlsúlyának sem nyerhetett előnyt a mieink ellentállásán; hanem több órai harc után, midőn Pöltenberg Máriássy támogatására az országúttól jobbra előtűnt, hátrálni kényszerítettett. Az ellenség ezután több üteget tolatott előre, s ezekkel estve felé sikerült Máriássy baljának lövegeit helyzetükből elűzni; ez pillanatnyi rendetlenséget okozott, s Máriássyt arra bírta, hogy csapatait Kápoluához közelebb, más állásba vonja vissza. A császáriak lovassági rohamát, mely e pillanatban bekövetkezett, az I-ső huszárezred négy százada, Máriássy személyes vezérlete alatt, véresen visszaverte.” Az ellenség itt azontúl hat üteggel heves ágyúzást folytatott egészen az éj beálltáig; egy röppentyű-üteg különösen Kápolnát igyekezett felgyújtani. Máriássy azonban, ennek daczára, végiglen megtartá második állását, Kompoltól Tótfaluig.

Jobb szárnyunkon Pöltenbergnek, kivált a döbrői erdőnél volt dolga, melyet a császáriak mindjárt eleinte megszállottak. Pöltenberg ezt észrevévén, az I-ső honvédszászlóalj

küldé azok kiűzésére. Majd azonban megerősödve tértek vissza amazok, és viszont ők úzték ki zászlóaljunkat. Pöltenberg ezután még kétszer tön kísérletet az erdő visszavételére; de miután Colloredo abba a maga egész dandárát bevezette volt, másod ízben pedig, miután a mieink már nyomni kezdték az ellenséget, ennek egy oszlopa az éj beálltakor Verpelét felől váratlanul a mieink oldalába esett: Pöltenberg az erdőt odabagyván, a Tornán is átkelt és Kerecsend felé vonult vissza.

Balszárnyunkon Szekulics a kompolti erdőből, melyet megszállva tartott, lovasságával az ellenségnek szinte második harcSORÁIG nyomult előre, s már komolyan fenyegette Wyss dandárának jobbját, midőn ez merész huszárainkat végre kilencz ágyúval s egész lovasságával, nagy erőködés után az erdőbe megint visszanyomta. Ellene itt az ellenség szélső jobb szárnyáról Schwartzenberg osztálynok is intézett egy támadást, mely azonban erélyesen visszaveretett. Az ágyúzás, mely aztán itt is kifejlett, igen kevésbé háborgatá Szekulicsot, ki csak az éj beálltakor, s ekkor is önkényt húzódott vissza káli állásába.

A fővonalon, Debrő és Kál közt már majdnem vége szakadt a harcznak s még csak az ágyúzás folyt, midőn Schlick is megkezdte a küzdelmet. Ő a megelőző napon személyesen átment Pétervásárról Windischgrätzhez Gyöngyösre, s onnan az ütközet napján csak délben tért meg főhadiszállására. Egy órakor hadai már útban voltak Sirok felé, melyet a Verpelét-nél álló Dessewffy hadosztályának csak egy gyöngye csapata, négy gyalog s fél lovas század, négy háromfontos ágyúval tartott megszállva Idzikovski őrnagy vezénylete alatt. Nagy hiba volt a vezérlet részéről, e fontos helyet, honnan az ellenség harczvonalunk oldalába eshetett, csak ily gyöngye erővel védeni. S nem is került nagy erőködésébe Schlicknek, midőn estenden Sírokhöz érkezett, onnan elúzni gyöngye csapatunkat. Ő azonnal megrakta hadteste zömével a szorost, s miután Idzikovski Bakta felé hátrált, előhadait a verpeléti úton egészen Szent-Máriáig kiterjeszté.

Így folyt le a harcz, midőn annak végén Dembinski és Görgey Egerből Kápolnára érkezének. Kétséget nem szenvedén, hogy az ellenség másnap újult erővel és Schlick egész hadtestével megszorodva ismétlendi támadását, Dembinski is erélyesebb védelemről gondoskodott. E végett este a következő rendeletet adta ki:

Dessewffy osztálya Verpelétnél, Pöltenbergé Domoszlónál gátolja meg Schlick csatlakozását a többi császári hadakhoz. Máriássy tartsa Kápolnát, Szekulics Kált. Emennek erősítésére Aulich Maklárrol reggelig Kálra vonuland. Guyon Mező-Kövesdről, Kmety Ábrányból az éjen kimozdulván, amaz tíz óráig Kápolnánál legyen, Máriássy erősítésére; emez Kerecsendnél megállapodva, a tartalékot képezendi; Schultz osztálya Szólát és Bakta közt Eger fedezésére marad. Dembinski a bal szárnyon Görgeyre, a jobbon Klapkára bízta az intézkedést; a középen azt magának tartván fenn. Görgey azonban még az éjjel Mező-Kövesdre lovagolt, hogy ott Guyon megindulását siettesse, s csak délben érkezett meg Kápolnára, honnan aztán nem a bal, hanem a jobb szárnyra ment; a bal szárnyon végiglen Aulich vezényelt, ki jókor reggel érkezett meg Kálra.

Az ütközet 27-kén korán reggel jobb szárnyunkon, Verpelétnél kezdődött; mert Windischgrätz, ki e napon a középben személyesen vette át a vezérletet, bár Kápolna ellen szándékozott intézni a főtámadást, s e szerint annak ellenébe tetemes erőt vont össze, — mindaddig halászta előnyomulását, míg Schlicktől nyolcz óra tájban hírt nem vett, hogy Verpelétnél áll s ennél fogva balszárnnyát képezi. Ekkor azonban Kápolnánál, hol Dembinski Máriássy egész osztályát egy Kompoltra küldött zászlóaljjon kívül, még napkelte előtt egyesítette volt, mind nagyobb erőt fejtett ki a mieink ellen. Ezek jó ideig erélyesen ellentálltak, midőn azonban őket egy erős hadoszlop Tótfalu felől megkerülni törekedett, egy heves utczai harcz után kénytelenek lőnek Kápolnáról visszavonulni. Dembinski ekkor, középünk teljes áttörését meggátlandó, az I-ső huszár-

ezred néhány századával s a Zanini olasz zászlóaljjal és tíz ágyúval Tótfalu előtt a mieinket megkerülni törekvő hadoszlopokra rohan. Ugyanazon időben a balszárnyunkon, kevésbé háborgatott Aulich is előrenyomult egy pár zászlóaljjal Windischgrfritz jobb szárnya ellen, ki aztán e két támadás által arra indították, hogy hadoszlopát Tótfalutól visszahúzza. Ezen pillanatot akarta Dembinski felhasználni Kápolna visszavételére. E végett tehát a 47-dik zászlóaljat az országúton előre indítván, a Zanini zászlóaljat személyesen vezeté Tótfalu felől a helység ellen. E zászlóalj élén lelkesítő bátorsággal ment előre kezében keresztel, Görgey hadtestének tábori fő papja b. Mednyánszky Caesar, testvére annak, ki Lipótvárban elfogtatván, halálra Ítéltetett. A rohamot balról hat, a kerecsendi útról, egy halomról, más tíz ágyú támogatá. A 47-dik zászlóalj a helység előtti csárdát makacs védelem után megveszi s annak őrségét jobbra leszúrja. Ez alatt a Zaniniak is betörnek a faluba, s a pusztító kartácstűz daczára, egy részét elfoglalják. A császáriak végre hátrálnak; a Zaniniak üzéshez kezdenek. De az ellenség egy újabb zászlóaljat küld a helységbe, mely aztán a hátrálókat megállítván s velők egyesülvén, a 47-ik zászlóaljunkt kiüzi, majd a Zaniniakra visszafordulva, azokat körülfogja B nagy részben foglylyá teszi. Csak keveseknek sikerül a döbrői erdőbe menekülniök.

A merész kísérlet tehát meghiúsult, s Dembinski, hogy az ellenséget a helységből való előrenyomulásában gátolja, a Tarnavölgy bal partján elnyúló magaslatokra vonatja ágyúit, hogy azok fedezése alatt hátrább rendezhesse a reggel óta folyton harczoló s igen leolvadt osztályt. Középpontunk e hátrálásakor Aulich is megszűnt elpre nyomulni, s elébbi helyére, Kálra vonult vissza, hol aztán nem háborgattatván, a harcz további folyamában tétlen maradt.

Epén a visszavont Máriássy-osztály rendezésével foglalkodék Dembinski, midőn Görgey dél tájban Kerecsendről hozzá vágat, hírül hozván, hogy Guyon osztályát, melyért maga lovagolt vala át Mezőkövesdre, magával hozta, s ez Kerecsenden

várja parancsait. Dembinski Görgeyt a jobb szárny vezérletének átvételére utasítván, Guyon osztályát a Kerecsend előtti magaslatokon állíttatá fel, utóbb vele Máriássy osztályát is egyesítendő. Kmety osztálya azonban még mindig késett megérkezni Abrányból, s pedig nemcsak, mivel e hely a csatatértől öt mérföldnyire esett, hanem azért is, mivel Bayer, Görgey hadtestének táborvezérkari főnöke, az estve kiadott fővezéri rendelet elküldésében felette hanyagul járt vala el, minél fogva a parancs Kmetyhez csak hajnalban érkezett meg.

Midőn Görgey egy óra tájban Verpelét közelébe érkezett, a harc ott már öt óra hosszant szakadatlanul folyt Schlick egész hadteste és Dessewffy hadosztálya közt, mely miután Idzikovszky a múlt estve Sírokról Szólát felé hátrálván, Schultz osztályához csatlakozott, csak 3600 emberből, 500 lóból és 16 lövegből álla. Pöltenberg, ki már reggel parancsot vett a domoszlói útról Verpelét felé nyomulnia, elkésvén, oda csak dél tájban érkezett meg. De Klapka e kis erővel is jó ideig tartá magát Verpelétnél. Schlick, mihelyt a helységet megközelítheté, azonnal két 6 fontos, egy 12 fontos éskilencz lovassági ágyú- s egy röppentyű-üteget, tehát két annyit, mint a mennyivel Klapka összesen rendelkezhetett, kezd vala az úgynevezett Kápolnahalomról működtetni a helység ellen. Klapka ágyúi amazoknak tüzétől kevés idő alatt részint elnémítottak, részint hátravonólni kényszerűitek. És alig vette ezt észre Schlick, egy dandárt azonnal a helység ostromára rendelt. A 43-dik és Don-Miguel zászlóaljok, melyek az elébbi harcokban felényire olvadtak volt, bár egy ideig erélyesen ellentállnak, de végre ingadozni kezdenek a nagyobb erő előtt; majd azonban a jeles 34-dik zászlóaljtól megsegítettvén, az ellenséget a helységből kiszorítják. De Schlick egy második ostromban újabb erőt küld ellenök, s a mieink kénytelenek a helységből kivonulni.

Verpelét tehát elveszett s Dessewffy egész hadosztálya nem a legjobb rendben hátrált Döbrő felé. Schlick ekkor Deym tábornok vezénylete alatt egy vasas ezredet küld üldözésekre.

De ennek három-huszár század bátran útját állja, s miután az eddig tartalékot képzett két század Lehel-huszár is közéjük vágtat, a két ellenséges vonal közt egy iszonyú lovas-viadal kezdődik. A faluból azonban újabb lovas-csapatok vágtatnak a harcztérre, melyeknek rohama végre az ellenség részére határozza el a győzedelmet: huszáraink a csomóból kibontakozva, rendetlen futásnak erednek. A vasasok egy osztálya most lövegeinkre rohan, azok legénységét leszabdálja s az egyetlen még harczképes ütegünket is magával készül vinni. E válságos perczen érkezik meg végre Pöltenberg elkésett osztálya, ki, látván a veszélyt, rögtön négy század Sándor-huszárral vágtat be az ellenségre s támogatva a Dessewffynek időközben ismét rendbeállott huszáraitól, s a még tűrhető rendben maradt 14-dik honvédzászlóaljtól, a vasasokat Verpelétre vízi vissza. Az elkeseredést, melylyel e harcz vívatott, tanúsítja az, hogy a Koburg-huszárok egy századának, Ujj kapitány vezénylete alatt, valamennyi fő és altisztje, legénységének pedig mintegy fele, elesett vagy megsebesített. E század a már veszendőben volt üteget is megmenté az ellenség kezéből. A vasasok megfutamodta után a vakmerő bátorságáról híres Földváry Károly őrnagy, a 14-dik zászlóaljjal, annak zászlaját kezébe ragadva, újabb ostromra ment a helység ellen, mely azonban a benn lévő dandár által, minden erőködése daczára visszauzetett.

E vakmerőségnek s Pöltenberg megérkeztének az lön a haszna, hogy Schlick az üldözéssel felhagyott s mielőtt munkálatát folytatná, a hátramaradt Fiedler és Pergen dandárokat is bevárni határozta; minél fogva Klapka s Pöltenberg is időt nyert tanácskozni a teendőkről. Ekkor érkezek hozzájuk Görgey, ki aztán a vezérletet átvévén, Klapkát Szólát felé küldé, hogy Schultz osztályát, mely ott, rendelkezés hiánya miatt, tétlenül vesztegelt, segítségül hozza; előre szólíttatá a magafőhadi szállásának egy zászlóaljból s két ütegből álló csapatát is mely, tartalék gyanánt, eddigelé Kerecsend táján várt parancsra; hadait pedig a Tárna balpartján Verpeléttől dél-

keleti irányban futó magaslaton oly módon állítá fel, hogy Dessewffy osztályának maradványai a jobb, Pöltenberg dandárai a bal szárnyat képezték.

Mialatt Görgey ezen intézkedésekkel foglalkodék, Dembinski a közepen, mint elbeszéltük, hasztalan erőködven Kápolnát a 47-dik és a Zaniui zászlóaljakkal visszafoglalni, a Kápolnától keletre eső magaslaton rendezé a megkuszált s megfogyott Máriássy-osztályt. És mivel nem remélé, hogy a támadni készülő ellenséget csak addig is feltarthassa, míg Guyon Kerecsendről megérkeznek, az ütközetnek, két óra tájban véget vetni s az egész hadsereget visszaindítani határozá. Máriássy és Aulich parancsot vón Füzes-Abonyba, onnan Mezőkövesdre hátrálni; Guyonnak, amazok visszavonulásának fedezése után, Makiáron kellé helyben maradnia. Görgey visszavonulási iránya Kerecsend felé tüzetett ki, hol őt az idő közben megérkezendő Kmetynek kellett felváltani a hátvédben.

Görgey a visszavonulási parancsot két óra után, épen akkor vette, midőn Schlick őt mind a négy dandárával megtámadá. Ő tehát Pöltenberget azonnal megindítá Kerecsend felé, s a Dessewffy-osztálylyal maga is kimozdult helyzetéből. Amaz erősebb háborgatás nélkül oldhatá meg feladatát; de annál súlyosabb lőn emennek helyzete, mely az elsőnek hátvédül szolgálá. Szerencsére, Klapka épen akkor merüle fel Schultz osztályával a szőláti hegyen, Schlick oldalában, midőn ez túlsúlyú erejével a Dessewffy-osztályt már-már megkerülendő s körülfogandó vala. Schlick erre megállítá dandárait, s csak ágyúzással kíséré a Kerecsend felé siető Görgeyt. Klapka a harcznak végét látván, Schultz osztályával Egerbe húzódott.

Windischgrätz e közben Schlickkel Debrónél egyesülvén, elérkezettnek látá az időt, hogy maga is átlépjen a Tárnán és üldözőbe vegye hátráló hadosztályainkat. Az üldözés azonban, nagyon erélytelen, úgy szólván semmit sem ártott hadainknak. Aulich négy század huszárral képes volt megfordítani az őt Füzes-Abony táján megközelítő ellenséges lovaságot. Guyon osztálya pedig harczsorban állott a kerecsend

tetón, s a többi hátráló osztályokat is felvévén, oly tekintélyes helyzetben tűnt elő, hogy miután hat század huszára a Tótfalu irányában előrenyomuló lovasságot visszaűzte, Windischgrätz azontúl ágyúzással fejezte be a két napi harcztot.

Dembinski éjjelre Makiáron tartá fő hadi szállását s hadosztályaink is részint ott részint Kerecsenden, Füzes -Abonyban és Szíhalmon pihenték ki a két nap fáradalmaikat. A császáriak viszont Kálon, Kápolnán és Debrőn tölték az éjé.

A császáriak tehát győztek, mert ők tartották meg a csatatéret. Az ütközet eredménye azonban, mivel az erélyes üldözés be nem következett, igen csekély maradt. Ők veszteségöket 352 emberre, köztök 17 tisztre —, a mieink a holtakat és sebesülteket 1200-ra, a foglyokat 600-ra számították. Ezen utolsók jobbára a Zanini zászlóaljbeliek voltak, kiknek őrnagy, Venturini, néhány nap múlva föbe lövetett.

A két napi harczból, melyben az ellenség bizonyára nem sok előnyt nyert győzedelmével, eléggé kitűnt, hogy seregeink, újoncz létök daczára is, már annyira megszokták a tüzet, hogy egyenlő számú ellenségtől nincs többé mit tartaniok, ha a vezénylet mindenben megfelel a maga feladatának. De épen ebben volt a hiány a két napi ütközet folytában. Dembinski még részrehajlatlanok által is sokfélelekép gáncsolgatott, hogy elmulasztá hadainkat idején annyira összpontosítani, hogy azoknak minden osztályai részt vehettek volna a harczban: ő maga is megvallotta, hogy a támadást még nem várta. Gáncsolgatott, hogy miután ez mégis megtörtént, oly hosszú harczvonalon nyujtá el a sereget, melyen csak támadólag — mire azonban az összpontosíttatlanság miatt ereje nem volt, de védőleg nem lehetett sikerrel működni. Dembinski maga Görgey hadtestének táborkari főnökét, Bayer ezredest gáncsolta, hogy parancsát, mely szerint Guyont és Kmetyt a másod napi harcra a vonalba rendelte, pontatlanul, késedelmesen teljesítette. Ez részben való ugyan; de Bayer s mások szinte nem alap nélkül viszonzák neki, hogy miért mulasztá el Guyon és Kmety hadosztályainak mindjárt az első napi harc kez-

detén kiadni a parancsot s miért késedezett avval egész estig, minek következtében a két hadosztály a legjobb akarattal s erőfeszítéssel sem érkezhettek meg idején a csatatérre. Hibául tulajdonítottatott neki s méltán, hogy a Sirok-Verpeléti állomást, melyen keresztül kell vala Schlicknek egyesülni Windischgratzczel, oly csekély erővel rakta meg; holott e pont megtartásától függött a nap diadala, s e pontról érhető hadseregünket legnagyobb veszély, haSchlick Verpelétetmegvévén, azt oldalba fogja s a visszavonulásnál erélyesen üldözi. Görgey s Klapka nem alap nélkül hányták azt is szemére, hogy hadosztályaikat összevissza keverte, miszerint azok az előttök ismeretlen vezérek alatt a szokott lelkesedéssel nem harcolnak; hogy rendeleteiben általán véve határozatlan, ingadozó, késedelmes volt legyen, s különösen, hogy az élmezőny biztosságnak sem adott pontos rendeleteket, minek következtében seregünk, az élmezőny bősége mellett is, éhséget szenvedett, mint, például, Guyon hadosztálya, mely Mezőkövesdről hajnalban kiindulván, késő éjig nem kapta ki eledelét.

Dembinski ellenben azt vélte tapasztalni a két napi ütközet alatt, hogy az alvezérek nem munkálnak közre azon szíves készséggel s buzgalommal, mely a diadalt egyedül képes biztosítani. E kedvetlenség a tiszt karban, e lanyhaság a közremunkálásban, eredt legyen az akár Görgey s barátainak a múlt napokban megindított izgatásai- s fondorkodásaiból, akár Dembinskinek azon hibás rendeletéből hogy, ama hadosztályi rendszert érvényesíteni törekedvén, az osztályokat összevegyítette, — valóban létezett a seregben. Dembinski tehát ily körülmények közt, bár a hadsereg összpontosítva volt, azt egy harmadik napi ütközet esélyeinek kitenni nem akarván, 28-kán hajnalban Mezőkövesdre hátrált a sereggel.

Dél előtt 11 óra tájban az egész magyar sereg egyesülve volt e helység körül, kivéve Kmety osztályát, mely Makiárnál a visszavonulás fedezése végett hátramaradt. Délben ő is megindult a többiek után; de alighogy Szihalmot meghaladta, midőn egy ellenséges vasas ezred s egy üteg által meg-

támadtatott. Kraety utóhada ennek következtében a már Mezőkövesd közelébe jutott osztály többi részeihez hátrál, s némileg ezt is megzavarja. E támadás az egész magyar tábornalpra kelti; s minthogy sem Dembinski sem Görgey nem volt jelen, az alvezérek azonnal önmagok szólítják fegyverre osztályaikat. A Miklós-huszárok, látván a vasasokat, azonnal lóra pattannak, s míg Aulich és Guyon osztályai Kmetyét fölveszik, ők, a huszárok, a vasasokra csapnak. A támadás alig lévén pár ezer lépésnyire táborunktól, ez nagy lelkesedéssel szemléié, miként vágnak be huszáraink a vértések közé s ezek rövid viadal után miként fordítanak hátat s erednek, ágyúikat is odahagyva, rendetlen futásnak. Huszáraink csak akkor tértek vissza az üldözésből, midőn jobb oldalukon egy újabb nagy csapat lovasságot látnak fölmerülni.

Midőn huszáraink az ellenség elfoglalt ágyúival s néhány fogolylyal visszatértek, oly lelkesedés támadt seregünkben, mely időközben egészen harczrendbe állítattott, hogy alig lehetett azt visszatartóztatni azon ellenséges dandárok megtámadásától, melyek a Maklár melletti tetőket foglalták el. Alvezéreink, már a megelőző napon is sürgetve kívánták volt raaklári táborukban, hogy miután már az egész sereg öszpontosítva létezik, s eddig tulajdonkép csak két osztályunk, a Dessewffyé és Máriássyé vett tényleges részt az ütközetben, egy harmadik napi harczot is adjanak az ellenségnek. Most pedig, látván a közönséges lelkesedést, mely csak e szóra vár „előre!”, s mely mindenki előtt, ki, a magyar hadak természetét, jellemét ismeri, bizonyos kezessége voltagyőzedelemnek; nem szüntek ösztönözni az előjött fővezért, adna parancsot a támadásra. De ő, a múlt napi események miatt elkedvetlenedve, e kérésekre nem haj ólt, s elmulasztá felhasználni az alkalmat, mely annál biztosabban ígért győzedelmet, mint-hogy az ellenség sem a mieinktől nem várt, visszavonulásuk után, támadást; sem magának nem volt kedve a támadásra, meglepetve látván, mily jó rendben állanak, kiket rendetlen futásban vélt lenni.

Dembinski, minden kérelmek s ösztönzések daczára, akaratánál állhatatosan megmaradván, néhány óráig még fegyverben hagyá a sereget, várva, nem támad-e az ellenség; estenden pedig azt tanyáira oszlatá. Más nap, márczius 1-jén, az egész sereget két csapatban Poroszlóra rendelte. Görgey hadtestének az Eger folyó balpartján, Sz.-Istvánon, Lövön, Négyesen —, Klapkáének és Szekulics hadosztályának az nap Eger-Farmoson kell vala meghálnia.

Délig havas zivatar fedé seregünk hátrálását; ekkor azonban Windischgrätz, arról előőrsei által hírt vévén, azon gondolatra jött, hogy hadainkat Poroszlón megelőzván, megsemmisítse vagy elfogja. Zeisberg Erdötelken lévő hadoszlopát tehát Poroszló felé, Csórics hadseregosztályát pedig s Montenuovo lovas dac darát azonnal Eger-Farmos felé, többi hadait végre Mezőkövesd irányában indíttatja meg.

Mintegy három óra tájban bukkant az ellenség Klapka elohadaira, ki a helységbe pár óra előtt érkezett vala meg, s mihelyt a támadásról jelentést vett, Szekulics és Máriássy osztályainak fedezése alatt hadtestének többi részeit szerencsésen ugyan, de a fellágyúlt út miatt mondhatatlan bajjal, átvezette az Eger szűk hídján a folyam jobb partjára. Követte aztán ezeket Máriássy osztálya is, melynek utóhada a hidat is felégette az osztrákok előtt, kik a balparton nyomultak előre. A beállott sötétség azonban véget vetett az ágyúharcznak, melyben a mieink közöl mintegy 120-an estek el vagy sebesedtek meg. A nehézségek nagyja azonban csak ezután kezdődék. Az ellenség oly nagy közelében az éjét nem tölthetvén, hadtestünk kénytelen volt menetét Poroszló felé folytatni, oly utón, mely mocsárokon, vízöntéseken vezetett keresztül. A legénység több helytt majdnem övezetig gázolt a mocsárban, s az ágyúkat s .társzekereket is, melyek elől számos ló kidőlt, jobbára maga kénytelenítettett átvonni a posványokon. És mind ezek felett, az élelmi szerek, hiányos rendelkezés miatt, kéznél nem lévén, már harmad napon éhséget szenvedett a sereg. Ember, ló mondhatatlanul kicsigázva

érkezett éjjeli egy órakor Poroszló közelébe, hol aztán éji tanyára szállt.

Hasonló volt ez éjen Görgey két hadosztályának sorsa is. ő hallván a farmosi ágyúzást, azon aggodalomban, nehogy Aulich Lövön elnyomassák, Sz.-Istvánról, hol Pöltenberg és Kmety osztlályai tanyáztak, ezekkel Lövő felé nyomban megindult. Útja a feneketlen sárban s a Kányapatak kiöntéseinél szintoly roszt volt, mint Klapkáé. Éjfélt után ért csak Lövőre, hol háboríttatlanul találta Aulichot s Klapka néhány elszakadt osztlályát, kikkel aztán más nap szinte Poroszlóra vonult.

A ki seregünket két nappal előbb Mezőkövesden, s most a poroszlói feneketlen sárban látta, alig hiheté, hogy ez ugyanazon sereg. Amott oly lelkesedés és harczvágy vidítá a kedélyeket, hogy midőn a Miklós-huszárokat a császári vértések közé vágni szemlélik vala, alig lehetett őket visszatartóztatni, hogy mindnyájan utánok ne iramodjanak; itt a kiáll ott fáradtság, étlenség s álmatlanság okozta kedvetlenség s lehangoltság ömlött el a mély sárban czammogó legénységen.

A főtisztekben a harag, boszúság szitkokban tört ki a fővezérlet ellen, mely így járja le a haza véderejét. Klapka hadtestének törzstisztjei kijelentették, hogy Dembinski fővezérlete alatt nem akarnak tovább maradni. Még hangosabb lőn az ingerültség, midőn reggel Görgey hadteste is megérkezett. Görgey ezt észlelvén, bekövetkezettnek látta végre az alkalmat, nyíltan fellépni Dembinski ellen. „A nap (febr. 2-dika) reggelén — írja Klapka, további rendeletekért Dembinskihez mentem; ott találám Görgeyt, a fővezérrel heves szóváltásban. Görgey ennek keserű szemrehányásokat tőn utolsó viszsza vonulási rendelkezései miatt s kijelenté neki, hogy a hadak hangulata, a czéltalan fárasztások s az élelmezés teljes hiánya miatt, igen ingerült. Aztán kérte őt, közölné további munkálati terveit, miután ez, a történetek után, mind a vezérek mind a legénység megnyugtatasára szükséges. Ő ugyan, monda, minden parancsot végre akar hajtani, de úgy hiszi, ily súlyos körülmények közt a hadtestparancsnokok fel vannak jogosítva,

hogy az elhatározó munkálatok tervezésénél legalább szavuk legyen. Eddigélé ők nem csak céljait általában nem ismerték, de még a kiadott részletes rendeleteket sem érthették jól, azoknak homályossága s helyenként előforduló ellenmondásai miatt. Ily módon az erők öszhangzó közremunkálása teljes lehetetlen. Dembinski azonban kijelenté, hogy ő terveiből senkivel semmit sem fog közölni, s a hadtestparancsnoktól föltétlen engedelmességet kíván. És ezután kiadá rendeleteit a Tiszán keresztül való visszavonulásra, a mi kilencz órakor foganatba is vétetett.” E rendeletek szerint Görgeynek Kmety és Pöltenberg osztályaival Poroszlón kell vala maradnia.

Görgey látván, hogy a további viszály, az ellenség közeledése esetében, a seregre nézve veszélyes következményeket vonhatna maga után, akkorra halászta kitörését Dembinski ellen, midőn a sereg biztosságban leend a Tisza mögött; mert a rendelet ellenére, eltökélte magát, mihelyt lehet, a Poroszlón hagyott két osztálylyal is átmenni Tiszafüredre. Ez most mindjárt, Klapka után, veszélyessé válhatott volna a hosszú, keskeny tiszafüredi töltésen; mert Wrba csakugyan megjelent hadaival Poroszló előtt. Ő tehát bevárni akarta az ellenség támadását, hogy azt visszautasítván, a harcz után estve, háboríttatlanul kelhessen át a hosszú, felette nehéz utú tiszafüredi töltésen. De, hihetőleg a feneketlen sárú talaj miatt, az ellenségnek sem volt kedve a támadásra, s visszament Tárkányra. Görgey csak azt várta, míg sötétedni kezd, s hátramaradt két osztályát is átvezette Tiszafüredre, egyedül Répásy ezredest, a II-dik hadtest parancsnokát, hagyván hat század huszárral Poroszlón. Három nap múlva, midőn az ellenség még nagyobb erővel tért vissza, huszáraink is visszavonultak; s az ellenség Poroszlót megszállván, a hidat elrontotta, fölégette.

A mindig könnyen fellobbanó Dembinski tombolt haragjában, midőn értesüle, hogy Görgey, Kmety és Pöltenberg osztályaival is Tiszafüreden van. De mivel az egész tisztí kar

Görgey pártján állott, s úgy vélekedék, hogy helyesebben cselekedett, megszegvén a fővezér parancsát, mint ha osztályait haszon és szükség nélkül feláldozta volna, nem mert, nem lehetett nyúlania szigorú rendszabályokhoz. De Görgey a pusztá engedetlenségénél már nem állapodott, s nem is állapodhatott meg: érzé, hogy vagy neki kell bűnhődnie a fegyelem s engedelmesség elleni vétkéért, vagy Dembinskinek megbuknia. Ő tehát, mihelyt Tiszafüredre érkezett, s a befolyásosabb főtisztékkel egyenként tanácskozott, február 4-kén a törzstisztek nagyobb részét egy nagy hadi tanácsba gyűjté össze, hol Szemere Bertalan, honvédelmi bizottmányi tag is, ki a múlt éjen érkezett volt Tiszafüredre, szinte megjelent. De halijuk ezen, különfélekép elferdített fontos eseményt magának Szemerének előadása szerint, kinek a dolog megítélésében különben is semmi oka sem volt a részrehajlásra. Előre bocsátja, hogy már Mezőkövesden márcz. 1-jén szükségesnek tartá Dembinskit a következő három pontra figyelmeztetni: először, hogy neki, mint idegennek, nem ártana magát a hadtest-parancsnokokkal barátságosb és bizodalmasb lábra helyezni s velők a teendőkről tanácskozni; másodsor, hogy jó lesz hadvezérkari és irodai főnökeit képesebb egyeniségekkel cserélni fel; harmadsor, hogy titkos izgatottságot gyanít létezni a tiszték közt, mit az első pontok teljesítése s némi erély által elháríthat; de vigyázzon, különben megbuktatják. S aztán így adja elő a tisztí kar lázadását.

„Reggel márczius 4-kén (úgy látszik, 3-kán) Dembinskihez mentem, ki azonnal panaszkodni kezdé Görgey engedetlensége iránt. Répásy ellenben s mások arról tudósítanak, hogy a tisztikar Dembinskit erőszakkal letenni s új fővezért választani szándékozik. En tehát sietek egy részről Debreczenbe írni, hogy Kossuth és Mészáros rögtön jőjenek a táborba; más részről a legutóbb történtek iránt magamnak felvilágosítást szerezni a tábornokoktól. E célból felkerestem őket, s majd az egész tisztí kart együtt találtam a város végén egy düledező ház udvarában. Midőn Klapka *ezredes*, majdnem az

utolsó, közeledett a gyülekezet felé, Görgey, a *tábornok*, felszólítá a tiszti kart, mennének vele Klapka eleibe. Görgey e mesterfogását én már akkor igen jellemzőnek találtam. Ezután Görgey leelőbb szólalt fel. Beszéde három részre szakadt: az elsőben örömét fejezte ki, hogy én mint a kormány képviselője jelen vagyok (én azonban nem hívtam meg, s nem is tudatott, hogy én ez éjjel Füredre érkeztem); a másodikban az utolsó időben való magaviseletének védelmének adta elő, különösen kiemelve, hogy az ő vácsi nyilatkozványának egyátjában nem volt más, mint ama pillanatnyi czélja, hogy az ingadozó tiszteket együtt tartsa; a harmadikban *Klapka* hadtestének *nevében* kijelenté, hogy a sereg Dembinskinek sem tehetségeiben sem jó szándokában nem bízik többé. Mire a tisztek mindnyájan „úgy van”-t mondanak, s többen hevesen sürgetek, hogy választassák azonnal egy fővezér. Ekkor én fellépvén, előadám: először, hogy én a kormánynak már írtam s Kossuth a hadügyminiszterrel 24 óra alatt megérkezik; másodsor, hogy a fővezér választása csak a kormányt illeti, s én olyféle tiszti választásban soha sem fogok megegyezni, hanem szükség esetén a kormány nevében, mint annak tagja, magam fogom e jogot gyakorolni. Miután Klapka is hozzám csatlakozott, megelégedtek avval, mit én indítványoztam, t. i. hogy Kossuth és a hadügyminiszter jövelete várássék meg s Dembinski addig fővezér maradjon; de haditanácsul Répásy-Görgey tábornokok, Aulich és Klapka ezredesek melléje adassanak. S én részemről kijelentem, hogy ha Dembinski ezen utóbbik feltételt elfogadni nem akarná, én a sereg egyhangú aggodalmait tudandom méltányolni. Mi öten nyomban Dembinskihez menénk. En azonban, ismervén Dembinski heves vérmérsékletét, kértem a többieket, maradnának kissé az előszobában, elébb egyedül léptem be hozzá. En előadtam neki a dolgok állapotát, megjegyzem, hogy mellette egy tiszt sem nyilatkozik; kértem őt mindenre, mi előtte szent, fogadná el ideiglen a hadi tanács eszméjét, annál inkább, mivel maga is megvallá, hogy a legközelebbi 24 óra

alatt; Kossuth és Mészáros megérkeztéig valamiképp rendelkezni szükséges. Egy óránál tovább kértem s ügyekeztem rábeszélni Dembinskit, de hasztalan; végre behívtam Görgeyt s a többieket, kik egyszerűn és nyugodt hangon kijelenték, hogy a seregnek nincs benne bizodalma. Az elnök és hadügy-miniszter megérkeztéig kívánják, hogy minden rendeleteit egy hadi tanács tudtával tegye. Nem tagadhatom, hogy Dembinski ezen egész jelenet alatt nem bírt uralkodni szenvedélyességén; Görgey ellenben hideg, nyugodt, türelmes, sőt érzéketlen maradt Dembinski heves szavai irányában. Midőn emez kijelentette, hogy ő hadi tanácsot semmi esetre sem tart, hanem terveit csak velem közli, s ha aztán nekem úgy tetszik, én azokat a hadtestparancsnokokkal is tudathatom: Görgey hajlandónak mutatkozék e középutat elfogadni, melyet azonban én, mint fél s helytelen rendszabályt visszautasítani kénytelenítettem. Görgey s társai ezután visszavonultak s én újra kérelmekkel s előterjesztésekkel kezdem ostromolni Dembinskit; eleibe adám, hogy ha ő biztos győzedelmet akar nyerni az összesövetkezés ellen, azt csak úgy teheti, ha ama feltétel alatt is fő parancsnok marad; eleibe terjesztem, hogy egyenesen az ő hibája, ha a fegyelmet nem tudja fentartani táborában, hogy én fegyveres és véres összeütközést nem tűrhetek a seregben, és ha ő engedni nem akar, én kénytelen lennék őt letenni. Ezen jelenet Dembinskivel délutáni négy és fél órától hétig tartott, és miután ő egy, bizonyára csodálatos ötlet következtében, a főparancsnokságot csak nekem akarta átadni, mit egy hozzám intézett levelében Írásba is tett, és én azt természetesen nem fogadhattam el: én tehát kénytelen valék őt a főparancsnokságban felfüggeszteni, s azt ideiglen Görgeynek, mint a legrégebb tábornoknak átadni. Hogy Görgeyt ezen egész ügyben nem honszeretet hanem gyűlölet s megsértett nagyravágyás vezette, további eljárása is tanúsítja. Estve kilencz órakor hozzám jött s jelenté, hogy Dembinski lakását gránátosokkal vétette körül, mivel vonakodik kiadni az irományokat; s midőn őt erre kértem: „nem tehet-e ön

ezen irományok nélkül holnap estig rendeleteket? Igenlőleg válaszolt. Ha tehát önnek azokra nincs múlhatatlan szüksége, jónak látja-e ön a vizályt még botránynyal is szaporítani?” Görgey „nemmel” válaszolt, a legnyugodtabb arczkifejezéssel távozott, s az őrségnek is távozást parancsolt.”

Figyelemre méltó — veti hozzá Szemere, hogy Görgey a bizalmatlansági szavazás indítványát Klapka hadtestének egy osztálya nevében tette. „Igen sajnálatos, hogy Klapka, a ki az elméleti ismereteket tekintve, egyike volt legügyesb tábornokainknak és nem mutatott hajlamot az úgy nevezett soldateskai handabandára, Görgey által magát több ízben eszköz gyanánt engedte használtatni. Ha Klapka több önállósággal s akaratszilárdsággal bír, úgy a hazának többet használ hatott, magának több érdemet szerezhethet, s Görgey erőszakos fel-emelkedését meggátolhatta volna.” Az egyéniségek jellemzése végett nem árt még említenünk, hogy Dembinski, midőn tőle kívántatott, hogy a teendőkről ezentúl a hadtestparancsnokokkal tanácskozzék, haragjában süvegét fejéről lekapván monda: „hogy ő terveit senkivel sem fogja előre tudatni, s ha fővege tudná, mit gondol a feje, még azt is eldobná magától” — mit süvegével tényleg is végrehajtott. „A körülmények közt, — mondja még Szemere, csak Dembinski cselekedhetett volna hatékonyabban. Midőn ugyanis ő Görgeyt engedetlensége miatt feleletre vonta és kérdezte: „Tudja Ön, mit érdemel azért, hogy írott parancsaim ellen cselekedett?” — Görgey e szavakkal válaszolt: „Igen, egy golyót az agyamba.” Görgey ítélete helyes és igazságos volt, Dembinskinek azt csak végrehajtania kellett volna.”

Kossuth e súlyos vizályokról értesülvén, Mészáros had-ügyminiszterrel, Kiss Ernő és Vetter tábornokokkal más nap Tisza-Füredre sietett. Szemere elejökbe ment s részletesen tudósítá Kossuthot a történetekről. Dembinski — úgymondaegyebek közt — főleg abban hibázott, hogy az engedetlen nem lövette főbe; mert Görgey neki is veszélyes embernek látszik.” „Nem csak veszélyes, vág szavába Kossuth, ő áruló, neki

törvényszék elébe kell állani.” „Az még nem, viszonzá Szemere, de lehet azzá; most még csak veszélyes ember, akiben mély boszúérzet s nagy horderejű nagyravágyás lappang. E kettő őt messze viheti. Ő mindenesetre büntetést, Dembinski elégtételt érdemel.”

Kossuth eleinte komolynak s hidegnek mutatta magát irányában; a történetek felett pedig vizsgálatot tétetett. Ez végbemenvén, a tisztikar maga elismerte, hogy a történeteket a hadi fegyellemmel megegyeztetni nem lehet. Görgey, hogy még önvádolója s illetőleg maga mentsége által is terhelje Dembinskit s lehetetlenné tegye megmaradását a fővezérletben, kijelenté: „hogy az alvezéreknek ily rendkívüli fellépése a fővezér ellen annyira nem férhet meg a hadi fegyellemmel, miszerint ha ő volt volna Dembinski, s irányában így tagadta volna meg az engedelmességet Görgey, ő Görgeyt föbe löveti vala; s ezt azért mondja, hogy a kormány győződjék meg, hogy midőn ő életét, s mi előtte még szentebb, katonai becsületét is kész volt kockáztatni, azt csak azért tehette, mert lelkének legbensőbb meggyőződése szerint úgy látta a dolgokat, hogy ha a fővezér parancsának engedelmeskedik, a hazát igen nagy veszély érendi vala.”

A viszály kiegyenlítése nem volt könnyű feladat. A rövid vizsgálatból is kitűnt ugyan, hogy a fővezér intézkedései nem mentek minden hibától: mindazáltal a fegyelem szigorának sérthetlensége múlhatatlanná tette azt is, hogy Dembinskinek elégtétel adassék. De éppen ebben volt a nehézség. Görgey ügyét az egész tisztikar magáévá tévén, őt megbüntetni nem lehetett. Ezenfelül az apróbb viszályos kérdések megvizsgálására sem lehetett a körülmények közt, melyek a seregnek hosszabb tétlenségét egyáltalában nem engedték, elegendő időt fordítani. Kossuth tehát akként vágta ketté a csomót, hogy a tisztikar magaviseletét, mely szerint a fővezér iránt bizalmatlanságot nyilatkoztatott, határozottan rosszalta. Bár ekként Görgey a tisztikar által fedve, büntetlenül maradt, Dembinski mégis, figyelembe vévén a körülményeket s lehe-

tétlennek látván az egész tisztikarnak haditörvénytörvény elébe állíttatását, az elégtétellel megelégedettnek nyilatkozott; de egyszersmind kijelenté, hogy katonai hírnevét többre becsüli, mintsem hogy tovább is folytatni akarhatná oly sereg vezérletét, mely iránta bizalmatlanságot nyilvánított. A vezérletről tehát lemondván, nyomban útlevelét is kikérte. sikerült azonban Kossuthnak őt megengesztelni s reábírni, hogy a hazában maradván, magát a kormány további rendelkezésére bocsássa. Lemondását azonban, bármily múlhatatlannak látszott is az, haragja csilapodván, hamar megbánta Dembinski, s pár nap múlva, midőn Damjanics Szolnoknál, a még tőle vett terv szerint, győzedelmet vívott ki, azon elégtételt követelte a kormánnytól, hogy a fővezérségbe visszahelyeztessék. De a kormány ezt, a tisztikarnak általános bizalmatlanságát szem előtt tartván, nem látta teljesíthetőnek.

Mi a sereg fővezérletét illeti, Görgey egyelőre megelégedvén Dembinski megbuktatásával, nehogy igen is világosan árulja el, miképen a fővezérlet elnyerése végett szándékosan támasztotta a sajnálatos viszályt, kijelenté Kossuthnak, hogy ha ő reá, mint legidősb tábornokra esnék a választás, azt elfogadni nem hajlandó, s legfőlebb az új fővezér megérkeztéig ajánlja készségét, rendelkezni a sereg mozdulatairól. De Kossuth lelkében is mélyebben befészkelte már magát a bizalmatlanság Görgey ellen, mintsem hogy Őt a fővezérletben magára nézve is nem látta volna veszedelmesnek. Midőn tehát a fővezérletet ideiglen reabízta, egyszersmind odautasítá Szemere Bertalant, hogy a kormány képviselőjeként folyton a táborban maradván, a politikai és politialis hatóságot a kormány nevében kezelje s azok iránt, miket a kormánynak a seregre nézve tudnia kell, azt szakadatlanul világosságban tartsa. Görgey, mind ebben, mind azon intézkedésekben, melyeket Kossuth még az élelmezés és pénzkezelés körüli ellenőrség iránt tett, színleg a legnagyobb készséggel megnyugodott s a kormányelnök iránt annyi őszinteséget és ragaszkodást, oly hűséget és engedelmességet, a haza iránt annyi lelkesedést s önfeláldo-

zási készséget mutatott, hogy úgy látszék, az ilyfélék által könnyen megnyerhető Kossuth bizalmatlansága is oszladozni kezdett irányában.

A viszályok ekként kiegyenlítettén, a VII-dik hadtest Görgey alatt néhány napig még Füreden s környékén pihente ki fáradalmait, utóbb részben Tokaj felé indult. Az I-ső hadtest Klapka alatt még márczius 4-kén rendeletet vőn Szolnok felé menni s ott Damjanics és Vécsey működéseit támogatni. Pár nap múlva a II-dik hadtest is odaindult Aulich alatt, ki aunál Rápásyt váltta fel a parancsnokságban. Dembinski ugyanis, mint tudjuk, támadó munkálatának kiindulási pontjává tette Szolnok megvételetét, s épen erre vártában mulasztá el a többi osztályokat idején összpontosítani. És, bár tervének többi részei jelenleg meg voltak hiúsulva, ez, mint már végrehajtásba fogott, azután is megtartaték. S ekként most a következő tervben egyeztek meg vezéreink: Görgey foglalkodtassa az ellenség főerejét a poroszló-egri, vagy tokaj-egri vonalon; azalatt az I. és II. hadtestek a III-dikkal egyesülvén, Szolnokot vegyék meg, s azonnal Pestnek tartva s az ellenség főerejének hátába kerülve, vágják el azt a fővárostól és szorítsák a Tisza felé, honnan őt aztán, Görgeyvel közremunkálva, igyekezzenek kiverni az országból.

Mióta Dembinski és Perczel, Czeglédről január végén a Tisza mögé vonulva, Szolnokot elhagyták, azt ismét Karger dandára foglalta el, mely három gyalog-zászlóaljából, két század vadászból, ugyanannyi hidászból, két század báni huszárból, négy század vasasból és harmadfél ütegből állott. E dandár Jellasics hadtestéhez tartozott, ki többi dandárait Czegléd, Nagy-Körös, Kecskemét és Abony táján osztotta fel; ez utolsó helyen Ottinger lovas dandára tanyázott. E haderő ellenében részünkről csak Czibakházán volt Mesterházy alezredes alatt némi erő, névszerint a Ferencz-Károly zászlóalj néhány százada, pár újoncz honvédzászlóaljjal. Mesterházy Czibakházát nemcsak erélyesen megvédte a császáriak több kísérletei ellen, hanem ügyes tüntetései által oda vitte Jellasi-

csot, hogy ez őt sokkal erősebbnek vélvén hadtestéhez erősítést kért Windischgrätztól. Február utolsó tizedében már Damjanics osztályának egy része is itt tanyázott.

Midőn a császári sereg Gyöngyösről előrenyomult, a bán is újabb kísérletet tőn Czibakháza ellen február 24-kén egy dandárral. Az ellenség a folyam jobb partján álló csárdából, a mieink hídfői sánczaikból folytatták egy ideig a lövöldözést, mígnem gróf Leiningen, a Schwartzberg-zászlóalj őrnagya, annak egy részével a hídon átkelvén, a folyamparthoz közeledett ellenséget tovaűzte. De minthogy azon császáriaknak, kik a csárdában s körülötte harcolának, ugyanazon színű ruházata s hajtókája volt, mint az ő zászlóaljának, csata közben azon tévedésbe esett, hogy azok is az ő zászlóaljához tartozók, s minden tartalék nélkül közeledvén hozzáj ok, fogolyul vitetett a csárdába.

Mialatt ez történt, honvédeink is átjöttek a hídon, s az ellenséget megfutamították; de Mesterházy megelégedvén e sikerrel, nehogy kis serege cselbe vonassék, visszavonulót fúvatott, bár a csárdát még makacsul védelmezte az ellenség odaszorúlt csapata. Már túl valának a hídon, midőn a Schwartzberg-zászlóaljbeliék észreveszik, hogy őrnagyuk hiányzik; s nem kételkedvén, hogy a csárda körüli fogatott el, Talabér hadnagy által vezetve, a hídon ismét átrohannak, s a csárdát ostromolni kezdik. A bennlévők, látván, hogy társaiktól cserben hagyattak, a fogoly Leiningennek oly capitulatiót ajánlanak, hogy fegyvereiket letéve, szabadon mehessenek; de Leiningen csak azt igéri nekik, hogy ha magokat megadják, életben hagyatnak. Ekkor rohant a csárdába vitézeivel Talabér, s a császáriakat, mintegy 46 közlegényt és két tisztet elfogván, megmentett őrnagyukkal együtt a hídfő sánczai közé viszik. Midőn utóbb Damjanics e zászlóaljat elbeszélte vitéztettéért megdicsérte, egy közvitéz e szavakban kiáltott fel a sorokból: „Igen, mi győzni fogunk, mert tudjuk miért vívunk, míg azok ott a másik oldalon nem tudják, miért harcolnak.”

Damjanics február végnapjaiban érkezett Czibakházára, Vécsey pedig márczius 2-kán szállá meg Török-Sz.-Miklóst. Damjanics osztálya hat zászlóaljából, nyolcz század huszárból, egy erős lengyel dzsidás-századból, két vadász- s ugyanannyi utász-századból és 20 ágyúból állott. Vécsey osztályát szinte hat zászlóalj, ugyanannyi huszár-század és két üteg képezte. E két osztály elébb a bánszágban B Bácsban a szerbek ellen harczolván, legbátrabb zászlóaljainkat foglalta magában. Damjanics osztályában volt különösen hadseregünk díszé, a 3-dik és 9-dik zászlóalj. A zászlóaljak létszáma mindazáltal a folytonos csatákban annyira megfogyott, hogy a két osztály Összesen alig haladta meg a tíezret.

A vezérek, értesülvén a Szolnokon és Abonyban fekvő ellenség számáról, bizton remélték, hogy öt Aulich és Klapka már közeledő hadtesteinek megérkezte előtt is kiverhetik Szolnokból, ha a támadás mind a két részről öszhangzólag, egyszerre és sebességgel intéztetik. Damjanics tehát előleges értekezés után Vécseyvel, márczius 4-kén estve megindult Czibakházáról, csak kis őrizetet hagyván a jobb parti hídfeőnél, s még azon éjjel megérkezett Tisza-Várkonyba, hol aztán virradtig pihent s bevárta azon gvalog-zászlóaljat, mely erősítésére Vécsey által küldetvén, Knezics őrnagy vezénylete alatt Vezenynél lápokon kelt át a Tiszán.

Márczius 5-dike gyönyörű tavaszi napra virradt; az el láthatlan határa térségen felhőtlenül löveltek ki a nap sugarai, jótékony meleget árasztván az éjét szabad ég alatt, nedves földön átpihent magyar vitézekre. Napkeltével a vezér parancsára riadó fúvatott; a táborban mozgás támad; de a vett parancs szerint, csenddel készülnek a vívandó harcra. Damjanics a sereget Várkony és Tószeg közt csatarendbe állítja: a jobb szárnyra, mely a Tiszára támaszkodott, két gyalog-zászlóaljat s egy csapat utászt rendel; középre állítja a vitézségéről elhírheft 3-dik és 9-dik honvéd-zászlóaljat, a régi Waza- és Schwarzenberg-féle ezredek harmadik zászlóaljait s a lengyel legiot Wysocki alatt; a bal szárnyon nyolcz huszár-

század, előcsapatul pedig két vadász- s egy utász-század és a lengyel dzsidások foglalnak helyet. E csatarendben indul meg a sereg Tószeg felé.

Ezalatt Vécsey tábornok a maga hadosztályát Török-Sz.-Miklósról szinte kiindítván, nyolczadfél óra tájban Szolnoknál a balparti hídfőt támadja meg. A hídtól Török-Sz.-Miklós felé széles mocsárok terjednek, melyeken keresztül csak öt ölnyi széles töltésen lehet közeledni a híd felé. A támadást tehát csak ágyútűzzel lehetett intézni. Ily támadások a hídfőre részünkről már többször megkísértetvén, nem lepték meg ugyan az ellenséget; Vécsey azonban most, hogy az ellenség egész figyelmét e pontra vonja, igen heves tüzelést folytatott.

Vezéreink e szép egyetértését s közremunkálását dicsó eredmény jutalmazta. Az ellenség nem is gyanítván, mily veszedelem fenyegeti Tószeg felől, Damjanics észrevétlenül közeledhetett a helységhez; s csak midőn hadoszlopai e helységből kibukkantak, bal szárnya pedig a vasúti vonal felé közeledett, hangzott fel Szolnokban a riadó. Karger tábornok rögtön egy mozdonyt küldött Abonyba, az ott fekvő Ottinger lovas dandárát segítségül hívatván; seregét pedig sietve a város szélén állítá fel, előcsapatul a vadászokat s egy zászlóalj végvidékit a város előtt elnyúló homokbuczkák és árkok közé rendelvén.

A harczot mind a két részről a vadászok tüzelése kezdte meg. De az előseregünkben lévő lengyel dzsidás-század, Ponyinszky vezénylete alatt, az ellenséges előcsapat drago nyosaira rohamot intéz; s bár könnyű, csekély fővegök miatt többen elestek vagy megsebesedtek, rövid kardviadal után, melyben a dragonyosok parancsnoka Regelsberg alezredes is elesett, azokat visszanyomták.

E közben seregünk dereka is megérkezvén, az előhad a balszárnyhoz csatlakozott s az ágyúzás mind a két részről hevesen megkezdett. Az ellenség ágyúi a kertek és sóházi raktárak mögött lévén felállítva, nagy pusztítást kezdenek

tenni a mi, síkon, fedetlenül közeledő csapataink soraiban. Damjanics tehát, ki, maga is vitéz seregével fejlődve vézré, ismerte annak természetét, miszerint, míg a legheve-
sebb tűzbe is kész alatta berohanni, a hosszú ágyútűzet hamar megunja, 11 óra tájban, három üteg fedezése alatt a 3-dik honvéd- s a Schwartzenberg-zászlóaljjal szuronyszegezve rohanja meg az ellenséget. Az ágyúk kereszttüze s az alkalmas helyen rejtező vadászok, kik még 20 lépésnyiről is lőttek, iszonyún pusztítanak rohamcsapatunkban. De vitézeink jobb-
jokban fegyvereiket előre szegezve, baljokkal arczokat eltakarva, rendíthetlenül közelednek a tűztorkok felé s azoknak nagy részét elfoglalják; majd, támogatva az utánok sietett többi zászlóaljaktól, az ellenséget egy heves szuronyviadal után a város utczáiba nyomják. Ez ekkor elhagyja a balparti hídfőt is és a hidat kezdi lerontani; mit azonban végrehajtani ideje nem lévén, az utczákon újra makacsul megkezdí a szuronyviadalt. De hasztalan: vitézeink rohama ellentállhatatlan. Az ellenség tehát a Zagyva folyam felé hátrál; egy részök, a horvát zászlóalj, a vízbe nyomatik, hol sokan elvesznek; más részök Abony felé kísérti meg a menekülést, de észrevévén, hogy seregünk balszárnya a várost félkörben körülfogta, s így ezen út is el van zárva, a Zagyva partján Rékas felé rendetlen futásnak ered.

Damjanics ezalatt, ki bekeríteni s egészen elfogni szándékozott az ellenséget, átüzen a Tiszán Vécseyhez, ki seregével eddig tétlenül állott a balparton, jöne azonnal át huszár-
századaival 6 állana el a rékasi utat, mely egyetlen hátrálási vonala maradt fenn az ellenségnek. Ha Vécsey e munkálatot gyorsan végrehajtja, az ellenséges seregnek csak fegyverleté-
tel, vagy felkonczoltatás közt marad választása. Vécsey azonban néhány nappal idösb tábornok lévén Damjanicsnál, ennek üzenetét, mi csak felszólítás volt összehangzó munkálatra, parancsnak vévén, nehezteléssel fogadta s nem teljesítette, és Damjanics ismételt söt harmadszori felszólítására sem mozdulván ki tétlen állásából, a gyözedelmet legszebb eredm-

nyétől megfosztotta. Az emiatt méltó haragra gyűlt Damjanics tehát, midőn a terjedelmes város utczáin szétszórt gyalogságát minden erőfeszítése daczára sem szedheté rögtön össze, hogy annak egy részével a futamlóknak útját állja, a maga lovasságát küldé Nagy Sándor alatt azok üldözésére, melynek egybíránt az volt rendeltetése, hogy a Karger segedelmére Abonyból várhatott ellenséges erőt verje vissza. De az alkalmasb időt már elnyelte a késedelmezés. Mire Nagy Sándor, a várost megkerülvén, a rékasi útra érkezett, a futamló ellenséges gyalogság a dragonyosok fedezése alatt már részben a Zagyván keresztül, részben annak mentében jó előre jutott, minél fogva azokban nem tehettek többé nagy kárt huszáraink. A dragonyosok közül ugyan számosan elestek, többen tisztjeikkel együtt el is fogattak; de az ellenséges gyalogság ezalatt nyakra-főre átkelvén s a hidat elrontván, az üldözésnek nemsokára vége szakadt.

Mialatt a harcz ekként a szolnok-rékasi úton folyt, Ottinger, kit a harcz elején, mint mondók, vasúti mozdony által tudósított Karger a maga raegtámadtatásáról, lovas dandárával két óra tájban Szolnok elébe érkezett. Csak ekkor kelt át végre a Tiszán Vécsey a 3-dik huszárezred négy századával, s Ottingert a vasútvonal táján megpillantván, elejébe nyomult. Egy ideig mind a két részről heves tüzelés folyt, míg végre huszáraink a sokkal számosabb ellenséget megrohanván, azt rövid kardviadal után futásra kényszeríték.

E lovassági viadal zárta be a dicső nap munkáját. Ottinger, egy ideig üzetvén, estve felé Abonyba érkezett, hova aztán éjjel az igen megfogyott Karger dandár maradványai is eljutottak.

Az ellenség vesztesége tetemes, saját vallomásai szerint is több volt foglyok-, holtak- és sebesekben 560, a mieink szerint 800 embernél, ezek közt egy törzs-, több főtiszt, két orvos, két tábori pap. A 400 utászból csak 80 menekült meg; a Károly-gyalogság pedig maga 200 embert vesztett. A győ-

zedelem egyéb eredményeiről így ír maga Damjanics márcziuB 6-kán kelt hivatalos tudósításában:

„Hazafias tisztelettel van szerencsém a honvédelmi bizottmánynak jelenteni, hogy Szolnokot tegnap elfoglaltam s az ellenséget futamlásra kényszerítettem. A megrémült ellenség szaladásában sok hadi szerelvényeket, sőt a 2-dik vasas ezred pénztárát is hátra hagyta. Négyszáznál több fogoly, ezek közt törzs- és főtiszték, tizenegy darab hat- és tizenkétfontos ágyú, 20 lőszer- és társzekér, jelentékeny mennyiségű lőszer, fegyver s a fentemlített pénztárban 7000 ezüstforint jutottak birtokunkba. Az ágyúk és társzekerek lovastól foglaltattak el, melyeknek száma száz darabra megyén.”

Részünkről mintegy 200 főre ment a veszteség holtak- és sebesekben. Legtöbbet, aránylag, a könnyű fővegű lengyel dzsidások szenvedtek.

Damjanics az elfoglalt pénztárt bizottmányilag felnyitvatván, az abban talált minden magán- és letéteményi pénzeket más nap az ellenségnek Abonyba visszaküldötte. Az eseteket a mieinkkel egyetemben, de külön sirban, teljes katonai tisztelgéssel temettette el. A sebesült foglyoknak a mieinkkel egyenlőn gondos orvosi ápolást rendelt.

A hibát azonban, melyet Vécsey a kellő időben való közremunkálásnak elmulasztása által elkövetett, neki elengedni nem volt hajlandó Damjanics. A kivívott győzedelem által még inkább nagyobbodván a seregben különben is nagy népszerűsége, a hadtest-parancsnokságot a kormány további rendeletéig, ifjabb tábornok létére is önhatalmilag s tényleg elfoglalta. Vécsey ennek következtében a seregből azonnal Debreczenbe távozott. Csaknem egyidőben érkezett meg ott vele Damjanics jelentése a viszály okairól s tett intézkedéseiről, melyekből a kormány Vécsey hibájáról meggyőződván, őt a hadosztály vezérletétől elmozdítá. Mivel azonban őt, részint tapasztaltabb vezérek hiánya, részint a hadosztálynak Eszterházy Sándor árulása elleni megmentésében szerzett érdemei miatt, egészen mellőzni még sem lehetett, az ügyet-

len Gál tábornok helyébe, Arad ostromának vezérletére küldötte.

A szolnoki győzedelem után, a fentebb közlött terv gyors végrehajtása fényes eredményre vezethetett volna. Jellasics hadtestében, mely a pest-abonyi vonalon állott, a szolnoki megvertetés nagy zavart és levertséget okozott. Az utak az engedő fagy és esőzések miatt meglágyulván, oly rosszak lőnek, hogy az ellenség főtáborából, mely még egyre az eger-poroszlói vonalon állott, Jellasics erősítésére segedelem rögtön nem érkeztetett.

Részünkről ellenben minden készen állott a tervnek foganatba vételére. Aulich és Klapka tábornokok hadtestei, már a szolnoki ütközet napján megérkeztek Török-Sz.-Miklóstra, minek következtében az itt összpontosított haderő mintegy 35,000 emberre és 108 ágyúra ment. De részint a fővezérlet miatt Tisza-Füreden kitört viszályok s ezek folytán a fővezérlet kényes kérdésének eligazítása, részint azon körülmény, hogy az ellenség a hidat Poroszlónál elrontotta, s e szerint Görgey, hogy a Tiszán átkelhesse, Tokajhoz kénytelenítettetett kerülni, — annyi időt rablott el, hogy a jó alkalom, az ellenségen még érzékenyebb csapást ejteni, használatlanul osont el.

A tábornokok több nap múltával végre látván, hogy a fővezérlet kérdésének elintézése még több ideig késhetik, kémeik által pedig tudósítást véván, hogy az ellenség Czegléd táján nagy erőt von össze, nem tartották tanácsosnak bevárni annak történhető támadását oly helyzetben, melyről, ha az ütközet szerencsétlenül végződne, a visszavonulás csak egy, terjedelmes mocsárokon átvonuló keskeny töltésen vezet keresztül. Elhatározták tehát a sereget Szolnokról a balpartra vezetni s ott várni be az új fővezér rendeleteit. Márczius 10-én hagyták el seregeink Szolnokot. A szép és költséges híd szükség nélkül, sőt a jövőnk munkálatok nagy hátrányára, mint mondják, egy utász-tiszt hibás rendeletéből, a sereg átvonulása felgyújtatott. Szolnok lakosai nagy aggodalommal szemléltek a lángok martalékává lenni hídjokat; mert nem ok

nélkül rettegetek, hogy ekként elhagyatva, seregeinktől elvágatva, a császári hadak visszatértének esetére, drágán kelendő megfizetniök a harcz alatt a nemzeti ügy iránt tanúsított buzgalmokat.

Szolnokról Aulich hadteste Kis-Ujszállásra, Klapkái Török-Sz.-Miklósra, Damjanicsé, mely a Vécsey-féle hadosztályal egyesülvén, ezután a III-dik hadtest nevét vette fel, Ozibakházára szállásoltattak be.

Időközben végre a fővezérlet fontos kérdése is elől intézve Debreczenben. Kossuth márczius 8-kán az esti órákban titkos tanácskozmányt tartott a képviselők testületével. Elmondván a vezérek közt a kápolnai ütközet után támadt visszalyokat s azoknak mikénti elintézését, előadá: „miképen okvetetlen szükséges, hogy a hadimunkálatok haladéktalan folytatása, s a szolnoki győzelem után kifejlett körülményekben a kedvező alkalomnak idővesztés nélküli felhasználása végett, azonual neveztessek ki fővezér oly formán, hogy a Tisza körül két főponton egyesült hadseregeink, nevezetesen, melyek Szolnok és melyek Tisza-Füred táján állanak, bár többrendű hadosztályokból egyesülve, két nagyobb hadtestet képezzenek, és a felsőnek vezérlete Görgeynek, az alsó pedig Damjanicsnak adatván, a kinevezendő fővezér úgy ezeknek, mint az aradi s a legközelebbi órákban a Perczel vezérletére bízandó szeged-bácsi hadseregnek s nemkülönben az ország váraiban lévő őrségeknek is élén álljon. Valamint pedig a fővezér kinevezését mulhatlanul szükségesnek látta a kormány; úgy az egyének közt szétnézve s minden körülményeket megfontolva, legczélszerűbbnek azt vélte, hogy fővezérré mindaddig, míg az egyesült munkálatok szüksége tartand, Vetter tábornok neveztessek ki.”

A honvédelmi bizottmány elnökének e kinevezést jelentő szavai, mind a mellett is, hogy Vetter elméleti képzettségéről senki sem kételkedhetett, nem nagy viszhangra találtak a képviselők testületében. Egy rész helyeselte ugyan a kormány választását; de a helyeslés hangjából is kitűnni látszék, hogy

nem azért helyeslik azt, mivel bizodalomuk van Vetter személyében, hanem egyedül azért, mivel a nagy többség bizodalomát bíró kormányelnök őt választá.

Dembinski lemondása után csak Kiss Ernő altábornagy, Vetter, legidősb tábornok, Görgey és Damjanics közt volt helye a választásnak. Kiss Ernő azonban, bár eddig annyi feláldozást tanúsított a nemzet szabadságharczában, minél többet senki sem; személyes bátorsága pedig a csatákban, egyes csapatok élén a vakmerőséggel volt határos; de fővezéri tehetségekkel s tulajdonokkal egyáltalában nem dicsekedhetett. Damjanicsnál egyes hadtest élén jobb tábornokunk nem volt: egyaránt erélyes a fegyvertartásban, gondos hadtestének ellátásában, mint bátor, körültekintő a harcban, ő nagy kincse volt seregünknek; s már szolnoki diadala előtt is több győzedelmet aratott a szerbek felett, híressé épen ő általa, az ő nevelése alatt vált 3-dik és 9-dik zászlóaljjal. De egy fővezérben megkívántató magasabb hadi kiképzettséggel s nagyobb seregek vezérletének tapasztalatával még ekkor minden deréksége mellett sem bírt. S e felett még tábornokságára nézve is legifjabb volt, mely körülmény az osztrák seregben nevelkedett tisztjeink közt, nem csekély fontosságúnak tartatott. — E szerint tehát csak Vetter és Görgey közt lehetett még választani.

Görgey a képviselők közt már ekkor is sok tisztelőt számlált, kik iránta viseltettek a legnagyobb bizodalommal, tőle várták a haza megmentését. A sereg vezérletében tanúsított erélyessége, a szakértőktől íb sokféleképen magasztalt felsőmagyarországi hadjáratában bebizonyított magasabb hadi képzettsége s fényes tehetségei e reményeket valóban igazolni is látszottak. Ezen valódi tulajdonokhoz és érdemekhez járult még az is, hogy Görgey, mióta Debreczennel összeköttetésbe léphetett, a seregében szolgáló s különféle ügyekben a kormányhoz küldött tisztjei által nem mulasztá el egyéb módokon is megnyerni a képviselők ragaszkodását. Ezeket tudva, nem lehet csodálni, ha a képviselők közt számosan találkoztak, kik

őt az előzmények daczára is óhajtották volna fővezérré kineveztetni. De a nagyobb rész úgy vélekedett, hogy őt e kinevezés által megjutalmazni most, midőn engedetlensége miatt büntetésre volt volna méltó, annyi volna, mint szándékosan ápolni a seregben különben is elég gyakori fegyelemsértést és viszályokat.

Azonban, bár e szerint senki sem ellenzetté is Vetter kineveztetését, sokakban mégis aggodalmas kétely támadt a vezérek jövőendő egyetértése iránt; s nem ok nélkül merült fel többek lelkében ama kérdés: vájjon fog-e Vetternek engedelmesskedni Görgey, ki már annyiszor bizonyosságát adta annak, hogy nem tud túrni maga felett parancsnokot? Ezen aggodalmat nem is késett egy képviselő nyilván kifejezni, azon kérdést intézvén Kossuthhoz: vájjon biztos-e az iránt maga s nyújthat-e a háznak is biztosítékot, hogy e kinevezést megnyugvással fogadandja a hadsereg?

Kossuth e kérdésre azt válaszolá, hogy a Tisza-Füreden Görgeyvel tartott értekezletei következtében alaposan remélhető, miszerint ő Vetter kinevezésében megnyugvandik s rendeleteit kellő engedelmisséggel hajtandja végre. Egyébiránt a képviselők megnyugtatóására kijelenté, miszerint ott vélvén magát leginkább helyén lenni, hol a kormányzati befolyásnak legrögtönebb intézkedési szüksége foroghat fenn, elhatározta legyen magát, mennél gyakrabban s mennél több időt tölteni a táborban. „Hogy, úgymond, a táborban való jelenlétem által, nem csekély személyem befolyásával, hanem azon hatóságnál fogva, melyet a nemzet akarátának következtében hivatalos állásomban viselek, és amelynek súlyát és tekintélyét mindenki irányában fenntartani tudom is, fogom is, nyújtsak » a nemzetnek biztosítékot a részben, hogy a seregben nem fog történni semmi olyan, mi a sikert kockáztathatná. El lesz háritva minden oly akadály, mely az előmenetelt gátolhatná és fenn lesz tartva azon katonai fegyelem és a felsőbbség rendelkezései iránti szíves készség, mely a hadsereg ismeretes hazaszeretetével és lelkesült vitézségével párosulva, kétségtele-

nül biztos győzelemnek néz elébe. És ekként lévén elhatározva, a seregben való fegyelem s a fővezér iránti engedelmesség tekintetében biztosítást kerestem és találtam abban: 1-szor, hogy a hadseregeket és azok vezéreit, valamint különösen a két nagyobb hadtestet vezénylő tábornokokat is oly hazafiúi tiszta szeretettől ismerem, sőt tudom lelkesülve, miszerint bizton elmondhatom, magamat és mindnyájunkat beleértve, hogy csak úgy lehet a hazát szeretni, mint ők szeretik, jobban nem. 2-szor. Találtam biztosítékot magában Vetter tábornok úrnak férfias erélyében, miszerint kétségtelen tudományom szerint, bír azon tehetséggel, hogy magának a hadseregben a kellő tekintélyt mind megszerezni, mind fenntartani tudja; mert én akként vagyok meggyőződve, hogy nagyon gyengén állana azon fővezér tekintélye, ki mástól volna kénytelen kívánni azon tekintély támogatását, és önmagában az elegendő biztosítékot fel nem találná. 3-szor. Végre a sereg hazafiúi érzelmein kívül, találtam biztosítékot abban, miszerint el vagyok tökévelve, időmnek legnagyobb részét a táborban tölteni, pedig azon elhatározással, hogy érezve a rajtam fekvő felelősséget, melynek tekintetéből a nemzet akarata szerint vállaimra bízott hatóságot teljes kiterjedésében gyakorlom, akként fogok megjelenni a hadseregnél, hogy vagy én nem élek, vagy az nem, ki a kormány iránt engedetlen merne lenni.”

Az elnök szavait zajos helyeslés követte: az aggodalmak elenyésztek a többségben, mely már nem emlékezett arra, hogy midőn a sehwechati ütközet után Görgeynek vezérré kinevezetését jelenté a háznak, becsületszavát kötötte le Görgey mellett, hogy ez oly hazaszeretettől lángol, miszerint ha kell, a vezérletből közlegény rangjára is kész lelépni a haza szolgálatában. Es a nagy szavakban tett Ígéreték mellett a kormány jövőendő erélye iránt, azt is elfeledé a többség, hogy Kossuth még minden viszálynál, mely a vezérlet körül támadt, oly gyengén és erélytelenül viselte magát, hogy az engedetlenséget tapasztalt felsőbb rangú vezér soha sem nyert elég-

tételt; különösen pedig Görgey még mindig elérte célját, melyet engedetlensége által kidacolni szándékozott. Elfeledte a ház, hogy Kossuthban, több oldalú fényes tulajdonai s tehetségei mellett épen a physikai bátorság hiányzik, mely annyira szükséges volt volna benne, hogy az engedetlen vezérek iránt azon erélyt fejtse ki, melyet szóárjában oly fennhangon ígért a háznak a maga részéről. A többség, mint mindig, most is hitt szavának a aggodalmait elenyészték. A kormány indítványa ellenmondás nélkül elfogadtatván, határozattá lón, hogy Vetter tábornok, eddigi táborvezérkari főnök, fővezérré s tekintélyének öregbítése végett egyszersmind altábornagygyá neveztessek ki.

Kétséget nem szenved, hogy Kossuthnak ama szavai, miszerint ígérte, hogy akként fog megjelenni a táborban, „hogy vagy ő nem él tovább, vagy az, ki a kormány iránt engedetlen merne lenni”, nem annyira a ház aggodalmának megszüntetésére, mint inkább Görgey megfélemlítééért voltak számítva. Kossuth ő iránta a váczi szózat óta bizalmatlansággal viseltetett, miben őt az, hogy Görgey magáról február 10-kéig a kormány nyal semmit sem tudatott, még inkább megerősítette. Utóbb, midőn Görgey végre ismét levelezni kezdett a kormánynyal, elmosódni látszék a váczi szózat benyomása; de a tizza-füredi viszályok egy újabb oldalról tűntették fel az ő jellemét. Láttá Kossuth, hogy az emberben az elsőségre vágyás mellett, törhetlen erély is van céljainak elérésére. És ezóta a bizalmatlanság mellett félelem is támadt lelkében. Oly egyéniségnek kezdé őt, kinek tiszta hazafiúi lelkesedéséről egykor becsületszavával kezeskedett, az utolsó események óta ismerni, ki kedvező körülmények közt arra is képes, hogy magát erőhatalommal katonai dictátorrá tegye. Már pedig Kossuthban semmivel sem volt kisebb a nagyra-vágyás, mint Görgeyben. Ha ez egyenlőt vagy felsőbbet nem tudott túrni a hadseregben: bizonyára Kossuth sem bírt annyi önzetlenséggel, hogy más kezében túrje a főhatalmat, másé legyen a haza megmentésének dicsősége, miként ezt néhány hó-

nappal elébb Batthyáni Lajossal, Széchenyivel, Deákkal szemközt váltig bebizonyította. A különbség köztök, nagyravágásuk tekintetében, csak az volt, hogy Görgey, különben a haza iránt is kétes hűségű katona, ki mindent kardjától akart tenni függővé, s mind a mellett is, hogy egyébnek, mint a hadi mesterségnek értéséről semmi bizonyítványt nem adott, minden mást lenézett, gúnyolt, megvetett, a cynismus czondrája alá rejté nagyravágását; míg ellenben azt Kossuth a soha senkitől kétségbe nem vonhatott honszeretetének s hazafiúi hűségének ékes palástjába burkolta.

Igaz ugyan, hogy mióta a szakadás a nemzet és a dynasztia közt jó szerével orvosolhatatlanná lett, Kossuth mind fényes tehetségei, mind elvei, mind hazafiúi buzgalmánál fogva teljes joggal kérdezhető: „Kicsoda, ha nem ő?” De nem kell feledni, hogy volt idő, midőn ő még nem állott egyedül a végzet jelöltjeként a nemzet élén; és nem kell feledni, hogy a viszonyokat, melyekben minden jogosult vetélytárs lelépett s csak ő maradt a lehetséges egyéniség, nagy részben ép ő idézte elő nem kevesebbé hatalomvágya, mint a nemzeti jogoknak eszélytelen modorú védelmezése által, oly formán, mint Görgey előidézte augusztus 9-dikét, midőn egymagára ruházott az országos hatalom.

Egyébiránt még egy szempontot nem hagyhatunk itt érintetlenül a két végzetes férfiú közti viszony tekintetében. A váczai nyilatkozvány utári, melyben Görgey az engedelmességet a honvédelmi bizottmány iránt felmondta, Kossuth meg-hittebbjei előtt nem kételkedett kimondani reá az árulás vádját. A honárulást azonban ekkor még nehéz feladat volt volna kisütni reá, ki csökönyössége s a polgári hatalom iránti engedetlensége mellett is, ama szózatban engedelmisséget ígér a katonai hatóság, a hadügyminiszter iránt s a leghatározottabban kijelenti, hogy maga és serege az utolsó csepp vérig kész küzdeni az alkotmányért. Az árulást tehát csak magára, mint a polgári hatalom fejére nézve, kellett értenie Kossuthnak. De vonatkoztatta légyen az árulást a hazára, vagy magára:

miért hagyta őt, ha e bűnéről meg volt győződve, büntetlenül? Más választ erre aligha találhatunk, mint azt, hogy nem volt bátorsága vele szembe szállni.

E bátortalanság és e félelem Görgeytől s annak katonai diktatóságától fejtheti meg csak Kossuth magaviseletét a tiszafüredi viszályok eligazításában, a fővezérlet betöltésében, s általán véve Görgey irányában, mióta ez tiszai hadainkkal egyesült. Ha Kossuthnak bátorsága egy vonalon áll hatalomszeretetével s fényes elmetehetségeivel: kétségkívül első tette leendő vala őt, ki neki az engedelmisséget felmondta, mihelyt hatalmkörébe érkezett, kérdőre vonni a váci szózat miatt. De mivel bátorsága őt megbüntetni hiányzott, mélyen hallgatott a múltakról; mivel félt tőle, színlelte magát, mintha legkisebb bizalmatlanság sem léteznék iránta szívében. És mégis senki sem kételkedhetett, hogy e bizalmatlanság miatt mellőzi őt a fővezérletben, ki arra különben mindenek közt legalkalmasb vala; e miatt mondja ama fenyegetést is a netalán engedetlen vezér iránt.

Görgey kétségkívül jól tudta, kire van ama fenyegető szavak éle irányozva; de nevette azt magában, s még csak nagyobb gyűlöletet kezdett érezni Kossuth ellen, kinek gyöngegségét s bátortalanságát legújabbán is tapasztalta. Azonban, még nem volt ideje nyíltan fellépni; és miként Kossuth őiránta bizodalmat, akképen színlelt ő is Kossuth iránt ragaszkodást, engedelmisséget, tiszteletet. És ily álezát viselt, ily játékot űzött e két fényes tehetségű, de hiúságteljes férfiú, kiknek kezébe volt letéve a nemzet sorsa, egymás iránt mind végiglen. Egyiknek sem lévén bátorsága nyíltan fellépni vetélytársa ellen: ezen áleza alatt fondorkodtak egymás megbuktatására, míg végre a nagyravágyás, egymás iránti rejtett gyűlölet és színlelés játéka alatt magát a hazát buktatták meg.

Görgey még az napon (márcz. 8-kán) megjelenvén Debreczenben, teljes megelégedését jelenté ki Kossuthnak a fővezérlet betöltésével; miszerint aztán Kossuth más nap akként nyilatkozott a képviselő házban, hogy „most már tiszta lélek-

kel mondhatja, miképen e tekintetben egység létezik, s most már nyugott lehet a ház és a nemzet, hogy a hadsereg vezérei közt megvan és meglesz az engedelmesség, egyetértés és azon összehangzás, melyet a hazafiság és katonai kötelességérzete sugall, és mely annyira szükséges a haza megmentésére.”

Hogy azonban Görgeynek egyáltalában nem volt ínyére Vetter kineveztetése, és, ha a tiszafüredi viszály miatt még nem kívánta is magát fővezérré kineveztetni, hanem azt óhajtotta volna, hogy Damjanicssal, Aulichhal és Klapkával, kik felett fővezéri cím nélkül is gyakorolhatni hitte a maga fölényét, egyetértve, fővezér nélkül intézhesse a jövő hadjáratot, — világosan kiténik egy leveléből, melyet a táborba visszatérte után Egyekről, márcz. 10-kén Klapkához intézett. „Vetter tehát altábornagy és *valamennyi* magyar hadak fővezére! — úgymond e levélben. Az egek mentsék *meg* az ő keblét kicsinyes tekintetektől és töltsék meg azt igazi hazaszeretettel. Ő sikeresen fog működni, ha a ti tanácsaitokat követi s az *enyéimet nem mellőzi*... Én azon erős meggyőződésben vagyok, hogy Damjanics, Aulich, te (Klapka) és én, sokat, igen sokat tehattünk volna, ha fővezér nélkül maradunk is.” Egyelőre tehát csak várakozó helyzetbe tette magát Vetter irányában. A nagy engedelmességi készségnek mindazáltal, melyről Kossuth, bizalmatlanságának elpalástolása végett, tanúskodott, mint nem sokára látandjuk, nyoma sem volt kebelében.

Mialatt Görgey Debreczenben mulatott, márczius 9-kén egy katonai ünnepély történt a kormányelnök termeiben. Kossuth, a képviselő ház megegyeztével egy, három osztályú katonai érdemrendet alapított, mely által a harci dicsőség vágya katonáink soraiban élénkíttetnék, s a kitünőbb érdemek, míg hálóját a nemzet másként is tanúsíthatná, megjutalmaztatnának. És e napon történt, számos képviselők jelenlétében, ezen érdemjelek első kiosztása hadi főnökeink legjelesbjei között. Ez úttal a következők részesültek a nemzeti kitüntetésben:

Kiss Ernő altábornagy, miként a rendelet mondja, „a bán-sági véres harcok s ütközetekben tanúsított vezéri tehetségei, bajnoki vitézése s ernyedetlen hazafisága által szerzett érdemeiért”;

Vetter Antal, újdun kinevezett altábornagy „a perlaszi sáncok bevétele s az arra következett véres ütközet alkalmával tanúsított vitézése és vezéri ügyes tapintata tekintetében”;

Görgey Arthur tábornok „azon bebizonyított vezéri tehetségei tekintetében, melyek által, az ellenség sokkal nagyobb számú seregeitől környezve és üldözötve, bekerítettését mindenkor hatályosan meggátolta és a nagyszerű hátráláson a hazának derék serege megmentését eszközölte”;

Bem József tábornok, „tanúsított bajnoki vitézése és dicső gyozedelmei tekintetében, melyek az ország Királyhágón túli része nagyobb felének kétszeresen történt megmentését idézték elő”;

Damjanics János tábornok, az „ördöghidi, alibunári, jarkováczi és tomassováczi sáncok ostromlása és bevétele —; de különösen az utóbbi szolnoki véres ütközet és Szolnok bevétele alkalmával tanúsított vitézése és vezéri tehetségei tekintetében;

Perczel Mór tábornok, „a Róth táborának elfogása és a fridauai ütközet alkalmával tanúsított vitézése tekintetében”; és

Guyon Richárd ezredes, „Manswörth ostromlása és bevétele, a nagy-szombati véres ütközet, valamint a branyiszközi hegy ostromlása és bevétele alkalmával tanúsított oroszlan! vitézése tekintetében.”

Mind a heten az érdemjel második osztályával diszesítették fel. A jelenlévő Vetter, Görgey és Perczel vezérek mellé maga a kormányelnök tűzte a babérkoszorú közepén díszelgő nemzeti kettős keresztet; Kiss Ernőnek a ház elnöke egy küldöttség élén vitte meg az érdemjelet, a távollévőknek utóbb küldetvén meg.

Ugyanazon időben Puky Miklós kormánybiztostól Komárom várában nyugtalanító hírek érkezének néhány főtiszt rőszszelleméről, mi kapcsolatban a várparancsnok, Török tábornok, felette nagy gyöngeségével, könnyen veszélyessé válhatnék a várra nézve, melyet az osztrák had ekkoron már keményebben kezdett ostromolni. Puky Klapkát kérte parancsnokul a kormánytól, mire Kossuth annál inkább hajólt, mivel Klapka eltávolítása által a seregtől némi elégtételt vélt adni Dembinskinek. Klapka azonban vonakodott elfogadni a várparancsnokságot, melylyel őt Kossuth márcz. 3-kán kelt levelében megkínálta. Kossuth ezután Görgey tanácsára az őt egyáltalában nem tömjéző Guyont nevezte ki vár —, Lenkeyt pedig az őrségi had parancsnokává. Guyon hadosztálya ennélfogva a hadtest többi osztályai közt osztatott fel. Egyébiránt Komáromvár viszonyairól alább bővebben fogunk még emlékezni. Itt most e szünet alkalmával, mely a fővezérletben való változás következtében az ország fő haderejének munkálataiban egy ideig beállott, czélszerűbb leszen, hogy az ország egyéb részeiben lefolyt eseményekre terjesszük ki figyelmünket; s különösen lássuk, mi történt az év kezdetétől fogva addig, míg főseregünk munkálatait ismét megkezdette, a Bácskában és bánágban, s miként folyt Bem első szerencsés kezdete után a háború Erdélyben.

HARMADIK FEJEZET.

A bács-bánsági s erdélyi háború márczius végéig.

Midőn seregeink, a közép Tiszánál szükségessé lett öszpontosítás végett, januárban, mint már megírtuk, a bánságból s Bácskából kivonultak, nehogy a szerbek Szabadkán, Szegeden keresztül a császáriaknak kezet nyújthassanak, kormányunk e vidéken, gr. Hadik ezredes vezérlete alatt egy hadat vont össze, mely aztán seregeink említett felosztása szerint a IV-dik hadosztály nevét nyerte. E hadosztály, eleinte alig 4000 emberre menő, a kormány által folyton szaporíttatván február hó vége felé 12,000 emberből s 30 ágyúból álló tekintélyes hadtestté nőtte ki magát. A hadtest két osztályra szakadt, melyek egyike Gál alezredes alatt Szabadkán és Horgoson, másika, Igmándy őrnagytól vezényelve, Szegednél és Szőregnél őrködék, feladata egyedül az lévén, hogy e vidéket a netalán felnyomúlni akaró szerbek ellen megvédje.

Bácskában ezen kívül seregeink kivonúltakor még két várunk létezett, Pétervárad és Eszék, amaz Csuha, emez Éder ezredesek parancsa alatt. Őrséggel s eleséggel mind a kettő jól el volt látva. Mi különösen Eszéket illeti: őrségét mintegy 4500 jobbára újoncz képezte. Gróf Batthyáni Kázmér, ki január végén, a gróf Eszterházy Sándor árulása miatt veszélyben forgó bácskai hadsereg megmentése végett, a hely színére sietett, oly reményben hagyta el a várat, hogy miután az eleséggel több hónapra el vala látva, az őrség abban mind addig

tartandja magát, míg a körülmények változván, seregeink Bács alsó vidékeit ismét elfoglalandják.

De alig távozott onnan Batthyáni, midőn azt Nugent altábornagy hadtestének egy osztálya Trebersburg tábornok alatt bekerítette, s jan. 30-ka éjjelén, némi ellentállás után, a külvárosokat elfoglalta. A várbeliek eleséggel jól el lévén látva, még azután is nem kevesebb sikerrel védhették volna a várat; de annak híre, hogy seregeink Bácskából teljesen kivonultak, s ennek következtében Eszék vára az ellenséges vidéken végkép elszigetelve áll, annyira lehangolta a különben sem hazafias szellemű főbb tisztek bátorságát, hogy Trebersburg már febr. elején jelenthető Nugent altábornagynak, miképen a várban egy jelentékeny párt létezik, mely kész a várat feladni, mihelyt a capitulatiót császári katonasággal kötheti meg, — az ostromló határőrvidéki hadat, mely csak parasztruhákkal van ellátva, olyannak elismerni nem akarván. Nugent ennél fogva február második felében egy újabb dandárt is küldött Trebersburg segedelmére.

A magyar kormány, a várbeliek hangulatának emelése végett, a Duna mentében egy, honvédekből s nemzetőrökből álló csapatot indított meg Nemegyei őrnagy vezénylete alatt oly utasítással, hogy az ostromló császáriakat a körülmények szerint háborgassa, s ekként a várbelieknek jelt adván arról, hogy végkép elfeledve nincsenek, őket, míg segedelmökre nagyobb erő küldethetnék, erélyes ellentállásra buzdítsa. Nemegyei azonban oly ügyetlenül viselte magát a vezérletben, hogy serege Nugenttől részben elfogadott s lefegyvereztetett, részben Hadik táborába menekült.

Ennek híre végkép megtörte a várbeliek bátorságát, melyet sem Éder parancsnok sem más főbb tisztek, elméjükben már árulási szándékot forgatván, különben sem támogattak. Midőn tehát a megerősödött ellenség a várat szorosabban ostromolni kezdé, Eder azt febr. 23-kán, az őrség szabad kivonulásának feltétele alatt, minden további védelem nélkül feladta. A vár elestének híre már febr. 26-kán megérkezett

Debreczenbe, hol az oly boszúsággal fogadtatott, hogy a képviselő ház, a kormány indítványa következtében, mind azon tiszteket becsteléneknek nyilatkoztatta, kik hadi törvényszék előtt be nem bizonyítják hogy kötelességüknek híven megfeleltek.

Eszék eleste után még csak Pétervárad maradt a szerb lázadók terén a magyarok birtokában, mely azonban, bár az ellenségtől szinte ostromzár alá vettetett, hű és erélyes parancsnokai által, mint alább elbeszélendjük, megtartatott a nemzetnek.

Az ellenség hadi terve, mely azontúl, a szerbek seregeinek munkálataira nézve is, Windischgätz fő hadi szállásáról küldetett úgy a temesváriaknak, mint a Suplikács halála után vajdává nevezett Theodorovics tábornoknak, az alvidékre nézve körülbelül abból állott, hogy a szerbek a temesváriakkal kapcsolatban, Aradot az ostrom alól felmentvén, Szabadka és Szeged ellen intézzék támadásukat. Ugyanazon időben Jellasics hadtestének egy részével szinte Kecskemét felé indíttatott; végre febr. 5-kén még Nugent tábornok is rendeletet von, a Szegszárd táján táborozó hadosztályt Dietrich tábornok alatt a Duna balpartjára általtenni s Hajóson keresztül Félegyháza felé indítani. Mind ezen hadaknak feladata lőn, Szabadka és Szeged bevétele után, a Tiszán átkelni s Nagy várad és Debreczen ellen folytatni munkálataikat, míg a császári fő hadsereg a Feltiszánál öszpontosuló hadaink ellen működendik.

Azonban seregeinknek elébb végrehajtott öszpontosítása, mintsem azt Windischgrätz egyelőre történhetők hitte, az ellenség e tervének nagy részét megghiúsította. A bán hadteste, mely már Kecskemétig hatolt, hasonlókép Dietrich hadosztálya is, más rendeltetést nyervén, útjokból visszahívtak, s így még csak a temesváriakkal együtt működő szerbektől kellett tartani Szegednek és Szabadkának.

A szerb had a bánágban Theodorovics vezérlete alatt, számra mintegy 12 ezer, február elején részben Zsombolya és Nagy-Kikinda táján táborozott; részben Bácsban Sztanoje-

vics őrnagy vezérlete alatt, a Ferencz-csatornát tartá elfoglalva. Szerencsére, a szerbek vezérei most ugyanazon hibát követték el, mely elébb a bács-bánsági magyar seregek működésének sikerét egy ideig egészen meghiúsította: erejüket igen hosszú vonalon nyújtván el, hatályosan sehol sem nyomulhattak előre.

Részünkről Szeged-Szabadka vidékét, mint mondók, Hadik ezredes vezérlete alatt a IV-dik hadtest nevet nyert seregek védelmezték. Hadik e hadtestet, melynek száma február elején mintegy 5000 honvédre s 8—9 ezer nemzetőrré ment, két osztályban rendezé. Az egyik Gál alezredes alatt másfél honvéd- s két önkéntes zászlóaljából, Szabadka s vidéke nemzetőreiből, egy huszár- s két lovasnemzetőr-századból és hat ágyúból szerkesztve, Szabadkát s környékét tartá megszállva. A másik osztály, mely négy rendes s egy önkéntes zászlóaljából, Szeged s vidéke nemzetőreiből négy század huszárból és 16 ágyúból állott, Igmándy őrnagy vezénylete alatt Szegeden, Makón és a Szegeddel átellenben fekvő Szőreg bánsági helységben szállásolt.

A szerb had február 8-kán a Tisza mind két partján kezdte támadó munkálatát. Theodorovics maga hadának nagyobb részével Szeged felé tartott. Előcsapata febr. 9-kén Szőreg előtt megjelenván, a mieinknek ott szállásoló *gyöngye* csapatát a Tiszán át Szegedre visszanyomta, s a Szegeddel közvetlen szemközt fekvő új-Szeged helységet febr. 11-kén megszállotta. Nagyobb ellenséges haderő annál veszélyesbbé válhatott volna a városra nézve, minthogy a Tisza még be lévén fagyva, az átkelést nem gátolta. Hadik azonban épen e miatt nem várta be az ellenség támadását. Mihelyt az új-Szegedet megszállotta, rövid ágyútűz után, néhány nemzetőri osztály Gombás kapitány vezénylete alatt a Tisza jegén átkel ven, s majd többektől is támogattatván, az ellenséget egy véres harc után, melyben ötvennél több szerb esett el, Szőregre visszautták. Hasonló szerencsével harczoltak vitézeink a város alsó részén, hol a szerbek, az úgynevezett Boszorkánysziget táján

kísértették meg az áttörést; Forget kapitány a Waza-zászlóalj-
jal őket onnan is visszaűzte.

A szerb had ezután Szőregen fészkelte be magát s a hely-
séget. Rögtön sánczczal erősítette meg. Hadik azt ezen, a vá-
rosra nézve veszélyes állásából kiűzendő, február 12-kén a
már olvadozó s biztos átmenetelt nem engedő jégen hidat
veretett, s az ellenséget más nap Szőregen megtámadta. A
támadás teljesen sikerült: a sánczok makacs ellentállás után
bevétek, egy ágyú s több társzekér és zászló elfoglaltatott,
a szerbek Deszk és Szentiván helységek felé üzettek. Az ellen-
ség, hivatalos jelentés szerint, pár százat, a mieink hatvanat
vesztettek holtakban és sebesekben.

Ugyanazon időben egy szerb csapat a Szegedtől délre két
órányira fekvő Horgas helységet is megtámadta; de ott állo-
másoló nemzetőreink által szinte véresen veretett vissza.

Nehogy Szeged azontúl hasonló véletlen megrohanások-
nak legyen kitéve, Hadik hadtestparancsnok, az itt működő
gróf Batthyáni Kázmér kormánybiztos segedelmével, a Tisza
balpartján, Új-Szeged mögött, földsánczokat és bástyákat ké-
szítettett, melyek a Marostól csaknem a Boszorkányszigetig
elnyúlva, hídfő gyanánt szolgáltak.

De Szeged ezentúl ment maradt a szerbek háborgatásá-
tól, kik miután osztrák tisztek kormánya alá jutottak, hamar
átlátták, mennyire megcsalattak nemzeti reményeikben az osz-
trák kormány által, s kedvöket a háború folytatására, mely-
ből magokra nézve semmi hasznot nem várhatának, mindin-
kább elvesztették.

Bár mennyire ellentmondott is Rajasics az osztrák tisz-
tek rendelkezéseinek, a hatalmat ezek napról napra inkább
magokhoz ragadták. Windischgrätz parancsára az ostrom-
állapot a Bács-Bánságra is kiterjesztetett, s a császári tisztek
a szerb nemzeti irányt, szintűgy mint a magyart, lázadásnak
bélyegezve, minden ellen mi a független nemzetiség jellegét
viselte, kíméletlenül kikeltek. A szerb csapatoktól saját szí-
neik elvétettek, és sárgafekete zászlókkal helyettesítették; a

szerb lobogók a tornyokról levétettek; a Rajasics által rendezett hatóságok feloszlattattak, s helyettök osztrák hadi hatóságok kezdenek működni; a különféle helyeken létező odborok szétüzettek s eltiltattak; a határőrvidéken a német nyelvvel együtt a régi katonai szerkezet és fegyelem helyreállított. Hasztalan írta Rajasics, a megrémült szerbek által ösztönözve, február vége felé, Windischgrätznek, hogy „ha a dolgok, tovább is így folynak, ő mindenről lemond, és arról nem állhat jót mit fog a szerb nemzet végezni.” A válasz ilyféle felterjesztésekre az volt, hogy a herczeg egész Magyarországra, tehát a szerbek által lakott vidékekre nézve is, teljes hatalommal van, mint császári Alter-ego, felruházva, s rendeletei iránt feltétlen engedelmességet kíván. Ennek következtében az engedetlen helységek császári katonaság által lefegyvereztettek, s a Bács-Bánságban is ugyanazon rögtönítélő hadi bíróságok hirdették ki, melyeknek a megszállott egyéb vármegyék voltak alája vetve.

Szóval, az osztrák kényuralom, a magyarok legyőzetésének biztos reményében, mielőtt az teljesülésbe ment volna, „a hű fegyvertársak” által lakott vidékekre is egyaránt kiterjesztett, s a keserű csalódások ideje a szerbekre nézve is vajmi hamar bekövetkezett. „Ha mi Ausztria mellett küzdöttünk s még folyton küzdünk; — úgymond már február 19-kei számában a „Napredak” című szerb lap — de ama rendszer mellett küzdeni egyáltalában nem akartunk, melytől, mint látszik, semmi módon sem akar elállani. A dolgok azon meneténél azonban, melyet most követ, soha sem fogunk vele tisztába jönni. Mi küzdünk ugyan Ausztriáért; de háromszorta inkább küzdünk önmagunkért, s az ő önzése miatt nem szabad magunkat s jövődönket feláldoznunk.” „Így bánunk velünk már most is, — mond ismét néhány nap múlva (14-dik számában) ugyanazon Napredak — midőn férfaink ímég fegyverben állnak; így, midőn a vitéz Knicsanin hősies atyánkfiaival (a szerviánokkal) még köztünk van: mi vár reánk, ha majd ezen támaszt is elvesztettük, mi, mint látszik,

felsőbb parancsra, nem sokára be fog következni?” Es valóban, az osztrák kormány, a Bács-Bánságot már állandólag meghódítottak tartván, a szerviánok segéd-csapatait vissza is hívatta, s Knicsanin márczius első napjaiban tizenkét ezernyi szerviánus hadával hazájába visszatért.

„Oda van az arany idő, — kiáltott fel e napokban (18. számában) ismét ugyanazon szerb lap, midőn a márczius 4-kei octroyrozott alkotmány tudomására jött, — oda az arany idő, melyben mozgalmaink kezdetén még jól meggondolhatánk, miért és kiért ontsuk vérünket. Mi könnyen hívők, elmulasztottuk, mindenekelőtt biztosítani szabadságunkat és Ausztriához csatlakoztunk! Tudtuk-e már akkor, és tudni csak nem akartuk, vagy nem tudtuk még, hogy Ausztria és a szabadság egymással egyáltalában ellenkező elemek? Ausztriában soha sem volt és soha sem lesz szabadság; e kettő egymásnak örökösen ellensége marad.”

A ráczok e panaszait olvasva, akarata ellenére is kísértetbe jő az ember nekik azt mondani: „ám lássátok, önmagatok készítettétek sorsotokat. Miért nem fogadtátok el a magyar nemzettől a szabadságot, melyet veletek testvériesen megosztani akart? Miért dobtátok el magatoktól a reátok is kiterjesztett szabad alkotmányt, szabad institutiókat, melyeknek védelme alatt elég módotok lett volna ápolnotok semmi által nem fenyegetett nyelvetöket s nemzetiségöket, a független nemzeti létnek, a külön államnak az államban lehetetlen ábrándképeiért? Miért csatlakoztatok és szövetkeztetek, ellenére nemzeti bölcsetek, Tököli Szabbás, a szintoly hú szerb mint derék hazafi 1790-ben, hasonló körülmények közt adott jóakaró tanácsainak, a közös szabadság ellen, a kényuri hatalommal; melyről kissé higgadtan gondolkodva, egyelőre is feltehetőleg, hogy midőn Magyarország nyolez százados állami léte ellen küzd, ha azt legyőzi, nektek, a maroknyi népnek, nem csak nemzeti függetlenséget nem, de még szabadságot sem engedend?”

A magyar kormány egyebek közt a katonai gyarmat szerkezetének szolgasága alatt nyögött határőrvidékre is kiterjesztő a szabad alkotmányosság és szabad institutiók minden áldásait, melyekkel az ország többi részei bírtak. És mi állapotba jutott most, annyi ezernyi fiaik véráldozatáért e határőrvidék? „Sok dolog van a császári birodalom új alkotmányában — úgymond 15-dik számában a Napredak — mik fölött az emberiség és a nemzetek jajt kiáltandanak; de nagyobb igazságtalanság, mint a mi testvéreinkkel, a határőrökkel történt, abban még sem találhatik! Minden embernek, minden nemzetnek adatik abban legalább némi emberi jog, némi csekély szabadság. Csak a mi határőreink, a hősek e népe, vannak ezen (t. i. a márcz. 4-kei új) alkotmány által elkárhozhatva, maradniok mik valának, rabszolgák, zsoldosok, egy csoport nyomorultak! Csak nekik nem engedtetik élniök mint élnek más emberek; ők ismét határtalan önkény, a katonai vezénylet parancsai alá vannak vetve!”

De meggondolván, hogy még most sem volt volna késő kezet nyújtani a szabadságért küzdő magyaroknak a közös kényuralom ellen, egyáltalában nem lehet sajnálni a szerb népet. A nép, mely egy államban nem elégszik meg a terjedelmes alapon nyugvó közös szabadsággal, s a szabadság ellen a kény uralommal szövetkezik, hogy ettől független nemzeti létet nyerjen jutalmul, nem méltó a szabadságra. A szerb népben még most is, midőn már tapasztalni kezdték az ármányos császáriak ígéreteinek csalárdságát, nagyobb volt a fajgyűlölet a magyarok ellen, kik velök mindenöket testvérileg megosztani készek voltak, mint a szabadság szeretete. Nem csak hogy kegyetlenül üldözték, kínozták, pusztították és öldökölték a magyar seregek által elhagyott vidéken lakó s idején ki nem vándorlott magyarokat; hanem daczára annak, hogy már látni kezdték, mi sors várja őket, ha a magyar nemzet legyőzetik, még most is segéd kezet nyújtottak, bár kevesebb számmal és buzgalommal, mint előbb, az osztrák hatalomnak.

Míg Eszék magyar kézen volt, a bácskai szerb hadak Pétervárad és Újvidék ostromával elfoglalva, a Ferencz-csatorna éjszaki részeire nem terjeszthették ki támadásaikat. Mihelyt azonban Eszék elesett, s az azt elfoglalt hadosztály Nugent tábornok által Pétervárad ostromára küldetett, a szabaddá lett szerb csapatok, osztrák utasítások szerint s osztrák tisztek által vezetve, ismét megkezdték hadjáratukat Bács megye éjszaki részeibe. Márczius 4-kén mintegy öt ezernyi szerb had két ágyúüteggel jelent meg Szabadka előtt. E merészség, miszerint ily kis csapat egy 45 ezer lakosságú várost támadt meg, onnan eredt, hogy a városban számos szerb lakott, kik a támadókkal egyetértésben valának. Azonban mégis meglakoltak merészségökért: a város alul véresen visszaverettek.

Más nap Gál alezredes maga kereste fel hadosztályának egy részével s öt ágyúval az ellenséget, ki Bajmok határánál igen kedvező fekvésben táborozott. A harcz azonnal heves ágyúzással kezdődött meg; de a szerbek tizenhárom ágyúja nem sokára elhallgatni kényszerűé az öt magyar ágyút. Gál ennél fogva kénytelennek látta magát kissé visszavonni a szerbekénél számra nézve kisebb hadát. Az ellenség ezt futamlásnak tartván, a dombokról, melyeket elfoglalva tartott, azonnal a magyarok után a völgybe nyomult, és hadának egy részét három ágyúval azon mocsáros partú érnek keskeny hidján is áthozta, mely a két sereget egymástól elválasztá. De épen ez lett veszedelmének oka. Gál, mihelyt az ellenség e mozgalmát észrevette, hadát azonnal megfordítván, szuronyt szegezve rohan reája, ágyúit elfoglalja, nyakrafőre visszatolakodó csapataiban pedig nagy vérontást hajt végre. A huszárainktól üzöbe vett csapatok a többieket is magokkal ragadják s oly rendetlen futásnak erednek, hogy csak Nemes-Militics táján, a csatatértől két órányira, képesek magokat némileg összeszedni. Vitézeink a három ágyút, melyek közt vala a szerbek által különösen kedvelt és csicsónak nevezett tizenhatszáz fontos is, több lőszertárszékérrel és számos fegyverrel együtt diadalban vitték a városba.

Szabadka ezentúl szinte ment maradt a mindinkább elkedvetlenedett szerbek háborgatásaitól. De ezeknek arra már különben sem igen volt volna idejük s alkalmok. Kormányunk a hadsereget már elég számosnak látván arra, hogy a Windischgrätz ellen működő hadtestek csökkentése nélkül Bácskában is megkezdesse a támadó munkálkodást, ennek valóban nagy ideje is volt, nem csak hogy a Bácskában létező magyar helységek a szerbek további kegyetlen pusztításaitól megóvassanak, hanem Pétervárad miatt is. Ezen különben erős vár, körülbelül négy ezernyi őrségével, számos ágyúival és több hónapig tartható élelemszereivel még azután is sokáig daczolhatott az ellenségnek, miután azt Nugent tábornok császári hadakkal fogta körül; ennek ostromszerei is igen gyöngék, csekélyek voltak arra, hogy erőhatalommal juthasson annak birtokába. Minthogy azonban az őrség nagy része régi zászlóaljokból állt, s mennél jobb volt a legénység, annál többen találtak tisztjei közt, kik vagy idegenek, vagy az osztrák hadi nevelés alatt hazafiúi érzelmeikből kivetkezettek, Eszék példáját óhajtották követni, s e végett meg is kezdték alattomos izgatásaikat: a vár, műveinek s őrségének erőssége s az ostromlók gyöngesége daczára is veszélyes helyzetbe jutott.

Már pedig Pétervárad, birtoka szintoly szükséges volt a nemzeti ügy győzedelmére az alföldön, mint Komáromé a Feldunánál. Nehogy tehát az ármánynak ezt is sikerűijön Eszék sorsára juttatni, kormányunk elhatározd, a Bácskában létező császári és szerb hadak ellen támadó hadjáratot intézni s Péterváradot az ostrom alól fölmenteni. E feladat Perczel Mór tábornoknak jutott, ki mióta Dembinski fővezérré nevezetett, tétlenül tölte idejét Debreczenben. Perczel márczius második felében érkezett Szegedre s vette át Hadiktól a IV-dik hadtest vezérletét. Hadjáratát azonban alább fogjuk elbeszélni.

Az egyesült szerb-osztrák had ugyanazon időben, midőn Szeged és Szabadka ellen támadólag kezdett működni, egyzersmind Aradot is felmenteni ügyekezett az ostrom alól,

csak ennek sikerülte után léphetvén át, a kitűzött terv szerint, a Maroson.

Az Aradot ostromló magyar seregnek a múlt év vége óta Gál Miklós tábornok volt vezére, ki nyugalmazott császári mérnökkari alezredes lévén, elég elméleti ismeretekkel bírhatott ugyan; de különben a hadvezérben megkívántató tulajdonokkal egyáltalában nem volt felruházva. Ugyanazon időben, midőn ő ezen, V-dik számmal jelölt, ostromló hadtest vezérévé kineveztetett, az ostromszerek is több nehéz löveggel megszáporítottak, miszerint ő az év elején 32 ostromágyúval kezdette meg működését.

Aradvár a Marosnak egy öblös kanyarulatában fekszik, miszerint új-Arad város felé, a vár keleti és nyugoti oldalán a folyam kanyarulatait csak egy alig két ezer lépésnyi tér választja el egymástól; Gál tábornok, a várat teljesen elszigetelendő, e téren keresztül árkot húzatott, miszerint a vár területe szigetté lőn; egyszersmind a Maros jobb partján ágyúit felállíttatván, a várat január 10-kén 48 óráig oly hevesen lödözteté, hogy a benn lévő épületek mind a tűz martalékaivá lőnek; a várnak azonban mit sem ártott.

Látván eddigi erőködésének sükeretlenségét, Gál a Maros bal partján kezdett párvonalokat húzatni, ott állíttatván fel nehéz lövegeit. E munka február elején, épen akkor készült el, midőn hírvüi vévé, hogy Theodorovics szerb vajda, a temesváriakkai egyesülve, Zsombolyán áll mintegy 10—12 ezernyi hadával s a vár felmentésére készül indulni. Az ostromló sereg csak öt rendes honvéd-zászlóaljából, ugyannyi század huszárból s pár ezer kaszás nemzetőrből állván, Gál nem bízott a maga erejében. Nehogy tehát szerencsétlen ütközet esetében ostromszerei elfoglaltassanak, azokat Ó-Aradra vitette át és seregét is a jobb partra rendelvén, a Maros-vonal védelmére szorítkozott.

Az ellenség február 6-kán valóban megjelent Új-Arad előtt, s miután ott hagyott csapatunk Ó-Aradra vonult vissza, azt el is foglalta. Gál tábornok Ó-Arad körül jobbra és balra

rendezte el seregét, jobb szárnyát Asztalos kapitány alatt a csalai erdőig, a balt pedig a paulisi szorosig nyújtván el. A támadás február 8-kán korán reggel kezdődött s egész délig ágyúzással folyt, mely alatt a várbeliek nagy kárt tettek a város mellett felállított középpontunkban. Dél tájban az ellenség gránátjai a város szélén a sereg háta mögött létező néhány löszeres szekeret fölvetettek, mire az ágyú tüzet különben is megunt honvédek és nemzetőrök, azt vélvén, hogy az ellenségtől hátba fogattak, megzavarodván, a legnagyobb rendetlenségben és sietséggel futottak ki a városból, annak piacznán hagyván összes ostromszereinket. Hasztalan állt Boczkó Dániel, a seregnél lévő kormánybiztos, a futamlók elébe; hasztalan szólítá s kergeté őket vissza rajok emelt pálczájával: a megrémültek, a lélekjelenlétét elvesztett tábormokkal együtt, Batonyára futottak, honnan aztán Gál a két szárnynak is rendeletet küldött a visszavonulásra.

Az ellenség, mihelyt a mieink zavarodását észrevette, a még jéggel fedett folyamon keresztül azonnal több zászlóaljat, vezetett Ó-Aradra, hol azok, miután a mieink elfutottak, az ostromszereket elfoglalván, a futamlók üzése helyett a város rablásához fogtak. A megrémült lakosság nagy része is Batonya felé takarodott a pusztító s öldöklő ellenség elől. Ezekről s a süketlen erőködései után szinte menekülő kormánybiztostól hallá Asztalos, ki a vett parancs szerint a jobb szárnynyal hasonlóképp hátrálni kezdett, a városban történtek hírért. És miután az ősz Boczkó az eddig vitézül harczolt 29-dik zászlóaljat lelkesítő szavakkal a rablással foglalkodó ellenség megrohanására buzdította, oly nagy lön szavainak hatása, mit a jajveszékelve futó nők és gyermekek szerencsétlensége is emelt, hogy mindnyájan készeknek nyilatkoztak az ellenséget megtámadni. Asztalos tehát a kormánybiztossal a maroknyi, de lelkesült had élén, melyhez menekülő polgárok is csatlakoztak, a nagy utcán a városba tört. Az ellenség, jöttöket észrevévén, néhány csapatot rögtön összeszedett a nagypiaczon s kartácstűzzel fogadta őket. De ez csak arra

szolgált ösztönül, hogy lépteiket siettessék. Ekkor Asztalos a zászlót megragadván, s vitézeit a maga követésére szólítván, velők az ellenségre rohan, annak nagy részét levágja, leszúrja, a többieket a fűtczából kiűzi. A harcz mind több utczára terjed, a még bennmaradt polgárok is észrevévén a mieinket, boszútól lihegve rohannak a házaikban rabló szerbekre s horvátokra. Rövid idő múlva nyakra-főre menekült át az ellenség a Maroson, ostromszereinket is ott hagyván a város terén. Valahára Gál tábornok is visszatért megfutamlott zászlóaljával; az ellenség pedig többé nem intézett támadást a mieinkre. Asztalos és a 29-dik zászlóalj e dicső tette, mely szabadságharcunk legfényesbjei közé sorozható, alig került száz ember vesztébe; míg az ellenség több száz holtat és sebesültet hagyott a csataterén, mi kivált onnan fejthető meg, hogy az elkeseredett polgárok kímélet nélkül öldösték az elszórt s házaikat rabló ellenséget. Elesett egyebek közt Ivannovics és Stankovics ezredes is, számos más tiszteikkel. A Rukavina ezredből pedig az ütközet alatt két tiszt 50 emberrel jött át seregünkbe.

Más nap Asztalos korán reggel Új-Aradon is megtámadta az ellenséget. De azt a múlt napi veszteség annyira megfélélnkítette, hogy ellent sem állván, nagy sietséggel s rendetlenül vonult vissza Temesvárra. Az ellenség e támadásának reánk nézve az volt, a győzelem daczára is, káros következése, hogy az ellenség a megfutamlott Gáltól Mikólakán hátra hagyott hat haubicz ágyút magával vitte, a várat pedig, mely élelemszerben már hiányt kezdett szenvedni, avval néhány hónapra ismét ellátván, az ellentállásra megint képessé tette. — Kormányunk, mihelyt az események hírért vette, Gál tábornokot a vezérlettől azonnal elmozdítván, számadásra vonta, és Kiss Pál ezredesre bízta a sereg vezérletét, kit abban néhány hét múlva Vécsey tábornok váltott fel.

A múlt év végétől kezdve, midőn Bem tábornok Kolozsvárt oly hirtelen gyorsasággal visszavette, Erdélyben is igen kedvező fordulatot nyertek a nemzet ügyei. Bem 7000 honvéddel s huszárral, mintegy 5000 nemzetőrrel és 30 ágyúval kezdte meg a hadjáratot a császáriak ellen, kik, a nagy számú oláh felkelteken kívül, Puchner altábornagy fővezérlete alatt 22 gyalog-zászlóalj, 16 lovas-századot és 60 ágyút állíthattak csekély, seregünk ellenébe.

Mielőtt Bem hadimunkálatait Kolozsvárról tovább folytatná, a felizgatott oláhság lecsilapítása végett a nép minden nyelvén következő nyilatkozványt bocsátott ki Erdély lakosihoz:

„A magyar hadsereg jó, hogy kiszabadítson benneteket a reactio rabigája s a katonai zsarnokság alól. A magyar álladalom alkotmánya által biztosított szabadság ismét életbe lép. Mindennemű politikai vétkekért általános bocsánat biztosítatik az egész országra nézve.

„Ámde, midőn a múltakra fátyol vettetik, midőn az eltvedt lakosoknak kegyelmes bűnbocsánat adatik, figyelmeztetnek egyszersmind az ország minden lakosai, hogy az alkotmányos kormány ellen elkövetendő minden politikai vétkek hadi törvényileg fognak büntettetni. Azon lakosok, kik kezeikben fegyverrel fogatnak el, úgyszintén, kik magyar hadseregeink belépte után rögtön mindennemű hadi tüzfegyvereiket át nem adják, halállal büntettetnek.

„Minden, a hadsereg élmezésére tartozó kellékek és megrendelt szállítások a tiszték által nyugtatványoztatni s a kormánybiztosok által készpénzzel fognak kifizettetni.”

De az oláhok, kiknek műveletlen részét a fékevesztett, vad szenvedélyek, rablás, pusztítás, gyilkolás; értelmesbjeit pedig, kevés kivétellel, az önálló nemzetiség eszméje s a nemzetökben bírándó hivatalok s hatalom vágya a józan ész és mérséklet szavára süketekké tettek, az alkotmányos szabadságban élvezhető jogegyenlőség pedig ki nem elégített, — Bem e jóakaró felhívására nem hallgatva, épen ez időben

december 28-kán, tarták Szebenben gyűlésöket, mely a Dacoromania végleges megalapítása felett tanácskoztak. A gyűlés elnöke volt Saguna püspök, katonai biztos Pfersmann altábornagy; tagjainak száma mintegy kétszázra ment. A gyűlés egy kérelmet határozott intézni a császárhoz, mely magában foglalá az összes oláh nemzet kívánatait. A kérelempontok im a következők: 1. Az ausztriai birodalmi összes románok az osztrák uralkodó ház alatt egy önálló nemzeti testté egyesíttessenek oly módon, hogy tartományuk a birodalom kiegészítő része maradjon. 2. Nemzeti önálló belkormányzatuk legyen mind közigazgatási, mind egyházi tekintetben. 3. A nemzeti gyűlés mennél előbb hívassék egybe a következők végett: hogy a román nemzet magát véglegesen megalakíthassa; egy nemzeti főt válasszon, kinek címét s hatalmát ő felsége határozzandja s erősítendő meg; egy közigazgatási tanácsot válasszon, mely román tanács címet viseljen; egy önálló egyházi főt, patriarchát válasszon; a közigazgatást a román kerületek- s községekben szervezze; s végre az iskolákat rendezze, tanúimányi intézeteket alapítson. 4. A román nyelv legyen hivatalos a románokat illető minden belügyekben. 5. A nemzeti gyűlés minden évben hívassék egybe. 6. A román nemzet a népszám arányában képviseltessék a birodalmi gyűlésen. 7. A birodalmi minisztériumnál egy nemzeti közeg állíttassék fel a nemzeti ügyek igazgatásának érdekében. 8. Ő felsége többi címei közé a „románok nagyfejedelme” címét is vegye fel. Ezekon kívül kértek 65 ezer szuronyos puskát s erdőket a nép számára. Különösen kívánták, hogy a román nép kárai a földesurak javaiból kárpótoltassanak; — holott a románok különben is csak nyertek és semmit sem vesztek a forradalom által. És, mi legkülönösebb, e kívánathoz egy záradékot függesztettek, melyben fennen tiltakoznak, hogy ők sem reactionariusok, sem republikánusok, sem coramunisták stb.

E kérelmet, mely a katonaság részéről Pfersmann altábornagy, Glantz, hadi titkár s Klima alezredes, — az oláhok

részéről Saguna, mint elnök, Baritiu György, Dunka, Orbonas és Hane mint jegyzők által íratott alá, maga Saguna pttspök egy küldöttség élén vitte meg Olmützbe s február 25-kén nyújtotta be a császárnak. Fogadtatásuk ellen a császárnál nem lehetett panaszuk; mert válaszul nyerték: hogy ő felsége „örömmel veszi a derék román nemzet hűségének s ragaszkodásának ezen újabb bizonyítványát s hálával ismeri el azon súlyos áldozatokat, melyeket az a trón és összes birodalom érdekében hozott, s megígéré, hogy a hűséges román nemzet kérvényét mielőbb érdemleges tárgyalás alá fogja vétetni s annak megelégedésére oldatni meg.” A küldöttség ugyanazon napon a birodalmi minisztériumnak is nyújtott be egy, a fentebbi kérvényre vonatkozó emlékiratot; melynek azonban, mint tudjuk, szintügy nem lett eredménye, mint a császárhoz benyújtott kérvénynek.

Ily hangulatban lévén a katonaság által támogatott oláh nép, nem csoda, hogy Bem békeszózatának semmi eredménye sem lett kebelében, s fegyverrel kellett annak érvényt szerezni; miben nem is késett a tábornok. A hadviselés módjára nézve Bem ellentéte volt Windischgrätznek és Puchnernek. Valamint ezek lassúságuk által többnyire elvesztették nyert győzelmek gyümölcseit: úgy Bem az egyszer megvert ellenséget addig üldözte, míg azt meg nem semmítette, vagy ki nem űzte az országból. Ezen tactika juttatá őt pár nap alatt Kolozsvár birtokába; ezáltal tisztította meg egész Erdélyt pár hónap alatt nem csak a sokkal számosabb osztrák, hanem még a segítségre hívott orosz hadaktól is.

Kolozsvár bevétele után, daczára a 20 foknyi hidegnek, nem sokáig pihentette ott seregeit. Mihelyt a hadviselésre szükséges intézkedéseket megtette; különösen mihelyt a ruházat, fegyverzet s egyéb felszerelési tárgyak készítése, a lőszertárak, a toborzás és seregszervezés tekintetében a szükséges rendeleteket kibocsátotta, és Debreczenbe megizente, hogy neki egyelőre sem pénz, sem felszerelési eszközök, sem újabb hadcsapatok küldésére szüksége nincs, mindezeket Er-

dély saját forrásaiból szándékozáván kiállítani, mindjárt más nap, december 26-kán folytatta hadimunkálatait. Elbeszéljük már, miként verte meg két csatában Urbánt és Jablonovszkyt, miként űzte ki őket a borgói szoroson keresztül Bukovinába, s onnan visszatérvén, miként hagyta Riczkó ezredest egy zászlóaljjal, két lovas-századdal és hat ágyúval a szoros őrizetére, s fordítá seregét a székelyföld felé, hogy ott új reményt, új életet ébreszsen, magának pedig új erőforrást teremtsen.

A székely földről nemrég érkezett — október vége óta, midőn a felkelt székelyek Maros-Vásárhelynél megverettek és széteszlottak, — az első tudósítás a haza többi részeibe, valamint hogy a székelyek is csak most vettek először hírt a haza állapotáról. A székelyföld a császáriak által két hónap óta elzárva lévén, a derék székely nép semmi egyebet nem tudott a hazáról, mint azon álhíreket, melyeket a császáriak szándékosan terjesztettek. Ezek pedig oly szomorúk, oly hihetetlenek voltak, hogy december végén tizenhét vállalkozó ifjú ember végre eltökélte magát útnak indulni, az eseményekről a hazában tudósítást szerezni s azokról hírt vinni székely rokonaiknak. Fogadást tőnek, hogy céljuktól semmi veszély vagy akadály által nem engedik magokat visszaretentetni, és ha az út veszélyein és fáradalmain át csak egy marad is közölök életben, az is köteles legyen mindaddig vissza nem térni, míg földiéinek a kívánt tudósítást meg nem viheti.

E hazafiakból tizenketten érkeztek január 4-kén Kolozsvárra, s csak az ő elbeszéléseikből lön tudva a székelyföld állapota. Elbeszéléseik szerint, miután a székely had Maros-Vásárhelynél megveretett és széteszlott, Gedeon és Heydte csapatparancsnok Maros- és Udvarhelyszéket megszállotta, a fegyvereket beszedte, s Ferencz-József új császár iránt hódolatra kényszerítette. Heydte Udvarhelyszéket csapatjával bekalandozáván a népet gazdag martalék s az urak földjei elfoglalásának ígéreteivel izgatta a császár mellett a többi engedetlen székelyek ellen harcolni. És találkoztak is köztök, kik gyűlölet és boszúvágytól indítva, vágy az ígért martalék által

felingereltetve, a szász és oláh felkeltekkel szövetkeztek, s a tartományt pusztítva, rabolva és gyújtogatva kalandozták be. Bölön, Nagy-Ajta, Miklósvár s több más helységek kirabolttak. De nemsokára átlátták az eltévedtek Heydte céljait s magokba szállva hazatértek.

A császáriak, hogy könnyebben uraivá lehessenek a nekik engedelmeskedni még sem akaró székelyeknek, Szebenben Kossuth-Hírlapot és Közlönyt nyomattak, melyekben a legleverőbb színekben ábrázolták a haza állapotát; miképen, egyebek közt Pestnek Windischgrätz általi bevétele után Kossuth megszökött, a magyar seregek részint szétverettek, részint önkényt szétoszlottak s az egész ország hódolt Ferencz-Józsefnek stb.

A csikszékiek, részint ezen álhíreknek, részint reactionarius izgatók s egyebek közt maga Dorsner ezredesök csábításainak hitelt adva, készséggel hódoltak a császárnak.

Csak az egyetlen háromszékiek, bár székőkben a lélekszám alig ment többre 80 ezernél, maradtak hegyeik közt tántoríthatlanok reményeikben s hűségökben a haza és szabadság ügyéhez. Hozzájuk menekült a derék 12-dik honvédszászlóalj is, velők együtt kész az ellentállásra. Balázs Manó őrnagy maga izgatá honvédeit, állanának Puchnerhez, ki minden múltat feledve, kész őket három évi szolgálatra felfogadni; és ha önkényt nem mennének, kényszeríti őket tizenkét évig szolgálni a császárnak. A honvédek ezen izgatások következtében ellene fellázadván, őt őrizet alá tették, irományait lefoglalták s midőn azokból kiviláglott, hogy ő Puchnerrel s Gedeonnal összeköttetésben áll, a felbőszült nép őt, a szó valódi értelmében szétszaggatta.

A háromszékiek olvasván a Szebenben nyomtatott áhírlapokat, gyűlést tartanak, magok további viselete fölött tanácskozandók. Gál Sándornak s néhány lelkes reform, papnak sikerült őket megerősíteni eddigi hűségökben a szent üggyhöz. Azon kétségbeesett hangulat ragadta meg az egybegyűlteket, hogy ha Magyarország csakugyan elesett is, ők magokat még

sem adják meg; úgy nincs már miért élniük, s inkább mindnyájan elvesznek, mint sem a szásznak és oláhnak, kik a többi székekben oly féktelenül pusztítanak, rabszolgái legyenek. Tanácskozás közben azon óhajtás fejeztetvén ki, bár volna néhány ágyújok, úgy hegyeik közt könnyebben védhetnék magokat, feláll ekkor Gábor Áron egykori tüzér-káplár, s kijelenti, hogy ő fog nekik ágyút önteni, csak anyagot adjanak kezeibe. Gábor, mióta a hadi szolgálatból haza került, kis birtokában apró eróművi kísérletekkel töltötte idejét, melyek, minthogy tudományosan kiképezve nem volt, bár találékony észről tanúskodtak, de jobbára sükeretlenek maradván, ismerőseinek gúnytárgyul szolgáltak. Ajánlata tehát most is elvettetett. Hasztalan volt minden Ígérete; a válasz többek részéről csak az lőn, hogy még azoknak sem sikerül mindig az ágyúöntés, kiknek az mestersége, hogyan bizhatnának tehát benne; okosabb embernek való az ágyúöntés.

De a kigúnyolt férfiú nem csüggedt el hazafiúi lelkesedésében; sőt megsértett büszkesége a gúnyok által még inkább ösztönöztetvén, eltökélé magát, megmutatni bizalmatlan honfitársainak, hogy ő tud ágyút önteni. Hazament, eladta kis birtokát, hogy anyagot vehessen, s öntött két hat fontos ágyút. Honfitársai öröm és bámulat közt szemlélek a két löveget, melyekért annyira sóvárogának. Azonnal próbák tétettek velök. Gábor háromszor egymás után lőtt velök a célba, s a rögtönzött ágyúk oly jóknak találtattak, hogy még a kétszeres töltést is sérületlen kiállották. A gúny és bizalmatlanság, melylyel elébb Gábor találkozott, most lelkesedéssé vált. Kévs napok múlva a harangok a tornyokból az egész. Háromszékben eltűntek s Gábor műhelyébe vitettek az öntendő ágyúk anyagául. Magából e székből száznál több harang hordatott össze. Majd a többi székek is híret hallván a művésznek, vetélkedve hordák hozzá harangjaikat, úgy hogy december óta aprilig százakra ment a felolvasztott kisebb nagyobb harangok száma. Háromszék 125, Marosszék 93, Udvarhelyszék 14, Aranyosszék 25, Csikszék 56 harangot vitt

Gábor műhelyébe, hol kevés idő alatt hat szép, ugyannyi fontos ágyú készült el. Felszerelésére a fellelkesült székelyek pénzt is oly bőven adakoztak, hogy bár az üteg teljes elkészítése 4000 forintba került, az nem sokára készen állott.

A háromszékiek öröme s lelkesedése határtalan lón ágyúik láttára. De az ágyúhoz lópor is kellett, miben szinte hiányt szenvedtek. Gábor Áron tehát lőporgyárt is állított, hol mindjárt eleinte naponként fél mázsa, utóbb pedig még több lőpor készítettett; a ként Kovászna, a salétromot Torja, a szenet Kezdi-Vásárhely környéke szolgáltatta. Még csak gyutacs hiányzott az apró lőfegyverekhez, hogy táborba szállhassanak. És lón az is nem sokára. A kezdi-vásárhelyi gyógyszerész vegytanilag megvizsgálván a gyutacs alkotó részeit, Gábor vezetése alatt haladék nélkül gyutacs-gyár is állítatott, hol fiúk és leányok eleinte ugyan csak százanként, majd, jobban bele okulván, több ezrenként, készítették azt napjában.

Ez alatt a nép, számszerint mintegy tízezer, a határszéleken örködött a betörni szándékozó Heydte csapatai s a szászoláh felkeltek rabló csoportjai ellen. Alig múlt nap, melyben némi csatározás nem történt a határszélek egy vagy más pontján, melyekben hol egyik hol másik résznek szolgált a szerencse. Mihelyt pedig ágyúik felszerelve lettek, magok is felkeresték az ellenséget. November 29-kén történt, midőn a székelyek először kezdték használni ágyúikat a császáriak ellen, kik Heydte vezérlete alatt, mintegy négy ezernyi szász és oláh felkelt néptől támogatva, törtek be Háromszékre. Itt még csak egy ágyújok volt, melyet Gábor maga kezelt. De elég lón ez is oly lelkesedést önteni a népbe, hogy annak dörgése alatt szuronynyal, lándzsával üzzék ki az ellenséget.

Az első süker, melyet számosabb ellenségen arattak, felbátorítá őket tovább is támadólag működni. Boszúvágytól égve a szászok ellen, Dobay ezredet réakényszerítik, hogy őket a Bárczaságra, a szászok földére vezesse. És kevés nap múlva Prásmár, Sz.-Péter és Hermány hatalmokba kerül, honnan

aztán dús zsákmánynyal terhelve térnek haza. Majd a Földvár táján táborozó Heydtét készülnek újabban megtámadni, ki azonban őket be nem várván, sietve vonult vissza. E süker oly tűzbe hozza székelyeinket, hogy már Brassót is megtámadni kívánták, bár azt Gedeon altábornagy egy hadosztálylyal tartá megszállva; minek azonban Zsombory ezredes, ki ismét a sereg élére állott, a veszélyt előre látva, állhatatosan ellen szegüle.

De e szándokkal deezerember második felében különben is felhagyni kénytelenítették a székelyek, mert Gedeon deezerember 18-kán Schurter tábornok dandárát is Brassóba vonta, hogy mielőtt az éjszakai részekre, Wardener támogatására megindulna, Háromszéket is meghódoltatván, az egész székely földet nyugalomban hagyja háta mögött. A székelyek e nagy erő megindultáról értesülvén, határaik védelmére vonulnak vissza. De Gedeon őket oda is követi, s a csata, mely Hidvégnél decz. 24-kén vívatott, szerencsétlenül végződik a székelyekre: megveretnek és szertefutnak. A derék XII-dik honvéd-zászlóalj két százada, hogy a futamlókat fedje, csak lassan s harczolva hátrál. Egy vasas század, melyet Gedeon a futamlók üldözésére küld, hamar eléri honvédeinket. Ezek még kevesbbé lévén a taktikai mozdulatokba begyakorolva, a helyett, hogy négyszöges tömeget képeznének, futással kezdenek menekülni. De utolsó századok hamar utóíéretik, s a vasasok már-már szabdalni készülének azt, midőn néhányan azon hitben, hogy a betanult katonalovak a földön fekvő embert meg nem tapossák, magokat a földre vetik, vagy bokrok mellé kuczorodnak. A példát követi a többi. íB; és a vasas század vágtatva rohan keresztül rajtok, a kissé már előbbre haladt század után. Mihelyt azonban a lovasok átrobgtak, honvédőink gyorsan felugrálnak s egy golyózáport küldenek reájok. A másik század, hallván a sortüzet, rögtön megfordul s előlről üdvezli a vasasokat, mire ezek látván, hogy közölök számosan halva vagy megsebesülve rognak le lovaikról, oldalt kanyarodnak; s vége az üldözésnek.

A szerencsétlen hídvégi csata nagy rémülést térjeszte Háromszéken; a sereg oszló félben volt, főbb tisztjei pedig Gedeonnal alkudozni kezdenek. Ekkor indula meg Kolozsvár felé ama tizenkét ifjú, hírt hozni, van-e még Valahol magyar tábor? s lehet-e reményök némi segítségre? De ezek még nem tértek vissza, midőn az árapataki szerződés deczemb. 28-kán megkötöttet. E szerint Gedeon, ki Bem győzedelmeinek már hírére vette volt, kötelezé magát, hogy idegen fegyveres népet nem hoz be, és senkit el nem fogat Háromszékben. A székekelyek viszont ígérték, hogy az esküt Ferencz-József hűségére leteszik, a Mátyáshuszárok s önkéntesek lovait, fegyvereit s ágyúikat kiadják. A határőri székely katonaság mindazáltal fegyverét azontúl is megtartsa.

A főtisztek e szerződés pábjait január első napjaiban ki is cserélték Brassóban; sőt mind személyesen letették az esküt Gedeon kezébe, mind a határőri katonaságra kötelezett helységekből két-két öreg székelyt is küldenek oda, kik az esküt a nép részéről letennék. A nép maga azonban koránt sem volt a főtisztekkel egyértelemben, s nemcsak hogy az ágyúkat s fegyvereket ki nem adta, hanem január 5-kén értesülvén, hogy Erdővidékre fegyveres nép vonult be s a hámorokat, hol ágyúikat öntötték, szétrombolá, egy csapat székely, Sárosy Ferencz hadnagy alatt, ismét a szász földre csapott s Hermánt megvévén felprédálta.

Horváth Albert főkirálybíró azonban, a főtisztekkel egy értelemben, január 10-kére Sepsi-Sz.-Györgyre gyűlést hirdett, hol a szerződés szerint a szék részéről is letétnék az eskü. A gyűlésre kevesen jelentek meg, s ezek is csak akkor szűntek meg végre vonakodni, midőn a királybíró kijelentette, hogy Gedeon különben minden erőjét a szék ellen hozza. E gyűlésen mábrassai „Wochenblatt” egy lapja is kézzől kézre járt, mely hírül hozta, hogy Bem Erdélybe jött s Kolozsvárig nyomult ugyan; de tőle nincs mit félni, mert miután Windischgratz egész Magyarországot meghódoltatta, ő is csak menekülni jött megvert hadaival Erdély hegyei közé. De bár

az eskü ekként a szék részéről letétetett, a szerződés többi pontjai soha sem hajtottak végre, mert Bem néhány nap múlva itt is nagy fordulatot hozott az ügyekbe.

Mielőtt azonban ő győzedelmes hadaival a székely földre bevonult, Erdély egynémely városát, hol még a császáriak uralkodtak, siralmas sors érte. A császári vezérek, kik Bem győzedelmes éjszakai hadjárata alatt minden erejüket Gyula-Fehérvárott és Szebenben öszpontosították, seregeink előhaladását délfelé megnehezítendők, az izgatás minden nemeit reáfördítették, hogy a hegyi oláhokat, kik móczoknak is nevezetnek, mennél nagyobb számban birják a felkelésre. A praefekturák legioi koránt sem álltak ugyan ki oly nagy számban, mint Puchnernek az oláh bizottmány ígérte volt; de mégis sok ezernyi felkelt oláhság, részben császári tisztek, részben oláh izgatók által vezetve, lepte el a Maros, Aranyos, Hév- és Hideg-Szamos folyamok völgyeit, pusztítva, rabolva, gyűjtögetve a magyar helységeket. És a szerencsétlen Nagy-Eiiyed, mely novemberben a magyar hadak kivonulta után már egyszer martalékává lett a vegyes császári, szász és oláh rabló csoportoknak, ismét áldozatává lőn a szabadság ügye iránti hűségének. Miután Czech dandárával Tordára nyomult, a császáriak pedig Nagy-Enyedtől Gyula-Fehérvárra hátráltak, Nagy-Enyed polgárai, azt hívén, hogy reájok nézve is megjött már a szabadulás ideje, egy követség által üdvözlék a Tordára beszállásolt hadainkat, egyszersmind védelmet kérvén a vidékükön mind nagyobb csoportokban kalandozni kezdő móczok ellen.

De Czech parancs nélkül el nem hagyhatta állomását; különben is gyöngé dandárát pedig annál kevesbbé oszthatá meg, minthogy az Aranyos völgyében és a Mezőségen fekvő magyar helységeket is veszély fenyegette. Enyed tehát védtelen maradt. Január 8-kán, a musinai papból praefektussá lett Prodan alatt mintegy 9—10 ezernyi oláh had jelent meg a város előtt s annak feladását kívánta. A fegyvertelen polgároknak alig volt választásuk. Tudatják tehát az oláhokkal hogy, ha

a várost öldökléstől s pusztítástól megkímélik, készek magokat megadniok. A polgárokat rettegés szállotta meg jövődjök miatt; de még az nap este új követség jó Prodántól, hogy oláhjai nem fognak bevonulni. A lakosok tehát lefeküsznek; de már 11 órakor puskaövések által riasztatnak fel álmukból, s midőn rémülten az utcákra rohannak, a város fő utczáját lángoktól látják elborítva. Pár perez múlva az oláhság minden utczát ellep, és irgalom nélkül-kezd gyilkolni, rabolni, pusztítani. A dühöngők sem nemet sem kort nem tekintve, egyenlő vad kegyetlenséggel öldöklék az öregeket és ifjakat, asszonyokat és gyermekeket. Egy ügyvéd, Török Dániel elevenen süttetett meg; egy 80 éves öreg, miután az utczákon végig hurczoltatott, kínzások közt öletett meg; ez történt számtalan más férfival és asszonynyal. Mintegy ötven, részint viselő, nő a templomban keresett menedéket. De oda is betörték a vérszomjazó vadak. A pap, hogy dühöket csilapítsa, templomi öltönyben ment elejökbe. De a szörnyek őt is leszúrták s megnégyelték. A nők közöl többeknek hasa felmetszetett, s méhök gyümölcse nyársra húzva süttetett meg; mások lábaiknál akasztattak föl vagy más kegyetlen módon végeztettek ki. A lakosoknak alig volt idejök felöltözködni; s félig meztelen kénytelenítették künn keresni menedéket, a tizenöt foknyi hidegben. A menekülők közöl többen megfagytak; kik pedig a városban maradtak s a dühöngők fegyverét elkerülték, rabságra hurczoltattak; a legszerencsésebbek harmad negyed napon szállongtak kiéhülve, elfagyott tagokkal, csaknem félholtan Tordára. A városból alig maradt a lángoktól épségben 20—30 ház. Legnagyobb veszteség volt mindenek közt a híres reform. collegium 30,000 darabból álló könyv- és nagy becsű kéziratárával, gazdag érem- s ásvány-gyűjteményével, mik részben a lángok, részben a rablók martalékaivá lettek.

Ugyanez történt néhány nap múlva Jára községével is, melynek lakosai szinte nagy részben leölettek. Később nyolcz-

száz különféleképen kegyetlenül megcsonkított hulla találtott a porrá égett helység üszkei között.

E csapások annál fájdalmasabban estek, minthogy Bem győzedelmes serege e napok alatt már útban volt Beczterczéről Maros-Vásárhely felé, hova a Székelység nagy öröme január 13-kán meg is érkezett. Bem azon reményben jött a székely földre, hogy itt kisded seregét, mely a csaták s a téli hadjárat fáradalmi által okozott betegségek következtében s az éjszaki részeken hátrahagyott őrségek levonása után, összesen csak 2850 gyalogból, 640 huszárból és 28 ágyúból állott, újabb erővel szaporítandja. E reménye azonban meghiúsult. A székelyek nagy lelkesedéssel fogadták ugyan felhívását a fegyverre; de miután csak pár nappal előbb értesültek a dolgok szerencsés fordulatáról, felkészülni eddigelé nem volt idejük, s legalább egy pár hét kellett arra, hogy rendezve, szervezve, szóval a hadjáratra készen legyenek.

Bem tehát hajlandóbb volt kisded seregével azonnal megkezdeni a déli hadjáratot, míg az ellenséget, kit éjszaki hadának megsemmisülése igen levert, meglepheti, mint pár hétig várni a székelyek felkészültére, s azonban időt engedni az ellenségnek a maga védelméről kellőleg gondoskodni. Ő tehát ez oknál fogva, nem gondolva avval, hogy Puchner két erős gyalog 8 egy lovas dandárral s 30 ágyúval rendelkezik, pár napi nyugvás után január 16-kán, tova indult Maros-Vásárhelyről.

Értesülvén, hogy az ellenség Medgyesről feléje közeledik, a székelyföldet Nyárádtónél elhagyván a Kis-Ktiküllő völgyébe lépett, s e folyam jobb partján a Gálfalvi hegyháton foglalt állomást, ott szándékozván bevárni az ellenséget, ki még szint az napon bevonult mintegy 6000-nyi seregével Gálfalvára. Az előcsapatok már jan. 16-kán megütköztek; Mikes Kelemen ezredes az előhaddal, az ellenség előcsapatát kiverte állásából. Más nap Puchner minden erejét összeszedvén, a mieinket megtámadta; de ágyúink által, melyeket maga Bem igazgatott, visszanyomatók. A mieink ekkor oly erélylyel vágtak

reá, hogy seregei megzavarodtak s Puchner maga seregének egy részével Medgyes, annak más része Küküllővár felé futott, egész nap űzve a mieink által. Az ellenség szétbomlott; Bem az nap estve Balázstelkére ért s nem akarván éjjel menni be Medgyesre, ott megállapodott. Küküllővárt Bethlen Gergely ezredes foglalta el egy csapatral. „Az osztrák seregeket — úgymond jelentésében Bem — a merre átnyomulnak, az oláhok tömegestül követik. A gyilkos, gyújtogató oláhok az osztrák seregek szövetségesei! Nagy-Szeben felé vonulnak. Én követem őket, s azt hiszem január 20-kán Szebennek urai leszünk.”

Más nap korán reggel bevonult az ellenség által elhagyott, szászoktól lakott Medgyesre, hol két ágyút s annyi eleséget talált felhalmozva, hogy, miként jelenté, az elegendő lesz seregét hónapokig eltartani. Medgyesen egyébiránt nem mulatott; de mielőtt távoznék, a város tanácsát maga elébe hivatta s annak kijelentette, hogy bár a nemzeti ügy iránt eddigelé ellenséges indulatot tanúsítottak, az ország kormánya a multakért nekik közbocsánatot ad; de ha ezután csak legkisebb jelét adják is ellenségeskedésöknek, városuk földig le fog romboltatni.

Ezután Szilágyi alezredes alatt a városban egy kis őrséget hagyván, Puchner után sietett. „De ő elől szaladt a legerősebb vágatással — úgymond jelentésében — és seregei a legnagyobb zavarban követték őt egész Szebenig.” A vezér futásának szemlélése teljesen demoralizálta a császári sereget. Nem lévén reménysége őt Szebenig utólrni, miután Czecknek Tordára parancsot küldött, hogy azonnal útnak eredjen, s őt sebes menetekben kövesse Szeben felé, úgy hogy 20-kán okvetetlen Viz-Aknán legyen, más nap maga egyenesen Szebennek vette útját, s azt, mielőtt Ozecz megérkezett, 21-kén reggel haladék nélkül megtámadta.

Szeben a múlt őszszel a császáriak által felszerelési helyül tüzetvén ki, elhanyagolt régi falai, tornyai s egyéb erősítvényei jól ki igazítottak, külvárosai pedig földsánczokkal véettek körül s nehéz lövegekkel oly erősen megrakattak, hogy Bem, midőn azt megtámadta, nem annyira gyöngé seregében,

mint az ellenség levertségében helyezte reményét a város bevétele iránt. Azt hitte ő, mihelyt a város előtt seregével megjelen, az minden ellentállás nélkül megadandja magát; minél fogva azt három medgyesi száz polgár által, kik egyszersmind elbeszelnék, mily kíméletesen bánt városukkal, fel is kérte. A városban valóban nagy hajlam is mutatkozott a polgárok közt, kik vagyonukat féltették, a feladásra. A katonaság azonban még egyszer meg akarta szerencséjét kísérteni, s a medgyesi polgárok tagadó válaszszaal küldettek vissza.

Január 21-ke reggelén sűrű köd borította a várost, midőn Bem seregeit ellene megindította. A császáriak a város előtt a sánczokban rejtettek. Midőn gróf Mikes Kelemen az előhaddal a külvárostól néhány száz lépésnyire a nagy-csúri úton létező hídhöz érkezett s Bessel az ágyúk felállításának helye iránt tanakodott, a várból egy lövés tétetik, és a derék Mikes halva rogy a földre. Egy második lövés Bem segédét, Téreyt sújtja halálosan; a harmadik gróf Teleky Sándor lovát öli meg. Bem látván, hogy e hely az ellenség lövéseinek eleve kimért pontja, seregét pár száz lépésnyire visszavonta, s onnan ágyúiból hevesen kezdett tüzelteni a sánczok közé. Dél tájban, midőn a köd leszállott, megérkezett végre Czecz is, dandarával Víz-Aknáról, hova három napi fáradságos menet után vonult be éji szállásra. Bem erről értesülvén, azonnal rohamot parancsolt a sánczokra. De bár vitézeink nagy kitartást s bátorságot tanúsítanak, a kétszerte számosabb s e fölött még sánczai által is fedett ellenség sűrű ágyú- és puskatüzét tovább ki nem állhatván, végre hátrálni kezdenek. A győzelem s Erdély sorsa e pillanatoktól függött. A győzedelmet már nem lehetett kicsikarni az ellenségtől; mert seregünk közepe megfutamodván, a szárnyak is kénytelenek lőnek visszavonulni, és, mi szintoly nagy baj volt, a lőszer is elfogyott; Bem tehát csak Erdély sorsát igyekezett még megmenteni az által, hogy a császáriak diadalának eredményeit lehetőleg csökkentse. Seregeit egy század huszáron kívül, futni hagyván, gyorsan összeszedte még használható lövegeit, s azokat kartácsokká

töltetvén meg, állomásról állomásra hátrált vissza a szünetek közt, melyeket a közeledő ellenségre tett lövései által annak soraiban előállott zavar okozott. Így érkezett estenden Szelindekre, két órányira Nagy-Szebentől, hova seregének nagyja már jóval előbb eljutott. Mivel pedig az ellenség még most is sarkában volt, a helység előtti dombokra néhány ágyút rögtön felvonatott, s azokat maga helyezvén el, oly hevesen tüzelt, hogy a közeledő ellenség megfordulván, az üldözéssel felhagyott; szerencsére, mert már annyira megfogyott Bem löszere, hogy alig maradt még húsz lövésre való. Az ellenség győzedelraével megelégedve, részint Nagy-Csürre, részint Szebenbe ment vissza éjjelre.

Az ellenség győzött; de a győzedelem oly nagy áldozatába került, hogy bár serege Gedeonnak Brassóból megérkezett dandarával megszorodott, sem 22-kén, sem a következő napokon nem merte megtámadni seregünket, úgy, hogy ez Szelindeken egy egész hétig időt nyert fáradalmaikat kipihenni. Bem ugyanis meggyőződén, hogy gyöngye seregével nem csak Szebent lehetetlen elfoglalnia; de a legalább is kétszer számosabb ellenség ismételt támadásainak sem lesz képes sokáig sikeresen ellentállani, a támadó munkálattal egyidőre maga is felhagyott; s csak arra fordította minden erejét és hadi tudományát, hogy míg a székely földről segedelem érkezik, magát Szelindeken fenntarthassa. Mert nem lehetett kételkednie, hogy ha onnan is hátráland, a visszavonulásban egész hada megsemmisül s Erdély ismét egészen a császáriak hatalmába kerül.

A külön helyeken hátrahagyott őrségek sokkal csekélyebbek voltak, mintsem hogy azokkal magát eléggé megerősíthette volna. A székelyekhez küldött tehát, őket sürgetvén, hogy mennél előbb siessenek segedelmére. De a hírek, melyeket onnan vőn, eziránt sem sok reményt nyújthatának. A császáriak itt kéz alatt s részben magok a székelyek főtisztjei által mindent elkövetének, hogy a nép közt egyenlenségeket támaszszanak s fegyverrekelését meggátolják.

Háromszékben mindamellett is eléggé gyűltek a fegyveresek; de e szék legtávolabb lévén, a segedelem onnan annak idejére nem vala várható; a többi székek pedig igen lassan készültek, bevárni óhajtván, míg a szerencse határozottabban részünkre hajoland. Bem, hogy készülteiket siettesse, a nála lévő székely gyalogságból s huszárokból Kis Sándorral egy csapatot küldött be hozzájuk. De ezen segélyre többé nem igen támaszkodván, Debreczenbe izent, a lehető leggyorsabb segélynyújtásra kérvén a kormányt. Maga, a nyert időt Szelindek erősítésére s ágyúinak kiigazítására fordítá. Magához vonta a hátrahagyott kisebb osztályokat is Selykről, Medgyesről; szóval mindent megtón, hogy a segély megérkeztéig állását megvédhesse; mert attól tartott, ha abból kiüzetik, nemcsak a székelyek megszüntetik készülteiket, hanem az ellenség sem állapotodik meg Kolozsvárig.

Puchner azonban, bár seregének száma, miután Gedeon dandárát is magához vonta Brassórol, 10—12 ezerre emelkedett, annyira elveszte bátorságát, hogy ezt sem tartá elégnek Bem legyőzésére, ki hadainak öszpontosítása után is mindössze csak 3200 gyalogot s hatszáz lovaszt számlált zászlai alatt; és támadás helyett, muszka segély kieszközlésével tölte idejét.

Midón a múlt évi tavaszon Moldvában és Oláhországban is mozogni kezdett a forradalmi szellem, annak leszorítására Miklós czár Lüders tábornok vezérlete alatt egy hadtestet küldött vala e két tartományba. Hihetőleg nem volt titok Puchner előtt, hogy a czár a múlt november óta folyton sürgeté a bécsi udvart, fogadná el segedelmét a magyar forradalom elnyomására; és mióta Bem a császári hadakat Kolozsvár táján megverte, haladék nélkül a muszkák behívására vetette eszét. Oly színt akart azonban adni a dolognak, hogy nem a császáriak, hanem a szászok s oláhok, különösen Szeben és Brassó városok hívják be az orosz hadat. A szász és oláh főnökök által e végett deczember 31-kén Szebenben gyűlést tartott. A szászok készséggel —, az oláhok azonban, ha egy

levelőknek*) hihetünk, csak Saguna püspök és Orgidán braszai kereskedő unszolásaira írták alá a meghívó levelet. Lüders nem tagadta meg a segedelmet; az ügyet mindazáltal kormányának rögtön följelenté, s addig is, míg onnan válasz érkezék, január 12-ke táján, hadát Erdély közelébe indította.

Puchner is tön jelentést a fontos lépésről kormányához. Olmützben Stadion külügyminiszter volt legnagyobb ellenzője a muszka interventionak; s valószínű, most is az ő befolyásával történt, hogy Schwartzberg herceg s miniszter azon választ írta Puchnernek, hogy bár segélyt neki a kormány nem küldhet, a muszkák behívását sem javálja; ha mindazáltal őket már behívta volna, nyilatkoztassa ki Lüdersnek, hogy őt csak a maga felelősségére hívta meg; ha pedig már benn is volnának, ne küldje ki őket: az ügyet majd elvégzi az udvara pétervári kabinettel. E válasz elég volt Puchnernek arra, hogy magára nézve kockáztatónak ne lássa a felelősséget; s azt ezen indirect felhatalmazás után nem is vonakodott elvállalni. Még Schwartzberg miniszter e válaszában vétele előtt érkezett hozzá a bukaresti osztrák consul, Timoni, január 22-kéről írt levele, melyben tudósítatik, hogy Lüdershez a csár válasza már megjött. A csár helyesli, hogy Lüders Szeben és Brassó felhívására nem adott segélyt; de adjon azt, ha Erdély katonai parancsnoka fog hozzá folyamodni. Lüders ennél fogva már készül is bemenni s csak az ő, Puchner felhívását várja. Fontolja meg mindazáltal az altábornagy, hogy a kérdés felette kényes: a külhatalmak ellenzik az intervenciót; Fuad Effendi, a török kormány biztosa pedig a törökök semlegességének sérelmét látja benne.

Puchner azonban, ha tétovázott volna is még, Schwarzenberg levelének vétele után bizton magára vállalhatni vélte a felelősséget: azonnal meg is kérte tehát Lüders tábornokot, de még mindig oly formán, mintha csak Szeben és Brassó kívánata volna, hogy jőne be hadaival Szebenben és Brassóba,

*) Lásd az 1849-ki „Ostdeutsche Post” hírlapot február 14-ről.

hogy míg ő a két várost védi, maga minden erejét a magyarok ellen fordíthassa. Lüders már 27-kéről válaszol: vette, úgy-mond, Puchner levelét, melyben segedelmet kér; hogy azt Szeben és Brassó városok kérelmére mindjárt nem adott, politikai tekintetek okozták, s czárja által oda van utasítva, hogy csak égető szükség esetén, akkor is az erdélyi hadiparancsnok felhívására adhasson. Azokból, miket Puchner ír, átlátja, hogy a szükség beállt; mielőtt azonban kérelmére hajolna, világos felhívását várja, mert utasítása eziránt határozott. Addig is, míg e felhívása megérkeznék, három dandárt indít a határok felé: egyet. Szebennek, 4 gyalog-zászlóaljából, 3 század kozákból s 8 ágyúból; a másikat Brassónak 3 zászlóaljából, 4 lovaszázadból és szinte 8 ágyúból; a harmadikat Plojest felől indítja meg 4 zászlóaljából, 4 század lovasból, két század kozákból és hasonlóképp 8 ágyúból. E hadak január 30-kán Erdélyben lesznek.

Ugyanazon napról (jan. 27) még másik levél is érkezett Puchnerhez Reinhegertől, melyben még egyszer felszólíttatik, fontolja meg jól, vajjon nem lesznek-e a muszka intervencionnak kellemetlen következményei, miután azt mind a külhatalmak ügynökei, mind a török hatóságok ellenzik. De a császáriak evvel többé nem gondoltak; s miután a kérelem már megtörtént, még csak azt sürgették, hogy minél számosabb legyen a bejövendő muszkasereg. Skariatín, orosz ezredes erre január 28-ról válaszol, hogy több segélyt nem küldhetnek; és azon esetre, ha valóban többre lenne szükség, óva inti a császáriakat, ne kockáztassák az orosz fegyver becsületét. Erre azonban, úgy látszik, megnyugtató választ kellett kapnia; mert Engelhardt tábornok Brassóba február 2-kán, Skariatín Szebenbe 4-kén tényleg bevonult. *)

*) Lásd Kötárý László: Erdély története 1848—49-beti, 167 kövv. Érdekes eziránt még olvasni: Colquhoun Rob., oláhországi angol főconsul február 5-kén kelt jelentését Palmerstonhoz, melyben írja, hogy az orosz sereg szám szerint 5, mások szerint 10 ezer, február 2-kán vonult be a tömösi és vörös-toronyi szoroson Erdélybe. — A Belgrádban székelő Fon-

Puchner, csak miután az orosz segélyről biztos hírt vett, bátorkodott ismét megkezdeni hadimunkálatait, seregét január 30-kán Szelindek ellen indítván. Seregének zöme, két dandár, az országúton egyenesen közeledett, egy dandár a bal szárnyon Viz-Aknáról a Ladamos patak mentében, a negyedik végre Rüszt és Kakasfalva felől oldalba fogni szándékozott seregünket. Két óra tájban mindkét részről nagy tűzzel kezdett meg az ágyúzás.

Bem a középben nagy kárt tett jól elhelyezett lövegeivel az ellenségben; és bár miként igyekezett is ez a helység felgyújtása által megzavarni s majd gyalogságának, majd lovaságának rohamai által visszanyomni a mieinket, délutáni négy óráig egy talpalattnyi tért sem volt képes elfoglalni. Hasonlóképp tartá magát a jobb szárnyon az 55-ik zászlóalj; a bal szárnyon pedig Czecc visszanyomta az ellenséget, úgy, hogy Puchner az éj beálltával egész vonala hosszában visszahúzódott.

Más nap Bem nem várta be az ellenség támadását, hanem maga támadott. Kemény alezredest gyalogságával az országúton Nagy-Csűr felé küldvén, maga a lovassággal és ágyúval egy részével Vízakna felé indult, hátba fogandó az ellenséget. De ez őt be nem várta; hanem mihelyt őt a vízaknai magaslatokon megpillantá, nehogy Szebentől elvágasék, egész seregével visszavonult e városba.

Bemnek tulajdonképpen csakis ez volt célja az e napi munkálatban. Futára ugyanis, kit Debreczenbe segélysürgetés végett küldött volt, azon tudósítással érkezett hozzá vissza,

blanque, angol consul pedig február 26-kán tudósítá lord Stratford Canninget, hogy a magyarok ellen most még csak 10,000 orosz küzd; de többen is készülnek, miszerint az egész, Erdély ellen működendő erő 18,000-re tétetik. írja, miképen ott senki sem hiszi, hogy az orosz intervenció ephemer volna s Puchner Bécs engedelmével, a maga hatalmából hívta volna be az orosz hadat. Sőt állítja, hogy biztos hírek szerint nagy számmal fognak az oroszok bevonulni Magyarországra is, miszerint az osztrák sereg a Pó és Mincio felé mehessen. Correspondence relative to the affairs of Hungary 1848—49. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, 1850.

hogy a kormány az épen akkor felvonuló bács-bánsági seregekből a Maros-völgyön indította meg a kívánt segély hadat. E fontos és kellemes hír arra bírta Bemet, hogy munkálatainak pillanatnyilag, míg a székelyek fel nem készülnek, meddő alapját, Maros-Vásárhelyt és Kolozsvárt feladván, seregét a nélkül, hogy Szebentől messze távoznék, a Marosvölgy felé, a várt segélyhad elejébe, a szeben-dévai vonalra helyezze át. Jól tudta ugyan, hogy e vonalon az eddiginél még számosabb ellenséggel leend dolga, mert Puchneren kívül, még az e vidéken kalandozó felkelt oláh csoportok —, és a gyula-fehérvári őrség hátulról várható támadásainak is ki lesz téve. Hogy mindazáltal a várt segélyhaddal egyesülhessen, s avval együtt mennél előbb megkezdhesse ismét támadó munkálatait Szeben ellen, e mozdulatot multhatatlanul meg kellett tennie.

Seregének e fordulata végett mindenekelőtt szükséges volt, hogy a Víz-Akna táján létező császári hadakat Szebenbe visszaűzze, s magának Szerdahely felé nyílt utat készítsen. Ez volt tehát célja a január 31-kei támadó munkálatnak. E cél teljesen elértvén, seregének egy részét Kemény Farkas alezredes alatt február 1-jén Víz-Aknán, Szerdahelyen, Szász-Sebesen és Szászvároson keresztül Déva felé indította, remélvén, hogy mire Kemény Dévára jutand, már a segédhadakat is ott találandja. Ő maga, seregének maradványaival Víz-Aknán foglalt állomást oly szándékkal, hogy míg Kemény a segédhaddal megérkezik, azt a szebeniek támadásai ellen megvédeni.

A víz-aknai helyzet igen alkalmas volt a védelemre, s miután ott ágyúit és seregeit elhelyezte, február 3-kán egy erőszakolt szemlélet intézett Szeben ellen. A sereg száma, mely Bemnek itt Kemény elindulása után, rendelkezése alatt maradt, összesen csak 1730 gyalogból s 325 lovasból és 24 ágyúból állott. Ő azonban erejének e csekélységét elfedni s azt igyekezett mozdulatai által elhíttetni a vakmerősége által megféléltett császáriakkal, mintha még egész serege együtt volna s folyton támadólag szándékoznék működni Szeben ellen. Azt ő még nem is gyanította, mily jelentékeny segédelmet kaptak

a nálánál különben is sokszorta számosabb császáriak az oroszokban, kik február 2-kán Brassót, 4-kén pedig Szebent is megszállották.

Puchner ily jelentékeny erőt bírván tartalékul, február 4-kén egész hadával, összesen 10—12 ezer emberrel s 30 ágyúval támadta meg Bem seregét, mely időközben túrhetőleg megerősítette viz-aknai állomását. Már négy óra hosszan folyt mind a két oldalról, bár igen hevesen, de jelentékenyebb előny nélkül az ágyúzás és csatártűz, midőn az ellenség jobb szárnya a mi bal szárnyunkat megkerülni igyekezett. De Zsurmay őrnagy, ki ott két honvéd-századdal a Vilmos-huszárok egy s a Kress-féle lovasok fél századával küzdött, oly vitézül fogadta az ellenséget, hogy sikertelen rohama után hátrálni kénytelenített. Majd visszahúzódni kezdett az ellenség közepe is. És Bem ekkor, daczára alvezérei előterjesztéseinek és kérelmeinek, erős állását elhagyván, a hátráló ellenség után nyomul. Ez nagy hiba volt. Az öt- vagy hatszorta számosabb ellenség, ki tán épen hadicselből hátrált, látván, hogy a mieink erős állásukból kimozdultak, erejének egész súlyával reájok rohan, s őket elébb Viz-Aknára, s onnan egy rendkívül véres harc után Szerdahely felé nyomja vissza. A Viz-Akna utczáin megtorlódott ágyúk és szekerek oly rendetlenséget okoztak, hogy 16 ágyúnk s magának Bemnek podgyása s kocsija is ott maradt s az ellenség kezére jutott. Seregünk e harcban három száznál többet vesztett holtakban és sebesekben. A Vilmos-huszárok, Kress-lovasok s egy pár honvéd-század pedig két ágyúval elmetszvetván, Medgyesre s onnan Maros-Vásárhelyre vonultak vissza. Az ágyúzás a hátrálás közben is mind a két oldalról egész Szerdahelyig tartott.

Seregünk bámulandó vitézséget tanúsított; de a véres harcban különben is csekély száma, ezer ötszázra olvadván, Szerdahelyről pár órai pihenés és étkezés után, még azon éjjel megindult Szász-Sebesre, hol virradatkor érkezett meg. Az út azonban itt már el volt zárva. A gyulafehérvári őrség, visszavonulásunkról értesülván, a várost elfoglalta s annak

falairól ágyúval fogadta érkező hadunkat. Nem volt kétség, hogy Puchner is sarkában jár seregünknek. Bem tehát egy órai ágyúzás után rohamot parancsolt a városra, mit gyalogságunk ellentállhatlan elkeseredéssel hajtott végre. Előbbi napon Bem a betegeteket és sebesülteket egy csekély fedezet alatt e városba előreküldötte. A szász polgárok a legnagyobb szíves-séggel fogadták és vendégelték meg őket, úgy, hogy azok teljes biztosságban engedték át magokat az éji nyugalomnak. De a tüntetésig menő szíves-ség ádáz árulást rejtett. Mihelyt betegeink megérkeztek, a polgárok azonnal átüzentek az alig egy órányira fekvő Gyula-Fehérvárba, annak őrségét városukba híván; és midőn az éjfélt tájban megérkezett, a szegény betegeteket és sebesülteket szintűgy mint fedezetöket megrohanták, s a császáriak segedelmével valamennyit felkonc-zolták. Csak egy kocsis menekült meg s ez hozta hírül az iszonyú mé-szárlatot a Szerdahelyről már közeledő seregünkbe.

Lángoló boszú ébredt ennek hallattára katonáink kebelében, s alig várták a pillanatot, midőn azt az áruló városon meghűthessék. És mihelyt a vezér szava rohamot parancsolt, oly dühösen támadták meg a város előtt felállított császáriakat, hogy azokat első rohanásukkal benyomták a városba, onnan pedig fél óra alatt visszaűzték Gyula-Fehérvárra. Boszús honvédeink az áruló várost pusztítással akarták megbüntetni s pár boltot azonnal ki is raboltak. De Bem, mihelyt a városba érkezett, nem csak a további pusztítást megtiltotta, hanem az elrablott tárgyakat is azonnal visszaadatta a polgároknak.

E mérsékletet maga az eszély is parancsolta; mert érezvén, hogy szabad mezőn már nem volna képes ellentállani az utánanyomuló ellenségnek, itt a város falai mögött, legalább kinyugvá^{ra} és étkezésre akart időt nyerni serege számára. Ily védett fekvésre annál nagyobb szüksége volt, minthogy löszerei már egészen fogyatékán voltak s ha, szerencsére, a gyula-fehérváriaktól pár töltényes szekeret el nem foglal, húszt lövést is alig tehet vala ágyúiból.

A szebeniek valóban még az nap dél tájban utolérték seregünket, s miután kiállított csatárainkat pár óra múlva a városba beszorították, késő estig, de sikeretlenül ágyúztak a városra. Más nap reggel az éjen át tetemesen megszorodott ellenség a mieinket csaknem egészen körülfogta a városban. Kilencz óra tájban jelentetek Bemnek, hogy egy parlamentaire érkezett az ellenségtől: Bem azt felelte, hogy küldjék őt vissza. A parlamentaire lengyel, mondja a jelentő. „Annyival inkább, mondja Bem, olyan lengyelvel nem beszélek, ki most osztrák szolgálatban van.” Mind a mellett elejébe vezették a lengyel tisztet, ki őt, minthogy körülfogva volna, fegyverletételre szólította. Bem válasza röviden akként hangzott: „nem alku-szom”, s ezzel őt kikísértette, meghagyván a körülállóknak, hogy csak akkor bocsáttassék szabadon, midőn a várost utó-csapata is elhagyandja.

Időközben Czecz szemlét tartván az ellenség ellen, jelenté Bemnek, hogy Puchnernek valóban egész serege a város előtt áll. A parancs tehát rögtön kiadott, hogy hadunk Szászváros felé hátráljon. Fél órányra haladt ez, midőn az ellenség annak kitakarodását észrevette, s ekkor egész erejével utánarugaszkodott. Seregünk szakadatlan ágyúzás közt hátrált, minden lépésnyi tért drágán engedve át az ellenségnek, egészen Benczenczig, melyet gróf Bethlen Gergely alezredes, ki e vészteljes napon a hátvédet vezénylé, hogy az üldözőket késleltesse, maga után felgyújtatott. A császáriak itt végre megszüntették az üldözést; s midőn maroknyi seregünk estenden Szászváros elébe érkezett, azon reménynyel kecsegteté magát, hogy napi fáradaimait kipihenheti a városban. Csalódás! mert csakhamar megdőrdültek az ágyúk; Bzász és oláh felkelt nép fogadta ott őket. Az éji szállást is szurony-nyal kellett tehát megvenni; mi rövid ostrom után sikerült is. Azonban már virradat előtt jött a jelentés, hogy a császáriak ismét utólérték seregünket s a város alá közelednek. De ekkor már Keménytől is megérkezett a tudósítás, hogy maga

Déván, előserege pedig a piskii hídnál, Szászvárostól alig egy órányira van felállítva.

Bem tehát Kemény csapatait szinte Szászvárosba rendelve, mielőtt azok nagyja megérkezett volna, hadát a város előtt felállítja s a harcot minden tévo nélkül elfogadta; pedig ágyúja már csak négy volt használható, töltényei pedig egészen fogyatékán. Két óráig folyt a harcz, midőn a piskii hídtól érkezett debreczeni lovasok a közójök esett gránátoktól megzavarodva, futásnak eredtek s a többi csapatokat is magok után vonták. De Bem, bízva Kemény megérkeztében, makacsul tartá magát egy maroknyi csapattal s két ágyúval. Az ellenség csatárai azonban mind közelebb s végre egészen a két ágyúig nyomulnak, melyeket Bem egyáltalában nem akart odahagyni. Itt történt, hogy egy ellenséges csatárnak, ki ágyújához közeledett, lovaglóstórával arczára csapván, német nyelven rákiálta: „Canaille, meine Kanonen will ich haben!” De egy másik csatár e pillanatban reáló s középújját összezúzza. Bem tehát, minthogy még csak az egy Dobay székely őrnagy maradt volt mellette, kénytelen lón rögtön távozni csapatjai után.

Hátráló hadunk Kemény csapatait a piskii hídnál találván, Czech, kinek a megsebesült Bem a vezérletet átadta, az ellenség további feltartóztatását Keménynek hagyta feladatú; maga pedig kétezerből ezerkétszázra olvadt s kifáradt és kiéhezett seregével Dévára vonult, hova a Magyarországból oly sóváron várt segély is részben még azon, részben a következő napon szinte megérkezett. E segélylyel 7500 emberre, ezer lóra és 28 ágy ura szaporodott a sereg; és Bemnek lett megint, mivel kezdeni meg támadó munkálatait. Mielőtt ezt megkezdené, február 8-kán a piskii hídnál felállított Kemény-osztálynak egy véres harcza volt az ellenség előcsapatához csatlakozott felkelt oláhokkal, kik azonban végre pár óra múlva visszanyomattak.

Bem szokott gyorsasága szerint nem sokáig késett készületeivel. Február 9-kén egész seregével kiindult Déváról

a piskii híd felé, hol az ellenségnek egész, mintegy 10—12 ezernyi ereje is öszpontosult, támogatva nagy tömeg felkelt oláhságtól. Mind a két rész érezni látszott, hogy az ütközet Erdély sorsa felett határozand; s a harcz heves, hosszú, véres vala. Bemnek célja az volt, hogy az ellenséget, kit eddig hátán hozott, szintazon gyorsasággal, melylyel ő üzetett, Szeben alá visszaüztvén, a medgyes-maros-vásárhelyi útra kerülhessen, s az ezen utóbbi városban összegyűlt székely Bereggel egyesülve, a feladathoz mért erővel támadhassa meg ismét Szebent.

Az ellenség korán reggel, még seregünk nagyjának megérkezte előtt megtámadta Keménynek a hídtól jobbra s balra felállított osztályát. Ez az ellenségnek három rohamát visszaverte a hídról; a negyedikkel azonban sikerült a császáriaknak a hidat s egy azon túl álló vámházat elfoglalni; Kemény csapatai, bár nagy kitartást tanúsítanak, a nagy szám előtt végre hátrálni kényszerűitek. E válságos perczben érkezett meg Bem a tartalékkal a csatatérre. A futamlókat megállítá s rendbeszedvén, a vizén ismét átkelni s a magaslatokat, melyeken az ellenség ágyúi voltak elhelyezve, elfoglalni ösztönözte. Mihelyt a császáriak a hídról ismét visszanyomattak, nyomban utánok küldé a lovasságot s gyalogságának többi részeit, majd maga is átkelt az ágyúkkal. Az ellenség a középben egyre hátrált s Bem mindenütt sarkukban. A szárnyakon mindazáltal keményebb ellentállásra találtak a mieink; s bár a Würtemberg-huszárok az ellenséges lovasság egy osztályát megfutamították; de viszont a Mátyás-huszárok s a bihari lovasok is megfutottak, s a gyalogság nagy részét is magok után vonva, szaladtak vissza a hídon.

Bem a középpel s ágyúi nagy részével igen előre haladván, sokáig nem vette észre e bal eseményt s csak nagy bajjal volt rábírható, hogy magát és osztályát a bekerítés veszélyétől gyors visszavonulás által megmentse. Az ütközet e szerint, mely félig már meg volt nyerve, ismét elveszettnek látszott; mert a rendetlen futásnak indult sereget sokáig nem lehetett megállítani. De ez végre mégis csak sikerült; szeren-

csére, a székely zászlóalj néhány százada a sereg háta mögé volt rendelve, az oláh felkeltek onnan intézhető támadását visszaverni; s ezek most a futamlóknak útját állták. A rend ismét gyorsan helyreállított; s mire a császáriak előrenyomultak, futamlás helyett ismét fenyegető helyzetben találták a mieinket.

A harc tehát újra, nagy elkeseredéssel kezdetett meg. Az ellenség iszonyúan heves ágyúzás által akarta megingatni a mieinket, melyet Bem az újra s kedvezőleg elhelyezett ágyúból mérsékeltebben ugyan, de annál pusztítóbban viszonzott. Es ime, a rendkívüli ágyúzás után rögtön elnémulnak az ellenség lövegei; mi arra mutatván, hogy töltényei elfogytak, a mieink újult erővel, az egész vonalon szuronysegezve rohanak soraira; a hídon ismét átnyomják s azontúl Szászváros felé futamítják. Bem az ily percekben mindig legtöbb erélyt szokott volt kifejteni. Most is egész éjjeli tíz óráig üzette az ellenséget.

A győzelem ekként tökéletes volt, mert az ellenség meg sem állt Szászvárosig. A veszteség mind a két részről tetemes volt: hivatalos adatok nyomán a császáriak ezernél, a mieink hatszáz embernél többet vesztek holtak és sebesekben.

Minthogy az ellenség a háta mögött lévő Szász-Sebesre és Gyula-Fehérvárra támaszkodhatott, csak gyorsaság által juthatott seregünk kitűzött céljára, mi, mint mondók, abban állott, hogy a Küküllővölgybe jutván, Medgyesen át ismét összeköttetésbe tegye magát Maros-Vásárhelylyel. E végett Bem. 10-én korán reggel utánaindult az ellenségnek, ki Szászvárost még az éjjel elhagyta és Szász-Sebesre sietett. Bem csak estve érhetett ide hadával, midőn Puchner a kulcsos várost már megszállotta és lovasságának egy részét előtte felállította. Puchner itt újabb ütközetet akart adni a mieinknek; s e végett Alvinczre is rendelt egy dandárt, oly szándékkal, hogy az a harc alatt a mieinket hátba fogja. De Bem megelőzte őt szándékában. Az ellenség kiállított lovasságát helyéből kiűzvé, a városból Gyula-Fehérvárra vezető országutat egy zászlóaljjal s néhány ágyúval megrakta; maga pedig többi

seregével nagy csendben Alvinczre került, s az oda helyezett császári dandárt Gyula-Fehérvárra üzte. Rövid éji pihenés után más nap korán reggel csatarendben vonult keresztül az ellenséges had s Gyula-Fehérvár tátongó ágyúi közt, emezekhez oly közel, hogy a bástyákról nehéz lövegekkel mindenesetre némi rendetlenséget lehetett volna okozni a járt utakban szűkölködő meredek hegyeken. Szerencsére, az ellenség, múlt napi veszteségei által leveretve, ezt tenni elmulasztá. És Bem, bár mondhatlan fáradsággal, — mert az ágyúkat és társzekereket sok helytt honvédeinknek kellett keresztülvonatniok, minden háboríttatás nélkül még az nap Bervére, hol fáradt seregének egy napi nyugvást engedett, onnan pedig február 15-kén hadjárata céljára, Medgyesre érkezett.

De a nyert előny méltó volt a roppant erőfeszítésre: Bem ismét összeköttetésben állott Maros-Vásárhelylyel, munkálatai alapjával, honnan hadseregét mind újabb erősítvényekkel, mind lőszerrel bőségesen elláthatta. Mert már a székelyek is teljes mozgásban voltak, midőn seregünk Medgyesre bevonult. Zsurmay, ki a Vilmos-huszárokkal, Kress-féle lovasokkal s néhány honvédszázaddal Vízakna mellett a dévai visszavonuláskor főszeregünktől elmetszetett, a Medgyes táján barangoló Heydte császári őrnagy csapatait onnan kivervén, a székelyek levert hangulatát némileg fölemelte. Még inkább sikerült ez Kiss Sándor alezredesnek, kit Bem Vízaknára indulta előtt a székely felkelés rendezése végett a székely huszárokkal és a 2-dik zászlóaljjal visszaküldött. Kiss, Gál Sándor, Csikszék új ezredesétől gyámolítva, oly sikerrel járt el a székely nép felvilágosításában, s oly erélyt fejtett ki a toborzásban, hogy midőn seregünk Medgyesre érkezett, ő már teljesen felkészülve állott Segesváron a Háromszék ellentállásában magát oly dicsően kitüntetett 12-dik honvéd-, három új rendes, jól fegyverzett székely- s hét lándzsás-zászlóaljjal és hat ágyúval, melyeket szinte Medgyesre vezetett. A többi székelyek is, kiket a császáriak csábító ármányai a nemzeti ügy védelmétől

oly igen elkedvetlenítettek, mindinkább visszanyerték bátorságukat, és tömegekben kezdenek gyülekezni. Háromszék hűsége diadalát ünnepelte.

E jelentékeny erősítvény, melyet Kiss Sándor Medgyesre hozott, nagy örömet okozott táborunkban, hol már mindenki készült a Szeben ellen ismét nem sokára megkezdendő hadjáratra, bizton remélve, hogy ez alkalommal kezökbe jutand a reactio fészke. Azonban egy váratlan esemény közbejötté miatt e remény hosszabb ideig teljesületlen maradt. Bem, hadi készületei s tervezései közt február 16-kán hírül veszi, hogy Urbán Bukovinából ismét több zászlóaljjal tört be, s elébb a csekély erőt, mely a borgó-prundi szorost védte, majd a besztercei őrséget is visszanyomta és Riczkó ezredest, ki ellene Jádnál egyesítette hadosztályát, egy véres harcban, melyben maga Riczkó is elesett, megverte. Tóth Ágoston elejébe sietett ugyan Kolozsvárról az ellenségnek; de osztályának gyengesége miatt nem remélvén, hogy annak sokáig ellentállhasson, Bemtől segedelmet sürgetett.

E hír igen kellemetlenül hatott Bemre, ki ennek következtében kénytelennek látta magát felfüggeszteni Szeben elleni hadjáratát. Hogy terveit ezen akadályát mennél elébb elhárítsa, más nap, február 17-kén már útban volt Beszterce felé, a Kiss Sándor által szedett három újoncz székely s a 12-dik zászlóaljjal, a Vilmos-huszárok egy s a Kress-lovasok fél századával s 12 ágyúval. Harmad nap már Beszterce előtt állott, hova jöttének hírére Urbán visszavonult vala. Következő napon őt onnan kiűzvén, fáradt hadait megpihenteté s február 23-án Jádnál újra megtámadta s egy véres harc után, melyben újoncz székelyeink az első tüzet vitézül megállották, őt a borgói szoroson keresztül ismét visszakergette Bukovinába. Nehogy azonban terveiben e részről többször háborgatassék, a magával hozott dandárt is a Beszterczére rendelt Tóth Ágoston osztályához kapcsolta.

Midőn Bem, ki ezután Kolozsváron a hadi készülétek rendezése végett több napokat töltött, márcz. 1-jének éjjelén

medgyesi táborába visszatért, az osztrák hadak már ismét szemben álltak a mieinkkel, s az előcsapatok a múlt napon már össze is csaptak volt. Miután Szebenben hat, Brassón pedig négyezer orosz szállásolt, Puchner valamennyi császári hadakat őszpontosítván, három dandárban mintegy 15 ezernyi sereggel s 40 ágyúval újra támadólag kezdett munkálkodni. Időközben a magyar tábor is jelentékeny erősítvényeket nyert ugyan; úgy, hogy azon dandáron kívül, melylyel Bem Urbánt kiűzte s mely, a huszárokat kivéve, egészen Besztercze táján maradt, számszerint mintegy 12 ezerre növekedett. De az újoncz székelyek egy részének még teljesen hiányzott lőfegyvere; s ezen felül több csapatok még Segesváron és Maros-Vásárhelyen léteztek, miszerint márczius 2-án, midőn a császáriak medgyesi táborunkat megtámadták, abban csak mintegy hét-nyolczezer ember volt őszpontosítva.

A császáriak reggel 8 óra tájban támadták meg a Kis-Kaposnál felállított magyar előhadat, s azt rövid ellentállás után visszanyomták. A harc ezután egész estig egy csárda körül hullámzott, mely a Küküllő balpartján a várostól fél-órányira, Ekemezővel szemközt egy magaslaton létezik, s a helyzetnek kulcsául szolgált. Háromszor foglalták el azt szuronyszegezve a magyarok, háromszor űzetek el onnan a császáriak által, kik mindannyiszor pihent zászlóaljkat hoztak a makacs harczba, míg végre estenden a magyarok negyedszer is uraivá lőnek a helyzetnek. Bem e pillanatban az egész harczvonalon megújítván a rohamot, az ellenséget esti hat óra-kor helyzetéből kinyomta, s elébb Kis-Kaposra, onnan esti kilencz óráig egész Asszonyfalváig kergette.

A győzelem teljes volt ugyan, de nagy áldozatokba került. Egyedül a derék 11-dik zászlóalj háromszáz embert vesztett holtak- és sebesekben; maga, annak parancsnoka, a rettenthetlen Inczédy is kilencz tisztjével együtt megsebesült. A többi zászlóaljok kevesebbet ugyan, de szinte szenvedtek s több ágyú használhatlanná lőn. Bem meggyőződött, hogy bár mennyire óhajtaná is, Medgyest, a következő napon kétség-

kívül megújulandó támadás alkalmával, nem fogja a kezénél lévő erővel az összes császári had ellen megvédeni; miért Segesvárról és Maros-Vásárhelyről minden erőt magához rendelt.

De az ellenség nem várta ennek megérkezését, s más nap összes erejével ostromlá Bem helyzetét, melyet ez négy órai harc után végre is kénytelen lón átengedni, futva vonulván vissza Erzsébetvárosba, honnan hadával más nap Segesvárra hátrált. Ezt azonban, daczára annak, hogy a szász polgárok a magyarok iránt igen ellenséges indulattal viseltettek, eltökélje mindaddig védelmezni, míg a székelyföldről és Maros-Vásárhelyről várt csapatok megérkeznek. Mi végett, nem kételkedvén, hogy a császáriak gyorsan utánanyomúlandanak, a várost nagy erőfeszítéssel hirtelenében, mennyire lehetett, némi sánczokkal meg is erősítette. Három zászlóalj éjjel nappal felváltva dolgozott e sánczokon. Midőn azonban azok elkészültek, Bem az ellenségnek támadása helyett arról értesüle, hogy Erzsébetváros felől nemcsak nem közeledik az ellenség; de kiküldött huszáraink az országutat, meddig csak előrehatoltak, elhagyva találták. Más hírek szerint az ellenség az országúttól jobbra és balra, Segesd és Hondorf táján vétetett észre.

E tudósításokból azonnal átlátta Bem, hogy az ellenségnek célja nem kevesebb, mint őt egészen bekeríteni, sánczait, melyek csak az Erzsébetváros felől várt támadás ellen védhették, haszonvehetlenné tenni s egy részt a székelyföldre, más részt a Maros-Vásárhelyre vezető országutaktól elmetszve, maga megadására kényszeríteni. A terv nem volt ügyetlenül készítve; de egy főkörményt kifelejtett az ellenség belőle. A tavaszi esőzések és hóolvadások annyira meglágyították a hegyen völgyön keresztülhaladó seregnek járatlan útait, hogy az csak a legnagyobb erőfeszítéssel, s így is igen lassan haladhatott előre; ágyúit 20—25 ökör is alig bírta a hegyeken keresztülvontatni; gyalogsága teljesen elveszte s megrongálta lábfödőzetét; lovassága gyalog kénytelenített maga után húzni a felázott agyagban süppedező lovait.

Bem, mihelyt az ellenség e mozdulatairól márczius 9-én Szeben értesült, örömsugárzó arcczal monda táborkarának: „Most előre Szebenbe!” s pár óra múlva már útban voltak Medgyes felé seregei. Bámulva látták őt márczius 10-kén reggel a városba vonulni az ott őrsegül hagyott gyenge osztrák csapatok, melyeknek egy része aztán fogságba került. Perczy alezredest mintegy másfélezer emberrel és négy ágyúval e városban hagyván, még az nap Nagy-Selykre érkezett, 11-kén pedig estenden Szeben előtt állott, hol a jöttéről értesült orosz had csatarendben várta őt a város előtt. „Ah, ütközetet adnak, monda az oroszokat szinte a dühösségig gyűlölő Bem, midőn soraikat a hegyhátról átpillantathá, — azt el kell fogadnunk!” És seregét s ágyúit azonnal csatára rendezte.

Az ütközetet egy kozák csapat kezdte meg, mely jobb szárnyunkat megkerülni igyekezett. Bem azt egy lövetnyi távolságra hagyta közeledni, s akkor kartácsal töltött ágyúból oly erélyes üdvözetet küldött hozzájuk, hogy azok megfordulván, szerteszt futottak. Az orosz tömegek azonban, bár ezután Bem iszonyú ágyúzást kezdett ellenök, egy lépést sem akartak hátrálni. Ez boszantá a vezért s a székelyeket szuronyyal küldé ellenök. Ez sikerült; az orosz had a külváros sánczai mögé vonult; honnan egy órai heves szuronyviadal után a városba hátrált. Már esti hét óra és sötét volt; de a várost még az nap be kellett venni, hogy el ne veszítse eddig nyert előnyeit. Épen jókor érkezett Bethlen Gergely, az ellenség megkerülésére kiküldött, eddig még tűzben nem volt dandarával, s a kaput azonnal ostromolni kezdé. De az oroszok nem akartak hátrálni s három rohamot egymásután visszavertek. Végre a Máriássy és a 11-dik zászlóalj is segedelmére megy Bethlennek; és egy negyedik roham megtörte az oroszok ellentállását. Mind több csapataink nyomultak be a kapun, az oroszok pedig sietve vonultak ki az ellenkező oldalon a vöröstoronyi szoros felé. Tíz órakor az egész magyar sereg Szebenben szállásolt.

„Az eredmény, melyet Bem szintoly genialis ötlete, mint merész elhatározása, az ellenség háta mögött annak főmunká-

lati alapját támadni meg, és vitéz seregeink e napon nyert győzedelme kivívott, nem kevesebb volt, mint birtoka mindazon roppant élelmi s felszerelési készleteknek, melyek Szebenben felhalmozva voltak, birtoka magának Erdélynek. Mert, miként előrelátható vala, a császáriak Segesvárt üresen találván, s nem sokára hírére vévén a bámulattal hallott ténynek, hogy a magyarok Szebenben vannak, nyakra főre siettek Brassóra. Szeben polgárai, kik saját fegyveres felkelésök, de még inkább az oláh nép felizgatása által eddigelé annyit ártottak a nemzeti ügynek, melynek ádázabb ellensége nem volt, mint ők, s kik most remegve várták; miként viszonzandja tetteiket hasonlóval a győzedelmes magyar sereg, alig hittek füleiknek, midőn más nap hallák, hogy Bem a múltakért közbocsánatot hirdet; alig hittek szemiknek, midőn látták, hogy a rablóknak keresztelt magyar hadak a legszigorúbb fegyelemben tartatnak és semmi rablás, semmi pusztítás nem történik városukban.

Bemnek a győzelem után első gondja volt, annak gyümölcsseit maradandólag biztosítani. A két székely zászlóalj, melynek eddig löfegyvere nem volt, a császári fegyvertárból felszerelte; a Medgyesen hagyott dandárt s egyéb elszórva létezett vagy időközben alakult csapatokat Kolozsvárról és Maros-Vásárhelyről gyorsan magához vonta. És miután serege ekként mintegy 12 ezerre szaporodott, márcz. 14-kén annak egy részét Czecz ezredes alatt Brassó felé küldötte; maga pedig a másik részt a Vöröstoronynál megállapodott oroszok ellen vezette. Az oroszokat a szoroson átkergetvén s azt csapataival megrakván, maga is Czecz osztálya után Brassó felé indult, hol időközben a császáriak is egyesültek az ott levő orosz őrséggel.

De itt már kevesebb ellentállásra talált, mint egyelőre gondolta. Miután a császáriakat márcz. 18-kán Feketehalomról három órai ágyúzás által Brassóra bekergette, azt híven hogy e város előtt azok s az oroszok ha nem is a győzelemért, legalább zászlóik s fegyvereik becsületéért, még egy kemény ütközetet adandanak, míg a hosszú menetek által megfáradt seregének nyugalmat engedett, a határszéleiken örökdő derék

háromszéki székelyeket is táborába szólította. De erre már nem volt szükség; a feketehalmi csata után mindaz osztrák mind az orosz had kitakarodott a városból, s a tömösi szoroson keresztül Oláhországba vonult által. A brassói tanács másnap Weidenbachra hozta a győző elébe a város kulcsait, ki oda még az napon bevonult, a háromszéki székelyeknek engedvén át az örömet, hogy az ellenség utócsapatait, a tömösi szoroson keresztül üzzék.

A török kormány már ezen események előtt azon határozatot alkotta, hogy ha a hadi események következtében valamelyik harczoló fél seregei oláh földre lépnének, azoknak ott hely engedtessék; úgy mindazáltal, hogy ha e sors a magyarokat éri, lefegyvereztessenek, de ki ne adassanak; az osztrákok pedig barátságos hatalom serege gyanánt fogadtassanak. E határozat következtében az osztrák hadak háboríttatlanul kipihenheték fáradaimaikat Oláhországban.

A mint Szeben és Brassó bevétele közhírré lett, a székely föld mindenfelé a szabadulás örömét ünnepelte. Háromszékből, mely a legsanyarúbb időben sem hódolt a császáriaknak, egy bizottmány azon kedvezést kérte ki magának a diadalmas vezértől, látogatná meg szolgálataik jutalmául székőket; mi-ben Bem szívesen megegyezvén, valóságos diadalmenetben vonult be Szepsi-Sz.-Györgyre.

A szászoknak az lőn büntetésök, hogy városaikra hadi adót vetett: Szeben 200, Brassó 40 ezer forintot fizetett, s így aránylag a többiek is. De más részről a közbocsánatot az egész tartományra kiterjesztette; és hadának szigorú fegyelme által a magán-vagyont védelme alá vette. A sarcból begyűlt pénzt jobbára seregei közt osztotta ki, Szeben bevételéért két, a brassai hadjáratért egy hónapi díjat osztatván ki vitézei közt rendes díj ok felett.

Szeben és Brassó elfoglalása végre a székelyeknek is visszaadta a múlt őszön, az agyagfalvi gyűlés idejében oly fényesen nyilatkozott, de később mindenféle ármányok és fon-

dórlatok által elfojtott bátorságát. Míg Bem Brassón és vidékén mulatott, mintegy 15 ezer székely csatlakozott a táborhoz.

Bem a székelyek e lelkesedését eszélyesen használta fel az országnak további védelmére. Ő a vezérlete alatt tűzhöz szokott zászlóaljkat tizenhárom zászlóalj-keretre osztotta, s e kereteket székely újonczokkal egészítette ki, melyek veterán társaik mellett a hadi mozdulatokat hamar betanulták s pár hét alatt kész sereggé váltanak. Hasonlóképp cselekedett a huszár-osztályokkal is, melyek azonban lovak hiánya miatt sokkal lassabban teltek be. Ezen kívül a székely nemzetőrökből 10 tartalék-zászlóaljat alakított, melyek aztán, bár felszerelésökre a lőfegyver hiányzott, jobbára kaszákkal és lándzsákkal fegyverkezve, a tartományba vezető szorosok védelmére rendeltettek. Gábor Áronnak, kit őrnagygyá nevezett, Kezdi-Vásárhelyen létező ágyúöntődjét tetemesen megnagyobbította; Maros-Vásárhelyen pedig egy nagy lőporgyárat állíttatott.

A császáriak kiűzetése után az oláh felkeltek bátorsága is megcsökkent, s nagy részök, fegyverét letéve, szétoszlott; egy más részt, a Hunyad megyebelieket, utóbb ő maga fegyverzetté le; egy rész mindazáltal Janku vezérlete alatt Gyulafehérvár táján, annak őrségével gyakori közlekedésben lévén, makacsul ellenszegült az őket békére és szétoszlásra intő rendeletnek. Gyulafehérvár és Déva császári őrsége sem volt még hajlandó feladni e két várat; miért ezeket Bem, mint-hogy ostrom-lőszerekben szűkölködött, éhséggel szándékozván feladásra kényszeríteni, egy-egy dandárral ostromzár alá tette; Janku oláh felkelt népének féken tartására, s ha lehet, kibékítésére pedig b. Kemény Farkas, b. Eglofstein nemzetőri alezredes és Trángus őrnagy vezérlete alatt, három csapatot az abrudbányai havasokba küldött, melyeknek működését azonban csatc alább fogjuk elbeszélni.

És most, mielőtt Erdélyt elhagyva, a szorosán vett magyarországi eseményekre térnék vissza, nem mellőzhetjük, hogy egy európai híru szakember, Rüstow ítéletét ne közöljük Bem hadakozásának módjáról, nyert eredményeinek értékéről.

„Senki sem fogja, úgymond, tagadni, hogy a hadviselés e neme *fényes*, szemet kápráztató. De vajjon ép oly hasznos-e? — Ez a kérdés. Már azon rövid idő alatt, melyen keresztül Bemet erdélyi működésében kísértük, oly eredményeket kell följegyeznünk, melyek valami regényest viselnek magukon s nagyoknak tűnnek elő, ha azokat magokban tekintjük. Már a háromszor és többszöri erősebb ellenséget feltartóztatni is sok, még több öt megfutamítani. De még e tekintetben is, midőn a merészen felhasznált kisebb erővel győzünk, a győzedelmet evvel nem használhatjuk fel, következőleg nem tehetjük azt elhatározóvá. És, miként már az eddig elbeszélte események is mutatják, a győzelem sem bizonyos; gyors fordulatok állnak be, minden egy fonalszálon függ. Bem hadakozási módja által soha sem lehet elhatározó sükert, s csak olyant sem nyerni, mely néhány hétre vagy épen hónapra kihatna s melyre ily tartammal biztosan lehetne számítani. O a háborút egyáltalában mint portyázó viseli, csak mivel kedve telik a háborúban, csak mivel kedve telik benne, ha az ellenséget megjárthatja s őt mintegy orránál fogva vezetheti. Azért elégszik meg mindig kis tömegekkel, sőt ezeket a nagyobbaknak elejébe teszi; ő semmit sem akar hallani a nemzetőrség és népfelkelés szervezéséről, mert ezek neki nem elég mozgékonyak. Örömebb lát maga körül kis számú hadat, melyet legalább ő biztosnak tart, mint nagyobb számút, mely nem olyan, vagy melyet ő nem tart olyannak.

„A hadak mozgékonyasága kétségkívül felette fontos mozzanat a hadakozásban, de nem az egyetlen. Minden erőnyilvánítás nem csak a mozgáson, hanem a mozgásba indított test tömegén is alapul. Ez a népháborúról tán még inkább áll, mint a kabineti háborúról. Azért játszik a népháborúban a szervezésnek, de nem a pillanatnyi, helyi és gyorsan működő, hanem az átható s *lehetőleg nagy terve terjedő* szervezésnek mozzanata oly nagy szerepet. Washington többet használt hazájának szervező, mint hadvezéri szerepében, miben, mint tudatik, a középszerűségen is alól állt; az első francia

respublika talán néhány jelentékeny hadvezére nélkülisszembe szállhatott volna Európával, de a szervező közüdv-bizottmány s annak hadi lelke, Carnot, nélkül bizonyára nem.

„De épen mint szervező vétkezett nagyot Bem Erdélyben, — miért a bűnhődés utóbb nem is maradt el, — portyázó hadviselési s az arra alapított szervezési módja által, mely épen a tömegek visszahatását igényelte volna leginkább.”

... „Magában véve tehát rendkívül fényes volt Bem erdélyi hadjáratának eredménye, és pedig minden kifogás és feltétel nélkül rendkívül fényes volt, mihelyt arról megfeledeztek, hogy az eredmény csak előleges volt, mihelyt azt véglegesnek tekintették.

„Debreczenben ezt valóban véglegesnek tekintették, s ezt talán nem kell Kossuthnak igen élesen felróni, mert Bem rövid tudósításai semmi esetre sem voltak túlzólag szerények úgy hiszszük Bem hadakozási módjának ezen megítélése ellen semmi tekintetből sem lehet kifogást tenni, mihelyt a dolgokat nyugalommal tekintjük. De nem csoda, ha izgalmas időkben s felizgatott népekben épen a nyugalom hiányzik. A felületes, kívánatokkal s reményekkel teli szemlélő előtt Bem természetesen úgy tűnt fel, mint egy Caesar, ki jött, látott, győzött. Hat hét alatt Bem Erdélyt nem csak az osztrákoktól, hanem orosz szövetségeseiktől is elfoglalta. Azt természetesen senki sem fontolá meg, — hogy az oroszok akkor még nagyon határozatlan utasítások szerint indultak s élet-halál harcra a magyar felkelés ellen egyáltalában nem voltak utasítva. Arra sem gondoltak, vagy emlékeztek, hogy Bem Erdélyt egyszer már ép oly gyorsan vagy még gyorsabban veszette el, mint azt most visszanyerte. Erre emlékezve, el kellett volna ismerni, hogy Erdély most is csak ideiglenes, és koránt sem biztosított birtok a magyarok kezében ... ”

NEGYEDIK FEJEZET.

A debreczeni belviszonyok.

Mi alatt a nemzeti szabadságharcz ily módon alakult, ily folyamatot nyert a nemzeti élet középpontjában, az országgyűlésen s ennek az ideiglenes kormányval való viszonyaiban is történt egynémi, méltó az emlékezetre.

A honvédelmi bizottmány, állandó constituált hatalom nem lévén, hanem tekintélyét s hatóságát a nemzet képviselőitől nyervén, folyton szükségesnek látá az országgyűlés együtt létét s azt minden alkalommal sürgette is, hogy annak erkölcsi ereje, tekintélye által a haza válságos perezeiben támogattassék. Csak is ez volt, ez lehetett feladata, az ágyúk dörgése alatt, az országgyűlésnek. Oly időben, midőn a nemzetnek szintúgy mint az ideiglenes kormánynak minden figyelme a háborúra, minden munkássága az önvédelmi képesség fokozására, a seregszaporításra s a harcz folytathatását feltételező egyéb szerek és szükségletek kiállítására volt irányozva, a nemzet képviselőinek sem lehetett egyéb hivatása, mint a kormányt e nagy munkában gyámolítani. Az állam szervezésébe, bár mi nagy volt volna is arra a szükség, a harcz zajában nem lehetett bocsátkozni. Az országgyűlés ennél fogva legfőlebb a háború által előidézett körülményekből s napi viszonyokból meríthette munkássága tárgyait.

E feladat minden esetre passiv szerepet igényelt az országgyűléstől; s a debreczeni képviselők e hivatást teljesen

felfogták, s annak meg is feleltek. A haza védelmének nagy munkája múlhatatlanná tette, hogy az országgyűlés azon férfiakat, kiket bizodalommal megajándékozván, a kormány vezetésére felszólított, a körülmények ezernyi nehézségei közt legjobb belátásuk szerint engedje cselekedni; és sem hiúságtól, sem vetélkedéstől, sem a veszély nagysága által felidézett aggodalmaktól ne hagyja magát elragadtatni oly időszerűtlen beavatkozásra, mely az egységet a működésben megzavarná, a még különben is kétséges sükert kockáztatná. Legfőlebb az ellenörködés szerepe illethet meg az országgyűlést a fölött, hogy a kormány eljárása se hanyagság és mulasztás, se gyöngegség és túlságos szigor, se az irány helytelensége által a hazára nézve károsná, veszélyessé ne válják. Az önmegettagadás, melyet e szerep a képviselőktől igényelt, nagymértékben megvolt a debreczeni országgyűlés tagjainak többségében; alig lehetett volna képviselő-testületet összeszerkeszteni, mely a körülmények szerint szükséges tulajdonságot nagyobb mértékben bírta volna.

A kormány, név szerint a több tagból álló honvédelmi bizottmánynak, tényleg azonban Kossuthnak, a bizottmány elnökének kezében létezett úgy annyira, hogy a diktatorságból csak a név hiányzott. Kossuth pedig oly mértékben bírta a ház nagy többségének bizodalomát, és szónoklata varázseréjével oly nagy erkölcsi hatalmat gyakorolt a fölött, hogy véleménye, kívánsága, akarata, a ház részéről mindig és mindenben megegyezéssel, jóváhagyással találkozott. Benne volt helyezve a hazát fenyegető veszélyek elhárítása iránt minden remény; az ő személye tartatott a siker kezességének. Az övé a fő érdem, ha a haza megmentetik; az övé a felelősség fő terhe, ha az megbukik.

Mindazáltal ellenzéki párt sem hiányzott a képviselő testületben. E párt azonban most nem ugyanaz volt, mélyet Kossuth az elmúlt júliusban, a pesti országgyűlés egy ülésében, az olasz segély kérdésének tárgyalása alatt, „törpe minoritásnak” jellemzett. A kik akkor ellenzékét képezték, ra-

dikálok lévén, Debreczenben kivétel nélkül a kormány pártjához, a nagy többséghez tartoztak. Az ellenzék Debreczenben a Batthyáni Lajos-féle pártnak maradványaiból állott, mely szorosán ragaszkodott a törvényességhez, a végszakadást a nemzet és a dynasztia között elébb minden módon ellenzé, s utóbb, midőn az megtörtént, bár áldozatokkal járna is, kiegyenlítést óhajtott s azért *békepárt*nak is neveztetett. E pártnak számos tagja nem jelent meg Debreczenben, miért is az jelenleg csak mintegy 40—50 egyénre olvadt. Az erdélyi képviselők jobbára e párt tagjai voltak. A pesti ellenzéki kisebbségből tán csak az egyetlen Nyáry Pál csatlakozott, de ő is csak egynémely kérdésben, s daczára annak, hogy a honvédelmi bizottmány tagja volt, a debreczeni ellenzékhez.

Fő iránya és célja e pártnak Debreczenben is ugyanaz maradt, melyet Pesten vallott, midőn még Batthyáni Lajos vezérése alatt áll: a béke helyreállítása a dynasztiával. Ezen irányánál fogva e párt egyenesen Kossuthnal állott szemben, nemcsak mivel ő a számos kísérletek után, melyekben Batthyáni sikerlentil merítette ki nemes erejét, alkudozásról többé hallani sem akart, hanem azért is, mivel hihetetlennek látszék, hogy a dynasztia Kossuthnal, kit nyilván lázadónak bélyegzett, valaha alkudozásba ereszkedjék.

E párt törekvései, miután nemcsak számára nézve igen leolvadt, hanem Batthyániban vezérét is elvesztette, a debreczeni időzés első korszakában igen határozatlanok voltak s inkább óhajtasokból mint cselekvésből, inkább titkos tervezetéből, mint nyilvános fellépésből álltak. Életjelet mindazáltal mindjárt az első ülések alkalmával adott magáról. Midőn t. i. a Windischgrftzhez intézett békekövetség tudósítása tárgyaltatott, Kossuth azon indítványához, mely szerint kívánta, mondaná ki a ház határozatában, hogy miután a dynasztia egyezkedni nem akar, a nemzet a maga állami létét, függetlenségét s alkotmányát fegyverrel védelmezendi, — a békepárt oly záradékot kívánt kapcsoltatni, hogy a nemzet a békét

elfogadni mégis mindig hajlandó marad. E záradék mellett a párt akkor nagy hévvel és huzamosan küzdött.

A vita alkalmával úgy látszék, Nyáry Pál, a honvédelmi bizottmány tagja, akarja magát fölvetni a párt vezéréül: ő indítványozta a záradékot, ő küzdött annak elfogadásáért legszívósabban. De ő, bár a párttal folyton összeköttetésben maradt, annak vezérletét, melylyel meg is kínáltatott, elfogadni nem akarta. Őt erre valószínűleg az indítá, nehogy a honvédelmi bizottmányból, hol magát e párt érdekében is szükségesnek látá, de hol, mint a kormányellenzék vezére, tovább meg nem maradhatott volna, kilépni kényszerítették. A pártnak azontúl Kazinczy Gábor zempléni és Kovács Lajos szatmári képviselők lettek névszerinti vezérei; kéz alatt mindazáltal Nyáryn kívül arra még a ház elnöke, Almássy Pál is nagy hatást gyakorolt.

Február végén, márczius elején kezdett a párt határozottabb irányban indulni, mire különösen a Kossuth személye körül észlelhetők nyújtanak alkalmat.

A nemzeti szabadságharcz szerencsés fordulata ugyanis roppant népszerűséget, mondhatni, bálványoztatást, szerzett Kossuthnak. A nemzeti ügy e kedvezőbb, már a higgadtabbakat is némi reményre ébresztő állása leginkább neki tulajdonított s méltán. Kétséget nem szenved, hogy fegyvereink eddigi s a legközelebb jövőben még fényesebb diadalai koránt sem ugyan annyira az ő intézkedései ügyességének, mint a nemzet szabadságszeretettől áthatott szellemének, s áldozatkészségének, lelkesedett seregeink kitűrésének s önfeláldozó vitézségének tulajdonítható. De hogy azon közönséges megremülés, lehangoltság és reménytelenség után, mely Windischgratznek Pestre bevonultakor a kedélyeket megszállotta volt, a nemzet szelleme ismét felidült s a kor és körülmények igényeinek magasságára emelkedett; hogy a levertséget ismét lelkesedés, a lehangoltság apathiáját tetterő, a reménytelenséget áldozatkészség váltotta fel, — nagy részben, elvitázhatlanul, Kossuth műve volt. Beszédeinek tüze ismét az egész

nemzetet lángra gyújtá, fellelkesíte minden honvédet, kit szinte az ő fáradhatlan buzgalma gyűjtött a zászlók alá. És ha igaz, hogy béke idején bölcs és eszélyes férfiú képes az álladalmat legjobban igazgatni: s újabb érveket nyújtott annak bebizonyítására, hogy az entusiastá az, ki azt forradalmas időben leghatályosabban kormányozhatja, újjá alakíthatja, vagy tönkre teheti. Ő eddigelé bírt azon erélylyel, azon erkölcsi bátorsággal, azon mindent merő, mindent megragadó nagyravágyással, mely a férfiút mozgalmas időben nagygyá teheti. Nem csoda, hogy mindenek közt az ő neve emlegetetek leghangosabban; nem csoda, hogy népszerűsége, kivált a nép alsóbb osztályai közt a bálványozásig emelkedett.

De ennyi érdemmel s népszerűséggel, ily erkölcsi hatalommal a nép kedélye fölött, nem párosul mindig washingtoni mérséklet és szerénység. A negély, hiúság és eJbizakodás gyöngesége pedig a különben nagyokat is gáncsnak, megtámadásoknak szokta kitenni azok részéről, kiknek e gyöngeséget észlelni alkalmok van, vagy épen kik általa magokat sértve érezhetik. Így történt Kossuthal is. Mennél nagyobb tisztelet, istenítés tárgyává lett neve a nép közt s a távolabb vidékeken: annál ingerültebbé, fondorkodóbbá lön ellene a békepárt, mely magát sem ékesszólásának árja által elragadtatni, sem nevének menten növekedő fénye által elvakíttatni, sem naponként erősbödő hatalma által megfélélnkíttetni nem engedte; mert naponként meztelenebben kezdé látni gyöngéit.

Erre most mind több alkalmat nyújtott Kossuth. A mint nevének fénye nőtt, népszerűsége terjedt, hatalma erősbödött, azon mértékben emelkedett becsvágya, hiúsága, elbizakodottsága a hatalom gyakorlatában, lenézése s követelésteljessége mások irányában. A hízelgők, tömjénzők serege is folyton nőtt körüle s gyarapítá, öregbíté e gyöngeségeket. Legártalmasb volt reá saját nevének hatása, ki míg egy részről férjében nem szűnt meg hatványozni ama hajlamokat, más részről fenhéjázó gögje, eszélytelen, sokszor nevetséges igé-

nyei s kevélysége által tőle sokak szívét elidegeníté; mert nem egyszer oly tettekre is bírta férjét, melyek a tiszteletet személye iránt csökkenték. Kevesen voltak Kossuthnak fényes tehetségeiért, kétségbe vonhatlan érdemeiért meleg barátjai közül is, kik a fenhéjázó, már csaknem fejedelmi tekintélyt igénylő neje iránt neheztelést, ellenszenvet ne éreztek volna magokban, és ne sajnálták volna, hogy a nőnek oly nagy befolyása van a férj kedélyére s cselekvéseire. A több hasonló apróságok közül, mik azonban, mivel Kossuth személyére vonatkoztak, a nemzet nagyszerű harczára sem maradtak némi befolyás nélkül, például csak egy tényt említünk. Midőn a tavasz folytán Debreczenben és vidékén Kossuth különös felügyelése alatt egy vadász-ezred alakíttatott, a kormányelnök neje mind addig nem nyugodott, míg két fia, kiknek egyike öt, másika két éves volt, az ezred tiszteletbeli tisztjeivé nem neveztetett. E tény, magában véve csekélység, mégis némi súlyt nyert azon körülmény által, hogy csak fejedelmek szokása, kiskorú gyermekeiknek czímet s rangot adni. Kossuthra e miatt a gúnynak annyi nyila szállott, hogy a képtelenségre meghittebb barátai is figyelmeztették, miszerint aztán, kivált miután ama gúnyok is fülébe jöttek, a gyermekek kineveztetése ki sem is hirdettetett, s játékra magyaráztatott.

Nagy hibája, ha, részben legalább, nem szerencsétlensége, volt Kossuthnak az is, hogy legközelebbi környezetét, igen kevesek kivételével, olyan egyénekből választotta, kik bár észtehetségben tán nem utolsók, de jellemökre nézve a közvéleményben egy vagy más okból bélyegzettek valának, vagy legalább a közbecsülést azon mértékben, melyet az általok elfoglalt hely a kormányelnök személye körül igényelt, ki nem érdemiettek. E tekintetben annyira ment Kossuth tapintatlan-aağa, hogy több ízben kellett hallania meghittebb barátjai tói figyelmeztetéseket környezetéjiek egy vagy más, sőt több tagja ellen. Meg kell vallani, hogy e baráti figyelmeztetéseket többször meghallgatta, s a kijelölt egyént személye mellől eltávolította. De egyhez minden figyelmeztetések daczára maka-

csul ragaszkodott, míg végre a közbotrány oly nagygyá lett, hogy az törvényes vizsgálat alá is fogatott. E férfiú, ki oly sokat tön Kossuth tekintélyének csökkentésére, Madarász László volt, különben képviselő s a honvédelmi bizottmány tagja. Kossuth e férfiúhoz nem csak kitűnő ékesszólása s a veszély legsúlyosabb napjaiban is tanúsított mindent merő bátorsága miatt, hanem különösen azért is ragaszkodott, mivel Madarász épen hogy jellemfoltjait a kormányelnök tekintélyével palástolhassa, hozzá minden körülmények közt feltétlenül a leghatározottabban s leghívebben csatlakozott.

Az ellenzéki, vagy mint közönségesen neveztetni szokott, békepárt ezen, Kossuth személye körül föltünedező viszonyokban mind újabb és újabb indokra s alkalomra talált ellenzését, melyet a körülmények miatt a kormánytól különböző alapelveiből nem igen tehetett, nem csak folytatnia, hanem alkalmilag nyiltabban is előtérbe állítania. A dynasztiávali kibékülést, melyet ugyan nem ragaszkodásból, mit az iránt szinte nem érzett, hanem a nemzeti lét koczkáztatásának félelméből egyre óhajtott, — a fenforgó körülmények közt szőnyegre hozni nem lehetvén: ellenzését, bár többnyire palástolva, Kossuth személye, mint a kibékülhetés legfőbb akadálya, ellen irányozta. Egyenesen pedig őt, a nagy többség által támogatottat, a nép által bálványozottat, büntetlenül meg nem támadhatván: a köréből eredt olyféle tények s a környezetét képező olyatén személyek ellen irányzá megtámadásait, melyek a közvélemény által is gáncsoltattak.

Kossuth több ideig figyelemre méltatni sem látszék a pártot, melyet számának csekélysége, tagjainak kevés népszerűsége miatt nem tartott sem személyére sem elveinek diadalára nézve veszélyesnek. Nagy előnyben érezte magát a párt irányában már osak azért is, hogy ez Windischgrätznek minden alkudozást lehetetlenítő, gőgös válasza után, a fenforgó körülmények közt a maga fő elvét, a dynasztiávali kibékülést, szóba hozni sem merhette. Midőn pedig azt a kormánylap egy cikkében második kéz által mégis merte, a Kossuthot bálvá-

nyozó párt oly zajt ütött, hogy a békepárt maga nem mert fellépni egyenesen. E cikk Jókay Mór által íratott, s tartalma az volt, hogy bár a király minket pártütőknek nevezett, mi még sem nevezük őt annak, bár ő szegte meg az alkotmányt; „mert, úgymond, egy nemzet nem másíthatja meg szavait, s kit egyszer pártütőnek nevez, azt nem nevezheti többé királyának... Mi pedig nem akarjuk a királyt megfosztani trónjától; hanem azt akarjuk, hogy teljesítse kötelességét... Mi megtámadott alkotmányos jogaink védelmére fogtunk fegyvert, s mihelyt azok biztosítva leendenek, megszűnünk áldozni a nemzet véérével; s legyen bár ki, ki Magyarországot boldogítani tudja, helyt adunk neki az ország kormányán...” Kossuth e cikk megjelenése óta oda vitte a dolgot, hogy a Közlönyt azontúl az országgyűlés egy bizottmánya előleges censura alá vetette. És a békepárt sokáig nem mert ismét fellépni céljaival.

E párt azonban február vége felé mind a mellett, hogy a szakadás menten határozottabb s mélyebb lett a nemzet és a dynasztia között, mégis szilárdabb alakot, kijelöltebb irányt, eszközeiben pedig nagyobb határozottságot nyert. A kibékülés helyett, mely egyelőre lehetetlen volt, Kossuth személyének, mint a kibékülés legnagyobb akadályának, megbuktatása, lón a párt jelszava. Ez eddig lehetetlennek látszék; mert nem volt egyéniség, ki Kossuth helyét a nemzeti ügyben elfoglalhatta volna. Ezen egyéniség azonban mindinkább kibontakozott a tömegből — Görgey személyében. Ezóta a békepártnak és Görgeynek iránya egygyé olvadt, céljok ugyanaz lón.

Mihelyt e párt Görgeynek felléptéből a kormány s különösen Kossuth irányában meggyőződött, hogy Ő, bár mik volnának is különben még el nem árult, homályos céljai, Kossuthnal kezét fogni, ugyanazon úton járni, irányának segéde lenni nem fog, — azontúl semmi alkalmat sem mulasztott el felhasználni arra, hogy Görgeyvel szorosabban összeszövetkezzék, általa remélvén egykor elérhetni a nemzeti létet fenyegető háború megszüntetését. Első szálai ezen szövetezésnek akkor köttettek össze, midőn Görgey a kápolnai ütközet

után, márczius első napjaiban, Debreczenbe utazott. Görgey már sokkal nyíltabban elárulta ellenszenvét Kossuth iránt, mintsem hogy a békepártiak hosszabb, tekervényesebb utakat kénytelenítették volna választani az ő irányának kipuhatolására. Elég volt egyszer találkozniuk, hogy céljok egygyó váljon. Az ellenszenv, melyet Görgey Kossuth iránt elárult, eddigelé iránytalannak, határozatlannak látszott. A békepárt tagjaival, különösen Kazinczy Gáborral és Kovács Lajossal tartott értekezletei következtében jött ő hihetőleg először magával is tisztába a cél iránt, melyre azontúl törekedett.

A szövetség tehát megkötetett. Kitűzött cél lön: Kossuthot megbuktatni, helyébe a főhatalomra Görgeyt emelni, ki aztán a dynasziával egyezkedjék; mert azon reményben éltek, hogy a dynasztia, mely a felségsértőnek kikiáltott Kossuthal alkudozni soha sem fogna, Görgeyvel, a dictatorral s diadalmas fővezérrel, hajlandó lesz az egyezkedésre. Nem hiszszük, hogy már ezen egyezkedés alapjairól is volt volna szó; még csak a legközelebbi cél forgott szemök előtt. Bizony talán az is, vájjon Görgey őszintén elfogadta-e a békepárt fő czólját; erről azonban kétséget nem szenved, hogy ezentúl, Görgeyben bízva, egyenesen Kossuth megbuktatására intézte titkos törekvéseit.

E cél sikerítése végett, a párt „Esti Lapok” czímes Jókay Mór szerkesztése alatt, egy napi lapot indított meg, részvények útján, márczius kezdetén. Azon gyűlések, melyeket a párttagok, barátságos estvélyi mulatás színe alatt, Kazinczy Gábor szállásán tartottak, csaknem naponkéntiakká lőnek; ezek adták ama lapnak is irányát. Nyáry Pál még folyton tagja maradt e pártnak, bár e gyűléseket, honvédelmi bizottmányi tag lóvén, restelte látogatni. De Jókay Mór őt mind e gyűlésekkel, mind a lappal folytonos összeköttetésben tartá; sőt némely, az Esti Lapokban megjelent cikk is Nyáry sugalmainak viselte bélyegét. Tagja volt a pártnak maga a képviselő ház elnöke is, Almássy Pál, ki aztán annak érdekeit a képviselő házban is lehetőleg előmozdította.

Ügykezetét a párt mindenekelőtt arra fordítá, hogy a maga számát, erejét növelje. Azon képviselők közül, kik Debreczenben eddigelé meg nem jelentek, sokan s tán a nagyobb rész, épen e párt színezetét viselték. Február vége felé, midőn a haza ügyei jobbra kezdenek fordulni, ezek közül is mind többen szállongának Debreczenbe, hihetőleg magának e pártnak alattomos felhívására. A kormány, mely a párt terveiről némi neszt hallott, ennél fogva indítványt tétetett pártja által, miszerint a házból mind azon képviselők kizáratnának, kik a súlyosabb napokban meg nem jelentek. A békepárt e kérdést magára nézve életkérdésnek tekintvén, hosszan és szívósan küzdött az indítvány ellen. Midőn pedig mind e mellett is oly határozat alkottatott, hogy azon képviselők, kik márcz. 1-sejég Debreczenben meg nem jelentek s távollétüket nem igazolják, lemondottaknak tekintendők, a békepárt oda fordította törekvését, hogy az igazoló választmány, mely az elmaradás okainak megvizsgálásával bízott meg, eljárásában ne legyen szigorú, ha sikerült is a pártnak több elmaradt társat megmentenie képviselői állásában.

De ezen egyes szaporodásokkal még nem érzette a párt a maga erejét elégnek arra, hogy Kossuthot, kinek népszerűsége az ügyek jobbra fordultával egyre nőtt, állásában megingathassa. Támadásait tehát egyenesen ellene intézni egyelőre nem bátorkodván, csak némely hevesebb pártolói s legközelebbi környezete ellen lődözte nyilait.

Ezek közül legingerültebb volt a békepárt Madarász László ellen, nem csak mivel benne Kossuthnak legtüzesebb előharczosát látta, hanem mivel ő különben is több okot adott egy ideig a boszúságra, utóbb a közbotrányra.

Madarász László, mint honvédelmi bizottmányi tag, még Pesten s Kossuth megegyeztével kizárólag a maga kezelése alá vette a rendőrséget, s az a körüli intézkedései által sokakban elégedetlenséget támasztott maga irányában. Ő a szükségnél több hivatalnokot, s ezek közt oly egyéneket is nevezett ki maga mellé, kiknek híre-neve nem a legszebb fényben

állott a közvélemény előtt; hivatalnokainak nagyobb díjakat rendelt, mint minővel az igazgatás egyéb ágaiban hasonló rangú tisztviselők voltak ellátva.

Ő azon egyéniségek közé tartozott, kik az által, ha köz-tiszteletben álló férfiakat gyanúba hozhatnak, magokat vélik emelni; kik azt hiszik, hogy minden sugár, melyet mások nevének fényétől elvonhatnak, az ő dicsőségüket öregbítendi. Csak e forrásból származhatott Madarásznak azon tette is, hogy ő egy Batthyáni Lajost, midőn magát ismét képviselővé választatván, decemberben Pesten megjelent, emberei által titkon kémleltetni merészelt.

Sértett sokakat a hiúság is, melynél fogva magát rendőri miniszternek szerette tartatni s neveztetni. De néha intézkedései is oly önkényesek voltak, hogy méltán vádoltathattak zsarnokságról. Egyebek közt egyszer, február havában, oly rendeletet bocsátott ki, miszerint a Debreczenből elutazni akarók, kik útlevelet előmutatni nem tudnak, habár képviselők volnának is, visszautasíttassanak. Az útlevelek, melyek az országban eddigelé divatosak nem valának, a háború kezdete óta mind inkább szokásba jöttek ugyan; de Madarász kezelése előtt oly nagy szigor azok iránt soha sem fejtetett ki, hogy nevesebb egyénektől s képviselőktől is megkívántatott volna azok előmutatása. E rendszabály nagy ingerültségre adott okot nem csak a békepárti, hanem más képviselőknek is. Ls bár a rendelet azonnal visszavétetett; de a boszúság nem szűnt meg Madarász ellen.

Növelte ezt minden alkalommal Madarásznak elbízott, kevély, kihívó, nem ritkán sértő modora a békepártiak s általában a mérsékeltebbek irányában. A Kossuthhoz ragaszkodó nagy többségnek védelme alatt ő sokszor oly kifejezésekkel is élt az ellenzék irányában, melyeknek illemtelensége s durvasága a parlamenti szólás-formák szabályaival sem férhetett meg. Midőn a békepárt által mind ezen, mind a még említendő okok miatt folytonos táraadással ostrom oltatott, Ő magát a tőle lassanként szinte elidegenedett kormánypárt által

sem látván eléggé támogattatni, azon módhoz nyúlt, miszerint az ellene intézett megtámadást úgy tüntette elő, mintha az egyenesen a kormány ellen volna irányozva. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a békepart Madarászban, ki magát a Kossuthpolitika előharczosául vetette fel, néha-néha csakugyan a kormányt s különösen Kossuthot akarta sújtani; de legtöbb esetben mégis csak Madarász személyét illette a megtámadás.

De ezen fogás által korántsem erősítette állását Madarász, sőt még a kormány s Kossuth őszinte barátjai közül is többen elidegenedtek tőle, látván, hogy ő a személyes ügyet is kormány-ügynek tekinti, a személye ellen intézett megtámadásnál is Kossuth nevének s tekintélyének palástja alá igyekezik bújni. A kikelések végre oly gyakoriakká, szenvedélyesekké lőnek ellene, hogy többen már attól kezdenek tartani, hogy e vitáknak végre is az országgyűlés és a kormány közti megszakadás leend eredménye; s nem is hiányzottak, kik egy részről Madarászt arra bírni igyekeztek, hogy kilépése által a honvédelmi bizottmányból e meghasonlás veszélyének elejét vegye; más részről Kossuthnál is működtek, hogy Madarászt a kormánytól valamikép távolítsa el. De Madarászban sokkal nagyobb volt a hiúság s a hatalom birtokának szeretete, mintsem hogy képes volt volna ily áldozatot hozni a közbékének. Kossuth pedig, ki felhalmozott dolgai miatt a gyűléseken ritkán jelenvén meg, leginkább Madarász tudósításai által értesült az ingerűit vitákról, könnyen elhitte ennek, hogy mind e megtámadások csakugyan a kormány, s így, habár közvetve is, az ő, Kossuth, személye ellen vannak intézve. Ő az oly különböző elemekből álló, esetlegesen s eredetileg nem is kormányzati célra szerkesztett honvédelmi bizottmányban épen Madarászt tapasztalta a maga politikája legszilárdabb pártolójának, sőt az igazgatásban is vele legjobban egybehangzó, legtevékenyebb segédének: ügyét tehát a magáévá tette; és minthogy erkölcsi jellemében olynemű foltot nem látott, mely általa az egész kormányra árnyékot vethetne, a békepart ellenszenvének őt egyáltalában nem akarta feláldozni.

A békepárt alig titkolható örömét, hogy Madarászt oly annyira támogatja Kossuth, ki bár személye mellett egyenesen nem állott is ki a sorompók közé, sőt e vitákba vegyülni gondosan óvakodék, az egyes képviselők irányában tett nyilatkozatai által mégis elárulta, hogy a Madarász elleni kikeléseket némileg a kormány s önmaga ellen intézett megtámadásoknak tartja. Örömeinek oka pedig abban rejlett, mert a pártnak mindinkább sikerült a Madarász jellemtisztasága ellen támadt gyanúját bizonyosságra emelni; s ennél fogva eltökélve lévén nem nyugodni, míg őt nemcsak megbuktatja, hanem pelengérré is nem állítja, azt hívé, hogy a napvilágra hozandó botránynak egy részét Kossuthra is, mint Madarász pártolójára háríthatja.

Midőn a közjavak január elején Debreczenbe szállítottak, Duschek, pénzügyminisztériumi államtitkár, ki az átszállításra felügyelt, a Zichy Ödön-féle elkobzott javakat s ékszereket ládáknak lepecsételve a rendőri hivatalban tette le s ennek főnöke, Madarász László gondviselésére bízta. Történt, hogy Madarász e javak egy részére árverést hirdetett. A békepárt azonban kipuhatolta, hogy e javak őrizete körül többféle rendetlenség történt: a szekrények ugyanis felnyitva, az azokon létező pecsétek feltörve, az ékszerek rendetlenül összehányva léteztek a szekrényekben; sőt közbeszéd tárgya lőn, hogy egynémi hiányzik is az ékszerekből, mit azonban a leletárnak Pesten maradta miatt, bebizonyítani nem lehetett. Es a békepártnak valóban is az lőn meggyőződése, hogy Madarász csak a végett tartatott árverést, hogy e javak hűtlen kezelésnek kimutatását lehetlenné tegye. Ez okból tehát a párt az árverés folytatását a ház által betiltatni kívánta. Célját ugyan ez iránt nem érte el; minthogy azonban a hűtlen kezelésnek mind több nyomait fedezte fel, az ügy szigorú megvizsgálását sürgette. Madarász egy ideig oly rettenthetetlen bátorsággal védte magát a ház előtt, mely csak a tiszta lelkiismeretnek vagy a megrögzött szívnek lehet tulajdona. A békepárt mindazáltal nem nyugodott, s végre oly iratokat közlött az Esti

Lapokban, hogy a kormány kénytelennek érzé magát a vizsgálatot Madarász ellen megrendelni.

E szennyes tárgyról, mely annyi ingerült vitákra adott okot, befejezésül legyen itt elég annyit közleni, hogy utóbb, a minisztérium kineveztetése után, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter pártatlan vizsgálatételéből valóban kiviláglott, miszerint a békepártiak gyanúja egyáltalában nem volt alaptalan, és Madarász László, ha nem is az elsajátításban, — mi bár valószínűnek látszott, de törvényszékiileg egész bizonyossággal ki nem mutattathatott; a gondjaira bízott közjavak kezelésénél bebizonyodott könnyelműségben mindazáltal bűnösnek találtatott. Az ügy végeldöntése s a bűnös, vagy bűnösök*) megfenyítése azonban, minthogy a figyelem a nemsókára ezután beállott szerencsétlen események által fontosabb tárgyakra fordított, függőben maradt.

Madarásznak ezen annyi kitarással s a szenvedély ernyedetlen erélyével folytatott megtámadása a békepárt tekintélyét és súlyát oly mértékben nevelte, a milyenben a gyűlölt rendőrfőnök mind közelebb és közelebb jutott bukásához. Madarászt némileg a rémuralom s a jót, rosztat vegyesen a felszínre hajtani szokott forradalommal oly gyakran karöltve járó erkölcstelenség képviselőjéül tüntette fel a gyémántper; miért természetes volt, hogy az ily egyéniség megbuktatói, már csak azon erkölcsi bátorságnál fogva is, melyet annak megtámadásában kifejtettek, emelkedének a közvéleményben. A többség, mely felszólalásaikat sokáig ellenszenvvel fogadta, mind több figyelmet kezdett fordítani nyilatkozataikra.

De bár a pártnak ily módon mind száma nőtt, mind tekintélye növekedett, eldöntőbb hatásra az még sem juthatott a képviselőházban; minek oka, tekintvén a párt irányának lényegét, könnyen megmagyarázható. Mindenki tudta, hogy

*) Ezek közé tartozott különösen Mérey Mór, kinek nejeinél utóbb a Parisban lévő menekültek több olyféle ékszeret láttak, melyet, ha nem teljes bizonyossággal, de nagy valószínűséggel a Zichy Ödön-féle hagyatékából származtattak.

a párt törekvése: a háború megszüntetése s kibékülés a dynasztiaival. Mivel azonban a körülmények e tekintetben oly bonyolultak, a szenvedélyek mind a két részről oly hevesek valának, hogy biztos eszközt, mely által — s határozott utat, melyen a célhoz jutni lehetett volna, a párt nem volt képes kimutatni; s ennél fogva annak fellépése inkább csak tiltakozás volt Kossuth iránya ellen, mint cselekvés; egész működése inkább negatio volt, mint tényleges positivitas: azért befolyása soha sem emelkedhetett eldöntő súlyra közéletünkben.

Mióta e párt meggyőződött, hogy Kossuthal Görgey nincs egy értelemben, s látta, hogy e hadvezér neve a kivi-, vott győzedelmek által rövid idő alatt oly nagy népszerűsége jutott, hogy e tekintetben már versenyezhet Kossuthal, mint mondók, reávetette figyelmét, benne helyezte bizalmát s őt tekinté a horgonynak, melyhez a kibékülésre vezethető hidat megkötheti; s azért vele szoros összeköttetésbe lépett. Valószínűnek látszik a párt előtt, hogy az udvar vele, a győzedelmes vezérrel, alkudozásba ereszkedjék. Görgey ily féle hajlamáról, bár e rejtélyes jellem előttök sem tárult fel, annak eddigi nyilatkozatai s magaviselete után nem kételkedtek. A párt Görgey szövetségéből új erőt merített, s viszont Görgeyt is megerősítette Kossuth elleni törekvéseiben. Már azon remény is kezdett csillogni a párt egynémely tagjának keblében, hogy a diadalmas vezér a kormányt egykor egy bruraaire 18-ka által buktatandja meg, midőn aztán könnyen czélt érhetni remélt a békére hajlandónak hitt vezér közbenjárásával.

A békepárt és Görgey szövetségéről, mit annyian tudtak, lehetetlen volt ugyan Kossuthnak is, legalább némileg értesülve nem lennie; de, vagy mivel tudósításai arról még igen hiányosak voltak, Görgeyt pedig, kit maga iránt most előzékenyebbnek s hízelgőbbnek tapasztalt, mint bármikor elébb, végre is teljesen megnyerhetni hitte, s azért óvatosan kerülendőnek vélt mindent, mi őt újabban is csökönyössé tehetné; vagy — mi valószínűbbnek látszik, mivel Görgeyvel, kit a békepárt szövetsége még félelmesebb ellenévé tett, nyilván

harcra kelni, sem időszerűnek nem látott, sem általában elég bátorságot arra magában nem érzett: egyelőre inkább hallgatással akarta mellőzni e dolgot. Meghittebbjei előtt nem mulasztá el, s néha igen erélyesen kifejezni neheztelését a békepártra s megróni annak fondorkodásait; oly eszközökhöz azonban még sem nyúlt, melyek őt ez oldalról biztosíthatták volna. De ily eszközök alkalmazása, minő volt volna, például, a békepárt gyülekezeteinek eltiltása, jelenleg, midőn ellene kétségtelen bizonyítványokkal fellépni még aligha volt módjában, nem is lett volna tanácsos. Ily fellépés mulhatatlanul heves harcot vont volna maga után közte s a képviselőháznak ugyan kisebbségben lévő, de mégis tekintélyes, egyáltalában nem megvethető, érdes töredéke között. Most pedig a támadó munkálatok újból megkezdésének előestvéjén, semmire sem volt oly nagy szükség, mint a belbékére, az országgyűlésnek, kormánynak s a hadseregnek, ha nem is valóságos, legalább színleges egyetértésére. Egyébiránt egy oly lépést is forgatott ő ekkor már elméjében, melyet az első nagyobb győzelem után megtenni szándékozott, s mely által mindezen békepárti fondorlatokat is egyszerre megszüntethetni remélte. Míg pedig e lépés megtételének ideje bekövetkeznék, egyelőre elégségesnek hitte a maga pártját, mely a többséget képezé, gondos vigyázatra inteni. E czélból monda márcz. 25 én, mielőtt a táborba menne, ama némi tekintetben rejtélyes beszédet, melynek egész horderejét csak később értette meg a közönség.

Bejelentvén távozását a táborba, engedelmet kért a képviselőháztól, egész nyíltszívűséggel s őszinteséggel szólani hozzá egy pár szót, előre is óvást tévén minden balmagyrázat ellen.

„A tisztelt képviselőház, úgymond, rendelkezhetik a kormánnyal, változtathatja azt alakban és személyzetben, amint tetszik; hanem ameddig különösen velem méltóztatnak parancsolni, hogy részese legyek azon kormánynak, mely nem a képviselőházon kívül áll, de a háznak választmányát képezi addig, őszintén megvallom a képviselőháznak, hogy én csak

úgy vagyok hajlandó ezen hivatalomat folytatni és abban eljárni, ha azon politikára nézve, melynek egyik végrehajtó eszköze vagyok, a ház irányában ismeretes téren állva, tudom, *hogy ez a képviselőház politikája*. Másutt, ha a kormány látja, hogy a törvényhozás oly politikai útra lép, melynek végrehajtásában nem akarja elvállalni a felelősséget, van neki joga apellálni a néphez, új választások által; — nekünk nincs ezen jogunk, mi eszközei vagyunk a képviselőház politikájának. Én a táborban távol lévén, az országgyűlés politikáján indulok el, mint végrehajtó eszköze a ház akaratának, egy oly téren, melyet ismerek, és azon irányban, mely előttem tudva van. De hogy távollétemben annak legyen kitéve, hogy itt netalán megváltozik a ház politikája, s hogy oly térre állítatom, melyen én nem akarok állni; — én ezen crisisnek sem magamat, sem a nemzetet, sem a hadsereget kitenni nem volnék hajlandó. (A többség: helyes!) Ne méltóztassanak balra magyarázni. Egész őszinteséggel kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy én csak úgy érzem magamat képesnek a tisztelt képviselőház bizalmának némi sikerrel hivatalos kötelességem körében megfelelni, ha garantiám van aziránt, hogy azon politikát követi ezen országgyűlés, mely politikának garantiája itt *ezen* képviselői körben létezik; vagyis más szóval, ha én biztos vagyok arról, hogy én a táborban járván, amíg visszajövök, nem más országgyűlést találok itt, (érti az elmaradt s most beszállongó képviselőket), hanem *azt*, mely jelenleg itt van. Ha valami olyat határozna a képviselőház, minek végrehajtása körüli oly politikának emanatiója következne, melynek végrehajtására lelkiismeretem szerint kezelem nem nyújthatnám: azt kellene magamnak fenntartanom, hogy, uraim, én nem leszek azon kormányban, méltóztassanak mással parancsolni s engem dispensálni. Csak ezen szempontból indulva ki, méltóztassék a képviselőháznak, amint tetszik, határozni.

„De engem a múlt napok, megvallom, aggodalommal töltöttek el. A képviselőházat én úgy tekintem, hogy vannak

itt, kik véleménykülönbségben legyenek bár egy vagy más dologra nézve, — hiszen emberek vagyunk, egy kaptára nem lehet ütni az emberi gondolkodást; Károly császár az órákat sem tudta egyenlőkké tenni, annál kevésbé az emberi lejkét, — véleményben tehát különbözhetünk; de mi köztünk van egy szent kapocs, mely minden véleménykülönbség felett áll, s mely magában hordja a nemzet megmentésének garantiáját. És ezen kapocs az, hogy itt állunk mint férfiak, kik veszély napjaiban nem maradtunk el, akik akkor kitartók valánk, s akik szent elhatározottsággal megvásároltuk magunknak azon jogot, hogy addig, míg ezen országgyűlésnek missiója tart, mert az sem tarthat örökké és mindenben, addig mi intézkedünk a nemzet sorsa felett azon körben, melyet a képviselőház kiszab; avval vásároltuk meg ezen jogot, hogy nem, rettentünk vissza a veszély elől; hanem a veszély napjaiban azon méltósággal, mely a képviselőháznak eszméjében fekszik, azt lehet mondani, hogy kitűréssel, megállással meg*” tartottuk a nemzetet. Ezen közös kapocs köztünk szentebb, minthogy magasabban ne állana minden véleménykülönbség tételénél.

„Már most én ezen országgyűlésnek kifolyása vagyok, s azoa kormányának elnöke, mely a veszély napjait megállotta. De nem vagyok oly országgyűlésnek s nem is akarok lenni emanatioja, ahol akkor, mikor derűi, százanként jönnek Debreczenbe. (A többség: helyes!) Nem akarok oly országgyűlésnek lenni kifolyása, mely nem osztozván velünk a veszély napjaiban, nem is képes bensőleg érezni, minő kincs az, melynek megóvására hivatva vagyunk. Mi tudjuk azt érezni, mert a veszély napjait azon kincsnek megóvásában átéltük...

„Tisztelt ház! En azt hiszem, semmi érdemem sincs; de egy igényem van: hogy becsületes, őszinte embernek tartsanak; ha több volna lelkemben, mint van, kimondanám; hanem, ne méltóztassanak balra magyarázni; — de mielőtt elmegyek a táborba, kérem a képviselőházat, méltóztassék annyi garantiát nyújtani, hogy én ezen országgyűlést találom itt, és ezen

országgyűlésnek kifolyása vagyok; mert én oly politikának nem akarok eszköze lenni, mely az országot talán veszélybe hozhatná, és amely politika nem lehet a mostani országgyűlésnek kifolyása, és amely ha felülkerülne, félek, hogy más országgyűlést találok itt, mint volt. Méltóztassanak egy körülményre figyelmeznii. Csak azt ne éadjuk meg, hogy az országgyűlés elveszítse azon nimbust, minél fogva a nemzet akarata képviselőjének tekintetik a nép s a népnek egy tekintélyes része, a hadsereg által. Csak valamikép oda ne menjünk, hogy az országgyűlés iránt az engedelmesség kötelékei megtádjuljanak. Én, az ország kormányának elnöke, amíg a ház e téren marad, melyen eddig volt a veszély napjaiban, a végrehajtó hatalom körében garantírozom közremunkálásommal, hogy az országgyűlés méltóságát sértetni senki által nem engedem. De ha távollétemben egyszer híre jön annak, hogy lettek más határozatok, névjegyzékek, hogy ezen országgyűlés más, mint a melynek kifolyása vagyok, nem tudom, mi történik. Eletemet talán feláldozhatnám az országgyűlés tekintélye fenntartása nehéz munkájának, de használnék-e a nemzetnek? — nem tudom. Tehát csak annyi garantiát kérek: méltóztassanak minden személyes tekinteteknek, minden egyének iránti kíméletnek félretételével ezen szint tisztán megtartani, hogy ezen országgyűlés maradjon amint van; ne pedig, hogy derűvel más alakot öltjön magára azon emberek ideérkeztével, kik nem osztottak velünk a veszélyben, következőleg eljátszották azon jogot, hogy a nemzet sorsa felett intézkedhessenek, és nem tudják, mit kíván a nemzet méltósága, joga, és a körülmények mit parancsolnak.

„Ezt ne méltóztassanak balra magyarázni. A múlt napok történeteii engem aggodalomba ejtettek; esnem akartam elmenni anélkül, hogy szívemet őszintén ki ne tárjam. Nem akarom mondani, hogy akik ide nem jöttek, mind rász hazafiak; hanem aki jó hazafi, azt kívánom tőle, hogy legyen martyr, ha kell, a hazáért, és ne zavarja gyávaság vagy félénkség által azon egyetértést és azon szint, melynek fenn kell állani

addig, míg e nemzetgyűlés együtt lesz, — mert ezen országgyűlésnek missiója is be fog végeztetni—; hanem legyen martyr, ha szükséges; míg vitézeink életüket vesztik a hazáért, midőn a haza megkívánja, senki semmi tekintetért ne zavarja azon színt, melylyel a hazát meg lehet menteni. Mert ha ezen országgyűlés valamely oly határozatot hoz, mely az elébbi országgyűlésnek alakját megváltoztatná, én attól félek, — nem a magam személyére nézve — hogy elvesztvén az országgyűlés a nép előtt nimbusát, melylyel bír, polgári háborúnak volna e nemzet kitéve. Eddig sokszor mondotta Nyáry Pál, és követni is fogjuk politikáját, hogy „ne vesződjünk evvel, vagy avval, majd elintézhetjük belső dolgainkat, csak egység legyen köztünk.” Ezt eddig fenntartottuk; de ha megváltozik az országgyűlés színe, az egység felbomlik, s polgárháború következhetik belőle. Ezt kötelességemnek tartottam megmondani.

„Én azt sajnálom, hogy némely embereknél a szó, melyet kimondanak, oly könnyen feledékenységre megy, mintha a légben hangzanék el. Emlékezem, midőn utolszor volt szerencsém a ház előtt szólani, több követ urak előhozták azt, hogy a sajtó, mint a közvéleménynek egyik eszköze, ismerje azon hivatását, miként most nem akörül forog a dolog, hogy a hírlapok sok előfizetőket szerezzenek élénksége által a stylnek és tárgyaknak; hanem mindenek felett, hogy ne rontson legalább, ha nem használ, ne csináljon keserűséget, mikor egységre van szükség. Akkor általános volt a felkiáltás: „helyes, helyes!” És méltóztassanak a sajtó működésére a legközelebbi napokban visszamenni! Borzasztó, irtózatos! (Érti Madarász megtámadtatásait az Esti Lapokban.) Kinek keblében ez a szó: *haza*, magasabb, mint a személyes elégtétel az önérzelmek iránt, annak el kell borzadni attól, amint a sajtó most működik. (A többség: igaz!) Uraim, én erről (a Madarász elleni vádról) szólani nem akarok; de annyit kötelességem kimondani: különösen ezen ingerült sajtóvitatkozás egy férfiú (Madarász László) körül is forgott, ki a kormánynak tagja; és

nyilvánosan vádak vettek szemére, melyek, ha igazak, ő nem lehet a kormányban; ha nem igazak, büntettetni kell a vádlónak. Kijelentem ez iránt a képviselőháznak, hogy a kormány szükségesnek látta minden okleveleknek, melyek ezen, a sajtó által oly nagy ingerültséggel vitatott kérdésre vonatkoznak, kinyomatását elrendelni s egyszersmind egy eskütszék felállítására iránt intézkedni, mely utasítva leend eljárni a törvények értelmében.” (Helyeslés.)

Megleczkézvén ekként a békepártot, még annak szövetésére, Görgeyre is szándékozott lövelni egy nyilat. Irányi Dániel, valószínűleg Kossuth sugallata szerint, indítványt tön, miszerint a honvédelmi bizottmány elnökét felhatalmaztatni kívánta, hogy az országgyűlést szükség- és körülményekhez képest más helyre tehesse át, avval indokolván indítványát, hogy ha, mint remélni lehet, seregünk előrenyomúl s Pest kezeinkben leend, az országgyűlés oda volna áttétetendő; megtörténhetik azonban, h'ogy a győzelem hírére Debreczenből igen sokan távoznának, „s nem lennének elegendő számmal, hogy határozhassanak. Midőn aztán Kossuth felszólított, nyilatkoznék, vajjon szükségesnek látja-e ezen felhatalmaztatást, ő ekként szólott:

„Ámbár bizonyos vagyok benne, a képviselőház minden egyes érdemes tagja, legyen bár szerencsés őket barátaim közé személyes indulatnál fogva számíthatni vagy nem, annyit mindenesetre feltesz rólam, hogy valamely hatalomra való vágyás keblemtől idegen elannyira, miszerint ismétlem, a múltnak fáradaimaiért, ha valami jutalomra méltó vagyok, istentől nem kívánok egyebet, mint hogy engedje elérnem a perczet, melyben elmondhassam: „Hálaistennek, a haza nincs már veszélyben!” és akkor legyen ama szabadságnak ótalma alatt, melyet közös fáradsággal kivívtunk, a nemzetnek egyszerű szolgálja. Tehát hatalomravágyással senki sem fog engem gyanúsítani; kérem is azért, hogy ha talán a reám ruházandó hatalomról van szó, szólhassak teljesen tartózkodás nélkül, melyet az ember érez akkor, mikor azt mondják neki: érzi-e

vagy nem annak szükségét, hogy ezt a hatalmat adják kezébe. Első előadásommal összhangzólag azt mondom: nem arra van szükség, hogy a kormány elnöke vagy a kormány, vagy akárki az általtételi hatósággal felruháztassák; hanem szükség van biztosításra, hogy ha a körülmények azt lehetetlennek mutatnák, akkor semmiféle körülmények között, legyen balszerencse vagy győzelem, ne legyünk annak kitéve, hogy talán nem lesz, aki ezen lépést elhatározhassa. Tehát én azt mondom, ha a tisztelt ház el van határozva, hanem úgy, hogy a kimondandó szó valósággal tetté legyen érelve, hogy akármi, bár viszontagság következék, — mindnyájan, mint együtt állottunk eddig, együtt fogunk állani akkor is; és a tisztelt ház megméri a körülményeket, és az idő s körülmények sürgetőségéhez képest hazafiúi indulata szerint határoz, hogy az országgyűlés — és pedig *ezen* országgyűlés legyen;... és itt fog Snaradni, míg egy határozat által a maga áttételét máshova nem decretálja, akkor ilyen hatalmat ne méltóztassanak adni senkinek. Hanem ha garantiára van szükség, — mert Olmützből írtak furcsa dolgokat, melyeknek rövid tartalma az, hogy Magyarország nincs többé.....azon megnyugvással óhajtanék a táborba menni, hogy egy szép reggelen fel ne ébredjek arra, miszerint más országgyűlésnek vagyok emanatiója, melynek magamat hittem. Én nem tartok mást szükségesnek, mint hogy a képviselőház magában keresvén biztosítást, adja szavát, hogy nem fog addig elmenni, és nem fogja engedni leolvadni a házat: akkor nem kell senkinek hatalom a kezébe; akkor az országgyűlés magában leli a garantiát. Hanem azt kérem kell, méltóztassanak ennek kimondhatatlan fontosságát fel-fogni. Mert ha a nemzet azon helyzetbe jön, hogy olyan perczen, midőn határozni kellene, nem volna országgyűlés olyan számban, minőben lenni kell, mi volna a következő? Talán az, hogy az élő történet hallgatna ezen dologról? Épen nem, sőt *más határozna*, dictator vetné fel magát, talán azért, mert hatalomra vágy, talán azért, mert érzi a kötelességet, hogy ma megmentem a nemzetet, holnap oda adom fejemet, Ebben

határozni kell... hogy olyasmi ne történjék, miszerint kényszerítve legyen valaki az országban törvénytelen hatalmat gyakorolni, hogy elmondhassa: „Non servavi legem, sed juro, servatam esse rempublicam”. Ha tehát a képviselőház mind a balesetek, mind a győzelem hírére egyaránt azt mondja: vagyunk ma, kik voltunk tegnap; tanácsozzunk! — akkor nem kell senkinek hatalmat adni. De ha ez nem történik, sajnosán mondom előre, — vegyék önök jóslatul, akkor nem én, mert bennem hajlandóság nincs reá, fogom a hatalmat megragadni, hanem az történik meg, mit a 18-dik brumairei nap után az akkori provisorius consulatusnak egyik tagja mondott a franczia nemzetnek, mikor kérdezték tőle: minő ember az a Napóleon? Azt felelte reá: Vous avez un maître! Tehát az következne, hogy majd akadna valaki, aki ura lenne a nemzetnek.”

E szavak után, mintha jelenteni akarná, hogy többet mondott, mint tán mondani akart volna, rögtön távozott a teremből, a táborba menendő.

Mielőtt a viszonyok egy részről Kossuth, más részről a békepárt és Görgey közt tovább fejlődtek, nagy fontosságú esemény híre jött Olmützből, melyet Kossuth némileg beszédeben is érintett.

HATODIK KÖNYV.

**A MÁRCZIUSI ALKOTMÁNYIRAT S A NEMZET
VÁLASZA.**

ELSŐ FEJEZET.

A tavaszi győzedelmes hadjárat Komárom felmentéséig.

Midőn a magyar hadsereg, a kápolnai ütközet után, a fővezér által elkövetett hibák s kivált az őszpontosítás elmulasztása s a vezérek közt kitört viszályok miatt, a Tisza bal partjára vonult: Windischgrätz herczeg, Pestre visszatérvén, dagályos hadi tudósításokban hirdette győzedelmet, melylyel a „lázadókat” megsemmisítette, s ünnepélyes „Te deummal” ülte meg diadalát.

A fővárosi nép, melynek összeköttetése a tiszai vidékkel soha sem szakadt meg végképen, s különben is megszokta már a nagyhangú bulletíneket, nemsokára értesült a valóságról s nem adott hitelt a hirdetéseknek. Magok a Pestre visszatért táborkari s egyéb tisztek útján is pár nap alatt el híróit, hogy a magyar sereg várakozáson felül derekasan kiállta a tüzet az első nagyobbszerű ütközetben, és nemcsak hogy megsemmisítve nincs, de még sok gondot s munkát adand a császári vezérnek s hadainak.

Nem így az udvarnál, mely még folyton Olmützben időzék. Ott teljes hitelt adtak Windischgrätz tudósításának, melyet, mint mondják, a kápolnai ütközet másod napján magáról a csataterőről, mindjárt a magyar hadak hátrálásának kezdetén, egy futár által küldött légyen a császárhoz a „lázadókon” nyert s oly teljesnek állított győzedelméről, hogy ezek alig fognának többé merészelní vele komolyabb ütközetbe bocsátkozni.

Az olmützi udvar már több idő óta el volt határozva egy újabb hatalomtény végrehajtására, s azt csak egy jelentékenyebb győzelemtől függesztette fel. Már a december 2-án kelt okmányokban, melyek által V. Ferdinánd lemondása s Ferencz-József trónralépte lön közzétéve, tudtára adatott a világnak, hogy az új császár német örökös tartományaival Magyarországot is egyesíteni s összes monarchiájából egy, minden népnek s nemzetnek egyenjogosítása alapjára fektetett egységes, de alkotmányos államot szándékozik alkotni. Elismeri, úgymond, az alkotmányos intézmények korszerű szükségét, s e végett, míg el van határozva összes birodalmát csonkíttatlanul fenntartani, kész egyszersmind a maga. jogait a népek képviselőivel megosztani s bízik benne, hogy sikerülni fog minden országait s néptörzseit egy nagy státustestben egyesíteni. Ezen nyilatkozvány, mely által a népeknek egy. közös alkotmány ígértetik, miként a jövődő bizonyítá, egyelőre csak a forradalom szellemétől megtelt, háborgó népek lecsilapítására volt számítva; lépcsőül kellett annak szolgálni arra, mit a dynasztia, mióta népeivel háborúra kelt, végczéljául tűzött ki, egy absolut kormányrendszerű s Magyarországot is magában foglaló, egységes ausztriai birodalom alkotására. Utolsó kártyáját még nem adhatta ki az udvar; Magyarország teljes meghódoltatásáig szükségesnek látszék az alkotmányosság játékának folytatása. Sőt még arra is, hogy Magyarország ősi alkotmányát eltörültnek s egy, az örökös tartományokra is kiterjedő, közös alkotmány által helyettesítettnek nyilvánítani lehessen, egy oly nagyobbyszerű győzedelmet kell vala bevárni, mely biztos reményt nyújtson Magyarországnak a közel jövőben várható teljes leigázására. Ilyennek hirdeté most Windischgrätz a kápolnai győzedelmet: az udvar tehát megérkezettnek látta az időt, foganatba venni régen megérlelt szándékát.

A német örökös tartományok képviselő testülete már több hónap óta dolgozék egy alkotmányon. E mű azonban, bár az

ausztriai országgyűlés, mióta Kremsirbe tétett át, egyáltalában nem vádolható nagy szabadelvűségről, sőt áthatva azon érzelemtől, hogy élete merőben a császári kegyelemtől függ, mindig és mindenben kivétel nélkül nagy többséggel támogató a minisztériumot, — e mű, mondom, már alapelvénél fogva nem tetszhetett az udvarnak. A dynasztia, kényuralmi hagyományaihoz az alkotmányos színben fellépett új császár alatt is szívósan ragaszkodva, egyáltalában nem érzett magában hajlamot a népfelség elvét csak az által is elismerni, hogy olyatén alkotmányt fogadjon el s erősítsen meg, melyet a nép képviselői alkottak. Egyébiránt is mivel, mint látszik, legalább mintajövendő tanúsítá, csak addig volt szándékuk megtartani az alkotmányosság álcáját, míg azt a mozgalmas idő szükségessé teszi: úgy vélekedtek, hogy bajosabb lenne, legalább is nagyobb elégületlenséget ébresztene, eltörülni a népképviselői által készített alkotmányt, mint egy oly octroyrozott chartát, melynek forrása egyedül a tetszés szerint módosítható vagy visszavonható császári kegyelem. Végre pedig, mivel a Magyarországot is magában foglalandó, egységes, öszpontosított ausztriai birodalom volt a fő cél: a kremsiri országgyűlés, melyben csak a német-cseh örökös tartományok s Galiczia képviselői ültek, nem lehetett hivatva Magyarország jövőjéről igazgatása felett határozni.

Az udvar tehát, mellőzve a kremsiri képviselők munkálatát, a Stadion-Schwartzenberg minisztérium által dolgoztatott ki egy alkotmány iratot, mely minden országaira s tartományaira nézve alaptörvényül szolgált, azokat mind jogi mind igazgatási tekintetben egy állammá egyesítené. Az „egységes Ausztriának” ezen chartája volt az, melyet Ferencz-József őfelsége, a Windischgrätztól vett győzedelmi hírré márcz. 4-kén egy manifestum kíséretében közzé tett.

„Fegyvereink diadalmas előmenetelei által Magyarországon — így szól egyebek közt e nyilatkozvány, — Ausztria egységének nagy műve, mit életfeladatunkul tűztünk ki magunknak, megalapításához közelebb esett, s azon kikerülhet-

len kénytelenség állott be, hogy ezen mű alapköveit tartósan s állandóan biztosítsuk... Ennél fogva a birodalom összeségére nézve elhatározók, népeinket ugyanazon jogokkal, szabadságokkal s politikai intézményekkel, szabad akaratunkból és saját császári hatalmunknál fogva megajándékozni, melyet felséges nagybátyánk s elődünk, I. Ferdinánd császár s mi magunk nekik Ígértünk, s melyet mi legjobb bélátásunk s lelkiösmeretünk szerint Ausztria jóllétére nézve legüdvösebbnek és legszükségesebbnek tartottunk.

„Ennél fogva a mai napról egy alkotmányiratot hirdetünk ki az egy és osztatlan ausztriai császárság számára; a krensi ri országgyűlést ezennel bezárjuk s felosztatjuk rendelvén, hogy annak tagjai ezen határozat kihirdetése után azonnal szétmenjenek.”

Az alkotmányiratnak Magyarországra vonatkozó pontjai pedig a következők:

„71. §. Magyarország alkotmánya olyképen tartatik fenn, hogy mind azon szabályai, melyek a birodalmi alkotmánnyal öszhangzásban nincsenek, érvény őket elvesztik; s hogy minden nemzetiségek és divatozó nyelvek egyenjogúsága a nyilvános és polgári élet minden viszonyaiban czélszerű intézmények által biztosíttassék. Ezen viszonyok külön szabályok által lesznek rendezendők.

„72. §. A szerb vajdaságnak oly intézmények biztosíttatnak, melyek egyházi ügyeik s nemzetiségök megőrzése tekintetében a régibb szabadságleveleken s az újabbkori császári nyilatkozatokon alapszanak. A vajdaság más koronatarományyal való egyesítése, küldötteinek meghallgatása után, külön rendelet által fog elhatározatni.

„73. §. Horvát- és Tótországban, hozzáértve az odatartozó tengerparti vidéket, szintűgy Fiume városában s a hozzátartozó vidéken minden külön intézmények, a birodalmi alkotmány által meghatározott kapcsolaton belül, Magyarországtól teljesen függetlenül tartatnak fenn. A birodalmi végrehajtó hatalom közvetítése által Dalmátországból e végre kikül-

dendő követek fognak értekezni ezen országok tartományi gyűlésével egyesülések módja s feltételei iránt; az eredményt, megerősítésül, a császár elébe terjesztendik.

„74. §. Erdély nagyfejedelemségének belsejének és alkotmánya, a Magyarországtól való teljes függetlenségnek, és az országot lakó nemzetek egyenjogúságának elvei szerint, a birodalmi alkotmánynyal öszhangzásban egy új országos alapszabály által fog megállapíttatni. A szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány határai közt fentartatnak.

„75. §. A birodalom épségének oltalmára fennálló határőri rendszer katonai szervezetében továbbra is fentartatik, s mint a birodalmi hadsereg kiegészítő része, a birodalmi végrehajtó hatalomnak lesz alárendelve. A határőrvidék lakosainak, birtokviszonyaikat illetőleg, külön alapszabály által, ugyanazon jogok s kedvezések biztosíttatnak, melyek a többi koronatartományok lakosainak már megadattak.”

Az alkotmányirat által e szerint, mely Magyarországnak is alaptörvényévé tétetett, annak nyolcz százados alkotmánya s evvel együtt nemzeti államélete és mind azon viszonylagos szerződések, melyeket a nemzet három száz évótaaHabsburg-Lothringen dynasztiával kötött, s melyeket ez, nemcsak mint a nemzet ősi jogainak biztosítékait, de saját birtoklási jogának is alapját, számtalanszor ünnepélyes esküvel pecsételt s megújított, a nemzet meghallgatása s hozzájárulta nélkül, egyszerűn eltörültettek s megsemmisítettek; Erdély, Horvát- és Tótország Magyarországtól elszakasztatott, Bács és a bánági három vármegye az ország testéből kihalva, szerb vajdasággá alakíttatott, Fiume Horvátországhoz kapcsolatott, és a minden ősi jogaitól, önállásától és a századok folytában történelmileg kifejlett alkotmányától megfosztott Magyarország egyszerűn az ausztriai császárság koronatartományává tétetett.

A dynasztia ezen octroyrozott chartával minden történelmi jogot s hagyományt, minden ősi örökséget önhatalmilag megsemmisített, a századok folytában idő s körülmények sze-

rint alakult fejleményekből *tabula rasat* csinált, és saját birtoklásának alapjait is lényegesen megváltoztatta: mi elébb a nemzet akaratával s megegyeztével, örök időkre kötött ünnepekélyes szerződések alapján biztosan, megingathatlanul nyugodott, a nyers erő s változékony fegyverszerencse hatalmának ephemer alapjára fektette; — szóval, új alakú, egységes birodalmával, melynek alaptörvényét pusztán a császári kegyelemből s fegyvererőből származtatta, a forradalom terére lépett. Magyarországon a dynasztia e lépése azok után, mik a múlt évi október 3-ka óta történtek, nem lehetett ugyan váratlan; annak hatása mindazáltal mégis igen nagy, lesújtó vala mind azokra, kik eddigelé akár elvből, akár önzésből a dynasztiához ragaszkodtak, vagy legalább közönyösen várták az események kifejlését. De Debreczenben sem maradt az hatástalan. Itt és mindenütt az országban leírhatatlan volt az ingerültség a kényuralom e nyilatkozata fölött. Amazok megdöbbenve, leveretve látták, mennyire csalatkozának a dynasztia törvényszerűsége iránt ápolt hitökben s elkeseredve fordultak el a hűtelentől, ki az esküvel pecsételt, legszentebb kötevényeket merő önkényből, ily lelkiösmeretlenül szakgatja szét. A nemzet nagy többségének pedig, mely e hitét rég elvesztvén, fegyverben áll vala, új ösztönül szolgált, minden erejét megfeszíteni az ország törvényes jogainak, alkotmányának s épségének megvédelmezésére. A nemzet politikájában ezen önkényszülte alkotmányirat egy új iránynak lön kiinduló pontjává. Januárban még azt határozta volt az országgyűlés, hogy miután a dynasztia egyezkedni nem akar, hanem, Windischgrätz nyilatkozata szerint, feltétlen hódolatot kíván: a nemzet védelmezni fogja ugyan a maga állami létét, alkotmányát s önállását; de ezek alapján a békét elfogadni mégis mindig hajlandó marad. Most, miután a dynasztia ezen oktroyrozott alkotmányirat által az irányában törvények és szerződések által kiszabott minden viszonyait szétszakgatta: a nemzet ezt tényül fogadván, a dynasztiának ugyanazon törvényeken és szerződéseken alapuló birtoklását is megszüntnek,

a dynasziát trónvesztettnek, az országot tőle függetlennek nyilatkoztatta.

Kossuth már a fentebb idézett márczius 25-kei beszédeben is érinté némileg e nevezetes eseményt s azt mit erre a nemzetnek válaszolnia kellend.

„Olmützből, úgymond, furcsa dolgokat írtak, melyeknek rövid tartalma az, hogy Magyarország nincs többé s azt mondják, hogy ez *fait accompli*. Erre legközelebb mindjárt előbbben is Bem tábornok erdélyi vitéz hadseregünkkel oly módon felelt, hogy kikergette az országból az orosz segéderőt, melyre támaszkodva mertek oly istentelenséget kimondani. Azt gondolom, hogy a leélt nehéz napok sora megtaníthatta volna azokat, kiknek szükségök volna e részben tanúságra, hogy e nemzetet az élő nemzetek sorából kitörölni nem könnyű dolog. És mondhatom a t. háznak, remélem, örömére, vigasztalására s megnyugvására, hogy mikor azon hír, miszerint Magyarország nincs többé, a hadseregbe megérkezett, az általános indignatiót láttam keresztülvillanni, és hallottam szavakban és esküben is kitörni hogy „most már utolsó csepp vérig! — míg egy marad, ezt a gyalázatot nem lehet tűrni. S így most már nincs más hátra, mint harcz, és a harcz végén a nemzetnek szava: önállás, függetlenség.” Ezt az érzést találtam a népben és a hadseregben. Már most az országgyűlés bölcsesége meg fogja mérni a körülményeket és határozni fog;... vagy ha azt érzéné, hogy misssiójának vége van: a nemzetet új választások által kell nyilatkozatra szólítani. Egynek közbe kell jöni, ha csak a históriai gyalázat bélyegét nem akarjuk a nemzetre sütni, s ez az: hogy az országgyűlés az olműtzi manifestumra mondja ki akaratát, s annak következtében intézkedjék a kormányról, mely ideiglenesen vigye az igazgatást.”

Ezt azonban Kossuth csak előlegesen, megfontolás tárgyául jelenté be az országgyűlésnek. A nemzet nyilatkozatát egyelőre fegyvereink diadalától kívánta felfüggesztetni; s e

végett nyomban a táborba utazott, mely új fővezére, Vetter altábornagy alatt már megkezdte volt munkálatait.

Vetter altábornagy a fő vezérletet átvén, s a munkálatok tervét megalapítván, márczius 14-kén utazott a Török-Sz.-Miklós táján létező táborba.

Első fellépte a hadseregben nem olyszerű volt, mely a tiszti karnak iránta különben is gyöngé bizodalmat megerősíthette volna. Ő, az osztrák hadseregben futván, eddiggelé pályáját, egy osztrák tábornok szellemében lépett föl a szabadság harcosai között. Nem elégelvén, hogy a hadügyminiszter márczius 10-kén kibocsátott (s mi a márcz. 4-kei császári nyilatkozvány után igen különösen hangzott, a magyar *királyi* hadsereghez intézett) rendeletében iránta feltétlen s a legpontosabb engedelmességre hívta fel a vezérlete alá helyezett hadtesteket, — midőn magának a tiszti kart bemutatattá, egy száraz beszédet tartott hozzá az engedelmességről, melyet követelni, s a büntetésekről, melyeket minden fegyelemsértés ellen fogamatba venni szándékozik.

E követelés és fenyegetés, melynek elég alapja volt ugyan a tiszafüredi jelenetek után, helyén volt volna talán, hasonló körülmények közt, a szigorhoz szokott, gépies szellemű császári seregben: sehol azonban nem volt volna helytelenebbül alkalmazható, mint a mi seregünk tiszti kara előtt. E sereg különféle elemekből állott, melyek nem annyira a fegyelem kényszere s a vak engedelmesség szigorú köteléke, mint inkább a honszeretet és szabadság eszméje által tartattak össze. E seregnek a hazafiúi lelkesedés és a nemzeti alkotmányos szabadság eszméje, mely benne egyáltaljában öntudatra emelkedett, s melytől áthatva, semmi áldozattól nem rettent vissza, minden elkerülhetlen nélkülözést panasztalan tűrt, volt fő indító rugonya; s az ügy iránt, melyért vérét ontá, vezéreitől is hasonló lelkesedést, fáradhatlan erőfeszítést s önfeláldozást, maga iránt pedig bizodalmat, szíves bánásmódot kívánt. Még fegyelem tekintetében is inkább lehetett reá hatni tettekkel, jó példával, kíméletes intéssel, mint szigorral.

A sereg e tulajdonokat Vetter személyével, bár nem hiányzottak benne, még nem szokta meg összekötni. Miután csak kevés ideig s csak kisebb hadosztályok élén állott eddigelé a bántásban; azontúl pedig a hadügyminisztériumnál mint táborvezérkari főnök működött, vezéri tehetségeit s tulajdonait kitüntetni alkalma mind eddig kevés lévén, vezéri tekintélye sem volt nagy a táborban. Sőt, miután mint császári alezredes lépett magyar szolgálatba, s a magyar nyelvet sem igen birta, annyi csalatkozások után a vezérek jó akaratában, találtak még olyanok is, kik őt, bár alaptalanul, titkon osztrák szelleműnek tartották. Ha Görgeynek hihetünk, még Kossuth maga is oly forma kérdést intézett volna hozzá, Vetter kineveztetésekor; nem tartja-e őt árulásra képesnek? Összevetvén ezek után Vetter személyes tulajdonaival s a seregnek iránta mutatott hidegségével Görgey elsőségi vágyát: egyelőre is meg lehele jósolni, hogy Vetter nem sokáig tartandja meg fővezéri állását.

Miután a fővezér a hadtesteket, melyek létszámokra, erejökre nézve egymástól eddigelé igen különböztek, szabályozta, és miután a tábor az alkotmányreform évnapját egyházi szertartással megünnepelte, seregeink kiindítottak állomásaikról. A terv abban állott, hogy míg Görgey a maga hadtestével az ellenséget Eger táján foglalkodtatja, Vetter, a három hadtesttel Kőrös és Kecskemét felé vonulván, az igen elnyújtott császári sereget keresztül törje s a fővárostól elvágja.

Az indokok, melyek a kormányt és a vezéreket e terv elfogadására bírták, különfélék valának. Attól lehetett tartani, hogy az ellenség, erejének egy részét, mely Jellasics vezénylete alatt áll, mint már a kápolnai ütközet előtt is tenni szándékozott, Szeged felé küldi s azt elfoglalván, a Maros-vonalt s Arad ostromát háborgatandja. Ezenkívül a tiszántúli vidék, mely eddig egyedüli tárháza volt seregeink élelmezésének, egyedüli forrása azok szaporodásának, e terhek hosszabb hordása alatt könnyen kimerülhet: a kormány tehát a népes és jó hangulatú Tisza s Duna közti községekre is kiterjeszteni

kívánta e teher viselését. De volt még egy harmadik be nem vallott, be nem vallhatott indok is: Kossuth gyöngesége. Bár mily kemény fenyegetést mondott a képviselőházban azon vezér ellen, ki ezután engedetlen lenni merészelné, és bár mennyire ígérte is neki Görgey, Vetter kineveztetésekor, a fővezér iránti engedelmisséget; ő mindazáltal sem Görgey engedelmisségében, sem a maga erejében őt arra szorítani, nem bízott eléggé. És így lőn, hogy bár Vetter hatalma Görgeyre is kiterjesztett, oly munkálati terv fogadtatott el, mely szerint Görgey a maga hadtestével külön, némileg függetlenül, működhessék. Ezen engedmény Görgey nagyraágyása iránt, Kossuth tekintélyének még többet ártott az érélyes, ravasz, minden gyöngeség iránt megvetéssel viseltető vezér elptt. S úgy látszik, maga Vetter is örült, hogy a fondorkodó Görgey, kibem nem bízott, tőle távol munkálkodjék.

A terv végrehajtása végett márczius 17-kén kelt át a Tiszán Czibakházánál a három első hadtest, számszerűit mintegy 35 ezer ember és 150 ágyú, s a kocséri pusztán egy erdő alatt szállott táborba. Ez napon Kossuth is megjelent Czibakházán s oly rendeletet bocsátott Kecskemét, Nagy-Kőrös, Czepléd, Abony, Szolnok és Félegyháza községeihez, hogy mihelyt az ellenséget megfutamodni látandják, harangjaikat félrevertvén, a népet gyűjtsék össze s közremunkálni ügyekezzenek a futamlók megsemmítésében.

Más nap a sereg Nagy-Kőrös felé vette irányát, hol csak gyöngye őrséget vélt találni az ellenség részéről. De a menet igen nagy nehézségekkel volt összekapcsolva. A több napos esőzés és havazás az utakat, kivált az ágyúkra és társzekerekre nézve, járhatatlanokká tette. Ugyanezen okból a seregeta terjedelmes pusztákon a szükségletekkel sem lehetett ellátni a távol községekből. Továbbá oly sűrű köd borította a vidéket, hogy minden munkálat lehetetlenné vált. Végre, még a császári seregnek időközben történt mozdulatai is olyneműek voltak, hogy a tíz nappal elébb könnyen sikerülhető terv jó

eredménye már most, kivált ily körülmények közt, igen kétségessé vált.

Az ellenség ugyanis részint a szolnoki csata következtében, részint mivel tudósítást vett, hogy seregeink nagy része a Tisza mögött Czibakháza felé vonul, egy osztályt kivéve, melyet a Pest-mbkolczi úton hagyott, minden egyéb hadait sebes menetekben küldé Czegléd és Kecskemét felé, úgy hogy midőn Vetter a Tiszán átkelt, Windischgrätz minden ereje már Czegléden, Nagy-Kőrösön és Kecskeméten létezett összpontosítva. Mind ezt még oly nagyított hírekkel vegyesen hozták meg kémeink s más utasok, hogy Vetter az említett súlyos körülmények közt nem látta tanácsosnak útját folytatni, s a sereget Czibakházára rendelte vissza. Egyébiránt, miután Görgey a Tiszán Tokajnál már átkelt s a miskolczi úton nyomult előre, Tisza-Füred vidéke pedig megtisztult az ellenségtől: e vonal sokkal alkalmasbnak látszott a támadó hadi munkálatokra az előbbinél.

De bár e szerint a terv, Czibakháza felől nyomulni előre, mindjárt kezdetben mellőztetett, mégis nem csekély előny származott hadaink jövő diadalmas munkálataira e seregmozgalmakból. Az ellenség, midőn seregünk mozgalmait Czibakháza táján észrevette, mint mondók, hadainak nagyobb részét Czegléd és Kecskemét közt vontatta össze; de alig pihentek meg ott, már ismét hanyathomlok kellett sietniök az eger-pesti vonalra, melyen Görgey hadosztályai megjelentek. Windischgrätz teljesen elvesztette fejét, midőn hírért vette, hogy Losoncz felé is közelednek magyar hadak. Görgey ugyanis a Tiszán átkelvén, Beniczkyt mozgó csapatával Kassa felé —, s miután ott Hurbán csoportjait szétverte, csakugyan Losoncz felé küldötte portyázni. A derék guerilla-vezér Rima-Szombatba érkezvén, hírül vette, hogy Losonczon egy császári osztály Amássy ezredes alatt tanyázik: ő tehát, bár tudósításai az ellenséget az ő csapatánál kétszerte is nagyobbbnak mondták, mi való is volt, márcz. 24-kén reácsapott s oly kárt tett benne, hogy Almássy hét tisztének, 206 legényének, 56 lová-

nak s egy zászlónak elveszte után Balassa-Gyarmaton keresztül Váczig futott. Windischgrätz azt hívén, hogy Beniczky mozgó csapata — melyet jelentésében a megvert Almássy 6000-re tön, holott annyi száz is alig volt, — egy Komárom felmentésére indult nagyobb magyar had része Ramberg osztályát rögtön Balassa-Gyarmatra, Csőricsét pedig Vácra indítá, honnan azok nem sokára megint visszahívtak. E meneketek és ellenmenetek az esős, sáros tavaszi időben, mondhatatlanul megfárasztották az ellenséget. E fáradalmainak s altatásainak öregbítése végett adta ki Vetter is azon rendeletet, midőn hadtesteink Czibakházáról Tiszafüredre indítottak, hogy Asbóth Lajos ezredes a tartalék-hadosztálylyal Czibakházát szállja meg és folyton álkészületeket tegyen az átkelésre, miszerint a császáriakban azon hiedelmet ébreszsze, mintha fő seregünk még mindig innen akarná őket megtámadni. E meneketek nevelték kétségkívül a mi hadaink fáradalmaikat is; de ezeket, miután a cél előttök világos volt, kivált midőn Bem győzedelmeinek s az osztrák-orosz hadak Erdélyből kiverettetésének híre elterjedt, oly lelkesedés szállotta meg, hogy e fáradalmak most koránt sem hatottak rajok l'hangolólag; sőt az ütközet halasztása még inkább nevelte vágyúkat, azt tehetni Windischgrätzczel, mit erdélyi bajtársaik tettek Puchnerrel s az oroszokkal.

A munkálati terv seregeinknek Tiszafürednél végrehajtott öszpontosítása után azon vidékre lőn fektetve, mely a bordús Mátra déli lejtőjén terül el, tehát ugyanarra, melyen az első támadás indult meg. E vidék helységekkel sűrűn ellepve, s kemény utakkal is tűrhetőleg ellátva lévén, már e körülménynél fogva is oly előnyöket biztosított, minőket a roppant terjedelmű, jó utakban teljesen szűkölködő Kecskemét-körösi puszták nem nyújthattak. Vetter bizton számított arra tervében, hogy míg az ellenség a Tisza mögött teendő mozdulatainkat kitanulja és szándokainkról fogalmat nyer, hadseregünk az alatt Tiszafürednél háborítatlanul átkelvén, a raun-

kálati vonalon keresztül vezető kemény országutakat eléri, s ő választhatja meg az ütközet terét.

Windischgrätz a miatti aggodalmában, hahogy egy magyar sereg Losonczon keresztül Komárom felmentésére menjen s onnan hátába kerüljön, nemcsak Vácra és Losoncra küldött hadakat, hanem b. Hammerstein Galiczia új kormányzóját is felszólítja, küldene bármi kevés hadat Kassa felé s aztán terjesztené azon álhirt, hogyannak háta mögött 20 ezernyi hadtest áll készen a betörésre. Csak márcz. 30-kán, midőn hirül vette, hogy Beniczky mozgó csapata az Ipoly hidját Losonc mellett elrontatá, kezd vala e tekintetben megnyugodni, s küldé parancsokat Schlickhez és Jellasicshoz, hogy amaz Gödöllőről, hova pár nap előtt visszavonult, Hatvan felé erőszakolt szemlét tartson; emez pedig a maga hadtestével Kecskemétről, Kőrösről Czepléden át a vasút mentében Monor felé induljon, szükség esetében Schlicknek segedelmet nyújtandó. Schlick e parancs szerint april 1-jén indult 12 ezernyi hadtestével Hatvan felé. Jellasicsnak ugyanekkor Czeplédről kell vala felfelé útnak erednie.

E közben az L, II. és III-dik hadtest márcz. 25-kén megérkezett Tiszafüredre, s Görgey hadtestének fedezése alatt, mely a Tárna vonalán állott, daczára a szakadatlan esőzésnek, mely az utakat a Tisza vidékén, kivált a poroszlói hidra vezető hosszú töltésen feneketlenekké tette, a következő napokon a Tiszán átkelvén, 28-kán már szinte a tarnavonal felé nyomult előre. Seregeink létszáma, e négy hadtest közt felosztva, 46 honvéd-zászlóalj, két zászlóalj utászt, nyolcz század vadászt, tiz ezred huszárt, összesen 45 ezer gyalogot, 8100 lovast, 182 ágyút s egy röppentyű-üteget foglalt magában. A sereg általában jól vala fegyverkezve, sőt nagy része a tüzet is megszokta; és, mi tán még biztosabb kezessége volt a győzedelemnek, az egész nagy harcívágy, győzni vagy halni kész hazaszeretet s önfeláldozási készség lelkesíté.

A fővezér erre támaszkodva, bocsáta ki márcz. 27-kén tiszafüredi fő hadi szállásáról egy szózatot, melyben a seregnek

értésére adván, hogy új harcok előestvéjén áll, kitartó erőfeszítésre lelkesíté vitézeit.

Vetternek azonban e szózat volt utolsó műve e hadjárat alatt. Ő Tiszafüreden, a közte s az alvezérek, kivált a reá még a bántási hadjáratból boszús Damjanics közt történt heves szóváltás következtében epelázba esvén, a vezérletet tovább nem folytathatta.

Kossuth 26-kán éjjel érkezett Tiszafüredre. Vetter megbetegedése nem kevés aggodalmat ébresztett lelkében; mert most már nem lehetett Görgeyt többé mellőzni a fővezérlét betöltésénél, ő lévén a seregben a legrégebb tábormok. Még csak imént adott kifejezést félelmének e rejtélyes jellemű férfiutói, midőn Debreczenből elutaztakor a képviselő-házban tartott beszédében ezt a hadjárat alatt még győzelem, s a főváros megszabadulta esetében is együtt maradásra inté; különben, úgymond, „megtörténhetnék, mit brumaire 18-dika után az akkori provisorius consulatusnak egyik tagja (Siéyes) mondott a francia nemzetnek, midőn kérdeztetek tőle, minő ember az a Napóleon? Azt felelte reá: vous avez un maitre! Nálunk is az következhetnék, ha majd akadna valaki a ki magát urává tenné a nemzetnek.” Ks most, e félelme daczára is kénytelenségben látá magát, az egész sereg élére helyezni azt kit, ha nem hitt is még árulónak, minek őt meg-hittebbjei hallattára a kápolnai ütközet előtt és után bélyegezte, de bizonyára veszélyes vetélytársának s mint az idézett szavak kétségtelenné teszik, katonai dictaturára törekvőnek, legalább e törekvésre képesnek tartott.. Bátorsága azonban nem lévén vele szembezállni, kivált most, midőn arra újabb okot Görgey nem is adott s kinek mellőztetését ennél fogva nem is vette volna közönyösen a hadsereg, kénytelennek látá magát meghajolni a körülmények hatalma alatt.

Vetter betegsége oly jellemet öltött, hogy pár nap alatti fellábadására nem volt semmi remény. Legalább helyettesíteni kellett tehát valakit felgyógyultáig. A támadó munkálatok kétszeri sikertelen kísérlete után most egy harmadik indítatott

Meg melynek a közvélemény s különben a körülmények szerint is, elhatározónak kell vala lennie, s mely hadseregünk előnyomulta következtében minden órán komoly harcra vezethetett: ez esetben pedig lehetetlen volt a hadsereget oly fővezér nélkül hagyni, ki iránt abban általános volt a bizodalom.

Ezen aggodalmak, a körülmények e kényszerúsége alatt sietett Kossuth márcz. 30-kán Egerbe, hol a lakosság s annak még női része is őt fényes tüntetéssel, fáklyás zenével, szónoklatokkal stb. fogadta. Oda hívatott hadtestéből Görgey is. És ez most a maga részéről is mindent elkövetett, hogy ez alkalommal birtokába juthasson a fővezéri botnak. Alattomos, ravasz természete szerint nem csak igen előzékeny, simuló, ragaszkodást színlelő volt Kossuth iránt, mióta ez a táborban megjelent; hanem a legnagyobb önzetlenség színével arról ügyekezett meggyőzni őt, mi a hadviselés minden szabályaival ellenkezik, hogy t. i. nincs szükség fővezérre, hanem Damjanics, Aulich és Klapka tábornokok és ő barátságos egyetértésben közösen is legjobban megfelelendek a fővezéri tiszt kötelességeinek. Kossuthot meglepte ezen nem várt önzetlenség, s könnyen hívő, gyöngé jelleménél fogva annál könnyebben bement a kelepczébe. Ő tehát félelem és bizodalom közt habozva, a tábornokokkal tartott hosszú tanácskozások után Görgeyt helyettes fővezérnek nevezte ki. A 7-dik hadtest, mely eddig közvetlen Görgey alatt állott, Gáspár ezredes vezényletére bízott. A munkálati tervben pedig Görgey kívánsága szerint némi változások tétettek, melyek szerint nem egyenesen a főváros, hanem az ostrommal egyre szorongatott s némileg már szükségét szenvedő Komárom felmentése tüzetett ki a hadjárat céljául, mi az ellenségnek a fővárosból kivonultát különben is maga után vonná. Elfogadtatott Klapka indítványa is, mely szerint tekintetbe vévén a Zagyva és Galga folyamok mocsáros part vidékét, mely a hadsereg kifejtésére kevésbé alkalmas, a pesti nagy úton, Hatvan felé, egyedül a VII-dik hadtest intézné a támadást, mi alatt

az L, II. és III-dik hadtestek Jászberény s Nagy-Káta felé oldalba fognák a valószínűleg Gödöllő táján összpontosuló ellenséget.

Az ellenség hadainknak ezen épen oly váratlan mint gyorsan végrehajtott mozdulatát Czibakházáról Eger vidékére csak akkor tudta meg, midőn seregeink már átkeltek a Tiszán. Jellasics csak márcz. 28-kán indult meg Kecskemétről és Kőrösről Nagy-Káta felé. Schlick pedig, ki elébb Eger tájáról Görgey hadtestét tartá szemmel, a kedvező hatvani állomást foglalta el, s a mocsáros Zagyva és Galga völgyén némi sánczokat is hányatott. Maga Windischgrätz Gödöllőre ment fő hadi szállásával. Az ellenség egész ereje, mely e vonalon seregeinkkel szemben állott, mintegy 48 ezer gyalogból, négyöt ezer lovasból, 220 ágyúból s nyolcz röppentyű-fitegből állott. Az ellenséges hadak tehát számra nézve egyenlők voltak.

Görgey látván, hogy Schlick hadteste a Galga és Zagyva völgyében foglalt állomást, Jellasics pedig Czepléden keresztül Gödöllő felé tart, márcz. 31-kén a következő vonalba állítá seregeit: a 7-dik hadtest Gáspár vezénylete alatt, egy kis csatározat után Schlick előőrseivel, Hatvannal szemközt a gyöngyösi utón Csányig és Hortigterjeszkedett; az I-ső hadtest Klapka alatt Nagy Kata felé vonult Jellasics ellenébe, Damjanics a 3-dik hadtesttel Árokszállásról Jászberényig nyomult; Aulich a 2-dik hadtesttel a harczvonal mögött tartalékul ennek változásai szerint intézte mozdulatait; Asbóth végre a tartalék-osztálylyal a vasúti vonalon, Jellasics háta mögött haladt előre s az ettől elhagyott városokat s helységeket szállotta meg, részint hogy annak maradozó csapatait s podgyászait elfogja, részint hogy az utána rendelt élelemszállitmányt le tartóztassa; mi neki nagy mértékben sikerült.

Ápril 1-jén Schlick Hatvanból erőszakos kémletet intézett Hort felé. A Hort és Hatvan közt állomásozó előőrseik Hort alá kényszerültek visszavonulni; ott azonban Pöltenberg hadosztálya megállította az ellenséget, ki estenden ismét Hatvanba tért vissza. A bekövetkezett éjjel, Kmetynek Gyöngyösön ma-

radt” osztályát kivéve, az egész 7-dik hadtest Hort körül szállott táborba.

Következő napon az ellenség tetemes erővel nyomult ki Hatvanból, erősen eltökélve lévén seregünk! e részét megverni s jobbról a Mátra, balról a Zagyva s a Csány, Bódog és Túra helységek közti mocsárok által védett helyzetéből azt kiűzni. Schlick, kit az ütközetbe Lichtenstein és Parrot tábornokok kísérték, kiindulta előtt nagy vacsorát rendelt a hatvani prépost lakában, s kérkedve szólítá fel a város előbbkelőit, néznék a nyulászatot, melyet a magyar táborban tartand. De reményeiben rútol csalatkozott. Kivált erős tüzérére támaszkodván, igen élénk tüzelést kezdett támadó hadunkra. De részünkről is hasonló erélylyel működtek a tűztorkok.

Az ágyúzás délutáni két óráig szakadatlanul folyt. Gáspár a csata kezdetén látván az ellenség erejét, az Árokszálláson létező III-dik hadtesthez erről tudósítást tévén, segedelmet kért; s ennek megérkezéig nem akart komolyabb támadást intézni. Schlick tehát maga ment át védő állásából támadásra, 8 egy dzsidás-ezreddel s egy dragonyos-osztálylyal rohamot intézett a 9-dik huszár-ezred négy százada ellen; mely aztán tetemes veszteséggel nyomatott vissza a túlnyomó erő által.

E stikertőJ fejbátorítva, valamennyi hadosztályait támadásra indítá az ellenség. Ekkor jelent meg bal szárnyunkon a 9-dik honvéd-zászlóalj, a 19-dik sorézred 3-dik zászlóalja, a 3-dik huszárezred s a lengyel legio Wysocki vezénylete alatt. Megerősödött hadaink tüstént támadást kezdenek az egész vonalon. Wysocki a balszárnyn az ellenség ágyúit elnémítván, szuronyszegezve nyomult előre; Pöltenberg pedig a jobb szárnyon a szőlőhegyeket ostrommal foglalván el, bekerítés-sel fenyegette az ellenséget. Schlick rohamaink alatt harcso-rait ingadozni látván, visszavonulót fúvat; de a városba is nyomban követik őt vitézeink; minek következtében egy macacs utczai harcz után, melybe a harcz hírére Árokszállásról önkéntesként átrepült Kiss Ernő altábornagy vezette vité-

zeinket, Schlick nyakra főre siet át a Zagyván s Bag felé hát-
rál, némileg a hidat is megrontván maga után.

A nap győzedelme egy, stratégiai szempontból igen fon-
tos helyzet birtokába juttatta seregünket. Az ellenség a maga
veszteségét igen kicsinyítve 100 emberre tette, a mieinké 150-re
ment holtak és sebesekben.

Az első összeütközés ily szerencsés kimenetelének híre
hamar elterjedt egész táborunkban, s annak erkölcsi erejét,
lelkesedését még inkább felbuzdítá. A fő hadi szállás Egerből
még az nap Gyöngyösre tétetett át. Ott szállott meg Kossuth
is, miután tudósítást vőn a harcz kedvező folytaról.

Ez alatt Jellasics márcz. 30-kán Albertin tartván hadi-
szállását, a vasútvonalon maradt, azt hívén, hogy seregeink
nagyja Szolnoknál fog átkelni a Tiszán. De apr. 1-jén a dol-
gok állásáról tudósítást nyervén, Tápio-Bicskén és Sülyön
keresztül Gödöllő felé kezdett visszavonulni, hol Windischgrätz
minden hadosztályait öszpontosítani ügekezett.

Görgey ezt megelőzendő, külön szándékozott megtá-
madni Jellasicsnak mintegy 15—18 ezerből álló hadtestét; mi
végre, míg egy részről Gáspárral Hatvanból erős kómeleteket
intéztetett s az ellenség figyelmét erre vonta, Klapka és Dam-
janics hadtesteit Nagy-Kátára s onnan Tápio-Bicske felé irá-
nyozta. April 4-kén e két hadtest a Zagyván Jászberénynél
átkelvén, Nagy-Katán, Aulich pedig a 2-dik hadtesttel Monos-
toron és Fényszarun foglalt állomást. Ugyanaz nap Jellasics
hadának zöme Tápio-Bicskéről Kókára, két dandára pedig,
Sternberg és Rastics vezénylete alatt a hátvédet képezve, Sze-
léről Bicskére vonult. Nagy-Káta és Tápio-Bicske közt, melyek
egymástól másfél óranyi távolságra fekszenek, terjedelmes
mocsárokat képezve foly a Tápio vize, melyen a Katához
közel fekvő Feketeerdőnél egy hosszú töltéssel ellátott hid
vezet keresztül a tartja fenn a két község közti közlekedést.
Túl a Tápión, Bicske felé, homoksivatag terjed a helységig,
mely, a Tápiovölgy szélén magas dombon fektívén, uralg a
vidék fölött.

Klapka, mihelyt N.-Kátára érkezett, azon tudósítást vette, hogy Jellasics reggel vonult el Bicskéről, s ott még csak podgyásza létezik egy gyenge hátvéddel. Ő tehát elhatározza, azt tüstént megtámadni. Bicskén azonban a körülmények ekkoron már megváltoztak, mert nem, miként kémeink híri hozták, egy, hanem már két dandár pihent a helységben, Sternberg lovas dandára 14 századdal és RasticB tábornok hat zászlóaljából álló dandára, mind a kettő hat-hat ágyúval. De a számelőny mindemellett is a mi részünkön volt, Klapka hadteste két osztályban, összesen 10 zászlóaljat, 15 huszár-századot és 40 ágyút számlálván. Csak ügyes vezérletre volt szükség, hogy érzékeny csapás mérjék az ellenségre.

Klapka azon hitben, hogy még mindig kevés ott az ellenség, Dipold és Bobics dandárait, Mesterházy lovas dandárának egy részével indítja meg Bicske felé, más két dandárát tartaléklul hagyván a feketeerdei híd és töltés táján. Dipold az előhadat képezve, dél tájban közelítvén meg Bicskét, egy üteggel nyomban megkezdé a tüzelést.

A meglepett ellenség, hogy ideje legyen gyalogságát a helység előtt felállítani, hat század báni huszárt vetett a mieink elébe, egy zászlóaljat pedig Dipold jobb oldalába indított. A báni huszárokat azonban a mi huszáraink gyorsan visszaűzték; de gyalogságunk, melyet Dipold azután az ellenség gyalogságára vezetett, ettől szuronyszegezve fogadtatott s hátrálni kényszerítettetett. Míg ezután Dipold a homokbuczkákon elterülő nyárfaerdőben igyekszik rendezni megkuszált zászlóaljait, Bobics dandára állja útját az ellenségnek; de ez is kifejtette már mind a hat zászlóalját, melyeknek szuronyai előtt Bobics dandára is megfutamlék. És most a visszanyomott két dandár feltarthatlanul fut vissza Nagy-Káta felé. A Tápióig csak tűrhető voljt a rend, de midőn a futamlók a töltéshez jutának, mindamellett, hogy Klapka a Koburg- és császár-huszárokkal feltartóztatni törekszik az előretörtető ellenséget, futamlóink a tartalékban lévő Máriássy hadosztályát is magokkal ragadják, s hanyat-homlok tolakodnak a töltésen keresztül, a

híd felé. A zavar minden perczen növekszik; gyalogság és lovasság, ágyúk és társzekerek a keskeny töltésen s még keskenyebb hídon rémségesen megtorlódnak. Sokan a néhol meggázolható vízen kelnek át; mások azonban övig sülyedvén a mocsárba, abból kivergődni képtelenek. Hét ágyút, melyekkel lehetetlen a hídra jutni, szinte a vízen kísértének meg átszállítani; de a két első” a sárba rekedvén, a többi a parton hagyatik megfutott tüzeinktől s utóbb az ellenség kezére jut. Maga Klapka sem képes a hídon átmenekülni s Farnos felé kerülve, csak estve tér vissza hadtestéhez.

Az ellenség nagy része, a hídon is átkelve, már Nagy-Káta közeléig úzé a mieinket. Szerencsére azonban, ekkor már Damjanics hadteste is megérkezett N.-Kátára, ki a történekről értesülvén, Leiningen és Kiss Pál dandárait azonnal a Tápio felé indítja. Ekkor érkezik oda maga Görgey is, ki aztán Damjanicscsal együtt intézi a harczot. Leiningen dandára haladéktalanul az ellenségre rohan, azt megállítja s nem sokára meg is fordítja. A rettenthetlen 3-ik zászlóalj Földvály Károly őrnagy vezénylete alatt és a szintoly hősies vörös sapkások, a 9-dik zászlóalj, melyek a bánágban s nemrég Szolnoknál is annyi babért arattak, a hidat és a töltést szuronyszegezve tisztítják meg az ellenségtől. Ennek láttára Klapka hadteste is visszanyeri bátorságát s rendbeszedetvén, ismét átkel a Tápio túlpártjára s Damjanics dandáraihoz csatlakozik. Es most szerepek cseréltetnek. Az ellenség ennyi erőtől nyomatva, Bicskére kénytelen visszafutni; de a mieinket is hátán viszi. Ott a dombon fekvő helység több pontjain felállított útegeivel igyekszik feltartóztatni a mieinket; de ezek által onnan is elüzetvén, a helységet felgyújtja, s túl rajta a nyugot felé elnyúló s az egész vidék felett uralgó magaslatokon foglal újabb állomást, honnan aztán, mialatt a mieink az égő helységet megkerülik, időt nyer a Tápio-Ságra vezető úton, Jellasics hadtestének többi osztályai után sietni. Nagy Sándor ezredes majdnem Ságig üldözé a futamlókat, s

csak akkor tért meg, midőn azok, Ságot is elhagyván, Szecsőre siettek.

E változatos harcz, mely után mind a két fél magának tulajdonítá a győzedelmet, részünkről nagy áldozatba került. Holtak és sebesekben mintegy nyolczszázat veszítettünk; aTápio partján hagyott öt ágyú is az ellenség kezében maradt. A veszteség azonban nemcsak anyagilag, de erkölcsileg is nagyon jelentékeny volt: Klapka azonfelül, hogy számos emberét s ágyúját elvesztette, miként maga barátja, Görgey, megvallja, „elvesztette a hadsereg bizodalját is, bölcs óvatosságában a veszély előtt, állhatatos kitartásában s lélekjelenlétében a veszély beálltakor.” Kiss Pál ezredes, gróf Leiningen, Földváry és Czillich őrnagyok, kik a véggyőzedelem kivívásában magokat leginkább kitüntették, a katonai érdemjel harmadik osztályával díszesítették fel. Meg kell azonban még a jutalmazásból kimaradt Sebő alezredestől is emlékeznünk, ki a császárhuszárokkal a mieinket a harcz első felében tizöbe vett báni huszárokra intézett rohamot, s ezek parancsnokával, gróf Riedesel őrnaggyal, párviadalra kelt. A viadal hosszú és dühös volt: Riedesel, egy nagy, termetes alak, s az osztrák hadsereg legügyesebb vívóinak egyike, már két helyen megsebzé Sebőt, midőn ez végre oly erővel vágja agyba ellenét, hogy az szörnyet halva bukik le lováról.

E nap harcza után Klapka hadteste Bicskén, Damjanicsé Nagy- és Sz.-Márton-Kátán, Auliché Sz.-Györgyön, Gásparé Hatvanban és Túrán tölte az éjét; Asbóth hadoszlopa pedig Czeglédig nyomult előre. Jellasics viszont Szecsőt, Kókát és Dányt, Schlick végre Bagót, Györköt, Aszódot tartá elfoglalva. Windischgrätz nagy aggodalmak közt hánykódék Gödöllön, mert még mindig nem ismerte a mieink állását, s nem tudta, vájjon nem az-e szándékuk, hogy Balassa-Gyarraatfelé Komáromnak tartsanak; e habozásában aztán Csorics hadosztályát Váczra rendelte. A fővárosban a hatvani csata után nagy mozgalom támadt; mert míg onnan a tartalék Gödöllő felé indult, a hidászfogatok s a podgyászos szekerek végetlen

sorban húzódtak az utczákon keresztül Budára. És, mi a vívott ütközetek legvilágosabb tanúja volt, 5-kén egy hosszú szekérsor több száz sebesültet szállított a fővárosba. A lakosság remény és félelem közt hányatva várta a tudósítást a történekről; de a hadi hatóság mélyen hallgatott. Azonban már e hallgatás is azok részéről, kikről tudatott, hogy minden, bármily csekély előnyt azonnal óriási alakban szoktak kihirdetni, némileg értésére adta a közönségnek az ügyek állását. Még több világot merített ez ama szigorú rendeletekből, melyek falragaszok által adtak tudtára. E rendeletek egyike szerint a város utczáin minden csoportozás keményen tilalmaztatott; másika meghagyta azon házak lakóinak, melyek a József-laktanyától a lánczhídig készített palánkolat mentében feküdtek, hogy lakjaikat az első ágyúszóra elhagyni s más városrészekbe költözni kötelesek. A városban mondhatatlan izgatottság uralkodott; az utczákon, daczára a tilalomnak, néptömegek hullámnak, mohón kérdezgetve egymást a történekről. A széles karimájú, úgynevezett miniszter-kalapok, vörös tollakkal felékesítve, melyek, mint a forradalomhoz való ragaszkodás jelei, szigorún be voltak tiltva, a remények ébredtével ismét napvilágra jöttek, s csak újabb fenyegetések által riasztattak el megint az utczákról. A Sz.-Gellért hegyére seregesen vándorolt fel a kíváncsi nép, nézni, vajjon közeledik-e már a magyar sereg? Még a magyar papírpénz is, melynek birtokosaira szigorú büntetés volt kihirdetve, forgalomba kezd vala jöni s a százasok 85 forinton kapósakká lőnek. A félénkebb lakosok nagy számmal költözének ki a városból, félvén a bekövetkezhető utcai harcztól s a város ágyúztatásától a budai várhegyről.

Míg a főváros lakossága ily remény s félelem hullámai-tól hányatott, négy-öt mértföldnyi távolságban az ellenséges felek mind közelebb jutottak egymáshoz s ütközetre készülének. April 5-kén, nagycsütörtökön, Damjanics hadteste Sze-csön és Kókán nyugodott; Klapkáé, a balszárnyat képezve, Úriban és Sülyön állott; Gáspár hadteste a jobb szárnyon

elébbi állásában maradt a hatvan-gödöllői út körül, Túraig terjeszkedve; Auliché végre, mint tartalék, Damjanics háta mögött, Tó-Almásan tanyázott. Asbóth hadoszlopa a vasútvonalon e nap Pilisig haladt. E nap folytában csak jobb szárnyunkon, Aszód és Bag táján történt némi csatározás; Schlick, mielőtt innen elvonulna, egy erőszakolt kémetet tön, aztán hada egy részével Besnyőre hátrált. Jellasics hadteste Isaszegre ment éji szállásra.

Görgey 5-kén estve a következő rendelkezést adta ki más napra: Damjanics a sz.-királyi erdőn, Klapka Sápon keresztül — honnan egy dandárt Péczelre indít, Isaszegnek tartanak; Aulich Dányra vonul s egy hadoszlop által Zsámbokon keresztül összeköttetésbe lép Gáspárral, ki a maga hadtestével Bagót s Besnyőt fogja megtámadni.

A hadak e mozdulataiból látszék, hogy april 6-kán ütközetre kerül a dolog Isaszeg körül, melynek erdős, dombos vidéke igen kedvező helyzetet nyújtott a védelmi harcra, minőre az ellenség készült. E helyzet több pontjai, a sűrű erdővel s a meredék dombok közt létező, csaknem szorosokká keskenyülő szűk völgyekkel oly védelmet nyújthatnak, hogy azokat majdnem erődök gyanánt kell ostromolni a támadóknak. Az erdős, dombos vidéken lovasságunk, melyre nézve számunk az ellenségét meghaladta, csak igen kevés helyen talált alkalmas tért a kifejlésre. A császáriak ellenben ágyú- és röppentyűtegeiket, melyekben a mieink fölött bővelkedtek, a magaslatokon, az erdők szélein, a szorosok toricában a legkedvezőbb fekvetben állíthatták fel támadó hadaink ellen.

Jellasics hadteste 6-án, dél tájban érkezett Dányról Isaszegre, Schlické pedig Bagról, Aszódról, hol csak néhány lovas századot hagyott, Gödöllőre, honnan azonban rövid pihenés után szinte Isaszegre sietett, hol a harc délután két óra tájban megkezdődött Klapka hadteste és Jellasics serege között. Klapka ugyanis tizenegy óra tájban Sápra, érkezvén, onnan Dipold dandárát Péczelre utasítja; maga pedig Zakó és Bobics dandáraival a szentkirályi erdőnek tartott, a hézagot maga és

Dipold közt Schultz dandára által töltetvén ki. Kettőre járt az óra, midőn Zakó dandára, mely az előhadat képezé, a fedezetlenül hagyott erdőn keresztül jutván, Isaszeg előtt a bán két zászlóaljára bukkant, s azokat épen étkezősöknél meglepven, megtámadta s Isaszegre visszanyomta. Itt azonban a bán két dandára állta útját, s őt rövid ha'cz után hátrálni kényszerítvén, oly annyira megzavarta, hogy futamló hadai a második harc sorban lévő Bobics-dandárt is rendetlenségbe ejtek s magokkal ragadták.

Klapka a szerencsétlen kezdet által itt is, mint Bicskénél, annyira leveretni engedé magát, hogy a harczczal már már teljesen felhagyni szándékozott. Szerencsére, mielőtt dandárai a bicskeihez hasonló rendetlen futamlásba eredtek volna, jobbján Damjanics hadteste is a harczvonalba lépett, ki észrevéven Klapka zavarát, egy dandárt Kiss Pál vezénylete alatt rögtön segedelmére küldé, miáltal a császáriak figyelmét tőle magára vonván, őt az üldözéstől megmentette s időt szerzett neki, megkuszált dandárait ismét rendbe hozni, mi azonban csak később történt.

Jellasics, ki hada zömével a Rákos patak jobb partján, Isaszeg háta mögött, a nagy-tarcsai erdős dombokat foglalá el, Damjanics hadtestének előrenyomultakor a Klapka dandáraival harczott zászlóaljait is visszavonta magához, s jobb szárnyával Péczelre, a ballal az Isaszeg melletti malomra támaszkodva, a magaslatokról rémséges tüzelést kezdett Damjanics hadaira. Ő azonban ezt hamar megunván, a szuronyt már jól kezelő zászlóaljai egy részével a dombok felé kerül, honnan a tűzzápor jó, hogy a császáriakat onnan elűzze. E pillanatban jelent meg Damjanics oldalában Gödöllő felől Schlick hadteste, melyet, minthogy a Gáspár vezérlete alatt lévő VII-dik hadtestünk Bagról nem mozdult, Windischgrätz szinte Isaszeg felé indított. Damjanics ezt észrevéven, azonnal felhagyott támadási szándokával a Jellasics által tartott dombok ellen, s a túlnyomó erő elől ismét visszatért a Rákos bal partján elnyúló erdős dombokra. Itt azonban az ellenség több

rohamát visszavervén, mindannyiszor előre rontott honvédeivel. De viszont ezeket is mindig ugyanazon sors érte, mely elébb a császáriakat: visszavonulni kényszerüitek elébbi fedezettebb állásukba. Így hullámzott a harc egészen ötödfél óráig. Damjanics látván, hogy magára hagyatva, hadának bámulandó kitartása mellett sem nyomhatja ki állásából az erősebb ellenséget, boszuságában Klapkára, hogy oly hamar véget vetett a harcnak, s még mindig késik azt újra megkezdeni, már-már tömegeket készült képezni a visszavonulásra, midőn végre Görgey is megjelent harczsoraiban.

Görgey délutáni három óráig a kókai temetődombon időzék, beszélgetve Kossuthal és a szerzővel, kik déltájban az ütközetet látni menték volt oda Márton-Katáról. A csatátér legfőlebb másfél mértföldnyire esett a kókai temetődombtól; de a partoktól hullámos, erdőtől fedett földeken, kivált mivel a szél Kóka felől fúvott a csatátér felé, a heves ágyútűz daczára sem hallatszék át semmi nesz; s csak az erdőből itt-ott emelkedő füst, mit Jellasicsnak a csata kezdetén hátráló hadaitól felgyújtott erdő égése okozott, gyaníttatá, hogy foly az ütközet. Görgey e bizonytalanságban nyugtalan, három órakerkedvén, nyargonczai egyikét Dányra futtatá, hogy Aulichot előnyomulásra szólítsa, maga pedig a bal szárny felé Klapka hadtestének irányában tartott.

Midőn négy óra tájban a sz.-királyi erdő keleti szélére ért, ott találta már a II-ik hadtestet is, melyet Aulich, a mind hevesebbé váló ágyútűzet hallván, minden rendelet nélkül, egyedül helyes vezéri tapintatból, Dányról a csatátér felé indított. Görgey itt észlelvén, hogy míg a középben, hol Damjanics állott, az ágyúzás hevesen foly, a balszárnynon, melyet Klapka foglalt el, a tűz egészen megszűnt; s ebből sejtven, hogy Klapka hadtesténél baj van, Aulich hadaiból csak Mihályi őrnagy dandárát küldé Damjanics támogatására, a többi pedig mind a balszárnnyra rendelte s maga is afelé nyargala. Megdőbbenve látá itt, hogy Klapka zászlóaljai teljes visszavonulásban vannak, s hallván, hogy ezt magának

Klapkának rendeletéből cselekszik, nyomban felkérése őt, s a visszavonulás okát kérdeztén, azt nyeri tőle válaszul, hogy hadteste fáradt, s töltényben megfogyatkozott; tanácsolja tehát, hagynának fél mindenütt Damjanics hadai is aharczczal: „a győzedelem, mely ma lehetetlen, holnap még lehetségessé válhatik.”

De Görgey, látván a zászlóaljok hátrálásának gyorsaságát, úgy vélekedék, hogy azok fáradtsága egyáltalában nem lehet oly nagy, hogy előre ne tudnának menni s néhány szuronyrohamot megkísérteni, erre töltények se kellenek, ha azokat már az utolsóig kilőtték volna is. „Ma győzni kell, kiálta fel végre, vagy visszavonulni a Tisza mögé. Csak e kettő közt van választás. Damjanics még derekasan harczol, Aulich is előre nyomul: győznünk kell tehát!” — „Előre fiúk!” — kiáltja végre Klapka is honvédeknek, kiknél eddig is: nem annyira a jóakarát, mint a vezér lelkesítő kitartásának példája hiányzott.

Görgey azon reményben, hogy ezentúl a közeledő Aulichtól megsegítettendő Klapka is tevékenyebb részt veend a nap munkájában, tüstént Damjanics harcztere felé vágat. Először is Kiss Pál két zászlóaljával találkozik, melyeket Damjanics küldött volt Klapka segedelmére. E két zászlóalj, — a hősiccségéről híres vörössapkások, számszerint 9-dik, s a régi Waza-sorozred nem kevésbbé jeles 3-dik zászlóalja, miután a visszavonult Klapkától nem támogattattak, a legmakacsabb ellentállás daczára sem voltak képesek Jellasics két egész dandára ellen megvédeni a Rákos bal partján fekvő magaslatot, mely Damjanics baljának főtámaszát képezte. S miután ők az erdőbe beljebb vonulni kénytelenítetttek, hada zömével a Rákos jobb partján, az égo Isaszegtől éjszak felé harczoló Damjanics balján oly hézag támadt volt, melyet az ellenség könnyen felhasználhat vala hátába kerülni. Görgey tehát e hézagot azonnal betölteté a Damjanics hadtestéhez tartozó lovassággal, mely Klapka visszavonulása által szinte hátrálásra indíttatott. A huszárok rendeletet vőnek a császáriakat Isaszeg déli oldalán a Rákos balpartjáról visszaűzni s

ugyanazon magasságba nyomulni előre, melyen Damjanics jobb szárnya harczott a helység éjszaki oldalán.

És most végre a jobb szárnyra robogott Görgey, hol Damjanics öt zászlóaljjal (a 3-dik, 42-dik s 60-dik honvéd-, a Hessen-Homburg 3-dik, s a Porosz herczeg 2-dik zászlóaljjal) még mindig hősiesen tartá magát a Schlick hadtestéhez tartozó Lichtenstein hadosztályának és a bán hadtestéhez való Grammont dandárának legalább kétszeres ereje ellen. „E vitéz férfiút, — mond Görgey, — daczára a veszélyes helyzetnek, melybe öt Klapkának semmikép sem menthető visszavonulása juttatá, még mindig megtöretlenül, szilárd kintartásban találám. Ő semmire sem gondolt kevesbbé, mint a harc megszüntetésére; bár kíméletlen kifejezései, melyekkel Klapka magaviselete feletti boszúságát nyilvánítá, világosan elárulták, hogy teljesen átlátta a veszélyt, melytől fenyegettetik. Csilapítani törekvén öt azon biztosítással, hogy Klapka már megint előrenyomul: de, úgy látszék, a tápio-bicskei nap óta ő teljesen elvesztette bizodalját Klapkában. „Mit ér, — úgymond, — ezen előrenyomulása? hiszen, ha egy ittas honvéd rosullérről panaszkodik, és egy másik lőszertáskája födelét felnyitja, Klapka mindjárt jajgat, hogy zászlóaljai a lerogyásig fáradtak s nincs töltényök; ő ismét mindjárt megfordul s engem újra is cserben hagy.” — De midőn azt hallá Görgeytől, hogy Aulich is a csatatéren van már hadtestével, oly annyira felvidult a derék Damjanics, hogy nyomban ismét támadásra akart átmenni a védő helyzetből, melyben magát az ellenség túlnyomó ereje miatt, egy idő óta tartani, az okosság páran-csolá, s alig sikerült Görgeynek öt arra bírni, hogy legalább addig mérsékelné tüzét, míg Aulich és Klapka a balszárnyon némi előnyben, a jobb szárnynon pedig Gáspár, Bagról Gödöllőre nyomulva, oldalban s hátban foghatja az ellenséget.

Görgey ugyanis azon pillanatban, midőn Kókáról a sz.-királyi erdőbe ért, azon tudósítást vette Gáspártól, hogy a császáriak a Galgapatak vonalát Bagnál, Aszódnál védelem nélkül feladták, s ő Bagót megszállván, Gödöllő felé fog nyo-

múlni. E tudósítás következtében azt hitte Görgey, hogy miután most már az ellenség balszárnyát Gáspár, jobbját pedig Klapka hadteste erélyesen fogja szorongatni, Damjanicsnak mindaddig halasztania kell a támadást, míg a két szárny működésének sikere nem mutatkozik; akkor aztán egy erélyes roham az ő részéről a középben teljesen megtörendi az ellenséget s elhatározandja a győzedelmet.

E végkimenetelen alig is lehetett kételkedni, feltéve, hogy Gáspár a maga 16 ezernyi hadtestével kellő erélyt fejt ki az ellenség balszárnyán, Dipold dandára pedig legszélsebb balszárnyunkon Péczelről szinte bevág a császáriak jobbába. Damjanics tehát elfogadta Görgey tanácsát. Azonban, ha ennek ellenére akart volna is, mindjárt különben sem mehet vala át a támadásra; mert maga a segély is, melyet Aulich hadteste hozott, mielőtt teljesen elfoglalta volna helyét Damjanics és Klapka közt, a zavar veszélyét hozta Damjanics derek zászlóaljába. Épen midőn a balján lévő lovasság azon rohamból visszatért, melylyel Görgey rendelete szerint a Rákos balpartjára nyomult császáriakat onnan elűznie kellett, Aulich e lovasságot ellenségnek vélvén, azonnal egy ütegből kezd vala reá tüzelni; hasonló hibából Mihályi dandára is, melyet Görgey Aulich hadtestéből Damjanics zömének támogatására küldött volt, ennek zászlóaljit, melyek épen egy ellenséges roham visszaverésével valának elfoglalva, az erdő homályában ellenségnek tartva, élénk csatártűzzel támadta meg hátuk mögött. De ezen, különben elég gyorsan megszüntetett tévedésből támadt tüzelést is minden jelentékenyebb zavar nélkül állották ki Damjanics edzett zászlóaljai, s vitézül visszaverték a Fiedler- és Montenuovo Schlick-féle dandárok épen e tüzelés alatt intézett rohamait.

E közben végre Aulich is beállott a harczsorba s Klapkát, ki most a Bobics és Zakó dandárok felül Schultznak eddig a balszárnyon tétlen dandárát is magához vonta oly erélylyel kezdé támogatni, hogy Jellasicsnak minden öröködése meghiúsult, melylyel a Rákos balpartját visszafoglalni

törekedett. Sőt ezután egyesült erővel közreműködve, estenden behatolnak az égő helységbe, és az ellenséget onnan kiűzván, azon magaslatokat is rohammal veszik meg, melyeket Jellasics tartott vala elfoglalva. A harcz ezzel meg is szűnt balszárnyunkon, mert Jellasics erős helyzetéből kiszorítva, sietve vonult vissza Gödöllőre.

A jobb szárnyon azonban, hol Damjanics vívott, még sokáig tombolt a harcz, mert ott Schlick dandárai a Besnyőnél veszteg maradt Gáspár által egyáltalában nem háborgattatván, minduntalan megújították rohamaikat. És most már Damjanicsnak nem is lehetett többé a védelemről, melyre eleinte, Görgey tanácsából önkényt szorítkozóék, támadásra átmennie. Hogy ezt tehesse, némi szünetre lett volna szüksége, melyben a védelem alatt az erdei harczban szétszlott zászlóaljait ismét tömegekbe sorozhassa. Erre azonban az ellenség élénk támadásai nem engedtek neki időt. De bár ennél fogva mind végiglen védő helyzetben maradni kénytelenített, állását a szentkirályi erdő éjszaki szélein mindaddig megtartá, míg végre éji 11 óra tájban az ellenség tüze egészen elnémult és Schlick is Gödöllőre vonult vissza.

A győzelem tehát a mieink részére hajolt; mert a csatatér az egész vonalon ezeknek birtokában maradt. De még sokkal fényesebben végződött volna a nap, ha a két legszélsőbb szárny vezénylői hibát nem követnek el, s a parancsuk alatt lévő 19—20 ezernyi hadat is tényleg a csatatérre hozzák. A jobb szárnyon ugyanis Gáspár, miután Bagról előrenyomulva Besnyőt ostrommal bevette, s további munkálatra rendelete nem volt, a helyett, hogy egyenesen Gödöllőre, az ellenség háta mögé nyomult volna, Besnyőnél tétlenül töltötte a nap hátralévő részét. Hasonlókép a legszélsőbb bal szárnyon Dipold munkátlanul vesztegelt dandárával Péczelen, a helyett, hogy Czinkota táján a Pestre vivő országútat megszállotta volna. Ha e két hiba nem történik, az ellenség nemcsak a fővárostól elvágtatik, hanem annyira be is kerítettik vala, hogy még csak Fót felé útatlan erdős dombokon keresztül marad

rés menekülésére, melyen ágyúit és seregének nagy részét is elveszthette volna. De így Gödöllő felől nem háborgattatván, s a pesti országút is nyitva maradván, a különben is szép győzedelemnek ezen könnyen biztosítható s következményeiben elláthatlan fontosságú eredménye elveszett. „Gáspár és Dipold közremunkálásának eredménye — úgymond Klapka tábornok — az ellenség teljes megveretése leendett; s a hadjárat végeldőlésének már itt be kell vala következni; mert a nagy osztrák főszeregből alig menekülhettek volna Pestre némi romok.”

Az áldozatok száma mind a két részen tetemes volt. Az ellenség, úgy látszik kevesbítve, hatszázra számítja holtjait és sebeseit. A bekövetkezett éjen és más nap hosszú szekérsorok szállították sebeseit a fővárosba. Részünkről nyolcz-kilencz százan estek el és sebesültek meg, s mi legfájdalmasabban esett, jobbára a Damjanics páratlan vitézségű hadtestéből.

Fáradt hadaink a nap nehéz munkája után Isaszegtől jobbra s balra azon erdős dombokon szálltak meg éjjeli nyugvásra, melyek Péczeltől kezdve Isaszeg és Nagy-Tarcsa közt Gödöllőig nyúlnak.

Az ellenség nem kételkedvén, hogy győzedelmes seregeink által más nap újabban megtámadtatik, ezt be nem várva, részint még azon éjjel, részint korán reggel a főváros alá, a Rákos vize mögé vonult. Gödöllő e szerint Nagyszombaton, april 7-kén, minden harc nélkül kezünkre jutott. E nap folytán Aulich hadteste Kerepest és Czinkotát foglalta el, hol vele Asbóth ezredesnek a vasútvonal mentében ekkor már Monorig és Üllőig előrehaladt hadoszlopa is- egyesült. Klapka Mogyoródon és Foton vett állomást; Damjanics hősics hadteste pedig Gödöllő mellett pihente ki a múlt véres nap fáradalmait.

A főhadiszállás szinte Gödöllőre tétetvén, a kormányelnök onnan következő tudósítást küldött Debreczenbe a honvédelmi bizottmányhoz:

„A dicsőség napjait éljük, melyek nemes hazafivérrel vásárolt babéjjaiból e nemzet szabadsága fog felvirulni!

„A nemzet hajoljon meg a határtalan hála áldásaival hadvezéreink és hadseregünk előtt!

„Aki ismeri e vidéket, aki látja a borzasztó erősségeket, miket e tájon a természet megszaggatott szoros völgyekből, hegyekből és erdőkből alkotott, s mellé képzelet az osztrák zsarnokságnak a kevély Windischgrätz vezérlete alatt egyesít egész erejét s meggondolja, hogy ily vidéken, ennyi ellenség ellenében, harmad nap alatt Jászberényből s folytonosan csatázva, idáig juthatánk győzedelmesen, s dicsőséges seregeink Jászberényből harmad nap alatt a Dunáig kergették az elbizakodott ellenséget, s czirkáló huszáraink most is a Duna körül járnak: annak, ha magyar, büszkén kell felemelnie fejét, mert megélte a szolgálattal fenyegetett nemzet dicsőségének legszebb napjait. De vezéreink s e dicső hadsereg nem ismernek fáradtságot, nem kívánnak pihenést, míg hazánk szent földén egy ellenség van; holnapra is az jelszavunk, a mely tegnap volt, s e szó: *előre!*

„Ez azon hallelujah, melylyel az emberiség megváltójának feltámadási napját a szabadság istenének szent oltára előtt megünnepeljük.

„Ennyit előleges örvendetes jelentésül.

„Késő éjjel van s én fáradtan, de nyugodt lélekkel azon nyoszolyában hajtom álomra fejemet, melyből ma reggel riadva szökött ki Windischgrätz, futásban keresve menedéket az igazságos istennek hadseregünk vitézségében nyilatkozó boszúja elől.”

És a feltámadás ünnepe, mely gyönyörű tavaszi nappal virradt fel Gödöllő vidékére, úgy a táborban, mint a közel fővárosban a sokat és sokáig szenvedett nemzet szabadságra és függetlenségre támadásának reményeit költötte fel egyiránt a vitézek és polgárok szívében. A fővárosban ugyan mélyen hallgatott az ellenség; falragaszok, melyekkel máskor legcsekélyebb előnyeiket is a legtúlságosabban nagyítva, kevély

hangon szokta volt hirdetni, sehol sem valának láthatók. De a nagy zavarban, nyakrafőre visszatért hadak levertségéből, a podgyászszal és sebesültekkel rakott hosszú szekérvonalakból, melyek éjjel nappal csaknem szakadatlanul robogtak át az utczákon, a történeteket falragaszok nélkül is megértette a polgárság, s a múlt napokénál még élénkebb mozgás támadt a fővárosban. A lakosok kicsinye nagyja csoportosan hullámozott fel s alá az utczákon, tudósítások hiányában ezer alakban beszélve a múlt napok történeteiről. Számos csoportok a Szent-Gellért ormairól akarták kilesni a múlt napok titkait; honnan mindazáltal a Rákos mezején táborozó osztrák sereg-nél egyebet nem láthatának.

A zsarnok katonai hatalmat aggodalomba ejté a város lakosainak ezen, csak kíváncsiságból és örömről eredt élénksége s más nap a város parancsnoka, gróf Wrba tábornok elébbi tilalmait a népcsoportozások ellen megújítván, azzal fenyegetődzék, hogy azt katonai erővel fogja megtámadni; a legcsekélyebb lázongás esetében pedig a várost azonnal lángba borítja; mire a készültek Budavár ormairól valóban meg is tétettek.

Mióta kormányunk s az országgyűlés az év elején a fővárosból Debreczenbe távozott, Pestmegye tisztviselőinek nagy része a haza érdekeivel ellenkező módon viselte magát. Szabadságharcunk kezdetétől fogva, kivált az alföldön, szokásban volt, hogy a megye tisztviselői, ha az ellenség közeledik, más helyre, s ha az egész megye elfoglaltatik, más megyébe tegyék át székhelyöket; hogy, habár onnan a megyét nem kormányozhatnák is, legalább az ellenség céljainak előmozdítására fel ne használtathassanak. Pestmegye tisztviselői azonban Windischgrätz bevonultakor nem csak hogy ezen, még az ősöktől a törökök betörései alatt nyújtott példát nem követve, a megyében maradtak, hanem, néhány dicséretes kivétellel hivatalaikat megtartván, az ellenség rendeleteit is teljesítették. Egyebek közt annak számára Babarczy Antal,

császári biztos meghagyása szerint, újonczokat is kezdenek állítani.

*

Most tehát, a megye nagyobb része visszafoglalva lévén, Kossuth Gödöllőről ápril 9-kén kelt rendeletében Batta Samut kormánybiztossá nevezte ki, kötelességévé tevén, „hogy Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék törvényhatóságát gyökeresen reconstituálja, közigazgatását a törvényes alkotmányos ösvénybe visszavezesse, s a haza iránti hűségre esküvel kötelezendő új tisztikart választván, általa az országgyűlés parancsainak s a kormány rendeleteinek sikert és fogantatást szerezzen.”

Még ugyanazon napon az ország lakosaihoz szózatot bocsátá ki, melyben a nemzetnek tudtára adván az utolsó napok folytában kivívott győzedelmeket, hazugoknak bélyegzi a híreszteléseket, melyeket a császári vezérek nyert győzedelmekről terjesztenek. Figyelmezteti továbbá a nemzetet, hogy Windischgrätz a seregében támadt hézagok pótlására újonczozást parancsolt, minden háromszáz lakos után egyet kívánván állíttatni zászlai alá. És mivel találkoztak a hazának oly hűtlen fiai, kik az ellenséget e törekvésében gyámolítottak, azokat honárulóknak nyilatkoztatja.

„En, — úgymond egyebek közt, — a törvények s isteni és emberi igazságnak nevében mindazokat, kik a népnek rendelni és parancsolni merik, hogy hazája ellen katonát állítson s anya- és testvérgyilkossá legyen, — és mindazokat, kik ez istentelen rendelet végrehajtására segédkezeket nyújtanak, honárulóknak, anya- s testvérgyilkosság orgazdájának s törvényen kívül állóknak nyilatkoztatom, s elfogatásukat s a vész-törvény kezébe szolgáltatásukat elrendelem.

„Magyarország minden népeinek pedig a vallás és erkölcs, a törvény és haza iránti szeretet nevében rendelem és parancsolom, hogy hazánk ellenségeinek ne csak katonát ne adjanak; de, a ki nekik ezt parancsolni, vagy őket arra kényszeríteni merné, azt honárulóknak, anya- és testvérgyilkossági orgazdának tekintsék.

„Ellenben felhívom a népet isten és a nemzet nevében, segítse a hazát védeni. Segítse szaporítani azon hadsereget, mely a hazáért és népért küzd.

„Felhívom a vagyonosabb, birtokosabb honpolgárokat, fogadjanak tehetségeik szerint egy vagy több katona-újonczot a hazának.

„Van az országban százezer olyan ember, ki meg sem érzi egy-egy újonczfogadás költségeit.

„Van több ezer olyan, ki tizet, húszat állíthat.

„Legyetek hazafiak!

„Ha azok lesztek, tizennégy nap alatt a magyar hadsereg százezer fővel megszorodik. És a magyar nemzet győzhetetlenné lesz.

„A néptől pedig minden esetre megvárom a nemzet nevében, hogy hazánk és szabadságunk megvédésére legalább annyi újonczot állít, mennyinek állítására őt az ellenség s honáruló czinkosai kényszeríteni akarják.

„Azért ezennel nemcsak minden törvényhatóságnak szigorún meghagyatik, hogy a tavalyi újonczállításból netalán még hátralévő tartozásokat azonnal kiállítsa, hanem egyszersmind az országgyűlés azon határozata nyomán, miszerint a magyar hadseregnek 200,000 főig szaporítását elrendelé, édes hazánk szeretetének érzeténél fogva felhívatik, hogy az akkoron közhírré tett szabályok s akkori kivetés szerint ismét legalább annyi újonczot állítson, mint reá tavaly országgyűlésileg kivette volt.

„E végre mindenekelőtt községenként a rajok eső szám kiállítására a toborzás kísértendő meg.

„Foglalópénz húsz forint, az ország pénztárából fizetendő.

„Szolgálati idő négy év.

„A nemzet megvárja, hogy hazafiúi kötelességét mindenki híven és örömezt teljesítse és azáltal érdemelje meg istennek legnagyobb kincsét, azon szabadságot, melyet mindnyájunk számára a vitéz, lelkes magyar hadsereg kivív.

„Azon vidékek, melyek az ellenségnek könnyedén meghódoltak, de győzedelmes fegyvereink által a járom alól felszabadhattak, siessenek önkénytes újonczaik kiállításával meghódolásuk szennyét lemosni.

„A meddig pedig még győzedelmes fegyvereink el nem jutottak, azon vidékek lakosai siessenek önkényteseiknek a visszaszerzett helyekre átküldésével bebizonyítani, hogy a nemzetcsalád körébe felvétetni érdemesek, s hogy méitő az ő megszabadításukért küzdenünk.

„Ezen rendelet sükerítése a kormánybiztosoknak, törvényhatósági bizottmányoknak, fő- s alispánoknak, kapitányoknak és minden tisztviselőknek s községi előljáróknak kötelességükké tétetik.

„A lelkészek pedig hasonlókép köteleztetnek azt három egymásután következő vasárnapon a nép előtt kellő magyarázattal s a kitűzött célra vonatkozó felvilágosításokkal kihirdetni.

„Egyszersmind, mert tapasztala a nép, hogy az ellenség pusztít és rabol még akkor is, midőn fut a magyarok vitéz fegyvere előtt, ezennel felhívom a népet, ne hagyja magát pusztíttatni; sőt parancsolom a nemzet nevében, hogy keljen fel tömegestül s irtsa ki hazánk szent földéről a zsarnok ellenséget.

„Éljen a szabad magyar haza!

„Kelt a gödöllői fő hadi szálláson, Krisztus feltámadásának ünnepén, april 8-kán 1849. Az országos kormányzó honvédelmi bizottmány nevében, Kossuth Lajos elnök.”

Windischgrätz, Gödöllőről Pestre visszavonulván, a Rákospatak torkolatától a soroksári Dunáig félkörben táborozott a főváros körül. „A tábornagy úr — így szól sok tétova után, melylyel a múlt napokban szenvedett vereségeket úgy ekézett eltakarni, az april 9-kén kibocsátott 34-dik hadi bulletin — el van tökéelve, ezen helyzetben várni be azon erősítéseket, melyek e pillanatban minden oldalról közelednek Magyarországra felé; s miután serege tökéletesen öszpontosítva van, e

körülmény alkalmat nyújt neki, a mint az események kívánják, bármi irányban nyomatékosan munkálkodni.”

Az osztrák vezér, mint látszik, még mindig azon hitben élt, hogy a fővárossal egész Magyarországot bírja; s ezért a magyar vezérek is kétség kívül a főváros visszafoglalását fogják mindenek előtt megkísérteni: ő is ennek védelmét tekinté tehát fő feladatául. Segélysürgetései következtében az udvar az osztrák örökös tartományokban minden, csak valamennyire is nélkülözhető hadakat összeszedetvén, Wohlgemuth tábornok alatt, egy újabb hadtestet indított segedelmére a Duna balpartján. Úgy látszik, Windischgrätz ezt minden áron be akarja várni Pest előtti állásában. Erre mutat, hogy a vásári fabódékat Budapest kalmáraitól összeszedetvén, táborában állíttatá fel serege számára.

A kormányelnök s vezéreink azonban sem a fővárost az ostrom veszélyeinek kitenni, sem honvédeink vérét egy, minden esetre makacscsá válандó harcban szükségtelenül pazarolni nem akarván, azt végezték, hogy hadaink Pestre mind addig ne vonuljanak be, míg azt az ellenség önként el nem hagyja, mit úgy is saját biztossága tekintetéből kénytelen lesz tenni, mihelyt seregeink Komárom előtt megjelennek. E fölött a múlt hónap óta keményebb ostrom alá fogott Komárom is veszélyben forgott: annak felmentésére kellett tehát sietni hadainknak.

Ez lévén tehát czélul kitűzve, Damjanics és Klapka hadtestei april 9-kén mindjárt megindultak Vác felé. Hogy azonban a kitűzött czél mennél könnyebben s gyorsabban sikerűjön: vezéreinknek érdekében áll vala, Windischgrätzet mennél tovább tartóztatni Pest alatt. E végett, hogy azon véleményében megerősödjék, mintha seregünk a fővárost szándékoznék ostromolni, april 9-kén, mi alatt Damjanics Veresegyházára, Klapka pedig Csornádra és Dunakeszire nyomult: ezek mozdulatainak elpalástolása végett Aulich hadteste, melyhez Asbóthnak a vasút mentében felfelé haladó 2000-nyi osztálya is hozzá kapcsolatott, rendeletet vón a Czinkota és

Keresztúr melletti kedvező állást elfoglalni, s tüntetéseket intézni az ellenség rákosi táborára. A VII-dik hadtest pedig Gáspár alatt Foton, Mogyoródon és Dunakesziben nyert ideiglenesen állomást, hogy Aulichot szükség esetében gyámolíthassa.

Windischgrätz az isaszegi ütközet előtt, midőn még nem tudta, Pest-e, vagy Komárom felmentése hadjáratunk célja, nehogy hadaink Gyöngyösről háborítatlanul vonulhassanak Komárom felé, Ramberg hadosztályát Balassa-Gyarmatra rendelte volt; midőn pedig Gödöllőről Pestre hátrált, e hadosztályt Vácra vonta vissza. E hadosztály Götz és Jablonovszky tábornokok dandáraiból képezve, hét zászlóaljat, nyolcz század lovast és huszonhét ágyút foglalt magában. A vezérlet, Ramberg betegsége miatt, Götz kezében vala.

Ezen erő ellen indult meg tehát apr. 10-kén Damjanics és Klapka hadteste. Vezéreink oly tervből indulának ki, hogy míg Damjanics homlokban fogja az ellenséget, Klapka a szőlőhegyek mögött Kősd és Verőcze felé kerülve, az ott lévő szorosokat állja el, s hátba támadja meg őt. Ha a terv pontosan végrehaj tátik, a megvert ellenségnek nem marad egyéb választása a fegyverletételnél. De az egybevágó működés hiányaittistévesztéacézelt. A hibát utóbb Damjanics Klapkára toltá; ki azonban avval menté magát, hogy Damjanicsnál távolabbról indulván, az esőzések miatt felette meglágyúlt, róz utakon lehetetlen volt annak idejében megszállnia a kitűzött állást, s Damjanicsot okolá, hogy a kinek késnie kellett volna támadásával, azt nagyon is tüzesen kezdette meg.

És, úgy látszik, ez úttal csakugyan Damjanicsot és hadtestét ragadta el hősics tüze. ő ugyanis Veresegyházáról kiindulván, Sződön keresztül haladt előre, s e helység előtt oly módon állítá hadtestét csatarendbe, hogy annak bal-szárnyát, a Dunára támaszkodva Nagy-Sándor —, jobb szárnyát Wysocki osztálya képezé; a két osztály a vasút mentében érintkezett egymással.

Az ellenség a város déli oldalán fekvő Gombáspatak vonalát s a Hétkápolna melletti dombokat tartá elfoglalva, s egy ideig igen makacsul védte magát kedvező előnyös állásában. Legélénkebb volt a harcz a Gombáspatak hídjá körül. A különben igen jeles Waza, sőt eleinte a 9-dik zászlóalj is hátrálni kényszerűit ütegeink háta mögé, a felette kedvező állásban lévő ágyúk kartácstüze előtt. Damjanics ezt látván, a lengyel legiot nyomja előre; ez épen megtagadja szolgálatát. Végül a 3-dik s 9-dik honvéd-, s a Waza-, egymással mindig vetélkedő zászlóaljak küldetnek a tűzbe. Eleinte a 8-dik zászlóalj is hátrál; vitéz parancsnokának, Földvály Károlynak lova is lelövetik. Földvály más lóra ül s a vonalból előre rugaszkodva, újabb ostromra viszi zászlóalját; midőn pedig második lovát is elveszti, a zászlót ragadja meg s gyalog áll vitézei élére, kik aztán, a 9-dik zászlóaljtól támogatva, a kartácszapor daczára szuronynyal veszik be a Gombás hidját. Az ellenség, legerősebb pontját elvesztvén, s egyszersmind a szőlőhegyeken Klapka hadtestét is feltűnni látván, nehogy bekeríttessék, mindenütt hátrál s a város utczáin kísérti meg az ellentállást; de innen is kiűzetvén, a város éjszaki szélére fut. Az utczai harczban maga az ellenséges had vezére, Götz tábornok is megsebesítettett, s övéitől elhagyatva, honvédőink foglyává lett. Helyette Jablonovszky veszi át a vezérletet, ki aztán a városon túl, a váczy hegyre felvont ágyúinak ótalma alatt, * Dunaparton, Kis-Vácznál, újra összeszedé magát; miután azonban, három állomásából itt is kiűzetett, végre is Verőczére kellett hátrálnia; és bár a bekövetkezett rász idő és seregeink fáradsága miatt csak gyöngén üzetett, még azon éjjel Párkányig futott, hol aztán reggel részint a Duna részint a Garan jobb partjára kelt át.

Veszteségünk e csatában, holtakban és sebesebben 150 főre ment; az ellenség pedig a magáét a foglyokkal együtt 343-ra számította. Götz tábornokon kívül számosan lettek foglyainkká, köztök több tiszt is. Három ágyú, egy tökéletes hid-

szertár, számos egyéb hadi eszköz, s a Dunán több ezer mérő gabonával terhelt hajó jutott birtokunkba.

Hadaink vezényletében, miként a vezéri tudósítás mondja, kiváltképen a nem rég tábornokká nevezett Nagy-Sándor, Wysocki, Knezics, Kiss Pál és Leiningen ezredesek, Czillich és Kökényessy alezredesek tüntették ki magokat. De mind ezek felett méltán dicsőítettett Földváry Károly alezredes, ki e nap hőse vala, s vitézségével elhatározá az ütközetet. A derék alezredest a tiszti kar ezóta a „legvitézebb magyar harczzfinak” czímezé. A tábornok őt a másod rendű érdemjellel kívánta feldíszesíttetni.

Két lova lövetvén le alatta az ütközetben, a fővezér más nap két nemes lovat ígért neki az álladalom részéről. Ebéd fölött a szó a nyerendő lovakra fordul. Damjanics, enyelegve, azt fölöslegesnek mondja: „Fuvaros lovat neki, úgymond, úgy is legelső alkalommal lelövik alóla.” Mire Földváry jellemző egyszerűséggel válaszolá: „Legyen bár milyen, csak tűzbe vigyen.” Utóbb őt dandárparancsnokká akarta kinevezni Görgey. De a hős férfiú szerény is volt, s azt nyilvánítván, hogy ő jobb zászlóalj- mint dandárparancsnok, csak azon kedvezést kérte ki magának, hogy folyton a 3-dik zászlóalj hőseinek élén maradhasson.

Götz osztrák tábornok, bár a leggondosabb ápolásban részesült, még az napon meghalt súlyos sebében; s Görgey őt a lehető legnagyobb katonai ünnepélylyel temetteté el.

Érdekesek Görgeynek még az ütközet utáni nap kelt tudósításából a következő pontok: „Naponta hozatnak a fotáborba számos foglyok, podgyászok, szekerek, lovak és élelmi szerek, mi által az ellenség tetemesen károsul. Fővárosi tudósítások szerint az ellenség már hat nap óta hordatja Budára s onnan tovább podgyászait, sebesülteit s betegeit. Pest lakosságának hangulata egyáltaljában igen kedvező ügyünkre. A mi pedig hadseregünk szellemét illeti, ez minden hű hazafiúi kebel megnyugtatóására szolgálhat. Bátorság, kitűrés, lelkesedés és forró honszeretet minden alkalommal a legmagaszto-

sabban tanúsíttatik. Azért büszkén tekinthet elárult s keményen sanyargatott édes hazánk e hű fiaira, kiknek hősics lelke és erős karja képes leend a valódi szabadságot kivívni, és a hont nagygyá és boldoggá teremteni. E magasztos ére nyeket és valódi harczias tulajdonokat, melyektől a honnak minden egyes harczosa buzog, köz örömmül s megnyugtatásul a nép közt nyilváníttatni kérem.”

E dicső sereghez ő maga még az nap a következő szózatot intézé:

„Főhadi szállás, Vác, 1849-ki april 10-kén.

„Győzelemről győzelemre hordjátok zászlóitokat. Dicső tettek hirdetik vitézségeteket, bátorságotokat.

„Mint hősök kezdtétek meg a haza megszabadításának szent művét. Mint hősök fagjátok azt szerencsésen bevégezni.

„Nagy dolgok történtek már; még nagyobbaknak kell történniük, hogy szép hazánk *igazán* szabad és szerencsés legyen.”

„Örömmel, büszkeséggel nézek bátor szemeitekbe, csodálattal szemlélem kitűrésteket a háború nehézségeiben, s ki nem mondható dicsérettel hajlom meg vitézBégték előtt, mely nagy őseitekre méltó tettekkel a magyar nevet örök időkre felmagasztalandja, és titeket a világ legbátrabb seregei közt első sorba teend.

„Vezéretek a szeretett haza nevében mond nektek köszönetet önfeláldozó vitézségetek és hűségtekért.

„Előre, a győzelemre! Görgey tábornok.”

Az isaszegi és váczi ütközet híre nagy aggodalmat sőt félelmet okozott mind Bécsben mind az olműzi udvarban. Amott a közvélemény már rég hangosan kikelt a Windischgrütz által intézett hadi munkálatok ügyetlensége ellen. Mióta a közönség hívebb tudósítást nyert az iránt, hogy á kápolnai ütközet, melyet Windisehgrätz tudósításai oly roppant győzedelemnek hirdettek, alig nevezhető igazi győzelemnek; utóbb pedig, mióta a császári seregek folytonos visszavonulásának tagadhatatlan ténye, az ügyek állapotát palástolni ügyekező

Hadi bulletinek badar beszédén is keresztül tűnteté a császári fegyverek szerencsétlenségét: a közvélemény Bécsben egyáltalában kárhoyzatni kezdé a magyar háborúnak oly könyelmű s elbizakodott megkezdését. A nézetek Bécsnek sárgafekete színezetű köreiben teljesen megváltoztak. Kik akkor, midőn Windischgrätz az év első napjaiban Pestet elfoglalta, s Magyarországnak régi gyarmati állását a német örökös tartományok irányában biztosítani látszott, alig győztek eléggé örvideni: most oly hírokat kezdenek pengetni, hogy kár volt mégis békésen ki nem egyenlíteni a viszályokat, midőn arra Magyarország késznek nyilatkozott.

A hatvani, bicskei, sőt még az isaszegi ütközetek elvesztését is sikerült ugyan némileg eltakarni a bécsi közönség szemei elől homályos hadi tudósításaik által, s a seregek összpontosítása szükségével indokolni a Pestig történt visszavonulást. De a Vácznál történt események iránt, bár rólok mélyen hallgattak a hivatalos lapok, lehetetlen volt áltatni a már különben is gyanakodó közönséget. April 13-kán már felhatott azoknak híre, s annál nagyobb aggodalom szállta meg a „jó érzelmű” köröket, minthogy, bár a hír szájról szájra ment, a kormány mégis hallgatott. Bécs Pesttel oly sok anyagi éB családi viszonyok által van kapcsolatban, hogy minden fontosabb esemény, mely Magyarország fővárosát illeti, Bécsben is mozgalmat okoz. És az ostrom-állapot ideje alatt Bécs valóban még soha sem volt oly izgatott hangulatban, mint april 13-kán. A bankpapírok, melyek már különben is rég sülyedésben voltak, rögtön példátlanul alacsony árkeletre estek le. Sokan már a városból is kiköltözni készülének azon félelemben, hogy a magyar sereg Bécset is ostromolni fogja. Mások páni ijedtségökben a várost azonnal el is hagyták; a gőzhajók, a kellemetlen időjárás daczára, rakva voltak utasokkal. Egyedül april 13-kán ezernél több személyt szállított a gőzös Linczbe; mi az utasoknak ezen évszakbani rendes számát tízszerre is meghaladta.

Míg e szerint a bécsi nép „jó érzelmű” része remegve várta a jövődőt, más része, mely az octroyált alkotmányban szint oly kevéssé látott üdvét, mint a közigazgatás nagy részét katonák kezébe juttatott ostromállapotban, alig titkolhatta örömét a magyar seregek győzedelme fölött, ettől várván Ausztria részére is szabadulást az alkotmány álczája alá rejtett absolutismustól.

De sehol sem volt az aggodalom nagyobb, mint az olmtüzi udvarban s kormányban. A bécsi nép hangulata, a magyarok győzedelmeinek hírére, nem csak a népi életben, de, daczára az ostromállapotnak, még néhány hírlapban is oly élénk ké kezdett lenni, mintha a múlt évi márcziusi napok ismétlése állna a küszöbön. A kormány nagy gonddal is óvakodott kihívó rendszabályokat alkalmazni a különféle apró tüntetések ellen. Az 1848 előtti kormánynak legkitünőbb jellemvonásai közé tartozott” azon souverain megvetés, melylyel mind azt lenézni szokta volt, mi a közvélemény neve alatt foglaltatik; most, a magyarországi hírek vétele után a bécsi népnek nem volt oka félni ama régi szellem visszatérésétől: a kormány szokatlanul nagy figyelemmel kezd vala viseltetni a bécsi közvélemény iránt.

A kabinetben, magának a császárnak elnöklete alatt hosszú tanácskozások folytak, melyeknek az orosz interventio elhatározásán kívül végre az lön eredménye, hogy Windischgratz a fővezérségtől elmozdított s parancsot vön azonnal megjelenni az udvarnál. Helyébe Bécs eddigi hadi kormányzója, b. Welden táborszernagy neveztetett ki a Magyarországbán működő összes császári hadak fővezérévé s teljes hatalmú császári biztossá. Gróf Nobili tábornok, Windischgrätz tábornokari főnöke és Rousseau tábornok, Buda parancsnoka, szinte visszahívtak; gr. Wröbna altábornagy s a budai kerület fő hadi kormányzója nyugalomba tétetett. Helyökbe más tábornokok küldettek, kik magokat az olaszországi hadjárat alatt kitüntették; Buda parancsnokává Henczy tábornok, Péterváradnak volt parancsnoka neveztetett, ki áruási szándok miatt

az őszön hadi törvényszék elébe állíttatván, a magyar kormánynak a fővárosból való rögtön kivonultakor Budán feledtetett. E fölött mind azon tartalék-hadak, melyek még a német örökös tartományokban létezének s másutt csak valamenynyire is nélkülöztethettek, gyors menetekben Magyarország felé indíttatának. E tartalékhad, számszerint mintegy 10—12 ezerből álló, Wohlgemuth altábornagy alatt egyelőre a Nyitra folyamnál foglalt állomást.

Mialatt seregünk a váczi győzelem után Komárom felé eredt útnak, Pest előtt sem maradtak hadaink tétlenül. Ugyanaz napon, midőn Damjanics Götz seregét Váczon megverte, Windischgrätz Pestnél egy nagy erőszakolt kémletet tőn egy részről Czinkota, másról Palota felé, annak megtudása végett, vájjon a fő magyar had áll-e vele szemközt, vagy az már Komárom alá vonul. Ekkor azonban Aulich hadtestén kívül még Kmety és Asbóth hadosztályai is a főváros közelében voltak; s bár csak ágyúzással folyt le a kémlet, az ellenség elég tekintélyes haderőt láthatott maga előtt, hogy higgye az egész magyar sereg ott lételét. Aulich, őt ezen hitében megerősítendő, mielőtt a VII-dik hadtest a vett rendeletek szerint Komárom felé indulna, annak segélyével april 11-kén viszont a maga részéről intézett a császáriak ellen egy erélyes tüntetést, mely egész táborukat mozgásba hozta. Kmety Palotáról egészen Új-Pestig űzte vissza a császáriak előőrseit. Asbóth pedig a 43-dik és 69-dik zászlóaljakkal, melyek most először voltak tűzben, a Bocskay-huszárokkal és kun lovasokkal, a borzasztó ágyútűz daczára, más oldalon a kőbányai szőlőkig s a téglavető gyárig nyomult előre s két röppentyű telepet hozott vissza zsákmányul.

Windischgrätz 12-kén vette híret a váczi csatának; de még ez sem szerzett neki elég felvilágosítást arról, mennyi erő áll vele szemközt a mi részünkről; mert Aulich e napon is nagy ügyességgel tudta intézni tüntetéseit. Ekkor különösen Soroksár felől nyomta előre hadait s azon véleményt ébreszté az ellenségben, hogy ott a Dunán hidat szándékozik verni az

átkelésre. Windischgrätz, e bizonytalanságában 13-kán még egy nagy erőszakolt kémletet akart tehát intézni hadaink ellen. E napon Kimety már elhagyta volt Palotát s Vác felé volt útban; Aulich tehát keresztúri és czinkotai erős helyzetébe vonult vissza, nehogy aránylag gyöngye hada elnyomassák; minél fogva most sem történt egyéb ártalmatlan ágyúzásnál. Az utóbbi napokban megint ő kezdé huszáraival nyugtalanítani az ellenséget, míg más részről ugyanazon időben ágyúit dörgeté az ellenséges táborra. April 14-ke óta ezt annál biztosabban teheté, mivel e nap első óráiban érkezett Windischgrätzhez a császár parancsa, mely őt Olmützbe idézte; minél fogva ő a még ügyetlenebb Jellasicsnak adta át ideiglen a fővezérletet, s különben is a vezérváltozás nem csekély zavart s elfogultságot okozott a császáriak táborában. Schlick és Jellasics hadteste még azután is több napig a főváros előtt táborozott; de Aulich ügyessége kijátszá túlnyomó erejüket. Ő folyton hol egy, hol más oldalról nyugtalanítá őket; mihelyt pedig ezek ellene támadást intéztek, ő erős állásaiba vonult vissza, hova amazok, cselet gyanítva, őt nem merték követni, s megelégedtek avval, hogy távulról néhány száz ágyúgolyót küldtek utána.

Mialatt Aulich ekként köté le cselei által Pest előtt az ellenség fő seregét, a mi hadaink Hátságon, Oroszin és Ipoly-ságon keresztül Lévának tartottak, hogy a Garan folyamon átkelve, Komáromot az ostrom alól felmentsék. E kerületre azon körülmény kényszerűé őket, hogy a Vácznál megvert ellenség egy része, miután Párkánynál e folyamon átszállott, Kéméndnél foglalván állomást, a Garan hidjait mindenütt elrontá; a mieinknek pedig nem volt elégséges hidfogatuk, melylyel a tavaszi esőzések által megáradt alsó Garant áthidalhatták volna. Útközben Görgey egy csapatot két ágyúval a Garan torkolatához küldött, hogy onnan tartaná szemmel a Párkánynál s Esztergomnál létező ellenséges erőt s mozgulatait. Egy más hadoszlopot testvérenek, Árminnak vezérlete alatt a bányavárosokba utasított. Többi hadainak oly renделе-

tet adott, hogy Damjanics Ó-Barsnál, Klapka Kálnánál, Gáspár pedig Zselyésznél hidálná át a folyamot, hogy aztán egyesülve indulhassanak Komárom felmentésére.

De mielőtt hadainknak, melyek a hídverésnél, részint kellő anyag, részint értelmes hidászok híjában, nagy nehézségekre találtak, további működéseit elbeszélnök, ideje visszatekintenünk azokra, mik a tél folytában eddigelé Komárom várában s a körül történtek.

Mióta Windischgrätz a múlt év végén az országba tört, Komárom körül mindig létezett egy császári sereg. De midőn Görgey január közepén hadtestével a bányavárosokba vonult, a munkálatok ott is megszakasztattak; Ramberg tábornok, ki az ostromsereget vezérlé, Görgey üldözésére küldetett. Utóda a vár ostromában Simunics tábornok lön, ki Lipótvár megvétele után egész hadosztályával a vár alá szállott. Simunics február 7-ke óta szorosabb zárvonalt húzott a vár körül, három dandárainak egyikét a Duna jobb partján, másikat a Csalóközben, harmadikat a Vágnál helyezvén el. Lipótvárról magával hozta ostromszereit is a Dunán, s a hajókból, melyeken azt leszállítatá, Lovadnál hidat készítettett a Csalóközbe. Ezen ostromszerek azonban elégteleneknek találtatván, Bécsből újabbak is küldettek le február folytában; a készülétek miudazáltal az ostrom erélyesebb megkezdésére igen lassan folytak, úgyhogy az ütegek csak márczius 19-kén kezdettek működni.

De bár e szerint kívülről nem nagy veszély fenyegette is az erős várat, benn az állapotok oly neműek voltak, hogy kormányunk méltán aggódhatott annak biztossága iránt. A vár őrséggel s mindennemű szükségletekkel eléggé el volt ugyan látva, de értelmes, biztos és erélyes parancsnokokban nagy volt a hiány. A várparancsnok, b. Majthényi István ezredes, a fölött hogy ezen hivatásra kellő készütséggel sem birt, oly gyöngé, erélytelen jellem vala, hogy sem magának tekintélyt szerezni, sem a fegyelmet fentartani nem volt képes. A seregharancsnok, Kosztolányi ezredes, képességeire,

tulajdonaira nézve amannál jobb ugyan, de különféle zsarlásokról, szeszélyes kényuralomról vádoltaték. Az erődítési parancsnok, Török József ezredes, becsületes, de szinte gyöngye jellemnek tanúsítá magát. Makk tüzérparancsnokban nem hiányzott az ügyesség; de, mint mindjárt látandjuk, annál inkább a hazafiúi hűség és becsületesség.

Kormánybiztos kettő is volt a várban, Sárközy József és Halasy Eduárd; de ezek még kevesebb biztosságot nyújtottak, mint a parancsnokok. A várat, nem sokára körülfogataása után mind a kettő hűtlenül elhagyta: Sárközy kecskeméti pusztai birtokára távozott; Halasy épen az ostromló császáriakhoz szökött s új hivatalában velők együtt működött a vár ellen.

Ily főnökök alatt a rendnek, fegyelemnek árnyéka is alig maradt fenn a várban és városban. A városi lakosság annyira zsarlást és zaklatást kénytelenített túrni a féktelen katonatisztektől, hogy a polgárok már január második felében küldöttséget intéztek Debreczenbe, kijelenteni a kormánynak, hogy helyzetök az ellenség alatt mindenesetre kedvezőbb lenne, mint a minő az jelenleg; de ha szenvedniök kellene is, könnyebben túrnék azt az ellenségtől, mint túrik a baráttól: kérik tehát a kormányt, teremtsen a várban rendet, különben ők el vannak tökéelve feladni azt az ellenségnek.

Kossuth nem kevésbé döbönt meg e hír vételére, s a küldöttség részletesebb előadásából meggyőződött, hogy Komáromvárnak, mely egyszersmind egy húszezer lélekből álló várost is magába foglal, nemcsak egy képebb várparancsnokra, de mindenek felett egy szilárd hazafiságú s erélyes kormánybiztosra van szüksége, ki teljes hatalommal felruházva, ne csak a vár birtokát, hanem a szigorú rendet is képes legyen a várban s városban egyaránt biztosítani. Választása, szerencsére oly férfúra esett, kiben a hazafiúi szilárdság és erély egyaránt nagy mértékben meg volt, s kinél e szerint alig találhat vala jobbat e hivatásra. E férfiú Puky Miklós, Heves megye alispánja s országgyűlési képviselőit.

És, mondjuk meg mindjárt itt, hogy miután az ellenség he-
teken keresztül nem annyira fegyvererővel, mint ármánnyal
s csábításokkal igyekezett a várat hatalmába ejteni: e mond-
hatatlanul fontos erősség megtartását, főleg az Ő gondos fel-
ügyeletének s erélyének köszönhető a haza.

Puky január vég napjaiban vévén kineveztetését, febr.
4-kén a Vágvonalon minden nehézség nélkül bejutott a várba,
mely, mint mondók, csak február 7-kén, vétetett szorosabban
körüli. A kormánybiztos magával vitte Török ezredes főpa-
rancsnokká kineveztetését is Majthényi helyett. De alighogy a
várszemélyzet belső viszonyaival megismerkedett, azonnal meg-
győződött, hogy ott teljes hatalom nélkül, mely a parancsno-
kokra is kivétel nélkül kiterjedne, nem felelhet meg kellőleg
hivatásának; mert épen a parancsnokok egynémelyikében
gyanítá rejleni az okot, mely a várat veszélylyel fenyegeté.
Egy futárt indított tehát Kossuthhoz, ki nem is késett őt oly
hatalommal felruházni, mely szerint, ha szükségét látja, magát
a parancsnokot is elfogathatja. A következés bizonyítá, hogy e
széles hatalom a kormánybiztos kezében egyáltalában nem
volt fölösleges,

Mi alatt a császáriak ütegeiket elhelyezek, az őrség né-
hány ízben intézett kitörést az ostromhadakra. Meglepetve
tapasztalnak azonban, hogy bár a kitörés mindig csak az azt
megelőző estve, a legfőbb tisztekből képezett haditanácsban
határozottat el, kitörő csapatainkat mégis oly teljes harczen-
den fogadja az ellenség, hogy a kitörésről minden kétség nél-
kül előleges tudomásának kellett lenni. A kormánybiztos
ennél fogva minden további kitörést betiltott és szorosan a véde-
lemre utasítá a parancsnokságot. A titok fátyola egy kissé
nem sokára föllebbent. Az utolsó kitörés alkalmával, mely
az úgynevezett Nádorvonal ellenében álló hadakra intéztetett,
egy közvitéz a vonaltól némi távolságban lévő téglarakás
nyilasában egy levelet talált, melyben az ellenségnek részletes
tudósítás adatik a várban történőkről. Ugyanazon napokban
a Vágvonala nyíló kapu kulcsára, egy régi osztrák tüzéral-

tiszt, a kulcsokkal együtt eltűnt, kétségkívül az ellenséghez szökött. Ezen esemény eléggé megfejtette ugyan azt, miként jutottak a császáriak a kitöréseknek eleve tudomására; de az áruló még lappangott. A levél írásának vonásai, mint látszik, szándékosan elferdítvék, nem nyújthattak semmi felvilágosítást; s csak annyi lőn kétségtelenné, hogy a parancsnokok közt rejlik az áruló, mert csak ezek vettek részt a kitöréseket elhatározó haditanácsban.

Feltűnt azonban a kormánybiztosnak, hogy Makk ezredes s tüzérparancsnok, ki a múlt évben, Jellasics betörése idején oly dicséretes hazafiúi buzgalmat fejtett volt ki egy fiatal magyar tüzéri test kiképezésében, hogy azért tüzemesteri rangjából, melyet az osztrák sereg V-dik tüzérezredében viselt, méltónak találtatott igen gyorsan törzstisztségre emeltetni, — jelenleg oly hanyagul jár el tisztében, hogy e miatt ellene mind újabb panaszt kell hallania. Értésére esett az is, hogy e változás Makkban február első napjai óta vétetik észre, mely napokban Bécsből egy több mint kétes erkölcsű nő érkezett a várba, kivel Makk azóta szorosabb viszonyban él. Puky azonban a még csak pusztá gyanúból, mi éber figyelmét megkettőztető, nem sokára bizonyosságot szerzett magának s kísütötte az árulót

A császáriak márczius 19-kén kezdek meg a vár és a város bombázását két ütegből, melyek a Duna jobb partján állítottak fel. Pár nap hat más üteg is elkészült, úgy hogy márczius 24-ke óta negyvenkét 18 és 24 fontos löveg szórta a várra s városra a golyók záporát. A várnak ez legkevesebet sem ártott, mert az ütegek a csillagerődön túl lévő régi sánckokban, mintegy 3000 lépésnyi távolságban valának felállítva. De annál több kárt okoztak a golyók a polgárok házaiban, kik e miatt nagy részben a Vág- és Nádorvonal közt elnyúló téren, az ágyúk hordkőrén kívül kénytelenítették tanyázni.

Márczius utolsó hetében Welden táborszernagy s Bécs hadi parancsnoka, 6000 bombát s 1200 más golyót küldött le

az ostromtáborba, hova 30-kán maga is megérkezett, saját vezérlete alatt teendő kísérletet a vár ellen.

A megelőző nap éjjelén egy vidéki paraszt jelenté magát a Vágkapunál, mondván, hogy a kormánybiztossal van dolga. Beeresztetett. Egy levelet hozott valamely buzgó hazafitól, ki tudtára adá, hogy a vár ellen rövid napok alatt minden oldalról ostromkísérlet fog tétetni. A kormánybiztos e hírt a parancsnokokkal tudatván, gondos felügyelésre inté őket.

A hír csakugyan megvalósult, Welden márcz. 31-kén egyetemes támadást intézett. Lederer dandára rendeletet vón a Duna jobb partján a lehető leghevesebb tüzelést irányozni a csillagerődre s a pár nap előtt elkészült hajóhídra, mely ezen erődöt a várral összeköte. Sossay dandárának a Nádorvonal ellen kellett intézni egy tüntetést Veigl dandára végre oda utasítottott, hogy a Vágkapu ellen pontosítsa össze minden erejét. Welden leginkább ezen utósó nelyen remélt sükert aratni, nemcsak mivel a vár itt legkönnyebben megközelíthető, hanem mivel itt volt több régi osztrák tüzérnek állomása, kikkel titkos utakon egyértelemben volt. Úgy látszik, ezen oldalon személyesen intézte a munkálatot, mert itt a támadás elején egy röppentyű szállott be a várba, melynek rúdján az ő saját aláírásával ellátott levél találtatott, felhívó az őrséget, adná meg magát, ha kardélre nem akar jutni; megfontolásra tizenkét órát enged.

A reggeli órákban annak híre, hogy a Vágvonalon ellenséges tömegek tűntek fel, a kormánybiztost is ezen oldalra vonja. Jobb kilátás végett az 1-ső számú kapuerődbe lép s meglepetve látja ott, hogy daczára a kívülről vett üzenet alapján a parancsnokokhoz intézett figyelmeztetésének, a négy nehéz löveg mellett összesen csak hét löveg létezik a redoutban. Az ott lévő tisztet kérdőre vonván, válaszul nyeri, hogy Makk ezredestől már több ízben kért töltényt, de azt mind eddig nem nyerhetett. Puky tehát nyomban töltényekért küld; de Makk még ekkor is csak a második szigorú s fenyegető parancsra lón hajlandó azokkal ellátni a legfontosabb erődöt.

A töltnyek még idején megérkeztek s ágyúink a támadást erélyesen visszautasíták. A császári seregből benmaradt régi tüzerek egynémelyike oly ügyetlenséget árult ugyan el, hogy azt csak rossz akaratból lehetett megfejtetni. Ily helyeken azonban néhány városbeli, a tüzérsgbe némileg beavatott polgár vette át aztán sikeresebb czélzás végett az ágyú kezelését. Az Apália szigetén apró löfegyverharczra is került a dolog; az ellenség azonban számosak eleste után ott is visszavonulni kényszerítettett. Részünkről négy embert veszítettünk. A Duna oldalán is, hol Welden magát a csillagerőd megvételésének reményével kecsegteté, hasonló erélylyel verte vissza a támadást az erődben lévő zászlóalj.

A töltny hiány a Vág-kapu erődben oly gyanúval terhelé Makk tüzérparancsnokot, hogy annak súlya alatt már egyáltalában nem volt volna elfogatása indokolatlan. Puky azonban még szaporodni engedé a rovást. S ez nem sokára teljesen meg is telt. April első napjaiban a császáriak, látván, hogy sem az árulásra, sem Welden felhívásának sikerére nem igen számolhatnak, elhatározzák a várhoz közelebb mozdítani ütegeiket. E közben Thaly Zsigmond erődítési őrnagy és Krivácsy tüzér százados a kormánybiztost azon veszélyre figyelmeztették mely az Új-Szőny irányában fekvő s majdnem minden védelem nélkül hagyott szigetről érhetné a várost, s így a várat is, ha az ellenség azt éjente megrohanná s elfoglalná. A kormánybiztos teljesen méltánylá e figyelmeztetést, s hogy a hiány kellőleg pótolassék, azonnal hadi tanácsot tartatott. A végzés fogamatba vételével Makk tüzérparancsnok lón megbízva, ki a fölött hogy azt, a tanácsban jelen lévén, személyesen hallotta, még írott rendeletben is megkapta a várparancsnoktól. A sziget föl fegy vérzésére nézve azonban, bár azt a császáriak újabb élénk ostromkészületei sürgetőssé tették, még harmad napon sem történvén semmi, Makk egy újabb hadi tanácsban korai-lyan kérdőre vonatott. Itt végre kétségbe vonhatlanul kisült Makk árulást szándoka; miért is őt a hadi tanács, további intézkedésig, egy értelemmel fogságba tétette.

Mínthogy a márczius 31-kei kísérlet egészen sikertelen maradt, a császáriak a következő napokban komolyabb terv szerint fogtak az ostromhoz. Simunics ezentúl részenként szándékozott megvenni az erődöket s mindenekelőtt a csillagerőd ellen irányzá munkálatait, hol vett hírek szerint betegség dúlt az őrségben. April 4-ke óta 36 öreg lőszer szakadatlan törte annak falait s háborgatá őrségét, s a hónap közepe felé, miután az új hajóhidat, mely a városból a csillagerődbe vezetett s csak az imént készült el, megmontania sikerült, már-már birtokába esni hitte azt, midőn híret vette, hogy egy jelentékeny magyar sereg közeleg a vár megsegitésére.

A várbeliek arról ugyanazon időtájban vettek hírt Lenkey tábornok által, ki, mint tudjuk, már egypár hét előtt Guyon tábornokkal egyidőben neveztetett ki a várbeli sereg parancsnokává, s társánál szerencsésebb, a hónap közepe táján a várba csakugyan bejutott.

April 18-kán virradóra Kálna mellett elkészült a Garan hídja s Klapka és Damjanics hadtestei azon még e nap folytában átkeltek; amaz Lököt és Alsó-Pélt, emez Dereszlényt s Endrődöt szállta meg. A VII-dik hadtest még a folyam bal partján vesztegelt, mivel a hid, melyen átkelnie kellett, Sz.-Györgynél csak a következő nap folytában készült el, midőn az I-ső és III-dik hadtest Nagy-Sarlónál már megkezdte volt az ütközetet Wohlgemuth hadtestével.

E hadtestnél, mely a nemrég beküldött Hertzinger, Teuchert s Theissing-féle tartalékdandárokból s a Vácznál megvert Jablonovszky-hadosztályból volt képezve, Wohlgemuth april 17-kén vette át a vezérletet, s az ostromsereg azon dandárát is magához vonta, mely eddig a Zsitva és Vág közt működék. E haderőnek Wohlgemuth azt tűzte ki legközelebbi céljául, hogy a magyar sereget Komárom felé irányzott útjában meggátolja. Támogatására az új fővezér, Welden, még a Csorics-hadosztályból is, mely april 18-kán Budáról Esztergomba intéztetett, egy dandárt küldött Kéméndre. E vidéken tehát a császáriaknak összesen hat dandára

létezett, mintegy 20—22 ezer emberrel, míg viszont a mi I-ső, III-ik és VII-ik hadtestünk, — mely utolsónak Kmety-féle osztálya még Vácznál vesztegelt, mintegy 30 ezerre emelkedett.

Minthogy Wohlgemuth a Komáromba vezető utat Nagy-Sarlónál már april 18-kán elállotta, a mi I-ső és III-dik hadtestünk pedig a következő napon Pélről és Endrődről Nagy-Sarlóra indult, az ellenséges hadaknak 19-kén múlhatatlanul össze kellett ütközniök. Midőn Klapka Alsó-Pélről reggeli 9 óra tájban Nagy-Sárló felé Hölvényig közeledett, a császáriak épen a harczsoraikat rendezték a nagy-málas-besei vonalon; Nagy-Sarlót Dreyhan dandára tartá megszállva. Klapka a dolgok állásáról Damjanicsot és a VII-ik hadtestet értesítvén, mihelyt Damjanics hadteste is megérkezett, a Kazinczy és Wysocki osztályokkal azonnal támadást intézett Sarló ellen, míg a jobb szárnyon Dessewffy és Dipold a helységtől éjszakra fekvő erdő felé tartott, a bal szárnyon pedig Nagy Sándor a lovassággal Nagy-Málas felé nyomult előre. De halljuk ezen ütközet leírását magától vezéreink egyikétől, Klapkától.

„E hadjáratban — úgymond — a magyaroknak nem volt szokása, az időt hosszú lövöldözéssel vesztegetni; a támadás mindig gyorsan rohamra ment át s a szurony döntötte el a győzedelmet. Így történt az most is. Néhány ellenséges löveg, melyek a város szélén valának elhelyezve, hamar elnémítottak. És alighogy azok visszavonultak, a 17-dik, 19-dik és a Don Miguel zászlóaljok, útegeink fedezése alatt, melyek a helységtől jobbra igen élénken tüzeltek az ellenségre, szakadatlan „éljen” kiáltások közt rontottak be a város szélére. E közben Damjanics is támadást intéz a balszárnyon Wysocki osztályával. A Leiningen és Kiss Pál dandárok, hasonlóképp roham oszlop okba sorakozva, támogatják Kazinczyt s rövid ellentállás után a város belsejébe nyomják vissza az ellenséget. Itt azonban egy dühös utczai harcz fejlődék ki. Minden házat, minden udvart, minden sövényt ostrommal kellett meg-

venni, míg az osztrákok a közel fekvő magaslatokról s a városnak többi, még birtokukban lévő részeiből a magyarok által elfoglalt utcákat gránátokkal és röppentyűkkel borították el. De a vitéz honvédek, még vitézebb parancsnokaiktól vezényelve, rendíthetlenség, lépésről lépésre tola­kodnak előre a gyilkos harcban. Egy óra múlva Nagy-Sarló meg lőn véve, Wysocki és Kazinczy osztályai birtokában vannak a lángoktól s holtaktól és sebesektől elborított városnak. E véres utcai harc hősei, a 17-dik s 19-dik, a 3-dik s 9-dik honvédzászlóalj s a lengyel legio. De a Waza, Schwartzenberg és Don Miguel zászlóaljaink is vitézül harcoltak.

Több sikertelen kísérlet után a helység visszavételére, Wohlgemuth Nagy-Sarlóval szemben, a magaslatokon elnyúló hátsó állomására vonult vissza, s közepének egész erejét jobb szárnyunk ellen tola­ta előre, hogy ezt egy fajkürtről magához vont pihent dandár segélyével megtörje. Dipold dandára ott már elébb, mialatt középünk és balszárnyunk győzedelmesen nyomult előre, harcban állt a sarlói erdőből kitört ellenséges csapatokkal; s most a császáriak újabb előtörtetése következtében kénytelen lőn a hölvényi erdő felé, az ott tartalékul felállított Bobics dandárának védelme alá hátrálni. Itt azonban Guyon (Komáromnak már a tiszafüredi kiinduláskor kinevezett parancsnoka, de aki a várba mindeddig nem juthatott be s most mint önkényes vett részt az ütközetben) a két dandár élére állván, azokkal megint előrenyomult, s az ellenséget a sarlói erdőbe űzte vissza.

Ezalatt Damjanics is megint rendbe hozta a sarlói utcai harcban összekeveredett zászlóaljait, s azokat nyomban a várossal szemben lévő magaslatokat tartó ellenségre vezette. Ugyanazon időben Klapka a nagy-sarlói erdőt támadta meg hadtestével. A roham mind a két helytt teljesen sikerült. Epén midőn Damjanics a magaslatok felé indulóban vala, jelent meg bal szárnyán a Garan folyamon valahára szinte átkelt VII-dik hadtestünk lovasságával Pöltenberg ezredes. Ennek láttára újabb lelkesedés szállja meg zászlóaljainkat, és sem

fáradtság, sem az ellenség kartácstüze nem képes őket többé feltartóztatni a magaslatok megvételeiben. Az ellenség be sem várta rohamoszlopainkat, s mihelyt az érkező VII-dik hadtestünket megpillantotta, a magaslatokat és a sárlói erdőt odahagyva, Málás és Cseke felé futott. Szerencsésükre, Nagy Sándor, ki mindjárt Nagy-Sarló ostromakor indult vala meg jobb szárnyuk megkerülésére, előrenyomulásában a hullámos, vizerektől átmetszett földeken nagy nehézségekre találván, csak akkor közelíthette meg őket, midőn visszavonulásukat már megkezdték volt. De azontúl, Pöltenberg által gyámoltva, egész estig üzte őket. Másanál a vasasok megállítani igyekeztek üldöző huszárainkat; de ezek őket is megfutamtották, az odamenekült gyalogságot pedig szétvervén, belőle számos foglyot hoztak magokkal vissza.

Öt óra felé már teljesen meg volt nyerve az ütközet; az ellenség közepe s jobb szárnya üzöbe vétetve a mieink által, midőn ezek jobb szárnyának oldalában és háta mögött váratlanul heves ágyútűz dördül meg a hölvényi erdőből. Ez ama két ellenséges dandár egy osztályának tüze volt, melyek Wohlgemuth balszárnyát képezték Bese helységnél. Guyon, ki, mint mondók, jobb szárnyunk vezérletét vette át, miután az ellenséget a Dipold és Bobics dandárokkal a nagy-sarlói erdőből kiüzte, tüzétől elragadtatva, mind a két dandárral a Faj kürt felé futamló császáriak után eredt, csak a 28-dik honvédszázalaj egy részét hagyván hátra, hogy őrszemmel tartsa Bese tájékát. Honvédeink azonban, örömükben, hogy fut az ellenség, elhanyaglák az örökösést s most Hölvény felől meglepetve s megzavarodva, visszavonulni kénytelenek az ellen-BégeB csapat előtt. Parancsnokuk nyomban tudósítja Bobics dandárnokot, ki aztán küld is neki segílyt. Mielőtt azonban ez megérkezne, Voigt tüzérfőhadnagy, megfontolván, mily veszélyes következményei lehetnének, a segíly megjötteig is, további hátrálásuknak, felszólítja a honvédeket, támogatnák ütegét, melylyel ő az ellenséges csapatot megrohanni szándékozik. Honvédeink ajánlkoznak, s ő, daczára a heves puska-

tűznek, mely több tűzért elejt, mintegy kétszáz lépésnyire vágat ütegeivel az ellenség elébe s kartácsolni kezdi azt. Majd a honvédek is szuronnyal rohannak előre s az ellenséget az erdőből megint kiűzik. Ennek néhány jól fekvő lövege azonban még folyvást élénken tüzel a mieinkre. Voigt tehát, nehogy a szerencse ismét megforduljon, bár töltényei már elfogytak, anélkül, hogy egyet is tüzelne, az ellenség lövegei elébe vágat s itt egy kartácsüdvözlettel oly zavarba hozza azokat, hogy két lőszertárszekeret is hátrahagyva, hanyat-homlok futásnak erednek, s ő saját töltényeivel üzi tovább az ellenségei. A bátor, ifjú tűzértiszt a következő csatákban is többször kitüntette magát, mígnem a vácsi második ütközetben egy orosz gránát véget vetett életének. A nemsokára megérkezett segély Vezekényre üzte a futamlókat, kiknek egy része azonban fogságba jutott.

Az ellenség, melynek egy része Érsekújvár, más része Párkány felé futott, csak más nap lőn képes összeszedni szét-szórt zászlóaljait. A kik Párkány felé menekültek, a Dunán ott átkelven, a hidat magok után felégették. Véresebb ütközete ennél nem volt eddigelé seregünknek. Az ellenség holtakban és sebesekben, saját vallomása szerint 900-at, a mi vezéreink állítása szerint 2000-et, foglyokban pedig kétezernél többet, s ezeken felül négy ágyút, két lő-, húsz szertárszekeret, számos lovat és fegyvert veszített.

„Görgey s tábornoka — mond a hiúságában megsértett Klapka, ki ezen ütközetnél helyrehozni igyekezett bicskei és isaszegi hibáit s gyöngeségeit, — kik az ütközetet a lévai kastélyból szemlélték, oly tudósítást küldöttek róla a kormányhoz, mely bizonyítja, mily könnyű dicsőséget szerezni más rovására. A felületes tudósításban... semmi említés sem történik azon személyekről, kik az ütközetben vezérkedtek s intézkedtek. Néni kellett-e a csatatértől távol lévő kormánynak s nemzetnek ezen szándékos elhallgatás következtében hinnie, hogy az egész harcz alatt csak a fővezér szava hangzott a csatatéren, hogy mindenütt csak az ő szelleme intézke-

dett a a többi vezérek, kik szóval sem említettnek, merő tekintélytelen eszközök voltak az ő kezében? Nem lehet kétkedni, hogy Görgey, ha az ellenség közellétét gyanítja, a csataterén annak idején megjelent és szokott előrelátásával vezérelte volna az ütközetet; de miután ez nem történt, mulasztását nem volt szabad mások érdemeinek elhallgatásával palástolnia.”

Görgey az ütközet utáni napon jelent meg a táborban s az I-ső s III-dik hadtestet az nap Jászfalura, a VII-dik két osztályát pedig a Garan mentében Kéméndre rendelte, honnan Wyss dandára épen indulóban volt Párkány felé, mely némi csatározás után útját annyival inkább sietteté. A hosszú menetben elfáradt hadaink nem üzték őt; de annál többet szenvedett az ellenséges dandár Horváth Őrnagy csapatától, melyet Görgey még Váczról rendelt vala e vidékre, bal szárnyának védelméül, s mely most a Garan bal partján kísérte a jobb parton visszavonuló ellenséget, s hol csak a hely körülményei engedték, ki-kiszegezte reá két ágyúját.

Miután Wohlgemuth april 21-kén a Vág mögé Sellyére menekült, csak két dandárt hagyván örökösre aNyitra folyam mellett, Komárom a Vág oldalán teljesen felszabadult. Guyon tehát, a vár kinevezett parancsnoka, az őrség mondhatatlan öröme, 60 huszárral még az nap bement a várba. A következő napon seregünk egy része is bevonult oda, többi része a Vághídfőnél, a VII-dik hadtest Bátorkeszinél szállá táborba. Az őrségnél azonban, mely keveset szenvedett, hasonlíthatlanul több oka volt az öröme a derék polgárságnak, mely a zárlat és ostrom ideje alatt nemcsak őrszolgálatokat tón a városban, hanem a nádorvonal erődítési műveinek befejezésére naponként ezer munkást adott, s különben is legtöbbit tón az őrség jó szellemének s hangulatának fenntartására, mindamellert is, hogy szenvedései nagyok, kárai felszámíthatlanok voltak. Mióta a vár keményebben ostromoltatott, összelövdözött s a kétszeri tűzvész által nagy részben romba dült házaikban meg nem maradhatván, a városon kívül, az úgynevezett cigány-

mezőn, sátrak, bódék alatt kerestek családjaikkal menekvést a zordon idő viszontagságai elől. E szenvedések most mind feledve lőnek, s a város újra megnépesedni kezdett a ritka kitűrésű polgárokkal s családjaikkal.

Ha a hajóhíd még állott volna a vár s a csillagerőd között, hadseregünk april 23-kán már nemcsak a Duna balpartján is fölmentheti a várat, hanem a császáriak minden ostromszereit elfoghatta volna; mi több, igen nagy kárt is okozhat vala a császáriaknak, kik ekkoron Budáról teljes visszavonulásban valának fölfelé. A hidat Puky kormánybiztos most, a komáromi ácsok tanácsai szerint, kik már elébb is roszták a hajóhíd építését, talpakon, néhány nappal elébb már elkezdette ugyan építtetni; de a kellő anyag hiánya miatt a munka lassan haladhatott előre s csak 25-ke éjén készült végre el.

E körülmény, hogy a híd 23-án nem volt készen, fölötte nagy szerencséjére vált a császáriaknak. Welden fővezér april 20-án esztergomi főhadiszállásán értesülvén a nagy-sarlói ütközet elvesztőről, az ott lévő hadakat még az nap Komárom alá, Simunics segedelmére rendelte, maga pedig Budára sietett, a főváros előtt lévő hadak iránt intézkedni.

Ezen intézkedések a következők voltak:

Jellasics a maga 15 ezernyi hadtestével a Duna jobb partján lefelé vonul, ott a déli hadsereget képezendő. E hadsereg felszerelésére a Budapesten felhalmozott készletekből mindenféle tárgyakkal öt gőzös és tizenegy rakhajó indíttatott le a Dunán. Jellasics e szállítmányt csak akkor követendi, midőn a hadsereg többi részei Budáról már elvonultak.

Egy más szállítmány a betegek és sebesek egy részével, — mert nagyobb részök a fővárosokban hagyatott, — a pénz és fontosabb levéltárral, különösen az alapítványos szerződések eredeti leveleivel, a tartalékütegekkel, lőszer és egyéb készletekkel Fehérvár felé Sopronynak indíttatott. E szállítmányban voltak mindazon hűtlen hazafiak is, kik, miután hazájok ellen az ellenségnek szolgáltak, ennek kivonulta után a fővárosban többé nem érezhették magokat biztosságban.

Budavár védelmére, a már fentebb említett Hentzi tábornok parancsnoksága alatt mintegy négyezernyi dandár hagyatott, élelmiszerekkel egy pár hónapra ellátva. A várakosságnak is meghagyatott, hogy magát ennyi időre élelemmel lássa el; kik erre nem képesek, költözzenek ki a várból. A vár védelme tekintetében Hentzi szabályul vette, hogy azon esetre, ha a magyarok a dunai hídon áttörni szándékoznának, azt minden módon gátolja; Pestet azonban ne bombáztassa, míg a magyarok onnan a várat nem lödözik.

És végre, Csorics és Schlick hadtesteire rendeletet vőnek Komárom felé útra kelni, onnan Pozsonyba indulandók. Csorics hadteste részben már Esztergomnál táborozott; Schlické 23-kán indult meg Pestről. „A császári hadak e mozdulata a főváros alól — mond egy tekintélyes császári főtiszt, — nem valamely itt szenvedett megveretés következménye, miután Pest körül az utolsó napokban semmi jelentékenyebb ütközet nem történt, hanem múlhatatlanul szükségessé vált Görgeynek, igaz, túlnyomó ereje által megkönnyített, de mégis mesteri munkálatai után.... Az ingerültség Pest feladása miatt igen nagy a táborban.”

Nehogy a főváros, melynek hazafias érzelmű lakossága az utolsó hetekben a katonai zsarnokuralom daczára sem titkolhatta örömét seregeink diadalai fölött, a császári hadak kivonúltakor tüntetésekre engedje magát ragadtatni: Havas császári biztos april 22-kén falragaszok által értesíté a polgárokat, hogy ha a sereget, vagy a szállítmányokat átvonúltokban háborgatnák, vagy ellenséges indulatjuknak bármi jelét adnák, városuk a láncz híddal együtt azonnal rommá fog lövetni a várhegyről. Hasonló fenyegetéseket mondott Hentzi személyesen a városi előljárók előtt, ha a betegekkel és sebesekkel, kiket Pest kórházaiban hagytak, méltatlanul bánának. A hadak teljes átvonulta után a hajóhíd s a láncz hídtalajának egy része is felszedetett, s ennek közepére egy nagy lőporsekrény helyeztetett.

A megfélemlített városi lakosság a legnagyobb csendben nézte a hadak, podgyászok átvonulását. Mihelyt azonban 24-kén híre futamodott, hogy a múlt éjen az utolsó csapatok is átvonultak, miről a felszedett hidak is eléggé tanúskodának, azonnal csaknem minden ház ablakaiból kitűzettek a háromszínű nemzeti zászlók s a nép örömjongással tölte el az utcákat, s köszönté a bevonuló huszárokat. És bár a hosszú elzártság következtében az élelmiszerek annyira megfogytak, hogy egy zsemlye ára húsz krajczárra szökken, mégis ezrenként mentek ki a Rákosra élelmiszerekkel, megvendégelni vitéz honvédeinket. Aulich egészen a város alá tolta táborát; a következő napokon pedig a Sz.-Gellért oldalán, a meddig a vár ágyúi el nem hatottak, a Dunán hidat veretett.

Komáromnál is nagy szorgalommal dolgoztak a hídon. Mielőtt az elkészült, április 23-kán, Lenkey tábornok a várórséggel kitérőt intézett a Csalóközben lévő ostromhadakra s azokat, rövid csata után Vasárut felé üzte.

Mire a talphíd a város és a csillagerőd közt elkészült, Simunics altábornagy az ostromszereket nagyobb részben elszállította a sánczokból, hol azok felállítva voltak; a császári hadak pedig jobbára megérkeztek Komárom alá, úgy hogy 26-kán ott mintegy 30 ezer ember volt Öszpontosítva, nem hogy az ostromhoz kezdjenek, hanem hogy avar alól mind az ostromszerek, mind magok nagyobb veszteség nélkül Po% zsony felé vonulhassanak.

A mi hadaink feladata ennél fogva természetesen csak az lehetett, hogy az ostromszerekből mennél többet elfoglaljanak, a visszavonuló ellenségben pedig lehetőleg nagy kárt okozzanak. E tekintetben már előlegesen nagy hibát követett el Görgey, hogy a rendelkezése alatt lévő minden erőt nem gyűjtötte össze a kitérésre, s e helyett, mint ő állítja, némi, bizonyára alaptalan, hírekre, melyek szerint Wohlgemuth Érsekújvár felől előrenyomulni akarna, Pöltenberget a VII-ik hadtest két osztályával 23-kán Perbetére és Bajcsra rendelte, míg annak másik két osztálya Kmety alatt e napon Párkányig

haladt Vácra. Így tehát április 26-án csak az I-ső és III-dik hadtestünk s a várórség, összesen mintegy 23—24 ezer fegyveresünk létezett Komáromnál.

Szakértők a Klapka által készített csatatervet is gáncsolják, mivel a helyett, hogy egy ponton egyesített nagyobb erővel intézte volna a támadást s törte volna át a császári sereget, az ennél számra nézve különben is gyengébb magyar hadakat fölötte szétterjesztette. Hibául rovatik fel az is, hogy az egyetemes támadás, a helyett hogy a sánczok megrohanásával egyszerre intéztetett volna, igen későn kezdetett, midőn az ellenség a vidéken lévő minden erejét összevonta. A terv fővonásaiban a következőkből állott:

A támadást Knezics kezdi meg öt dandárral. Kiss Pál és Kökényessy dandárai a csillagerőddel szemben álló sánczokat s a homokdomb ütegét veszik meg, mialatt Schultz és Zakó Új-Szőnyből úzik ki a császáriakat; mihelyt ez végre lesz hajtvva, mind a négy dandár rendelkezés alá eső része Monostort támadja meg; e közben pedig Dipold dandára Ó-Szőnyt foglalja el. Monostor ostromát az őrség két zászlóalja is támogatandja, melyek a nádorvonalon kívül hajókon kelnek át a Duna jobb partjára. Mindez megtörténvén, az I. és III-dik hadtest többi részei is átkelnek s harczrendbe állván, Damjanics a középben Harkály és Csém, Görgey a jobbon Ács, Klapka a balszárnyon Mócsa ellen intézendő támadást. 25-én estve, de már későn, a VII-dik hadtest két osztályához is rendelet küldetett, hogy Bajosról és Perbetérii Komáromba siessenek, ott a tartalékokat képzendők.

Az említett öt dandár éjfélkor kezdé meg átkelését részint a hídon, részint, különösen Dipold dandára, kompokon s hajókon. Kiss Pál dandára a homokdombon létező sánczokat és a három 18, s négy 24 fontos lövegből álló üteget, két óra tájban minden lövés nélkül, szuronynyal vette meg, őrségének nagyobb részét leszúrván vagy fogolylyá tévén. Több dolgot adott Schultznak Új-Szőny megvétele, hol az ellenség macacsul tartá magát sánczai mögött. De honvédőink, ismételt

rohammal végre onnan is kiverték a császáriakat, kik aztán Monostorba futva, az ott lévő Lederer-féle dandárral egyesültek. Kiss és Schultz ezután egyesült erővel támadták meg Monostort, míg a Duna partjáról Guyon más oldalról intézett rohamot az őrségnek, mint mondók, hajókon átszállított két zászlóaljával. A császáriak itt nem sokáig állták ki rohamcsapataink tüzét; egy sánctól a másikra visszaüzetve, végre Ács felé futottak. És ekként három órai heves csata után a dunajobbparti sánctok mind honvédeink birtokában voltak. Hasonló szerencsével harczolt Ó-Szónynél Dipold is, bár a hajókon történt átkelésében elkésve, mire a helységhez ért, a császáriak már megkezdték visszavonulásukat. Huszáraink azonban utánok rugaszkodván, két egész századot hoztak foglyul hátvédükből.

Terv szerint most volt volna ideje összes erővel rohanni meg az ellenséget. Míg azonban többi hadaink is átkeltek s a csillagerőd táján az ellenség által készített közeledési viárok, melyek lovasságunk előmenetelét gátolták, betemettetének, reggeli kilencz óra lett. Seregeink az új-szönyi és monostori sánctok megvétele által kifejlődésökre elegendő tért nyervén, a támadást az említett terv szerint kezdték meg. Jobb szárnyunk Monostoron s az ácsi úton, középünk a homokdombon s attól délre Harkály felé, bal szárnyunk a mócsai úton foglalt állomást; lovasságunk a közép háta mögött a második harczsört képezte. Erőnk zöme a középben s jobb szárnyon létezett.

A harcz balszárnyunkon kezdődött, mely gyengeségbe daczára is, mit az ellenség a hullámos földeken eleinte nem vett észre, bátran nyomult előre. Mihelyt azonban a császáriak észlelek, hogy csak két zászlóalj áll velök szemben, védő állásukból támadásra mentek át s a mieinket a csillagerődig visszanyomták; de onnan az erőd lövegei által csakhamar visszaüzetvén, Klapka megint előretolta két zászlóalját.

E közben Damjanics a középben szokott erélyével törtétvén előre, a császáriakat Harkályból Csémre s Mocsara nyomta vissza. De leghevesebben folyt a harcz jobb szárnyunkon, hol

az ellenség az ácsi erdőt sűrűn megrakta hadaival. Zászlóaljaink magának Görgeynek vezérlete alatt többször behatoltak az erdőbe; de azt az ellenség vadászainak pusztító tüze miatt mindannyiszor ismét elhagyni kénytelenítették. És így hullámzott a harc több óráig az ácsi erdő táján s benn az erdőben; míg végre Görgey az egész jobb szárnyat összeszedvén, avval egyszerre oly erős rohamot intézett, hogy az ellenség az erdőből jobbra kinyomatván, Ács helység felé vonult vissza. Ha ekkor a 7-dik hadtest már a csatatéren létezik, az ellenség teljes megveretése lett volna a nyert előny eredménye. De, ez még távol lévén, miután lassanként minden tartalék a harcba vonatott, nyomatékosabban most nem lehetett üldözni a számra nézve erősebb ellenséget.

Ehez járult, hogy mialatt a jobb szárnyon ezen előny kivívatott, a szinte diadalmas bal szárnyon Nagy Sándor, harcvágyától elragadtatva, 16 huszárszázaddal, a 47-dik zászlóaljjal és fél üteg 12 fontossal egy nagy lovassági rohamot kísérelt meg az ellenség jobb szárnya ellen, mely a Tatárol érkező osztályokkal egyre erősödött. A kísérlet azonban szerencsétlenül ütött ki. Az ellenség mintegy 24 lovasszázadot vetett ellenébe, s huszárainkat visszaűzte. A 47-dik zászlóalj, mely Nagy Sándor mozdulatát követte, huszáraink hátrálása következtében körülfogatván, egy részben levágatott; s csak az által menekült meg a megsemmítéstől, hogy Beöthy őrnagy, látván annak veszedelmét, a 26-dik zászlóaljjal az ellenséges lovasszapatokat oldalba fogván, mindaddig feltartóztatta, míg Kászonyi ezredes néhány huszárszázaddal, majd Klapka is a még kezénél lévő ágyúival segedelmére sietvén, az ellenséget visszavonulásra kényszerítette.

Görgey ezek után, látván, hogy a VII-ik hadtest még mindig késik, a harctéren lévő hadaink pedig, melyeknek egy része már tizennégy óra óta volt küzdelemben, igen megfáradtak; más részről az ellenség mind újabb csapatokat hoz Tata és Igmánd felől a csatatérre: megelégedvén a nyert előnyökkel, mik az első harctér s az ellenség sátortáborának

elfoglalásából álltak, a további támadást délután két óra tájban megszüntette. Az ellenség hasonlóképp kifáradva lévén, semmi mozdulatot sem tőn táborának visszafoglalására; hanem miután Ács és Mócsa körüli állásában egy ideig nyugton maradt, az éj beálltával Győr, s onnan Pozsony felé húzódott, ezernél több foglyot, hét ágyút, nagy mennyiségű löszert s egész táborát seregünk birtokában hagyván. Vesztesége holtak és sebesekben, kiket magával vitt, mintegy 1200-ra, foglyokban 1000-re; a mieinké körülbelül 800-ra tétetik. A VII-ik hadtest két osztálya Pöltenberg alatt, csak estve érkezett a harcmezőre s Ó-Szőnynél szállá táborba.

Ezen ütközettel bevégezve lőn a dicsőségteljes tavaszi hadjárat, mely alatt seregeink Tiszafüredtől folytonos diadal-
mak közt Komáromig hatoltak s azt fölmentvén, a császári hadakat az ország széleire üzték. Hogy azonban ezek még nagyobb, elhatározóbb vereséget nem szenvedtek, és Csorics, Schlick, Simunic és Wohlgemuth hadtesteiből itt még mindig egy körülbelől 50 ezernyi hadsereget képezhettek, oka főleg abban feküdt, hogy Görgey a legnagyobb három ütközetben, Isaszegnél, Nagy-Sarlónál és Komáromnál hadseregünknek mindig csak egy részét vezette a tűzbe, más részét pedig, hiányos rendelkezései következtében, az ütközettől távol vesztegelni hagyta. És fölötte feltűnő, hogy mindig a VII-dik, az ő saját hadteste, mely egymaga mintegy 16—18 ezer emberből állott, tehát majd akkora volt, mint az I-ső és III-dik hadtest együttvéve, maradt ki a tűzből, Isaszegnél, Sarlónál és Komáromnál egyaránt; mintha szándékosan akarta volna e két másik, neki nem oly határtalanul hódoló hadtestet az egymást érő ütközetekben felemészteni, hogy aztán a neki vakon engedelmeskedő s az ő pártos szellemétől áthatott saját hadtestével ura maradhasson, a kormánylyal szemközt, a helyzetnek. A hadtestek alkalmazására nézve ugyanezen fogást látandjuk általa foganatba vétetni a legközelebbi munkálatnál, Buda ostrománál is. Részint e, kétségkívül szándékos, balfogásai, részint egyéb hibái s mulasztásai — minő volt például az,

hogy a komáromi ütközetnél, daczára a várban felhalmozott lőszerkészletnek, a töltények a harczmezőn majdnem végkép elfogytak stb. — indították arra Puky kormánybiztost, hogy midőn a vár felmentése után pár héttel ezen hivataláról leköszönt, Kossuthhoz intézett előterjesztésében, nem kételkedett őt az árulási szándok vádjával terhelni. Ezen okok birták reá a szintoly hazafias, mint hősics lelkű Damjanicsot is, hogy a tőle búcsúzó kormánybiztos előtt hasonló gyanút fejezzen ki s könyes szemekkel tekintsen egy szerencsétlen felfordulás következtében eltörött lábára, mely őt ágyhoz köti s meggátolja erélyesen ellensúlyozni Görgeynek lépésről lépésre világosabban kitűnő hazaellenes törekvéseit.

MÁSODIK FEJEZET.

Perczel hadjárata a Bácskában, Bemé a bánszágban. Felsővidéki hadiállapotok.

Ugyanazon időben, midőn seregeink a dicsőséges tiszafüred-komáromi hadjáratra készültek, Kossuth elhatározta a Bácskát és bánszágot is visszafoglalni a szerbektől. Seregeink száma már annyira növekedett, hogy e hadjáratra elégséges erőt gyűjthetett össze anélkül, hogy a másutt működő hadakat gyöngítenie kellett volna.

E hadjáratot kivált a régóta magára hagyott Pétervárad állapota tette szükségessé. Az Aldunánál még ezen egyetlen pont maradt csak birtokunkban, miután seregeink Bácsból és bánszágból kivonultak; s félni lehetett, hogy ha ez is a szerbek kezére jutna, úgy a déli részek visszafoglalása mód felett meg fogna nehezülni.

A hatalmas vár, Csuha tábornok parancsnoksága alatt, sem őrségben, sem lő- és élelmiszerekben nem szenvedett ugyan hiányt, őrsége négy zászlóalj, jobbára régi, próbált vitézekből s fél század Würtemberg-huszárokból állott. A várkörnyéken ezenkívül Bezerédy Miklós alezredes alatt mintegy háromezernyi nemzetőrség táborozott, szemmel tartva a római sánczokat. De Eszék eleste óta ezen tekintélyes haderő s erőssége daczára is mind veszélyesebb állapotba jutott a nagy fontosságú vár. Nugent tábornok hadaitól, ki Eszék bevétele

után a szerbek egy részével a várat ostrom alá vette, nem volt ugyan mit tartani, miután az ostromszerekben szükölködő ellenség megelégedett azt déli oldaláról egyszerűn bekeríteni. De annál nagyobb veszély fenyegette azt Baját kebelében. Őrsége jobbára régi sorkatonákból állván, annak tiszteit, többnyire volt osztrák tiszteket, egyáltalában nem lehetett a lelkesültebb hazafiak közé számítani. Ezek Eszék elveszte óta mindinkább elcsüggedve és saját személyeik megmentéséről gondolkodva, mindennemű ármányokat s fondorlatokat mozgásba tettek a vár feladására; úgy, hogy Csuha parancsnok s Hollán alezredes és erődítési parancsnok néhány lelkes tisztársaikkal s a jó szellemű legénységgel csak bajosan tudták megóvni a várat Eszék példájának követésétől. A soredbeli tisztek egy része látván, hogy a feladást nem eszközölhetik, a Dunán keresztül igyekezett átszökni a császári táborba; de ebben is megakadályozták őket néhány honvédtisztjeink, kik Vas hadnagygyal, a várparancsnok segédjével éjelenként gondosan őrizték az átkelésre alkalmas helyet a Duna partján. Más ízben csak a derék altisztek mentették meg a Bakonyi ezred egy zászlóalját, melyet Hertzinger százados, annak ideiglenes parancsnoka, a péterváradi külvárosból, hol beszállásolva volt, hadigyakorlatok ürügye alatt szándékozott Karlócza felé, a császáriak közelébe vezetni s nekik elárulni. A császári ostromhad vezére a várat több ízben felkérvén, ily alkalmakkor nem mulasztá el hazug híreivel még inkább elcsüggeszteni s ármányaik folytatására ösztönözni az őrség tisztikarát, híresztelvén köztök, hogy a magyar seregek az országban mindenütt megveretvén, szétoszlottak s a szabadsági háborúnak vége szakadt, minek következtében, ha a vár magát jó szerével meg nem adja, erőszakkal fog bevétetni, midőn aztán a még most megnyerhető kegyelemre az őrség nem fog számolhatni. E hazug hírek s azok folytában az őrség tisztikara egy részének megújított ármányai következtében oda jutott az ország ügyeinek állásáról hű tudósítást sehonnan sem kaphatott őrség, hogy végre szükségét látá

Fakk főhadnagy vezérlete alatt tizenhárom lelkes huszárt küldeni ki a várból, kik az ország állapotáról biztos tudósítást hozzanak a várbelieknek.

Ily állapotban volt a hatalmas Pétervárad, midőn Perczel Mór tábornok a Szegednél és Szabadkánál örökődő 4-dik hadtest vezérévé márczius második felében kineveztetvén, azon feladatot nyerte munkálatai céljául, hogy Péterváradot az ostrom alól mennél előbb fölmenteni, Bácskát a szerte kalandozó szerb hadaktól megtisztítani ügyekezzenek.

Perczel gyorsan s dicsőségesen megfelelt a feladatnak, érelyesen támogatva úgy a harcban, mint egyéb intézkedésekben a lovagias szellemű, gróf Batthyáni Kázmér országos biztostól.

Mint hogy Theodorovics tábornok márczius folytában szerb hadával ismét egészen a Marosig felnyomult, s annak torkolatánál Szegeddel szemközt, Szőregen és Sz.-Ivánon mintegy öt-hat ezer emberrel sánczolta el magát, nehogy Szeged ezek ellen védetlen maradjon, Perczel e szerb sánczok megvételével kezdte meg hadjáratát.

Márczius 22-kén Forget őrnagyot a Waza-gyalogsággal Szent-Iván megvételére rendelvén, maga Szegedről támadta meg a körülbelül négy ezernyi szerb haddal és 14 ágyúval megrakott Szőreget. Forget pár órai ágyúzás után szuronynyal űzte ki sz.-iváni sánczaiból az ellenséget; minek következtében a Szőregnél is keményen ostromolt Theodorovics, nehogy bekeríttessék, huszáraink által folyton űzve, Béba felé vonult vissza. E helység alatt, megfutott seregeit összeszedvén, még egyszer megkísérté az ellentállást; de a 8-dik honvédszászlóalj, egy lovas ütegtől gyámolítva, azt ismét futásra kényszerítette. Egy ágyú, három társzekér, több száz marha, számos fegyver s egy csapat fogoly lón a győzelem jutaima. De sokkal nagyobb haszon volt ennél azon eredmény, hogy a szerbek az egész Maros vonalt elhagyták s Török-Kanizsára, majd a kikindai kerületbe húzódtak. Szeged ekként minden

megtámadás veszélyétől felmentetvén, a hadjárat folytatása Bácsban is lehetségessé vált.

Ugyanaz nap, melyen maga a szerbeket Szőregrol és Szent-Ivánról elűzte, a szabadkai hadosztály által Gál ezredes vezérlete alatt Zenta ellen is támadást intézett Perczel tábornok. A szerbek itt, bár számra nézve kevesebbek mint a szőregi sánczokban, sokkal makacsabb ellentállást fejtettek ki. Az éj beálltával azonban seregeink itt is kivívták a győzedelmet s urai lettek a városnak.

Zentán seregeink számos elfogott magyart szabadítottak meg. Ezen, elébb mintegy 15 ezernyi lakosságú város, seregeink bevonultakor hasonló volt egy temetőhöz, s az iszonyat és boszú kiáltásai törtek ki vitézeink ajkairól, midőn a pusztítás nyomait látták, s a szerbek borzasztó magaviseletét e város rövid megszállása alatt elbeszélni hallották. Sokakat élő fákra kötöttek fel s alájok máglyát gyújtanak; kik első nap a halált kikerülték, más nap 40—50 botütéssel kínoztattak. Azután Trifkovics őrnagy 50—60-ként hajtatta ki őket a város végére s lövette ott agyon. A kivégzettek fejeit a többi magyarok által vágatta le; s volt eset, hogy az apa fia fejét, s viszont a fiú apját kényszerítetett levágni. Két ezernél több békés magyar vérzett itt el mindjárt az első napokban a legiszonyúbb kínzások között azok kezei alatt, kik magokat az osztrák császár katonáinak nevezték. A kivégzések hat héten keresztül naponként folytak; és az embertelen ellenség nem iszonyodott, más akasztófák hiányában, még a kirablott kath. templom előtti keresztre is felfüggeszteni áldozatait. A lemészároltak fejei minden estve az embertelen parancsnok eleibe vitettek. A borzasztó őrnagy a piacz közepén álló Sz.-Háromságoszlopot akarta körül rakatni emberfejekkel. A mester már meg volt bízva, az emberfejek már halomban bűzhödtek; a mű már meg is kezdetett s csak Z. M., a magyarság védangyala, akadályozta meg azt esengéseivel. Az iszonyú ember számos fiút kiheréltetett, az elrejtőzött nőket bűhelyeikből kihurczoltatván, a legczéégerebben tette a baromiség áldozat-

tává; számtalan serdülő leányka lett nyomorékká. Néha csak a nő meggyaláztatása mentette meg a férj életét. És mindezt nem csak szervianok, hanem városi ráczok is művelték. Egy húszas birtoka elég volt a magyarnak arra, hogy agyon veressék. S így tartott ez hat hétig. A magyarok közül alig maradt életben 400 lélek. Ezeket is fél meztelen, a legiszonyúbb ínségnek közepette lelte a magyar sereg. Lehetetlen minden részleteit leírni azon borzasztó kegyetlenségeknek, melyek e város lakosságán csak azért követték el, mivel magyarok valának s hazájokat szerették. A kíméletlen bánásmódnak az volt oka, hogy a múlt évben, a szerb felkelés kitörésekor, a zentai nemzetőrség volt az első, mely a kikindai lázadás elnyomására s ott fenyegetett honfitársaik megmentésére, polgári kötelessége szerint, fegyvert fogott. E borzasztó kegyetlenségek jobbra a császári tisztek parancsára lőnek elkövetve. Nem csoda, ha honvédeink, ezen és számos hasonló kegyetlenségek hallattára, boszútól lángolva hatoltak be ezután a Bácska belsejébe, és szinte oly kíméletlenül mérték csapásaikat a szerb lakosságra, a mely minden mérséklet határait túlhaladva, mindenütt ily borzasztó képét tüntette fel a majdnem kiirtássá vált fajháborúnak.

Perczel és Batthyáni Kázmér seregeiket e győzedelmek után márcz. 24-kén Csantavéren egyesítvén más nap útra keltek Pétervárad felé. „Egy bizonyos előérzet készítete bennünket — úgymond tudósításában Perczel tábornok — e hadjárat siettetésére, mely előérzetnek valósága iránt már 25-kén Szeghegyen meggyőződénk.” Itt találkozott tudniillik azon tizenhárom huszárral*), kik Fakk főhadnagy vezérlete alatt Péter-

*) A hazának e derék fiai, kik a száguldozó szerb csapatok közt e merész útra megindultak, megérdemlik, hogy nevök fennmaradjon a nemzet emlékezetében. Neveik tehát im' ezek: Bódog László, Tiba András és Salánky József altisztek, Pelley Pál, Halasi József, Böszörményi Perencz, Szőgyény János, Szlavkovszky István, Képiró Sándor, Csikós Lajos, Szilágyi Tivadar, Miskolczy István és Újhelyi József, közvitézek.

váradról kiindulván, az ellenség táborain szerencsésen általtörtek, megtudni s társaiknak hírül vinni az ország ügyeinek állapotát.

Perczel e huszárok által a vár veszélyes helyzetéről értesülvén, haladéktalanul folytatta útját, és miután 26-kán Verbásznál a bácsi csatornán általkelt s az ott talált ellenséges csapatokat szétverte, táborát Kis Kér alatt hagyván, egy kis osztály kíséretében Batthyáni Kázmérral Péterváradra sietett.

A várat, mely csak Karlócza felől volt Nugent s a szerbek seregei által bekerítve, védelmi eszközök, eleség, rend tekintetében a lehető legjobb karban találván, megjelenésükkel annak azt is, mi hiányzott, a jó hangulatot, a véggyőzelemben való reményt és lelkesedést megadták. Nehogy az ezután is hasonló cselszövényeknek legyen kitéve, minőknek teljes védelmi állapota mellett is, majdnem áldozatává lett, következő intézkedéseket tőnek: a fő hadi parancsnokságot megszüntetvén, a vidéken minden katonai s polgári hatalmat a várparancsnok kezében központosítottak; a hazug hírek megakadályozása végett a kétes szellemű, idegen ajkú tiszteket, számszerint mintegy hatvanat a várból és Újvidékről elutasították, az árulással terhelt s fogságban lévő tiszteket hadi törvényszék elébe állíttatni rendelték, a vár nagyobb biztosítása végett a legjobb szellemű tisztekből hadi bizottmányt alkottak, s minden egyéb intézkedéseket megtettek a netalán megkísérthető árulás rögtön megbüntetésére.

A vár erkölcsi állapota ekként megerősítettvén, Perczel más nap Hollán alezredes vezérlete alatt egy kirohanást intézett Eamenicz felé. A vitéz őrség majdnem az ellenséges sánczokig nyomult előre s csak többszörös parancs által sikerült őket avarba visszakényszeríteni. Ugyanezen időben Ó-Kérről egy dandár által a ráczok sz.-iványi táborát támadtatta meg Mihálovics őrnagy alatt, ki, miután a ráczokat onnan nagy veszteséggel kikergette, a sánczokat elrontatta.

De nem volt tanácsos Perczelnek a várban sokáig mulatnia. A szerbek, kiket a magyar tábor ily váratlan s rögtöni

megjelenése Pétervárad előtt megrettentett, ismét számosan kezdenek gyülekezni a római sánczi, szenttamási és zombori táboraikban. Pétervárad ormairól Szerémségben, a nagy római sánczok hosszában s a Duna mentében füstoszlopok látszanak emelkedni az ég felé, mind meg annyi jelek, melyek veszélyes időkbén a rácz lakosságot arra intették, hogy elhagyott táboraikba siessenek. Követség mént Szerbiába is, mely a veszélyt hírül vinné és Knicsanint a szervián sereggel fenyegetett rokonaik segedelmére hívná, ki aztán april első hetében bár kisebb haddal, mint az előtt, ismét megjelent a csatatéren.

Perczel tehát, mielőtt a szerbek táboraikba nagyobb számmal gyülekeznének, Szent-Tamást bevenni szándékozván, pár nap múlva visszatért kiskéri táborába, s azt márczius 31-kén Verbász felé indította. A következés tanúsítá, mily hasznos volt a hadjárat gyors folytatása. A szerbek ugyanis idő közben már oly nagy számmal gyűltek össze, hogy elég erősöknek vélték magokat megkísérteni, Perczel összeköttetését Szabadkával elmetszeni s átkelését a bácsi csatornán meggátolni; mi végett őt, midőn seregei Verbászra érkeztek, Kula és Szent-Tamás felől egyszerre két oldalról támadták meg. A harc azonban csak kevés ideig tartott; s miután elébb a kulai, utóbb a szent-tamási had is megszalasztatott, minden további háborgatás nélkül átkelt a csatornán, s Kulán táborba szállott.

A magyar és német helységek itt csoportosan küldék hozzá követeiket, örömuiket jelenteni a magyar had megjelenése fölött, és szerencsét kívánni a magyar fegyvereknek. Még a sztapári, erősen elsánczolt ráczok is kegyelemért esedeztek követőik által, mely nekik, miután az üldözött doroszlói magyar lakosságnak néhány hét előtt felebaráti szeretettel nyújtottak helységükben menedéket, szívesen meg is adatott. A zombori tábor ellenben a verbászi szerencsétlen kísérlet után a Dunán Bezdánnál általkelvén, Eszékre vonult vissza. A szerbek általában, mióta kételkedniök többé nem lehetett, hogy az osztrák kormány által ők is megcsalattak, megbánták már felkelésüket; és soraikban ritkán volt azontúl tapasztal-

ható azon szívós, makacs ellentállás, melylyel magokat e háború kezdetén oly gyakran kitüntették.

Perczel, miután összeköttetését Hegyesen és Zentán keresztül Szegeddel ismét helyreállította, s onnan egy pár zászlóaljnyi erősítvényt vont magához, april 3-kára tűzte ki Szent-Tamás ostromát, mely eddigelé annyiszor daczolt hadainkkal. A sánczok közt a város lakosságán kívül, mely fegyverrel szinte jól el volt látva, s a védelemben eddig is mindig nagyrészt vett, most csak mintegy négyezer határőr és néhány száz szorviánus örködött 14 ágyúval, Bosznits és Stephaoovits vezérlete alatt.

Azon ostromoknál, melyek eddig e város ellen megkísértettek, a főtámadás mindig a verbászi vonalról intéztetett. Perczel azonban most Kiskérről a csatornai hidfő ellen intézte seregeinek nagyobb részével a támadást, míg a verbászi oldalról Gál ezredes alatt csak egy pár zászlóaljat tett működésbe. A szerbek Verbász felől várván az erősebb támadást, erejük javát szokás szerint most is oda vonták; és épen ez okozta veszedelmöket.

Az ágyúzás mind a két oldalról reggeli nyolcz óra tájon kezdődött, melyet a szerbek élénken viszonoztak. Közben közben több roham intéztetett, mely azonban mindig süketlen maradt; s már félni lehetett, hogy ostromseregünk most is kénytelen lesz elvonulni az elszántan védelmezett sánczok alól. Azonban 10 óra tájban egy gránát a hidfői sánczok közt egy löporszekérbe esvén, azt légbe röpité, és az őrség közöl többeket földre terített. E gyuladás nagy zavart okozott a szerbek között, melyet Bach százados észrevévén, a 7-dik zászlóalj két századával egészen a hidfő alá nyomált. A várbeliek ettől megremülve, kissé belebb kezdenek vonulni. Alig pillantá meg ezt Földváry Sándor őrnagy, a szegedi önkénytesek parancsnoka, a zászlót kezébe ragadván, csapatának élén tüstént a sánczokra rohan, azt hágcsök segedelmével megmászsza és zászlaját a sánczra tűzi. A háromszínű lobogó megpillantása a rettegett sánczokon, villanszerűleg hatott honvédeinkre, s a sánczokra

több helytt nyomban tömegesen felmásznak. A szegediek után a Thurszky zászlóalj béliek elsők a sánczokon. A megrémült ellenség hányat homlok egymást törve rohan a híd felé, a város belsejében keresve menedéket. Az út azonban a városba csak a hídon és töltésen keresztül vezetett, most pedig a híd és töltés honvédeink üldözése következtében annyira megtorlódott, hogy százanként hullottak a csatornába, s részint a víz részint honvédeink golyói által lelték halálukat, a többiek nagy része futás közben szúratott le.

A híd s a város egy része a mieink hatalmába esvén, emez tüstént felgyújtatott. Az őrség azon része, mely a verbászi oldalon Gál ostromcsapatainak ellenében mind eddig sikeresen védelmezte sánczait, csak most vette észre a veszedelmet, mely hát mögül fenyegeti; s e miatt elcsüggedve, a sánczok védelmével felhagyván, a városba húzódott, rést keresendő a menekvésre. Azonban a hídfőnél betört ostromcsapataink már több utcát elfoglaltak, és miután az 5-dik és 8-dik zászlóaljjal Gál is utánok nyomult, utjokat mindenfelől elállva látván, egy részök kétségbeesve küzd életéért az utczákon; mások a csatornán átúszva Kiskér felé futnak, hol huszárainktól nagy részben levágnak, mások ismét a város éjszaki oldalán elnyúló Krivája terjedelmes mocsarain keresztül keresnek menedéket, hol nagy részök elsüppedve találta halálát. E mocsár tele volt kocsikkal, lovakkal, podgyászokkal és holt tetemekkel.

Ez alatt a város egészen lángba borítottatott. Á hídfőnél betört csapatok láng, füst és fegyverropogás között vonultak keresztül a városon annak éjszaki részére, hol a város és mocsár közt tágas tér létezett. Ide vonultak már elébb a lángok elől a nők és gyermekek is, az előőrsi kunyhókban keresve menedéket, kiket aztán az oda sietett Perczel és Batthyáni védelmök alá fogadtak; mert félni lehetett, hogy a felbőszült honvédek még ezeken is töltik boszújukat. Ilynemű embertelenség azonban vagy épen nem, vagy csak kevés követtetett el. Találtattak ellenben harcosaink soraiban, kik nőket és gyermekeket mentének meg a lángok közül.

A város borzasztó módon lakolt elkövetett bűneiért. A lángok daczára rablásnak eredt honvédeket csak akkor lehetett összeszedni, midőn a tűz mindent megemésztett, s a házak porrá égtek. „Az ellenség, úgymond tudósításában Perczel, mely elszántan védelmezte magát, megszáámíthatlan mennyiségű embert vesztett holtakban, négy-öt ezer is lehet az elesettek, a vízbe és mocsárba fúltak száma.” Ez nagyítás lehet ugyan; de bizonyítja mégis mily tömérdek áldozata lett itt a vak fanatismusnak, és szánandó polgárháborúnak. Részünkről mintegy két száz halott és sebesültbe került a vidékbeli magyar népben oly sokáig halált és pusztítást terjesztett lázadó fészeknek bevétele.

Sz.-Tamással Bácska nagyobb része visszaszereztetett; minden erődítéseiből, melyeket a rault évben készítettek, még az egyetlen nagy római sánczok léteztek a szerbek kezében, s egész Bácskából csak az e sánczok s a Duna és Tisza közt fekvő Sajkás-kerület határai közé szorult a szerb lázadás; mert Sz.-Tamás elestének hírére a szerbek turiai és földvári sánczaikat is elhagyták s részint a bántságba, részint a római sánczokba vonultak. Miután tehát Sz.-Tamásnál a halottak eltemetettek, a hidfő és egyéb sánczolatok lerontattak, Perczel a lázadásnak ezen utolsó bástyája ellen fordította seregét.

A főtámadást Perczel, seregének nagyobb részével, Goszpodincze táján intézte, míg egy dandárt a becsei s bán-sági szerbek szemmel tartása végett Gál ezredes alatt Földvárra küldött. Goszpodinczénél az ellenség a több erődítésekkel bővített római sánczokat mintegy 12 ágyúval s több ezernyi sereggel védelmezte, mely részint szerviánokból, részint határ-őrökből és sajkásokból, részint a Sz.-Tamásról és Turiáról oda menekült fegyveresekből áll vala; általában e pont vala kulcsa a nagy hírű sánczoknak.

Ápril 7-kén dél tájban jelent meg e sánczok előtt Perczel, s azokat négy óra hosszant hevesen lődözteté. Miután ennek következtében az ellenség néhány ágyúja elnémult, minden oldalról rohamra adatott jel. És a hősics Földváry Sándor, a

vitéz szegedi önkénytesek után, zászlóval kezében, ismét első volt a sánczokon, melyekre zászlaját azonnal ki is tűzvé, az őrség három ágyúját az első rohamban elfoglalá. A diadal ez által el lön döntve részünkre. Mialatt Földváry vitéz csapatával az őrséget visszanyomta, a sánczokba mind többen behatoltak s a veszteségei által elcsüggedt ellenséget, ki nyolcz ágyút, ezek közt egy 18 fontosat, számos fegyvert és lőszert hagyott hátra, Titel felé úzték. Ha ekkor Perczel nyomban egész seregével utánok ered, velők együtt érkezhettek volna be a széles mocsárok által védett titeli fensíkra s azt, a legyőzött szerbek mondhatatlan zavarában, tán minden további elmentállítás, mindenesetre pedig nagyobb veszteség nélkül hatalmába kerítheti, s vele az egész Bácskát meghódíthatja vala. De ő csak Zsablyáig üldözteté huszárjai által a futamlókat. E mulasztás miatt utóbb még sok embervér folyt Titel körül; és miután a szerbek időt nyertek magokat rendbeszedni, a bánágból s Szerbiából e zugolyba újabb csapatokat bevinni s az oda vezető töltéseket megerősíteni, Perczel minden erőködésői daczára sem lön képes azt utóbb elfoglalni.

Az ellenség folytonos üldözése helyett Perczel más nap Csurogra ment s csak három nap múlva jelent meg ismét Zsablya előtt öszpontosított hadával, Titel bevételét megkísérendő. Hogy jobb szárnya is fedve legyen, ugyanaz nap (ápril 11-kén) a péterváradi őrség egy osztályát Kátyon keresztül, hol az egy erős ellenséges csapatot megvert, szinte magához rendelte.

De a szerbek a nyugalom e napjaiban derekasan elkészültek Titel védelmére. Theodorovics kikindai táborából ez idő alatt több zászlóalj ment át a Tiszán Titelre; s megérkezett oda a vitéz Knicsanin szerb tábornok is jelentékeny Szerbián csapatokkal, minél fogva a harczosok száma Titel körül mintegy 9—10 ezerre szaporodott; a mosszorini és villovói keskeny hosszú töltések, melyeken a tavaszi áradások következtében egyedül lehetett a Bzéles mocsárok közt a titeli fensíkra jutni, sánczokkal erősítették meg; szóval a szerbek telje-

sen felkészülve fogadták Perczel seregét. Sőt, be sem várva a támadást, már 12-én délután, raidőn Perczel a maga seregével a kovil-szentiványi vonalt elfoglalta, apróbb csatározásokkal kezdék őt nyugtalanítani.

Perczel az ellenség e viseletéből helyesen gyanítá, hogy az szokása szerint hihetőleg egy éjjeli rohamot intézend táborára; miért is estenden oly parancsot adott osztályainak, hogy az éjen át harczsorban maradjanak, s fele minden zászlóaljnak felváltva ébren legyen, míg a másik fele fegyvere mellett álomnak engedi át magát. Mily hasznos volt ezen elővigyázat, bizonyítá a következés. Éjfél után két óra tájban az egész táborvonalon egyszerre apró löfegyverdurrogás ébreszté fel az álomba merőiteket: a szerbek minden oldalról támadást intéztek táborunkra. A jobb szárnyunk parancsnoka, Irinyi őrnagy, mindjárt a csata kezdetén elfoglalta a kovili erdőt; az ellenség minden rohamait visszaveré, sőt virradtával őt egy huszár roham által, melyet Ragusz százados a 3-dik huszár ezred egy századával intézett, futamlásra kényszerűe. Hevesebb volt a csata bal szárnyunkon, Mosszorin átellenében. Honvédőink itt eleinte hátrálni kezdenek a nagy számú szerbek előtt; azonban Forget Őrnagy segedelműkre sietvén, hamar helyreállítá a rendet s egy rohammal, mely alatt maga is súlyosan megsebesítettett, visszanyomta az ellenséget. Utóbb Gál ezredes vévén át a vezényletet, a szerbeket egész a moszszorini töltésig űzte vissza. A középben, Villovó átellenében a Mihálovics dandár egész reggelig sikeresen feltartóztatta az ellenséget; virradatkor pedig a tartalék által megerősítettvén, védelmi helyzetéből támadásra ment át, s a szerbeket a mocsáron túli sáncaikba űzte.

Az ellenség ekként mindenütt megverettvén, Perczel a reggeli két órától tizenegyig tartott folytonos harczban eltikkadt sereget Kovil-Sz.-Iványnál táborba szállítá. A győzedelem részünkön volt ugyan, a szerbek mindenütt sáncaik közé veretvén vissza; de egyszersmind arról is meggyőződött Perczel, hogy amit alkalmas időben, goszpodinczi győzedelme

után tenni elmulasztott, csekély erejével s hiányos ostromsze-reivel Titelt nem ejtheti többé hatalmába. Miért más nap, miután Alsó- és Felső-Kovilt ostrommal bevette s ezáltal útját biztosította, néhány napi nyugvásra, Újvidékre vezette vissza seregét.

A sajkás-kerületen kívül, melynek meghódítását most el kellett halasztani, Bácsmegyében még Ó-Becse is a szerbek kezében volt, kik miután a Sz.-Tamásról oda menekültekkel megszorodtak, sánczaikat még inkább megerősítvén, hosszabb ellentállásra készülének. Perczel tehát, miután Péterváradszabadságáról gondoskodott, s egyebek közt a nyugalmaztatását sürgető, beteges Csuha tábornok lemondása után a maga öcscsét, Perczel Miklóst helyezte be a vár parancsnokául, egy dandárt a Sajakás-kerület szemmeltartására hátra hagyván, április 17-én Ó-Becse felé indult. Az ellenség itt erős sánczai daczára végkép elvesztette bátorságát s rövid ellentállás után a Tiszán átkelvén, Theodorovicsnak Becskerek-nél táborozó hadához csatlakozott. Perczel tehát, miután Ó-Becse megvételeivel a sajkások kerületén kívül egész Bácsvármegye meg lőn tisztítva az ellenségtől, Török-Becsénél a bánásgba ment át seregével, hogy Bemnek hadaival egyesülve, ott is elfojtani segítsen a szerbek lázadását.

Bem Nagy-Szeben és Brassó megvétele után a kormánytól azon utasítást vévén, hogy seregének egy részével a bánásgba siessen, az ellenségtől azt is megtisztítani, miután Gyulafehérvárt, melyet ostromszerkez hiányában meg nem vehetett, mintegy háromezernyi, Dévát pedig félannyi hadosztálylyal bekerítette, és Perczy ezredest egy dandárral a Marosvölgyön Facset felé rendelte, maga egy más osztálylyal április közepe táján Hátszegen keresztül a vaskapui szoroshoz nyomult. E szorost, melyet Erdély és a bánásg határain a Bisztra folyó völgye képez, két határőri zászlóalj tartá több ágyúval elfoglalva. Bem e haderőt, szokása szerint, azonnal megtámadván, pár órai harc után fekvéseiből egymásután kizaklatta. Az ellenség négy ágyút, számos holtat, sebest és foglyot hagyván

hátra, Vaiszlovára futott; s itt a szoros torkánál még egyszer megkísérté szerencsáját. Az ifjú székelyek azonban, kik csak most mentek keresztül a tűzkeresztségen, innen is kiverték az ellenséget, ismét több ágyúját ejtven hatalmokba. És Bem april 17-kén Karansebesre vonult be győzedelmes seregével. A ruszabányai öntődét, mely az ellenséget eddig löszerekkel látá el, azonnal elfoglalta. Bevonúltakor a határőrségi kerület lakossága tömegesen elhagyni kezdé falvait; miután azonban általa nemcsak szóval biztosítottak, hanem seregének szigorú fegyelméről tapasztalásból is meggyőződtek, mindnyájan visszatérvén, hódolatukat jelenték a magyar kormány iránt; úgy hogy Bem azon reményt fejezhette ki a kormányzóhoz írt levelében, hogy „ezek alig lesznek ezentúl vak pártolói az osztrákoknak.”

Értesülvén, hogy Leiningen tábornok a temesvári őrség nagy részével Lúgoson táborozik, más nap azonnal oda indította hadait; és miután közeledtének hírére a császáriak Temesvárra visszavonultak, april 19-kén a nép mondhatatlan örömujjongásai közt ment be Lúgosra. „A fogadás, melyben itt részesülénk, — mond Bem, — oly lelkesedésre mutat, hogy az oláh papság főnöke a nyílt utcán térden várt s megváltóként üdvözölt bennünket.... Sajnálom, — úgymond tovább, — hogy az ellenség nem nagy kedvet mutat az ütközetet elfogadni; most is oly sebesen fut Temesvár felé, hogy nem vagyok képes őt utóiélni. De gondom van reá, hogy két tűz közé szoruljon.”

Bemnek ugyanis az volt terve, hogy a Lúgosnál táborozó temesvári őrséget a vártól egészen elvágja. E végett, mielőtt maga Karansebesről megindult, Vécsey tábornokot, az aradi ostromsereg parancsnokát felszólítá, foglalja el rögtön seregének egy részével Rókast, mely a lúgos-temesvári útnak közepén fekszik s fogja hátba az ellenséget, míg azt maga Lúgosról, Perczy ezredes pedig Pacsetről egy időben támadja meg. A terv azonban némi viszályok következtében, melyek Bem és Vécsey közt kifejtettek s az összehangzó közremunkálást

meggátolták, végkép meghiúsult. Bemnek e szerint nem volt más választása, mint az ellenséget Temesvárott, hova bántatlanul bevonult, körülfogni. A komolyabb ostromot azonban öreg lőszer hiánya miatt meg nem kezdhette.

A császáriak ekként Temesvárnál és Aradnál bekerítve lévén, a bánságban nem maradt más nyílt ellenség, mint a szerbek főselege, mely Szent-Tamás és a római sánczok bevétele után Kikindáról Becskerek alá vonult. Perczel ennél fogva azon biztossággal léphetett át a Tiszán s kezdhette meg itt is & szerbek ellen működését, hogy bal szárnya nem fog háboríttatni a császáriak által. O O-Becse elfoglalása után, april 21-kén kelt át a bánságba, és miután Tisza-Sz.-Miklósnál a Szegedről magához rendelt dandárral egyesűit, seregét Kikinda és Mokrin felé indította, hol Theodorovicsnak Becskerekre vonulta után nagy tömeg felkelt ráczság gyűlt volt össze. A felkeltek Mokrinnál megkísértették ugyan az ellentállást; de észrevévén, hogy Perczel egy hadosztálylyal Kikinda alá fordulván, útjokat Becskerektől már-már elzárta, mind a fegyveresek, mind a vidékbeli ráczok a készletben tartott szekereken sebes futásnak eredtek. De nagy részök már nem illanhatott el, mert Perczel az utakat elállotta; s így számtalan kocsi, jobbára menekülni törekvő szerb családokkal rakva, s mintegy ezer fegyveres fogolylyá lón, s velők együtt tömérdek martalék, fegyver és lőszer jutott a mieink kezébe. A fegyvertelenek lakjaikba visszaküldettek; a fegyveresek pedig hadifoglyokká lettek. Mokrin és Kikinda, minden további ellentállás nélkül megadta magát.

Más nap, april 24-kén, Perczel Becskerek felé, a fő szerb tábor ellen mozdítá elő hadseregét. Theodorovics tábornok-azonban, indítatva azon közelégületlenség által is, mely ellene hosszú tétlensége miatt mindenfelől hevesen kitört, őt be nem várván, mintegy hat-hét ezer emberrel s 20 ágyúval elejébe ment s Melencze és Basahida közt útját állotta. A csata délutáni két órától hatig tartott. Basahidát honvédeink szuronylyal bevévén, az ellenséget szívós ellentállás után Melen-

cezég üzték; honnan az még azon éjjel Becskerekre, onnan pedig a Temes folyó mögé hátrált.

Az ennyi veszteségeik után kétségbeesett szerbek egyre ostromolták Rajasics patriarchát, hívná össze a nemzeti gyűlést, s venné ki Theodorovics kezéből a fő vezérletet, kit arról gyanúsítottak, hogy szándékosan hagyta ennyire süllyedni nemzetök ügyét. Ő azonban, ki az alkotmányirat kihirdetése óta kormányzói tisztétől megfosztatott s az ügyek intézését Mayerhoffer tábornoknak kénytelenítettvén átengedni, még csak mint császári biztos bírt némi befolyással, hatalomhiánynyal mentegeie magát és sokáig késett teljesíteni a megcsalt szerbek kívánatát. De midőn Theodorovics Becskereket is feladta s a közelégetlenség e miatt csaknem lázadásban tört ki, végre kénytelen lőn megegyezni a közkívánatban: a fővezérletet, Theodorovicstól elvévén, harmadszor is az általa eddig üldözött Sztratimirovics kezébe adta; maga pedig Zimonyba menekült.

Sztratimirovics, miután látta, hogy elbátortalanult népével Perczelnek ellent nem állhat, a szerb sereg romjait összeszedvén, azok egy részét a Temes-vonal védelmére hagyá, más részével s a Petrovics Milivoj alatt újonnan érkezett, mintegy kétezernyi szerviánnal a Duna, Tisza és a mocsárok által védett Sajkás-kerületbe húzódott. Az utóbb itt vívott harcok utolsó fellobbanásai voltak a császári kormány által felizgatott, de tévedésöket később szinte belátott szerbek lázadásának.

Perczel győzedelmes hadjáratának végéhez közeledett. Miután april 30-kán seregével Becskerekre bevonult s Bemmel a hadjárat folytatása után Zombolyán személyesen érkezett, május 7-ke hajnalán a Temes folyó felé indult, hol az ellenség a tomassovác-jarkovác-uzdini vonalon, mintegy tízezernyi erővel táborozott. A csata reggel két órakor Tommassovác táján kezdődött; hol, miután az ellenséget visszanyomta s a hidat helyreállította, a Temesen átkelvén, Jarkovác és Uzdin felé haladt. Az ellenség 11 óra tájban nagy

tömegekben nyomult ki Jarkováczból és Uzdinból; mielőtt azonban egyesülhettek volna, Perczel mind a két csapatot egyszerre megtámadta, s több órai heves harcz után, előbb Jarkováczról, aztán Uzdinból is megszalasztotta. Az ellenség két felé oszolva, rendetlen futásban keresett menedéket. Nagy része, kivált a felkelt ráczság, a végvidéki katonaságtól elválván, a szomszéd helységekbe s onnan haza szállongott; a végvidékiek pedig Oповánál a Temesen átkelvén, a Dunához futottak s ott a számukra készen állott gőzösökön és dereglyéken Belgrádba menekültek.

Bene alezredes egy dandárral Oповára küldetvén, ott, mint már előbb Uzdinnál is, a rácz földnépből sok ezeret talált, kik a végvidékiektől a Temesen át nem bocsáttatván, nejeikkel s gyermekeikkel több ezer kocsin épen menekülni szándékoztak. Szánandó volt ezen elcsábított néptömeg állapota: több napon át, jobbára éhezve futottak a szerb táborral, annak fegyvereitől remélve oltalmat; és most, midőn Bene dandára által megszorítottak, honvédeink előtt térdre hullva könyörgenek kegyelemért; a nők és gyermekek siránkozva esdekelték férjeik s apáik életéért, átkozva a császáriakat, papjaikat s az izgatókat, kik által e nyomorra juttattak. Perczel már Uzdinnál, az ott elfogott tömeg iránt kiadta a rendeletet, mely szerint bánatlanul, podgyászaikkal együtt lakjaikba utasítottak. Hasonló történt az Oповánál talált tömeggel.

Két nap múlva a diadalmas vezér egy dandárral Pancsovára vonult, hol, miután a szerbek Belgrádba menekültek, a németajkú lakosoktól nagy lelkesedéssel fogadtatott. Még itt is több ágyút, számos fegyvert, lőszertárszekeret s egyéb hadi eszközöket, nagy mennyiségű élelmiszert és ruhaneműt talált felhalmozva. A rácz lázadás ekként a bánóságban is előjuttván, még csak a természeti fekvésénél fogva erős titeli háromszögben talált menedéket. A megrémült és szerte bujdosó szerb népnek kegyelem hirdettetett, kötelességül szabtván, hogy nyolcz nap alatt elhagyott lakjaiba visszatérjen.

A harcz, mely ezentúl a bánóságban és Bácskában folyt, kivéve a Titel körülit, császári seregek és hadvezérek ellen vívatott; s így nem tartozik többé a szerb lázadáshoz. Ennek az uzdini csatával szakadt vége. És ha most Rajasics s népének többi főnökei s izgatói a lefolyt évre visszatekintettek; ha átgondolták az ártatlan, elcsábított, ábrándokkal fanatizált népnek mennyi ezeréi vértettek el ez év alatt; ha körültekintenek a bánóság és Bácska istentől megáldott dús rónáin, melyeket ők szerbnek, németnek és magyarnak egyiránt siralomvölgyévé tőnek, hol több száz, nemrég virágzó, gazdag város és falu porrá égve, elpusztítva, kirabolva, romokban feküdt, az áldásaival dús föld míveletlenül hevert s az aranykalászkok tengere helyett gyomot s burjánt vert fel; ha átgondolák mindazon nyomort és inséget, mely e vidékek életbenmaradt lakóit földig sujtá, mindazon bünt, melye harcz alatt elkövetett, mindazon borzasztó kegyetlenségeket, melyekkel az egymás ellen felbőszült két népfaj egymás kiirtására tört; — és ha megemlékezének, mily kicsinyes hiúságok, mily képtelen ábrándok miatt szították fel ezen iszonyú fajharczot épen akkor, midőn a magyar nemzet minden kivívott politikai s polgári jogait, alkotmányát, szabadságát velők testvérileg megosztani kívánta, őket az iskola, egyház és község körében, nemzetiségök s nyelvök szabad élvezetében és használatában egy perczig sem háborgatta s más felsőbbséget nem igényelt, minthogy Magyarország határai közt a törvény és igazgatás nyelve magyar legyen: lehetetlen, hogy most, midőn mindazon áldozat haszontalanná lett, a magyaroktól legyőzettek, a császári kormánytól megcsalattak, — lehetetlen, mondom, hogy keserve Ben meg ne bánták volna tetteket ésszívök mélyéből sóhajtva, ne kárhoztatták volna önmagokat, hogy a testvérnéptől nyújtott szabadságnál és jogegyenlőségénél a kényuralomra sóvárgó bécsi kormány csalfa ígéreteit többre becsülték!

Mialatt Perczel a bánóság délnyugoti vidékeit az ellenségtől megtisztította, Bem is újabb győzelmeket aratott a délkeletiben, ő, mint mondók, a temesvári őrséget Lúgosról

elúzvén, magát Temesvárat is bekerítette. De alig rendezte el a várköri seregét, melynek egyes csapatait az Erdélyivel való összeköttetés fentartása végett Lúgosra és Karansebesre küldötte, midőn május első napjaiban híri veszi, hogy az Erdélyből Puchner alatt Oláhországba menekült mintegy 14 ezer nyi császári hadak Malakovszky tábornok alatt Orsovánál betörték, Mehádiát, Oraviczát és Fehértemplomot elfoglalták, s Karansebes felé nyomulnak, hogy összeköttetését Erdélylyel a Vaskapun át megszakasszák, s a még Uzdin mellett táborozó szerbekkel egyesülve, Bemet Temesvár alatt hátba fogják.

De a lángezü Bem nem várta be, míg az ellenség e mozdulatait végrehajtja. Helyes felfogása tüstént kimutatta neki, miképen a teendők elseje, magát az osztrák és szerb hadak közé ékelni, hogy míg ezekkel Perczel elbánik, maga amazokat külön támadja meg. E végett Károlyi alezredest egy erős dandárral rögtön Verseczre küldé, hogy onnan Oravicza és Fehértemplom felé működjék; maga ideiglen, míg Vécsey tábornok az aradi ostromsereg egy részével Temesvár alá érkeznék, ennek elzárását folytatván.

Károlyi május 5-kén szállotta meg Verseczet, s hadának egy részével még az nap Oraviczáról is elúzta az ellenséget. Pár nap múlva pedig Fehértemplom felé fordulván, az ott táborozó három ezernyi osztrák hadat megtámadta, megverte s Szászka felé kergette. Majd maga Bem is megjelent Fehértemplomban, és szokása szerint, addig nem nyugodván, míg maga előtt ellenséget tudott, a Szászka táján magát Összeszedett császári hadat újabban megtámadta s oly keményen megverte, hogy az csak a Nera mögött s e folyó hídjának lerontása által menekülhetett meg a teljes megsemmisítéstől.

Malakovszky tábornok, látván, hogy a magyarok gyors mozdulatai és győzelmei következtében egész terve füstbe ment, elcsüggedi seregével ütközni többé nem mervén, Orsován keresztül másodsor is Oláhországba menekült. Mind e szép eredmény csak mintegy öt-hat ezernyi sereggel vitatott ki az ellenségnek 12—14 ezernyi hadserege és 40 ágyúja

ellenében. Bem május 16-kán Orsovára tévén át fő hadi szállását, az új-Orsován székelő basához küldött levelében erélyesen tiltakozott az osztrák sereg befogadása ellen, követelvén, hogy az a nemzetközi jogok szabályai szerint iefegyvereztessék.

Alig lehetne Bem e szintoly fényes mint rövid hadjáratainak leírását helyesebben befejeznünk, mint tudósításának egy részével, melyet Orsováról máj. 16-kán küldött a kormányhoz. „A sereg, úgymond, melyet bánáságból kiűztem, Puchner régi hadtestéből, a temesvári őrség egy részéből és két határőri zászlóaljából állott. Az ellenség a szerencsétlen népnek már egész erejét kiszívta; mert a hadi szolgálatra alkalmas egyéneket mind magával vitte, és csak véneket, nőket és gyermekeket hagyott idehaza.

„Kötelességemnek tartom ez alkalommal megemlíteni, hogy e hadmunkálat alatt Perczel tábornok készséges, és tényleges segedelmemre volt. Nem említem az ő bátorságát és tehetségeit, mert ezek eléggé ismeretesek; de megvallom, hogy közremunkálása nélkül e feladatot oly gyors siker nem koronázta volna.

„Még csak Temesvár megvétele maradt teendőül; a vár oly szorosán el van már zárva, hogy az őrség abból többé ki nem jöhet, hanemha fegyvereinek letételére. Az őrség némi kitöréseket kísértett meg, melyek azonban a zársereg által mindig visszaverettek; és úgy hiszem, az utolsó kísérlet után nem merend többé kitörni. Az ellenség visszaverésének alkalmával Perczy ezredes különösen kitüntette magát; és a nyert előny az őrség elcsüggedését fogja maga után vonni. Tizenöt foglyot, kik Orsován estek hatalmamba, a várba küldöttem, hogy az őrség lássa azok sorsát, kiknek a várat kellett volna felmenteniük; úgy hiszem ez csak siettetni fogja a vár feladását.”

Ezen reményében mindazáltal csalatkozott a tábornok. Rukavina és Leiningen minden felhívást visszautasított, s a várat utóbb rendszeres ostrom alá kellett vetni, mi azonban,

csak a hónap második felében s még inkább pedig a következő hónapban történhetett, midőn Arad magát végre megadván, az ostromszerek és hadak ott nélkülözhetőkké lettek.

Mi alatt Görgey a császári fősereget Tiszafüredtől Pozsonyig, Perczel a szerbeket Szegedtől az Aldunán át Szerviába, Bem az erdélyi császári hadat ismét Oláhországba üzte, a felvidék is több apró csatározatok színhelye volt, melyek bár nem bírtak is eldöntő befolyással szabadságharcunkban; de mint annak történelmét kiegészítők, mégis méltók arra hogy, bár röviden, megemlítsenek.

Hurbán, az evangélikus tót pap, bár nemzetőreinktől több ízben, különösen február közepén Muránynál, megvertetve, az országból harmadszor is kiszalasztott, mégis, kivált mióta ezredesi rangot nyert, a részint Sárosban és Szepesben szedett tót, részint Galicziából hozott lengyel csoportokkal márcziusban ismét hol egyik hol másik vidéket háborgatta.

Ezen kívül más fegyveres csapatok is, jobbára galicziai parasztok kíséretében, több ízben meglepték a Kárpát-vidéki városokat, hol pénz-, hol élelmi sarcot vetvén a polgárookra, így, például, márczius 26-kán mintegy 13 vasas, 50 vadász, két század galicziai nép, szintannyi Szepes megyei drótos tót váratlanul betört a magyar hadaktól akkor egészen elhagyott Kassára, s az Abauj megyében Ramberg tábornok által már előbb összegyűjtött mintegy ezer zsák lisztet, két szekérnyi katonabakkancsot és köpenyt elrablotta.

Az ilyféle apró ellenséges csapatok s fellázított tót csoportok rablásainak meggátlása végett a tél folytán több guerilla-csapatok alakultak részünkről a felvidéken. Ezek számos jó szolgálatot tőnek ugyan mind a békés lakosoknak, mind általában a nemzeti ügynek, több ízben kikergetvén a betört rabló csoportokat, vagy elfogván az ellenség szállítmányait. Mivel azonban a tavasz beálltával ezen ellenséges beütések mindinkább szaporodtak; s a polgárok védelmére lehetetlen

volt a közügy kára nélkül minden városban rendes katonai erőt tartani: Szemere Bertalan, felső-magyarországi teljes hatalmú kormánybiztos agyában a fegyveres véderőnek egy új eszméje villant meg, mely szerint aztán márczius közepén egy *védserget* kezdett a felvidéken létszeríteni.

„A pesti guerilla-csapat, úgymond Szemere a védserg tervében, sokáig nem felelt meg hivatásának; de legújabbán mutathat fel érdemeket. Úgy látszik, már feltalálta a vitézség ösvényét; tesz és teend hasznokat a hazának, ámbár számának csekélysége miatt azt nem eszközölheti, a mit tőle különben megvárnánk, és a mire szükségünk van.

„Sajnálatos dolog, hogy a mint valamely vidékről vagy városból hadseregünk kivonul, az bármely csekély számú ellenség martalékává válik. A jó nép irtózatoss szenvedései alatt még sincs annyira elkeseredve, hogy ha valamit tenni kész is, támaszt ne keressen; de el van annyira, hogy pár száz fegyveres sereghez ezerek csatlakozandanak. Ezt kell eszközölnünk.

„Sajnálatos dolog, hogy a nép magától nem rohanja meg mindenütt az ellenség apró csapatjait, előőrseit, hullongóit, fegyvereit vivő betegeit, hogy nem foglalja el podgyászait, s a miket az ellenség a néptől rabolt el; magától még ezt ritka helyen teszi; azonban csak tíz-husz fegyveressel is szövetkezve, csodákat tenne. Ezt kell eszközölnünk.

„Az lehetetlen, hogy minden várost, vidéket hadsereggel őrizgessünk; e rendszer követése miatt alsó Magyarországon majd a hazát veszítők el. Azonban némely városra, vidékre nagy szükségünk van hadviselési tekintetben is, hogy hadseregünk háta fedezve legyen, s egyéb tekintetben is, hogy legyen biztos kútforrásunk, melyből folyvást és szakadatlanul meríthessük mind azt, mi az élelmezésre, fölszerelésre kívántatik”

Ekként indokolván a tervezett védserg fölállítását, magát a védserg tervét következő vonásokban adja elő:

„1. Hogy céljának megfelelően, a védseregnek legalább három ezerre kell szaporíttatni. A tér, melyet meg kell védenie, nagy; de oly csoportokra lehet e sereget felosztani, hogy a hegyi utakon keresztül, az ellenség szeme előtt is két három nap alatt bár hol összepontosíthatja magát e nagy téren. (E tért a Hatvan, Eger, Miskolcz, Putnok, Rosnyó, Torna, Kassa, Eperjes, Lócse, Újhely és Tokaj közti hegy völgyes, erdős vidékre tűzte ki.) E végből szükséges, hogy minden osztályban minden illető megyéből legyenek, kik ösmerjék a rejteti ösvényeket.

„2. Egy osztály öt száz főből fog szerkeztetni önálló kapitány alatt. Mindenik osztálynak egy-egy vidék jelöltetik ki. A szomszéd vezérek folytonos összeköttetésben és érintkezésben lesznek egymással, a kormánybiztossal s az illető tábori fővezérrel. Az osztályok feloszlanak apróbb nagyobb csapatokra; ezért mindenik osztályban még egy kapitány s összesen öt fő- és öt alhadnagy leend, hogy minden ötven emberre egy fő tiszt jusson.”

Szabályozza azután díjakat; a tiszteknek ugyanannyit rendelvén, mint a seregbeli hasonló rangúak bírnak; a legénységnek pedig kenyéren kívül 12 p. krajczárnyi napdíjat szabván ki. A védseregben töltendő szolgálati időt legalább egy s legfőlebb négy évre határozta. Rendes díjaikon kívül minden legénynek apró szükségek fődözésére évenként öt e. forintot, mezül egy szűrféle köpönyeget, egyéb ruházatokat, hogy fel ne tűnjenek, s az ellenség előtt is annál könnyebben mozoghassanak, közönséges paraszt öltözetet rendelt; ellenben nekik ígére az ellenségtől elveendő minden zsákmányt, úgy azonban, hogy a fegyvert s mire az államnak szüksége van, a kormány igazi árán s kész pénzzel magához válthassa.

Továbbá, minden osztály részére rendel 50—100 közönséges lovat, a védsereg különféle használatára. Béke idején a védseregnek népgyűlések tartását tűzte ki feladatául. Ezen védseregbe olvasztott be minden eddig fennálló guerilla-csapatokat a felvidéken s a szabolcsi lovas portyázókat. A védsere-

get katonai fegyelem s hadi törvények alá helyezte; s kiterjeszté reá a honvédelmi bizottmány múlt évi decz. 22-kén a hadseregbeliek számára hozott rendeletének azon jótékonyágát, miszerint a ki elesik, vagy kenyérkeresetre alkalmatlanná válik, annak és családjának rangja szerint vagy holtiglani tisztességes ellátás, vagy tíz hold földbirtok, vagy egyszer mindenkorra ezer e. ft. biztosíttatik.

A védsereg eszméje, mely a haza szeretetét és védelmét elvont magasságából a családra, sőt majdnem az önszeretetre vont le, s a hadviselést egészen népiessé tette, népszerűségre jutván, élénk mozgásba hozta kivált Miskolcz vidékét, s gyorsan indult valósulásnak. Alig lőn kitűzve néhány napig a vörös zászló, s a nép már is özönlött alá eskünni. Egyedül Miskolcz polgáraiból négy száz erőteljes férfiú állott mindjárt az első napokban a lobogó alá; utóbb majd még egyszer annyi került ki a népes városból. A beállottak nagy részét az osztrák magyar seregben kiszolgált veteránok képezték, kik lelkesedésükben még egyszer fegyvert fogtak, nem, mint először, kényszerítve, a trón, hanem önként, hazájok, véreik védelmére. A nép, mely szégyenleni kezdé, hogy eddigelé gyakran néhány ellenséges lovas ezerekből álló közönséget megsarczolt, kifosztott, annak törvényt szabott, általában oly lekesedéssel fogta fel a korszerű eszmét, hogy márczius végén, a védsereg száma már egy pár ezerre szaporodott, mely kilencz apróbb nagyobb csapatban működött a felvidéken; s létezésének már első heteiben is nagy hasznot hajtott a hazának.

Érdekes erről egy Miskolczról, márczius 28-kán írt levélből a következőt olvasni: „E sereg védő és támadó harczot visel egyszersmind szünetlenül. Mindent lát és tud, a nélkül hogy ő láttatnék, hely és idő, minőség és mennyiség tekintetében. Harmincz főből álló védcsapat megmentett, azaz visszacszerzett a hazának a losonczy expeditióban 800 pár bakkancsot, 85 ökröt. Kassáról az ellenség elől eltakarított 1200 mázsa ként és salétromot. Aranykáról eltakarított 80 mázsa puskaport s több mázsa ezüstöt; Rimaszombatból 800 nyerget, 400 pár

bakkancsot és 40,000 rőf vásznat.” Egy másik levelező a fentebbieket még ekként egészíti ki: „Szepesből behozott a védsereg 12,000 pft árú vásznat, 879 szuronyt, 150 pár vágó szuronyt, 856 font puskaport, 751 puskaesszőt, 436 puskacsövet, sok kész fegyvert, 18 mázsa czint stb. Nógrádból öt szekér durva vásznat, s 500 osztrák katona örökődése daczára, a gácsai álladalmi pénztárt stb.”

„Mind ez — folytatja az első levelező — csupán tíz napi működés sikere, nem számítván Oroszhegyi guerillacsapatvezér nyereményeit, és nem számítván azon erkölcsi hatalmat, mely míg egy felől oly jótékonyan hat vissza a nép nyugalma, személy és vagyon biztosságának érzetére, respectusban tartja az ellenséget, félelmessé tevén magát az előttönereje s a nép rokonszenve által annyira, hogy például Húrban, ki eddig Kassát és vidékét zsaroló éhes, rongyos csordáival, észrevévén, hogy a szabolcsi 200 lovason kívül 600 főből álló védsereg toppan elébe, szedte vette sátorfáját s eltűnt és most híre sincsen.” Hozzá tehetjük ehhez azt is, mit a Közlöny 68.dik száma tőn közhírré, miszerint „a felsőmagyarországi védsereg öt nap alatt 2618 gira olvasztott ezüstöt (61,872 pft) mentett meg az ellenség kezéből s küldött Debreczenbe.”

De mindezeknél nagyobb dolgot is hajtott végre, rendes harczot vívott, felállításának már első havában a védsereg. Mióta a téli hadjárat után seregeink Eperjest elhagyták, ott részint rendes katonaságból, részint fanatizált tótokból s galicziai lengyelekből mintegy 2000-nyi ellenség fészkelte be magát, háborgatta, sarczolta s fosztogatta a vidéket. Ezeket onnan kiűzni april elején a védseregnek tűzetett ki feladatául. Mivel azonban a védseregből, bár a két ezret már meghaladta, e célra alig lehetett felét egyesíteni, a többiek más felé lévén elfoglalva, a védsereg kapitányai elébb érintkezésbe tették magokat Beniczky őrnagygal, ki mintegy ezernyi mozgó csapatával s egy pár ágyúval már több idő óta Kárpát vidékein járt, azokat az ellenség apróbb csapataitól megtisztí-

tandó. Terv szerint Beniczky Szepes felől közeledett Eperjesre, míg a védsereg két csapatban, Kassa és Hangyafalva felől nyomult a város felé. Ápril 6-kán az ellenség észrevévéen Egressy Gábor védkapitány csapatának Kassa felől közeledtét, két század sorkatonát s néhány vadászt küldött ellene; kik azonban védseregünktől vitézül fogadtatván, miután tíz halottat a csatahelyen hagytak, számos sebesülteikkel a gliicséri erdőbe menekültek.

Más nap Egressy egyenesen Eperjesnek tartott seregével, s miután az ellenség folytonosan csatázva visszavonult, a várost délután el is foglalta. Keményebb harcza volt azonban Beniczkynek, ki ellen fő erejét küldötte az ellenség. De ez három órai küzdelem után holtak és sebesekben mintegy száz embert vesztvén, itt is megszaladt s a hidat maga után felgyújtván, Bártfára húzódott.

Pár héttel ezután, a nagy-sarlói győzelem harmadnapján, Bereg megyében, Podheringnél is diadalt nyertek vitéz seregeink. Barkó tábornok a Hartmann és Deutschmeister-féle három zászlóaljával s egy üteg ágyúval ápril 19-kén a vereckei szorosnál betörvén, a határoknál örökődő 21-dik honvédszászlóaljat a Munkács közelében fekvő Podhering helységig visszanyomta. Itt azonban a mieink négy ágyúval s pár honvéd századdal erősödvén, miután még vagy hatvan vadász és egy csapat nemzetőrség és fölkelt nép is hozzájuk csatlakozott, Martini őrnagy vezérlete alatt a Latorcza elrontott hidja mögött állást foglalván nem csak feltartóztatták, hanem több órai ágyúzás után meg is szalasztották az ellenséget, ki miután útjában Schönborn gróf jó érzelmű tiszteit kirabolta, Galicziába visszatakarodott.

Úgy látszék azonban, hogy az ellenség folytonos beütésekkel szándékozik háborgatni felső Magyarországot. Legújabbán Vogel tábornok tört be a duklai szoroson néhány ezer főből álló hadosztálylyal. A kormányzó ennek következtében oda fordítá gondjait, hogy mind a már betört seregek legyőzessenek, mind a további betörések sükeresen megátoltassanak.

E végre itt is egy 10 ezrenyi rendes sereget gyűjtött össze s azt hadi segédének, Bikessy ezredesnek vezérletére bízta. A közvélemény mindazáltal oly elégtelenül fogadta a bár tudományosan kiképezett, de nagyobb haderő vezérletére elégtelennek tartott tisztet, hogy a kormányzónak más vezérről kellett gondoskodnia.

Dembinski altábornagy a kápolnai ütközetet követett viszálykodások után tétlen tölte idejét Debreczenben, hol őt, bár többször elutazni szándékozott, a kormány bennmarasztalta. Most tehát ismét alkalom nyilván, felhasználni az öreg tábornok haditapasztalatait, a kormányzó őt kínálta meg a felvidéki sereg vezérletével. A magát ezen ajánlat által eleinte megsértettnek vélt tábornok némi vonakodás után végre mégis elfogadta a vezérletet, ki aztán oly utasítással, hogy a Galicziából az országba vezető szorosokat lehetőleg megerősítse, a hó utolsó napjaiban Kassára utazott. Működéseit azonban, melyek csak később kezdődtek, utóbb fogjuk elbeszélni. Most vessünk egy pillanatot Debreczenbe, hol az ország minden részeiben kivívott győzedelmek zaja között másnemű fontos események történtek: a nemzet, mely a harcmezőn vitéz seregeinek diadalai, a császári seregeknek az országból kiverése által, felelt a márczius 4-ei alkotmányiratra s 6-kai császári manifestumokra, a törvényhozás által is kijelentette azokra a maga jogszerű válaszát.

HARMADIK FEJEZET.

A függetlenségi nyilatkozat.

Kossuth Lajos kormányelnök, a gödöllői főhadiszállásról ápril 9-én Debreczenbe visszaindulván, útközben nagy dolgokat forgatott elméjében, melyek végrehajtására őt egy részről a váczi győzelem, miről két nappal később Mezőkövesden, más részről Szent-Tamás és a római sánczok bevétele, melyekről Debreczenben értesült, még inkább ösztönözték. E dolog nem kevesebb volt, mint az ország függetlenségének kinyilatkoztatása.

Az Olmützben márczius4-kén és 6-kán kelt alkotmány-iratok és manifestumoknak, melyek által Magyarország ezredéves történelmi jogaitól, alkotmányától s nemzeti lételétől megfosztatván, eldarabolt, jelentéktelen koronatartománynak nyilvánított, híre csak raárczius közepén jutott el Debreczenbe s a Közlöny által e hónap 18-kán jött köztudomásra.

Az ingerültség, melylyel az a nemzeti gyűlés, a kormány és a közönség által fogadtatott, leírhatatlan. Mindenki érezni látszott, hogy a dynasztia e lépését, mely által a nemzettel régibb s újabb időkben kötött minden szerződéseit eltépte, minden törvényes viszonyait megsemmítette, a nemzet sem hagyhatja válasz nélkül. De különösen el volt e válasz megtételére határozva Kossuth, ki a császári manifestumoknak még a török-szent-miklósi főhadiszálláson vette hírét. Nyombanjelentést tőn eziránt a képviselőháznak, engedelmet kérvén

tőle, hogy mihelyt Debreczenbe visszajövend, fölötte előterjesztést tehessen.

De Czibakházáról visszatérte után, bár körülbelül egy hétig mulatott Debreczenben, ebbeli szándékában részint betegeskedése által gátoltatott; részint az időt nem látta alkalmasnak, a tiszafüredi hadjárat megkezdése előtt, oly fontos indítvány megtételére, melynek horderejétől nagy hatást várt a haza jövő sorsának alakulására. Szükségesnek látta bevárni, míg hadseregünk a készülőben lévő hadjárat alatt némi előnyöket vív ki az ellenség fölött, úgy vélekedvén, hogy egy győzelem kivívása után mind a nemzeti gyűlésben nagyobb készséget s összetartást várhat a szándéklott fontos lépés megtételére; mind a nép nagyobb megnyugvással s örömmel fogadja azt, ha majd a nyerendő győzelemből egyszersmind biztos reményt is meríthet, hogy a nagy fontosságú határozat eredményei valóban ki is vívhatók.

De mielőtt márczius 25-kén a tiszafüredi táborba ismét elutazott, a képviselőházban tartott beszédében mégis jónak vélte a teendő indítványokra némileg előkészíteni a törvényhozó testet. „Midőn — úgymond egyebek közt — azon hír, miszerint Magyarország nincsen többé, a hadseregbe megérkezett, általános indignatiót láttam keresztülvillanni és szavakban is, esküben is kitörni, hogy „most már utolsó csepp vérig!” Míg egy magyar marad, e gyalázatot nem lehet eltűrni; s így most már nincs más hátra, mint harcz, és harcz után a nemzet szava: önállás, függetlenség! Ha a történelmi gyalázat bélyegét nem akarjuk a nemzetre sütni, kell, hogy az országgyűlés az olműtzi manifestumm mondja ki akaratát; s annak következtében intézkedjék a kormányról, mely ideiglenesen, míg a nemzet d»finitive intézkedhetik, vigye az igazgatást.”

Mielőtt a kormányelnök Gödöllőről visszaindult, e tárgy felett Görgey véleményét is kívánta hallani. Az értekezlet négy szem közt folyt, s ha Görgeynek hihetünk, a következő módon. „Itt az ideje — mondta volna Kossuth — hogy a márczius 4-kei octroyált alkotmányiratra válaszoljunk. Allítá,

hogy a nemzet türelme ki van merülve; s a nemzetnek, ha egyébiránt a szabadságra magát méltónak akarja mutatni, nemcsak túrnie nem szabad azon iratban róla kimondott feltevést, hanem visszatorlással is kell élnie. Európa népei a magyar nemzet értékét azon válasz szerint fogják megítélni, melyet azon alkotmányiratra adand. A rokonszenvek ezen ítélettől fognak függni. Angol-, Francia-, Olasz-, Törökország, sőt maga Németország s Ausztriának saját örökös tartományai is csak arra várnak, hogy Magyarország magát független államnak nyilatkoztassa, hogy neki tényleg annál bőségebb segélyt nyújtsanak, mennél fukarabbak voltak avval eddigelé. A leigázott lengyel testvérnemzet azonnal követni fogja a magyarok példáját, s ezekkel egyesülve, az osztráktól s oroszról oly mélyen sértett törökben egy hatalmas dacszövetséget találnd. Magyarország szabadságával bukik meg Európa szabadsága; Magyarország győzedelmet épen annyi győzedelmes felkelések követendik a gyűlölt kényuralom ellen, mint amennyi megigázott népe van Európának.

„Győzedelmünk bizonyos; — mondta volna, mindig Görgey tudósítása szerint, Kossuth, — de mi sokkal többet tehetünk, mint csupán magunkért; nekünk mindazok szabadságáért kell harcolnunk és győznünk, kik nekünk a győzedelmet kívánják. De szükség, hogy szavunk a cselekvést, győzelmi kiáltásunk a bizonyos győzedelmet megelőzze, s ennek közlegését minden megigázott népeknek hirdesse, hogy ezek ébren s készen legyenek, hogy a szabadító pillanatot elfásulva ne aludjak el, s közös ellenségeinknek ne engedjenek ismét időt, magokat összeszedniök s egyesülniök. Hallgatnunk nem szabad, miután amaz alkotmányirat lételünket is tagadja. Hallgatásunk fél elismerése lenne azon iratnak s gyümölcsseitől minden győzedelmeinket megfosztaná. Nyilatkoznunk kell tehát! Egy nyilatkozat, aminőt én kívánok, emelné a nemzet önérzetét; azon még mindig határozatlanul ingadozó pártok mögött az országgyűlésen s azonkívül egyszerre elrontaná a hidat; a pártérdekeket a legfontosabb közczél előtt háttérbe

szorítaná, a így gyorsítaná s megkönnyítené a bizonyos győzedelmet.”

„Ezt én nem tudom felfogni; — válaszolta volna ezekre Görgey, — nem a szó fogja megmenteni Magyarországot: azt egyedül a tett teheti. És e tett végrehajtására Magyarországon kívül egy kar sem fog emelkedni; de emelkedni fognak hadseregek annak meggátlására. És tegyük, hogy Magyarország elég erős volna egyedül is pillanatnyilag elszakadni Ausztriától: nem lesz-e mégis gyöngge magát független államként fenntartani oly szomszédságban, melyben már, hasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzeténél fogva a Porta létele is pusztá kegyelemmé süllyedt? Most ismételve megvertük az ellenséget, az igaz; de azt csak a legvégső erőfeszítéssel tettük. Azon öntudat tett erre bennünket képesekké, hogy *igaz ügyért küzdünk*. Az Ausztriától való *elszakadás nem lenne többé igaz ügy*; a harc ezért nem lenne többé törvényes: ez nem önvédelem, hanem megtámadása lenne az összes osztrák monarchia fennállásának. S míg ezáltal az ősrégi érdekek és rokonszenvek milliárdjait halálosan megsértenők; míg ezáltal hazánkon kívül egy, semmi körülmények által nem követelt államfelforgatás boldogtalan következményeit felidéznek; míg ezáltal régi katonáinkat, haderőnk magvát, hitszegővé tennők, erkölcsileg megrendítenők: minden jövő nap gyengébbeknek találna bennünket, mialatt ellenségünk minden szomszéd államban természetes szövetségést nyerne ellenünk, *az európai egyensúly háborgatói ellen*. Nekünk nem szabad, mondják, az octroyirozott államiratot hallgatással mellőznünk. Megengedem! De hallgatással mellőzzük-e azt, téve mit eddig tettünk? Adhatnánk-e arra helyesebb választ, mint eddig tettük? Én azt nem tudom, mit használhat Európa népeinek —; de az világos előttem, hogy Magyarország népeinek a legkisebb győzelem a harctéren több hasznot s becsületet ad, mint a legelbizakodottabb nyilatkozat; és ismétlem: az V. Ferdinánd törvényes királyért, s az általa szentesített alkotmányért nyert csaták legjobb válaszai Magyarországnak a bécsi miniszterek ábrándjaira.

Kossuth erre kételkedve kérdezte volna őt: hiszi-e, hogy régi katonáink gondoltak valaha komolyan V. Ferdinándra s az 1848-ki alkotmányra? „Hát mire gondolhattak volna — monda erre Görgey —, midőn a főváros elhagyása után az én vázci nyilatkozatom volt az *egyetlen* eszköz, őket, kik el valának tökéelve önkényt átmenni az ellenség táborába, megtartani Magyarországnak, mely eddigi előnyeit leginkább nekik köszönheti. És mi volt tulajdonképeni értelme azon tüntetésnek, melyet hadtestem Dembinski ellen, az én hozzájárulásom nélkül csinált, mint azon aggodalom kifejezése, hogy bennem oly parancsnokot vesztenek el, ki tiszteletben tartja az ő esküjüket zászlóikhoz? Én e hadakkal bajt s örömet megosztottam. Én ismerem érzelmeiket. És ha V. Ferdinánd király most előttünk állna: én őt minden tétova nélkül meghívnám, kövessen engem védtelenül a táborba, hogy annak hódolatát fogadja; mert meg vagyok győződve, senki sincs ott, ki azt tőle megtagadná.”

Kossuth ezután megszakasztotta volna a beszélgetést a nélkül, hogy többé csak egy szóval is említést tegyen Görgey előtt a függetlenség nyilatkozatáról. Ez volt-e valóban Görgey nyilatkozata Gödöllőn, vagy csak pár év múlva sugallta azt neki a megfontolás laibachi belebbezettségében? — nem tudjuk; az ápril 10-kén Vácson a sereghez intézett szózata legalább mást látszik bizonyítani. Ennek némi kifejezései csak úgy bírnak igazi értelemmel, ha felteszszük, hogy a függetlenségi nyilatkozatot ekkor még ő is helyeselte. *)

De bármi volt légyen akkor a függetlenség kijelentése iránt Görgey véleménye, annyi bizonyos, hogy, mint alantabb látandjuk, ő annak nemsokára leghevesebb ellenzőjévé lett; bizonyos az is, hogy Damjanics és Klapka, ez iránt szinte megegyeztetvén, abban megegyeztek; s ezek véleményeinek

*) E kifejezések különösen a következők: „Mint hősök kezdtétek meg a haza megszabadításának szent művét, mint hősök fogjátok azt szerencsésen bevégezni. Nagy dolgok történtek már; még nagyobbaknak kell történniük, hogy szép hazánk *igazán* szabad és boldog legyen.”

hallása után Kossuth eltökélte magát, Görgeynek netán ellenkező véleményét nem venni többé figyelembe.

Ő tehát tábori útjából április 12-kén Debreczenbe érkezvén, alkalmasnak látta az időt s körülményeket, hogy a nemzet képviselői választ adjanak az olmtüzi manifestumokra. A következő napon e végett zárt tanácskozmányra hivatta össze a törvényhozó testületet. És miután hadseregünknek Hatvannál, Bicskénél, Isaszegnél és Vácznál, valamint a Bácsban, bánszágban és Erdélyben kivívott győzedelmeit részletesen 'előadta, körülbelül egy ahoz hasonló s alább közlendő beszédben, melyet más napon a nyilvános ülésben is elmondott, indítványát hosszan indokolva, a következő négy pontban terjesztette elő:

1) hogy Magyarország önálló s független európai státusnak nyilváníttassák;

2) hogy a Habsburg-Lothringen ház az ország feletti uralkodásból örökre kizárassék, minden polgári jogok élvezésétől megfosztassák;

3) hogy Magyarország minden más államok irányában békét s barátságot tartani, az előbb vele ugyanazon fejedelem alatt állott népekkel, valamint a törökbirodalmi s olasz tartományokkal jó szomszédságot alapítani és szövetséget kötni kíván;

4) hogy az ország jövődő kormányrendszerét a nemzetgyűlés a körülmények igényei szerint fogja megalapítani; addig pedig, míg ez megalapíttatnék, az országot ideiglenesen egy kormányzó elnök a maga mellé választandó miniszterekkel igazgatandja.

Kossuth előadását mély csend követte a törvényhozó testületben, mintha annak minden egyes tagjai azon elláthatlan következményeket akarnák magoknak megfejteni, melyeket ezen indítvány határozattá emelése idézendő elő a jövődő rejtélyes méhéből az országra. Szólottak utóbb számosan; többen az indítvány mellett, néhányan, a lényegét ugyan elfogadva, a határozat jogosultságát nem tagadva, de időszerúsé-

gét ostromolva. Mondák, miképen a nemzet ügye még koránt sem áll oly biztos alapokon, hogy tanácsos volna minden hidat, mely szükség esetében a dynasziával még, habár kénytelenségből is, kibékülésre vezethetne, magunk mögött lerontani. A fontos határozatot ez okból későbbre, legalább is akkorra, midőn a főváros kezünkre visszakerülvén, az országgyűlés oda tétetik át, kívánták elhalasztani; ott — úgy mondának — nagyobb méltósággal s Európára is nyomatékosabb hatással lehet majd kimondani a függetlenség nagy szavát.

Szólott újra Kossuth is, czáfolva a határozat kimondását bármi okból későbbre halasztani kívánók indokait. Előadá egyebek közt, hogy épen most látja e fontos lépésre legalkalmasnak az időt, midőn a határozat egyedül a nemzet akaratától függ; jöhet idő, midőn majd az uralkodók vagy a népek, Európa státusainak sorsa felett határozni összeülvén, hazánkról, ha azt még nem találják független állapotban, nem a mi érdekeink s óhajtásunk szerint határozhatnak: holott a függetlenség kimondatván, és isten segedelmével ki is vívatván, azt a diplomatia, mely minden „fait accompli”, minden befejezett tény iránt tartózkodással szokott lenni, másíthatlan ténynek fogja tekinteni. Mint független nemzet Angol- és Franciaország rokonszenvére is inkább fogunk számolhatni; mert hogy azok irányunkban eddig is oly közönyösen nyilatkoztak, főoka abban rejlik, mivel bennünket mind eddig csak osztrák alattvalóknak tekinthettek stb. stb.

Az indítvány lényege ellen egy szó sem nyilatkozván, az időszerűség feletti hosszabb vitatkozás után végre határozattá lőn, hogy a függetlenség a következő napon tartandó nyilvános ülésben egyhangúlag kijelentessék.

Még csak aziránt tett kérdést egynémely képviselő, vájjon a kormánynak adandó hatalomban bennfoglaltassék-e az országgyűlés eloszlatásának joga? De miután ezt többen akként fejtegették, hogy míg az ország kormányrendszere elhatározólag meg nem állapíttatik, a legfőbb hatalom mindaddig a népfeliséget képviselő országgyűlés birtokában marad, mely

ennél fogva csak önmaga által oszlathatók el; és miután még hivatkozás tételét azon fogadásra is, melyet az országgyűlés márczius 25-kén magának Kossuthnak felszólítására tőn az iránt, hogy míg az ország tökéletesen megmentve nincs, a ház addig együtt fog maradni: ez ellen a kormány elnöknek semmi észrevétele nem lévén, a kérdés ekként elintéztnek nyilvánított.

A tanácskozmány határozata még azon estve közhírré lőn a városban, s más nap, april 14-kén, roppant néptömeg kezdé ostromolni a refor. főiskola ajtait, hol a képviselők gyűlései tartattak, részt venni óhajtván a nagy fontosságú ülésben. De a terem szűk köre csak keveseknek adhatott helyet. Néhány képviselőnek a néphez intézett azon szavaira tehát, hogy az ülés a reform, nagy templomban fog tartatni, a népsereg azonnal oda özönlött, s pár perez alatt tömve lőn a roppant terjedelmű templom is. Ennek következtében, miután az előbbeni ülés jegyzőkönyve a gyűlési teremben hitelesített, s a kormány elnök is megjelent, a ház, egy indítvány következtében, ülését a nagy templomba tette által.

Lecsilapodván a helyfoglalás zaja, Almásy Pálnak, a képviselő ház elnökének, felszólítására Kossuth mély csöndben megkezdte beszédét. Hangja eleinte gyöngé, köhécselő vala; majd, miként ez vele oly gyakran történt, szelleme az érzelem hatalmától általhatva s felvillanyozva, ihlettségében a gyöngé testet is magával ragadta, s oly hangerőt fejleszt ki benne, hogy az nem ritkán bámulatra indítja a hallgatókat.

„Hazám képviselői! Méltóztattak, úgymond, velem parancsolni, hogy a mikor szükségét látom, a táborba menjek. Voltam legközelebb s onnan visszatérvén, kötelességemnek ismerem, ha bár nem újak is azok, — minthogy már a honvédelmi bizottmány által közhírré vannak téve, itt a t. képviselőház előtt, nyilvános ülésben, hivatalosan megemlíteni egy pár szóval hadjáratunk eddigi eredményeit.

„Vetter altábornagy úr, ki a magyarországi hadseregek fővezérévé lőn kinevezve, mindjárt Tiszafüreden, meghülés

következtében veszélyesen, legalább súlyosan megbetegedvén, a magyar seregek ideiglenes fővezérletéri intézkednem szükséges vala. Mert bár mennyire fájlaltuk is a tisztelt férfinak betegségét; de úgy vélekedtem, hogy a miatt a hadi munkálatokban fennakadást engedni nem lehet az ország kára nélkül, s azért az egyesült seregnek fő vezérletét az ott jelenlévő tábornokok rangban legidősbikére, Görgey tábornokra bíztam. És szerencsésnek tartom magamat jelenthetni a t. képviselő ház előtt, hogy a nevezett fővezér, és a többi vezérek között, valamint az ügy lelkétől, a hazának szent szeretetétől átitihletett lelkesülés, úgy kölcsönös legjobb egyetértés, és a munkálatokban ez által biztosított összhangzás, a legjobb siker, melynek előmozdításában személyes jelenlétemmel is részt vehettem, a legörvendetesb eredmény állott be, melyet örömmel tudathatok a t. képviselő házzal. Általában-a magyar hadsereg lelkesülve van; annak utolsó tagját is általhattotta az ügy szentségére, s az isteni gondviselésnek erre alapított biztos oltalmazó reményére fektetett meggyőződése a győzedelemről. S a mely sereg igaz ügyében hazája mellett, istenben s vitéz karjaiban bízva, a győzedelemnek biztos hitével megvén az ütközetbe, az nem féli a halált, az a neki kijelölt pontot elfoglalja bizonyosan. És én láttam örömmel vérezni el sokakat, kiknek még dülő félben, utolsó szavok az volt: éljen a haza!”

Elbeszélvén ezután az ily kedvező előjelek alatt megkezdethadjáratnak Hatvantól Váczig folyt győzedelmes menetét, megemlítvén a bácskai hadjáratnak is szerencsés folyamát, a Perczel tábornok által Sz.-Tamásnál ő a római sánczoknál kivívott győzedelmeket, és a már igen fenyegeti Péterváradnak ostrom alóli fölmentetését, ekként folytatá beszédét:

„Méltóztassanak megengedni a t. képviselő urak, hogy a hadi munkálatok további tervezetét nyilvánossá ne tegyem, a míg függőben, míg kivitel alatt vannak. Csak annyit mondok tehát, miként valósínű lévén több adatoknál fogva az ellenségnek azon szándoka, hogy habár seregeink által megveret-

tetnék is, legalább egy pár nagy tekintetű s fontosságú erős pontot biztosítson egy ideig magának Magyarországon, hogy onnan azután, ha mindent elvesztett, szőhesse ismeretes ármányainak fonalát, és azoknak birtokából intézhesse cselszövényeit arra, hogy a magyar nemzet essék ismét vissza nagylelkűsége régi hibájába, miszerint annyiszor megcsalva, nemzeti életének legbecsesebb erejében annyiszor megtámadtatva, — ha kényszerítve volt is fegyvert fogni nemzeti létéért, le nem igáztatott ugyan soha az ellenség fegyvere által igazságos harcában; de mindig elvesztette harcának gyümölcsét túlfeszített nagylelkűsége által.

„Megteheti képviselőház, hogy az ellenség nem elégeivel meg azon szenvedéseket, miket a nemzet nyakára eddig hártott, új meg új inváziókkal fogja megkísérteni, megölni a magyar nemzetet: de legyen nyugodt a nemzet, mert ha leéltük a múlt idők nehéz napjait, a midőn bennünket az ellenség egész hatalma, a saját keblünkben bujtogatott pártütéssel, fegyvertelenül, készületlenül, erő, pénz, katona, fegyver, lőszer, ágyú és minden nélkül talált, a mivel egy nemzet magát az igazágtalanul megtámadó ellen védelmezheti, s mégis most april havában úgy állunk, a mint elmondani szerencsém volt: tehát hiszem a magyar nemzetről, hogy nem lehet többé oly gyáva, miszerint arra, a mi még hátra van, ha tízszeres erővel akarnának is reánk rohanni, megmérkőzni elhatározott ne legyen, s elhatározott annyival inkább, mennyivel bizonyosabb, hogy már most készületlenek nem vagyunk, s ha imitt amott sorainkban megritkultunk is, de legyen áldott isten érette, meg is tisztultunk.

„A kormány, kötelessége szerint, gyámolítva a t. képviselőháznak rendíthetlenül elhatározott resignativus hazaszeretete által, s gyámolítva a népnek magasztos hazaszeretete által, melynek tanúja valék utamban mindenütt, de melyet oly magas fokon nem találtam mégis sehol, mint épen azon vidékeken, melyek az ellenség nyomását érezték volt, — a kormány, mondom, mind ezektől gyámolítva, nem fog sem-

mit elmulasztani, hogy, ha új meg új ellenség fenyegetné is az országot, azzal is diadalmasan megmérkőzhessünk. És én nem csak a hitnek szent hitével, hanem az észnek meggyőződéssel is mondom: elérkezett a perez, midőn Magyarországnak szabaddá, függetlenné kell lennie; elérkezett a perez, midőn Magyarországnak, s különösen a nemzet képviselőinek kötelessége, isten, a világ, Európa és a nép előtt kimondani, hogy szabadok, függetlenek lenni akarunk!”

E szavakra leírhatatlan lelkesedés ragadta meg a hallgatók nagy tömegét, s az éljenzés és tapsolás vihara tölte meg a templom boltozatait.

„Uraim! ha én visszaemlékezem azokra, — így folytatá aztán a csend helyreálltával, — a mik épen most egy eszten-deje történtek, és a mik közt az isteni gondviselésnek kiszámíthatatlan rendelete szerint, én magam is az események által a szerénység porából, melyet örömet vallottam magaménak, kiemelve, némi tevékeny részt vevék; ha visszaemlékezem azon hűségre, melylyel az idők viszontagságai alatt iparkodtam az ausztriai háznak trónusát megtartani segíteni; s ha végig tekintem az árulást, hitszegést—; ha végig nézem azon hállátlanságot, melylyel ezen indulat, — mely indulata keblemnek közös volt a nemzet összeségével —, az ausztriai ház által viszonztatott: talán mentve volnék isten és emberek előtt, ha személyes boszúval, s a szenvedélynek némileg fölingerült hangjával mondanám azt, hogy velem rendelkezhetik isten akármit ez életben; bocsáthat reám szenvedést, bocsáthatja reám a vérpadot, bocsáthatja reám a bürökpoharat, vagy a száműzetést; de egyet nem bocsáthat reám soha, azt nem, hogy én valaha az ausztriai háznak alattvalója legyek. Azt nem bocsáthatja reám isten sem; mert az embernek, ki el van határozva valamire, bár lánczokba szoríttatnának minden tagjai, mindig marad elég ereje meghalni tudni, ha magát másképp meg nem mentheti.

„Hanem, uraim! én, mint egyike a nemzet azon képviselőinek, kiket a nép bizalma a nehéz időkben meghívott-arra,

hogy Magyarországot előbb megmentsek, aztán újjá teremtsék, a tegyék jövődjét szabaddá, nagygyá, dicsővé; én, mint a nemzet képviselője, a személyes ingerültség, az indulat és szenvedély minden gondolatát, esküm szerinti kötelességemnél fogva, keblemből a nemzet nagy kérdéseinek megítélésénél számúzni kötelesnek vallom magamat: azért mind ezt mellőzve, higgadtan, szárazon, nem akarva szólni az indulatokhoz, veszem föl röviden az eseményeket, mint előttünk állnak.

„Az 1848-ki törvények, erős meggyőződésem szerint, Magyarországon nem revolutio szüleménye. Az 1848-ki törvényekkel a magyar nemzet nem tett revolutiót; nem voltak azok semmi egyéb, mint biztosítása azon jogoknak, melyek papiroson, és ha királyok esküje a papiros malasztjánál több volna, a királyok esküjében, s a velök kötött alkukötésekben mindig sajátunk valának isten és világ előtt. Törvényeinkben ki volt mondva, hogy Magyarország szabad és független, és semmi más nemzetnek alávetve nincs; még az is, hogy a király távollétében a királyi hatalom nagy részének gyakorlata a nádorra, mint helytartóra bízott az új törvények által, nem új s nem ismeretlen szerzemény történetünkben; mert a nádor ezer év óta mindig a királyok helytartója volt; s más változás nem történt a dologban, mint csupán az, hogy a mely szabadságot, függetlenséget s önállást ennek előtte a kormányzések s különösen a magyar királyi úgynevezett helytartótanács törvény szerint fentartani köteles volt volna, ezen törvények fentartása s biztosítása miniszterekre, nem pedig egy collegialis tanácsra bízott. Ez volt az egész változás, a minő változásokat azok, kik a magyar históriát ismerik, többeket fognak föl találni; mert hiszen maga a helytartótanács is nem oly régi institutio, a múlt században hozatott be csak. Hanem azon magában csekély változás, hogy az igazgatóságok helyett igazgatók, s a tanácsnokok gyűlése helyett miniszterek állítottak, az országra nézve mégis egy nagy szerzemény volt, azon szerzemény t. i., mely által egyes emberek fele-

lőssége alá vannak helyezve a törvények s a nemzetnek azon jogai, melyeket a collegiumok, a collegialis administratiók nem őriztek meg; mert testület magában véve személyes felelősséggel a gyakorlatban nem bír. Hanem épen az, hogy a miniszterialis kormányzat által a nemzet jogai, — melyekhez tartozott, hogy a népek pénzével és vérével az ausztriai ház s bécsi tanácsnokai kényők kedvök szerint ne rendelkezhesenek, — mondom, épen ezen miniszteri felelősség, mely azon jogokat biztosítandó vala, azt ragadta ki az ausztriai hatalom kezéből, mit mindeneknél nagyobbra becsült, t. i. az önkényes uralkodás lehetőségét az országon s a hatalmat, hogy a magyar nép vérével és pénzével nem saját hazánk javára s megmentésére, hanem a maga céljaira kénye kedve szerint rendelkezhesék. S e szándékát valósította is háromszáz éven át. Mert ha látjuk, hogy isten a jóllétnek, boldogságnak minő elemeit adta e földnek; ha látjuk, mennyi erő, egészséges, ifjú erő van e népben, s végig nézünk az országon: keserves fájdalommal kell elmerülni az embernek a múlt előtt, mily borzasztó végzet volt az, hogy a boldogság annyi elemeivel e jobb sorsra érdemes népnek oly szegénynek, oly nyomorultnak kellett lennie; mert vérenek az önkény támogatására, idegen nemzetek rabigába fűzése végett kellett omlania, s keserves véres verejtékének az ausztriai udvar végetlen s a népek szabadságával ellenkező szükségeinek fedezésére kellett fordítatnia. Azt pedig nem lehetett megengedni, hogy kifejlődjék nálunk az erő s vagyonság, mert félték, hogy ha majd vagyonosabbak leszünk, nem fogunk akarni szolgák lenni.

Ez az 1848-ki törvényeknek nem mondom históriája, hanem belső lényege. Ezen törvényekre esküdött meg a király, V. Ferdinánd; de alig mondotta ki azt, hogy: „megtartom s mások által megtartatom”: már nevezett Horvátországba egy bánt, a még akkor egészen meg nem alakított minisztérium befolyása nélkül, azon megbízással: kezdjen Horvátországban lázadást, pártütést a magyar nemzet ellen. S csak hamar elkövetkezett a rácok fellázadása, a mely annyi bor-

zasztóságokkal volt összekötve, minőket alig ismer az újabb korban a história. S a király s az ő házának tagjai, az egyik nyilatkozványt a másik után küldöttek, hogy ekként s akként roszalják a pártütést; hogy parancsolják, térjenek vissza a törvény s magyar minisztérium iránt engedelmességre; és míg nekünk, jó bolondoknak, kik a minisztériumban valánk akkoron, e port szemünkbe szórták, míg mi lehetlenek hit-tük az árulás azon nemét, hogy midőn egy király s annak családja kárhoztat valamit s bűnnek mond, azt a bűnt tettekben minden hatalmával gyámolítsa: addig azon pártütőknek küldöttek fegyvert, biztatták csókokkal, küldöttek pénzt, küldöttek ausztriai tiszteket, szóval mindent a magyarnemzet elleni háborúnak folytatására; miszerint a nemzet ereje önmaga keblében szerteszakgatva leendvén, ő aztán a maga császári seregével, mint a gyöngé bárányra lecsapó sas, egyszerre semmivé tehesse a nemzetet!

„És e képmutatás annyira ment, hogy önöket magokat, uraim, tiszelt képviselők, a király a végett hívta össze, hogy teremtsenek katonai erőt s pénzerőt a kormánynak a végett, hogy azon lázadást s pártütést, melyet ő s királyi családja leghatározottabban kárhoztatott, mennél előbb legyőzzék, s Magyarországbán a békét s a királyi esküvel szentesített törvények tekintélyét helyreállítsák. Ez az alapja önök együtt létének. De míg minket együvé összehívtak, csak azt lestek, hogy érkezzék meg az idő, midőn biztosan betörhet Jellasics az országba; s nyomban a császári ótalom nyílt paizsa alá vette őt az ausztriai ház. A pártütő kedves emberré vált, sőt annak, kit honárulónak bélyegzett egynehány nappal előbb, kezébe akarta letenni a Magyarország feletti hatalmat, s a magyar polgárok élete s vagyona feletti önkényes zsarnokoskodhatást. Mert azt gondola hogy, ha mi a ráczokkal nem tudunk elkészülni Sz.-Tamásnál, az ott fenforgott árulások miatt: a betört Jellasicscsal annál kevésbbé fogunk megmérkőzhetni. Mert nekünk minden kísérteteken keresztül kellett mennünk: s így keresztül mentünk saját hazánkfiái árulása-

nak kísértetem is; s maga azon vezér, kit a Drávához küldetik, hogy őrizze a magyar határt, már akkor czimborált az ellenséggel, valamint most nyíltan küzd ellenünk, ha ugyan valahol meg nem lövett.

„Bízott tehát az ausztriai hitszegés abban, hogy a magyar seregek romjai, melyek az országon imitt amott tengődtek volt, az ármádia egységének eszméjét magasabbra becsüldik, mint a hazaszeretetet és nem fognak a sárgafekete zászlók ellen küzdeni, melyek alatt küzdöttek sokáig, — és ha személyes bátorság s vitézség a dicső tettek sorába tartoznak, küzdöttek dicsőségesen; de, fájdalom, küzdöttek gyakran a szabadság ellen!

„Azonban e számításban megcsalatozott az ausztriai ház. A készületlen nép tömegestül állott fel, s 10—12 ezerével fogta el a fegyveres ellenséget; s míg Jellasics csaknem Buda alá vonult, már a sukorói partokon annyi ereje volt a magyarnak, hogy ezen erő által az ellenség megveretve, fegyverszünetet volt kénytelen koldulni, a mit nagylelkűen megadánk neki, s a mit ő hitszegően megtört, s minden fegyverszünetnek azon feltétele ellenére, miszerint mind a két sereg előbbi positiojában szokott maradni, úgynevezett Flankenbewegung-gal kiszökött Bécs felé. Seregeink utána mentek; s bár sebesebben nyomultak volna utána! Ausztriában nem csak le nem fegyvereztetett Jellasics, sőt inkább seregei Bécs szabadságának leigázására felhasználtatván, levették nyíltan az álarcot, s maga a császári fővezér császári seregekkel jött Magyarországba, azon pártütést nem csak védeni s oltalmazni, melyet maga a császári ház szítogatott, hanem Magyarország leigázását be is végezni.

„S megindította seregeit minden szomszéd ausztriai tartományokból, s fellázasztott minden szenvedélyt, vadságot, embertelenséget, mi csak az országban feltalálható vala. S miután annyi erő ellenében, akkor még készületlenek lévén, a fővárost megtartani nem tudtuk, hatalmában elbizakodván végre annyira ment, hogy Magyarország nemzeti lételét eltö-

rültnek, s a magyar nemzetet a nemzetek sorából kitörültnek nyilatkoztatta ki márczius 6-kai manifestumában.

„De mielőtt ezt tette volna, egy oly bűnt is követett el, mennél nagyobbat sehol a népek nem ismernek, azt t. i. hogy saját ügye mellett, saját alattvalói ellen, egy idegen hatalomnak, az oroszoknak, fegyveres segítségét használta fel a nép legyilkolására. S midőn a magyar nemzetnek státuséletét eltörültnek mondotta ki, egyszersmind hazánk területi épségét is eldarabolta. Erdélyt, mely tőlünk sokáig elszakadva volt, de végre, istennek hála, a két nemzet közös egyetértésével s a királynak hozzájárulásával visszacsatoltatok, a magyarnak keblétől elszakította; sőt Erdélyben is a szász földet közvetlen az ausztriai birodalomnak kiegészítő részévé nyilatkoztatta. A magyar koronától Horvátországot és Szlavóniát elszakította; s Magyarországon rácz vajdaságát alakítván, Magyarországtól külön testté változtatta.

„Ezek szárazon a tények s merényletek, melyek ellenünk elkövettettek.

„Már most kérdem én: lehető-e az, hogy valaha még piattással viseltessék a nép egy oly uralkodó ház iránt, mely a multaknak sok bűnei után legközelebb ellenünk mind ezeket követte el?...

„És kérdem én: ha oly méltányosak és mérsékeltek valánk, hogy nem léptünk ki a forradalmi térre; hanem védelmeztük magunkat az igazságtalan megtámadás ellen; s védelmünkönél közbe jön minden, a mi egy nemzet ellen bűn lehet, magának a nemzetnek az élők sorából kitörlési merénylete is; — kérdem én: ha ezek után a nép erejének érzetére fölébredt, nem tartozunk-e mi a magyar szabadságharcban elhunyt testvéreink szent emléke iránt azon kötelességgel, hogy a miért Ők elvérzettek, annak jutalmát vegyük el a nemzet számára? Kérdem én: nem tartozunk-e mi, nemzeti képviselők, a nép iránt azon kötelességgel, hogy a nép mely, a kormány s az országgyűlés parancsára, nem csak örömet adja fiait a szabadságharcban elvérzeni, nemcsak örömet viseli

a hadjárat minden terheit, hanem egyszersmind készséggel s örömmel teszi ezt; — nem kötelességünk-e nekünk megtenni azon lépéseket, melyek magokban foglalják a biztosítást, hogy valamint az érettünk vérző vitéz hadsereg, úgy az anynyi áldozatokat hozott nép el fogja venni méltó gyümölcsét áldozatainak, s hogy a harcnak vége nem alku leszen egyesek javának vagy dicsvágyának számára, hanem győzelem, a szabadság győzedelme a nép és nemzet számára?

„Uraim! a magyar nemzetet a mérsékelt és óvatos nemzetek sorába fogja igitatni e napokra nézve a história; mert mi miní ekkorig nem mondtuk ki a szót, mely szónak kimondásával más nemzetek szabadságharczaikat kezdték, s akaratjukat nyilvánították, hogy többé rabszolgák lenni nem akarnak.

„De én azt gondolom, hogy ennek ideje már elkövetkezett. A nép határozottsága, seregeink diadalmas előhaladása, és a hazafiúi s becsületbeli kötelesség érzete azt sugaltatja velem, hogy itt van az idő, midőn ki kell mondanunk: hogy az ausztriai ház által a köztünk és közte fennállott kapocsnak elszakítását a nemzet a maga népfellege akaratával szentesíti; s hogy a magyar nemzet fellép az európai státuscsalád sorába, mint önálló, független hatalom, mely készületlenül találtatván a múlt hónapok harcaiban, ellenében azon hatalomnak, melyet Európa legnagyobb hatalmasságai közé számítottak, ennyi időn keresztül nem csak meg tudta magát tartani a legnagyobb vészek között, hanem elég erőt tudott kifejteni, hogy előtte fussanak az annyira elhíresztelt császári seregek; megmutatta, hogy a szabadságra méltó, hogy a szabadságra elég erős. Most Magyarországnak ki kell mondani, hogy akarata is van ezen erejét utolsó csepp vérig a szabadságra, melyre méltó, felhasználni!

„Egyszersmind, uraim, ki kell ezt mondanunk azért is, hogy az európai státuscsalád, melytői magunkat elszakítottaknak semmi esetben sem tekinthetjük, tudja meg hogyan érez, mikép gondolkodik s mit akar a magyar? Azért is ki

kell mondanunk, hogy az ausztriai ház a magyar nemzet elleni fegyverfogása által elszakítván a közte s köztünk fennálló kapcsolatot, Magyarország uralkodására méltatlannak nyilvánítatik, s örökre számkivettetik; úgy más részt meg kell mondani Európa népeinek, hogy midőn kényszerítve voltunk önvédelmünkre fegyvert fogni, s az annyi veszélyek közt vívott harcznak ezen gyümölcset elidegeníthetlen természeti jogainknál fogva magunknak decretáljuk: Európa népei irányában a békét és barátságot óhajtjuk, s tisztelni fogjuk minden nemzetnek jogait; de megkívánjuk, hogy a mieinket is tiszteljék.

„Mert némely hatalmasságok már ismét hozzá kezdenek nyúlni azon taktikához, melyet régóta szoktak követni, hogy elérjék diplomatai ármányok útján azt, a mit fegyverrel nem tudtak elérni. Congressust részint kezdetek, részint tartani szándékoznak a végett, hogy az 1815-ki bécsi congressus alkalmával megállapított elvek alapján rendelkezhessenek a nemzetek fölött, melyek igazságos önvédelmökben véreznek az önkény ellenében. Akarnak rendelkezni a nemzetek fölött, mint rendelkezik a majoros a nyáj fölött, ide s amoda csapva, darabolva és szakítva szét országokat vagy kapcsolván össze elemeket, mintha a nemzetek semmik nem volnának, mint allodiumok, melyek fölött a congressus osztozhatik.

„Nekünk, uraim, el kell foglalnunk Európában azon állást, hogy valahányszor az európai nemzetek hatalmainak képviselői nem saját ügyök, hanem Európa ügyei fölött akarnak intézkedni, rólunk nélkülünk senki ne intézkedjék; hanem szavunk legyen azon kapcsolatnak kérdésében, mely köztünk s a civilisált Európa többi népei közt fennáll, s melyet a jognak, méltányosságnak és barátságos békének alapján a civilisatio előmozdításával összekötve fentartani legforróbban óhajtunk.” (Helyeslés.)

„Tehát mind a jog, mind a hazafiúi kötelesség, mind a körülmények állása, mind a hadsereg iránti méltányosság, a mely hadsereg megkívánhatja már, hogy a nemzet egyszer

mondja meg, hogy míg a hadsereg vérzik, biztos is lehet abban, hogy senki ő felette alkudni nem fog oly feltételek mellett, melyek végett nem volt volna méltó vérét ontani; és a kötelesség a nép iránt, miszerint a nép tudja, hogy elveendi áldozatainak gyümölcseit, mely a jóllét, szabadság és boldogság. Én mind ezen indokoknál fogva itt az isten templomában felhívom önöket, uraim, nemzeti képviselők, hogy számot vetve isten, lelkiösmeretök s haza iránti kötelességükkel, vegyék bölcs tanácskozás és elhatározás alá indítványomat, melyet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

„Mondassék ki a nemzet nevében határozatilag, hogy: „1-ör. Magyarország a vele törvényesen egyesűit Erdélylyel és hozzá tartozó minden országokkal, részekkel s tartományokkal egyetemben szabad, önálló és független európai státusnak nyilvánítatik; és ezen egész státusterületi egység feloszthatlannak s épségére sérthetlennak kijelentetik.

„2-szor. A Habsburg-Lothringeni ház, a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által, nem különben azon merény által, miszerint az ország területi épségének eldarabolását, Erdélynek és Horvátországnak Magyarország-tóli elszakítását, és az ország önálló státuséletének eltörlését fegyveres erőszakkal megkísérteni, s e végett idegen hatalom fegyveres erejét is a nemzet legyilkolására használni nem iszonyodott, saját kezeivel szakgatván szét úgy a *pragmatica sanctiót*, mint általában azon kapcsolatot, mely két oldalú kötések alapján közötté és Magyarország s tartományai között fennállott —; ezen Habsburg-Lothringeni ház Magyarország, a vele egyesűit Erdély és hozzá tartozó minden országok, részek és tartományok fölötti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik, és az ország területéről s minden polgári jogok élvezetéből számkivettetik. A mint hogy ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek a nemzet nevében nyilvánítatik. (A szónok, kezeit ég felé emelve, mondja tovább): „Úgy legyen, Ámen!”

„3-szor. Midőn a magyar nemzet elidegeníthetetlen természetijogánál fogva az európai státuscsaládba önálló s független szabad státusként belép, egyszersmind kinyilatkoztatja: hogy minden más státusok irányában, ha saját jogai nem sértenek, békét és barátságot tartani, s különösen azon népekkel, melyek ezelőtt velünk egy fejedelem alatt állottak, valamint a szomszéd török birodalmi és olasz tartományokkal jó szomszédságot alapítani s folytatni, s a kölcsönös érdekek alapján barátságos kötésekkel szövetkezni elhatározott akarata.

„Mi előtt a még hátralévő indítványt megtenném, méltóztassanak megengedni, hogy az itt felolvasott indítványok nyomán a még teendőnek némi indokolására egy pár szót mondjak.

„Ha ezen indítványokat a nemzet képviselői elfogadandják, és a mit óhajtok, a kezökbe tett nemzeti hatalommal szentesítendik, úgy az új kormányrendszer kérdése az, a mi ezután következik.

„Kormányrendszereket kidolgozni minden részleteiben nem egy percznek, nem egy napnak feladata; és a nemzetnek kötelessége, midőn jövő kormányzata formái fölött határoz, magát kellőleg tájékozni nem csak benn, hanem tájékozni egyszersmind az európai nemzetek és conjuncturák irányában, miszerint mindenek fölött olyat tegyen, a mi szabadságát és függetlenségét az országnak megóvja és biztosítsa; s egyszersmind ezzel kapcsolatban tegyen olyat, tegyen annyi jót, a mennyi jót csak tenni a körülmények gondos megfontolása enged.

„Én a mondó vagyok, hogy e nemzetnek jövő kormányformáit is senki más, mint csak a nemzet képviselői határozhatják meg. A mely perczben Magyarországon akadna ember, a ki urává akarna lenni e nemzetnek, a ki bár mi hatalmat mástól, mint a nemzet képviselői testületének kezéből akarna venni, azon emberre, uraim, vigyázzanak önök, s az egész nép; és soha, semmi esetben ne tűrjék, ne engedjék

azt, hogy a nemzet felett más határozhasson, mint e nemzet maga. Hanem addig, míg a nemzet képviselői a körülmények megfontolásával a jövődó kormányzati rendszert minden részleteiben kidolgozandják, az országban kormányznak lenni kell; és mennél nagyobbak s nehezebbek a körülmények, annál inkább szükséges, hogy ezen kormány tagjai személyes felelősség mellett sáfárkodjanak a nemzetnek reájok bízandó ügyével. „Eddig a körülmények azt hozták magokkal, hogy a honvédelmi bizottmány, melynek én is, uraim, önök parancsából, tagja és elnöke vagyok, testületileg kormányozza az országot. Hogy miként teljesítettük kötelességünket, ítélend felettünk a história, valamint ítélni önöknek joguk van, uraim. Hanem mi a nemzet által alakítandó, s a személyes felelősség hasisára alapítandó új kormány tagjainak kezébe azon tiszta meggyőződése teendjük le azon sáfárkodást, mely eddig reánk bízva volt, miszerint a nehéz körülmények között tettünk legalább annyit, hogy a nemzet nem csak nem veszett el, hanem hogy joggal, óvatossággal, méltányossággal elérhettük azon napot, melyre nekem, nem mint kormánytagnak, vagy mint elnöknek, hanem mint a nemzet egyik szolgájának s képviselőnek, lelkiösmeretemmél számot vetve, kimondanom lehet, hogy én elérkezettnek látom az időt arra, hogy önöket felhívjam, kimondani Magyarország státuséletének önállóságát, függetlenségét, s az ausztriai háznak elkergetését. S hogy a körülményeket ennyire legalább vezetni tudta a honvédelmi bizottmány: ez énnekem is, valamint tisztársaimnak, ha majd, a mit isten adjon reám nézve mihamarább, visszatérendek a szerény és szegény magánélet csöndébe, hogy érezzem, mint egyszerű polgár a törvény ótalmát és azon szabadság jótékonyosságát, melynek megótalmazásában magam is egy csekély eszköz voltam a nemzet kezében, — azon meggyőződést nyújtja nyugalmunk párnájául, hogy nem rontottuk el a nemzet ügyét; hanem segítettünk azon annyit, erejét nevelni, mennyire tehetségünk s a körülmények engedték.”

„Hanem itt az idő, a midőn a collegialis kormányzati rendszer többé a jelenkor nagyszerű igényeinek meg nem felelhet; — itt az idő, a midőn nem oly kormány kell, a mely csak a háznak választmánya, hanem olyan, a mely egy kormány minden kellékeivel fel lévén ruházva, nagyobb körben, nagyobb hatalommal intézhesse a nemzet kormányzati ügyeit; de egyszersmind személyes felelősséggel is álljon az országgyűlés, és ez által a nemzet irányában, s ne fedezhesse magát azon paláttal, hogy ő egy választmány.

„Hogyha másként tetszik az országgyűlésnek, másként határozhat, s azt mondhatja, hogy a collegialis kormányzatot akarja; — én nem! Midőn a nép viseli a terhet, vérzik ott a hol kell; és midőn a nép adja az áldozatokat, akkor kell, hogy a kormány férfiai is fejeikkel játszszanak, ha megtudnak feledkezni azon kötelességről, mely az ő hű kezökre bízatik. S azért, mert ily felelősségre szükség van, azt indítványozom, uraim, hogy addig is, míg a nemzet, a fentebbi indítványok alapján, az ország kormányzati rendszerének minden részleteit megalapítaná, méltóztassanak ideiglenesen egy, a személyes felelősségre fektetett kormányról gondoskodni akként, hogy annak tagjai bírjanak a kellő hatósággal és hatalommal a nemzet javát eszközölni; de egyszersmind legyenek felelősek fejökkel minden cselekvéseikért a nemzetnek, és a mely kormány ne legyen úgy alakítva, hogy akár folio akár duodecz kiadásban valamely sinecurista legyen közötté; de cselekedjék mindenik saját felelőssége mellett az elsőtől az utolsóig. És azért indítványom következő: „4-szer. Az ország kormányzati rendszerét minden részleteiben a nemzeti gyűlés fogja megalapítani. Addig pedig, míg ez a fentebbi alapelvek nyomán megállapíttatnék, az országot egyetemes kiterjedésében egy kormányzó elnök fogja a maga mellé veendő miniszterekkel úgy saját magának, mint az általa kinevezendő minisztereknek személyes felelőssége és számadási kötelezettsége mellett kormányozni.

„Méltóztassanak ezen indítványokat akként venni, hogy én elveket akartam csak kimondani, nem pedig az egész nyilatkozványt, melyet a netán ma hozandó határozatok nyomán kell formulázni, s ezért még szükségesnek látnám, Hogy:

„5-ször. Ezen határozatokban kimondott elveknek nyilatkozványba foglalása s fogalmazása három tagból álló választmányra bízassék.

„Tisztelt képviselők! Előterjesztettem indítványomat. E nap Magyarország történeteiben talán a mind ekkorig élt napok közt a legnevezetesebb leendő, hogy ha én nem hibáztam felfogásában a körülményeknek, és ha nem hibáztam azon számításban, hogy mások is akként éreznek a haza irányában, a mint én érezni kötelességemnek ismerem.

„Én nem ajánlom önök pártfogásába, uraim, ezen indítványokat; sőt arra szólítom fel önöket, hogy félretéve minden tekintetet a világon, pusztán, isten és önlelkiismeretektől s a haza iránti kötelességöktől kérve számot, vegyék bírálat s ítélet alá ezen indítványokat; és ha úgy látandják, hogy ezen indítványok jók, tegyék le önök ma, uraim, Magyarország jövő szabadságának, jóllétének és boldogságának alapját!”

Miután a beszéd végeztével az általános helyeslésben ki-tört lelkesedés zaja lecsillapodott, a ház elnöke, Almásy Pál, kérdést intézett a képviselőkhöz, kívánnak-e az előterjesztett indítványokhoz hozzászólni? Válaszát; a képviselők testülete ezen általános felkiáltásban adta: „elfogadjuk egészen!” Minek következtében, Irányi Dániel jegyző által az indítványok pontonként olvastattak fel. És miután a ház azokra nézve egyenként is ünnepélyes felállással nyilatkoztatta ki megegyezését, az elnök a határozatokat az indítványok három első pontjára nézve, ezek értelmében, a ház és a hallgatóság helyeslésétől s örömkifejezéseitől kísérve kimondotta.

Az indítvány 4-dik pontjára nézve egy kis vita támadt a képviselők között. Szász Károly képviselő azt kívánta, hogy az országgyűlés elosztatásának jogával az alkotandó új

kormány ne ruháztassák fel; hanem az magának a törvényhozó testületnek tartatván fenn, e kivétel a határozatban világosan fejeztessék ki.

Ez iránt már az elébbi napon lefolyt tanácskozmányban is keletkezett némi vitatkozás. De miután ott akkor egyhangú volt azon vélemény, hogy míg az ország jövő kormányformája végkép el nem intéztetik, a nemzet képviselőinek testülete lóvén az országban a legfőbb hatalom, ennek tulajdona azon jog is, mely szerint az országgyűlés elosztatásáról intézkedhetik: a képviselők nem látták szükségesnek eziránt akár újra tanácskozni, akár külön észrevételt tenni a határozatban. Minél fogva a kérdés, Szűnyog Rudolf képviselő előadása következtében, egészen mellőztetvén, az indítványok e pontja is Kossuth fogalmazása szerint lön elfogadva. Végre pedig az ötödik pont is határozattá emeltetvén, a függetlenségi nyilatkozat elkészítésére Kossuth Lajos indítványozó, Gorove István és Szacsvay Imre házjegyzők nevezettek ki.

Alig mondotta ki a ház elnöke ez utolsó határozatot, azonnal szólani kezdé Madarász László, indítványozni szándékozván, hogy miután a határozatok 4-dik pontjának kimondásával a honvédelmi bizottmány lenni megszűnt, s a törvényhozás a határozat szerint kormányzó elnököt köteles kinevezni, ezzé Kossuth Lajos neveztesse ki. A ház azonban igen restelvén, hogy ezen indítvány oly tagtól származik, ki a gyémántügy s ennek következtében történt némely, közelégtlenséget és boszúságot okozott föllépései miatt nem csak minden jobb érzésűnek elvesztette becsülését, hanem fenytő kereset alá is fogatott: nem akarta engedni az indítványozó beszédének befejezését, hanem nagy zajjal közbeszólván, mielőtt az indítványt Madarász tulajdonképen megtehetette volna, közakarattal s viharos éljenzéssel Kossuth Lajost az ország kormányzó elnökének kiáltotta ki.

A ház elnöke ezt is határozatképen kimondván, Kossuth a zaj csilapodtával következő szavakat intézett a képviselőkhöz:

„Azt gondolom, oly időket élünk, midőn valamint a túlbizakodásoknak, úgy a szerénységnek sem lehet helye; hanem minden embernek kötelessége mindaddig, míg a veszély tart és a nemzet tökéletesen megmentve nincs, megállani férfiasan, becsületesen azon helyet, hova őt a nemzet akarata állítja; nem válogatni a térben, nem válogatni a munkában, hanem követni egyedül hazafiúi kötelessége és a nemzet iránti engedelmesség ösztönét.

Uraim, leéltem életemnek javát; és ha visszatekintek az életre, hosszas éveken keresztül nem volt egy napom, melyben azt mondhatám: nyugodt valék. Nekem csak akaratom nagy; tehetségeim csekélyek: s ha valamit életemben eszközöltem, vegyék azt, kik utánam következendek, például arra, hogy az erős akarat még a gyöngye tehetséget is hasznossá teheti a nemzetnek!

„Hanem megvallom, — s legyenek följegyezve e szavak isten ítélő könyvének lapjain: hogy én hazám boldogságának meleg óhajtásán kívül semmi más vágyat nem ismerek, mint azt, hogy legyen nekem szabad nyugodnom. Hanem addig, míg a veszély tart, akár hová fog velem parancsolni a nemzet és a veszélynek akármely állását bizandja reám, én engedelmesen fogom elfogadni, s tenni fogok, mit lehet. De előre kikötöm azon föltételt, hogy, ha eddigi életemben, — és azt az isten talán megengedi élnünk, kevés időnek mondhassam, mi még a nemzet tökéletes megmentéséből hátra van, — valamit hazámnak javára eszközölni szerencsés voltam, vagy lehetek, a mint a veszély percze elmúlik, szabad legyen nekem egy jutalmat kémem, mely jutalom az, hogy engem bocsásson haza a nemzet, bocsásson vissza pihenni a magányos polgárok körébe, élvezni hátralévő napjaimban azon boldogságot, melyet mindnyájunk közös kincse gyanánt kivívni, mint mindnyájan feladásunknak, úgy én, önök bizalmánál fogva legszentebb kötelességemnek ismerem.

„És azért, uraim, addig, míg önök vagy mást választanak, mit bármikor tenni méltóztassanak, mihelyt csekély sze-

mélyemet vagy feleslegesnek, vagy pedig a körülmények kívánatahoz képest nem *eléggé* tehetségesnek és erősnek láttandják —; addig, míg elérkezik az idő, hogy a 3-dik vagy negyedik pontbeli határozat értelmében a kormányrendszert állandóan minden részleteiben megalapítandják —; vagy végre addig, míg azon megállapodás mellett is nyílt homlokkal nem mondhatom el azt, hogy a nemzet már tökéletesen biztosítva van, addig én, uraim, ha önök úgy parancsolják, leszek kormányzó elnök. De az örökkévaló istenre, önbecsületemre esküszöm, azon perczen túl egy pillanatil sem, nem semmi egyéb, mint szerény és szegény magánpolgár!”

A viharosan kitört éljenezések közt, melyekkel e végszavai fogadtattak, a nagy fontosságú ülés a ház elnöke által feloszlattatok.

Talán hibának, vagy inkább hiánynak mondható, hogy a határozatok 3-dik pontjában, mely a szomszédnépekkel kötendő barátságos szerződésekről szól, egyszersmind az ország kebelében lakó idegen ajkú népek megnyugtatójáról is, melyeknek egy része folyton nyílt lázadásban volt, nem gondoskodott a törvényhozás. Nem azért volt volna pedig szükséges ilyféle határozat, mintha ezen népek eddig kevesebb politikai s polgári jogokkal bírtak volna, mint a magyar. Mert hiszen azon demokratikus szellemű törvények, melyek a pozsonyi országgyűlésen a nép javára alkottattak, minden ajkú népre, tótra, oláhra, szerbre, németre szintűgy kiterjedtek, mint a magyarra, s.a magyar e törvények szelleme szerint nem is bírt semmi egyéb felsőséggel s előnnyel az idegen ajkúak felett, minthogy a törvények s országgyűlés nyelve magyar volt Hanem tanácsos volt volna ezen alkalmat a különajkú népek megnyugtatójáról megragadni, s őket nyelvöknek az egyház, iskola, község és törvényhatóság körében való szabad gyakorolhatóságáról újabban is világosan biztosítani azért, mert azok tadatlanságát kizsákmányolva, olyféle izgatásokkal bujtogatták őket lázadásra, mintha a magyar nemzet, míg magának szabadságot követel, azalatt a többi nemzetiségeket elfoj-

tani, kiirtani törekednék. Tanácsos volt volna ez azért, mert ezen különajkú népek egynémelyei sokkal alantabb fokán álltak a míveltségnek, mintsem részletes magyarázat s világos biztosítás nélkül megérthették volna, hogy a democratiában, hol minden polgár egyenlő joggal bír, a nyelvek és nemzetiségek jogai is egyenlők; és midőn a kiváltságok egyes polgárokra nézve eltörültetnek, akkor senkinek sem juthat eszébe nemzetiségi arisztokrátiát akarni felállítani, vagy ha az eddig tánt egynémiben fennállott, továbbra is fenntartani.

Kétséget nem szenved, hogy valamint a képviselőház többsége, úgy a nemzet nagy része is teljes megalégedéssel fogadta a függetlenségi nyilatkozatot. A képviselőház többségének egy része, miként számtalan más alkalommal is tanúsítá, Kossuth nézeteivel, akaratával mindig és mindenben megegyezett. Volt légyen azért, mivel maga is forradalmi elvű, szélsőségeken nyargalni szerető, saját meggyőződéseit s kívánatait látta az övéiben kifejezve; volt légyen azért, mivel ékesszólásától elragadtatva, szóhatalmától lebilincselve, szellemi önállástalanságában a dolgokat kellőleg megfontolni képtelen volt, — mindazt jónak, helyesnek, bölcsnek tartotta, mi tőle származott; indokolásaiban, bár azok, ha a szópompából kivetkeztetve, egyszerűen mérlegeltettek, néha talán gyöngéknek, felületeseknek találtattak is, mindig megnyugodott. A többség másik része viszont azért fogadta mindazt, mi tőle jött, készpénznek, mivel a nemzeti ügy, melynek ő volt legkitűnőbb képviselője, melyet ő magában mintegy személyesített, jó, igaz és szent volt. Ez ügy kétségbevonhatlan igazsága és szentsége tüntette fel őt a nemzet nagy tömege előtt is a haza legkitűnőbb első polgára gyanánt; mert e jogos, igaz ügyet ő védte a hazafiság legtüzesebb buzgalmával, az ékesszólás legtündöklőbb, legcsatányosabb fegyvereivel; a nemzet nagy tömege ezért mintegy megtestesítve tekinté benne a maga igaz ügyét. És a felett, hogy mindig a nemzeti jog hangzott ékes beszédeivel elragadó ajkairól, ő tudott legügyesebben bemarkolni a szenvedélyek húrjaiba, legbájlóbban

hízelegni a nemzeti hiúságoknak, a nemzeti nagyság és dicsőség hangzatos szavaival utat nyitni a tömegek szívébe.

Mindebből eléggé meglehet fejteni, hogy a képviselők s a nemzet nagy többsége meglepéssel, sőt örömmel és lelkesedéssel fogadta a függetlenségi nyilatkozatot. Kossuth indokolása szerint szinte közvéleménynyé vált, hogy a nemzet méltósága s becsülete, nem kevésbé mint a közmorál érzete múlhatatlan elégtétel gyanánt kívánja azt válaszul a márczius 4-kei s 6-kai manifestumokra. Mindazon ármányok és fondorlatok, mindazon árulások és hitszegések emlékezete, melyekkel a nemzetet legbecsesebb javaitól, alkotmányos jogaitól, kormányzati függetlenségétől, sőt magától állami életétől megfosztani törekedtek, az ő ékesszólásának erejével tömbesítve s előadva, oly hangulatba helyezték a nemzetet, hogy annak nagy többsége szinte erkölcsi szükségét érezte az ilyenmű válasznak, mely szenvedett sérelmeinek visszatörlesztésül szolgálna; s a felizgatott indulatok hevében a nagy rész kimondta volna e választ talán még akkor is, ha látnoki szemmel pillanthat vala be a közel jövőndő titkaiba.

E többség, az országgyűlésen s azonkívül, valamint önfenntartási s becsületbeli kötelességnek tekinté az igazságtalan megtámadtatás ellen magát, hazáját, alkotmányos jogait és szabadságát, őseinek összes örökségét a harczmezőn fegyverrel védeni; s valamint, ha mindezekről védelem nélkül, gyáván lemondana, meggyaláznai vélte volna önmagát: szintoly becsületbeli kötelességének tartá a márczius 4-kei s 6-kai manifestumok által szenvedett jogsérelmet, a függetlenségi nyilatkozattal torlani vissza.

Kossuthnak indokolása szerint a többség azt hitte, nemzeti becsülete igényli, hogy midőn a dynasztia ama százados szerződéseket, melyek az ő trónjának is szintúgy alapjai, mint a nemzeti jogoknak biztosítékai, önkényesen szétszaggatta: ezt tényül fogadva, ama kijelentésre, hogy a történelmi alkotmányos Magyarország többé nem létezik, a maga részéről viszont kinyilatkoztassa, hogy az élni akaró Magyarország a

dynasziát uralkodójának többé el nem ismeri. És miután a nemzetnek, mondhatni, egyetemes véleménye volt, hogy magát a fegyveres megtámadtatás ellen védeni, mind önfenntartási, mind becsületbeli kötelessége: a többség úgy az országgyűlésen, mint a nemzet keblében nem hihette, hogy a kimondott szó élesebb, nagyobb horderejű, végzeteljesebb legyen a kivont fegyvernél.

Sokan tehát, még azon higgadtabb hazafiak közül is, kik az elmúlt 1848 folytatában még akként vélekedének, hogy egy részről nagyobb óvatossággal s mérséklettel, több államférfiúi eszélylyel s bölcseséggel —; más részről idő szerinti következetesebb erélylyel ki lehetett volna kerülni a fegyveres összeütközést, s hibáztatták is azokat, kiknek kezében létezett a nemzet sorsa, hogy az, ha talán némi áldozatok árán is, ki nem kerültetett: az 1849. aprilban már úgy vélekedének, hogy a márcziusi manifestumok után nincs mi ellenzené a függetlenség kijelentését. A nemzetet ekkor már mintegy a tények logikájának kényszerűsége alatt láták, melynek végzetszerűleg be kell fejezni a maga folyamát. És mivel e tényeket jobbra nem önmaga s nem könnyelműleg, hanem a természetszerű haladás ösztönéből, a jóért s igazért sóvárogva, idézte fel a nemzet: nem egy vallásosabb kedély lón hajlandóvá azokban oly eszközöket látni, melyekkel a gondviselés, vagy, ha úgy tetszik, a történelemben nyilatkozó világszellem a népeket gyakran a szenvedések tűzpróbáján szokta keresztülvezetni a magasabb tökélyre.

De a függetlenségi nyilatkozatban megnyugvó, sőt azt mintegy nemzeties büszkeséggel, örömmel fogadó nagy többség mellett nem hiányoztak olyanok sem, kik azt ellenzetek, mert vészthozónak tartották. Ilyen volt, — hogy az itt tekintetbe nem vehető egyes, magányos hazafiakat mellőzzük, Görgey, a fővezér; ilyen a képviselőház ama töredéke, melyet békepártnak neveztek.

Nem tudjuk, való-e, hogy Görgey már april 7-kén, Gödöllőn, ama nagy-súlyú érvekkel ellenzetté a függetlenség

kijelentésének szándékát, melyeket könyvében előad. De mivel bizonyos, hogy azt, miután ténynyé lett, szinte dühösen ostromolta, sőt még új bonyodalmak előidézésének kockáztatásával visszavonatni, eltöröltetni is törekedett: annyit legalább hihetünk neki, hogy már a gödöllői értekezletben is elég világosan kijelentette ellenzését.

Az országgyűlési békepártról határozottan tudjuk, hogy bár a Kossuth által előadott indítványnak csak időszerűségét ostromlá, annak lényegét is nem kevésbé kárhoztatta. E párt a dolgokat a kivívott győzedelmek után sem akarta oly igen élőkire állítani, mint azt az udvar által már lázadónak kárhoztatott Kossuth által tétetni látá. Ők e győzedelmeket mulékonyaknak tekintették, s úgy vélekedtek, hogy a nemzet végre is kénytelen lesz meghajolni az osztrák hatalom előtt: nem akarták tehát lerontani a hidat, mely még kibékülésre vezethetne. Ők ennél fogva az indítványt nemcsak időszerűtlennek, de veszélyesnek is tartották. És e tekintetben nem is mellőzhetjük itt annál élesebben megróni a békepártot, féltékenysége miatt, véleményét, meggyőződését nyíltan bevallani, mivel a maga mentségére alaposan azt sem hozhatja fel, hogy erkölcsi kényszerűség, rettegtetés nyomása alatt létezett. Rettegtetés soha sem volt Debreczenben; s igazán el lehet mondani, hogy nem volt soha forradalom, hol a kisebbség vélemény szabadsága oly korlátlanul fenntartatott s egyben másban gyakoroltatott volna is. Más kérdésekben a békepárt e szabadsággal nemcsak a képviselőházban, de még orgánumban, az „Esti Lapok”-ban is bizonyára bőségesen élt. S kétséget nem szenved, hogy avval teljes biztosságban élhetett volna e kérdésben is; szintoly büntetlenül támadhatta volna meg az indítvány lényegét, mint ostromolta annak időszerűségét. Ily fontos kérdésben, melyről azt hitték, hogy tőle a haza jövője függ, a hazafiúi kötelesség, még ha veszélylyel járna is annak teljesítése, multhatatlanul igényié a nyílt, határozott fellépést.

Azonban ennek elmulasztása mellett is, jól tudta azt Kossuth, hogy a békepárt az indítványban nem egyedül az időszerűséget, hanem a lényegét magát ellenzi; de őt ily „törpe kisebbség” ellenzése, mint aminő volt a 35—40 tagból álló békepárt, nem gátolá szándéka végrehajtásában; sőt miként Görgeynek Gödöllőn s másoknak is pártfelei közül nyíltan megvallá, azon indokok egyike, melyek őt e lépésre határozták, épen az volt, hogy a hidat, melyet a békepárt a dynasziával való kibékülésre fenntartani óhajtott, lerontsa.

A békepárténál sokkal fontosabb lehetett előtte Görgey ellenzése. E ravasz, kétszínű ember a tiszafüredi kiindulás óta oly megelőzőnek, simulékonynak, sőt hízelgőnek is mutatta magát irányában, hogy vele Kossuth most teljesen meg lehetett s meg is volt elégedve. Az eddigi tapasztalatok után azonban már oly egyéniségnek ismerhette őt, ki, ha vele fontos kérdésben, vagy személyes ügyben összetűz, mindenre képes lehet és semmitől sem retten vissza. Felette fontosak lehettek tehát az okok, melyek őt arra bírták, hogy Görgey ellenzését sem véve figyelembe, s kockáztatva azt is, hogy ezt viszályra ingerli, a függetlenségi nyilatkozatot a képviselőház többsége által kimondassa.

Mik s melyek voltak tehát ezen oly igen fontos okok? Meg kell vallanunk, hogy azon érvek közt, melyekkel indítványát a képviselőház előtt indokolá, ilyenekre alig találunk. Miket a nemzeti jogok oly igen súlyos sérelmeiről s a nemzeti becsület igényeiről, melyeknél fogva a nemzet ama sérelmeket visszatörlesztés nélkül nem tűrheti, — oly hazafias lelkesedéssel előadott, bizvást legerősebb érveinek mondhatók, s az mind való, mind kétségbevonhatlanul igaz ugyan; de bizonyos az is, hogy egyelőre, míg a nemzet függetlensége a harcok mezején tényleg is biztosan kiváya nem volt, a nemzet fegyverben léte s egy-egy győzedelme ama sérelmeknek csatányosabb visszatörlesztése, a nemzeti becsületre nézve pedig fényesebb elégtétel volt, mint a semmi áldozatba nem kerülő, szóbeli nyilatkozat. A nemzeti sérelmekből és becsület igényeiből

merített indokok tehát, magokban véve bár mily fontosak, korántsem voltak oly égetők, Hogy azok miatt akkorra halasztani nem lehetett —, sőt mivel a fegyverszerencse változékony, tanácsosabb nem volt volna a függetlenség törvényes kijelentését, midőn az a harcmezőn már tényleg ki leend vala víva.

Sokkal gyöngébb azon érv, hogy a törvényhozásnak meg kell tenni azon lépéseket, melyek magokban foglalják a biztosítást, hogy valamint a harcmezőn vérző hadsereg, úgy az annyi áldozatokat hozott nép el fogja venni méltó gyümölcsét áldozatainak, s hogy a harc vége nem alku leszen egyesek javának vagy dicsvágyának számára, hanem győzedelem, a szabadság győzedelme a nép és nemzet számára. Erről annak idején gondoskodni, kétségkívül szoros kötelessége leend vala a törvényhozásnak; de a javában még csak most kezdődő harcnak oly elláthatatlanul messze jövőben volt még a vége, oly bizonytalan a szabadság véggyőzedelme, hogy e miatt valóban nem kellett oly igen sietni a függetlenség kijelentésével; sőt, azon tekintetből, nehogy ha mi már harczunk elején kimondjuk, miképen Ausztria nagy hatalmi állásának megrontásával az európai egyensúlyt szándékozunk felforgatni, ellenségünknek újabb szövetségeseket szerezzünk, s magunknak a véggyőzedelmet megnehezítsük, — az államférfiúi eszély még takargatni is javasolhatta volna az ilyféle, különben teljesen jogosult szándékot.

Leggyengébb azon érv, melyet egy netalán összeülendő európai congressusból merít, hogy ez, ha létesül, Magyarország független állami létét befejezett ténynek találja, s ne rendelkezessék rólunk nélkülünk, mint rendelkezett az 1815-ki congressus a népek fölött. Mert nem tekintve, hogy' ekkor, midőn egész Európa forrásban vala, egészen más idők, más viszonyok léteztek, mint 1815-ben, egy huszonöt éves világháború végén: maga e congressus összejövetele is, bár azt néhány hírlap pengette, oly kevés valószínűséggel bírt, hogy azt ily komoly lépésnél tekintetbe venni egyáltalában nem lehetett.

Az érvek tehát, mélyekkel Kossuth indítványát nyilvánosan indokolá, mint látjuk, ha elegendők is arra, hogy megmutassa a nemzeti gyűlés teljes jogosultságát ilyféle határozat hozatalára; de korántsem elégségesek arra, hogy e határozatot már most, mindjárt első szerencsésebb fegyvertényeink után, melyek azonban a véggyőzedelmet még egyáltalában nem biztosították, meg kelljen alkotni, figyelembe sem véve azt, hogy e lépés oly súlyos belviszályokat idézhet fel, melyek magok elégségesek lehetnek a végsiker megbuktatására. Fel lehet tehát tenni, hogy Kossuthnak más indokai is voltak, melyeket nyilván el nem mondott. Voltak kétségkívül s pedig merőben személyesek, melyeket azért el sem mondhatott a többiek sorában.

Az emberi természetnek felette gyarló ismeretét árulná el, ki azt hinné, hogy Kossuthra s az ő cselekvéseire a nyilvános pályán, minden polgári erényei, minden hazaszeretete mellett is, nem volt volna nagy hatása azon múlt évi királyi manifestumoknak, melyekben ő, a nyilvános kárhoztatás tárgyául kitűzve, az udvar által lázadónak, felségsértőnek bélyegzetett. Kincs szándékunk kárhoztatni a méltó indignatiót, mely illetén megbélyegzetés következtében, oly férfiú keblében támadhat, akinek öntudata azt bizonyítja, hogy hazáját forrón szereti; hogy ennek jólléte, szabadsága, dicsősége sóvárgásainak, törekvéseinek legfőbb célja; kinek még emberi gyarlóságai, hiúsága, népszerűségszeretete is nem kevésbbé a haza, mint saját maga boldogítására, dicsőítésére irányoznak. Csak azt akarjuk mondani, miképen emberileg lehetetlen, hogy olyatén megbélyegzés, ily egyéniségek cselekvéseire ne lenne nagy befolyással. S hogy Kossuthnál valóban ez volt az eset, bizonyítja önmaga is, midőn az ápril 14-kei beszédében a sértett kebel kitörő indulatával felkiálta: hogy „bocsáthat reá isten vérpadot, bürökpoharat, száműzetést; de egyet nem bocsáthat, azt, hogy az ausztriai dynasztiának valaha még alattvalója legyen.”

Mi természetesebb már, minthogy a hazáját oly forrón szerető, annak jóllétéért, szabadságáért oly híven és őszintén sóvárgó, azért élni, munkálni hevesen kívánó férfiúban, mint amilyen Kossuth, azon elhatározás, hogy a fejedelmi ház alattvalója lenni többé nem akar, többé nem lesz, — nem azt jelenti, hogy ő hazájából kiköltözni, magát száműzni szándékozik; hanem azt, hogy szívének minden lüktetése, szellemének minden ereje csak egy célra van irányozva: e fejedelmi ház megbuktatására, száműzésére. És szenvedélye lángoló hevében már nem is elégli, hogy e személyes érzelmeit nemzetébe is beoltotta, hogy szelleme hatalmával százezernyi kart fegyverzett fel a fejedelmi ház kiűzésére; nem is várhatja be az időt, míg lelkének e hő vágyát, életének e főcélját a harcok mezején véglegesen kivívná: az általa gyűjtött s felfegyverzett hadak első győzedelmeire kitör belőle a szenvedély elfojthatatlan lángja, s a boszú édes kéjével kiáltja ki egyszerre nemzete és személye sértőjének trónvesztettségét.

Azt hiszi, e nagy lépéssel nem siethet eléggé; mert a képviselőházban van egy, bár számra csekély, de mind élelkenben mozogni, az ő törekvéseit meggátolni igyekező párt, s a hazában vannak számosak, — egy-kettő kivételével, az egész nagyúri osztály, mely a múlt idők példája szerint csak az alkalmat lesi, hogy a fejedelmi házzal megszakasztott béke fonalszárait felvegye s jól roszul összekösse, kibéküljön. O maga nem békülhet ki többé: hazaszeretete azt sugallja, hogy nemzete e fejedelmi házzal szabad, boldog soha sem lehet; büszkesége nem akar többé hódolni annak, kivel mint hadi fél a harczmezőn szemben állott; önszeretete vonakodik kezébe venni a száműzöttség vándorbotját. Ő tehát végkép s mennél előbb le akarja rontani a hidat, mely még a kibékülés terére vezethetne; s azt lerontva, mintegy kényszeríteni akarja nemzetét az élethalál-harc folytatására, míg lelkének lángoló szenvedélyét a fejedelmi ház megbuktatásában kielégítve nem érzendi. Úgy akart tenni, mint ama vezér, ki a kétes harczban zászlaját az ellenség közé löki, hogy katonáit végerőfeszítésre

indítsa, a zászló megmentésével a győzedelmet is kiragadni annak kezéből.

Azt hiszi e nagy lépéssel nem siethet eléggé; mert még mindig Damokles kardjaként függ feje fölött Görgey fővezérnek január 4-kei váczi nyilatkozata, mely V-dik Ferdinándot, az 1848-ki alkotmányreform fenntartásával, még mindig törvényes királynak ismeri el. Fél, s e félelmét a márczius 25-i beszédében maga is elárulá, — fél, nehogy e fővezér, az első jelentékenyebb győzedelmei után egy brumaire 18-kai csíny által a dictátori hatalmat magához ragadja és magyar Monkká válva a forradalmat a fejedelmi trón zsámolyához rakja le. Siet tehát ez előtt is lerontani a hidat, mielőtt a Bzerencse kedvezése a harcmezőn őt ily szerep eljátszására megkísérthetné. Gyarló emberismereténél fogva azt hiszi, a függetlenség kijelentése, mihelyt befejezett ténynyé válik, s mihelyt — miként azt eleve is bizonyosnak tartá, a képviselőház s a nemzet tömegének nagy többsége által elfogadva és szentesítve lesz, e tábornok sem merészlendi azt többé ellenzeni, mit egyszer kimondva, megmásíthatatlannak nézett; s ha volt is eddig szándéka ama szerep eljátszására, mint a váczi nyilatkozatban kijelentette: a befejezett tény után, jó vagy rossz kedvvel, arról végkép lemondand. Arra számolt, hogy a kormányviszonyoknak a függetlenségi nyilatkozat következtében szükségessé válандó megváltoztatása, alkalmat is nyújtand neki, Görgeyt hadügyminiszterré nevezve, a táborból, hol veszélyessé válhatnék, jó szerével eltávolítani, s ama szerep eljátszására őt képtelenné tenni.

A mondottakkal szoros kapcsolatban, végre, még a kormányzói méltóság elnyerése is azon titkos okokhoz tartozik, melyek Kossuthot a fejedelmi ház trónvesztettségének kikiáltására indították. Hogy a pusztá czím és méltóság, sőt az anyagi előnyök is, melyek e méltósághoz kötendők valának, oly nagy ingerrel bírtak volna ő reá magára is, mint bírtak családjára s különösen nejeére, bár ez a férj hiúságát folyton ápolá, — nem hiszszük. De annál nagyobb súlyt fektetett ő a

hatalom növekedésére s állandóbságára, mi az új méltósággal járt. Azt hitte, s e hit valóságát nem is lehet kétségbe vonni, hogy a nemzet alkotmányos szabadsága, az ország állami függetlensége az övéinél nem lehet hívebb kezekben. Biztosítani akarta tehát magának a hatalom birtokát mindaddig, míg a nemzet függetlensége teljesen ki nem vívatik s az osztrák fejedelmi házzal való egyezkedés veszélye végkép el nem lesz hártva. És hogy ő ekkor örömmel tette volna le hatalmát a nemzet által netalán választandó új fejedelem kezébe, hogy a biztosított nemzeti szabadság s állami lét dicsőségét nyugalomban élvezhesse, sokak ellenkező gyanúsításainak daczára, úgy hiszszük, nincs miért kételkedni. Ő nem annyira önmagáért, mint azért szerette a hatalmat, hogy megmenthesse Magyarországot. E dicsőséget ő senkinek sem akarta átengedni.

Ím ezek voltak a titkosabb okok, melyek Kossuthot reá bírták, hogy nem gondolva a békepárt és Görgey ellenzésével, sőt annak daczára, mennél előbb határozattá tésse a fejedelmi ház trónvesztettségét. Mennyire érte célját, a közel jövőndő ki fogja tünetni. Itt egyelőre csak két észrevételt teszünk.

Sokan azért gáncsolták utólagosan Kossuthot a függetlenségi nyilatkozat miatt, mivel azt hitték, ez idézte az országra az orosz intervenciót; s ha az országgyűlés e határozatot meg nem alkotja, a muszka czár nem küldte volna hadait Magyarországra, hogy nemzetünket, az osztrák hadakkal egyesülve, megigázzák *). Ez felette nagy tévedés. A függetlenségi nyilatkozat s a muszka intervenció közt, miként azt alább bővebben is előadandjuk, egyáltalában semmiféle okozati kap-

*) Ilyféle vélemény senkitől sem lepett meg bennünket annyira, mint Szemere Bertalantól, ki, bár a dologról kétségkívül helyes tudomása van, Kossuth elleni gyűlöletétől annyira elragadtatni engedé magát, hogy Görgey jellemrajzában (1. 60), nem áttall így ími: Sprach Kossuth sie (die Absetzng) nicht aus, dann ware vielleicht die russische Intervention unterblieben....

csolat nem létezik. A muszka interventio akkoron már *végleges* *el volt* határozva, midőn a függetlenségi nyilatkozat híre Olmützbe feljutott.

A másik, mit itt megjegyezni akarunk, az, hogy ha Gödöllőn, april 7-kén, midőn Kossuth Görgeyvel a függetlenségi nyilatkozat felett értekezett, még kétséges volt, vajjon fogja-e ez, győzedelmei esetében, folytatni azon szerepet, melyet a január 4-kei vácsi nyilatkozattal megkezdett: Kossuth őt az april 14-kei nyilatkozattal e szándékában megerősítette. Görgey ezóta engesztelődhetlen gyűlölettel viseltetett az új kormányzó iránt; ezóta csak egy cél állt előtte: Kossuthot a kormányzói méltóságból megbuktatni, hogy művét a függetlenségi nyilatkozatot megsemmisíthesse. Fájdalom, e műben magát a hazát buktatta meg!

A függetlenségi nyilatkozat gyorsabb elkészíthetése s meghitelesíthetése végett a felsőház is, mely ez időben már elegendő tagjai lévén jelen, rendesen tartá üléseit, még azon nap délután összegyűlt s a képviselőház határozatai b. Perényi Zsigmond elnök által előadatván, minden ellenzólás nélkül egyhangúlag elfogadtattak, s Kossuth Lajos e ház részéről is kikiáltatott kormányzó elnökül. A függetlenségi nyilatkozat elkészítésére a képviselőház által kinevezett három tag mellé társul e ház részéről is két tag, Horváth Mihály csanádi püspök és Hunkár Antal főispán, neveztetett ki.

Elkészülvén a nyilatkozat szerkezete, — mely iránt a választmány akként vélekedett, hogy mivel ügyeink, nemzeti jogaink s törvényes viszonyaink Ausztriával a nemzet alsóbb osztályai s még inkább a külföld előtt kevésbé ismeretesek: a nemzet e lépésének jogosságát az események s a dynasztia részéről elkövetett jogsértések és törvénszegések történelmi előadásával szükséges felvilágosítani, — miután az elébb a két ház zárt tanácskozmányában megállapított, az april 19-kén tartott vegyes ülésben a nemzet képviselői s a felsőház tagjai által egyhangúlag helybenhagyatott s országszerte kihirdeteni határozott.

”A nagy fontosságú okmány szövege következő:
 „A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata.

„Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés, midőn jelen ünnepélyes nyilatkozatunk által Magyarországot elidegeníthetlen természetes jogaiba visszahelyezve, minden hozzátartozó részekkel és tartományokkal egyetemben az önálló, független európai státusok sorába igtatjuk, s a Habsburg-Lothringen házat isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkoztatjuk: erkölcsi kötelességünknek ismerjük, ezen elhatározásunk indokait nyilvánítani, miszerint tudva legyen az egész mívelt világ előtt, hogy e lépésre a halálig üldözött magyar nemzetet nem túlzott elbizakodás s nem forradalmi viselkedés, hanem a türelem végső kimerültsége s az önfenntartás kénytelensége vezeté.

„Háromszáz esztendeje múlt, hogy a magyar nemzet szabad választás által az osztrák házat két oldalú kötéseik alapján a királyi székre emelte.

„És e három század nem egyéb, mint a folytonos szenvedés három százada.

„Isten ez országot a jóllét és boldogság minden elemeivel megáldotta. Közel 6000 négyszögmértöldnyi területe sokszerű bőségben van elárasztva a felvirágzás forrásaival; 15 milliónyi népe keblében hordja az ifjú erőt és fogékonyságot, hogy Európa keletén a népszabadságnak és civilizációnak hatalmas tényezője s Európa békéjének, mint hajdan őre volt, úgy jövőben biztosítója legyen.

„Soha egy dynasztiának hálásabb feladat nem jutott az isteni gondviseléstől, mint jutott a Habsburg-Lothringeni háznak Magyarországon.

„Elég volt volna nem akadályoznia természetes kifejlődését: s most Magyarország a legvirágzóbb országok közt állana.

„Elég volt volna nem irigyelnie a mérsékelt alkotmányos szabadságot, melyet a nemzet egy ezredév viszontagságai között féltékenyen megőrizgetett, s királyai iránt a példátlan

hűség kegyeletével azonosított: s a Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzetben trónusának rendíthetlen támaszát még sok ideig feltalálhatta.

„De ezen dynasztia, mely egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságában kereste volna erejét és dicsőségét, a magyar nemzet irányában firól fira a hitszegéé politikáját követé; s vagy nyílt erőszakkal azon dolgozott, hogy ez országot, törvényes önállásától s alkotmányos szabadságától megfosztva, a már elébb minden szabadságukból kivetkőztett császári tartományaival egy közös szolgaságba összeolvassza; vagy ha e részben magát a nemzet megtörhetlen vigyázata által gátolva érezte, minden igyekezetét oda fordítá, hogy Magyarország, erejében elzsibbasztva, kifejlődésében feltartóztatva, a császári tartományoknak gyarmatul szolgáljon, miszerint azok Magyarországból s annak rovására minél több hasznot húzhassanak, s e haszon által képessé tétessenek azon terhek elviselésére, melyekkel rajok, az alkotmányaiktól megfosztottakra, a pazar gazdálkodású császári uralkodás akadály nélkül nehezedett; s nehezedett nem alattvalói érdekében, hanem a korlátlan uralkodás európaszerte terjesztésének s a népek szabadsága elnyomásának érdekében.

„Több ízben történt, hogy e zsarnokrendszer ellenében, melynek minden lépését vagy nyílt erőszak, vagy bűnös ármaný és cselszövény bélyegzé, a magyar nemzet, önfenntartása yégett fegyveres védelemhez volt nyúlni kénytelen.

„És bár diadalmasan harczolta az igazságos védelem harczait, erejének használatában mindig oly mérsékleti, s a királyi szó iránti hitben mindig oly bizakodó volt, hogy győzelmes fegyverét azonnal letette, mihelyt királyai a nemzet jogait és szabadságait egy újabb alkukötéssel, egy újabb esküvel biztosították.

„De hiában volt minden újabb kötés: minden újabb királyi eskü az uralkodó ház ajkairól, egy újabb hitszegés kezdete volt; s a magyar nemzet országos életének megsemmi-

tésére intézett politikája soha sem változott háromszáz éven át.

„Hiában ontá vérét nemzetünk ezen házért, valahány-szor az veszélyben forgott; hiában áldozott e dynasztiának családi érdekeiért annyit, melynél többet nemzet nem áldozhat soha királyaiért; hiában felejté túlzott nagylelkűséggel minden újabb ígéretnél a múltak sebeit; hiában ápolt kebelében oly törhetlen hűséget királyai iránt, mely még a szenvedések között is a vallásosságig emelkedett: a Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház uralkodása Magyarországon utódról utódra a folytonos hitszegés históriája maradt.

„És a magyar nemzet mind e mellett tiszteletben tartá a kapcsolatot, mely Őt kétoldalú kötésekkel ezen dynasztiához kötötte; s ha most az önfenntartás természeti köteletségénél fogva e hitszegő háznak trónvesztését és száműzetését elhatározza: ezen igazságos ítéletre csak azon tapasztalás által volt indítható, hogy a Habsburg-Lothringeni ház kérlelhetetlenül összeesküdött Magyarország státuséletének kiirtására, és ön-maga tépte szét azon kötelekeket, melyek őt a magyar nemzethez csatolták, mit Európa előtt nyílt kérkedéssel be is vallott.

„Több ok van, mely isten és világ előtt minden nemzetet feljogosít, hogy a felette uralkodott dynasztiát trónjáról száműzze. Ilyenek:

ha az ország ellenségeivel, rablókkal, pártütőkkel a nemzet elnyomására szövetkezik;

ha az esküvel szentesített alkotmány s országos státusélet eltörlésére fegyveres erőszakkal támadja meg alattvalóit, kik ellene fel nem lázadtanak;

ha erőszakkal feldarabolja s megcsonkítja az ország területi épségét,^ melyet fenntartani megesküdött;

ha idegen fegyveres erőt használ saját alattvalóinak legyilkolására s törvényes szabadságuk elnyomására.

„Minden egyes ok elég bűn arra, hogy a dynasztia a trónt elveszítse.

„A Habsburg-Lotharingeni ház példátlan hitszegéssel mindezen bünt együtt és egyszerre követte el; s elkövette a magyar nemzet státusélete eltörlésének határozott szándokából; elkövette annyi árulás, annyi rablás, gyújtogatás, öldöklés, kegyetlenség, a népjognak oly lábbaltapodása kíséretében, hogy e bűneinek históriája felett elborzad az emberiség.

„Alkalmul ezen hitszegésre az osztrák háznak azon törvények szolgáltak, melyek az ország alkotmányának biztosítására a múlt 1848-ki tavasszal hozattak.

„Ezen törvények pedig a honpolgárok belső viszonyaira vonatkozó gyökeres reformokkal újjá teremték ugyan az országot; — mert eltörülték a hűbéri adózásokat és papi tizedet; a népnek nyelvre s vallásra való tekintet nélkül képviseleti jogot adtak, az előbb arisztokratiai szerkezetű országgyűlésen; letették alapját a jogegyenlőségnek s eltörülték az adómentességek privilégiumát; visszaállították az erőszakkal elnyomott sajtószabadságot, s visszaéléseinek fékezésére eskütszéki institutiót alakítottak —; de bár a februári francia forradalom által előidézett szellemi rázkódtatás következtében az ausztriai birodalomnak csaknem minden tartománya forradalomban s a dynasztia egészen gyámolatlan volt: a hű magyar nemzet nem igyekezett ezen körülményt arra felhasználni, hogy a király ellenében új meg új jogokat szerezzen magának; hanem megelégedett azzal, hogy nemzeti szabadságát, önállását és függetlenségét a miniszteri felelősségre alapított közigazgatási rendszer által újabb meg újabb királyi hitszegéé ellen biztosította.

„De azon önállás és függetlenség, melyet ezáltal biztosított, nem volt új szerzemény, hanem régi, törvény s királyi eskük által folytonosan fenntartott jog, mely még azon jogszerű viszonyon sem változtatott legkevesebbet is, melyben Magyarország az osztrák császári birodalom irányában áll.

„Magyarország ugyanis Erdélylyel s minden hozzá tartozó részekkel és tartományokkal az osztrák császári birodalomba soha bele nem olvadt; hanem mindig önálló, függet-

len szabad ország volt, még azután is, hogy a *pragmatica sanctio* elfogadásával a magyar királyságra nézve szintazon örökösödési rendet állapította meg, mely az uralkodó háznak egyéb országaira s tartományaira nézve meg volt állapítva.

„Világos bizonyosság erre magának a *pragmatica sanctio*-nak azon törvénybe igtatása, mely által a magyar koronához tartozó országok területi épsége, s az ország önállása, függetlensége, alkotmánya és szabadsága határozottan fenntartattak.

„Világos bizonyossága ennek az, hogy a trónörökösök a *pragmatica sanctio* után is csak akkor lettek Magyarország törvényes királyai, ha a nemzettel koronázási alkukötésre léptek, s annak és az ország alkotmányának és törvényeinek megtartására megesküvén, Sz.-István koronájával megkoronáztattak.

„A koronázási alkukötésekben pedig mindig bennfoglaltatik, hogy a trónörökösödési rend mellett is Magyarországnak minden jogai, szabadságai, törvényei és egész alkotmánya sérthetetlenül fenntartandók.

„Egyetlen egy volt a *pragmatica sanctio* óta a Habsburg-Lothringeni házból eredett trónörökösök közt, II. József, ki ezen alkukötést alá nem írta, az alkotmányra meg nem esküdött s koronázatlanul halt meg. De épen azért a magyar királyok sorában meg sem jelenik s minden tettei és rendeletei érvénytelenek.

„Utóda, II. Leopold, csak ily koronázási alkukötés, eskü és koronázás mellett ülhetett a magyar királyi székbe; mely alkalommal a királyi esküvel szentesített 1790-diki 10-dik törvényben újólág világosan kijelentetett, hogy Magyarország szabad ország, egész kormány formájára nézve független, és semmi más országnak vagy népnek alá nem rendelt, hanem saját önállással és alkotmánynyal bíró s ennél fogva saját törvényei és szokásai szerint kormányzandó.

„Így esküdött meg és lett királylyá 1790 után I. Ferencz is, ki midőn a római császárság megszűntével az osztrák császári címet felvette, tömérdek törvényszegései között annyit

tartózkodással mégis bírt, hogy nyíltan elismerné, miként Magyarország, a hozzátartozó részekkel és tartományokkal, az osztrák császárság részei közé nem tartozik; amint-hogy amattól mindig külön vámvonal által el is volt és van különítve.

„Így esküdött és lett királylyá végre V. Ferdinánd is, ki a múlt évi törvényeket a pozsonyi országgyűlésen szabad akaratból szentesítette; de esküjét mihamar megszegvén, a magyar nemzetnek az önálló nemzetek sorából kitörlésére családja többi tagjaival összeesküdött.

„Pedig a magyar nemzet a hűségnek pietásával ragaszkodott e hitszegőhöz. A múlt évi márcziusi napokban is, midőn császári birodalma felbomlásnak indult, midőn Olaszokban fegyvereit egymást követő veszteség érte, midőn császári lakában minden perczen az elűzetéstől remegett —: a magyar nemzet e körülmények kedvezései közt sem kívánt egyebet, minthogy biztosíttassék az alkotmány és biztosíttassanak azon ősi jogok, melyekre az osztrák házból tizenegy király és ő maga is megesküdött, de mindannyian hitöket szegték.

„És midőn e régi jogok új biztosítékául a miniszteri felelősség törvényét szentesítette és a magyar minisztereket kinevezte, a magyar nemzet lelkesedéssel karolta körül ingadozó trónusát.

„E vésznapokban is, mint több ízben, az osztrák házat a magyar hűség mentette meg.

„De még le sem röppent az eskü ajkairól, már összeesküdött családjával s öröklött absolutismusi vágyai büntársaival, a magyar nemzetet semmivé tenni.

„Összeesküdött pedig főleg azért, mert miniszteri felelősség institutiója mellett Magyarország önálló alkotmányos kormányzatát a bécsi kabinetnek megsemmisítenie többé nem lehetett.

„Magyarországot előbb egy Budán székelő kormányzék igazgatta, magyar királyi Helytartótanács név alatt, melynek elnöke a nádor vala; ennek is világos törvényekkel megha-

gyott kötelessége volt, a magyar alkotmányt, önállást, és törvények szentségét megőriznie; de mivel collegialis forma mellett a személyes felelősség semmivé leszen, ezen kormányzók kezéből a bécsi kabinet lassanként minden hatalmat kivon, s azt igazgató kormányzói állásából a király nevével takaródzó önkény postájává süllyesztette.

„Így történt aztán, hogy bár Magyarország törvény szerint önálló kormányzattal bírt, mégis az ország pénzével és a nép vérével idegen czélokra az absolutistikus bécsi kabinet rendelkezgetett; kereskedelmi érdekeinket a népet kizsákmányoló császár érdekeinek alárendelte, elzárt a világforgalom érintkezéseitől s hazánkat gyarmati helyzetbe süllyesztette.

„Ez az, mit a miniszterialis kormány formának behozatala jövőre meggátlandó s a papiroson hervadó országos jogokat s királyi esküt valósággá érlelendő vala.

„Ez és különösen az ország pénzével s a nép vérével való önkényes rendelkezhetés lehetetlenítése volt az ok, miért hogy az uralkodó ház hitszegően elhatározá: hogy istentelen bujtogatásokkal Magyarországot vérbe, lángba borítsa; s midőn a belső erő minden kötelékeit e szerint megszakgatnia sikerulend, a belháborúban vérző országot fegyveres erőszakkal eldarabolja; a magyar nemzetet az élő nemzetek sorából kitörölje, s az eldarabolt országot önállásától megfosztva, a birodalom státushalmazába beolvaszsa.

„E céljainak kivitelét avval kezdette meg, hogy a minisztérium alakítása közben egy osztrák tábornokot a törvény elleni pártütés zászlójának a magyar koronához tartozó Horvátországban feltűzése végett, azon ország bánjává nevezett.

„És pedig azért szemelte ki a pártütés kezdetéül Horvátországot és Szlavóniát, mert az odatartozó határőrvidéki részek katonai szerkezeténél fogva ott legtöbb kész fegyveres erőt vélt található; s azon vidékek lakosai hosszú idő óta minden polgári jogokból az alkotmány ellenére kizárva lévén, katonai szolgáruk megszokása által a császár nevével legkönnyebben valának felbujtathatók.

„És kiszemelte a pártütés kezdetül Horvátországot és Szlavóniát azért, mert az erőszlatás szándokából ott a magyar nemzet elleni gyűlölséget embertelen politikája már évek óta bujtogató s azt, a nemzetiségi szenvedelmek fölizgatásával s gyalázatos eszközökkel ápolásával egy pártnál a dühösséggig ingerelnie sikerült, mindamellet, hogy a magyar nemzet a horvát és szlapon nemzetiséget nemcsak elnyomni soha sem akarta, sőt annak belkormányzatukban is szabad fejlődést engedett, polgári jogokban pedig horvát és szlapon testvéreivel nemcsak testvériesen megosztozott, hanem nekik, még saját jogainak megcsontításával, különös kiváltságokat és szabadsalmakat engedett.

„A bán tehát a császár nevében pártot ütött s nyílt lázadást kezdett a magyar király ellen, ki ama császárral azon egy személy vala; s a lázadást annyira vitte, hogy Horvátországnak és Szlavóniának nyolcz százados kapocs után Magyarországtól elszakasztását s az osztrák birodalomhoz csatlósát decretáltatná.

„Nemcsak a közvélemény, hanem kétségtelen adatok e pártütés megindításáról a király nagybátyját Lajos főherceget, Ferencz-Károly főherceget a király öcscsét s különösen nejét Zsófia hercegnőt vádolák; s mert a bán, pártütésében egyenesen a császár iránti hűség leplét használta: a magyar minisztérium megkérte az uralkodót, hogy nevének ezen szentségtelenítését s a családjára vetett homályt egy ünnepléses nyilatkozattal hárítsa el.

„Akkor még az uralkodó ház ügyei Olaszthonban rosszul állottak s azért az álarczot nyíltan levetni nem merte. Annál fogva a bán és párthíveit pártütőknek, felségsértőknek és lázadóknak nyilvánította az 1848-ki június 10-kei rendeletében. De míg ezt nyíltan kijelentette, a pártütőt és czinkostársait császári udvaránál kegyelmekkel halmozá, s pénzzel, ágyúkkal, fegyverrel, lőszerrel segítette.

„A magyar nemzet, bizván a királyi nyilatkozatban, nem sietett a pártütőt saját fészkében megtámadni; hanem a pol-

gárvérontást, hacsak lehet, elmellőzendő, a pártütés tovább terjedésének gátlására szorítkozott.

„Csakhamar, hasonló módon felizgatva, Magyarország délkeleti részem a szerbajkú lakosok lázadtak fel.

„A király ezt is lázadásnak nyilatkoztatá; de szintúgy mint amazokat, pénzzel, fegyverrel, ágyúval, lőszerrel segítette. Saját császári tisztjei s tisztviselői gyűjtöttek be a szomszéd Szerbiából rablócsoportokat a rácz pártütők segítségére, és a békés magyar és német lakosok legyilkolására vezértettek és az egész combinált horvát-ráciz lázadás intézése a pártütő horvát vezér kezeibe tétetett.

„Következnek a ráciz lázadásban elkövetett iszonyatoságok, melyeknek hallattára is elborzad az emberi szív. A békés lakosok legyilkoltattak a kínzásoknak legirtózatosabb nemeivel; egész virágzó városok s falvak elpusztítottak, a gyilkosoktól menekült magyar saját hazájában földönfutó koldus lőn, s az országnak legvirágzóbb vidéke siralom völgyévé tétetett.

„A magyar nemzet védelmezni vala kénytelen magát; de nemzeti seregeink nagy részét az osztrák kabinet már elébb Olaszthonba küldé a lombard-velenceiek legyőzésére; s bár saját hazánk ezernyi sebektől vértett, annak oltalmára haza nem eresztette.

„A többi magyar seregek legnagyobb része az osztrák tartományokban volt a törvény ellenére elhelyezve; nálunk pedig az országban, többnyire osztrák seregek tanyáztak, melyeknek legnagyobb része inkább a pártütésnek támasza, mint a törvény s belbéke oltalmazója vala.

„Sürgettük ezen idegen katonaságnak az örökös tartományokban tanyázó magyar ezredekkel felcserélését. Részint megtagadtattott, részint minden úton késleltetett. S ha vitézeink a haza veszélyének hírére, életveszélylyel csapatonként haza indultak, üldözőbe vétettek; s ha itt-ott a túlnyomó erőnek engedni valának kénytelenek, nemcsak lefegyvereztettek,

de halállal is büntették; mert hazájokat akarák a rablók és pártütők ellen védeni.

„A magyar minisztérium sürgette a királyt, utasítaná a törvény értelmében az országban létező minden hadsereg- és várparancsnokságokat, hogy az alkotmány iránt hűséggel s a magyar minisztériumnak engedelmséggel tartoznak. A parancs köröztetés végett István főherceg nádor s királyi helytartóhoz Budára leküldetett, a levelek megíratlak s postára tétettek; de a király öcscse, a nádor királyi helytartó, annyira vetemedett, hogy a miniszterelnök által ellenjegyzett rendeleteket a postákról visszacsempészné, amint azok később, midőn ő az országból hűtlenül eltávozott, hátrahagyott irományai között feltaláltattak.

„A pártütő bán megtámadással fenyegette a magyar tengerpartot; az ország kormánya fegyveres erőt küldött a király megegyezésével Stiria felé, Fiume megmentésére; és a fegyveres erő útközből Olaszországba menni kényszerítettet. Fiumét a pártütők erőszakkal elfoglalták, s a magyar koronától elszakították.

„És ezen gyalázatos ármányt a bécsi kabinet tévedésnek nyilatkoztató, mint tévedésnek monda azt is, hogy a horvát pártütőknek fegyvert, pénzt, ágyúkat és lőszert küldött.

„Átalában titkosan utasítva lettek úgy a pártütők, mint a katonai s várparancsnokok, hogy ha jön is roszaló, vagy a magyar minisztérium iránt engedelmséget rendelő királyi parancs, annak ne engedelmeskedjenek, hanem az osztrák minisztérium utasításait kövessék.

„Soha gyalázatosabb játék nemzettel nem üzetett.

„A magyar nemzet e szerint pénz, fegyver, hadsereg nélkül, az ellentállásra készületlenül, rendszeres ármánynyal és árulással körülhálózva, önkénytesekkel, nemzetörökkel s gyakorlatlan és fegyvertelen népfelkeléssel volt magát a kiirtás ellen kénytelen védelmezni, s a magyar hadseregnek az országban maradt részeitől segítettve, nyílt csatákban még is győzött mindenütt; de több absolut szellemű tisztek s

vezéreknek ármánykodásai s árulásai miatt a sánczerősségekbe vonult rác-, szerb- és határőr-lázadást hirtelen le nem győzheté.

„Új erő teremtéséről kellett gondoskodni.

„A király színleg még mindig engedve az elutasíthatlanul törvényes kívánságoknak, 1848-ki július 2-ra országgyűlést hirdetett, s a nemzet képviselőit felszólította, hogy a horvát és rác lázadásnak legyőzésére, az ország békéjének helyreállítására fegyveres erőről s pénzforrásokról gondoskodjanak, egyszersmind maga s egész királyi családja nevében kinyilatkoztatta, hogy a horvát pártütést s a rác lázadást a legünnepelesebben kárhoztatja.

„Az országgyűlés gondoskodott. 200,000 emberben s 42,000,000 forintban a szükséges erőt megszavazta, s törvényjavaslatait királyi szentesítés végett fölterjesztette; egyszersmind példátlan hűséggel a királyt, ki akkoron Bécsből Innsbruckba szökött, felszólította, jöjjön Budára, segítsen jelenlétével a pártütés lecsillapításában, s támaszkodjék a magyarok hűségére, mely őt s trónusát meg fogja óvni minden veszélytől.

„De ezen kérés hasztalan volt. Sőt időközben Radeckzy győzván Olaszországban, a Habsburg-Lothringeni ház e győzelemben elbizakodva, elérkezettnek vélte az időt, hogy az álarcot levesse s nyílt erőszakkal lépjen fel a belháborúban vérző Magyarország elnyomására.

„A horvát bánt, a pártütőt; s maga a király által is pártütőnek nevezettet most már kedves hívének nyilatkoztatta; pártütéseért megdicsérte s kezdett ösvényének folytatására hívta fel.

„Hasonlót nyilatkoztatott a vérben fürdő rác lázadók iránt

„Ez volt a jelszó, melyre a pártütő horvát bán időközben királyi pártfogás alatt gyűjtött seregeivel pusztítva, rabolva, a Dráván áttört; mire az országban volt osztrák seregek nagy része hozzá pártolt; az eszéki, aradi, temesvári, gyulafehérvári

várparancsnokságok, a bánági és erdélyi hadparancsnokságok hűtlenül elárulták az országot. Felsőmagyarországba egy, a király által osztrák ezredessé emelt tót pap a király szemei előtt Bécsben toborzott cseh rablókkal beütött; s a pártütő horvát vezér azon elbizakodással haladt előre a védetlen országban a főváros felé, hogy ellene a magyar hadsereg nem fog küzdeni.

„Az országgyűlés még most is bízott a királyi esküben s a király felszólított, hogy a pártütést szüntesse meg; de válaszául az osztrák minisztérium egy nyilatkozványára hivatkozást nyert, melyben az jelentetik ki, hogy a magyar nemzet önálló kormányától a magyar pénz-, had- és kereskedelmi ügyek kormányzatát elvonni, elhatározott akarata, egyszerűsmind a király a fegyveres erő és hadiköltség iránt saját felhívására alkotott törvényektől a szentesítést megtagadta.

„Erre a magyar minisztérium leköszönt; de az új minisztérium alkotására felszólított miniszterelnök által előterjesztett miniszteri jelöltek meg nem erősítették.

„Az országgyűlés a nemzet megmentésének kötelességétől ösztönöztetve, a pénzforrásokat határozatilag elrendelé s katonaaállítás parancsolt.

„A nemzet teljes készséggel engedelmeskedett.

„A nemzet képviselői egyszerismind felhívták a király öcscsét, István főherczeg nádor, királyi helytartót, szálljon, eskü szerinti kötelezettségénél fogva, táborba a pártütők ellen. Elment nagy szavakban fogadott fényes ígéretekkel; de miután a pártütő horvát bánal küldöttei által üzeneteket váltott, és már-már ütközetre kerülne a dolog, a tábort titkon elhagyá, sőt az országból is hűtlenül eltávozott.

„Irományai között pedig feltaláltatott az előre kikoholt terv, miként fog Magyarország Styriából, Ausztriából, Morvából, Siléziából, Galicziából és Erdély felől, egyszerre kilencz oldalról megtámadtatni.

„És az osztrák hadügyminiszter felfogott levelezéseiből kisült, miként utasítottak a Magyarországot környező tartó-

mányok hadiparancsnokai, Magyarországra beütni s combinált hadimunkálatokkal a pártütőket gyámolítani.

„És megtörtént a beütés kilencz oldalról, míg benn a hazában felizgatott népségek polgárháborúja dühöngött. Mindnyája között legkeservesebb az erdélybeni támadás; mert ez által Erdélynek Magyarországgali tökéletes egyesülése, — mely 1791 óta sürgetett közóhajtás volt, és amely a múlt évben előbb a magyar s csakhamar az erdélyi országgyűléseken hozott, s az uralkodó által szentesített törvényeknél fogva úgy lön valósággá, hogy az 1848-ki július 2-kán megnyílt magyar nemzeti gyűlésen Erdély összes képviselői s köztök a szászok is megjelentek, — erőszakosan felbontatni megkísértetett. Sőt Erdélyen a hitszegő osztrák vezérek nem elégették a rendes sereggeli hadviselést, hanem a pártütő szászok által gyámolítatva, fellázították az oláh népességet, mely a törvény által neki ajándékozott szabadság ellen fellázadva, barbár vandálizmussal gyilkolta, kínoztá a védetlen magyar lakosokat; nem kímélt sem nőt, sem gyermeket, sem gyámoltalan öreget; s rommá égették és felprédálták a legvirágzóbb városokat és falvakat, s köztök N.-Enyedet, Erdélyben a tudományok egyik székhelyét.

„De a magyar nemzet annyi árulástól, erőszaktól s veszélytől környezve, bár fegyvertelenül, készületlenül, kétségbe nem esett jövődjé felett.

„Önkénytesekkel s népfelkeléssel szaporitá csekély rendezett erejét; s az igazság érzetéből merített hazafiúi lelkesedéssel pótolván a gyakorlat hiányát, a pártütő horvát tábort megverte, s miután vezérok az ütközet után nyert fegyverszünetet arra használta, hogy becsületszavát szegve, vert seregével az éj sötétében megszökött, az országból kikergette. Egy másik, több mint tízezernyi serege pedig körülkerítve, vezérestül együtt utolsó emberig elfogott.

„A vert sereg Bécs felé futamodott, s V. Ferdinánd király annyira vetemedett az erkölcstelenségben, hogy annak vezérét, a megvert, megfutamlott pártütőt, Magyarországon, a

királyi hatalom teljhatalmú képviselőjévé nevezné, s magát a lázadás lecsillapítása végett egybehítt országgyűlést, melyet a törvény csak miniszteri ellenjegyzés mellett, s így is a következő évi költségvetés megalapítása után enged feloszlatatni, jótalanul eloszlattottnak nyilvánítván, alkotmányt és minden alkotmányos institutiókat, hatóságokat, törvényszékeket fel-függesztve, az egész országot haditörvényszék alá, s a polgárok életét, vagyonát, becsületét azon pártütő zsarnok kényének s korlátlan hatalmának alája veté, ki, mint a haza ellensége, fegyveres kézzel támadta meg az országot, a törvényt és alkotmányt.

„Sőt a hitszegő osztrák ház még e borzasztó cselekedetnél sem állapotott meg.

„A pártütő bánt a Bécset ostromló seregeknek oltalma alá fogadta, s miután Bécset egyesített erejük által ostrommal bevették s meghódították, az egész egyesült sereget Magyarország meghódítására vezették.

„A még mindig hű magyar nemzet parlamentairt küldött az ellenséghez. Parlamentairje elfogatott, börtönre vetetett, s a magyar nemzet igazságos felkiáltása feleletre sem méltatott; hanem mindenki, ki ártatlan hazáját védeni merné, akasztófával fenyegettetett.

„Mielőtt azonban a zsarnok dynasztia főserége Magyarországra beütne, az olműtzi palotában családi revolutio eszközletett. V. Ferdinánd lemondott a trónusról, melyet annyi hitszegéssel megfertőztetett; a király testvéröcscsének, az öröködési jogról szinte lemondott Ferencz-Károlynak fia, az ifjú Ferencz-József főherczeg kiáltotta ki magát osztrák császárnak s magyar királynak.

„De a magyar nemzet alkotmányos trónjáról, a nemzet nélkül, családi kötések által senki sem rendelkezhetik.

„És mégis, a magyar nemzet annyira nem óhajtott egyebet, mint törvényeinek fenntartását s azoknak oltalma alatt a becsületes békét, hogy, ha ezen trónváltozásra a magyar nemzet megegyezése törvényes úton felkéretik, s az ifjú herczeg

a magyar alkotmány fenntartására esküt tenni ajánlkozik, a magyar nemzet semmit sem késett volna, őt, mielőtt kezét polgárvérbe mártotta, diplomatikai kötések alapján királynak fogadni s Sz.-István koronájával megkoronázni.

„De ő megtagadva mindent, mi isten és ember előtt szent, nemcsak erre nem ajánlkozott, sőt inkább kivetkőzve az ifjú kebel romlatlanságából, első szavával kikiáltotta, hogy Magyarországot, melyet ő, a lázadó, lázadónak mert bélyegezni, fegyverrel hódítandja meg, s hogy élte feladatának ismeri, azt ezred év óta fenntartott önállásából kivetkőztetve, az osztrák birodalomba beolvasztani.

„És szavát, amennyire tehetette, igyekezett is rettenetesen beváltani. Keáktildte Magyarországra Windischgrätz teljhatalmú helyettesének vezérlete alatt álló seregét s egy úttal Galiczia és Styria felől az országot külön seregekkel megtámadtatá.

„A magyar nemzet védelmezé magát a reámért halál ellen. De mert ennyi ellenség ellenében, s benn az országban vandal lázadóktól zaklatva, még egész védelmi erejét ki nem fejtheté, eleinte hátrálni vala kénytelen; s hogy a fővárost a prágai s bécsihez hasonló szerencsétlenségtől megmentse, s e jobbra érdemes nemzet sorsát készületlenül egy ütközet kockájára ne tegye, elhagyta magát a fővárost is, s az országgyűlés és nemzeti kormány múlt január elején Debreczenbe tétetett át, az igazságos isten segedelmébe s a nemzet erejébe vetett azon biztos reménnyel, hogy a főváros elhagyásával a nemzet nem fog elveszni.

„És hála Istennek! nem veszett el!

„Azonban még ekkor is megkísérté a békés kiegyenlítést; követeket küldött a hitszegő dynasztia fővezéréhez; de ő kevély elbizakodással az alkudozást elutasítá, a magyar nemzettől feltétlen megadást mert követelni, az ország békeköveteit az Olmützbe menetelben meggátolva, letartóztatta; sőt azok egyikét, a volt miniszterelnököt fogságra vetette; s megszállván az elhagyott fővárost, ott a hóhér bárdjával zsar-

nokoskodott; hadifoglyaink egy részét legyilkoltatta; más részét súlyos börtönre vettette s a többieket embertelen éhségre kárhoztatta, vagy az olaszországi seregekbeni szolgálatra kényszerítette.

„S hogy semmi se hiányozzék az ausztriai ház bűneinek mértékéből, Erdélyben a vitéz magyar hadsereg által megverte, az orosz czár segítségéhez folyamodott, s a szomszéd Oláhországból úgy a magas porta tiltakozása, mint az európai hatalmak bukaresti consulainak ellenzése daczára, a nép jog megsértésével, orosz seregeket hozott be Erdélybe, s a magyar nemzet legyilkolására.

„És végre, hogy ennyi bűneinek gyümölcsét biztosítsa, Ferencz-József, ki magát magyar királynak meri nevezni, folyó évi márczius 4-kei s 6-kai manifestumaiban nyíltan kimondja, hogy a magyar nemzetet kitörli az élő nemzetek sorából; az ország testületét öt részre feldarabolja, Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát, Fiumét s a magyar tengerpartot Magyarországtól elválasztja; Magyarország belső területéből a rácok számára külön vajdaságot kiszakít; s általában az egész országot önállásától, törvényes függetlenségétől, s országos lételétől megfosztva, az osztrák birodalomba beolvasztja.

„Íme elszámláltuk egyszerű historiai igazsággal a Habsburg-Lothringeni ház példátlan bűneinek hosszú sorát, s az örökkévaló isten ítéletére s a világ közvéleményére hivatkozva, mondjuk ki, hogy e hitszegő házzal a kibékülés lehetősége megszűnt, s tartozunk isten törvényének, tartozunk hazánknak, tartozunk a jognak, tartozunk a morálnak, becsületnek, Európának s a civilisatio érdekeinek, hogy e hitszegő dynasziát a magyar királyok trónjáról száműzve, adjuk át isten ítéletének, s a közvélemény, morál és becsület utálatának.

„Tesszük pedig azt halálra üldözött nemzetünk törhetlen ereje érzetében.

„Íme három hónap óta szállotta meg hazánk fővárosát a hitszegő ellenség, és nemzetünket készületlenül lepte meg. De a magyar nép az élethalál-harcznak közepette nőtt erejében, s diadalmas harcok közt szerezte magának a meggyőződést, hogy hazáját meg fogja menteni.

„Három hónap óta a zsarnok ellenség minden erejével egy talpalattnyi földet sem nyert; sőt vesztett tért tér után, ütközetet ütközet után.

„Három hónap előtt a Tiszáig valánk visszaszorítva; s most már igazságos fegyvereink egész Erdélyt visszaszerezték; Kolozsvárt, Nagy-Szebent, Brassót visszafoglalták s az osztrák ház seregeit egy részt Bukovinába úzték, más részt úgy őket, mint a segítségökre jött orosz seregeket tökéletesen megverve, Erdélyből utolsó emberig kiűzve, Oláhországba menekülni kényszerítették.

„Felsőmagyarország nagy részben meg van az ellenségtől tisztítva.

„A rácz lázadás megtörve; erősségeik: Szent-Tamás és a római sánczok ostrommal be véve, s a Tisza és Duna közti vidék egész Bácsvármegyével, le egészen Titelig, a nemzetnek visszaszerezve.

„Maga a hitszegő osztrák ház fővezére pedig minden egyesült erejével több egymásutáni ütközetben megverve, a Dunáig s részint Dunántúlra visszakergetve.

„És azért mindezek alapján, az örökkévaló Isten igazságára s a művelt világ ítéletére hivatkozva és nemzetünk természetes jogaira úgy, valamint nehéz szenvedések alatt tetteleg bebizonyított erejére támaszkodva, azon kötelességnél fogva, mely minden nemzetet önfenntartásra ösztönöz, ezennel az általunk törvényesen képviselt nemzet nevében kijelentjük és határozzuk, amint következik.

„1-ször. Magyarország a vele törvényesen egyesült Erdély lyel és hozzátartozó minden részekkel s tartományokkal egyetemben szabad, önálló és független európai státusnak

nyilvánítatik, s ezen egész státus területi egysége feloszthatatlannak, épsége sérthetetlennek kijelentetik.

„2-szor. A Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által, nemkülönben azon merény által, miszerint az ország területi épségének felदारabolását, Erdélynek, Horvátországnak, Szlavóniának, Fiumének s kerületének Magyarországtóli elszakítását, s az ország önálló státuséletének eltörlését fegyveres erőszakkal megkísérteni, e végett idegen hatalom fegyveres erejét is a nemzet legyilkolására használni nem iszonyodott; saját kezeivel szakgatván szét úgy a *pragmatica sanctiót*, mint általában azon kapcsolatot, mely kétoldalú kötések alapján közötté és Magyarország között fennállott, — ezen hitszegő Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház, Magyarország s a vele egyesült Erdély és hozzátartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik, a magyar koronához tartozó minden címek használatától megfosztatik s az ország területéről s minden polgári jogok élvezetéből számkivettetik.

„Aminthogy ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek a nemzet nevében nyilvánítatik.

„3-szor. Midőn a magyar nemzet elidegeníthetlen természeti jogainál fogva az európai státuscshaládba önálló és független szabad státusként belép, egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy azon népekkel, melyek vele ezelőtt egy fejedelem alatt állottak, békét s jó szomszédságot alapítani s folytatni, és minden más nemzetekkel barátságos kötések által szövetkezni elhatározott akarata.

„4-szer. Az ország jövő kormányrendszerét minden részleteiben a nemzetgyűlés fogja megállapítani; addig pedig, míg ez a fennebbi elvek nyomán megállapíthatnák, az országot egész egyetemes kiterjedésében, a nemzeti gyűlés minden tagjainak egy ajkú felkiáltásával s megegyezésével kinevezett kormányzó elnök, Kossuth Lajos, fogja a maga mellé veendő miniszterekkel, úgy saját magának, mint az általa

nevezendő minisztereknek személyes felelősségük és számadási kötelezettségük mellett kormányozni.

„És e határozatainkat adjuk tudtára a mívelt világ minden népeinek azon erős meggyőződéssel, hogy a magyar nemzetet, mint a független, önálló nemzetek sorában egyik testvéröket, azon barátsággal és elismeréssel fogadandják, mely barátságot és elismerést a magyar nemzet nekik ezennel általunk felajánl.

„És adjuk tudtára Magyarország s a vele egyesült Erdély és a hozzá tartozó minden részek és tartományok lakosainak azon kijelentéssel, hogy az említett egy és oszthatatlan magyar álladalom minden hatóságai, városai, községei, kerületei, megyéi és polgárai, — szóval, minden egyesek és testületek a trónvesztett Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház iránti hűség s engedelmesség kötelességei alól teljesen és tökéletesen föloldva vannak; sőt attól a nemzet nevében eltiltatnak; s mind az, ki a nevezett házból netalán a királyi hatalom bitorlójául fellépni merészkedő egyént tanácscsal, szóval vagy tettel gyámolítaná, honárulási bűnt követ el.

„Mely határozatunknak életbe léptetését s köz hírrétételét a magyar álladalom kormányának meghagyván, azt minden e végre szükséges hatósággal ezennel fölruházzuk, s a rendeletei s intézkedései iránti törvényes engedelmességre a nemzet nevében minden honpolgárt kötelezünk.

„Kelt Debreczenben 1849-ki april 19-kén tartott nemzeti gyűlésünkben.

„A magyar nemzet törvényesen egybegyűlt főrendéi s képviselői. B. Perényi Zsigmond a felső ház másodelnöke, Almásy Pál a képviselő ház alelnöke, Szacsvey Imre jegyző.”

NEGYEDIK FEJEZET.

A második felelős minisztérium alakítása.

A függetlenségi nyilatkozat határozata s a kormányelnök megválasztása után az új minisztérium megalakítása s a kormányt általában illető egynémely kérdések foglalkodták az elméket Debreczenben. Legtöbb vitára adott okot és tárgyat a kormányzó felelősségének és a felségi jogok gyakorlatának kérdése, s ennek következtében Kossuthnak ez iránt a ház előtt tett nyilatkozata. Kossuth, midőn a határozatok 4-dik pontját indítványozá, a kormányzó elnököt, szintúgy mint az általa kinevezendő minisztériumot, személyes felelősséggel kívánta terhelni; s nem akarta, hogy a kormányzói hivatal, miként magát kifejezte, *sine cura*, legyen.

Fölösleg volna itt elméletileg vitatni meg azon kérdést, mennyire volt hasznos vagy szükséges s a felelős minisztérium eszméjével mennyire s mi módon vala megegyeztethető a kormányzó felelőssége. Elég mondanunk, hogy a törvényhozás e kettős felelősség eszméjét az indítvány nyomán előlegesen minden vitatás nélkül határozattá emelte. A felségi jogok, az uralkodó ház száműzetése következtében, egyenesen azok forrására, a nemzetre s annak képviselőjére, a törvényalkotó testületre estek vissza. De hogy mit kívánt az országgyűlés a felségi jogokból magának fentartani, s mit a kormányra, mint végrehajtó hatalomra átruházni, — kivéve az országgyűlés elosztatásának jogát, az indítvány elfogadásakor

nem tataroztatott el, s későbbi tanácskozásnak tűzetett ki tárgyául.

Az april 20-kai ülésben, Kubinyi Ferencz képviselő indítványára, előlegesen annyi határozatott meg, hogy a kormány, tehát a kormányzó és miniszterek egyaránt hűségesküt mondanak az országgyűlés előtt, kötelezvé magokat, hogy a törvényeket mind magok megtartják, mind mások által megtartatják. Az esküforma megállapítása az osztályok tanácskozmányaira bízott.

A kormányzó értesülvén, hogy e tárgy magán körökben sokfélekép vitattatik, e tanácskozmányokat megelőzve, az april 22-kei ülésben figyelmezteté a képviselőket, hogy az esküforma tárgyalásánál minden esetre tekintettel legyenek az ország rendkívüli körülményeire s a forradalmi időkre, melyekben követelni nem lehet, hogy az ezen általános kifejezéssel: „esküszöm a törvényekre” tétessék le. „Mind magam, úgymond, mind a kiket a reám bízott hatalomnál fogva miniszterekké nevezek, az esküt kétségtelenül szent dolognak tartjuk, melyet a szó legszorosabb értelmében meg kell tartani; s ha most, midőn forradalmi időket élünk, arra akarnak minket kötelezni, hogy Verbőczy törvényeinek korlátai közt mentsük meg a hazát, akkor ezen köteleiséget el nem vállalhatjuk.... Azt hiszem, esküt kell tenni, s ha valaki tesz olyasmit, mi a hazára ártalmas, felelni kell neki. De én a felelősséget tágabb értelemben veszem, s azt tartom, hogy a körülményekre kell figyelmezni.”

A többség, tekintetbe vévén a forradalmi körülményeket, melyek közt a kormányhatalom körét káros következmények nélkül igen megszorítani nem lehet, teljesen megnyugodott Kossuth kijelentésében, s csak az ország függetlenségének és épiségének megtartására kívánta megesketni az új kormányt.

Voltak azonban többen, kivált az ellenzéki párt tagjai közül, kikben Kossuthnak e kijelentése aggodalmat ébresztett. Arra magyarázván szavait, mintha ő a végrehajtó hatalom gyakorlatának épen semmi korlátokat nem akarna vettetni, s

mind a fölségi jogok kezelését egészen a kormány kényére bízni, mind pedig a kormányt a jelen törvényhozás határozatainak kötelezése alól fölmenteni óhajtani: ama határozatlan kijelentéssel egyáltalában nem voltak megelégedve, s a határokat, melyek közt kormányoznia kellend, legalább az országgyűlés irányában, világosan kijelölni kívánták.

Azon körülmények közt, melyekben az ország létezett, e kívánatot épen nem lehetett gáncsolni. Kossuthról s az új minisztériumról bár ki is meg lehetett ugyan győződve, hogy hatalmokkal az országgyűlés kárára nem fognak visszaélni. A jövődőt azonban mély homály fedé. Meddig tart a nemzet függetlenségi harcza? Sikerül-e ezen kormánynak az ország békéjét helyreállítani, midőn aztán a nemzet a függetlenségi nyilatkozatban kimondott elvek szerint, tekintetbe vévén az európai politika s körülmények igényeit, jövődő kormányát állandólag megalapíthatja? Mind oly kérdések valának, melyekre senki sem adhatott magának határozott feleletet.

De különösen féltékenyen tekintett az ellenzék a kormányhatalomra az országgyűlés irányában. Attól tartott, hogy Kossuth, ha egész terjedelemben tudomására jut ama terveknek, melyeket e párt Görgeyvel mind határozottabban forgatott elméjében, az országgyűlés irányában valamely hatalomcsínyt követhet el; azt feloszlathatja s új választásra szólíthatja a nemzetet. Legalább is annyira meghatározni kívánták tehát a kormány hatáskörét, hogy a nemzeti gyűlés legfőbb hatalma s tekintélye biztosítva legyen.

A viták ez iránt a magán körökben mind élesebbekké lőnek. Sőt miután a miniszterekké kitűzött egyének, s maga Szemere Bertalan, kijelölt elnökminiszter, sem volt még jelen Debreczenben; s a kormányzó, mielőtt ezekkel a kormány hatalomgyakorlata, különösen pedig a kormányzó s minisztérium közti viszonyok megállapítása iránt tisztába nem jött, az országgyűlésnek semmi határozottabb nyilatkozatot nem tehetett, — a késedelem már szinte elkeseríteni kezdé a kedélyeket.

April utolsó napjaiban a miniszter)elöltek végre nagy részben együtt voltak Debreczenben. Szemere mind a többség, mind az ellenzék tagjaival, kik közt több személyes barátokat számlált, több magán tanácskozmányokat tartott a fenforgó kérdésben. E kérdés ugyanis nem kevesbbé érdekelte a jövőendő minisztériumot, mint az országgyűlést; miután nem csak a felségi jogok gyakorlata, hanem a fölött is kellett határozni: miképen osztassék föl a kormányhatalom a kormányzó és a minisztérium között? A rendkívüli körülmények közt, melyekben gyakran rendkívüli szabályokhoz kellett nyúlni, ily szabályokat a közbizodalommal leginkább dicsekedhető kormányzó hozhatott legkönnyebben, ki egyébiránt is kijelentette, hogy hivatalából sine curát alkotni nem akarván, egyenes, intézkedő befolyást kíván a kormányhatalom gyakorlatában. Már pedig az alakuló minisztériumnak is ügyelnie kellett, hogy miután vállait szinte nyomni fogja a felelősség terhe, a kormányhatalom gyakorlatában meg ne semmíttessék a kormányzói hivatal által, s ne szoríttassék azon térre, hogy ennek csak végrehajtó biztosává süljedjen, a felelősségben pedig vele mégis osztozzék.

A kérdés minden tekintetben kényes, megoldása pedig, kivált a mennyire a hatalomnak és felelősségnek a kormányzó és a minisztérium közti megosztását illette, nehéz volt. A kijelölt elnökminiszter természetesen oda dolgozott, hogy a kormányzó mennél szűkebb, legalább mennél határozottabb korlátok közé szoríttassék; és miután a dolog természete szerint a határvonalt szigorún kitűzni teljes lehetetlenség volt: legalább azon mód, melylyel a kormányzó a reá eső hatalomrészt gyakorlandja, adjon némi biztosítást a minisztériumnak az iránt, hogy annyi függetlenséggel bírand, mennyit felelőssége okvetetlen megkíván.

Mi alatt Kossuth a kijelölt minisztériummal e tárgyban tanácskozók, a kérdés másik oldalára nézve mind nagyobb feszültség támadt a kormányzó és az országgyűlés között. Kossuth azt hitte, hogy a képviselőkkel eddig tartott tanács-

kozmányokban elég világosan fejezte ki magát az iránt, mily hatalomkört kíván magának s az új minisztériumnak adatni, hogy a haza megmentésére sikeresen működhessék. És miután közte s az ellenzék közt régibb idő óta kifejlett bizodalatlanság a függetlenségi nyilatkozat iránti zárt tanácskozmány alkalmával még sokkal mélyebbé lön: azt kezdé hinni, hogy a békepárt a kormányhatalom körének meghatározása által bilincseket szándékozik tenni kezeire, s olyforma esküt kíván tőle s a minisztériumtól, minél fogva ő is, ez is az ország minden régibb törvényeinek megtartására is köteleztessék. Arról pedig megvolt győződve, hogy e rendkívüli időkben lehetetlen a kormánynak mindenben a rendes, békés időkre alkotott törvényekhez tartania magát a haza kára, sőt tán veszedelme nélkül. Es többször kijelenté magán körben, miszerint ha azt kívánják tőle, hogy Verböczy törvényei szerint kormányozzon, úgy hajlandóbb volna még kormányzói tisztéről is lemondani.

A párt, melylyel őt e félreértés ily összeütközésbe hozta, még mind nem volt ugyan oly nagy, hogy azt, bár mily nagyon összeszorítani kívánta volna is a kormány hatáskörét, kénytelen volt volna tekintetbe venni: a nagy többség minden esetre folyton az ő rendelkezése alatt állott. Ő mindazáltal e fontos tárgyban, mely személyét oly közlelről érdekelte, tanácsosbnak tartá megelőzni s meggátolni a további súrlódást. Ennél fogva ugyanazon üzenetben, mely által az új minisztérium személyzetét az országgyűlésnek bejelentette, egyszersmind azt is kifejté, miként véli ő az esküformát megalapítandónak. Ezen kijelentés végre a békepártot kielégítette- minek következtében az esküforma épen a békepárt egyik vezére, Kazinczy Gábor módosítványa szerint, következőleg lön megállapítva: „Én, a nemzetgyűlés által megválasztott kormányzó elnök, (én N. N. miniszter), esküszöm a nemzet függetlenségi nyilatkozatának minden következményeiben fentartására s engedelmességre a nemzetgyűlés törvényei s határozatai iránt. Isten engem úgy segéljen.”

A kérdésnek még tehát csak a kormányzó és minisztérium közötti viszonyra vonatkozó része maradt elintézendő. Kossuth nyilatkozata némileg ezt is megkönnyítette. A hatalomoyakorlat felosztása e nyilatkozatban csak a legáltalánosabb kifejezésekkel körvonaloztatott ugyan; de mintán e részben lehetetlen volt valamely határozottabb szabályt kitűzni, megelégedett a kijelölt minisztérium avval, hogy a kormányzó hatalomgyakorlatának módja iránt alkottassék oly szabály, mely függetlenségét a kormányzói hivatal irányában némileg biztosítsa. E szabály végre oly értelemben lőn megalkotva, miszerint a kormányzó nem különben mint minden miniszter, a tárczáját illető olyféle ügyeket, melyek a körülmények szerint rendkívüli intézkedéseket igényelnek, s melyek körül nagyobb fontosságú átalakítások s újítások szükségesek, elmulaszthatlanul az egész minisztérium megvitatása alá terjeszse s ennek határozata szerint intézze el. Az ily tárgyakra s intézkedésekre nézve e szerint solidaris felelősség állapítottat meg; mi által eleje vétetett annak, hogy fontosabb tárgyakban akár a kormányzó, akár a miniszter külön s egyedül a maga belátása s kénye szerint adja ki rendeleteit.

Mind e kormányzati viszonyokat, mind az újdön kinevezett minisztérium személyzetét a kormányzó május 2-kán a következő üzenetben adta tudtára a nemzeti gyűlésnek:

„Kötelességemnek tartom jelenteni, miként a nemzetgyűlés által reám ruházott hatóságnál fogva miniszterekül a következőket neveztem ki:

„Belügyminiszterré, egyszersmind a miniszteri tanács elnökévé: Szemere Bertalan képviselőt.

„Külügyminiszterré: gróf Batthyáni Kázmér baranyai főispánt.

„Pénzügyminiszterré: Duschek Ferencz pénzügyminiszteri státustitkárt.

„Közlekedési miniszterré: Csányi Lászlót.

„Vallás és közoktatási miniszterré: Horváth Mihály válcsanádi püspököt.

„Igazságügyi miniszter: Vukovics Sebő képviselőt.

A hadügyminiszter iránt jelentésemet legközelebb teendém meg.

„A kereskedelmi minisztérium vezetését, az illető miniszter kineveztetéseig, ideiglenesen gr. Batthyáni Kázmér külügyminiszter viendi.

„A mi már a kormányzatnak organismusát illeti, ennek a kijelölt minisztérium már itt lévő tagjai köz egyetértésével történt megállapításánál két alapelv tartatott szem előtt:

„Egyik az, hogy midőn a nemzetgyűlés april 19-kén hozott függetlenségi határozatában, az ország jövő kormány-, rendszerének minden részleteiben a nemzetgyűlés által törtéendő megalapításáig, azt rendelé: hogy az országot, egész egyetemes kiterjedésében, a magam mellé veendő miniszterekkel, úgy saját magamnak, mint az általam nevezendő minisztereknek személyes felelősségünk és számadási kötelezettségünk mellett kormányozzam, csak ideiglenes kormányt alapított; az alkotmányozás hatalmát pedig, mint a függetlenségi nyilatkozat által a nemzetgyűlésre visszazállott népfelség természetes corollariumát, s egyszersmind a kormányzat egész működése fölött, a felelősségre és számadásra vonás folytonos gyakorlásának jogát is magának tartotta fenn. A miből természetesen következik, hogy a nemzetgyűlés hatóságára, működésére s működési körére, idejére s formáira nézve bár mit is határozni, szóval, a nemzetgyűlés iránt s felett rendelkezni, az ideiglenes kormányzati organisatio köréhez nem tartozhatik; hanem mind ez, a dolog természeténél fogva, magának a nemzetgyűlésnek van fentartva.

„Következőleg az álladalom ideiglenes kormányának a nemzeti gyűlés irányábani viszonya a folytonos felelősségben, számadási kötelezettségben, törvényei s határozatai iránti engedelmisségben határozódván: csak arra van szükség, hogy a kormányzó s miniszterek közti viszony, a szükséges egység s öszhangzás végett, fővonásaiban kijelöltessék. S erre nézve alapú, második vezérelv gyanánt, az vétetett fel, hogy ezen

viszonynak akként kell meghatározatni, miszerint a nemzetgyűlés folytonos öröködésén kívül a nemzet a maga szabadságának és függetlenségének biztosítékát ebben is feltalálja.

„Ezen elvből indulva, az alkotmányos élet kelléke szerint a miniszterekkel abban állapodtam meg:

„1-ször. Hogy a kormányzó bármely rendeletei, parancsai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha a miniszterek egyike által is aláíratnak; következőleg

„2-szor. Hogy a kormányzó csak a miniszterek által kormányozhat.

„3-szor. Hogy a kormányzónak valamint felelőssége úgy hatósága is, a magasabb úgy egyházi, mint világi és katonai hivatalok kinevezésén kívül, különösebben az álladalom kormányzati politikájának meghatározására s a rendezést és szabályozást meghatározó elveknek megállapítására szorítkozik. Mikre nézve tehát a miniszterek sem összesen, sem egyenként, a kormányzó megegyezése nélkül nem határozhatnak. Míg ellenben

„4-szer. Az egyetértőleg megállapított kormányzati politika s rendező és szabályozó rendeletek végrehajtása körében, a közigazgatás minden ágaira nézve, a miniszterek saját hatóságukkal és saját felelősségök mellett intézkednek. A miniszterek választása, következőleg, ha felelőssége érzetében azt elkerülhetlennek látná, részben vagy egészben változtatása is, ezen ideiglenes kormány egész ideje alatt, a nemzetgyűlés határozata értelmében, természetesen a kormányzó hatóságához tartozván.

„5-ször. Oly rendelkezések, melyek az álladalom sorsának s jövődjének alakulására lényeges befolyással lehetnek, mint például: hadüzenet, béke- és szövetségkötés, teljes érvényességet csak a nemzetgyűlés helybenhagyásával nyerhetnek.

„Ezek azon megállapodások, melyeket a nemzetgyűlés helybenhagyása alá terjeszteni valamint köteleességemnek, úgy elegendőnek is tartottam; minden egyebek az alkalma-

zási részletekhez s az eljárás formáihoz lévén számíthatók. Annyit mindazáltal... megemlíteni nem tartok feleslegesnek, hogy... a megkegyelmezési jognak gyakorlatára nézve czélszerűnek látszik, egy kegyelmi széknek felállítása, mely négy tagból álland, kiket a kormányzó nevez ki. Ezen kegyelmi szék fogván az igazságügyminiszter elnöksége alatt minden megkegyelmezési ügyekben, de csak birói Ítélet után, határozni. A megkegyelmezési oklevél pedig az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett a kormányzó által a nemzet nevében fog aláíratni és kiadatni.”

Ezen elvek a nemzeti gyűlés által elfogadtván, a kormányzó a nemzetgyűlésnek, a miniszterek a kormányzónak kezébe ünnepélyesen letették, a meghatározott forma szerint, esküjüket.

A hadügyminisztériumra Görgey Arthur fővezér volt kítűzve; mivel azonban értekezleteit a tárcza iránt Kossuth vele még el nem végezhetette, e tárcza betöltése csak néhány nappal később adatott tudtára a nemzeti gyűlésnek.

Hogy e miniszterségre Kossuth Görgeyt nevezte ki, nem egyedül s nem is főleg az volt oka, mivel reménylő, hogy ő, bebizonyított rendező talentummal bírván, nagyobb rendet, gyorsaságot és takarékoságot fog teremteni ezen, a jelen körülmények között legfontosabb közigazgatási ágban, mely mind újdonsága, mind személyzetének járatlansága s kellő erélyhiánya miatt eddigelé nagy zavarban létezett. Még elhatározottabbak voltak e kinevezés tekintetében a titkos, a be nem vallott okok. Mennél inkább nőtt, a kivívott győzelmek következtében Görgey népszerűsége az országban, hatalma és tekintélye a seregben, annál nagyobb féltékenységgel kísérelte Kossuth az ő lépteit, — és nem ok nélkül.

Görgey, bár elébbi kétszínűségét és cynismusát még egyre folytatá; bár újabb összeütközést kerülni látszék is a kormánnyal: ellenzéki szándokait, ellenkező szellemét mind nyíltabban kitünteté, kivált tiszti kara előtt, a polgári kormány, különösen Kossuth irányában. Sőt, pártfogása alatt s példája után,

már tábornoki tisztjei közt is mindinkább szokássá vált, tiszteletlen hangon beszélni a kormányról, annak tetteit, intézkedéseit féktelenül bírálgatni és gáncsolni. A politikai vitatkozások napról napra hevesebbek, gyakoribbak lettek tábornokában. Hadi tervekről s állapotjokat, hivatásukat illető más dolgokról fél annyi szót sem lehetett hallani köztök, mint azokról mik Debreezenben történnek, miket az országgyűlés végez s a kormány rendel. E politikai vitatkozások annyira elhatalmaztak Görgey környezetében, s annyira megronták az ő hadtestének szellemét, hogy az valóságos veszélylyé lett a hadsereg hangulatára, magaviseletére nézve. Maga Mészáros tábornok is aggálylyal értesülte viszonyokról s nem vélte azt szó nélkül hagyhatni. Hadügyi főnöksége végső idejében érelyes intést és feddést intézett e miatt a főtisztzi karhoz. „Korunk felvilágosodása, úgymond egyebek közt, nem kívánhatja ugyan, hogy egy szabad állam harczosai akaratlan eszközök legyenek; de hazánk méltán igényelheti, hogy a sereg osztatlan erőfeszítését az ellenségre fordítsa. Míg az ellenség legyőzve nincs, minden katona a maga kötelességét és állapotának becsületét tartozik mindenek felett szeme előtt tartani; mi mind kettő parancsolja neki, hogy a szabad néptől törvényesen választott hatóságokat s azok rendeleteit tiszteletben tartsa. E hatóságok politikai rendeleteit bírálgatni káros; és a fiatal szabadságnak még gyöngé épületét ingatni, míg a haza földét ellenség pusztítja, több mint sajnálatos tévedés. Minden népek hadseregei, melyek sükerrel vívtak a szabadságért, a történelem számtalan bizonyosságai szerint, távol tartották magokat a napi politikától. Hol ellenkező történt, ott a hatalom és szabadság sírját lelte. Vértől szívvel kényteleníttem bajtársaimat felszólítani hogy, kötelességüket a magok körében teljesítve, minden politikai vitatkozásoktól tartózkodjanak stb. Görgey ellen, mióta a fővezérség az ő kezében vala, engedelmesség tekintetében a kormánynak nem volt ugyan panasza. De ő most csak azért nem volt engedetlen, mert a tiszafüredi kiindulás óta nem merült fel semmi fontosabb kér-

dós, mely vizályra, engedetlenségre okul, alkalmul szolgálhatott volna. Mióta mindazáltal ő a január 4-kei váczai nyilatkozat által elárulta, hogy az ő törekvéseinek végcélja nem egyez meg teljesen a kormányéval, hogy ő más végre akarja vezetni a nemzeti szabadságháborút, mint a kormány, melytől mégis a seregvezérletet elfogadta: Kossuthnak benne többé nem volt, nem lehetett bizalma. Említők, hogy február folytában s márczius elején Kossuth, az önfeledés perczeiben, meghittebbjei előtt, még árulásról sem kételkedett őt vádolni. S tudjuk, hogy nem is bizodalom, hanem a körülmények kényszerúsége indította őt midőn, Vetter altábornagy megbetegülése következtében, Görgeyt csak ideiglen is megbízta a sereg vezérletével. Perczelnek még pár nappal elébb is azt írta, miképen minden erejével azon lesz, hogy Görgey ne keríthesse kezébe a fővezéri hatalmat, „mert, úgymond, soha emberben nem csalatkozott annyira mint Görgeyben.” És bár e minőségében bizalmatlanságra egy ideig nem adott is újabb okot; bár alkalmilag, egyes győzelmek után, — például a* Dányról, april 7-kén, az isaszegi ütközet után, Perczelhez irt levelében, — szinte áradozott is magasztalásában, „hogy annyi tapintattal, ügyességgel s rettenthetetlen bátorsággal vezérli a hadjáratot, hogy láttán vezéri bölcseségét és elszántságát, lehetetlen múltját nem felednünk, iránta ki nem engesztelődünk;... hogy annyi jeles tulajdonok és érdemek mellett, mennyivel ezen főrfiú bir, szemeinket az emberi gyarlóságok előtt behunyni,... első polgári kötelesség” — bizodalmatlansága mégis minduntalan visszatért s folyton súlyos aggály gyötré őt, mióta e fondor s rejtélyes jellemű ember kezeiben látá a fővezéri botot. „Mióta ezen férfiú viszi a fővezérséget, aggodalom szorongatja lelkemet,” — írta megint, egy nappal később, kedélyhánykódásai közt Perczelnek.

És most nem is hiányzott az ok ily aggodalomra: e levelet azon beszélgetés után írta, melyet Görgeyvel a szándokában lévő függetlenségi nyilatkozatról tartott. Kossuth az ausztriai ház elűzését a magyar kir. trónról élete legfőbb céljának, a

nemzeti szabadság életkérdésének tekinté; de Görgey másként vélekedett. Ő e célzt, győzedelmei daczára is valósíthatlannak tartván, a január 4-kei nyilatkozata szerint csak az 1848-ki reformtörvényeket s V. Ferdinánd törvényes király kormányát jelölte ki azon végczélul, melyért a hadsereg eszélyesen küzdhet, s legalább a régi tisztek küzdeni akarnak. De fentebb láttuk, hogy Kossuth, e különbözö véleményt figyelembe nem véve, sőt, nehogy az valósítható legyen, annak ellenére, kimondatta a trónvesztettséget. S jól tudván, hogy Görgeyt még ezentúl is a fővezérletben hagyni, annyi volna, mint neki alkalmat nyújtani a maga s magával együtt a függetlenségi nyilatkozat utólagos megbuktatására: ugyanakkor elhatározta, őt, hogy a táborból eltávolíthassa, a hadügyminisztérium átvételére meghívnia. Ezen ajánlattal mindjárt ápril 14-kén útba is indítá Ludvigh János képviselőt, kit egyszersmind az igazságügyi tárczára kijelölt Vukovics Sebő helyébe a főszereghez kormánybiztossá nevezett. Nehogy azonban indokait, melyek őt a hadügyminisztérium betöltésében vezérlék, elárulja, s Görgeynek ez által okot adjon annak mellözésére, ajánlatát oly módon tétette Ludvigh által, hogy egyelőre tartsa meg a fővezéri botot is, s oly helyettes által láttassa el a hadügyminisztériumot, ki azt az ő szellemében képes rendezni. Azt hitte, e ravasz fogás minden bonyodalomnak s viszálynak elejét veheti; s utóbb magok a hadügyminisztérium roppant teendői is elégséges indokul szolgálódnak arra, hogy Görgeyt meggyőzze, miképen a két tisztnak egy személy nem felelhet meg; szükség tehát, hogy a fővezérlet másnak adván, csak a hadügyminisztériumra szorítkozzék. Ilyetén kétszínűségeknek Kossuth számtalan példáit adta, mióta a kormányon ült.

De nem volt könnyű dolog Görgeyt ravaszságban felülmúlni. Ő átlátta Kossuth indokait, sejtette célzatait; s hasonló ravaszsággal akarta azokat meghíúsítani. Neki egyáltalában nem volt kedve, s most, a függetlenségi nyilatkozat után, kevesbbé mint valaha, távozni a táborból s az első szerepet, melyet

ott játszható, egy másod rangúval cserélni föl a kormányban; raost kevésbé mint valaha érzett magában hajlamot, lemondani azon hatalomról, melyet neki fővezéri állása és tisztikarának csatlakozása adott a seregben.

Hallván Ludvightól, hogy Kossuth, az ő ellenzése daczára is kimondatta a fejedelmi ház trónvesztettségét, az első pillanatban szinte dühösségre fakadt. „Ti tehát egyáltalában el akarjátok, úgymond, veszteni a hazát? Azt hiszitek talán, hogy, ama függetlenségi nyilatkozat komédiájával Debreczenben, megveritek az ellenséget? Bizonyára megérdemelnétek, hogy benneteket egy pár zászlóaljjal szétkergetsek, mire egyébiránt egy zászlóalj is elég lenne. Miután a veszélyből kibújtatok, most már annyira felfújjátok magatokat, hogy bőrötökbe sem fértek. Teremtsetek inkább fegyvert s újonczot. Nem eléglitek még az osztrákot, a ráczt, az oláht, az erdélyi szász, a horvátot? Még az orosz is nyakunkra akarjátok hozni, s ha evvel megmérkőztünk, aztán a poroszt is? Csoda, hogy mindjárt egész Európának nem üzentetek háborút. A kinek a vére fölötte heves, jöjjen az ide, a harcz-tűzbe; de a szószékről persze könnyebb viselni a háborút. Azt mi jól tudjuk, tudja az utolsó honvéd is, hogy nem azért verjük az osztrákot, mivel őt szeretjük; de az ellenséget soha sem szabad megvetni, még kevésbé ingerelni. Mire való a monarchia és respublica közti kérdést erőszakkal a szőnyegre hozni? Mire való, az ellenségnek új erőt, új ürügyet adni, őt a kétségbeesés harczára hívni fel? S a ti trónvesztettségű kijelentésetök még a merész tett érdemével sem bír. Miért nem mondtátok azt ki az elmúlt decemberben vagy januárbanv Akkor legalább azt mondhatta volna a világ: ezek bátor, elhatározott férfiak! De most, míg én az ellenséget üzöm, s nem engedek neki időt, Debreczenbe pillantani, ti a háttérben lármáztok! Égre földre kértem Kossuthot, ne legyen elbizakodó, elhamarkodó; ő megígérte, s íme így tartja meg szavát! Vagy nyerünk-e evvel csak egy fegyvert is? Ha Amerika tán elismeri is függetlenségünket, el fogja-e az ijeszteni

az oroszot? Vagy Anglia fogja tán meggátolni Ausztria és Oroszország szövetkezését? Mi csak önmagunkban találhatunk támaszt. Nekem csak fegyver kell; ez előttem többe ér, mint Európa minden véleményei. De épen azért ne ingerljünk mindenkit magunk ellen. Holnap megint csatánk lesz (a nagy-sarlói); s ha az osztrákokat megint szétverjük, félek hogy Kossuth még a csinei császárnak is háborút üzen. És nem enmagam hirdetem-e a sereg előtt, hogy mi alkotmányunkért harczolunk, hogy mi a törvényesség terén akarunk maradni: és ha most engem a tisztikar kérdőre von, mit feleljek neki? Megelégszenek-e ha azt mondom, hogy Debreezenből másként parancsolták?”

Ezen és hasonló beszédekben tört ki belőle a harag, melyet bizonyára lehetetlen is volna nem méltányolni, ha hinni lehetne, hogy valóban a hazafiúi aggodalom, s nem inkább a megsértett hiúság, hogy Kossuth az ő véleményét mibe sem vette, szólna belőle. De hogy mind ezen, tagadhatatlanul helyes, ellenvetéseket, mind ezen keserű kifakadásokat nem a haza ügye, hanem megsértett hiúsága adta nyelvére, mindjárt más nap tanúsítá avval, hogy meg sem jelent a sarlói csata terén, hanem az egész napot a lévai kastélyban, táborkarával a függetlenségi nyilatkozat felett vitatkozva, azt gúnyolva, gáncsolva, töltötte. És még inkább tanúsítá az által, hogy boszút esküdött állni Kossuthon, ha bár elvesz is bele a haza ügye; s ezóta nem is volt hőbb vágya s magosabb célja, mint megbuktatni Kossuthot, s a függetlenségi nyilatkozat visszavonása által szerezni elégtételt megsértett hiúságának.

Mondják, hogy eleinte komolyan tanakodott volna is magával s Bayer tábornoki főnökével és más meghittjeivel a fölött, nem volna-e legjobb egy pár zászlóaljjal Debreczenbe menni, s ott kormányt, országgyűlést szétűzni? De ha erre nem hiányzott volna is erkölcsi bátorsága, hamar meggyőződött, hogy hiányzik ereje. A többi tábornokokban egyáltalában nem találta azon idegenséget a függetlenségi nyilatkozat-

tot, mint óhajtá; sőt néhányan közölök, mint Damjanics, Nagy-Sándor s mások azt, mint a nemzet képviselőinek határozatát, hazafiúi megnyugvással fogadták. Ezek hadtestekben pedig egyáltalában nem bírt oly befolyással, mint a maga VII-dik hadtestében. Katonai összeesküvés tehát egy brumaire 18-kai csíny végrehajtására, ily körülmények közt nem Ígérhetett sükert; minek következtében nem maradt más választása, mint fondorlathoz nyúlni, evvel kísérteni meg boszúindulata kielégítését.

A hadügyminiszteri tárcza ajánlatát jó víznek látá mármára: annak birtoka hatalmát tetemesen nevelheté, egy részről eldöntő befolyást adván neki a hadviselés minden ágaira s azon seregekre s vezérekre is, melyek és kik az ország más vidékein s Erdélyben tőle eddigelé függetlenül működének; más részről alkalmat nyújtván neki az országgyűlésen magának pártot szerezni, s különösen a békepárttal szorosabb viszonyba lépni. Elhatározta tehát magát, hogy, mit sem gondolva az esküvel, melyet a tárcza átvételekor a függetlenségi nyilatkozat fentartására mondani kellend, a hadügyminiszterséget elfogadja, úgy azonban, hogy a mellett a fővezérséget is, nem mint Kossuth gondola, Komárom felmentéséig, megkezdett hadjárata végéig, hanem mindig megtartandja. Majd talál, — úgy gondola — vagy ha magától nem ajánlkozik, teremt okot, melynél fogva a fővezérletet kezeiben továbbra is biztosítsa. Előleg csak azon feltételt kötötte a tárcza elfogadásához, hogy a háború stratégiai intézése ezentúl mindenütt egyedül a hadügyminisztériumtól függjön. És mivel tervezett fondorlatainak s különösen annak sikerét, hogy a többi vezéret is részére nyerje, s befolyását a többi hadtestekben is olyanná nevelje, mint a minővel a VII-dik hadtestben bírt, — mit mindenek előtt céljává tűzött, — leginkább a hazafias lelkű, erélyes, Kossuthhoz pedig ragaszkodó Damjanics tábornoktól féltette, egyelőre is őt tűzte ki helyettesévé a hadügyminisztériumban.

A minisztérium, megalkotva lévén, a képviselőházban haladék nélkül elfoglalta padjait; és Szemere Bertalan, elnök-miniszter, egy nagy hatású programmal köszöntött be a nemzeti gyűlésben. A hatás azonban igen különböző volt a képviselők soraiban. Kik a függetlenségi nyilatkozathoz őszintén ragaszkodtak, jobbra nagy tetszéssel fogadták a beszédet. Voltak azonban ezek közül is többen, kik az ellenzékkel egyetértve, azt nagyon gáncsolták. Sőt magát a kormányzót s a többi minisztereket is meglepte a beszéd; nem mintha avval, elvileg, egyező véleményben nem voltak volna; hanem mivel az előleg senkivel sem közlött programban oly dolgok mondtak, melyekről szintűgy, sőt még sokkal inkább kétségbe vonható vala, mint a függetlenségi nyilatkozatról, vajjon alkalmas-e az idő azokat most elmondani? Azon fontos okok közül, melyek a függetlenség kinyilatkoztatását már most a szükségesség színében tüntethették elő, az e programban mondtak mellett egy sem harczolt.

Felöltő volt tudniillik e beszédben, hogy Szemere az új kormányt demokratiai, respublikái és forradalmi irányúnak jellemezte. Abban, hogy az új kormányt demokratiainak és forradalminak állította, alig volt, ki megütközhetett, miután a demokratiai elveket már az 1848-ki pozsonyi törvények uralkodókká tették az alkotmányban; a forradalmi jellemet pedig maga az ország rendkívüli állapota igazolta. A respublikái irányt mindazáltal már most kimondani sokan nem tartották tanácsosnak, bár azt az elnökminiszter akként magyarázta, miszerint a kormány úgy fogja intézni az ország ügyeit, hogy, ha idővel, midőn majd a kormányforma a körülmények tekintetbe vételével végkép elintéztetik, a választás respublikára esnék, ennek elemei s alapjai már feltaláltassanak a nemzet új institutióiban.

Nem tagadhatni, a respublikánusok száma ez időben már nagygyá nőtt az országban; s ezek lőnek mintegy vezérei a közvéleménynek. Azok is hallgatással túrték tehát Szemere beszédét, kik egyébiránt respublikánus elvűek nem voltak,

nehogy népszerűségüket veszélyeztessék. A többi minisztereket e felett, miután a szó már kimondva volt, s a tényt nem törtéنتé változtatni többé nem lehetett, hallgatásra bírta még az is, nehogy az egyenetlenség magvát hintsék el a csak alig alakúit kormányban. Annyi bizonyos, hogy, ha a program előleg miniszteri tanácsban vizsgáltatik meg, bár elveire nézve egyező volt a vélemény, mint időszerűtlen s ennél fogva diplomatiailag helytelen és eszélytelen, nem talál többségre. A fel-tűnő beszéd következő:

„Uraim, a minisztérium semmi hosszú szóbeli programmal nem lép fel; nem lép fel pedig részint azért, mert a miniszterek mindnyájan jelen nincsenek; nem, másodsor azért, mert nem akar mondani sem sokat, sem keveset.

„Programmúl szolgáljon az, hogy a minisztériumot a kormányzóelnök alakította, ki bírja a nemzet, bírja a ház, s bírja a hadsereg bizalmát. Programmúl szolgáljon az, hogy a minisztériumba csaknem mindnyájan az élet és cselekvés teréről léptünk be, hol alkalmunk volt elveinket nemcsak bevallani, hanem kérlelhetlen szigorral gyakorolni is, nem a körülmények gyáva mérlegezése, hanem a haza megmentésének szüksége szerint. Programmúl szolgáljon végre, az elveket illetőleg, múltunk a jövőre nézve.

„Mi nem igénylünk magunknak oly erőt, hogy az országos chaosból, melybe a háború sodort, egy rendezett világot teremtsünk. Mi nem hiszszük, hogy ennek ideje megérkezett; mi csak azt hiszszük, hogy nincs a haza megmentésének műve bevégezve; és ha a haza szent területének földéről az utolsó ellenség is ki lenne irtva, hátra v,plna még megállapítani Európához való viszonyunkat, miután az april 14-dikei határozat a dynasztia s ország közti kérdést európai kérdéssé tette. Ellenben igyekezetünk van, s elhatározott akaratunk van, a hazát megmenteni; a munka eredményének biztosítékát önök támogatásában szemléljük.

„Hármat azonban szükségesnek látunk nyilvánítani. Először, a minisztérium magát forradalmi kormánynak vallja be.

Épen azért nem irtózik semmi eszköztől, mi a haza megmentésére megkívántatik, semmitől, saját felelőssége alatt. A mint a béke helyreáll, megszűnik forradalmi kormány lenni; mert rendkívüli szabályokhoz végszükség nélkül nyúlni, polgári bön volna.

„Másodszor: a minisztérium magát republikai irányúnak vallja. Minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethető; de ellene lesz minden republikának is, mely a községi rendszer, családi élet s munkabiztosságon túl, a tulajdonjogon s ennek rovására alkottatnék. Oly republikát akar, — ha isten megsegít, — mely inkább boldogítson, mint fényljék.

„Harmadszor: a minisztérium magát demokratiai irányúnak vallja. Demokratiai értelemben kíván s fog minden törvényeket formuláztatni. A népfelségnek elvét minden, de minden következményeiben elfogadja. A népszabadság rovására, mely minden hatalomnak örök kútfeje, senkinek sem ad kezébe túlhatalmat, a mennyiben azt meggátolhatja; és ha a kormányzó és országgyűlés közti helyzetből ilyesmit venne észre: el fogja hagyni helyét, s ha szükség, az országgyűlést, és ha szükség, a nemzetet fogja fölébreszteni.

„Ezen alapelvek nyomán indulva, nem kérünk bizalmat; mert a bizalomnak önkényt kell származnia; de ha a ház bennünket bizalmával megajándékoz: tisztelettel, hódolattal elfogadjuk, kijelentvén, hogy mi csak a nemzet s ház akarata szerint tudunk s remélünk kormányozhatni; de kijelentvén egyszersmind azt is, hogy csak oly háznak kívánunk végrehajtó hatalma lenni, mely ház a demokratia tiszta alapjaira rakja le határozatait.”

A ház többsége zajosan kitörő helyesléssel fogadta a három elvet s követte az egész beszédet. A többi meglepett miniszterek azonban a kisebbséggel óhajták, bár ne lett légyen kimondva a republika szó, minek a fennforgó körülmények közt nem várhatták kedvező eredményét. „A minisztériumot oda rántottam a republika és demokratia részére, valamint a

nemzetgyűlést, — s nekem ez elég.” Így ír vala Szemere e pro grammjáról, május 22-kén Perczelhez. A minisztériumnak a különben is meddő, s állapotainkat jobbra egy hajszálnyival sem fordítható szó bizonyára nem volt „elég”, kivált miután, amitől akkoron tartott, valóban nemsókára beteljesedett. Ellenségeink nem késtek azt ellenünk azonnal felhasználni, s forradalmunk ellen e tekintetben ellenszenvet táplálni, az épen nem republikái szellemű Európában.

Franciaországban az új republikái kormányforma utat tört a socialismus tanainak és törekvéseinek oly mértékben kifejtésére s kiterjesztésére, hogy az ország közügyei s a béke e miatt, még a republika második évében is, folyton a legveszélyesebb ingadozásban léteztek. A hatalomviselők, a helyett, hogy mindenkép biztosítani igyekeztek volna a republikái institutiókat, nem tudtak jobbat cselekedni, mint kísérleteket tenni a socialismus különféle rendszereivel. A socialisták külön töredékei, kiki a maga tanát tartván a megváltás evangéliumának, kormányt buktattak meg kormány után, mind újabb s újabb rendszerrel tévén kísérletet. És bár e pártszínezetek legtöbbször idegenek valának a communismus rettegett elveitől; az egymást követő forradalmak alatt ezek is mindinkább az előtérbe nyomultak, szintűgy követelve a magok részére kísérletet, mint a három négy már megbuktatott rendszer. A communismus végre oly hatalommá lőn, hogy már-már élet-halál harcot kezdett vívni az ország fennálló socialis viszonyaival, míg végre a kormányra emelt Cavaignac tábornok azt egy vérfürdőben el nem fojtotta.

Es mivel e veszélyes zavargásokra a republikái kormányforma nyújtott alkalmat, sokan, a nemzet egész józonnabb, de kevésbé gondolkodó része idegenkedni kezdett magától az októl is, a különben csak esetleges okozat veszélyei miatt. A republikái kormányforma lassanként elveszte a középosztályoknak is előbb oly hangosan tanúsított előszeretetét; ellenségei pedig napról napra szaporodtak, hatalomra, befolyásra nézve növekedtek; míg végre Napóleon Lajos válasz-

tátott a kormány élére; ki aztán lassanként s alattomosan ugyan, de annál biztosabban egyengette magának az utat a császári kényuralomra.

Az angol kormány, mely a francia socialismus küzdelmei következtében az európai béke felforgatásától tartott, elvileg gyűlölte a demokratikai respublikát. És még inkább megerősíté e kormányt e gyűlöletében az, hogy Németországban is, hol csak a forradalom kitört, a respublikái kormányforma kiáltatott ki, minek következtében a socialismus és communismus, többé kevésbé, itt is mindenütt felütötte fejét.

Attól lehetett ezeknek következtében tartani, hogy a magyar forradalom is, ha kormánya respublikainak jellemzi magát, könnyen oly színben tűnhetik fel Európa előtt, mintha a socialismus Magyarországon is jelentékeny szerepet játszanék a forradalomban; ámbár itt, annak dajkája, a proletárius osztály, még nem létező, maga a socialismus is egyedül nevérol, mint külföldi növény ismertetett, elemei pedig forradalmunkban teljesen hiányoztak.

Ártalmas volt pedig, Magyarországnak ily színben előtűnni Európa szemeiben, melynek rokonszenvére méltán számolhatott is, szüksége is volt. Oly vérmes reményekkel igen kevés entusiastá táplálta ugyan magát, hogy Angol- vagy Franciaország egyenes segedelmet nyújtson nekünk; mire egyébiránt, ha csak az osztrák dynasziával van dolgunk, szükségünk sem lett volna, elegendő erőt állíthatván ki magunk is, ténynyé emelni a függetlenségi nyilatkozatot. Azt azonban a népszabadság érdekében méltán várhatta nemzetünk a szabadság elveit védeni szokott Angol- és Franciaországtól, hogy az orosz interventio ellen, mely a függetlenség kinyilatkoztatásakor már elhatározva létezett, s miről, bár hitre nálunk még nem talált, mind sűrűbben szóltak a külföldi lapok, — saját érdekeiknél fogva, hatalmoknak egész súlyával tiltakozzanak. De ezen erkölcsi segedelemre is balgaság leende számítani, ha a külhatalmak rólunk akként vélekednek, hogy a mi forradalmunk iránya sem más, mint a respubli-

kai kormányformával a socialismus és communismus törekvéseinek nálunk is tág kaput nyitni. Sőt, nem kellé mély politikai felfogás arra, hogy e külhatalmak is kívánatosnak látandják forradalmunk mennél előbbi elfojtását, bár mi módon történjék is az, ha oly vélemény terjed el rólunk, hogy a respulika zászlaja alatt mi is a socialismust tüztük ki forradalmunk céljává.

Jól tudták ezt elleneink; s mióta a miniszteri programm közhírré jutott, siettek is azt ellenünk céljaikra ily értelemben kizsákmányolni, hangosan hirdetvén, hogy a debreczeni parlament és kormány a respublikát valósággal kikiáltotta. E törekvésekben pedig elleneinknek igen jó szolgálatot tőnek közölünk is azon hevesvérű szájhősök, kik nagy szavakban keresvén az általok másként ki nem érdemelhető dicsőséget, hírlapi cikkekben oly értelemben írtak az országról, mintha az már valóságosan meggyökerezett respublika volna s annál egyéb nem is lehetne, a népszabadság, szerintök csak ebben lévén képes kifejlenni. Mindez jó víz volt elleneink malmára, kik nem is mulaszták el, hol komolyan, hol gúnyosan az unalomig ismételni kikeléseiket a „magyar respublika” ellen.

E csel nem is maradt hatás nélkül a külföldön. Követek ugyan mind Franciaországban, mind Angliában egész erejökkel küzdöttek e balvélemény meggyökeresedése ellen; azt azonban meg nem gátolhatták, hogy az irántunk ellenséges osztrák és muszka befolyás alatt lévő lapok azt szinte ne terjeszszék s fel ne használják irányunkban. Mi több, Ponsonby lord, ki Bécsben teljesen megnyeretett az osztrák ügynek s e kormány hivatalos lapjaiból merítette legtöbbször a magyar-osztrák ügyekről az angol kormányhoz küldött tudósításait, ezekben szinte azt állítá, hogy Magyarország respublikának kiáltotta ki magát.

E tekinteteknél fogva tehát kétségtelenül káros volt ügyünkre nézve Szemerének előleg senkivel sem közölt miniszteri programmja, melyet tán nem is más okból mondott el mint, hogy szabadelvűségben, radikalismusban magát

Kossuthot is meghaladni látszassák s ezáltal népszerűsége gyarapodjék. Fájdalom, mennél inkább látszék nemzeti igaz ügyünknek kedvezni a hadiszerencse: az elsőség s kitűnés kórságos vágya, annál többekben felébredt, a hiúság átka annál inkább s végzetteljesebben nehezedett szent ügyünk végsükerére!

ÖTÖDIK FEJEZET.

A függetlenségi nyilatkozatra vonatkozó kül- s belviszonyok. Buda megvétele.

A függetlenségi nyilatkozat a magyar nemzet ünnepélyes ellenmondása s óvástétele volt azon kényuralmi határozatok ellen, melyekkel a fejedelmi ház, a múlt évi október kezdete óta a folyó évi márczius 6-káig közzétett nyilatkozványaiában, a háromszáz éves szerződések ellenére, a nemzet ősi alkotmányát, törvényeit s történelmi jogait, magát államéletét s nemzeti lételét megsemmisíteni szándékozott. Midőn a törvényhozó testület a nemzeti államélet Rubiconját átlépte s azon térre ment át, honnan az elhagyottra önkényt visszavertnie többé nem lehetett, azon kecségető reményben élt, hogy az ige testté válandik, s a szóval kimondott függetlenséget tényleg is sikerülend megalapítani.

E végre, a belső erőfeszítés mellett mindenekelőtt kívánatos lőn, hogy azon nemzetek, melyek a népeknek önmagokkal s magokról való rendelkezési jogát főalaptörvényökül fogadták el, rólunk kedvező véleményt ápoljanak, s a népszabadság solidaritásának elvét reánk is kiterjesztvén, fiatal önállóságunkat elismerésök erkölcsi segélyével támogassák. Európa népei, bár eddig hazánkról, a közvetlen közlekedés lehetetlensége miatt, jobbára csak a bécsi hírlapokból merítették ismeretöket, mind nagyobb figyelemmel kezdik vala

kísérni az eleinte csekélyeknek, európai fontossággal nem bíróknak látszó magyar eseményeket.

Midőn a folyó év első napjaiban Windischgrätz a mindig hátráló magyar hadak nyomában Budapestet elfoglalta, s ezen esemény a tábori bulletinek s a bécsi hivatalos lapok elbizakodott, gögös hangú kürtölései által Európának hírüi adatott: azon hit terjedt el a népek között, hogy a magyar forradalom, a főváros elfoglalása következtében, már le van igazva. És senkit sem lepett meg a hír, hogy a hadi készületeit századok folytában felhalmozott, négy-ötszáz ezernyi hadsereggel rendelkező dynasztia legyőzte a nemzetet, mely a fölött, hogy a háború által meglepetvén, mindennemű hadiszerek- s készületekben szűkölködött, a keblében szándékosan, terv szerint támasztott lázadások által is meggyengülve, mérközni képtelennek látszék Ausztria roppant hatalmával. A többség könynyelműséggel vádolta a nemzetet, hogy a süker minden valószínűsége nélkül emelt fegyvert. És a krónika már jegyezni kezdé lapjain, hogy egy felkelt, *fellázadt* nemzet — mert ügyeink, viszonyaink ismeretének hiánya miatt, a bécsi lapok után közönségesen lázadásnak neveztetett az önvédelem legszentebb harcza — ismét megtöretett; a meggondolatlanul felzavart béke újra helyreállott; a Habsburg-Lothringen fejedelmi ház megingott trónja ismét megszilárdult.

De midőn győzedelmeink híre a hazug bulletinek és a bécsi lapok elferdítéseinek daczára is eljutott a külföldre: a figyelem ott nemzetünk iránt újra felébredt; és, bár ügyének mivoltáról igen kevesen voltak is jól értesülve, látván, hogy e nemzet annyi erőt képes kifejteni, s egy, elébb alacsony helyzetű, de a hazafiság lelkesedése által hatalmas fiának szavára, oly seregeket állít ki, melyek által az osztrák hadak megveretve, a fővárost odahagyni s a határokig futni kénytelenek: mind nagyobb részvétet s rokonszenvet kezdenek iránta táplálni kebleikben.

Azon férfaink is, kiket kormányunk, különböző időben, a külországok kormányaihoz küldött, mind ezeket, mind a

nemzeteket lassanként bővebben megismertették ügyünk jogosságával; miáltal, a felőlünk elterjedt balvéleményeket megigazítva, mindinkább sikerült, ha nem is a kormányokban, — melyek legtöbbjeinek önző vagy szűkkeblű, félénk vagy fonák politikájú kezelői a népek szabadságsóvár kívánatait s jogait, fájdalom még a szabad alkotmányú államokban is oly ritkán méltányolják, — legalább a népekben irántunk rokonszenvet ébreszteni, azok közvéleményét felénk s mellénk fordítani.

Gróf Teleki László, ki, mint tudjuk, még a múlt évi szeptemberben küldetett az új francia republika kormányához képviselőkül, egyike azon tiszta lelkű, lángkeblű hazafiaknak, kik nemzetünk demokratiai átalakulását sok évi küzdelmeik által előteremtették; s öröklött előjogaikat a nép és szabadság szent érdekeinek feláldozták, — nagy munkásságot fejtett ki Parisban, bár őt benn a vörös republikától, a socialismustól, — künn a háborútól féltő köztársasági kormány, szűkkeblűségében, hivatalosan nem fogadta is el kormányunk képviselőjéül.

Mihelyt ő Debreczenből a függetlenségi nyilatkozatot kezéhez vette, azt május 22-én francia nyelven a következő levél kíséretében nyújtotta be Drouynde Lhuis külügyminiszternél:

„Miniszter úr! A kormányomtól vett hivatalos rendelet által kötelességemmé tétetik, tudtára adnom a francia republika kormányának a magyar nemzeti gyűlés azon határozatát, mely által a Habsburg-Lorraine ház trónjától megfosztott, és Magyarország minden hozzátartozó részeivel együtt európai szabad és független államnak nyilvánított.

„A magyar nemzet képviselőinek ezen hivatkozása az isten és emberek igazságára törvényes következése a császári kormány politikájának. A császár-király megszegte az alkotmányra mondott esküjét; az ország keblében egymás ellen lázítván a nemzetiségeket, egymás megrontására izgatván a külön osztályokat, felszította a polgári s társasági háborút; s

végre tartományait legveszélyesb ellene, az orosz seregeinek dobván martalékul, önmaga mondott le jogairól.

„Azon dynasztia, mely a jognak és becsületnek minden elveit lábbal tapodta, mely nem iszonyodott az idegen szuronyok átkos csapását alattvalóira hozni, hogy egyszerre elfojtsa a szabadságot és civilisatiót, hazánk fölött többé nem országozhatott. Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottmány elnöke, engedelmeskedvén a nemzet képviselői által egy szívvel, lélekkel kijelentett akaratának, addig is, míg a nemzeti gyűlés az új kormányforma fölött határozand, az ország ideiglenes kormányzója s a végrehajtó hatalom elnöke, megragadta a kormányhatalmat. S meggyőződve lévén, hogy az európai államoknak közös kötelék által szükség egyesülniök, siet általam miniszter úrnak tudtára adatni, hogy a continensen egy szabad állammal több van, melynek forró kívánsága békében és barátságban élni minden népekkel, kivált pedig a dicső francia nemzettel; s Európa keletén örködni a Franciaország által képviselt emberiség és civilisatio érdekei fölött. Hivatása nem más, mint a világ azon részében megmenteni a szabadság elveit, egy új alapra, a nemzetek egyenlősége és testvérisége tágas alapjára fektetvén azokat.”

Teleki e közleménytől nem várt nagy sikert azon francia kormánynál, mely őt hivatalosan elfogadni is vonakodott; mely egy más, szinte szabadságra törekvő nemzet leigázására maga is segédkezet nyújtván, hűtlenné lett a maga eredetéhez; mely részint a vörös republikától való félelmében, részint elnöke, a titkon már császárságra törekvő s annak útjait egyengető Lajos Napóleon befolyása következtében, maga is a reakcio vontató kötelébe kapaszkodott

De annál több sikert várt ő attól a közönségben, melynek azt hírlapok útján szinte tudtára adá. A jeles hazafi különben is nagy munkásságot fejtett ki a sajtó mezején cikkei s önálló röpiratai, szintűgy mint a magánkörökben szellemdús társalgása, ügyes tapintata, finom modora által, hogy ügyünknek a közvéleményben rokonszenvet szerezzen. Igyekezete

nem is maradt siker nélkül. Nemzeti szabadságharcunk indokairól, dolgaink állásáról s a bécsi udvar szándokairól lassanként mind helyesebb felfogás terjedt el úgy a sajtóban, mint a magánkörökben; s oszladozni kezdett azon balvélemény, mintha a magyar-mozgalom is a socialismus és communismus sikamlós terén egy nyugtalan proletárius tömeg által támasztatott volna; s a helyesebb ismerettel együtt a francziákban is menten ébredezett a rokonszenv, a szabadságért annyi erőfeszítéssel s kitartással küzdő magyar nemzet iránt. A hírlapok közül több, s nem csak a demokrat szelleműek, hanem még legitimista elvűek is, mint például a „L'Opinion Publique” mind sűrűbben s kedvezőbben kezdték tárgyalni a magyar dolgokat. De, fájdalom, ezen rokonszenv, a republikának saját forrongó állapota s még inkább kormányának érintett iránya s azon körülmény miatt, hogy a francia nemzetnél a közvélemény ritkán válik eldöntő hatásúvá kormányának külpolitikájára nézve, — nem eszközölhette azt, hogy nemzetünk e részről valamely bár csak erkölcsi támaszra is számíthatott volna.

Nagyobb, jutalmazóbb lón sikere Teleki László munkáságának, Angolországban, hol a hatalmasan kifejlett közvélemény a kormánynak előbb utóbb a külpolitikában is irányt szokott szabni. Támogatót őt e hazafias eljárásában egy ideig Szalay László, ki, miután Frankfurttól búcsút venni kénytelenítettett, Telekivel vállat vetve, működék a nyugoton, — és Pulszky Ferencz, ki utóbb megbízást is nyert Kossuthtól Angolországba. E szigetországban, néhányat kivéve, valamennyi hírlap, meleg rokonszenvvel fogta fel a magyar ügyet. Több kitűnő férfiú pedig — kik közül hálás elismeréssel emeljük ki a nagy nevű Cobdent, lord Dudley Stuartot és Osbornet, — a nép ezreitől látogatott meetingekben, népgyűlésekben, szintűgy mint a törvényhozás tereméiben tevékeny rokonszenvvel izgatott igaz ügyünk mellett s hívta fel annak pártolására a közvéleményt és a kormányt. A siker ügyünkre nézve lassanként oly kedvezőnek mutatkozott, hogy ügyvivőink már

némi reményekre ébreszthető tudósításokat is intézhettek kormányunkhoz. A tényleges pártolásnak még ugyan az angol kormány részéről is útját állá azon elfogult, fonák politika, mely nem egy könnyen tudott megválni azon hagyományos tantól, mely az 1815-ben felállított európai státusrendszert illethetetlennek, Ausztriát pedig, régi szövetséges társát, e rendszerben az európai súlyegyen fenntartására nélkülözhetetlen elemnek tekinté; mindazáltal Palmerston külügyminiszter politikájában is oly fordulat kezd vala már mutatkozni, mely a közel jövőben remélnünk engedé az angol kormány erkölcsi támogatását.

Új kormányunk, e nagy hatalmakon kívül, megkísérté az érintkezést némely kisebbekkel is, melyek, ha bár csak közvetve, hasznára lehetek ügyeinknek. Ilyen volt az Ausztriával ismét harczra kelt Piemont s a császári kormány ellen függetlenségi háborút kezdett Velence. Kételkedni sem lehetett, hogy a szövetséget velünk, mind Károly Albert piemonti király, mind Manin, a magát történelmi jogánál fogva köztársasággá kikiáltott Velence kormányának elnöke, saját érdekeiknél fogva örömet megkötenedik a közös ellenség ellen. Egyenes segílyt mi e kormányok egyikétől sem várhatánk ugyan, sőt ellenkezőleg, ők óhajtanak azt tőlünk; de mindemellett is hasznos szolgálatot tehetének ügyünknek az által, ha az Olaszországban lévő magyar katonaságnak alkalmilag segédkezet nyújtanának a hazájokba visszatérhetésre. Piemont, miként fentebb láttuk, ezt a maga párizsi követe által már az elmúlt télen a legnagyobb készséggel megígérte az e végett nála lépéseket tett Teleki Lászlónak, ki aztán, mint már tudjuk, nem is késett ezen ügy előmozdítása végett báró Splényi Lajost Turinba küldeni. A jó akaratnak azonban akkor kevésbé felelt meg az eredmény, a császári hadikormány ébersége következtében katonáink közül nagyon kevesen mehetvén át Piemontba.

Most tehát Kossuth, mindjárt új méltóságába léptekor, egyenesen is megkísérté az érintkezést mind Turinnal, mind

Velenczével, april 20-án Bratich János főhaditisztet nevezvén ki ügynökévé e kormányokhoz. Turinnal ugyan a követ működésének hamar véget vetett a szerencsétlen novarai ütközet, mely Piemontot békekötésre kényszeríté Ausztriával. De Velenczével sikerült a követnek, bár személyesen oda sem juthatott be, megkötni a szerződést. Kossuthnak april 20-kán kelt levelére, melyben Manint tudósítja, hogy a magyar nemzet képviselői a függetlenséget kijelentették 8 őt az ország kormányzójává választották, s óhajtását fejezi ki egy szorosabb szövetség megkötése iránt a szabad Magyarország és a szabad Velence közt —; és egy másik, ugyanazon keletű levelére, melyben a velencei köztársaság elnökét értesíti, hogy e végett Bratich Jánost küldi hozzá Magyarország ügynökéül, körvén egyszersmind őt, küldene a maga részéről is. egy követet Magyarországra: Manin e végett Pasini Lajost bízta meg a találkozásra a magyar követtel, ki az ostromzár miatt Velenczébe személyesen nem juthatván be, más által juttatá oda Kossuth leveleit.

A két megbízott az anconai kikötőben találkozáék s június 3-kán ott *) a következő szerződést írta alá:

1. Magyarország és Velence közt védő és támadó szövetség leend; békét a közös ellenséggel egyik fél sem köt a másik hozzájárulása és megegyezése nélkül.

2. A szövetséges felek egymást szárazon és tengeren kölcsönösen segítendik; haderejök a közös érdek igényei szerint összhangzólag fog működni.

3. Jffilfin.C2fi. segíteni fogja Magyarországot egy tengeri haderő felállításában az Adrián.

4. A magyar hajók felfegyverzésének költségeit Magyarország viselendi.

*) E szerződés, bár Ancona kikötőjében, június 3-kán köttetett, Bratichnak, nem tudom mivel indokolt kívánatára, a következő keletet viseli homlokán az eredeti okmányban: „Prbs de Duino, 20 Mai, 1849.”

5. Mihelyt a körülmények engedik, Magyarország egy hatalmas diversiot teend az adriai tenger felé; miben őt Velence minden tengeri és szárazai erejével támogatandja.

6. Az Olaszországban elszórt magyar katonák Velencében barátságosan fogadtatnak s Velence költségén magyar légióvá alakíttatnak. Ezen legio teljessé leend, mihelyt annak létszáma háromszor oly nagygyá nő, mint a mennyi a mostanié. A többiekből egy tartalék fog alakíttatni Magyarország költségén s rendelkezésére. Velence, szükség esetében, magára vállalja e had átszállítását a magyar tengerpartra.

7. Mindennemű fegyvert, melyet Magyarország Velencében lerakni kíván, ennek kormánya a maga költségén őrzendi oly módon, hogy azokat a magyar tengerpartra lehessen szállítani, mihelyt ott egy magyar hadosztály megjelen azok átvételére.

8. Magyarország méltányolván Velencének a szabadság ügyéért tett áldozatait, hadisegélyül lehetőleg rövid idő alatt bizonyos pénzösszeget fog küldeni; s e segély időről időre ismételtetni fog a háború végéiglen.

Manin egyébiránt június 26-ról kelt levelében is tudósítá Kossuthot, hogy levelét Velence kormánytanácsa a legnagyobb lelkesedéssel üdvözölte, s bizodalmasan várja, hogy a Bratichsal kötött szerződést Magyarország kormányzója menél elébb meg fogja erősíteni. Hogy vele a velencei köztársaság hadi s pénzügyi állapotait tudassa, Tomasso Gar személyében követet küld hozzá.

A Magyarországon nemkülönben, mint Velencében nem sokára beállott súlyos események minden további eredményeitől megfoszták e szövetségi szerződést. Manin, jul. 28-án, Torrielli képviselő interpellatiójára kijelenté hogy az összeköttetést Magyarországgal a szoros elzáratus miatt lehetetlen fenntartani. Sem a magyar követtől, sem a Magyarországba küldött saját ügy viselőjétől nem vehetett hírt eddigelé; valamint hogy az ígért pénz, élelmiszer és fegyveres erő sem érkezett meg onnan, kétségkívül az orosz interventio okozta akadályok miatt.

Kossuth egyébiránt, látván, hogy, kivált miután Jellasics Pestről egész hadtestével a Drávához vonult, a szándóklott hadjáratot az adriai partok felé aligha sikerülhet végrehajtani, Bikkessy ezredes hadisegédét oly megbízással küldé Parisba, hogy részben az olasz hadseregből megszökött magyar katonákkal, részben az ügyünk iránt rokonszenvvel viseltető idegenek segélyével Marseilleben kibérlendő hajókon Fiume felé igyekezzék intézni betörést. Volt szó arról is, hogy e célra Garibaldi nyeressék meg. Bár azonban Br., gazdag lengyel gróf, e végre, ha kell, egy pár százezer frankot is ajánlkozott áldozni, a megbízott Bikkessy nem azon férfiú volt, ki ilyféle merész kísérletet végrehajtani képes lett volna; ő azt a megkezdésig sem tudta vinni. Átalában, a külországi működéseket tekintve, azon nagy hibát követte el Kossuth, hogy Telekit, Szalayt kivéve, több gonddal nem választotta meg kiküldött ügynökeit.

Splényit, miután Turinban minden működése lehetlenné vált, Kossuth felszólítására, Teleki László május 6-kán Konstantinápolyba küldötte, a következő utasításba foglalván megbízását.

1. Fejezze ki a magyar kormány háláját, hogy a magas Porta, bukuresti ügynöke által óvást tett határainak megsértése miatt, az oroszok betörésekor Erdélybe.

2. Tudomása lévén, hogy az angol és francia kormány a Portának szoros neutralitást ajánlott az Oláhországba menekült osztrák sereg irányában; mivel ezt a török az orosz hadaknak szinte otléte miatt nem teheti: az ügynök a Konstantinápolyban lévő angol és francia követeknél oda működjék, hogy ezek kormányuknál eszközöljék ki az orosz interventio-nak mennél előbbi megszüntetését a dunai fejedelemségekben. A töröknél pedig arra fordítsa hatását, hogy ne hagyja magát az oroszról s osztráktól elcsábíttatni.

3. Ha a Porta az aldunai fejedelemségek kérdése miatt az oroszszal háborúba keverednék, igyekezzék Splényi rábírn

a török kormányt, hogy erejét a magyarokéval egyesítve, működjék az orosz ellen.

Kossuth utóbb hasonló célokból maga is Konstantinápolyba küldé gr. Andrássy Gyulát. De minthogy a tehetetlen török kormány semmi támogatást nem nyert az angol és francia kormányok részéről: mind Splényi, mind Andrássy küldetése eredménytelen maradt.

Azonban, bár miként a mondottak tanúsítják, nem hanyagolta is el kormányunk megnyerni a külföld rokonszenvét s legalább erkölcsi támogatását: okulva a lengyeleknek minden külföldi sympathiák daczára is szerencsétlen sorsán, koránt sem e rokonszenvre alapítá a nemzeti szabadságharcz végsükerének reményeit. Benn, magában a szabadság ihletétől föllelkesedett, s az új korban eddig nem ismert erődús életre izmosodott nemzet keblében fejlődtek azon elemek, melyek a kormányt s a nemzeti gyűlést ebbeli reményeikre feljogosíták.

A nemzet, mely a szabadságán ejtett régibb csorbákat s az anyagi jóllétében szenvedett nyomást a márcziusi fejlemények következtében hamar elfeledve, egy évvel elébb kész volt volna, mint egykor, Mária Terézia idejében a trón körül tömbesülni s annak megmentése végett vagyonát, vérét, életét feláldozni, — e nemzet most végkép elfordult a tróntól s a legnagyobb lelkesedéssel fogadta képviselőitől az ország függetlenségének kijelentését. A hatóságok és községek az öröm és lelkesedés kifejezéseiben biztosították felirataik által a kormányt, hogy a nyilatkozatot tömegesen magokévá teszik s azon áldozatokat, melyekbe még a függetlenség kivívása kerülend, szívesen viselendik.

És ezen áldozatkészség a nemzet részéről valóban nagy-szerű, bámulandó volt. A hatóságok, vármegyék és városok csaknem kivétel nélkül, még azon nagy számú újonczokon felül is, melyeket a törvényhozás rendelete szerint küldöttek fegyver alá, a hazai ügy iránti buzgalomtól indítva, Önként, ki négy, ki hat hónapra, ki a háború végeiglen szabad csapatokát állítottak a kormány rendelkezésére. E

mellett számos egyes hazafiak is folyton szaporították fogadott újonczaikkal a hadsereget. Voltak apák, kik tartozáson felül egyetlen fiokat is, voltak mások, kik valamennyi fölserdült fiaikat, önmagok költségén fölszerelve, küldöttek vagy vitték magokkal a seregbe. A fiatalságot, kivált a műveltebbet, oly harczias szellem szállotta meg, hogy, ha tán a szülők akarták volna is, lehetetlen volt őket visszatartóztatni, hogy a táborba nemmenjenek. Gyalázatnak tartatott tétlen honmaradni, midőn a haza veszedelemben forog; úgy hogy még azok is, kik bármi körülménynél fogva fegyvert nem foghattak, a többiek-től lenézetvén, szégyenlék magokat. Az iskolák általában az egész hazában kiürültek; még a papi növendékek közöl is számosan fegyverrel cserélték föl a szent könyveket. Az iparosok hiányt kezdenek érezni segédekben, kik műszereiket oda hagyva, nagy részben fegyvert fogtak. Nem ritka volt az eset, hogy az ifjú, ha kissé kora növésnek örvendhetett, öregebbnek hazudta magát, csakhogy honvédül fölvétessék. Kik gyöngye koruk miatt a zászlóaljaktól elutasítottak, a tüzérek közé vétették föl magokat; s ezek közt igen sok 14—15 éves növendékre lehetett találni. A még ifjabbak, a tíz-tizenkét évesek, — mert ilyen is néhány száz egyátaljában nem akart kimaradni a háza szolgálatából, — tábori munkára igen gyöngék lévén, a fegyver- és lőszergyárakban alkalmaztatták magokat; s nagy részben ezek szorgalmas kezeiből kerültek ki a töltények és gyutacsok.

A lelkesedés a haza ügye iránt még a nőnemre is kiterjedt. A honleányok számos ezeréi vetélkedve gyűjtöttek, varrtak fehérneműt a tábor számára, s készítettek tépetet a hazáért vérző vitézeink sebeire. Alig volt város és vármegye, hol e végre nőegyesületek nem alakultak. Kossuth egyik nővére pedig, özvegy Meszlényi Zsuzsanna, mint főápolónő kórházzól kórházra járt az országban, intézkedni az iránt, hogy beteg, sebesült vitézeink körül a szükséges női szolgálat s ápolás ne hiányozzék.

A nép e tiszteletre s bámulatra ragadó lelkesedése, tevékeny buzgalma s áldozatkészsége bőséges forrásul szolgált azon eszközök és erő előteremtésére, melyek a szabadságharcz sükeres folytatását lehetségessé tették.

És valóban, hadseregünk létszáma, miként ezt alább részletesen kimutatók leszünk, már tekintélyessé emelkedett. April végén, mintegy 135 ezer honvéd állott zászlaink alatt. E szám pedig, miként az ellenség visszavonultával a tér tágult, s majdnem az egész dunántúli vidék is a kormány rendelkezése alá jutott, naponként tetemesen növekedett. A fegyvernek ugyan nem volt bőségében az ország: a nagyváradi a más kisebb fegyvergyáraink a szükségletet fedezni soha sem voltak képesek; s e miatt néhány zászlóalj folyton fegyvertelenül hevert gyűlhelyein: a bánág visszavétele után azonban ez iránt azon reményt táplálta a kormány, hogy Orsován keresztül a külföldről sikerülend fegyvert behozni.

Mi az ország pénzerejét illeti: arra gondolni sem lehetett, hogy a minden külkereskedéstől elzárt, élelmezéssel, előfogatokkal, szállítmányokkal stb. különben is terhelt, az ellenség által több vidéken kifosztott országglakosok adót fizessenek; vagy az igen megcsökkennt bánya-, só- s egyéb koronái jövedelmekből állíttassanak ki a sereg növekedésével naponként roppant arányban szaporodó közkölségek. Ezeket tehát egyedül a kibocsátott s egyre gyártott papírpénzjegyekkel kellett fődözni a kormánynak. Az országnak azonban mindedig semmi státusadóságai nem lévén, a papírpénz, nagyobb összegben kibocsátva sem vált volna elviselhetlen teherré; Egyéb-iránt a kormánynak a múlt nyáron 62 millió forintig megszavazott hitelből május elejéig még csak mintegy 40 millió bocsátatott forgalomba.

A dynasztia, mely a télen még könnyü szerrel leigázhatni vélte a készületlen nemzetet, elrémülve vette észre az annak lelkesedése és szabadságszeretete által kifejtett roppant erőt; s meggyőződve arról, hogy minden újonnan gyűjtött s másutt nélkülözhető erejét összeszedve sem lesz képes megállítani

diadalmenetükben a szabadság lelkesült bajnokait, kétségbeesésben, az orosz karjai közé vetette magát. A kényuralmat pártolni mindig, de most, Lengyelország miatt, különösen kész muszka, miként alább látandjuk, nem is késett beküldeni roppant seregeit. De a nemzetet még ez sem ejtő kétségbe. Sőt, kész minden áldozatra, ezután is bizton remélte igaz ügyének győzedelmet, föltéve, hogy a vezérek is lelkesedve teljesítendik kötelességüket.

És még ezen remény sem volt alaptalan.

Az eddigi győzelmeink annyira megtörték az osztrák erőt, megcsökkentették számát, lehangolták bátorságát, hogy azokat már ütközetbe is alig vihették vezéreik; az osztrák tisztek nyilatkozataiból s felfogott leveleiből kitűnt, miképen a főszereg harcalképes része számszerűt már alig több 40 ezer-nél, komolyabb ütközetet, ha arra mindjárt a komáromi után kényszerítetik vala, a győzelem reményével nem volt többé képes elfogadni.

A dolgok ilyféle állását bizonyíták Welden tábornok legújabb rendeletei; bizonyította a császári főváros hangulata, Welden april 28-kán Pozsonyba tévén át fő hadi szállását, részint oda, részint Óvárhoz gyűjtötte össze egész seregét, s táborát mind két helyütt sánczokkal erősítette meg; Pozsony várában pedig éjjel nappal siettette a már elébb megkezdett erődítések bevégzését. De mind ezt nem látta már elégnek arra, hogy seregeinket előhaladásukban feltartóztathassa, s Bécs közelében, a Schwechat mellett, s a Morvavölgyön is táborhelyeket, sánczokat készítettett.

Magában Bécsben szinte lázszerű volt az izgatottság. Sokan még azok közül is, kik a kormányt a múlt ősön pártolták, tőle mind inkább elhajoltak. Mind világosabbá lőn a bécsiek előtt is, hogy a kormány az 1848-ki márczius előtti állapotokra szándékozik visszatérni; rendszabályai semmi kétségget nem hagytak, hogy maga a f. é. márcz. 6-kán kihirdetett charta is csak egy időre rejti még némi alkotmányos formák alá a kényuralmat; és a nagy többség élénken óhajtja a ma-

gyaroknak városuk alá jövetelét, ez esetben magok is fegyvert fogni szándékoztak. A magyarok minden hozzájárulása nélkül, Kossuth neve alatt, lázító felszólítások szórattak a nép közé; mely a külvárosokban már napról napra forrongóbb, zajosabb lón, miszerint alig lehetett többé kételkedni hogy, ha a magyar sereg Bécs alatt megjelen, itt is újra kitör a forradalom.

Nem lehetett-e hát a dolgok ezen állásában alaposan remélni, hogy győzedelmes seregeink, ha Komáromból folyton előrenyomulva a császári hadak romjait Pozsonytól és Óvártól is elkergetvén, Bécsset is felszabadítandják, számra a hír szerint betörni készülő muszka hadakkal körülbelül egyenlők, lelkesedésre, erkölcsi erőre nézve pedig felsőbbek, a megvert osztrák seregek üzéséből, a diadal biztosságával téren-denekvissza az idegen országban, bajos élelemszállításai miatt, csak tartózkodva haladható muszka seregekre?

De hogy ez sikerülhessen, Komárom felmentése után Görgeynek az volt volna első s a lehető legnagyobb gyorsasággal kiviendő feladata, hogy Aulichnak Pestnél táborozó hadát is felrendelvén, az ellenséget, mielőtt akár a császári tartományokból összevonná tartalék-hadait, akár az orosz segítséggel megerősödnék, Pozsony és Óvár alul haladék nélkül Bécs alá üzze. Ennek lehetőségén, az annyiszor megvert császári hadak elcsüggedt, megfogyott állapotában, szintúgy nem kételkedett senki, mint azt bizonyosnak lehetett tartani, hogy Bécs elégületlen, forrongó lakossága az első magyar ágyúszóra kitűzi a lázadás zászlaját s 20—30 ezer polgár fegyvert ragadva, kezét nyujtand a magyaroknak.

E kilátások között készült, a kormányzó hozzájárultával, azon terv, mely szerint a jövő hadmunkálatok alapjául a dunántúli vidék tüzetett ki, mely az eddigi harcokban legkevesebbet szenvedvén, a sereg szükségeinek kielégítésére legtöbb eszközökkel szolgálhatott. E vidéken kell vala özpontosulni minden egyebütt nélkülözhető s újonnan kiállított hadaknak, s a hatalmas Komáromra támaszkodva, innen folytatniok Bécs felé a munkálatot. Ez alatt Bemnek a Sajnás-kerület meghódí-

tása után, 15 ezernyi hadtesttel a Dunán átkelve Horvátország felé kell vala működni, s az ország közlekedését Fiúméval s a tengerrel helyreállítania. Ez leend vala ama hadjárat, melyről a velencei köztársasággal kötött szövetségi szerződésben is tétetik említés.

E tervnek haladéktalan végrehajtása elláthatlan következményeket szült volna mind Magyarországra, mind a dynasziára nézve. Ettől függött mind a kettő sorsa. Ha ez végrehajtatik, mielőtt a már elhatározott orosz interventio tényleg megtörténnék, s a győztes magyarok Béccsel kezét fogva folytatják a háborút: még az is kétséges, jött volna-e Magyarországra muszka sereg? ha igen, mi sors várta volna azt itt, miután hadseregünk nagyobb része ellene fordulhat, az osztrák had részint idő közben szétveretve, részint Béccsel elfoglalva lévén? És e kérdést annál jogosabban lehet feltenni, minthogy az országgyűlés a muszka interventio hírére újabban ötven ezer újonczot szedetett az országban, és seregünk, mely eddig leginkább fegyver hiánya miatt nem szaporodhatott tetemesebben, a külfölddel való közlekedés megnyílta után ezzel is elláthatatván, hamar 200 ezerre növekedett volna.

De a gondviselés megfejthetetlen végzete nem engedte teljesedni a nemzet ezen szabadságreményeit. Görgey szívét a nagyravágyás és gyűlölet, a viszály s egyenetlenség ördöge szállotta meg: és ezen ember bűnei, nem pedig a túlnyomó ellenséges erő, mely, ha ő a körülmények igényei szerint működik, soha sem is válhatik túlnyomóvá, hervaszták le a nemzet fiatal szabadságfájának bimbóit.

„Komárom felmentése után — így szól az erre nézve illetékes Klapka tábornok is — Magyarország sorsa Görgey kezében volt. A szerencse őt eddig láthatólag kegyeié vállalataiban; mint messze világító csillag tündöklék ő a már hanyatló európai szabadság homályos láthatárán; a világ várakozással teljes csodálattal tekintte reá. Komáromból két út vezetett a rejtelmes jövőbe. Egyik a végelhatározáshoz az ő császári

városba; a másik a mulasztások és zavarok tömkelegébe Budára. Görgey az utóbbit választá; s ezzel az első lépés is megtörtént a bukásra.”

Midőn a császári sereg Budapestről Győr felé vonult, Welden, mint említők, négy-öt ezernyi őrséggel Budán hagyta Hentzy tábornokot. Görgey tehát az ellenség folytonos üzése s Bécs előtti megjelenése helyett Buda ostromát tűzte ki legközelebbi hadi munkálatul, annak megvétele által óhajtván befejezni s „megkoronázni” dicsőséges hadjáratát.

A magyar hadsereg e mozdulatának, melynek fonákságát átlátni hadi tudomány híjában is csak józan belátás kell, okairól különféle vélemények léteztek s léteznek mind máiglan.

Kik mindenütt s mindenben Kossuthot szeretik bűnbakul felmutatni, azt állítják, hogy ő bírta légyen arra Görgeyt, alig várhatván, hogy fényes diadalünnepélylyel vonulhasson be a fővárosba s a budai királyi palotába.

Hogy Kossuth Buda várának mennél elébbi megvételet óhajtotta, B erre az ebben tagadhatlanul szerepelt személyes hiúságokon kívül is voltak s pedig fontos okai, kétségbe nem vonható. míg Budavár ormairól ellenséges ágyúk tátongának le, addig sem a Duna sem Pest nem lehetett a nemzet háborítatlan birtokában. Kívánatos volt pedig mind a kettő mennél elébbi birtoka, a csatater terjedésével s a Tiszától távolodásával sokasuló szállításoknak s a hadaink szaporodtával növekedő hadi szükségletek kiállításának könnyebbítése és gyorsabbítása végett. Budapest birtokában s ott felütve székhelyét, a harctérhez közelebb esvén, mind a hadviselés politikai oldalát könnyebben intézheté, mind a szükségleteket, pénzjegyeket, fegyvert, lőszert, ruházatot gyorsabban kiállíthatá a kormány; nem is említve, hogy a középpontból az ellenség betörése által a félországban megzavart közigazgatást is sikeresebben kezelheté, mint az ország keleti szélén fekvő, a többi ország-részekkel jó utak által össze nem kötött Debreczenből.

Bizonyos azonban, hogy Kossuth ezen óhajtasát csak ama feltétel alatt fejezte ki, hogy annak valószínűsítése miatt fel-

dunai seregeink a helyes stratégia által kitűzött céljok felé teendő működéseikben ne gátoltassanak, ne késleltessenek. Bizonyos az is hogy, ha Görgey a kormányzónak ezen óhajtása ellen komoly ellenvetéseket emel, ez készséggel lemondott volna kívánatáról; mert végre is csak azután egyezett meg Buda ostromában, midőn a vezérektől hallá, hogy annak bevétele alig kíván több időt egy hétnél s nem fogja hátrányosan késleltetni a feldunai hadmunkálatokat. Mihelyt pedig értesült, hogy Görgey a hadsereg nagyobb részét Buda alá viszi, azt nem mulasztá el legottan gáncsolni. Kossuth e levelét mindjárt Buda alá érkeztekor vette Görgey, s elfoglaltsága miatt nemievéen ideje olvasni a hosszú iratot, Ludvig Jánost, a seregével járó kormánybiztost, kérte meg olvasná el azt, s kevés szóval közlené vele annak tartalmát. Ludvig engedett a felhívásnak s midőn a levél tartalmát Görgeynek elmondta/azt vette tőle válaszul; hogy „ő azért hozott le annyi hadat, mivel egy csapással két legyet akart agyonütni: Jellasicsot elfogni s aztán venni csak meg Budát; Jellasics ugyan elillant, de miután már Buda előtt áll, vissza többé nem mehet annak megvétele előtt.” De mi gátolá őt abban, hogy miután a már Tolnában lévő Jellasics ellen többé nem működhetett, legalább az ostromnál szükségtelen hadakat küldje vissza Komáromhoz?

Azonban Görgey maga sem Kossuthot okolja azon hiba miatt, mely Buda időszerűtlen ostromával elkövetett. Szerinte stratégiai két tanácsadójának, Klapkának és Bayer táborvezérkari főnökének eltérő volt a Komárom felmentése után kezdendő munkálat iránti véleménye. Emez a hadsereg előrenyomulását sürgette volna Pozsony és Bécs felé; amaz Budavár megvételét állítá legsürgetősbnek ugyanazon okoknál fogva, melyek miatt azt Kossuth is óhajtá, hozzá tévén, hogy Buda csekély erődítéseinek megvétele sok időt nem igényel, s a hadjárat aztán kétszeres erélylyel folytatható Bécs felé.

Ő mindazáltal sem Kossuth sürgetéseit, sem Klapka érveit nem találván döntőknek, Bayer nézetét tartá helyesnek, „még lévén, úgymond, győződve hogy, stratégiai szempontból, részünkről legjobb volt volna, a Budán hagyott császári őrséget figyelembe sem véve, fő seregünket gyorsan egyesíteni s az új hadjáratot az ellenség fő hátrálási vonalán, Győrön keresztül Bécs felé haladéktalanul megkezdeni.” Ezt vitatta utóbb Klapka is ki, midőn május első napjaiban Debreczenbe menvén, útközben Buda erődítéseit szemügyre vette, csalódásnak iátá, hogy a némi új művekkel is megerősített várat oly gyorsan meg lehessen venni, mint elébb gondolta volt. Észlelése eredményeiről nem is késett tudósítani Görgeyt, tanácsolván neki, ne kockáztassa hadjáratának sikerét e várnak valószínűleg hosszan tartandó ostromával, hanem működjék inkább, mint a stratégiai érvek igénylik, haladék nélkül Bécs felé.

Mi volt tehát valódi oka annak, hogy Görgey mind saját meggyőződése, mind meghallgatott tanácsadóinak előtte nem súlytalan véleménye ellenére, mégis Buda ostromára vezette le hadait?

„Alapokát a hadjárat kitűzött s egyedül helyes iránya e boldogtalan megváltoztatásának, úgymond Klapka, leginkább abban lehetne feltalálni, hogy Görgey, hadügyminiszterré neveztetvén, nem akarta elébb elhagyni a hadsereget, mintsem Buda megvétele által eddig szerzett érdemeire a koronát föltegye, jól tudván, hogy ezen, ha nem is eredményeiben, de végrehajtásában nagyszerű s hősiés hadi tény a hagyományokhoz ragaszkodó vitéz magyar nép szemében csatányosabb lesz minden másnál, népszerűségét nevelendi, s a talán már akkor elhatározott tervéhez, mely szerint dictatorrá lenni vágyott, őt közelebb viendi.”

De nincs szükségünk mások véleményére, hogy e tény valódi okairól meggyőződjünk: elmondta azokat maga Görgey is mind akkor, a cselekvés percében, mind később, kiadott munkájában. „Hiszen, úgy sem viselhetünk az egész világ

ellen háborút, — monda akkor a Bécs felé indulást sürgetőknek, — maradjunk tehát az országban, saját határaink között.” E, látszólag csekély fontosságú, akkoron senkinek fel nem tűnt szavak nagy horderőt nyerne ama magyarázat által, melylyel Buda ostromának okait munkájában fejtegeti.

„Az okok, úgymond, melyek engem legközelebről arra indítottak, hogy az ellenség fő serege ellen való támadó munkálataink szakadatlan folytatásának eszméjéről lemondjak, túlnyomólag politikai természetűek voltak.” Ezen okok ím a következők: 1-szor, mivel meggyőződött hogy, a függetlenségi határozat, — „bár az az ifjú seregnél, az ő nagy meglepetésére, ezerhangú helyeslésre talált”, a hadsereg régiebb, egykor az osztrák zászlók alatt szolgált részét oly eléguietlenné tette, hogy azt a hadjáratnak az ország határain túl is folytatására nem hitte reábírhatni*); 2-szor, mivel e meggyőzés által azon eszmére vezetett, hogy Buda megvétele után a határszélig teendő előnyomulása s az ellenségnek a

*) Ha ez való, s nem csak utólagosan a maga menségére koholt indok: úgj a miatt is csak őt lehet gáncsolni, ki nem csak törte, hanem példája által maga szoktatta s hívta fel a tiszti kart ama mételyszerű politikai vitatkozásokra s a kormány tetteinek féktelen bírálgatására. De kétséget nem szenved, hogy e szellem csak a VII-dik, általa nevelt hadtestben volt honos, s hogy daczára e szellemnek, ő mindig és mindenben képes volt e hadtestet is a maga akaratára hajlítani, s azt féken tartani. Ezt egy, épen a függetlenségi nyilatkozatra vonatkozó eset egészen kétségtelenné teszi. Midőn Ludvig kormánybiztos april 17-kén estve Lévára ama nyilatkozatnak híret hozta, „éjfélig — úgymond maga Ludvig — a trónvesztés határozata felett vitatkoztunk. E vitatkozás, melyet a szomszéd szobában fel- s alájáró tisztek hallhattak, okozhatá, hogy más nap reggel, mikor mi (S és Görgey) még ágyban voltunk, Molnár alezredes azon jelentéssel lépett a háló szobába, hogy tiszti küldöttség vározkzik a mellékteremben, mely a debreczeni határozat ellen óvást akar tenni. Görgey felkelt s felső öltönyét magára vetvén, szóla: „meg kell tudnom, kik azok a protestáló sárgafekete urak”. Molnár erre kisuhant, s a mellékteremben rögtön kardcsörgés hallatszott; s mire Görgey az ajtót kinyitotta, üres volt a szoba. A „sárgafekete” szó elég volt a készülő fondorlatot eloszlatni.”

Lajtán túlüzése által a hadjáratot politikailag bezárja, a győzedelmes sereg nevében felhíván mind az osztrák kormányt, mind a magyar országgyűlést, hogy az 1848-ki alkotmány alapján békésen egyezkedjenek ki s vessenek véget a polgárháborúnak; tehát békebiróként lépjen fel a nemzet és a dynasztia között.

„Az olmützi octroyált alkotmány irat, úgymond, mely Magyarországnak, s a debreczeni határozat, mely az osztrák császárságnak fenmaradását lehetetlenné tette, mind a kettő egyaráut ugyanazon színvonalán állott a tényleges kivihetlenségnek kül segedelem nélkül. Mind Olmützben, mind Debreczenben nagy szót mondtak ki annak előleges érett megfontolása nélkül, vájjon elégséges-e saját erejük a szót tettel igazolni.” És mivel a császáriak által, kik az ápril 26-kai ütközetben foglyainkká lettek, kétséget nem szenvedő módon értesült az orosz beavatkozás elhatározásáról: „azon kérdés támadt, nem fog-e az osztrák kormány hajlandóbb lenni a márcziusi alkotmányiratról s manifestumokról való lemondásra, mint az orosz segély behívása által gyöngesége bevallására?” Ő, úgymond, ez utóbbit a dynastiára nézve károsabbnak és szégyenítőbbnek tartván, az elsőt hajlott hinni; minél fogva az olmützi alkotmányirat és a debreczeni határozat között evezve, a kibékítés által ügykezett a hazát megmenteni. E kibékítést pedig Budavár gyors bevétele után, győzedelmes seregével a Lajtánál megállapodva szándékozott légyen megkísérteni.

Már a mi érveink elsejét illeti, hogy t. i. a függetlenségi nyilatkozat a hadsereg régi elemeit oly annyira elkedvetlenítette volna, miképen annak engedelmessége megtagadásától tarthatott: a többi vezérek ezt határozottan tagadják. „Az országgyűlés e határozata, úgymond Klapka, a nép képviselői, nek bölcsességében való szokott bizodalommal fogadtatott a seregtől. Csak Görgey *táborkardra* s néhány általa befolyászott törzstisztre hatott e hír a tiszta égből lecsapó villám gyanánt. A kilátások egy közel békére eltűntek s helyökbe

az élethalál harc bizonyossága lépett. Ehhez azonban azon emberek, kik már januárban egy kibúvó ajtót nyitottak magoknak a vácsi szózat által, nem éreztek magokban nagy kedvet.”

A mily hihetetlen tehát, hogy Görgey valaha komolyan hitte volna, hogy a hadseregnek csak azon része is, mely egykor az osztrák zászlók alatt szolgált, képes volna megtagadni az engedelmisséget, ha általa az ország határain túl vezetettnek: szintoly bizonyos, hogy mióta Kossuth, az ő Gödöllőn kijelentett ellenzését figyelembe nem vévén, s a függetlenségi nyilatkozatot az ő véleménye ellenére is elhatároztatván, hiúságát megsérté, Görgey gyűlölete csaknem dühössé vált Kossuth ellen; s ezóta csak azon cél lebegett szeme előtt, hogy a függetlenségi nyilatkozatot s vele együtt Kossuthot is megbuktassa.

Ha mind e mellett hihető volna, hogy a haza őszinte szeretete s annak megmenthetése felett aggódó hűsége ébresztette benne ama békebírói szerep eszméjét: ki ne fogna neki megbocsátani s ki ne sajnálná, hogy a sikerben oly hamar elvesztette hitét? De, fájdalom, ellenkezőt bizonyítanak a körülmények. Saját vallomása szerint, ő meg volt, s a februári erdélyi orosz betörés után meg is lehetett győződve, hogy az orosz interventio már elhatározott tény; sőt hogy, miként az osztrák foglyoktól hallá, a muszka hadak már útban vannak s Welden is csak azok bevárása végett húzódott vissza a határszélekre. Valószínű-e tehát, hogy e meggyőződése mellett is hihette volna, miképen a dynasztia, az őt annyira lealacsonyító lépést a muszka segély felkérése által már megtévén, az ő békebíróiát elfogadja, s hajlandó legyen felbontani az oroszszal kötött szerződést, visszaparancsoltatni a már útban lévő orosz hadakat? Görgey sokkal értelmesebb férfiú volt, mintsem hogy ily valamit hihessen.

De tegyük fel az egyáltalában semmi valószínűséggel nem bíró dolgot, miképen t. i. Görgey hitte volna, hogy a dynasztia, megértvén az ő békebírói szándokát, kész leend

megizenni az oroszoknak, hogy segedelme már szükségtelen, s ennél fogva parancsolja vissza útban lévő hadait: mi köze van a békebírói szerepnek Budavár megvételeivel? Vájjon csak Buda megvétele után hihette-e Görgey erre hajlandóvá tenni a dynasziát? Sőt nem kellett-e félnie, hogy épen ez által teszi lehetetlenné békítói szándokát, elmulasztván megragadni az alkalmas pillanatot? Mert hamar csakugyan hitte a hihetetlen dolgot, hogy a dynasztia, ha általában hajlandó lenne a kibékülést tőle elfogadni: nem azt kellett-e okszerűleg hinnie, hogy a dynasztia sokkal később lesz arra april végén, május elején, midőn az orosz hadak még távol vannak, mint később Buda megvétele után, midőn az oroszok már Bécs közelében lehetnek? Hogy tehát minden nap, melyet Budavár alatt töltend, kétségesebbé teszi a dynasztia békülési hajlamát? Bizonyára, az érv melylyel a maga honbuktató lépését igazolni, bűnét mentegetni erőlködik, egyenesen ellene fordul s kétségtelemmé teszi, hogy egyáltalában nem a, talán csak munkája írásakor kigondolt s a létező körülmények közt lehetetlen békebírói szerep, hanem egyedül az vitte őt Budavár alá, hogy azt megvívón, oly népszerűséget szerezzen magának, melyre támaszkodva, a függetlenségi nyilatkozatot s annak szerzőjét, Kossuthot megbuktathassa. Ezt tanúsítá egyébíránt az alább előadandó egész magatartása is Buda megvétele után.

És mióta e szándék lelkében megérett, mind rejtélyesebbnek látjuk a tábornokot; intézkedéseiben szaporodnak az ellenmondások, s minden lépésével elárulja, hogy sértett hiúsága veszedelmes játékot űz a haza érdekeivel. Saját vallomása szerint azt hitte, hogy Budavárat gyorsan megveheti; és előadott indokainál fogva kellett is abban gyorsan czélt érnie, hogy békebírói szerepét az oroszok megérkezete előtt megkezdhesse. És az eszközöket mégis elmulasztá fogamatba venni, melyekkel a várat gyors feladásra bírhatá. Bár gőzhajók is készen álltak rendelkezésére, egy ostromágyút sem vitt magával, midőn hadait april 29-kén Buda felé végre leindítá. De vitt ostromágyúk helyett hét ezred huszárt, kikre Budánál

semmi szüksége sem lehetett. E nagy számú lovasság leindítását ő avval menté ugyan, hogy a Budáról elvonuló Jellasics ellen szándékozott vele működni. Meggondolván mindazáltal, hogy april 29-kén, midőn a magyar had Buda alá megindult, a bán már Tolna vármegyében haladt lefelé seregével, mit Görgey tudhatott, mint fővezérnek tudnia kellett: ez is ama hiú mentségek légiójába tartozik, melyekkel rosz szándékú eljárását palástolni ügyekezett. És alig lehet menekülni azon gondolattól, hogy ezt is merő daczból tette Kossuth ellen, ki, ha óhajtá is Buda megvételet, feltéve hogy az gyorsan megtörténhetik, de mindenek felett a megvert császári hadak üzését sürgette.

Mert, bár — miként eddigi elbeszélésünkben feljegyeztük — Görgey Kossuth iránt, kivált annak háta mögött, eddig sem tanúsítja a kormányelnök iránt kellő tiszteletet; sőt egynémely alkalommal, mint az év elején, a Pestről való kivonuláskor, daczosnak, engedetlennek mutatta is magát; csípős gúnyjaitól pedig táborvezérkari tisztjeinek körében soha sem kímélte őt *): e tettei inkább pillanatnyi felgerjedésből, szélséyből, féktelen, és senkit sem kímélő gúnyolódási hajlamból származtak; állandó ellenzékét, engesztelhetetlen gyűlö-

*) A sok közül csak egy ily gúnyját jegyezzük itt fel, mely jellemére is világot vet. Azon estve, midőn Gödöllőn, april 7-kön, a függetlenségi nyilatkozatról beszélgetének, Kossuth, a hosszabb együtt létök után szállására menni készülő Görgeyhez, félíg tréfásan, félíg komolyan e kérdést intézé: „vájjon biztosságban leszünk-e az éjjel?” Görgey kétes értelmű mosolylyal válaszolá, hogy az ellenség nyakra főre fut Pest felé, seregeink nagy része pedig a várost környezi; nyugalma iránt tehát teljes biztosságban lehet; és hogy ez iránt a kétségnek ányékát is eloszlassa benne, ő maga leend az éjjel testőre, s egy szobában halánd vele. Kossuth ezt barátságra magyarázva, még egy ágyat parancsol vitetni a szobába; Görgey azonban nevetve válaszolá, hogy ő csak szokott tábori módja szerint fog lenyugodni, s kőpönyegébe burkolódzva, mint volt, öltözöten, a szőnyegre fektűt. Más nap reggel már fűnek fának beszélt Görgey tábori kamarilájja, miként a fővezér az éjét Kossuth ajtajánál keresztbe fekvé tölte, hogy gúnyt üzzön féltékenységéből, gyávaóságából.

letet csak ezóta árult el a kormányzó ellen. Ezóta mogorva dacz, konok engedetlenség, a viszály szándékos keresése, összeesküvés, pártoskodás bélyegzé egész eljárását Példája szerint, ezóta környezete is mind féktelenebb és zavargóbb lón magaviseletében. „Azon fondorlatok a kormány ellen, mond Klapka, melyek kevéssel a világosi catastroph előtt tetőpontjukat érték el, ezóta mind nagyobb terjedelmet nyertek Görgey fő hadi szállásán.”

És ezek azon körülmények s indokok, melyek megfejthetővé teszik, miért szakadt félbe Komáromnál dicsőséges hadjáratunk, s a helyett hogy a bicskei, hatvani, isaszegi, váczi, nagy-sarlói és komáromi vereségek által megfogyasztott, meggyöngített, folytonos hátrálásai által lehangolt, demoralizált ellenséget Bécs alá úzték és a fölkelni szinte hajlandó bécsiakkal kezet fogva végkép szétverték volna, Buda ostromára vezettettek vissza seregeink. Ezen nem gyarlóságból, nem belátás-hiányból, hanem szándékos rász akarattól elkövetett stratégiai hiba határozott hazánk sorsa felett; ez lón első s leghatékonyabb oka ama szerencsétlenségeknek, melyek utóbb egymást érve bekövetkezvén, hazánknek már oly reményteljes ügyét végbukásra vezették; ez volt az első végzeteljes lépés Görgey árulásában, mely által ő, ezóta mindig daczosabb és engedetlenebb, hibát hibára halmozva, a világosi fegyverletétellel fejezte be szenvedély, hiúság és gyűlölet szülte bűnös játékát hazája sorsával.

Mielőtt a hadsereg Komáromból leindítatott, mintha a sors nem elégelte volna az ezen intézkedésből nemzeti ügyünkre háramlott szerencsétlenségeket, még egy, következményeiben súlyos baleset is fájdalmasan illette meg minden hazafi keblét. Damjanics János, a hős tábornok, kinek erélye, bátorsága, vezéri tehetségei folytak be legelhatározóbban minden eddigi ütközeteinknél a győzelem kivívására, az egyetlen, ki tábornokaink közül a hazaszeretet mellett elég erélylyel és erkölcsi bátorsággal is bírt volna ellensúlyozni Görgey bűnös szándokait, egy sétatocsizásban lovai által elragadtatván, lefor-

díttatott s e szerencsétlen esetben lábszára bokában eltörvén, hadi szolgálatra azontúl képtelenné tétetett. A kormányzó egész horderejében felfogta e balesemény fontosságát; közimákat rendelt a tábornok mennél elébbi felgyógyulásáért, s mintegy látnoki szemmel e szavakban tudata a nemzettel a nagy szerencsétlenséget: „Damjanics tábornok úrnak balesetét a hazának minden hű fia velem együtt a legmélyebb bánattal fájlalja s osztozik azon keserves meggyőződésben, hogy e baleset országos csapás. ” Érzé maga a hős tábornok is, mennyire közös a haza sorsa az övével: május 15-kén, midőn Puky, komáromi kormánybiztos, a várból távozván, hozzá búcsúlatogatásra ment, Görgeyről folyván a szó, monda: „meglássá, barátom, ezen ember elárulja még hazánkat;” s könyübe lábadt szemekkel lábára mutatva kiálta fel: „Hej, csak e láb ne tört volna el!”

Görgey, miután Pöltenberg ezredest a VH-dik hadtest három osztályával, összesen 12 honvédszászlóaljjal s 16 huszár századdal és 48 ágyúval az ellenség szemmel tartása végett Gyórhöz rendelte, maga a Klapka távozása óta Nagy-Sándor által vezényelt I-ső, s a Knezics parancsa alá helyezett ITI-dik hadtesttel, ápril 29-kén, a Duna jobb partján, minden ostromszer nélkül Buda ostromára indult. Kmety hadosztálya Esztergomnál hidat vervén, már elébb leérkezett e vár alá. Aulich, a Szent-Gellért hegy mögött a Dunát áthidaltatván, szinte oda keit át pesti táborából, úgy hogy összesen mintegy 35—40 ezernyi haderő egyesült e vár alatt.

Welden altábornagy, az új császári fővezér, midőn hadai-val a felső Dunához vonult vissza, Budán horvátokból mintegy négy-öt ezernyi őrséget hagyott hátra Hentzy tábornok parancsa alatt. Hentzy, ki svájczí eredetű s a császári seregben szolgált atyától Magyarországon, Debreczenben született, a múlt nyáron még mint alezredes az országban lévő zászlóaljjával az alkotmányra megesküvén, egy ideig a rácok ellen harczolt; majd ezredesi ranggal Pétervárad parancsnokává

neveztetett, hol azonban Mayerhoffer fondorlatai által nem sokára behálóztatni engedte magát. Az ennek következtében elkövetett árulási kísérletek miatt vád alá helyeztetvén, Budán haditörvényszék elébe állíttatott. De pár hét múlva szabadulást szerzett neki a nemzeti kormány Debreczenbe távozása. Ő, a közzavarban, mint kereset alatt álló fogoly, Budán felejtetvén, az osztrák sereg bevonultakor nem csak szabadságát visszanyerte, hanem kevéssel utóbb tábornokká is neveztetett. Benne a császári fővezér ügyesen választotta meg Budavár parancsnokát. Ő nem csak bátor, elhatározott katona volt; de azáltal is teljes bizodalmat ébreszthetett maga iránt, hogy a reábízott várat végerőfeszítéssel védelmezendi, mivel kettős árulása miatt reá csak büntetés várhatott a mi részünkről.

Budavár, melynek erődítései régóta elhanyagoltattak, a magyar seregnek Windischgrätz bevonultakor nem nyújthatott támaszpontot. A császáriak azonban a tél folytán lehetőleg kijavították s újakkal is szaporították erősítvényeit. A gyöngébb helyek két, sőt három soros palánkzattal is megerősítettek, a bástyákon számos ágyútelep építtetett, a vízvezeték, melytől a vár megtarthatása függött, a Duna partján szinte czélszerűleg megerősítetett. Hentzy pedig, mióta a parancsnokságot átvette, oly roppant munkásságot fejtett ki, hogy a vár, mely környezete miatt, még így megerősítve sem volt ugyan nagy erősség, egy ideig mégis tartható állapotba lón helyezve. Hadikészlet nagy bőségben; eleség egy pár hónapra létezett a várban. Mindezen előkészület azt bizonyítja, hogy Hentzy el van határozva a várat mindaddig megvédeni, míg a távozó császári fővezér Ígérete szerint az oroszokkal visszatérendő osztrák sereg által felmentetik.

Klapka tábornok, ki a szőnyi ütközet után rendeletet vőn, a hadügyminisztériumnak, míg azt Görgey maga átvonné, ideiglenes vezetése végett Debreczenbe menni, april utolsó napjaiban Pestre érkezvén, a vár körülményeit s állapotot vizsgálat alá vette. Látván a jelentékeny újabb erődítéseket, s azok szemléletéből meggyőződév, hogy a vár oly könnyen

s hamar, mint egyelőre hitték volt, nem fog bevétethetni, Görgeyvel ezt rögtön tudatta, őt egyszersmind arra bírni igyekezőn, hogy a várat előleg csak Aulich hadtestével s Kmety osztályával, tehát mintegy 15 ezernyi sereggel, mely épen akkor kelt át Ráczekevénel a Dunán, zárassa el, a fősereg többi részeivel pedig s a komáromi őrség egy részével Bécs felé intézze működését. Görgey seregét ezen üzenet útfélen találta Buda és Komárom közt, s még mindig volt idő engedni a jobb tanácsnak. De Görgey sem szándékától elállani nem akart, sem a vár ostromára szükséges nehéz löszerek leszállítása iránt nem rendelkezett; s útját folytatván, május 2-án érkezett Buda alá s állította fel az azt környező hegyeken zászlóaljait.

Más nap feladásra szólítá fel a várparancsnokot. „Az úgynevezett Budavár, nem vár — úgymond egyebek közt levelében, melyet, mivel az osztrákok a mi parlamentaireinket le szokták tartóztatni, egy fogoly császári tiszt által küldött fel a várba, — ön pedig, tábornok, megfoghatatlan módon választatott ki az osztrákoktól egy don-quixottei feladat végrehajtására, melynek ha a legragikább módon felel is meg, alig óvhatja meg magát a nevetségességtől.” Feladás esetére becsületes hadifogságot ígért, a tisztnek fegyvereik megtartásával, a legénységnek lefegyverezve. Ellenkező esetben pedig „én önt, úgymond — egy lelkesült támadóseregnek szenvedélykitörései ellen nem védhetem ugyan; de a hadifoglyokkal még akkor sem fogunk nemtelenül bánni; mert ez lovagias hadviselési modorunkkal s emberiségi érzetünkkel ellenkezik.” Ha azonban a parancsnok Pestet szükségtelenül bombáztatná, vagy a lánczhidat, az építészet e remekét, megromtaná, honnét, épen e város és híd kímélése miatt, támadást nem tétetni ígérkezett: „akkor — úgymond — önnek becsületszavamat adom, hogy a vár bekövetkezett megvétele után az egész várórság kardra fog hányatni, és én még családjának jövőjéről sem állhatok jól.”

Hentzy erre pár óra múlva akként válaszolt, hogy Buda januárban, igen is, még nem volt vár; de ez idő óta tartható

helylyé alakított, mely a legelhatározottabb módon fogja magát védelmezni. Sőt avval fenyegeté Görgeyt, hogy Pestet is lövetni fogja, ha ő a bástyákra tüzelend, el lévén szánva utolsó emberig védelmezni magát.

Görgey e válasz vétele után rohanást parancsolt, mely, miként várható vala, vesztességgel veretett vissza; azután több napig lövette a várat; de ostromágyúi nem lévén, 12 fontos tábori lövegeivel abban nem tehetett nagy kárt. A Sváb-hegyen, egy szép mezei lakban tartván főhadiszállását, egy ideig egyáltalában oly kevés munkásságot fejtett ki, s rendelkezései az ostromot illetőleg oly czélszerőtlenek voltak, hogy némelyekben már az árulás gyanúja ébredt fel. A hazafiasb lelkű tisztek, kikre környezetének nem volt hatása, zúgolódní kezdtek; s Nagy Sándor tábornok kötelességének tartá a fővezér magaviseletéről a kormányzót tudósítani, felszólítván őt, küldene a táborba egy erélyes biztost, ki Görgeyt szemmel tartsa.

A kormányzó Klapka tábornokot küldé le az ostrom-táborba. Azonban Görgey időközben maga is meggyőződvn, hogy nehéz löszer nélkül lehetetlen egyhamar a vár birtokába jutnia, s az idővesztesség miatti felelősségtől is tartván, végre csakugyan hozatott néhány 18 és 24 fontos ágyút s öreg taraczkot Komáromból. De mire ezek megérkeztek s működni kezdenek, két egész drága hét veszett el hasztalanul.

Végre a fehérvári kapu mellett megkezdett a réstörés. De alig kezdenek ágyúink a korhadtt falakon némi sikerrel működni, Hentzy is roppant tüzelést kezdetett Pest ellen, bár Görgey a város kímélése végett, ígérete szerint, ez oldalról nem intézett támadást. „Hentzy — úgymond a maga jelentésében Görgey — fenyegetését borzasztólag teljesítette. Jól czéltott számos lövések által a pompás építményű dunasort több helyen egyszerre meggyújtatá. A tűz, nagy szél által élesztve, csakhamar elterjedt s Pestnek legszebb részét rommá változtatta. E látvány borzasztó volt! Az egész várost lángtenger borítottá — nincs toll, mely e látványt egész való-

ságában leírhatná. De én részemről, — úgymond, ellenkezőleg tervezett békebírói szerepével, — az egész tüneményben az ausztriai dynasztia halálpompájára gyújtott fáklyák lobogását láttam; mert a kiben e hazában még egy szikrája létezett a kegyeletnek a hitszegett dynasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre eloltotta; s ezért, bár szívből fájdalom a főváros pusztulását, én az ellenség ezen gyalázatos tettét, melyet megakadályozni hatalmamban nem állott, de melyre részemről semmi ok nem adatott, csak a vár annál erélyesebb ostroma által törekvendem megtorlani; és annál szentebb kötelességemnek ismerem, a fővárost mennél hamarább, felszabadítani ezen minden emberiségből kivetkőzött ellenségtől.”

És valóban a bombáknak és tüzes golyóknak egy egész zápora hullott a gyönyörű dunasorra s a város legszebb, új részére. Negyven ház, köztök a képviselők gyűléshelyéül szolgáló palota is felgyújtatott s rommá lődöztetett. A boszús Görgey, ennek megtorlásául, a várban szinte több középületet, különösen a királyi palotát is felgyújtatá. És midőn ez égni kezdett, a pesti nép, Kossuthot, Görgeyt és a szabadságot éltetve, nyilvánítá gyűlöletét a dynasztia ellen; s bár saját városát is láng borítá, önkárát mintegy feledve, ujjongó örömjazzal tidvözlé a lángokat, melyek a királyi palota ablakait nyaldosák.

Május 15-kén a vár falain egy csekély rés lévén törve, a Kossuth sürgetései s Klapka megjelenése miatt bosszús Görgey a következő éjjel rohanásra adott parancsot. A seregek mindjárt éjfélt után megindítottak, s Nagy Sándor az 1-ső hadtesttel a résen, Aulich a 2-dikkal a bécsi kapunál, mintegy két órakor kezdték meg az ostromot. A várbeliek azonban a vizi-város meggyújtása által a tért megvilágítván, iszonyú golyózáporral fogadták a mieinket. Más részről Pestre is sűrűn tüzeltek az ellenség. Vitéz honvédeink azonban megvetve minden veszélyt, mely annyi hős társat ragadott el oldaluk mellől, a golyózápor daczára is hágcsókat kezdenek a falakhoz illeszteni. A harcz iszonyún folyt az egész vár körül; míg végre reggeledni kezdvén, a vezérek meggyőződtek, hogy a

rés még sokkal csekélyebb, mintsem hogy azon bejutni lehetne; egyedül hágcsókkal pedig czélt nem értek. Fáradt seregeinket tehát visszavezették.

E sikertelen ostrom után Görgey a következő négy napon felváltva a Sz.-Gellért és Svábhegyről élénken törette a rést, mely miután eléggé kitágított, május 21-ke éjjelén újabb rohanásra adott rendeletet. Éjfél tájban indultak meg ostromcsapataink, szintoly rendben, mint 16-án, kivéve, hogy ekkor Kmety tábornok is segedelmére volt hadosztályával a vívóknak, a Duna partján álló vízvezeték erősítvényeit támadván meg.

Két órakor éjfél után a vár több részein sűrű puskatüzelés kezdődött. Egy órával később általános lőn az ostrom. A várbeliek borzasztólag tüzeltek gránáttal, bombával s apró fegyverrel a vár alatti térre, hova a mieink előrenyomultak. Négy óra tájban rettenthetetlen honvédeink egy része az ellenség iszonyú tüzelésének daczára már a fehérvári kapunál tört résen küzdött; mások az egész vár körül hágcsókat alkalmazának a falakhoz. Végre öt órakor, a kétségbeesett várbeliek megátalkodott védelme daczára a falakon lobogott a nemzeti zászló. Nagy Sándor tábornok a résen maga vezényelte az első hadtestet rohanásra; az ő zászlai tűzettek ki legelőbb a bástyákra. A rést magát a 47-dik zászlóalj foglalta el; nem messze tőle a 34-dik, amavval csaknem egyidőben, más zászlóaljok más pontokon másztak a falakra. Öt óra után az ellenség ágyúí felett az olaszok fehér zászlót tűztek ki. De az őrség nagyobb része az erős palánkok mögé vonult, s kétségbeesetten folytatta az utczai harcot, a palánkok és utczai torlaszok mögé rejtett ágyúiból is tüzelvén a mieinkre.

Szünni kezdvén az ágyútűz, Szekulics ezredes a Pesten létezett zászlóaljakkal a lánczhídra nyomult; midőn azonban annak közepére érkezett, egy iszonyú dörgés rázkódtatá meg a légét: Alnoch, császári ezredes gyújtá meg a tűzagnát, mely a Buda parti hídfő felvettetésére készült. Szerencsére azonban nem sikerült a gonosz szándék: a tűzakna roszul lévén

készülve, alig sérté meg a dicső művet. A vandal tett végrehajtója azonban életével lakolt; hullája megcsonkítva s félig megégve találtatott a hídfő mellett.

Hét óra tájban végre a vár minden pontjain vagy elhullott, vagy fegyverét letette az ellenség. Dicső honvédeink, bár a napiparancs szerint senkinek sem volt szabad megkegyelmezniök, a fegyverét elhányt s életéért könyörgő ellenségnek mégis megkegyelmeztek. Hentzy, a résnél halálosan megsebesítettén, pár óra múlva minden ápolás daczára is meghalt. Az életben maradt várórség, összesen mintegy háromezer, tisztjeivel együtt fogolylyá tétetett. Zsákmányul 48 sugár- s 15 vetágyú, 6000 fegyver s roppant mennyiségű hadi szer, köztök 16 szekéren hidászi készlet, esett a győzők kezébe. A fővezéri jelentés szerint Kmety, Leiningen, Máriássy, Asbóth, Czillich ezredesek tüntették ki magokat leginkább, jobbára személyesen vezetvén a rohamra legénységöket. Görgey azonban e jelentésében is a részrehajlás bűnét követte el. A nevezettek ugyan méltók valának a magasztalásra; egyebek közt Máriássy ezredes, ki kétszer taszított le a hágsókról s majdnem csodálatosan maradt csak életben, sebei daczára is egyike volt az elsőeknek, kik a várba törtek. De ezek mellett nem kell vala felednie Nagy Sándor tábornokot, ki az egész ostrom alatt éjjel nappal mindenek közt legmunkásabb volt, s vitézeit önmaga vezényelte a rés körül. Görgey azonban gyűlölte őt, ki rendíthetlen hazafiságában, egyedül hazája szabadságát s megmentését tartván szem előtt, nemcsak a fő-táborkari camarillához nem tartozott s hízelgővé alacsonyodni nem tudott; hanem a lépteiben már gyakran gyanúra okot nyújtó fővezért vizsgaszemekkel kísérte. Az említetteken kívül, a számos hős közöl különösen magasztalásra méltó még Aulich tábornok, Dirquet alezredes, ki a törzstisztek közöl első volt a várban és Inkey Kázmér őrnagy.

Az elesettek száma hivatalosan soha sem adatott a község tudtára; kétségkívül, mivel az áldozat igen nagy volt. Hitelt érdemlő források szerint, e szám mintegy 1200-ra megy.

Legtöbb esett el a Don-Mignel 3-dik és a 34-dik zászlóaljából. A sebesültek száma hivatalosan 673-ra tétetett.

Görgey a várat megvévén, falait, bástyáit, a kormány tudta s megegyezte nélkül azonnal lerontatni kezdé. Czélja ebben egyedül az volt ugyan, hogy a háború lehető fordulata esetére Pestet újabb bombáztatástól megóvja. Azonban, aligha helyesebben nem cselekszik vala, a szomszéd hegyeket is, melyek a várat uralják, megerősítettvén, s Budát erős helylyé alakítván.

Buda megvétele egyike szabadságharcunk legfényesebb fegyvertetteinek. A kormány hálaadó imákat rendelt annak megünneplésére, s magasztalásokkal halmozta el a vitéz sereget, mely — úgymond a — „a világszabadság bástyája” lett hősiessége által. A magyar mindig csak nemzeti szabadsága szempontjából viselte é háborút; miért is annak jelleme lényegileg védő maradt; és miután az ellenség a határokig üzetett: a nagy közönség Buda megvételét, — nem is sejtve, hogy avval kezdődik bukásunk, a nemzeti szabadságharcz mintegy koronájának tekintette. A nemzet egy győzedelmet sem fogadott s ünnevelt nagyobb lelkesedéssel, mint Buda megvételét, mielőtte mintegy megtestesíteni látszott a hozott áldozatok gyümölcseit, a függetlenségi harcз végsikerének reményeit.

Következményeit tekintve azonban, óhajtani kell vala, vajha ne változtatták volna meg vezéreink Komáromnál munkálati tervöket. Érzé ezt már az ostrom folyta alatt is minden mélyebben látó hazafi; s Kossuth, e figyelmeztetések következtében is, az időpazarlás miatt számtalanszor kitört kedvetlenségében türelmetlenül sürgeté, hogy vagy vétessék be a vár mennél elébb bármi áron; vagy, ha az gyorsan, mint neki vezéreink részéről ígértetett nem történhetik meg, hagyassák ott zárlatul néhány zászlóalj, a sereg többi részei pedig sicszenek fel Komáromhoz s folytassák Bécs felé a megszakasztott hadimunkálatokat. De, miként szabadságharcunk szerencsés korszakaiban máskor is többször történt, a vár megvétele után feledve lön a hiba, feledve annak helyrepótolhatlan következ-

menyei, s könnyelmű elbizakodottság váltta fel az aggodalmakat: a nemzet s vele együtt a kormány és a törvényhozó testület örömnepet ült a hazát elnyeléssel fenyegető mélység szélén. Ahelyett, hogy miként egy levelében Perczel kívánta, a fővezér haditörvényszék által kérdőre vonatott volna, miért tékozlott el egy drága hónapot, s engedett az ellenségnek időt, hogy magát ismét összeszedje, megcsökkent hadait újonczokkal s Olaszországból felhozott zászlóaljaiból kipótolja, s minek híre mindinkább kezd vala szárnyalni, orosz szövetségesével egyesülve, veszélyt hozzon az országra: — a törvényhozó testület május 22-kei ülésében, a kormány indítványára küldöttséget határozott intézni Görgeyhez, mely neki az altábornagyi oklevelet s a katonai érdemjel első rendű csillagát megvigye. A bizottmány azonnal meg is indult a fővárosba.

De Görgey keblében az ostrom lassú folyama s annak végsikerülte alatt különféle indulatok dúlongának. Midőn az ostrom hétről hétre húzódott s vett hírei tudtára hozták, hogy az osztrák sereg mindinkább erősödik s újabb betörésre készül és még csak a már útban lévő muszka hadak megérkezését várja, hogy velők öszhangzólag működjék: Görgey egész súlyokban kezdé érzeni hibás, sőt, mivel jobb belátása ellenkezőt javasolt, bűnös lépése következményeit; „szerencsecsillagom e vár előtt hunyt le,” monda meghittjeinek; s dühössé lett maga, dühössé az egész világ ellen; keserű gúnyok özönébe merült el egész lelke.

Dühének ezen indulatát még a május 21-kei ostrom sikere sem volt képes eloszlatni. Gúnyjának nyilait maga e győzedelme s a közönségben általa okozott örömnnyilvánulások ellen is kíméletlenül lövöldözé. Az ikerfővárosok egy örömlakomát szándékoztak adni tiszteletére s győzedelmének ünneplésére. „Semmi érdemem sincs benne, — úgymond az őt meghívó küldöttséghez, — hogy távcsőmön nézegettem, miként mászszák meg a honvédek a vár falait;” s a meghívást visszautasította. Majd megérkezett a nemzeti gyűlés küldöttsége is az altábornagyi oklevéllel s az érdemcsillaggal: egyi-

ket sem fogadta el, mondván, hogy ő az altábornagyi rangot az osztrák seregben divatos czímek majmolásának tartja, s nem akarja azt önpéldája által meghonosítani a magyar seregben; az érdemjelek pedig republikánus alkotmányú országhoz nem illenek.

Azt lehetne hinni, hogy talán szigorú republikánus erény, szerénység vetteté meg vele a kitüntetésnek, a haza hálájának ezen ideiglenes jeleit. Korántsem; sőt igen valószínű, hogy az altábornagyi rangot csak azért nem fogadta el, mivel e czímmel Kiss Ernő, Bem, Mészáros és Vetter elébb megtiszteltettek, mint ő, mely tehát, mivel azt nem egyedül, vagy legalább nem első viselheté, hiúságát, gögjét inkább sértette, mintsem becsvágyát kielégíthette volna. Az érdemcsillagot pedig, úgy látszik, azért vetette meg, mert azonfelül, hogy Bem, Erdély visszafoglalásáért már evvel is fel volt díszítve, Görgey oly gyűlölettel viseltetett Kossuth s az őt pártoló országgyűlési többség ellen, mely az adományt megszavazta, hogy attól, kivált most, dicsősége s népszerűsége tetőpontján, semmiféle kitüntetést nem akart elfogadni.

Mit Görgey eleve is sejtett, s mi úgy látszik, azon indokok közt is nem utolsó helyen szerepelt, melyek őt arra bírták, hogy az ellenség üzése helyett a hadsereget Buda megvételeire vezesse, beteljesedett: e fegyvertény oly népszerűséget, tekintélyt s hatalmat szerzett neki a közvéleményben, hogy e tekintetben vele még csak az egy Kossuth mérkőzhetett. Es e hatalmat nem is késett ő felhasználni Kossuth megbuktatására. Említők, hogy csípős gúnyjainak már elébb is örömet czéltáblájává tette őt; elébb mindazáltal csak meghittebbjei, táborvezérkara körében szokta volt nyilait ellene lövöldözni. Most a népszerűség által nyert hatalom érzetében szükségtennek véle ezen óvatosságot, s minden kímélet nélkül, mit sem ügyelve többé arra, ki által hallatik, a legszenvedélyesebb gyűlölet kitöréseivel kezd vala nyilatkozni minden alkalommal Kossuth s az országgyűlési többség ellen, nyilván gáncsolván őket, hogy a függetlenségi nyilatkozat által egyenesen ők

hozzák nyakunkra a muszkát. Ő, ki elébb Kossuthal szemben mindig nyájas, megnyerő, nem ritkán még hízelgő is igyekezett lenni, most hideggé, tartózkodóvá, néha még sértővé is vált magaviseletével *).

És egyébiránt is nagy változást lehetett rajta észlelni. „Ez idő óta — írja Szemere — ő még titokteljesebb, még különösebb, önmagának még ellenmondóbb, még érthetlenebb lőn... Midőn Buda megvétele után Debreczenbe jött, és én múlhatatlanul szükségesnek látám, vele a követendő politika iránt tisztába jőni: a legbarátságosabban s a legőszintébben nyitám meg neki keblemet, hogy őt is hasonló nyilatkozatra bírjam. JDe lehetetlen volt kitudnom véleményét s nézeteit. Szavai majd nem-őszintéknek, majd nem-komolyaknak látszának. Egyszer mindent kétségbe vont, másszor mindent jóváhagyott, s végre is élczekbe rejté talán igazi véleményét, talán olyannak hiányát. Három egész óráig értekeztem így vele, a nélkül, hogy tudnám hányadán vagyok; végre kérdezem: „hát mit gondolsz, minek kellene történni?” — Annak mit a nép akar — válaszolá ő. — S mit tartasz te a nép akaratának, ha azt magad nem formulázod? — A nép mindig a legjobbat akarja, felelé ő; s ha a despotismust akarja is, legyen; a nép tudja, mi válik lginkább javára. Midőn Buda megrohanására készülénk, parancsoltam, ölnék le kegyelem nélkül az egész várórséget; a közhonvéd bölcsőbb, nemesebben érző, emberibb volt, mint én: egyet sem ölt meg, ki fegyverét letette. Azóta teljes bizodalمام van a nép ösztönében.... Ő, ki elébb csak nyaktilórol szóla**), most a miniszteri tárcza elfogadásához feltételül kötötte az amnestiát.... Ő, ki nemrég avval fenyegetődzött, hogy minden kivégzett magyar fogolyért

*) Egyebek közt, még a legközönségesebb udvariasság szabályait sem tartá meg már irányában. Midőn a kormányzó egy nagy díszebédet adott tiszteletére Debreczenben, s szokott tábori őmagy-atlájában, nagy vadászcizmában, s vállán útításkával jelent meg az ebédre.

**) »A szerencsétlen békepárt! — írta még márcz. 22-kén Szemerének. Nem békét, hanem nyaktilót, nyaktilót, nyaktilót!«

három osztrák fogolyt végeztet ki, nemcsak egyet sem öletett meg, bár az osztrákok a mieinket naponkint akaszták, hanem az osztrák fogoly tisztnek a legteljesebb szabadságot engedte; szabadon jártak, keltek, mulattak, jó díjat húztak, házasodtak és oly szabadon leveleztek, hogy végre kénytelenek valánk őket a polgári rendőrség felügyelése alá helyezni.... Még ruházatában is nagy változás történt. Előbb mindig ugyanazon ruhát, egy kopott, barna őrnagy-atlilát, oldalán egy bőr útitáskát, térdnél felébb érő vadászcsizmákat, s midőn hideg volt, egy menyétbéllésű felöltőt viselt, úgy hogy ez nála mintegy történeti viseletté vált; most rögtön cziczomázni kezdé magát, aranypaszomántos királyvörös atlilát hordott, fővegére egy magasan lobogó kolcsagtollat tűzött,” — talán, hogy a népre külsőleg is hasson.

A fogoly osztrák tisztak közül többen folyton főhadiszállásán tartózkodva, mintegy tagjaivá lettek tábori camarilájának; velők minden fész s tartózkodás nélkül pajtáskodék, több kímélettel bánt velők, mint bármely érdemes honvédtiszttel, ki nem tartozott tábori clique-jéhez. E tisztak hallatára is számtalanszor monda, hogy most már hasztalan minden erőlködés; tegyünk bármit, a bukástól nem fogunk menekülni. Valóban reményvesztett csüggedés volt-e ez, azon meggyőződésből származó, hogy az egyesült osztrák-muszka erővel nem mérkőzhetünk? Vagy csak azon véleményt akarta elterjeszteni, hogy a létező kormány győzedelemre nem vezetheti a nemzeti ügyet? Annyi bizonyos, hogy olyféle nyilatkozatainak s általában egész magaviseletének végtelenül rontó, lehangoló, erkölcstelenítő hatása volt a seregre; a szellem, melyet ő abban terjesztett, az osztrákra nézve felért egy második orosz segélyhaddal.

Ha már kérdezzük: mi volt mindezekkel valóságos célja Görgeynek? — hasonló ellenmondásokra találunk. Ha könyvét ütjük fel: úgy találjuk, hogy midőn Kossuthtal april 7-kén Gödöllőn a függetlenségi nyilatkozatról értekezve, azt ellenzé, oly meggyőződésben volt légyen, hogy Magyarország

a jelen európai körülmények közt független állammá nem lehet, hanem kénytelen Ausztriával kapcsolatban maradni; azért ne is igyekezzünk megkísérteni az elszakadást, mert ezt a többi hatalmak sem fognák engedni, melyek Ausztria nagy hatalmi lételét az európai súlyegyenre szükségesnek tartják. — És megint, midőn indokait fejtegeti, hogy miért nem ment Komárom felmentése után, a megvert császáriak nyomán Bécs felé, s miért vezette seregét inkább Buda ostromára, mint már említők, azt állítja, hogy ezen csatányos fegyvertény után békebíróként akart fellépni Magyarország és az udvar között, meg lévén győződve, hogy ez is később kiegyezkedni, mint a muszka segély kérése által magát lealázni.

Ezt olvasva, azt kellene hinni az embernek, hogy ő békülékeny, loyális indulattal viseltetik a dynasztia iránt, s hogy a tervezett kiegyezkedesnek útját egyengesse, másokban is ily békülékeny, loyális szellemet igyekezik ébreszteni. Csalódás! Ő gyűlölte Ausztriát legalább is oly mértékben, mint Kossuth maga, a nélkül, hogy hazáját szerette volna, mint emez; s e gyűlöletét másokba is igyekezett átönteneni. Ám olvassuk szövegét, melyet april 29-kén, tehát épen azon napon, midőn az eljátszani szándéklott békebírói szerepre magának még nagyobb súlyt szerzendő, Buda ostromára indult, seregéhez intézett. „Ki hitte volna, — úgymond egyebek közt, — hogy egy hónap múlva a Dunán átkelünk, és szép hazánk nagyobb részét megszabadítandjuk a hitszegő dynasztia igája alól. Nektek jutott a szerencse, biztosítani hazátok függetlenségét, szabadságát és épségét.... Sokan azt hiszik, hogy már ki van víva a nagy cél. Ne csalatkozzatok! E harcot nem egyedül Magyarország vívja Ausztria ellen, Európa fogja azt vívni a népek legszentebb természeti jogaiért a zsarnokság ellen.” Ám olvassuk, mit május közepén Buda alól ír, midőn Pestnek az ellenség által megkezdett bombáztatásáról s a szép várost elborított lángtengerről tesz jelentést. „Én részemről — úgymond, — az egész tüneményben az ausztriai dynasztia halálpompájára gyújtott fáklyák lobogását láttam; mert akiben

e hazában még egy szikrája létezett a kegyeletnek a hitszegett dynasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre eloltotta.”

De ezen ellenmondások közt, bár miként álljon is a dolog ama békebírói szereppel; volt légyen az való szándéka, vagy csak laibachi belebbezettségében, könyvét írva, gondolta légyen ki azt eljárásának szépítésére: annyi bizonyos, hogy mindenekelőtt Kossuth és művének megbuktatása volt célja a gyűlölet ezen emberének, kinek hiúságát amaz a függetlenségi nyilatkozatnak az ő ellenzése daczára lett kimondása által megsértette. Gyűlölete jobbára, sőt egyedül személyes okokból származván, azt mindeddig magába fojtani kénytelenített, mert sem magát elég erősnek nem látá, sem közérre dekú tárgyat nem talált, mely ürügyül szolgálhatna nyíltabb ellenzékét kezdeni a kormányelnök ellen, kinek személyét a közvélemény megszokta már a haza ügyével azonosítani. Most, az ő neve alatt kivívott győzedelmek, mindenek felett Buda megvétele után, oly nagynak látá népszerűségét s hatalmát, hogy megkezdhetni vélte a harcot Kossuth ellen. Maga vallja, hogy egy ideig azon gondolat fészkelte magát agyába, hogy seregének egy részével Budáról Debreczenbe megy, Kossuthot megbuktatja, a kormányt s az országgyűlés többségét szétkergeti, s á békepárttal összeszövetkezve, ragadja kezébe a főhatalmat. Egykor tisztikarával társalognván, és szokása szerint Kossuthot gúnyolódva gáncsolván, oly módon nyilatkozott, hogy látja, elébb utóbb véget kell már vetni a táblabírói kormánynak. Caesar szerepét emlegeté, a haza szabadítójának magasztalván azt, ki e szerepet magára vállalja. A tisztí körben mindazáltal, mely, mint mindig, úgy most is helyeslé nézetét, volt egy férfiú, ki nem tartozott Görgey bálványozói közé, s kinek szívében a hazaszeretet foglalta el a főhelyet. Nagy Sándor tábornok, hallván Görgey ajkairól a büszke szót, határozottan közbeszólva, monda: „Caesar mellett Brutus sem fogna hiányzani!” Görgey elhallgatott; de e pillanattól fogva halálos ellensége lón Nagy Sándornak, mit utóbb a vácsi és debreczeni ütközeteknél, a haza mondhatlan kárára, be is

bizonyított. Nagy Sándor szavai hatottak-e reá oly mélyen? — vagy azért-e, mivel benne, ki a harcmezőn annyi physikai bátorságot tanúsíta, a Caesar-szerepre végül mégis hiányzott az erkölcsi bátorság? — vagy azért, mivel a békepártiak azt határozottan ellenzéék? — e tervével aztán felhagyván, nyílt, erőszakos hatalomcsíny helyett fondorlathoz folyamodott.

Azon értekezletekben tehát, melyeket Budán a küldöttség békepárti tagjaival folytatott, az lett végzéssé, hogy csak erkölcsi eszközökkel intézzék a harcot Kossuth ellen. E végre mindenekelőtt a békepártot szándékozott erősíteni az országgyűlésen azáltal, hogy mennél több politikailag képzett hadi tiszteket fog befolyása által megválasztatni képviselőkké. Szükségessnek látta azt is, hogy egy hírlap álljon rendelkezésére, s meg is tette a készüléteket, hogy egy napilap „Való^a” cím alatt a fővárosban, kiválólag az ő céljai érdekében, szerkesztessék.

De mindenek felett saját hatalmának gyarapítására fordítá gondjait. Említök, hogy ő a hadügyminisztérium elvállalásához ama feltételt kötötte, hogy ezentúl az ország összes hadereje, annak minden külön, eddig függetlenül működő parancsnokai a hadügyminisztérium hatósága alatt álljanak, ettől vegyék az irányt és a tervet működéseikre. Midőn aztán Klapkát a maga helyetteséül Debreczenbe küldötte, felszólítá őt, készítenie egy haditervet, mely az ország egyetemess védelmére s valamennyi hadosztályok működéseire kiterjedne. Klapka e tervvel, mihelyt az május 12-én a miniszteri tanács által is elfogadtatott, a melyet azonban csak alább fogunk előadni, azonnal Budára sietett Görgeyhez. Ennek a terv, mint csupán védelemre szorítókozó s a támadási munkálatokat teljesen mellőző, nem tetszett ugyan; meri, mint monda, ő még egy csatányos győzedelmet akart nyerni a császáriakon, mielőtt békebirói szerepéhez fogjon: óvakodott mindazáltal, ezt vele tudatni; sőt ösztönzé őt, hogy Debreczenbe visszatérve, ne késsék azt rendeletül elküldeni az ország külön részein működő hadak parancsnokainak. Egy ugyanis egészen ínye

szerint volt e tervben Görgeynek, az, hogy általa minden hadtestparancsnokok feltétlenül a hadügyminisztérium alá rendeltettek. Arra számított Görgey, hogy Perczel, Bem, Dembinsky e rendeletnek nem fognak engedelmessé válni, s vagy önmagok lemondanak, vagy neki alkalmat nyújtanak őket elmozdítani.

Mit könnyen előre láthatott, meg is történt. Mihelyt Kossuth, Klapka előadása szerint, a rendeletet május 20-kán kibocsátotta, mely szerint a hadműveletekben a jövőre minden önkényt eltilta, s valamint a honvédelmet nagyban, úgy az egyes hadparancsnokok teendőit is a hadügy-minisztériumtól függesztette fel, s ezenfelül az előléptetéseket, kinevezéseket s rendjelosztásokat is ugyanazon minisztérium alá rendelte: az ellenmondások egymásután érkeztek a kormányhoz. Dembinski, ki a maga terveit senkivel sem akarta előleg közölni, egyszerűen lemondott; Bem kijelenté, hogy ő csak Kossuthtal akar összeköttetésben lenni; Perczel, ki már elébb haditörvényeszk elébe kívánta volt állíttatni Görgeyt, hogy a megvert ellenség üzésével felhagyva, seregeit Buda alá vezette, tiltakozott, hogy oly nagy hatalom adassék egy ember kezébe, ki ellen hazafiúi hűség tekintetében oly alapos a gyanú.

Görgey, bár az ellenségnek már is egy megbecsülhetetlen hónapot engedett a maga erősítésére, még Buda megvétele után sem sietett újra megkezdeni támadó munkálatait; sőt miután az ostromnál működött, I-ső, II-ik és III-ik hadtesteket és Kmety osztályát Komárom felé indította, maga még öt napot töltött Pesten, hírlapja kiadásának részleteivel, s más olyféle intézkedésekkel foglalkodva, melyek a seregtől való hosszabb távollétét lehetségessé tegyék; mert aztán Debreczenbe szándékozott menni. Mint az elbeszélétekből tudjuk, ő az eddig vívott ütközetekben olyankor sem igen szokott megjelenni a harctéren, midőn egyébiránt a sereg közelében időzött. S ezt tehette is akkor, midőn még Damjanics és Aulich a hadak élén álltak. De Damjanicsot törött lába ágyhoz szögezte; s a korosabb Aulich egészségét a múlt téli s

tavaszi hadjárat sanyarúságai annyira megrendítették, hogy ideiglen nyugalomra, ápolásra, volt szüksége. Sőt még Klapka sem vala a főhad seregnél maradandó, mert ő, az új terv szerint azon hivatást nyerte, hogy a VII-dik és VIII-dik hadtestekkel Komáromban s a vár körül lévő megerősített táborban maradjon. Nehogy tehát a tapasztaltabb vezérek távollétében szerencsétlenség érje a sereget: Görgey, azon számítással, hogy a politika ezentúl őt is több ízben huzamosabban távol tartandja, Bayer ezredes főnöksége alatt egy középponti munkálati irodát állított fel, melynek hivatása lenne, őt, távollétében, helyettesíteni s minden hadműveletet igazgatni. A hadtestparancsnokok aztán, e középponti iroda általános intézkedései szerint, a végrehajtás részleteiben önállólag működnének. Mily károsná vált ezen, a sereg háta mögött több mértföldnyi távolságban intézkedő s ennél fogva a pillanat szükségseit nem látható középponti iroda későbbi hadjáratunk folyamára, fájdalom, utóbb elég alkalmunk lesz kimutatni.

Görgey, mint mondók, még Debreczenbe szándékozott menni, hogy a hadügyminisztérium vezetését Klapkától tényleg átvegye. A mit Klapka által a minisztériumban végrehajtani akart, azt a május 20-kai rendelettel, mely az összes honvédelmi erőt s annak működését a hadügyminisztériumtól tette függővé, már elérte. Hosszabban nem örömet látá őt a minisztérium élén, mert attól tartott, hogy hajlékonyságát s gyengeségét Kossuth könnyen felhasználhatná olyféle újabb rendeletek kibocsátására, melyek egyik vagy másik akaratoskodó tábornokot megint felmentsék a hadügyminisztérium alól. Ilyesmitől annál inkább tartott Görgey, mivel az említett tábornokok, kivált Perczel csökönyösségéről már hallott is némi híreket; Klapka gyengeségének pedig épen e napokban újabb tanúságát vette. Kossuth ugyanis azt kívánta, hogy a katonai kórházak s a sebesültek ápolása feletti felügyelet hűgái egyikére, özvegy Meszlényi Zsuzsannára bíassék s a hadügyminisztérium nevezze ki őt „főápolónóvé”. Görgey nagy

boszúságára, ki ebben csak Kossuth és családja hiúságainak újabb bizonyítványát látta, Klapka engedett a kívánságnak.

Görgey tehát május 27-én Debreczenbe ment, hogy átvegye a hadügyminisztériumot. És bár elhatározott szándéka volt, minden tehetségét oda fordítani, hogy az april 14-kei határozatot a trónvesztettség s függetlenség iránt visszavonassa, miniszteri felavattatásakor még sem kételkedett, arra, mint a magyar állam új alaptörvényére, letenni az esküt.

Az eskünél sokkal kellemetlenebb volt Görgeyre nézve az, hogy mind a kormány, mind a képviselőház Pestre szándékoztak áttenni székhelyüket. E szándék dühössé tette Görgeyt, mert megfosztá őt az alkalomtól, fogantba venni az apr. 14-kei határozat visszavonására vonatkozó terveit. Ő tehát nagy hévvel küzdött a Pestre költözködés szándéka ellen. Felhordott érvei közt legfontosabbnak látszék az, hogy a kormány és országgyűlés közelléte a harctérhez, a vezért mozdulatai szabadságában korlátozza, arról is kellvén mindig gondoskodnia, hogy azok eléggé fedve legyenek. Történetnék ennél fogva, hogy azok biztosítása végett tétlenül kénytelenítetik hagyni valamely hadtestet, melyet különben a legszebb győzedelmek kivívására fordíthatna. A kormány s a képviselők, azonban ezen érvnek sem tulajdonítottak annyi súlyt, hogy szándékuktól elállanának. Míg Komárom kezünkben, s ötvenezernyi seregünk e vár körül létezik, így gondolkodtak ezek, addig Budapestet nem fenyegetheti a császári sereg, bár az Buda hosszú ostroma alatt már beljebb vonult is a határszélekről. Ha pedig az orosz hadak is betörnek, mindenestre közelebb érnék a kormányt s országgyűlést Debreczenben, mint a fővárosban.

Sem a kormány, sem a képviselők nem voltak tehát hajlandók Görgey érveit oly döntőknek tartani, mint ő óhajtotta volna. A képviselők nagyobb részben oly rég óta távol lévén elhagyott családjaiktól s tűzhelyeiktől, miket időközben az ellenség foglalt el s itt-ott fel is prédált, — szinte türelmetlenek kezdenek lenni Buda megvétele óta; s csak néhány napig

is egyedül azon ok tartá vissza őket Debreczenben, hogy a sürgetőbb dolgokat gyorsan elvégezvén, annál több időre mehessenek családjaik kebelébe. És midőn a kormány a május 31-kei ülésben indítványozá, hogy az országgyűlés elnapoltatván, július 2-kán Pesten gyűljön ismét össze, mind a két ház nagy többségének forró kívánságával találkozott.

Azonban Görgey, kit eleinte szinte dühössé tett az országgyűlés elnapolása, mióta a békepárttal bővebben értekezett, különben is meggyőződött, hogy ha együtt maradna is még az országgyűlés, terveit az april 14-kei határozat ellen mindjárt nem fogná létesíthetni. Ő oly szándékkal jött Debreczenbe, hogy az indítványt ama határozat visszavételére mindjárt megtettesse a békepárt által. E párt, mióta a télen elmaradt képviselők közül többen megjelentek s elmaradásukat jól roszul indokolván, helyeiket a házban ismét elfoglalták, szaporodott ugyan néhány taggal, de korántsem annyira, hogy ama kérdésben többséget remélhetett volna nyerni. Ők tehát az indítványt megtenni egyáltalában nem voltak hajlandók, s azt kívánták, hogy a hadseregből eredjen a kezdeményezés. Kossuth, mondák, azáltal lőn leginkább képes többséget nyerni az általa indítványozott trónvesztési határozatra, mivel úgy adta elő a dolgot, hogy azt a hadsereg oly türelmetlenül kívánja, miszerint félni lehet, hogy ha a képviselőház késik, maga a sereg fogja kikiáltani a függetlenséget. Most tudják, hogy ez nem való: a sereget illeti tehát az elsőség, óvást tenni az ellen, mit a képviselőház a sereg hangulatáról vett hírek által indítva határozott. Mihelyt a hadsereg ez ellen nyilatkozatot teend közzé, a békepárt sem késendik annak alapján megtenni a ház előtt indítványát a határozat visszavételére. Görgeynek azonban, ki jól tudta, hogy a hadseregben az ő táborvezérkarán s legközelebbi környezetén kívül legfeljebb a VII-ik hadtest tisztikarának egy része elégületlen a függetlenségi nyilatkozattal, s ilyféle óvást az összes hadseregtől egyáltalában nem várhat, — nem tetszék e halogatás: félig enyelgő hangon tehát oda veté a gyülekezetnek: „mit

mondanak arra, ha ő fegyverhatalommal kényszerítené a képviselőházat a határozat visszavonására, vagy épen szétúzná az országgyűlést?” Erre azonban a békepártban nem volt hajlam: a kard uralmának, a katonai forradalomnak mindnyájan egy értelemmel ellent mondtak. E szerint tehát nem maradt egyéb mód, megdönteni a határozatot, mint azt békésen szavazni le a Pesten ismét összegyűlendő képviselőházban. Hogy ez sikerülhessen, végzéssé lett, hogy a szünnapok alatt mind Görgey, mind a békepárt oda fordítandja igyekezetét, hogy a kimaradt vagy lemondott képviselők helyei a függetlenségi nyilatkozatot ellenző katonai s polgári egyénekkel töltsenek be, kik által aztán megerősödve s a hadseregben intézendő némi tüntetések által is támogatva, a békepárt képezzék a függetlenségi határozatot.

Görgey e törekvése Kossuth és műve, a függetlenségi nyilatkozat ellen, nem maradhatott titokban ez utóbbik előtt; hiszen Görgey a békepárttal majdnem nyilvánosan tartotta értekezleteit Kazinczy Gábor szállásán. Ő mindazáltal semmi egyéb szabályokhoz nem nyúlt ellene, mint, hogy színélve, mintha semmit sem tudna, kettőzött szívesség s nyájasság által igyekezett őt lefegyverezni. Egy beszélgetésök alkalmával félig enyelegve, félig számítással monda neki: „ha bízik magában, hogy megmenti a hazát, s e végre a főhatalmat, dictatorságot kívánja: nyilatkozzék őszintén, s ő, Kossuth, lesz az első, ki legbuzgóbban igyekvendik részére pártot készíteni s őt mindenkép támogatni.” Görgey azonban sejté, hogy csak szondírozni akarja őt, s annyiba vévén a pénzt, a mennyibe az neki nyújtatott, hasonlókép enyelegve hártá el magától az efféle nagyravágyó irányzat gyanúját.

Görgey, miután a függetlenségi nyilatkozat s vele együtt Kossuth megbuktatására koholt terveit egyelőre elhalasztani kénytelenítettett, oda fordítá törekvését, hogy az ország külön részein működő azon tábornokokat mozdítsa el a parancsnokságtól, kikben Kossuth s a függetlenségi nyilatkozat támasztalhatna. Erre a május 20-kai kormányrendelet, mely min-

den tábornokot a hadügyminisztérium alá vetett, s az említett három tábornok vonakodása, ezen rendeletnek engedelmessé tenni a legjobb alkalmat szolgáltatá.

Mindenekelőtt a Bácskában működő Perczelt és a mintegy tízezernyi hadtesttel Galiczia határszélei felé örködő Dembinskit, kikben személyes ellenségeit is gyűlöld, akarta elmozdítva látni seregeik éléről. Dembinski tekintetében semmi nehézség sem fordult elő. Miután ő a május 20-kai rendeletre kijelentette, hogy terveit előleg nem hajlandó közleni a hadügyminisztériummal, s ha a kormány ama rendelet alól őt fel nem menti, kész beadni lemondását: ez egyszerűn elfogadtatott, s helyébe Vysocki tábornok neveztetett ki a felvidéki sereg parancsnokává.

Nagyobb volt a baj Perczellel. Ő Klapkának, mint hadügyminiszteri helyettesnek, már május 8-án kelt s némely munkálati hibáit megrovó levelére május 15-én egy oly hangú levéllel válaszolt, mely minden nemcsak alárendeltség, hanem illem szabályait is megsértette. „Én, úgymond, a hadügyminisztériumnak a dolgok valódi folyamávali ismeretlenségét, ép úgy, mint a hadi munkálkodás törvényeiben való járatlan-ságát tanúsító iratát csak megvetéssel- olvastam. Mi jogosította a hadügyminisztériumot és a kormányzó elnököt, hogy az én jelentéseim ellenében másoknak adjon hitelt?” S elbeszélvén aztán, szerinte csodákkal határos hősi tetteit, kérdi „hogyan merik mondani, hogy semmit sem biztosított foglalá-saival? Még ha tette volna is, káromlás volna e szemrehá-nyás. .. De önök csak kajánkodnak, ármánykodnak ellenem... kiknek, úgymond alább, még sokat kell élniök és cselekedniük, hogy mint publicisták s hadvezérek vele egy polczon állja-nak...” Kossuthnak pedig egy pár nap múlva kelt megrovó levelére lemondással válaszolt. A kormány ezt akkor, május 22-kén kelt válaszában nem fogadta el. Kossuth, minden csö-könyössége s nehéz természete mellett is méltányolta benne a hű hazafit, ki daczára minden hibáinak s kikeléseinek a kor-mány ellen, őszintén szolgálja ereje s belátása szerint a hazát;

öt, Kossuthot, pedig minden komolyabb megtámadás ellen kész védeni. Midőn azonban a május 20-dikai rendeletre egyenesen kijelentette, hogy ő azontúl is saját belátása szerint, a hadügyminisztériumtól függetlenül akar és fog működni: Görgey egyáltalában nem volt hajlandó tűrni e figyelmetlenséget. Kívánta tehát Kossuthtól, hogy Vetter altábornagy, ki a fővezérletről, melyre még márcziusban neveztetett ki, melyet azonban megbetegülése következtében át nem vehetett, maga mindedig nem mondott le, neveztesse ki a bácskai és bánási két hadtest fővezérévé, úgy, hogy Perczel a Bácskában, Vécsey az aradi és temesvári ostromsereg élén ezentúl közvetlenül tőle függjenek. Kossuth, maga is érezvén, hogy Vettert szolgálaton kívül tovább illően nem hagyhatja, s ezenfelül meg is unván Perczel szeszélyes fegyelmetlenségét, Görgey kívánatát már csak azért sem ellenzé, hogy viszont Görgey legyen elnézővé Bem iránt, kire nézve Kossuth kivételt kívánt tétetni a május 20-kai rendelet kötelezése alól; mert bár ő csak független működéssel akarta megtartani parancsnokságát, őt egyáltalában nem akarta feláldozni a kormányzó. Most azonban Perczel, ki elébb egyszerű gáncsra önkényt lemondott, jól tudván, hogy az új intézkedés a gyűlölt Görgey műve, daczolni akart vele, s Kossuthnak is fenyegetőleg válaszolt. Vukovics miniszternek azonban, kit e végre személyesen táborába küldött a kormányzó, végre mégis csak sikerült őt jó szerével engedelmességre hajlítani; a vezényletről azonban végkép lemondott.

A vezéri karban tett e változásokon kívül a hadsereg szervezete s ellátása, a hadügyminisztérium személyzete s ügykezelése, szóval az összes hadügy igazgatása tekintetében is jelentékeny reformokat vitt végbe Debreczenben időzése alatt Görgey. Kossuth mindezekben nemcsak teljesen szabad kezet engedett neki, hanem kitelhetőleg támogatta is őt igyekezetében. Görgey, mint hadügyminiszter, reá nézve, úgy hitte, nem válhat veszélyessé; de annál többet tartott tőle, mint fővezértől. A főindok, melynél fogva őt hadügyminisz-

terré nevezte, épen az volt, hogy őt a hadseregtől eltávolíthassa. Akkoron, midőn őt a hadügyi tárczával megkínálta, nehogy ezt ő visszautasítsa, oly formán tette ugyan neki Ludvigh kormánybiztos által az ajánlatot, mintha a tárcza mellett a fővezéri botot is megtarthatná. Most azonban, kivált miután lehetetlen volt azon fondorlatok tudomására nem jutnia, melyeket Görgey a békepárttal ellene, mondhatni, szeme látára szó, élénkebben érzé, mint valaha, mily veszélyessé válhatik ezen ember nemcsak reá, de még a haza ügyére nézve is a hadsereg élén, hol ő mint fővezér s hadügyminiszter korlátlanul intézkedhetik. Maga a minisztérium sem helyeslé a két hivatal egyesítését, melyek mindegyike oly súlyos, hogy azokat az egyik vagy a másik elhanyaglása nélkül ugyanazon egyéniség, legyen az bármily tevékeny és lángeszű, nem lehet képes ellátni. És miután eziránt nem is mulasztotta el figyelmeztetni a kormányzót, végre ez is elhatározta magát, értekezni a dolog felől Görgeyvel.

Kossuthban már a kápolnai ütközet után, midőn a vezérek közt kitört viszályok valóságos veszélylyel fenyegették a nemzeti ügyet, felmerült azon gondolat, hogy a munkálatok egységére és sikerére nézve leghasznosabb volna, ha ő maga állna a hadsereg élére s egy vagy két szakember tanácsai és segédlete által támogatva, vezérlené a műveleteket. Ez okból, s talán, hogy magának a fővezérlet tényleges átvételére lépésőt készítsen, határozta magát arra, hogy gyakrabban s huzamosabban időzzék a fősergnél. E tervet óhajtá tehát ő most valósítani. Kétségkívül ennek valósíthatása reményében vétette fel ő azon hadmunkálati tervbe is, mely május 12-én a minisztertanács elébe adatott, ama részletet, hogy Bem, mihelyt a bántási hadjáratot bevégezi, a vezérletet Erdélyben véglegesen Czech tábornokra bízván, a Dunán túli vidékre siessen egy hadtesttel, melynek munkálati célja valószínűleg csak azért hagyatott akkoron függőben, mivel Kossuth a fővezérlet körüli tervében, különösen őt kívánta tanácsadóul maga mellett. Görgey megegyezését azonban multhatatlannak látá

e terv valószínűsítésére, különben attól félhetett, hogy fondorlatai által mindent, magát a haza ügyét is képes lenne megrontani. Félve s óvatosan pendíté meg tehát most az ügyet, nehogy ha azt ellenzené, újabb viszályokra, vagy legalább is háta mögötti gúnyokra szolgáltatson anyagot. Ő azt óhajtá, hogy Görgey maga essék e gondolatra, maga tegyen neki eziránt ajánlatot. Kossuth tehát, egy beszélgetés alkalmával, támaszkodva a minisztérium azon sürgetéseire, melyek szerint az a fővezérletet a hadügyminisztériumtól elválasztatni s két külön egyén által elláttatni szükségesnek ítéli, felhívta Görgeyt: tenne előterjesztést egy fővezér kinevezésére. Görgey azonban sejté a célzatot, de azt támogatni egyáltalában nem akarván, Klapkát nevezé, kit a fővezérlettel megbízni lehetne. Kossuth ebből látván, hogy Görgey őt megérteni nem akarja, jobb alkalomra halászta a dolgot annál is inkább, mivel, mint alább látandjuk, arra többé nem lehetett reménye, hogy Bem a Dunán túl egyhamar megjelenhessen. Klapkát tehát mellőzván, csak arra Bzólitá fel Görgeyt, sietne maga a főszerephez s indítaná meg valahára az ügy kárával oly régóta megszakasztott hadi munkálatokat. Alább látandjuk, hogy Kossuth e tervet, mely szerint magára óhajtá ruháztatni a fővezérletet, utóbb még egyszer, de szinte siker nélkül, kísérle meg valószínűsíteni.

Görgey maga is szükségesnek látá gyors felutazását a főtáborba, mert a hírek, melyeket az ellenség mozdulatairól vett, őt mindinkább meggyőzték, hogy továbbra lehetetlen elhalasztani a munkálatok megkezdését. Miután tehát Szabó Imre ezredest, egykori társát a magyar királyi testőrségben, most pedig meghittebbjei egyikét státustitkárrá nevezte, a hadügyminisztérium vezetésével megbízta, június 3-án Debreczenből Komáromba indult. És így lön, hogy bár Kossuth egyenesen azért hívta meg Görgeyt a minisztériumba, hogy Őt a sereg vezérletétől eltávolítsa, a ravaszabb Görgey e cselet maga előnyére zsákmányolta ki, s a minisztérium mellett a fővezérletet is megtartotta.